

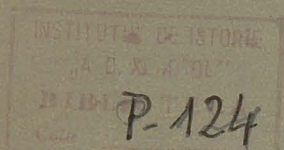
ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL”

XI

1974

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (redactor responsabil), **D. CIUREA**,
CONST. C. ANGELESCU, **J. BENDITER**, **L. BOICU**,
C. CIHODARU, **N. CORIVAN**, **N. GRIGORAȘ**, **D. ȘANDRU**

I. CAPROȘU (secretar științific de redacție)

Adresa redacției :

**Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” al Academiei de științe sociale
și politice a Republicii Socialiste România, str. Karl Marx nr. 15, Iași.**

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://adxenopol.academiaromana-is.ro>

SUMAR

GH. BUZATU, Importanța insurecției naționale antifasciste armate 1

★

D. VITCU, Exploatarea sării în Moldova pînă la 1828 7

GHEORGHE PLATON, Rădăcinile istorice ale revoluției române de la 1848 37

★

CONST. A. STOIDE, Frământări în societatea moldovenească la mijlocul secolului al XVI-lea 63

D. ȘANDRU, Contribuții la studiul unei proprietăți devălmașe — Obșteea Pudreda 93

SAIZU, Problema forței de muncă și a regimului muncii în România (1922—1928) 119

J. BENDITER, Situația internă a celui de al treilea Reich oglindită în directivele lui Goebbels 145

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Contribuții la cunoașterea situației studenților ieșeni în perioada 6 septembrie 1940 — 23 August 1944 155

DOCUMENTE

M. VATAVU, Un document de la Ștefan I, domnul Moldovei 167

LEON ȘIMANSCHI și NISTOR CIOCAN, Acte slavone inedite, din anii 1443—1447, privind istoria Moldovei 173

I. CAPROȘU, Noi documente moldovenești din arhive vieneze . . .	187
ION I. SOLCANU, Pomelnicul triptic al mănăstirii Solca . . .	199
NICOS GAIDAGIS, Însemnări privitoare la istoria românilor de pe cărți vechi	217

MISCELANEA

TAHSIN GEMIL, O colecție de documente otomane importante pentru istoria României (1591—1607)	237
TAHSIN GEMIL, Un yarlîg al hanului Crimeii Gazi Ghiray-Bora către domnul Moldovei Aron vodă Tiranul	245
N. STOICESCU, Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVII: mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta	251
CONST. A. STOIDE, Date în legătură cu medicina și medicii din Moldova în a doua jumătate a sec. al XVII-lea	257
AL. ZUB, Cantemir și Kogălniceanu (Note istoriografice)	261
DIMITRIE GH. IONESCU, Vechea stemă a orașului Buzău	267
D. CIUREA și M. BORDEIANU, Un manuscris iluminist inedit	273
I. DÎRDALĂ, Ecoul revoluției din 1821 în nord-vestul Moldovei	277
ADRIAN MACOVEI, Unele precizări privitoare la palatul de la Ruginoasa	281

RECENZII

Istorie universală

<i>Actes de l'Athos</i> . 1. <i>Actes de Xenophon</i> , Amsterdam, 1964, 113 p.; 2. <i>Actes du Pantocrator</i> , Amsterdam, 1964, 77 p.; 3. <i>Actes d'Esphigménou</i> , Amsterdam, 1967, 122 p.; 4. <i>Actes de Zographou</i> , Amsterdam, 1969, 213 p. (Paul Mihail)	285
Каталог пергаментних документів Центрального державно історичного архіву УРСР у Львові. 1233—1799 (Catalogul documentelor pe pergament ale Arhivei istorice centrale de stat a R. S. S. Ucrainene din Liuv. 1233—1799), Kiev, 1972, 675 p. (Paul Mihail)	287
J.-B. DUROSELLE, <i>Histoire diplomatique de 1919 à nos jours</i> , 5e Edition prolongée jusqu'à 1970, Paris, Dalloz, 1971, 807 p. (I. Agrigoroaei)	290
JAQUES DELPERRIE DE BAYAC, <i>Histoire du Front Populaire</i> , Paris, Fayard, 1972, 542 p. (J. Benditer)	294
MAURICE COUVE DE MURVILLE, <i>Une politique étrangère 1958—1969</i> , Paris, Plon, 1971, 500 p. (Valeriu Florin Dobrinescu)	295

Istoria României

CONSTANTIN PREDA, <i>Monedele geto-dacilor</i> , București, Ed. Acad., 1973, 485 p. + 80 pl. (Silvia Teodor)	297
I. I. RUSSU, <i>Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123</i> , București, Edit. Acad., 1973, 123 p. + 21 figuri (Nicolae Gostar;	301
<i>Cîteva precizări în legătură cu o pretinsă contribuție științifică</i> (Dan Gh. Teodor)	305
ȘTEFAN S. GOROVEI, <i>Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova</i> , București, Ed. Militară, 1973, 168 p. (L. Șimanschi)	309
D. VELCIU, <i>Miron Costin</i> , București, Ed. Minerva, 1973, 298 p. (Const. A. Stoide)	311
IOSIF KOVÁCS, <i>Desființarea relațiilor feudale în Transilvania</i> , Cluj, Ed. Dacia, 1973, 187 p. (Gh. Platon)	324
<i>Acte judiciare din Țara Românească, 1775—1781</i> , Ediție întocmită de GHEORGHE CRONȚ, AL. CONSTANTINESCU, ANICUȚA POPESCU, THEODORA RĂDULESCU, CONSTANTIN TEGĂNEANU, București, Ed. Acad., 1973, XII + 1 064 p. (Marcel D. Ciucă)	328
<i>Studii și materiale de istorie modernă</i> , vol. IV (redactori responsabili: N. ADĂNILOAIE și DAN BERINDEI), București, Ed. Acad., 1973 462 p. (Adrian Macovei)	329
<i>Documente</i> . Ediție, note, glosar de GH. UNGUREANU, D. IVĂNESCU, VIRGINIA ISAC, București, Ed. Minerva, 1973, 490 p. (Al. Zub)	333
GHI. PLATON, <i>Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848</i> , Iași, Ed. Junimea, 1973, 228 p. (Corneliu Istrati)	334
<i>Alexandru Ioan Cuza. Acte și scrisori</i> . Ediție alcătuită de D. IVĂNESCU și VIRGINIA ISAC, Iași, Ed. Junimea, 1973, XLVII pl. + 407 p. (Gh. Platon;	339
<i>Cuza Vodă — in memoriam</i> , Iași, Ed. Junimea, 1973, 645 p. (Coordonatori: L. BOICU, GH. PLATON, AL. ZUB) (Dumitru D. Rusu)	341
<i>Terra Nostra</i> , Culegere de materiale privind istoria agrară a României, Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare și Apelor, vol. III, București, 1973 (sub redacția lui EUGEN MEWES), 486 p. (D. Șandru)	346
CONST. BOTEZ, DĂM. URMĂ L. EȘANU, <i>Istoria unei citadele muncitorești — Nicolina — Iași, 1892—1972</i> , Iași. 1972, 469 p. (Const. A. Stoide)	350
CONSTANTIN DOBROGEANU-GHEREA, <i>Correspondență</i> , Ediție, studiu introductiv și note de ION ARDELEANU și NICOLAE SORIN, București, Ed. Minerva, 1972, XXI + 363 p. (Constantin C. Angelescu)	355

NOTE BIBLIOGRAFICE

Istorie universală

- Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen. *Bulletin*, XI (1973),
no 1—2, 218 p. (Paul Mihail) 361
- GEORGE MACAULAY TREVELYAN, *Précis d'histoire de l'Angleterre des
origines à nos jours*, Edition française, Paris, Payot, 1972, 517 p.
(N. Corivan) 362
- ARTHUR A. EKIRCH JR., *American Intellectual History: the Developement
of the Discipline*, Washington, 1973, 43 p. (Al. Zub) 363
- GH. BUZATU, *Războiul secret*, Iași, Ed. Junimea, 1973, 276 p. (I. Saizu) 363

Istoria României

- Noesis. Travaux du Comité Roumain d'Histoire et de Philosophie des
Sciences, I, București, Ed. Acad., 1973, 382 p. (Al. Zub) 364
- AUREL RĂDUȚIU, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Cluj, Ed. Dacia,
1973, 201[—202]. p. (Al. Zub) 365
- Studii și cercetări de istorie buzoiană*, Buzău, 1973, 152 p. (I. Saizu) 366
- ILIE MORUȘ ș.a., *Cărturari brașoveni (sec. XV—XX). Ghid bibliografic*,
Brașov, 1972, 246 p. (Al. Zub) 367
- I. D. LAUDAT și LENUȚA DRĂGAN, *Dimitrie Cantemir (1673—1723). Bi-
bliografie*, Iași, 1973, 138 p. (Al. Zub) 368
- MARIANA IOVA, *Dimitrie Cantemir, domnitor român și savant de reputație
mondială — bibliografie selectivă*, București, 1973, 76—77 p. +
54 ilustrații (Al. Zub) 368
- MARIN BUCUR, *Istoriografia literară românească de la origini pînă la
G. Călinescu*, București, Ed. Minerva, 1973, 645[—646] p. (Al. Zub) 369
- VASILE BOGREA, *Sacra via*, Ed. Dacia, 1973, 351 p. (Al. Zub) 370
- IOAN MOGA, *Scrieri istorice. 1926—1946*. Ed. Dacia, Cluj, 1973, 357 p.
(Nicolae Edroiu) 371
- MARIO RUFFINI, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino* (traducere
din limba italiană de D. D. PANAITESCU și TITUS PĂRVU-
LESCU), București, Ed. Minerva, 1973, 301 p. (N. Corivan) 373
- MARIA PROTASE, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, Ed. Mi-
nerva, 1973, 410 [—411] p. (Al. Zub) 374

*

- Dumitru Berlescu | (Al. Zub) 375

SOMMAIRE

GH. BUZATU, L'importance de l'insurrection nationale armée antifasciste	1
D. VITCU, L'exploitation du sel en Moldavie jusqu'en 1828	7
GH. PLATON, Les racines historiques de la révolution roumaine de 1848	37
★	
CONST. A. STOIDE, Les agitations politiques en Moldavie au milieu du XVI ^e siècle	63
D. ȘANDRU, Contributions à l'étude d'une propriété indivise : la com- munauté de Putreda	93
I. SAIZU, Le problème de la force de travail et du régime du travail en Roumanie de 1922 à 1928	119
J. BENDITER, La situation intérieure dans le troisième Reich d'après les directives de Goebbels	145
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Les étudiants de Jassy durant période du 6 septembre 1940 au 23 août 1944	155

DOCUMENTS

M. VĂTAVU, Un document de Ștefan I ^{er} , prince de Moldavie	167
LEON ȘIMANSCHI et NISTOR CIOCAN, Actes slaves de 1443—1447 relatifs à l'histoire de la Moldavie	173
I. CAPROȘU, Documents moldaves conservés aux archives de Vienne	187
ION I. SOLCANU, Le registre des donateurs du monastère de Solca	199
NICOS GAIDAGIS, Notices marginales sur de vieux livres concernant l'his- toire des Roumains	217

MISCELANÉES

TAHSIN GEMIL, Une collection importante de documents turcs pour l'histoire des Roumains (1597—1607)	237
TAHSIN GEMIL, Un „yarlıg“ du han de Crimée Gazi Ghiray-Bora adressé au prince de Moldavie Aron le Tyran	245
N. STOICESCU, Un aspect des relations politiques de la Valachie et de la Moldavie aux XVI ^e et XVII ^e siècles : le transfert des hauts dignitaires d'une principauté dans l'autre	251
CONST. A. STOIDE, Informations relatives à la médecine et aux médecins en Moldavie dans la seconde moitié du XVIII ^e siècle	257
AL. ZUB, Cantémir et Kogălniceanu (notes historiographiques)	261
DIMITRIE J. IONESCU, L'ancien emblème de la ville de Buzău	267
D. CIUREA et M. BORDEIANU, Un spécimen inédit de l'historiographie roumaine à l'époque des Lumières	273
J. DÎRDALĂ, L'écho de révolution de 1821 dans le Nord-Ouest de la Moldavie	277
ADRIAN MACOVEI, Quelques précisions concernant le palais de Ruginoasa	281

COMPTES-RENDUS

Histoire Universelle

<i>Actes de l'Athos</i> . 1. <i>Actes de Xenophon</i> , Amsterdam, 1964, 113 p. ; 2. <i>Actes du Pantocrator</i> , Amsterdam, 1964, 77 p. ; 3. <i>Actes d'Esphigménou</i> , Amsterdam, 1967, 122 p. ; 4. <i>Actes de Zographou</i> , Amsterdam, 1969, 213 p. (Paul Mihail)	285
<i>Catalogue des documents sur pergament des Archives Centrales historiques de la R.S.S. d'Ukraine de Lwów (1233—1799)</i> , Kiev, 1972, 675 p. (Paul Mihail)	287
J. B. DUROSELLE, <i>Histoire diplomatique de 1919 à nos jours</i> , 5 ^e Edition prolongée jusqu'à 1970, Paris, Dalloz, 1971, 807 p. (I. Agrigoroaei)	290
JAQUES DELPERRIE DE BAYAC, <i>Histoire du Front Populaire</i> , Paris, Fayard, 1972, 542 p. (J. Benditer)	294
MAURICE COUVE DE MURVILLE, <i>Une politique étrangère 1958—1969</i> , Paris, Plon, 1971, 500 p. (Valeriu Florin Dobrinescu)	295

Histoire de la Roumanie

CONSTANTIN PREDA, <i>Les monnaies des Geto-Daces</i> , Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1973, 485 p. + 80 planche (Silvia Teodor)	297
I. I. RUSSU, <i>La Dacie et la Pannonie inférieure d'après le diplôme militaire de l'an 123</i> , Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1973, 123 p. + 23 fig. (N. Gostar)	301

<i>Quelques précisions relatives à une prétendue contribution scientifique</i> <i>Dan G. Teodor)</i>	305
ȘTEFAN S. GOROVEI, <i>Dragoș et Bogdan, fondateurs de la Moldavie. Pro- blèmes de la création de l'Etat féodal moldave</i> , Editions Mili- taires, Bucarest, 1973, 168 p. (<i>L. Șimanschi</i>)	309
D. VELCIU, <i>Miron Costin</i> , Bucarest, Editions Minerva, 1973, 298 p. (<i>Const. A. Stoide</i>)	311
JOSEPH KOVÁCS, <i>L'abolition des relations féodales en Transylvanie</i> , Cluj, Editions Dacia, 187 p. (<i>G. Platon</i>)	324
<i>Actes judiciaires valaques (1775—1781)</i> , Publiés par GH. CRONȚ, AL. CONS- TANTINESCU, ANICUȚA POPESCU, THEODORA RĂDULEȘ- CU, CONSTANTIN TEGĂNEANU, Bucarest, Editions de l'Aca- démie de la République Socialiste de Roumanie, 1973, XII + 1 064 p. (<i>Marcel D. Ciucă</i>)	328
<i>Études et matériaux d'histoire moderne</i> , tome IV (Rédacteurs responsables N. ADANILOAIE et DAN BERINDEI), Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1973, 462 p. (<i>Adrian Macovei</i>)	329
<i>Documents</i> publiés avec des notes et un glossaire par G. UNGUREANU, D. IVĂNESCU, VIRGINIA ISAC, Bucarest, Editions Minerva, 1973, 490 p. (<i>Al. Zub</i>)	333
G. PLATON, <i>Le domaine féodal en Moldavie à la veille de la révolution de 1848</i> , Editions Junimea, Iași, 1973, 228 p. (<i>Corneliu Istrati</i>)	334
Alexandre Jean Couza, <i>Documents et lettres</i> , publiés par D. IVĂNESCU et VIRGINIE ISAC, Editions Junimea, Iași, 1973, XLVII + 407 p. (<i>G. Platon</i>)	339
Alexandre Jean Couza — <i>In memoriam</i> (rédacteurs responsables L. BOICU, G. PLATON et AL. ZUB), Editions Junimea, Iași, 1973, 645 p. (<i>D. D. Rusu</i>)	341
<i>Terra Nostra</i> , Recueil de matériaux concernant l'histoire agraire de la Rou- manie (rédacteur responsable : EUGEN MEWES), Editions du Ministère de l'Agriculture et de l'Industrie Alimentaire, Bucarest, 486 p. (<i>D. Șandru</i>)	346
CONST. BOTEZ, DEM. URMA et L. EȘANU, <i>L'histoire d'une citadelle de la classe ouvrière : Nicolina-Iași</i> , Iași, 1972, 492 p. (<i>C. A. Stoide</i>)	350
CONSTANTIN DOBROGEANU-GHEREA, <i>Correspondance</i> , publiée avec étude introductive et des notes par J. ARDELEANU et N. SORIN, Bucarest, 1972, XXI + 363 p. (<i>Constantin C. Angelescu</i>)	355

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

Histoire Universelle

Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen. <i>Bulletin</i> , XI (1973), n° 1—2, 218 p. (<i>Paul Mihail</i>)	361
GEORGE MACAULAY TREVELYAN, <i>Précis d'histoire de l'Angleterre des origines à nos jours</i> , Edition française, Paris, Payot, 1972, 517 p. (<i>N. Corivan</i>)	362
ARTHUR A. EKIRCH JR., <i>American Intellectual History: the Development of the Discipline</i> , Washington, 1973, 43 p. (<i>Al. Zub</i>)	363
G. BUZATU, <i>La guerre secrète</i> , Editions Junimea, Iași, 1973, 276 p. (<i>I. Saizu</i>)	363

Histoire de la Roumanie

Noesis. Travaux du Comité Roumain d'Histoire et de Philosophie des Sciences, I, București, Ed. Acad., 1973, 382 p. (Al. Zub)	364
AUREL RĂDUȚIU, <i>Incursions dans l'historiographie de la vie sociale</i> , Editions Dacia, Cluj, 1973, 202 p. (Al. Zub)	365
<i>Études et recherches concernant l'histoire de Buzău</i> , Buzău, 1973, 152 p. (I. Saizu)	366
ILIE MORUȘ et aut., <i>Lettrés brachoviens (XVe—XXe siècle)</i> , Guide bibliographique, Brașov, 1972, 246 p. (Al. Zub)	367
I. D. LAUDAT et LENUȚA DRĂGAN, <i>Démètre Cantémir (1673—1723)</i> , Bibliographie, Iași, 1973, 138 p. (Al. Zub)	368
MARIANA IOVA, <i>Démètre Cantémir, prince roumain et savant de réputation mondiale</i> — bibliographie selective, Bucarest, 1973, 76[—77] p. (Al. Zub)	368
MARIN BUCUR, <i>L'historiographie Littéraire roumain des origines jusqu'à G. Călinesco</i> , Bucarest, 1973, Editions Minerva, 645[—646] p. (Al. Zub)	369
VASILE BOGREA, <i>Sacra via</i> . Pages littéraires et articles édité par MINEA BORGILĂ et V. M. UNGUREANU, Editions Dacia, Cluj, 1973, 351 p. (Al. Zub)	370
IOAN MOGA, <i>Études d'Histoire (1926—1946)</i> , publiées par M. DAN et A. RĂDUȚIU, avec une introduction par ȘTEFAN PASCOU, Editions Dacia, Cluj, 1973, 357 p. (N. Edroiu)	371
MARIO RUFFINI, <i>La bibliothèque du stolnic Constantin Cantacuzino</i> (traduit de l'italien par D. D. PANAITESCU et TITUS PÂRVULESCU), Editions Minerva, Bucarest, 1973, 1973, 301 p. (N. Corivan)	373
MARIA PROTASE, <i>Petru Maior : un fondateur des consciences</i> , Editions Minerva, Bucarest, 1973, 410—411 p. (Al. Zub)	374
*	
<u>Dumitru Berlescu</u> (Al. Zub)	375

IMPORTANȚA INSURECȚIEI NAȚIONALE ANTIFASCISTE ARMATE

de

GH. BUZATU

Declanșarea insurecției naționale antifasciste armate în România, soldată cu răsturnarea dictaturii militare fasciste antonesciene, ieșirea țării din tabăra axistă și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste și a Ungariei horthyste, a fost considerată, din primul moment, ca una dintre cotiturile hotăritoare ale celui de-al doilea război mondial. Comentariile și opiniile emise atunci de către posturile de radio sau de către marile cotidiane străine cu privire la însemnătatea pasului României sînt prea bine cunoscute pentru a insista asupra lor ; de aceea, vom spicui doar numai unele aprecieri.

După ziarul „France libre“ (din 28. 8. 1944), trecerea României de partea Națiunilor Unite a marcat „unul din factorii decisivi ai războiului“. În emisiunile sale din 24. 8. 1944, postul de radio Londra a considerat că „fapta României... va grăbi sfîrșitul războiului“¹ și că efectele ei militare erau „incalculabile“². Concomitent, postul de radio nord-american pentru Europa găsea că gestul României „constituie un act senzațional care urmează să aibă efecte imediate și de mare amploare“³. La 25. 8. 1944, ziarul „New York Times“ includea decizia României în rîndul „celor mai hotăritoare evenimente ale întregului război“, pentru ca peste numai trei zile „Pravda“ să concluzioneze, cu deplin temei : „...Importanța ieșirii României din Axă depășește cadrul României. Presa străină are dreptate să spună că aceasta înseamnă prăbușirea întregului sistem de apărare german din Balcani“.

Nu este cazul, credem, să cităm alte și alte exemple elocvente. Comunicarea noastră nu-și propune, așa după cum rezultă și din titlu, să reflecte largul ecou internațional al actului de la 23 August 1944, ci vrea să abordeze o temă mai specioasă, și anume aceea referitoare la modul

¹ Cf. Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale (buletine radio-informative), dosar 245/1944, f. 206.

² *Ibidem*, f. 224—225.

³ *Ibidem*, f. 217.

în care sînt judecate consecințele evenimentelor din România pentru desfășurarea generală a celui de-al doilea război mondial în istoriografia străină. Purcedînd la examinarea subiectului anunțat, este de la sine înțeles că nu avem în vedere întreaga istoriografie străină consacrată problemei. După calcule cu totul recente, în prezent în lume apar anual circa 15—20 000 studii și cărți privind istoria ultimei conflagrații mondiale; față de o atare situație, sîntem siliți să recunoaștem că nu numai de parcursul, ci fie și catalogarea acestei imense literaturi reprezintă o activitate posibilă mai degrabă pentru creierul electronic. De aceea, vom limita aria investițiilor noastre numai la unele dintre lucrările considerate (și realmente) fundamentale ale istoriografiei mondiale a problemei.

Lucrarea *Istoria celui de al doilea război mondial*, datorată lui Kurt von Tippelskirch, se înscrie — după mai bine de două decenii de la apariție (Bonn, 1951) — ca una dintre cărțile clasice ale istoriografiei războiului. Reeditată sau tradusă în numeroase limbi, cartea lui von Tippelskirch prezintă punctul de vedere german asupra desfășurării operațiilor militare dintre 1939 și 1945; dealtfel, autorul însuși, ca general, a comandat diverse unități hitleriste pe teatrele de război, iar între 1939 și 1942 a îndrumat serviciul de spionaj al O.K.H. Referitor la evenimentele din 1944, von Tippelskirch formulează interesante comentarii, care, în ultimă instanță, evidențiază suficient importanța izbucnirii insurrecției la București⁴. După ce insistă asupra ofensivei victorioase declanșată la 20 august 1944 pe frontul Iași—Chișinău de către Armata Roșie, autorul ajunge la momentul întoarcerii armelor de către România contra Reichului nazist. După opinia sa, acțiunea României a fost extrem de păgubitoare pentru Germania în general, pentru trupele hitleriste din Moldova îndeosebi. Ca urmare a ieșirii românilor din tabăra axistă notează Tippelskirch, — „frontul [hitlerist] — n. ns.) s-a prăbușit, totul s-a transformat în haos. Pretutindeni unde frontul era ținut de armatele române, el a fost deschis și rușii s-au putut mișca liberi... ”⁵. Iar în continuare: „Armatele inamicului (U.R.S.S. — n.n.s.) se rostogoleau ca valuri uriașe și înghițeau din toate părțile forțele germane. Orice conducere centralizată (de către nemți — n. ns.) a operațiilor militare a încetat, spatele a fost rupt ”⁶. În consecință, Armatele 6 și 8 germane s-au retras peste Carpați în mare grabă. Ar mai fi de reținut remarca lui von Tippelskirch că pierderea de către Hitler, curînd după 23 August 1944, a zonei petrolifere Ploiești a constituit „cea mai puternică lovitură” economică pentru Germania⁷. Și această observație este

⁴ Cf. Kurt von Tippelskirch, *Istoria utoroi mirovoi voini*, Moskva, 1956. p. 460—466.

⁵ Ibidem, p. 463.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, p. 464.

perfect justificată; ca urmare a evenimentelor survenite în România, Reichul va fi lipsit, într-adevăr, până la sfârșitul conflictului de cea mai importantă sursă de aprovizionare cu combustibil lichid — produs absolut indispensabil pentru purtarea războiului modern.

Aici este locul să relevăm că remarca lui von Tippelskirch referitoare la paguba imensă suferită de Germania prin pierderea petrolului românesc coincide cu punctul de vedere exprimat într-o altă lucrare reprezentativă a istoriografiei războiului, elaborată de un grup de foști generali germani Războiul mondial 1939—1945 (prima ediție Stuttgart, 1957)⁸. În volumul respectiv se precizează că, după 23 August 1944, trupele hitleriste din România s-au aflat dintr-o dată într-o situație extrem de grea⁹ și că pierderea regiunii petrolifere de pe Valea Prahovei a reprezentat din punctul de vedere al economiei de război cea mai grea și, se poate spune, cea mai hotărâtoare lovitură pentru Germania¹⁰.

Cunoscutul și apreciatul istoric francez Henri Michel consacră, într-una din cele mai izbutite sinteze mondiale ale conflagrației dintre 1939 și 1945, două pagini evenimentelor petrecute în România în anul 1944. Deși limitează în mod eronat actul insurecțional la o simplă „revoluție de palat”¹¹, Michel este de acord că, în urma trecerii României de partea Națiunilor Unite, situația trupelor germane din România „a devenit critică”¹² și că, i nacelași timp, Armata Roșie a avut posibilitatea să acționeze în condiții mai bune. În atari împrejurări, generalii Malinovski și Tolbuhin, comandanții Fronturilor 2 și 3 ucrainene, au putut înfăptui în zona Iași — Chișinău, una dintre manevrele „cele mai reușite din cursul războiului”¹³.

În domeniul istoriei militare a conflictului dintre 1939 și 1945, lucrările lui Sir B. H. Liddell Hart au reprezentat întotdeauna o autoritate în materie. Istoricul britanic, el însuși militar de profesie, a fost — după cum s-a observat cu atita farmec — „căpitanul care i-a învățat pe generali” prin scrierile sale de tactică și strategie. În ultima și cea mai reprezentativă lucrare a sa — Istoria celui de-al doilea război mondial —, Liddell Hart insistă și asupra faptelor de pe teritoriul României din anul 1944. Astfel, el vorbește inițial în termeni elogioși despre ofensiva Fronturilor 2 și 3 ucrainene declanșată la 20 august 1944¹⁴, recunoscând însă mai departe că avansul rapid al Armatei Roșii a fost considerabil înlocuit de „confuzia generală” ce a domnit pe frontul german în urma cotiturii de la 23 August. Liddell Hart consemnează chiar că, dacă nu ar fi intervenit evenimentele de la București, tancurile sovietice nu ar fi acoperit în 12 zile distanța de 250 de mile și, în alte șase zile,

⁸ Cf. Mirovaia voina. 1939—1945 godi, Moskva, 1957.

⁹ Ibidem, p. 247.

¹⁰ Ibidem, p. 248.

¹¹ Cf. Henri Michel, *La Seconde Guerre mondiale*, II, Paris, P.U.F., 1969, p. 209.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ B. H. Liddell Hart, *History of the Second World War*, London, Cassel, 1971, p. 584—585.

încă 200 de mile, pentru a ajunge, mult mai repede decât prevedea programul stabilit, la granița iugoslavă, în zona Turnu Severin¹⁵. În condițiile semnalate — apreciază Liddell Hart — Armata a 6-a germană a suferit un dezastru cu nimic mai prejos ca în 1942/1943 la Stalingrad¹⁶. Istoricul britanic mai relevă că ieșirea României din Axă a silit Bulgaria să ceară pace Națiunilor Unite¹⁷.

Pînă acum, ne-am referit la opiniile exprimate de către istorici sau teoreticieni militari burghezi. Nu ne îndoim că nu este deloc lipsit de interes să cunoaștem și punctul de vedere al unor specialiști marxști de peste hotare în privința rolului actului de la 23 August 1944 în desfășurarea ultimei conflagrații mondiale. În prezenta comunicare, ne propunem să ne oprim doar asupra celei mai cunoscute contribuții marxiste închinată războiului — lucrarea oficială sovietică *Istoria Marelui Război pentru Apărarea Patriei, 1941—1945* (6 vol.). Evenimentele întîmplate în țara noastră în vara anului 1944 sînt expuse în capitolul 9 (din vol. 4), intitulat „Distrugerea grupului de arme „Ucraina de Sud“¹⁸. Pentru tema noastră, prezintă cel mai mare interes primele patru subcapitole în care sînt abordate următoarele aspecte (în ordine) :

- România în ajunul lui 23 August 1944 ;
- Pregătirea operației din zona Iași—Chișinău ;
- Desfășurarea operației Iași—Chișinău ;
- Insurecția antifascistă din România ;
- Acțiunile Armatei Roșii în zonele centrală și vestică ale României.

Trebuie să mărturisim, dintru început, că nu ne putem ascunde o anumită surprindere față de modul cum este tratată materia. Astfel, insurecția armată este examinată după subcapitolele privind pregătirea operației Iași—Chișinău și ofensiva trupelor sovietice pînă la București (31 august 1944). Se poate, în acest mod, crea impresia — cu nimic justificată — că avansul rapid al Armatei Roșii spre inima României nu a avut prea mult (dacă nu, deloc) legătură cu faptele de la 23 August ! O afirmație, întîlnită abia în subcapitolul 4, referitoare la aceea că după 23 August în România s-au creat condiții pe „deplin favorabile“ pentru acțiunea Armatei Roșii¹⁹, este — în această situație — insuficientă și tardivă. În ciuda deficienței semnalate, nu putem să nu recunoaștem însă că în lucrarea sovietică analizată sînt cuprinse cele mai bogate știri apărute în vreo carte străină privitoare la evoluția operațiunilor militare pe teritoriul României în 1944²⁰ ; în lucrare se întîlnesc, totodată,

¹⁵ B. H. Liddel Hart, *History of the Second World War*, p. 585.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Cf. *Istoriia Velikoi Otecestvennoi voini Sovetskogo Soiuza 1941—1945 g.g.*, t. 4, Moskva, 1962, p. 254—294.

¹⁹ *Ibidem*, p. 280.

²⁰ A se compara însă cu Hans Kissel, *Die Katastrophe in Rumänien 1944*. Darmstadt, Wehr und Wissen Verlagsgesellschaft, 1964.

considerații pertinente despre Rezistența română, despre eroismul poporului nostru în timpul insurecției și al războiului antifascist ce i-a succedat. Atragem atenția, în mod deosebit, asupra celor spuse la p. 258, cum că guvernul sovietic „nu a avut cunoștință de preparativele făcute în România în vederea insurecției armate”²¹.

•

În rîndurile precedente, am expus opiniile unor istorici străini asupra însemnătății actului de la 23 August 1944 pentru desfășurarea ultimei faze a războiului. Aceste păreri, care cuprind multe recunoașteri și puține negări, sînt din cele mai interesante și ele nu trebuie să rămînă necunoscute niciunui pasionat al istoriei românilor. Pentru cititorii noștri se mai ridică, desigur, o chestiune! Cunoscînd punctele de vedere ale unor reputați istorici străini, ei pot foarte bine să se întrebe care este punctul de vedere al autorului asupra problemei în discuție? Fără a intra în detalii (nu de teama dificultății materiei abordate) se impune să precizăm — ca unul care am cercetat problema în discuție — următoarele :

Insurecția armată din August 1944 a fost un act curat românesc ; ea a reprezentat punctul culminant al Rezistenței antifasciste de la noi ; pregătirea și declanșarea ei a incumbat unor largi forțe patriotice, sub conducerea P.C.R. ; după izbucnire, prin programul și prin faptul participării armatei și a întregului popor român, insurecția a căpătat un caracter antifascist, național și armat. Pentru pregătirea și desfășurarea victorioasă a insurecției, forțele patriotice din țară au ținut cont de succesele repurtate pe front de trupele aliate (îndeosebi de către cele sovietice), ca și de eșecurile forțelor germane.

În desfășurarea celui de-al doilea război mondial, rolul insurecției din August 1944 nu poate fi în nici un fel subestimat. Cotitură marcantă în războiul general, insurecția a reprezentat cotitura cotiturilor pentru ostilitățile din SE Europei. Practic, după trecerea României de partea Aliaților, Hitler a pierdut Balcanii, importantă platformă strategică și sursă de materii prime. Pierderea SE european a coincins cu retragerea Wehrmachtului în Vest. Astfel, simultan, drumul către însăși inima Reichului era deschis. Privită din această perspectivă, insurecția română a însemnat — e drept, la aproape trei luni distanță — corolarul debarcării aliate în Normandia. Ceea ce, pentru desfășurarea celui de-al doilea război mondial, trebuie să recunoaștem că nu a reprezentat puțin lucru !

²¹ Cf. Istoriia . . . , tom. 4, p. 258.

EXPLOATAREA SĂRII ÎN MOLDOVA PÎNĂ LA 1828

DE

D. VITCU

Cînd și unde vor fi fost descoperite de către om calitățile primare ale sării este încă greu de precizat : și dacă aceste „descoperiri“ au fost rezultatul unor căutări conștiente ori întîmplătoare, faptul ni se pare discutabil. Cert este că odată cunoscută cea dintîi calitate a ei, cea nutritivă, sarea a dobîndit o prețuire cu mult superioară altor alimente, comparabilă doar cu cea a elementelor primordiale ale vieții : pămîntul, apa, aerul. Iar această prețuire nu numai că n-a fost diminuată odată cu scurgerea timpului, dar, dimpotrivă, a și fost amplificată pe măsură ce omul a sesizat polivalența acestui mineral. Civilizațiile vechi, ca și cele noi, dealtminteri, au beneficiat și, respectiv, beneficiază de existența unei bogății naturale inestimabile, apreciînd-o, fiecare în parte, în termeni care rareori n-au cunoscut superlativul.

Pentru societatea românească, în general, și cea moldovenească, în special, problema exploatării rezervelor saline cunoscute deja cu multe secole în urmă a stat în permanență sub cumpăna condițiilor istorice, a posibilităților de valorificare a sării, atît pe piața internă, cît și pe cea externă. Avuție „sigură și productivă“, sarea exploatată în Moldova nu numai că a acoperit întotdeauna necesarul de consum reclamat în diferite etape ale evoluției societății, dar a și asigurat stabilitatea și prosperitatea unei ramuri economice — comerțul intern și de export — și, implicit, a unei surse de venit, care, laolaltă, au exercitat o influență binefăcătoare și de netăgăduit asupra propășirii generale. În cele ce urmează ne propunem ca, pe temeiul unor informații documentare mai puțin sau deloc cunoscute, să stăruim asupra evoluției istorice a acestei ramuri de producție în Moldova, de la cele dintîi mențiuni scrise și pînă la începutul secolului trecut, respectiv pînă la trecerea veniturilor ocnelor în categoria veniturilor bugetare ale statului (25 aprilie 1828).

•

Faptul că în preajma Troțușului, ca și în Vrancea dealtfel, masivul de sare răzbate pînă la suprafața solului a îngăduit depistarea și, implicit, exploatarea acestui mineral din cele mai vechi timpuri de

către locuitorii băştinaşi. Şi dacă exploatările saline de suprafaţă de pe valea Trotuşului şi din munţii Vrancei au cunoscut, fiecare, o evoluţie istorică distinctă, incomparabilă chiar, acest lucru se datoreşte condiţiilor naturale şi poziţiei geografice mult mai favorabile celor dintii. Astfel, spre deosebire de mediul arid vrancean, depresiunea Trotuşului se numără printre locurile propice apariţiei şi dezvoltării vieţii omenestii din cele mai îndepărtate perioade ale orînduirii comunei primitive¹. Mai târziu, această vale avea să constituie drumul cel mai scurt de legătură între Transilvania şi gurile Dunării, cale pe care dacii din interiorul lanţului carpatic obişnuiau să o răzbată spre regiunile bogate din răsărit şi invers².

Cînd va fi fost început procesul de exploatare sistematică a sării în Moldova este încă greu de stabilit. Documente istorice sau măcar arheologice în acest sens ne lipsesc. Abia pentru a doua jumătate a secolului al XIV-lea, sînt invocate, ipotetic, într-o recentă lucrare, cîteva menţiuni relative la exploatarea organizată a sării în Moldova în vederea comercializării produsului³. Este însă lipsit de orice îndoială că de la primele începuturi ale amintitului proces şi pînă la cele dintii referinţe documentare s-au scurs multe secole. Dacă, de pildă, dacii cunoşteau, încă înainte de instituirea stăpînirii romane, calităţile nutritive ale sării, folosind-o ca articol de comerţ⁴, este de presupus că bogatele masive de sare aflate la suprafaţă în preajma Trotuşului nu le-au rămas necunoscute şi, fireşte, nevalorificate, de vreme ce nu numai trecerea pe aici dar şi prezenţa lor în Moldova sînt fapte deja verificate. De asemenea, dacă cuceritorii Daciei, romanii, au acordat o asemenea importanţă sării încît au făcut din exploatarea ei un privilegiu imperial — extinzînd acest drept şi în provinciile nou cucerite, cu începere, se pare, din vremea celui de al patrulea împărat al Romei, Ancus Marcius⁵ — şi au arendat, în noua provincie, venitul păşunilor şi al salinelor unui întreprinzător special („conductor pascui, salinarum et commercii”), cu siguranţă că şi în afara hotarelor imperiului, implicit în Moldova, sarea era la aceeaşi dată — într-o măsură — preţuită.

Pentru epoca simbiozei romano-slave, exploatarea mineralului în Moldova, ca şi în celelalte provincii româneşti, poate fi presupusă şi susţinută pe cale filo-lingvistică. Termenul „ocnă”, de exemplu, încetăţenit la noi în secolele ulterioare şi conservat pînă astăzi, îşi are originea în slavonescul „okna”, păstrîndu-i intactă valoarea semantică.

De asemenea, cele dintii mărturii scrise — datînd din secolul al IX-lea — referitoare la exploatarea sării în Transilvania şi Maramureş şi

¹ C. Matasă, *Aşezarea eneolitică Cucuteni B de la Tg. Ocna-Podei*, în *Arheologia Moldovei*, vol. II—III, Bucureşti, 1964, p. 11.

² V. Pîrvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, p. 174—175.

³ Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1970, p. 117.

⁴ Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Bucureşti, 1880, p. 50.

⁵ C. Broşteanu, *Salinele noastre*, Bucureşti, 1901, p. 19—20.

la comercializarea acesteia în afara hotarelor⁶, permit — fie și prin simplă analogie — formularea unor ipoteze legate de existența exploa-
tărilor saline și în afara lanțului carpat, acolo unde condițiile naturale
erau propice și, mai ales, acolo unde acestea includeau căi de acces
înspre și dinspre Transilvania. Judecată astfel, valea Trotușului, cu
rezervele saline din preajmă-i, nu poate rămâne în afara acestei supo-
ziții. Probabil însă că sarea exploatată aici servea doar necesităților
locale.

Abia după constituirea statelor feudale românești se poate vorbi cu
mai multă siguranță nu numai despre exploatarea sării în Moldova, dar
și de comercializarea ei, ceea ce presupune o continuitate a procesului
primar. Sarea din Moldova și Țara Românească era, către sfârșitul se-
colului al XIV-lea, importată în Imperiul Bizantin. Un itinerariu grec
din acea vreme pomenea mai multe localități de la gurile Dunării, între
care „Moncastro, un oraș ce se află într-un golf unde merg vasele și
încarcă sare”⁷. Un alt act, redactat la Chilia, în anii 1360—1361, de către
notarul genovez Di Podenzolo, amintește de un oarecare Lombarto
Bustarino, din acel oraș, implicat într-o afacere de negoț cu sare încăr-
cată la Chilia. Potrivit aprecierilor, valoarea sării încărcată la Chilia,
consemnată în cele câteva acte asociate, se ridica la circa 9 somi de ar-
gint⁸. După toate probabilitățile această sare provenea din ocnele de la
Trotuș și poate și din exploatările salifere de pe coasta dobrogeană de
est (Tuzla), dar evoluția ulterioară a acestora din urmă le situează totuși
pe un plan secundar ca importanță. Mai curînd sarea menționată în
tratatul încheiat între negustorii genovezi și despotul Dobrogei, Ivanco,
în anul 1387⁹, poate să fi avut această ultimă proveniență.

Valorificînd tradiția orală, în lipsa documentelor autentice, unul
dintre mineralogii cei mai competenți din prima jumătate a secolului
trecut, Carol Mihalic de Hodocin, afirma că, înainte de a se fi exploatat
sarea la Tg. Ocna, moldovenii și-ar fi procurat-o dintr-o „sarniță” aflată în
Basarabia (la Ocnița), între localitățile Movilău și Briceni. Geologic, pre-
zența sării în acel punct a fost deja dovedită, iar abandonarea „sarniței”
s-ar fi impus, după Hodocin, datorită invaziei („încurgerii și stîrpirile”)
tătarilor¹⁰. Desigur, nu este exclus ca sarea să se fi extras în vechime
și de la locul mai sus indicat dar ni se pare mai puțin posibil ca locui-

⁶ Vezi V. Motogna, *Ocnele de sare din Transilvania și istoria medievală a Românilor*, în „Studii și cercetări de istorie”, Cluj, 1945, p. 137; Al. Doboși, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, București, 1951, p. 126.

⁷ Petre S. Năsturel, *Așezarea orașului Vicina și țărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, tom. VIII, nr. 1—4, București, 1957, p. 297.

⁸ Cf. N. Maghiar și Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 117—118.

⁹ *Documente privind Istoria României, B. Moldova*, veac. XIV—XV, vol. I, București, 1954, p. 37.

¹⁰ Mihalic de Hodocin, *Sarnițele sau ocnele Moldovei*, în „Calendar pentru români”, 1849, p. 15; Theodor Burada, *Despre creștăturile șalgăilor pe droburile de sare*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, an. III, vol. V, Bucu-
rești, 1885, p. 173.

torii întregii Moldove, deci și cei din zona subcarpatică, să și-o fi procurat numai de la Ocnița și deci să nu fi valorificat rezervele saline atât de bogate și la îndemână ca cele de la Trotuș.

Concludent, în privința vechimii, locului și importanței exploatărilor organizate a sării în Moldova ni se pare faptul că în preajma celui mai mare depozit natural a luat ființă și s-a dezvoltat, încă din secolul al XIV-lea, o așezare cu caracter urban, târgul Trotuș. Deși cea dintîi mențiune documentară a localității datează din anul 1408 — când în privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni era amintit Trotușul, ca loc de vamă — se înțelege că la acea dată avea deja un trecut. Și cu toate că nu i se spunea târg, avea cu siguranță această calitate fiind punct vamal și reședință a ținutului cu același nume, unul dintre ținuturile vechi ale Moldovei, constituite în a doua jumătate a secolului al XIV-lea¹¹. La 1466 Trotușul era considerat „oraș” într-o însemnare efectuată pe o copie a traducerii bibliei în limba maghiară, copie făcută aici de către ungurii husiți refugiați în Moldova¹². Așezarea acestora la Trotuș a fost pusă în legătură cu prezența tot aici a unei puternice colonii ungurești, descendenți ai celor ce trecuseră peste Carpați încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea¹³, și care, cunoscînd bine arta mineritului și beneficiind de condiții favorabile, au practicat și au contribuit la răspîndirea acestui meșteșug printre localnici. Dealtfel, s-a și acreditat ideea că „cei ce au început a scoate sarea de la ocna (Tg. Ocna = n.n.) și de pe Oituz au fost străinii din Transilvania”¹⁴. Fără a diminua contribuția meșteșugarilor transilvăneni la extinderea și intensificarea procesului de exploatare a sării în Moldova, considerăm totuși că băștinașii puteau fi mai puțin inițiați, dar nu străini de meșteșugul mineritului. Altminteri ar fi greu de explicat cum încă de timpuriu găsim pe moldoveni organizînd exploatarea ocnelor de sare.

Trotușul a fost, după părerea noastră, sediul celor mai vechi și celor mai puternice exploatări organizate a sării în Moldova, începînd din secolul al XIV-lea și pînă către sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd avea să cedeze întietatea Tîrgului Ocna. Deși s-a afirmat — într-una din monografiile consacrate salinelor de la Tg. Ocna¹⁵ — că o altă localitate, Grozești, a precedat Trotușului ca reședință a administrației (cămărășiei) ocnelor de sare pînă în vremea lui Ștefan cel Mare, totuși documentele timpului, verificate de noi, nu confirmă acest lucru. Exploatarea sării la Grozești — localitate aflată pe valea Oituzului, în preajma drumului

¹¹ Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, Editura Academiei. 1967, p. 307—308.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 309.

¹⁴ *Chestia domeniului Tîrgului Ocna*, București, 1900. p. 39.

¹⁵ A. Nemeșiu, în *Monografia salinei Tg. Ocna. Studiu geologic și tehnic*. 1943, p. 11, fără a indica sursa documentară, spune că: „Se știe cu precizie că în timpul lui Ștefan cel Mare logofătul Iancu Trotușanu, cămărăș al ocnelor, a mutat reședința administrației de la Grozești la Tg. Trotuș, care era oraș de vamă cu Ardealul [...]. S-a mutat atunci și exploatarea sării de la Grozești la Gura Slănicului (azi suburbie a orașului Tg. Ocna) și mai tîrziu pe malul stîng al Trotușului, pe dealul „Fețele Tîrgului”.

de legătură cu Transilvania — poate să fi fost o realitate cu mult înainte ca Trotușul să fi devenit punct vamal și reședință de ținut. Dar odată cu înființarea acestuia și cu dobîndirea amintitelor funcții, ni se pare puțin probabil ca tirgul să nu fi cumulat și funcția de reședință a administrației ocnelor. O primă dovadă în acest sens este și faptul că cei mai vechi întreprinzători, pînă astăzi cunoscuți, ai exploatării sării în Moldova au fost „ocolașii de Trotuș” — numire ce ar fi avut-o cei dintii mineri ce au întreprins lucrarea ocnelor pe socoteala lor¹⁶. Cînd au abandonat acești „ocolași” vechea manieră de exploatare (profilată doar pe acoperirea necesităților locale de consum) și au început exploatarea organizată a rezervelor de sare în vederea comercializării ei și însușirii profitului este greu de stabilit cu precizie din lipsă de informații. Se pare totuși că din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, cînd statul feudal constituit își avea deja un aparat administrativ organizat, cînd și ținutul¹⁷ și localitatea Trotuș au împrumutat, probabil, numele acelor „ocolași”.

Exploatarea sării pe bazele lărgite impuse de aceste așa-zise „societăți particulare” (ocolașii de Trotuș) a continuat și în secolul următor dar nu fără urmări notabile. Veniturile realizate de întreprinzători au atras, în scurtă vreme, atenția domniei, care, a preluat în seamă-i, probabil de la începutul secolului al XV-lea, întregul proces de exploatare a ocnelor, implicit beneficiile rezultate. Dealtfel, tirgul Trotuș, împărțînd soarta celorlalte tirguri, orașe și cetăți ale țării, a ajuns — nu mult după constituirea statului feudal Moldova — proprietate domnească, mai întii locurile libere, neocupate, apoi chiar și cele populate¹⁸. Printr-un document de la jumătatea secolului al XV-lea, provenind din cancelaria lui Alexandru II voievod (Alexandrel), era consfințită și întărită o danie mai veche (obroc) mănăstirii Moldovița, constînd în : scutirea a trei cară de orice fel de taxe „pe la toate bălțile și iezerele și la toate vămile și la toate ocnele de sare, oriunde vor încărcă în aceste trei cară, sau pește, sau sare, sau miere sau alte tirguieli”¹⁹. Or, „obrocul” din sare și celelalte produse presupunea deja stăpînire efectivă, nu numai nominală, asupra ocnelor, de către puterea centrală.

La începutul secolului al XVI-lea, în 1502, Ștefan cel Mare întărea un privilegiu acordat anterior otitoriei sale de la Putna, anume „să aibă în fiecare an de la ocna noastră de la Trotuș cite o sută cincizeci de drobi de sare”²⁰. Acest privilegiu, reinnoit apoi, fie de însuși (22 fe-

¹⁶ Alecu Obreja, *Ocnele Moldovei*, în N. Șuțu, *Notiții statistice asupra Moldovei*, Iași, 1852, p. 149.

¹⁷ Ținutul Trotuș îl întîlnim invocat într-un uric de întăritură (păstrat în copie) de la Iuga voievod, din anul 1398 (Arh. St. București, Mss. 657, p. 75).

¹⁸ *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 39. În același loc se afirmă că „proprietatea domnului Moldovei pe aceste locuri a fost mai temeinică de la 6983 (1475) incoace, de cînd a trecut în a sa stăpînire de fapt acea regiune” (p. 40).

¹⁹ *Documente privind Istoria României*, A. Moldova, veac. XIV—XV, vol. I, București, 1954, p. 267.

²⁰ *Ibidem*, A. Moldova, veac. XVI, vol. I, p. 27.

bruarie 1503)²¹, fie de urmași²², atestă fără putință de tăgadă, pe de o parte, că principala exploatare salină din Moldova se afla în preajma Trotușului și, pe de alta, că de producția acesteia dispunea domnia în calitate de stăpină absolută a locului.

Incontestabil, alături de aceste depozite centrale de sare, exploatare în mod organizat de către autoritatea centrală prin slujitorii ei, se mai extrăgea sare pentru nevoile de consum ale populației de către locuitorii satelor în raza cărora se aflau zăcămintele aflorate la suprafață. Unul dintre străinii trecători în prima jumătate a secolului al XVI-lea prin Țara Românească și Moldova, impresionat de ceea ce văzuse în aceste țări, nota că aici „sînt munți de sare pe care locuitorii îi taie așa cum se taie pietrele în cariere”²³. Mărturiile documentare de mai târziu și însemnările altor călători sau misionari, în trecere prin Moldova, localizează chiar centrele mai importante de acest fel.

În afara Grozeștilor, unde sarea aflîndu-se la suprafață se putea lesne exploata prin atacul direct asupra zăcămintului, un depozit salin se pare că adăpostea dealurile Hîrlăului, a cărui exploatare acoperea, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, necesarul de consum pentru locuitorii satelor Șipotele și Toporăuții ale mănăstirii Barnovschi din Iași²⁴.

Un călător englez ce ne-a vizitat țara în vremea lui Vasile Lupu (la 1652), Robert Bargrave, stăruia asupra depozitelor de sare „împietrită” aflătoare în împrejurimile satului Ibănești de la ținutul Dorohoi, afirmînd că sarea extrasă din dealurile Ibăneștilor constituia un articol de export în Turcia. Cele câteva detalii pe care ni le furnizează Bargrave sînt demne de reconsiderație: „sarea <de la Ibănești> este tăiată în bucăți de două sau trei picioare. În bucăți pare neagră, oarecum igrasioasă, dar cînd este pisată este cu mult cea mai bună pe care am văzut-o sau am gustat-o vreodată”²⁵.

Din însemnările făcute prin anii 1709—1714 de către Erasm Henric Schneider de Weismantel, aflăm că orizonturi de sare la suprafață se găseau și în preajma Focșanilor. „În dosul caselor — arăta el — este pe acolo atîta sare de-și poate tăia orice sătean cu toporul”²⁶. Se știe că acesta avusese prilejul de a vedea și minele de sare de la Trotuș și de la Grozești, încît o confuzie de locuri pare să fi fost exclusă. Este posibil doar ca referințele sale să fi privit și așezările rurale din partea de apus a Focșanilor, situate la poalele munților Vrancei, unde rezer-

²¹ *Documente privind Istoria României*, A., Moldova, veac XVI. vol. I, p. 29.

²² La 21 august 1520 Ștefăniță voievod confirma vechile privilegii acordate mănăstirii Putna de către înaintași, printre care menționa și pe cel de la Ștefan cel Mare „pentru sarca de la ocne”, *ibidem*, p. 171.

²³ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 132.

²⁴ Arh. St. București, fond Mănăstirea Barnovschi, I'4, orig. slav.

²⁵ Fr. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans le pays roumain du temps de Basile Lupu (1652)*, în „Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.”, s. III, tom. XVII (1935—1936), p. 141—189.

²⁶ N. Iorga, *O nouă descriere a Moldovei în secolul al XVIII-lea de un suedez*, în „Revista istorică”, an. XVI, nr. 1—3, 1930, p. 5.

vele naturale erau, într-adevăr, evidente pentru oricine ar fi străbătut acele locuri.

Printr-un sondaj efectuat la începutul secolului trecut (1809), în același ținut al Vrancei, s-a constatat că la locul numit Valea Sării existau rezerve însemnate de mineral la o adâncime de patru pînă la șase stinjeni (1 stinjen = 2,23 m.). Calitativ, sarea de la suprafață prezenta multe impurități, dar se spera că la adâncime să fi fost satisfăcătoare. Rezerve de sare au fost semnalate și la locurile numite Poduri, Munteori și Irești, unde subsolul conținea atîtea zăcăminte „încît au ieșit și la fața pămîntului”²⁷. Numai că impracticabilitatea căilor de acces spre acele locuri, poziția lor geografică, n-au permis exploatarea sistematică a terenurilor salifere din Vrancea, unde „numai pe jos sau călare poate să treacă cineva în starea de acum” (1810=n.n.)²⁸.

Desigur, în afara celor amintite, vor mai fi fost și alte locuri de unde locuitorii Moldovei își puteau procura direct, în schimbul unei contribuții numită *sărărit* sau *solărit*²⁹, sarea necesară consumului casnic. Ne referim, în primul rînd, la localitățile situate în zona muntoasă a fostelor ținuturi Neamț și Suceava — de unde avem dovezi mai tîrzii de existență a „malurilor de sare” și a slatinelor — și, apoi, la cele din sudul Basarabiei, care au valorificat de timpuriu atît „sărăturile” de suprafață cît și sarea marină. Centru mai important era Akermanul, în împrejurimile cărui numeroasele iezere existente dădeau la iveală, în vremurile secetoase mai ales, sarea cristalizată după retragerea apelor³⁰. Exploatarea tuturor acestora a urmat însă, în cursul veacurilor, linia tradițională, simplă, impusă în faza inițială: așa numita *formă populară*³¹ de exploatare s-a menținut neschimbată din punct de vedere al tehnicității, chiar dacă regimul juridic al locurilor afectate sau al beneficiarilor s-a modificat cu timpul.

O cu totul altă evoluție au cunoscut exploatarea salină de la Troțuș (și apoi Tg. Ocna) după preluarea lor de către domnie. Participînd direct — alături de alte surse de venit ca: produsul vămilor, văcăritul, cunița, goștina, desetina, pogonăritul, vădrăritul, humăritul, tutunăritul, cornăritul și banii steagului³² — la înăvuierea cămării domnești, venitul ocnelor a preocupat în mod deosebit și permanent pe beneficiari. Această preocupare este pe deplin justificată dacă se are în vedere bogăția rezervelor salină ale Moldovei și importanța mereu sporită pe care a dobîndit-o acest zăcămint odată cu lărgirea continuă a pieții sale

²⁷ T. G. Bulat, *Ocnele de sare din Moldova. Organizația și producția lor în 1810*, în „Arhivele Basarabiei”, an. X, nr. 1—4, 1938. p. 126.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Uricariul*, vol. V, Iași, 1862, p. 253—255.

³⁰ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 127.

³¹ Termenul ni se pare neadecvat, întrucît și cealaltă formă de exploatare (prin ocne) era la fel de „populară” ca și prima. Numai că în primul caz lucrătorul se identifica cu consumatorul, iar locurile de unde-și extrăgea sarea — deși mai tîrziu supravegheate — n-au devenit totuși exploatări organizate (întrebuințat cu sensul de mai sus în *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, București, 1964, p. 48; N. Maghiar, *Șt. Olteanu, op. cit.*, p. 169).

³² *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 44; C. Broșteanu, *op. cit.*, p. 85.

externe, elemente esențiale pentru soarta procesului de exploatare și de valorificare a sării.

Referindu-se la Troțuș, călătorul străin Pietro Deodato arăta că „natura l-a înzestrat cu materia cea mai necesară... deoarece în jurul acestui oraș se găsesc saline de unde se scoate sarea în cantități așa de mari încît se trimite în toată țara Moldovei, Rusia, în alte țări, transportîndu-se pe Dunăre, pe Marea Neagră pînă la Constantinopol”³³. Tot el ne furnizează și câteva informații referitoare la tehnica de extracție: sarea se tăia sub pămînt în bucăți mari și groase, cubice, care se scoteau afară cu ajutorul unor roți puse în mișcare de forța animală³⁴. Aceste știri vin să completeze însemnările de același gen ale altui călător străin, Paul de Alep, în trecere prin Moldova veacului al XVII-lea, care relatează: „lucrarea în ocne e foarte grea... Metoda de tăiere a sării se face cu mare muncă. Ei (lucrătorii = n.n.) sapă cam 9—10 m. în adîncime pînă dau de sare... Noaptea se taie acest mineral iar ziua îl scot la suprafață. Fiecare bucată e o piatră mare, în greutate cam de 2—3 sute oca. Acești bolovanii sînt tîriți de lucrători cu ajutorul unor frînghii lungi, trase de cai”³⁵.

Coroborate cu informațiile mai tirzii (din secolul al XVIII-lea) privind modul de extragere a sării în provinciile³⁶ sau țările³⁷ vecine, referirile celor doi călători permit întregirea tabloului tehnicii de exploatare a sării în Moldova. Mai întîi se săpa o groapă cu diametrul de aproximativ 2 m în stratul de pămînt ce acoperea orizontul de sare. Pereții gropii erau întăriți cu împletituri din nulele sau cu scînduri numite țambre. Tăierea sării se făcea cu topoare „lungi în coadă”³⁸ (ciocane) prin trasarea făgașelor în mal și apoi, cu ajutorul unor pene de oțel, erau desprinse brazdele și divizate. Bolovanii rezultați erau scoși la suprafață cu ajutorul unei instalații numită *crivac*, care se compunea dintr-un tambur cilindric cu ax vertical din lemn și pus în mișcare de forța animală. Un odgon înfășurat pe acest tambur făcea ca un capăt să se înfășoare, iar celălalt să se desfășoare, încît atunci cînd un capăt al frînghiei cobora în ocna celălalt scotea afară bolovanul de sare³⁹. Procesul de producție la ocne — despre al cărui început se cunosc, deocamdată, prea puține lucruri din cauza penuriei documentare — a fost supus unor reorganizări de ordin administrativ, corespunzătoare noilor interese implicate. Potrivit unei informații de mai tîrziu (1828), domnia, spre a-și asigura consistența acestei ramuri de

³³ Cf. N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 168.

³⁴ *Ibidem.* p. 274.

³⁵ Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie din Antiohia în Țările Române*, ed. E. Cioran, p. 119 și 169.

³⁶ Aurora Ilieș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească pînă în veacul al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. I, București, 1956, p. 169—170; C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, vol. I, București, 1916, p. 429; Al. Dobosi, *op. cit.*, p. 132, 140.

³⁷ Antonina Keckowa, *Zupy Krakowskie w XVI—XVIII wieku (do 1772 roku)*, Wrocław, 1969, Ossolineum, 552 p.

³⁸ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 312.

³⁹ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 175.

venit, a instituit de timpuriu „o osebită administrație cu nume de *cămară*, acolo, la fața locului, cu presustuirea (numirea = n.n.) a două fețe de boieri, *cămărași* de ocnă“⁴⁰. Existența *cămărașilor* de ocne și, implicit, a instituției respective este verificată documentar pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea⁴¹, dar probabil că situația dăinuia din secolul precedent, de cînd domnii luaseră asupra-le acest venit.

În atribuțiile *cămării* intrau atît problemele legate de procesul de exploatare a sării, cit și cele privitoare la desfacerea ei în țară sau în afara granițelor⁴². *Cămărașul* era dator — în schimbul lefii pe care o primea și al venitului suplimentar rezultat din vînzarea în folosul său a sării mărunte „pe la stările cele mai sărace ale locuitorilor“⁴³ — să raporteze periodic domnitorului sămile venitului ocnelor. Același, în calitate de reprezentant al puterii centrale la ocna, numit de domn pe timp de un an de zile, avea în subordine întregul personal asupra căruia își exercita, se pare, și dreptul de judecată⁴⁴.

O vreme funcția de *cămăraș* („vel-*cămăraș*“) de ocna a fost cumulată cu cea de ispravnic de Troțuș⁴⁵ — bineînțeles atunci cînd Troțușul era încă centru administrativ. Orice pagubă provocată în venitul ocnelor era amortizată de către domn din averea *cămărașului*. Astfel, de pildă, pentru o datorie de 3 000 aspri — în alte documente întîlnim suma de 300 000 aspri⁴⁶ — provenind „din sama de ocna“, același Petru Rareș lua de la fostul *cămăraș*, Eremia humelnic, satul acestuia, Stancuți⁴⁷. Este foarte probabil că abuzurile la care s-au dedat *cămărașii*, abuzuri înlesnite de multitudinea daniilor în sare făcute boierilor sau mănăstirilor, de risipa incomensurabilă de la groapa ocnei, de vînzările (neînregistrate) făcute direct de la ocne ș.a., i-au determinat pe domni să renunțe uneori la serviciile *cămărașilor* și să utilizeze un alt procedeu de exploatare a acestui venit, anume arendarea.

Procedeu de arendării avea să devină preferat de domnie pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, de cînd, documentar, se constată prezența mai multor arendași (companii sau *tovărășii*) decît *cămărași* domnești în afacerea ocnelor⁴⁸. Prin această modalitate domnitorul era asigurat — indiferent dacă împrejurările erau sau nu favorabile proce-

⁴⁰ Arh. St. Iași, fond Litere, M/512, f. 109.

⁴¹ Într-un document de danie provenind de la Petru Rareș este menționat, la 1541, un Cozmin *cămăraș la ocna*, stăpîn pe a patra parte din satul Biserica Albă (D.I.R., A. Moldova, veac. XVI, vol. I, p. 404).

⁴² Arh. St. Iași, fond Litere, M/512, f. 109.

⁴³ Rezervele nesecate de sare, pe de o parte, cum și dificultățile legate de transportul ei, pe de alta, au determinat *cămara* domnească să renunțe definitiv, în folosul *cămărașului* de ocna, la sarea măruntă rezultată în cursul lucrărilor de extracție (Arh. St. Iași, fond Litere, O/12, f. 47).

⁴⁴ Vezi D. Viteu, *Arendarea ocnelor în Moldova sub regimul Regulamentului Organic (1832—1862)*, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“, tom. IX, Iași, 1972, p. 31; Aurora Ilieș, *op. cit.*, p. 176.

⁴⁵ C. Broșteanu, *op. cit.*, p. 253.

⁴⁶ D.I.R., A. Moldova, veac. XVI, vol. IV, p. 150, 170.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 406.

⁴⁸ Arh. St. Iași, fond Litere, M/512, f. 109.

sului de exploatare și de desfacere a sării — cu un venit fix, care era prețul arendării, lipsindu-l totodată pe cămăraș de posibilitatea de a micșora sistematic veniturile cuvenite domniei. Arendarea sau *otcupul* ocnelor de sare din Moldova, în vremea „căutării“ lor de către domnie, se făcea după un obicei care s-a încetățenit vreme de secole, păstrându-se aidoma și după trecerea lor în categoria surselor de venit ale statului⁴⁹. Astfel, venitul ocnelor era scos la mezat de către Vistierie, instituție ce era datorare să facă cunoscut din vreme, în întreaga țară, prin mijloacele de care dispunea, zilele fixate pentru licitație. Licitația avea loc în cancelaria Postelniciei și, după cea de a treia strigare, venitul ocnelor era arendat celui dintre amatori („mușterii“) care oferea prețul cel mai mare⁵⁰. Cu acesta Vistieria încheia un contract alcătuit din mai multe „ponturi“, pentru a căror respectare integrală cumpărătorul era îndatorat să prezinte garanția unui „neguțator sigur“⁵¹.

Contractul de arendare, avînd o durată variabilă de la unu pînă la trei ani, intra în vigoare abia după ce era întărit de domn cu pecetea sa. Banii cuveniți din vînzarea acestui otcup, eșalonați în „sferturi“, erau adunați fie de către cămara domnească, fie de un funcționar special pe care „însuși domnitorul, după plăcerea lui, îl însărcina cu aceasta“⁵². În afară de plata arenzii la termenele stabilite, „cumpărătorii“ ocnelor erau, inițial, obligați să achite Visteriei dările tuturor lucrărilor de la ocnă, cum și milele de sare (în natură) pe care, obișnuit, domnitorii le acordau boierilor și mănăstirilor⁵³.

Încercînd o apreciere de ansamblu asupra producției și productivității ocnelor de sare din Moldova în tot cursul evului mediu, se cuvine să facem mai întîi o precizare: strămutarea centrului de exploatare și a administrației ocnelor de la Trotuș la actualul Tg. Ocna a avut însemnate repercusiuni, pe multiple planuri, asupra evoluției ulterioare a proceselor și raporturilor de producție, ca și asupra destinului celor două localități. Cînd a avut loc acest transfer?

Documentele epocii, răzlețe sau inconsistente, dau un răspuns aproximativ. Pînă spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, exploatarea organizată a sării este localizată în acte doar la tirgul Trotuș. Cea mai veche statistică moldovenească cunoscută pînă astăzi, anume „catastihul de cisle de țirani, de la toate ținuturi și curteani și vătăji și neamiși și popi“ din 20 februarie 1591, consemnează numai pentru Trotuș, un număr de 120 *șaiğăi*, specialiști în exploatarea sării și care erau scutiți de dări către Vistierie⁵⁴. Însuși pecetea tirgului, reprezentînd un braț încovoiat ce ținea principala unealtă a lucrătorului de ocnă (ciocanul), era semnificativă pentru rolul și rostul economic al localității. Chiar dacă aceeași pecete, într-o nouă variantă — un lucrător ținînd în ambele brațe cite

⁴⁹ D. Vitcu, *op. cit.*, p. 31—32.

⁵⁰ Arh. St. Iași, fond Litere, O/13, f. 51.

⁵¹ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. VII, București, 1898, p. 206.

⁵² Arh. St. Iași, fond Litere, O/13, f. 51.

⁵³ D. Vitcu, *op. cit.*, p. 32.

⁵⁴ Constantin Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenești*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie“, an VII (1956), fasc. 2, Iași, p. 67.

un ciocan⁵⁵ —, avea să reprezinte încă aproape un secol Trotușul, actele scrise de la sfîrșitul veacului al XVI-lea pun în circulație un nou sens termenului de „ocnă“, anume cel de localitate (populată), pe lângă cel deja cunoscut ca punct de exploatare, diferențiind deci două localități distincte : Trotușul și Ocna. Astfel, de exemplu, un document din 18 ianuarie 1599 provenind de la un Ionașco cămăraș de ocnă, era „scris la Ocne“ și adeverit de cîțiva martori printre care „popa Metodie de la Ocna și Păcurar birăul... din tîrgul Trotuș“⁵⁶.

Despre existența localității cu caracter rural Ocna și despre locuitorii și preocupările lor, revelatoare sînt mărturiile misionarului catolic Bandini⁵⁷, care ne-a lăsat prețioase informații asupra desfășurării procesului de exploatare și valorificare a sării la 1646 : „La apusul orașului Trotuș — consemna Bandini — este o groapă de sare pe coasta unui munte ; la poale este un sat („pagus“) ce are pînă la 300 case“. Un astfel de sat pentru acea vreme era considerat ca mare⁵⁸. Locuitorii săi „nu plătesc bir, nici nu sînt luați la altă muncă decît cîte odată pe săptămînă să scoată pentru principe 40 bolovani mari de sare, sau tatăl de familie sau vreun lucrător tocmît al acestuia, sau într-o zi sau în toată săptămîna să completeze numărul său ; pentru că dacă neglijează vremea, în săptămîna viitoare i se pune la socoteală 80 bolovani“. Așadar, locuitorii așezării erau deja privilegiați în schimbul *obligației* de a presta periodic o zi normată de lucru la ocnă în folosul domnitorului. Obligația nu era nominală ci globală, repartizată uniform asupra tuturor capilor de familie (bărbați).

În afara aceluia sat, Bandini amintește și de altele două, ocupate cu aceeași muncă (acestea puteau fi mahalalele de mai tirziu ale tîrgului Ocna). Numai locuitorii celor trei așezări s-ar fi îndeletnicit, după părerea misionarului, cu extragerea sării. Spre deosebire de cei dinții, locuitorii acestor din urmă două sate nu erau degrevați de toate dădiile întrucît „pentru fiecare bolovan de sare li se dă cîte un *nummus* de argint, adică cîte doi bani leșești“. Referindu-se la alte avantaje pe care le aveau locuitorii de la ocne, Bandini nota : „în cursul anului, cămărașul, cînd se schimbă, obișnuiește a da minierilor, după starea fiecăruia, unul, două sau trei cară de sare ; apoi în toate zilele are bucăți de sare cit poate lua cineva cu sine în paner, nimeni nu-l oprește“. Cu excepția ultimului paragraf, observația sa poate fi extinsă în timp pînă în epoca Regulamentului Organic (inclusiv) — obiceiul de a dărui însemnate cantități de sare lucrătorilor ocnei, înrădăcinîndu-se. Curiozitatea sau interesul l-au determinat pe misionar să coboare în ocnă, apreciîndu-i adîncimea ca fiind de 100 *orgii*, iar dimensiunile subterane într-atît de extinse încît „s-ar putea zidi o cetate“. La gura ocnei el observa „colosale grămezi de bolovani de sare ca niște ziduri ; carăle și oamenii ce o transportă sînt ca furnicile“.

⁵⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, p. 281.

⁵⁶ D.I.R., A. Moldova, veac. XVI, p. 243.

⁵⁷ V. A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646*, București, 1895, p. XV.

⁵⁸ G. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 19.

Calitativ, sarea de ocă era apreciată ca fiind „cu mult mai tare ca sarea de mare, încît oleacă ajunge pentru a săra bucatele și piinea; culoarea unor bucăți este albă și atunci sarea e mai curată, culoarea altor bucăți este obscură și atunci are un amestec mult cu materii din pămînt. Dar pisată devine albă ca zăpada ori de ce culoare era mai înainte.”

În sfîrșit, referindu-se la posibilitățile de valorificare, Bandini sublinia că sarea din această ocă își avea întrebuințare „nu numai în Moldova ci și în Rusia, Polonia, Ucraina, Turcia și Tartaria unde se exportă”. Dacă se are în vedere că în acea epocă prin Turcia se înțelegea tot teritoriul supus autorității otomane, deci Egiptul și Siria⁵⁹, este lesne de înțeles că, încă din secolul al XVII-lea, sarea moldovenească era prezentă în trei continente.

Peste numai cîteva decenii însuși Dimitrie Cantemir avea să confirme spusele misionarului catolic. „Nu departe de tîrgul Troțușului — relata cărturarul — sint saline foarte avute, pe care locuitorii le numesc ocne. Acolo nu e nici o măiestrie pentru curățit, căci săpînd pămîntul de un cot sau doi de adînc, se găsește sare prea curată, care se străvede ca cristalul sau porfirul, nefiind amestecată cu pămînt cît de puțin. Și aceste saline niciodată nu iau finit măcar deși lucrează întrînsele multe sute de oameni. Pentru că, în tot locul unde se taie tablele sau drobii cei de sare, lasă într-un loc și într-altul colonne de acest cristal de sare, care să sprijinească pămîntul și boltitura și să aibă loc de a să lăți vinele cele noi; și așa apoi boltele acestea atît se umplu de sare, pînă la 20 de ani, încît nici se cunosc că au fost deșarte vreodată”⁶⁰. Același arăta că periodic intrau în Galați vase „nu numai din locurile vecine ale Mării Negre, din Crimeea, Trapezunt, Sinope, Constantinopol, dar și din Egipt și chiar din Barbaria”, întorcîndu-se încărcate cu „lemn moldovenesc, miere, ceară, sare (subl. ns.) unt, silistră și grîne, din care nu puțin cîștig au toți locuitorii Moldovei”⁶¹.

Abundența sării moldovenești pe piața externă devenise chiar îngrijorătoare pentru unele state vecine ca, de pildă, Polonia, care — în dorința de a simula creșterea producției indigene de sare — interzicea, printr-un articol dietal din 1638 (confirmînd dispoziții anterioare), în modul cel mai categoric, importarea acestui mineral din Moldova, sub pedeapsa de confiscare⁶².

Spre sfîrșitul veacului al XVII-lea, ca urmare a intensificării și extinderii procesului de exploatare a salinelor, Ocna evoluează dintr-o localitate rurală într-o așezare de tip orășenesc. Dealtfel, s-a și subliniat că „transformarea unor sate, bine așezate, în tîrguri sau orașe este un fenomen continuu în dezvoltarea istorică a țărilor noastre începînd din evul mediu și pînă în prezent”⁶³. Necesitățile de producție în pri-

⁵⁹ C. C. Giurescu, *Despre relațiile româno-egiptene și contribuția României la construirea canalului de Suez*, în „Studii”, nr. 1, 1957, p. 100—101.

⁶⁰ Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1872, p. 25—27.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² B. P. Hașdeu, *Ocnele în România*, în „Columna lui Traian”, I, nr. 13 (1870), p. 169.

⁶³ C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, p. 74.

mul rind, și poate și împrejurările politice nu tocmai favorabile dezvoltării liniștite a tirgului Troțuș — supus unor repetate năvăliri străine ⁶⁴ — au impus strămutarea întregii administrații a ocnelor chiar la gura lor, proces început probabil încă de la sfîrșitul veacului al XVI-lea ⁶⁵, dar definitivat abia în secolul următor.

De atunci ni s-au păstrat și cele dintii indicii referitoare la existența unei corporații (bresle) de meșteșugari la Ocnă, care, desigur exista de mai înainte, încetățenită apoi sub denumirea de *rufet*; pentru că în afara cămărașului, a cărui misiune am văzut în ce consta, documentele pomenesc numele unor *birăi* ai oanei, ca de pildă, Ioniță birău (1635) ori Căpățînă birău (1638) ⁶⁶. Aceștia erau, după cum vom avea prilejul să constatăm și mai tîrziu, căpetenii ale breslei, avînd deplină autoritate asupra tuturor membrilor ei.

Cînd, la 1683 septembrie 9, între martorii unui act de danie făcut mănăstirii de la Ocna ⁶⁷ figurau un Rusu birăul alături de „vatamanul”, „grămăticul” și „curtenii”, și cînd, la numai cîțiva ani (la 17 februarie 1690), documentele atestă prezența la Ocnă a unui jude, grămătic, birău, a negustorilor și zugravilor ⁶⁸, este incontestabil că la acea vreme centrul meșteșugăresc Ocna era în plină înflorire. Motive temeinice îl vor fi determinat și pe Dimitrie Cantemir să includă această așezare în categoria orașelor Moldovei („oppidum”) la începutul secolului al XVIII-lea ⁶⁹.

Necesitățile de ordin economic ca și perspectivele de dezvoltare întrezărite exploatărilor saline de la Tg. Ocna i-au determinat pe domnii Moldovei să manifeste, în mod sistematic în secolul al XVIII-lea, o grijă deosebită față de soarta acestei atît de fecundă ramură de venit, fapt ce s-a repercutat direct și asupra evoluției urbanistice a așezării. Privilegiile acordate și pînă atunci lucrătorilor oanei au fost întărite de majoritatea domnilor epocii fanariote, care n-au încetat a socoti moșia tirgului ca domnească, făcînd adeseori și danii din aceasta. Mai mult decît atît, unii dintre ei, în dorința asigurării unor venituri sporite, au ridicat numărul sau au îmbunătățit vechile privilegii acordate lucrătorilor de la ocna extinzîndu-le chiar și asupra altor categorii de locuitori, firește cu implicații evidente asupra proceselor sociale și economice de la ocna. Astfel, la 1720, Mihail Racoviță încuviința unui Gheorghe zugravu să-și așeze o crîsmă în Tg. Ocna, unde să-și vîndă orice fel de băutură fără ca cineva să-l împiedice, „nici cămărașii, nici alții” ⁷⁰. De aici, ca și din alt document din 1733, pro-

⁶⁴ Hortensia Racoviță, *Dicționar geografic al județului Bacău*, București, 1895, p. 549.

⁶⁵ Pentru acea dată am întîlnit deja un document redactat de Ionașcu cămăraș „acolo la oane” (D.I.R., A. Moldova, veac. XVI, vol. IV, p. 243).

⁶⁶ *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 41.

⁶⁷ Zapis de danie din 7191 (1683) septembrie 9, prin care Safta Diaconița acorda parte din moșia sa Pocești mănăstirii de la Ocna (Cf. Theodor Burada, *op. cit.*, p. 173).

⁶⁸ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 168.

⁶⁹ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 19.

⁷⁰ Arh. Șt. București, Mss. rom. 657, f. 82.

venind de la Grigore al II-lea Ghica⁷¹, rezultă că rufetașii ocnei se socoteau la începutul secolului al XVIII-lea singurii îndreptățiți a vinde băuturile în acel ținut, privilegiu dobândit probabil cu mult mai înainte.

Cel care a făcut mai multă ordine în raporturile de producție de la ocne în această vreme a fost, netăgăduit, Grigore al II-lea Ghica. După ce la 1 iunie 1741 el a hotărât să sporească leafa tăietorilor de sare (șavgăi) de la un ban, cât se obișnuise a li se da „din început, de la strămoșii lor, pînă amu pentru o sare... la cîntare“, la trei bani de o sare, fără strămutarea celorlalte obiceiuri⁷², la sfîrșitul aceleiași an acorda acestora hrisov de scutire „de toate dările și angăriile oricîte vor fi pe altă țară“ cu excepția „cifertului lor pe așezare, cum s-ar tocmi cu cămărașii“⁷³. Hrisovul din 1 decembrie 1741 preciza limitele principalelor obligații de care erau scutiți șavgăii și anume: „la văcărit sau cuniță cînd s-ar întîmpla să aibă a scuti pînă la 600 vite și 100 cai, nici un ban să nu dea și la deseatină de stupi și cu mascuri și goștina de oi să dea pe obiceiul lor cite 6 bani. Așîderea să aibă parte de camănă, de bezmăn și de branște, nici cu acestea să nu fie supărați de vreme că ocna este osăbită și să aibă pace de cai de olac și de podvezi și de toate angăriile“⁷⁴. Așadar, recunoscînd dificultățile legate de specificul muncii în ocne, Grigore Ghica, pe lîngă faptul că a întărit vechile privilegii ale șavgăilor, le-a acordat și altele noi în intenția mărțurisirii ca „și ei să fie silitori“. Succesorii acestuia la tronul Moldovei, între care Constantin și Ion N. Mavrocordat, Constantin Mihai Racoviță, Matei și Scarlat Ghica, Ion Teodor Calimah ș.a.⁷⁵ au întărit, la rîndu-le, privilegiile anterioare, desigur în același scop.

Concomitent s-a încercat limitarea unor abuzuri săvîrșite de către cămărași în virtutea unor drepturi deplin consacrate și care afectau uneori nu numai pe lucrătorii de la ocnă ci și pe unele categorii de consumatori. De pildă, cămărașii avînd libertatea de a percepe taxa solăritului (sau sārăritului) de la locuitorii ținuturilor de munte, care foloseau rezervele locale de sare pentru acoperirea necesităților de consum, vindeau acest drept unor „ciocoi de ținut“⁷⁶. Aceștia din urmă, „făceau multe supărări săracilor... de le lua și straele de pe dinșii...“, fapt ce l-a determinat pe Mihail Racoviță să desființeze, la 24 aprilie 1718, acel „obicei prost“ al solăritului, interzicînd pentru totdeauna cămărașilor de a mai uza de acel drept⁷⁷.

În schimb, numărul daniilor efectuate de domni din produsul sau din moșia ocnelor s-a înmulțit considerabil începînd mai cu seamă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Netăgăduit, sporirea acestora nu poate fi corelată diminuării cuantumului veniturilor realizate de

⁷¹ Arh. St. București, Mss. rom. 657, f. 82 v.

⁷² *Uricariul*, vol. I₂, Iași, 1852, p. 153.

⁷³ *Ibidem*, p. 154—155.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 156—164.

⁷⁶ *Ibidem*, vol. V, p. 254.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 253—255.

domni din exploatarea ocnelor ei, mai curînd, unei creșteri proporționale a producției și productivității salinelor. De obicei daniile sau „milele” de sare acordate de către domnitor unor boieri, mănăstiri sau așezăminte publice, în schimbul unor servicii, erau integral sau parțial recunoscute și întărite de succesorii la tron. Se întîlnesc însă și situații cînd astfel de acte nu erau recunoscute de urmași. Așa, bunăoară, în cursul celei de a doua domnii, Mihail Cehan Racoviță, fundînd spitalul Sf. Spiridon din Iași, îi acorda, la 1 ianuarie 1757, moșia ocnei „cum și dealul de unde se scotea sarea”, recunoscîndu-i dreptul de a percepe dijma „de la toate celea, din 10 bani — unul, cînd ocnele vor fi vîndute (arendate), iar cînd vor fi în credință (în regie) spitalul să-și aibă omul său acolo, să ia din 10 drobi — unul și din țarină, finaț și bezmen, după obicei”⁷⁸. Acest drept — nerespectat de urmașii fondatorului — avea să și-l redobîndească spitalul (parțial numai) abia peste aproape un secol, în 1851, cînd la stăruințele episcopului Iorgu Ghica, domnitorul Moldovei a dăruit așezămîntului 800 fălci din trupul moșiei ocnei, dar în schimbul unor obligații ce și le asuma Epitropia⁷⁹.

Din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea dispunem de informații precise și mai ample privitoare la compoziția și numărul lucrătorilor ce alcătuiau rufetul ocnei. Cînd, la începutul aceluiași secol, Dimitrie Cantemir consemna lapidar faptul că la ocne lucrează „multe sute de oameni”⁸⁰, cu siguranță că se va fi referit la *toți* (subl. ns.) cei ce participau la realizarea producției de sare, nu numai la rufetași, ci și la robii țigani întrebuiințați în diverse munci, ca și la condamnații la ocnă, despre a căror folosire amintea și călătorul străin Pietro Deodato⁸¹. Numărul lucrătorilor specializați, înțelegîndu-se prin aceștia : șavgăi, lăturași, curteni, tărăbănțași și vătăfii — într-un cuvînt rufetul ocnei — cuprindea la 1762 doar 225 oameni⁸². Aceștia, recunoscîndu-li-se privilegiile anterioare, li se acordau nominal, de către Grigore Ion Calimah, la acea dată, însemne speciale („pecetluiri roșii”) spre a fi recunoscuți cu ușurință „dintr-altă țară” și, bineînțeles, pentru a se bucura de amintitele scutiri de datorii. Această măsură, coroborată cu altele similare, poate constitui o dovadă a populării tot mai intense a localității Tg. Ocna, fenomen ce făcea posibilă evaziunea fiscală a unor locuitori din afara rufetului. Cel ce dobîndea pecete roșie, deci rufetașul, își menținea privilegiile și după ce, din pricină de boală sau bătrînețe, era nevoit să iasă din slujba ocnei. El era scutit de bir, de „ajutorință sau mucarer” și de taxa pentru două vite : pentru vitele ce va fi avut în plus intra în regimul de „cisluire” a „haimanalelor” ocnei. Acest drept, cuprins pentru prima oară în hrisovul din 2 august

⁷⁸ Arh. St. Iași, *Epitropia generală a Casei Spitalelor Sf. Spiridon*, dosar 640, f. 2 ; vezi și A. Nemeșiu, *op. cit.*, p. 12.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 51.

⁸¹ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 175.

⁸² *Uricariul*, vol. II₂ p. 165—166.

1765 dat de Grigore Alexandru Ghica⁸³, era extins și asupra copiilor neînsurați ai șavgăilor și apoi, asupra văduvelor rufetașilor⁸⁴.

Interesant este faptul că rufetul trebuia să aibă în permanență același număr de oameni, 225, în tot răstimpul acestei jumătăți de secol. În cazul în care numărul lor era descompletat din motive de bătrânețe, boală sau moarte a unora, cămărașii aveau latitudinea de a desemna înlocuitorii dintre feciorii ce vor fi fost însurați ai celor ce părăseau motivat lucrul și din haimanalele Ocnei, „însă prin știrea domniei și prin marafetul ispravnicului de ținut, ca să nu fie niciodată lipsă de somă a 225 liudi”⁸⁵. Noilor rufetași li se acordau și însemnul distinctiv, cerîndu-li-se totodată ca „și ei să fie silitori”⁸⁶.

Șavgăii s-au bucurat în cursul timpului de privilegii speciale; prin hrisovul din 23 iunie 1767, Grigore Cehan Calimachi consacră acestora și cămărașilor dreptul de monopol asupra vânzării vinului, pîinii și cîrnii în Tîrgul Ocnei interzicînd cu desăvîrșire boierilor, egumenilor sau birnicilor, din localitate sau din afara ei, de a vinde astfel de produse fără consimțămîntul celor dintîi⁸⁶. Netăgăduit, aceasta a fost și avea să rămînă multă vreme — șavgăii apărîndu-și cu strășnicie dreptul cucerit — nu atît o sursă consistentă de cîștig pentru beneficiarii de drept, cît un mijloc de apărare a întregului rufet împotriva practicilor încetătenite în alte tîrguri și orașe de a se arenda venitul căsăpiilor, pităriilor sau orinzilor, practici ale căror consecințe le suportau masele de cumpărători. În virtutea dreptului susamintit, șavgăii puteau îngădui tîrgoveților să-și vîndă astfel de produse numai dacă între părți intervenea vre-un act de învoială prin care aceștia din urmă garantau anumite compensații materiale partenerilor⁸⁷.

Consfințirea unor mai vechi privilegii, acordarea altora noi, sporirea succesivă a lefii de la 1 ban la 3 (în 1741) și apoi la 4 bani⁸⁸ (în 1783) pentru fiecare drob tăiat, ajungînd pînă la 12 bani noi la începutul secolului trecut⁸⁹, atestă grija puterii centrale de a asigura condiții favorabile realizării unei producții tot mai mari, prin cointeresarea materială a lucrătorilor. Aceeași grijă răzbate și din porunca din 1785 a lui Alexandru Ion Mavrocordat către șavgăii ocnelor⁹⁰, prin care li se interzicea cu desăvîrșire acestora a se strămuta, fapt ce ar fi pricinuit „zătienire la lucru spre paguba cămării domnești” și pentru care ar fi fost trași la răspundere. Așadar, lucrătorii specializați în tăierea sării din ocna, șavgăii, erau practic legați pe viață de locul de muncă,

⁸³ *Uricariul*, II, p. 166—167.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 177—180.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 167—168.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 172—173.

⁸⁷ Un astfel de act de învoială a fost încheiat la 9 martie 1796 prin care tîrgoveții se obligau să plătească rufetului. prin birăul acestuia, suma de 18 lei anual pentru fiecare crișmă deschisă de ei în Tg. Ocna. Cf. Arh. St. București, Mss. rom. 657, f. 69 v — 70.

⁸⁸ *Uricariul*, vol. I, p. 169—171.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 177.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 173.

și nu puteau părăsi rufetul decât în cazurile extreme menționate și numai cu învoirea domnului. Situația cu totul specială în care se aflau șavgăii, ca și ceilalți rufetași, derivă și din faptul că populind moșia Ocnei, care era domnească, și folosind (generații de-a rândul) aceleași terenuri arabile, finațe și păduri în devălmășie, plus case și locuri individuale, cu timpul ei au început să se considere proprietari absoluți asupra terenurilor date lor în mod condiționat spre folosință. Dacă asemenea veleități se manifestau către sfârșitul secolului al XVIII-lea doar sporadic, ele vor lua proporții în secolul următor, dând naștere unui îndelungat proces între stat și lucrătorii ocnelor⁹¹. Inițial, pretențiile rufetașilor se limitau la dreptul de a dispune asupra locurilor de hrană ce li se cuveneau după hrisoave, și pe care începuseră chiar (parțial) să le vândă altor categorii de locuitori. Ulterior însă, ei și-au întins aceste pretenții și asupra locurilor libere din moșia târgului⁹², intrând adeseori în conflict cu târgoveții stabiliți acolo, fapt ce a necesitat repetate intervenții din partea domniei pentru reglementarea raporturilor dintre rufetași și târgoveți⁹³.

Se înțelege că, în schimbul tuturor privilegiilor ce li se acordaseră cu timpul, rufetașii aveau obligația de a realiza o producție de sare a cărei limită minimă era stabilită în funcție de norma de lucru impusă fiecărui șavgău în decursul unei „căutări“ (două săptămâni). Această normă era, la începutul secolului trecut, de 78 drobi la „căutare“⁹⁴, ceea ce se revenea, în medie, câte 6—7 drobi pe zi de fiecare tăietor. Pentru sarea tăiată în plus, aceștia primeau în mod diferențiat un spor la leafă⁹⁵.

Realizarea sau nerealizarea producției scontate de beneficiari nu depindea însă numai de zelul lucrătorilor. Modul de extracție a sării din ocne, primitivismul nivelului tehnic al exploatărilor salină — menținut același vreme de secole — făceau ca o bună parte a anului ocnele să devină nelucrătoare. În plus, dificultățile legate de transportul sării de la gura ocnei la punctele de desfacere din țară sau de peste granițe impuneau adeseori sistarea vremelnică a procesului de producție, întrerupere necesară pentru degrevarea suprafețelor din preajmă afectate de depozitarea sării. Încît, chiar în condiții normale de desfășurare a lucrului în ocne, cota de beneficii pentru întreprinzători depindea de posibilitățile și mijloacele de desfacere a sării. Iată, de pildă, un caz semnificativ: în anul 1756 ocnele fuseseră arendate de către

⁹¹ *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 23—30.

⁹² Într-o jalbă dată domnitorului Alexandru Ion Calimah, târgoveții din Tg. Ocna arătau, la 1796, că pentru casele sau dughenile ce le făceau pe locurile domnești libere erau obligați de șavgăi să le plătească câte 40—50 lei, iar unora nici nu li se îngăduia așezarea. Cf. Arh. St. București. Mss. rom. 657, p. 68—69 v.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Uricariul*, vol. I, 2, p. 178.

⁹⁵ În 1814 Scarlat Alexandru Calimah hotăra să fie sporită leafa șavgăilor de la 12 bani noi la 15, pentru cei mai slabi, și la 18 pentru „șavgăii cei mai în putere“, care, pentru plusul de drobi tăiați peste normă, primeau 21 de bani pe fiecare drob. *Ibidem*.

Matei Ghica unei companii boierești alcătuită din vistiernicii Dumitrașcu Paladi și Aristarh, avînd ca „purtător de grijă al ocnei“ pe sulgeriul Tudorache⁹⁶. Aceiași aveau să cumpere ocele și în anul următor de la Constantin Racoviță⁹⁷. La sfîrșitul primului an, întreprinzătorii aveau scoasă și depozitată „în șuri la Vișoara“ (suburbie a Tg. Ocnei) cantitatea de 33 000 „sări“ (drobi), păstrată spre a fi valorificată, probabil, după expirarea contractului. Prin „purtătorul de grijă“, compania se învoise cu un negustor turc din Galați, Docuzlui Ogulu, ca să valorifice astfel marfa: „cîtă sare se va putea trimite și vinde la Galați venitul să fie împărțit în patru părți“, revenind fiecăruia dintre parteneri cîte o astfel de „parte“. Transportul sării la Galați privea pe furnizori, iar prețul minim de vînzare impus de negustori „companionilor“ era de 15 parale/steția și drobul, iar „bracul, adică cotețul, doi drept unul“⁹⁸. Pe lîngă faptul că acest preț era inferior celui cu care se vindea sarea la ocnă, negustorul își rezerva dreptul ca dobînda „ce va ieși din această neguțitorie“ să fie împărțită doar în două părți, una revenind „companionilor“ și alta sieși. Este evident că tranzacția avantajase pe negustor, care, dealtfel, a și trebuit să accepte, la încheierea bilanțului, ca stabilirea cotelor de beneficii să aibe la bază prețul de vînzare al sării la gura ocnei⁹⁹. Și dacă în privința volumului vînzărilor externe, la prețul minimal, compania avea posibilitatea de control asupra negustorului prin ținerea evidenței cantităților de sare ce-i erau trimise la Galați, nu același lucru se întîmpla și în cazul beneficiilor reale dobîndite de acesta de pe urma vînzărilor, care, se înțelege, erau mai mari decît cele inițial scontate de companioni. Dealtfel, nu există vreun indiciu — era și foarte puțin probabil — ca aceștia din urmă să fi participat și la împărțirea dobînzii invocate în învoială. Posibilitatea de escamotare era clară.

Volumul producției anuale de sare, este, pentru perioada anterioară secolului trecut, cu atît mai greu de stabilit cu cît ne lipsesc informații precise. Chiar și puținele date de care dispunem — incomplete dealtfel — impun o doză de circumspecție în comentarea lor, cunoscut fiind tendințele evazioniste manifestate dintotdeauna și de către cămărași și de arendași. Dacă, bunăoară, cu aceeași forță de muncă și în aceleași condiții de tehnicitate, făcînd abstracție de ceilalți factori care concură la realizarea producției, s-a obținut în cursul unui an (iunie 1801 — iunie 1802) o producție de 185 222 drobi și 14 396 bucăți¹⁰⁰, ceea ce echivala cu aproximativ 15 000 000 ocale de sare¹⁰¹, se poate deduce că și în perioada anterioară, deci în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, producția de sare a Moldovei a înregistrat valori

⁹⁶ Arh. St. Iași, Documente, pachet 427/109.

⁹⁷ *Ibidem.*

⁹⁸ *Ibidem*, doc. 10.

⁹⁹ *Ibidem.*

¹⁰⁰ Biblioteca Academiei, Mss. rom. 880, f. 2—5.

¹⁰¹ În calcul s-a ținut seama de evaluarea mai tîrzie a drobului și „bucății“, adică : un drob = 70—80 ocale, iar bucata = 1/2 drob.

apropiate. Netăgăduit uneori aceasta putea să se ridice peste cifra indicată, alteori să scadă, în funcție de împrejurările favorabile sau nu dezvoltării proceselor de producție și de desfacere a sării.

Valorificarea sării pe piața internă a urmat același curs tradițional, obișnuit din vechime: toți locuitorii țării erau „slobozi a merge cu cară din țară la Ocnă și, cumpărînd sarea cu prețul curgător de acolo, aveau voie să o vîndă și să o petreacă în toate părțile țării și unde vor voi, fără de nici o oprire, afară numai de magaziiile sării ce sînt pe la scheli“ (puncte de desfacere pentru piața externă, situate la graniță = n.n.)¹⁰². Dreptul de a vinde sarea la aceste magazine aparținea în exclusivitate domniei, care putea să-l concedeze, odată cu venitul ocnelor, cumpărătorilor prin contract.

Prețul de vînzare al sării la ocnă a înregistrat o curbă mereu ascendentă, atestînd creșterea importanței acestui mineral în viața economică a Moldovei, dar și transformările survenite, în general, pe planul producției și circulației mărfurilor, cu deosebire în perioada destrămării relațiilor feudale. Pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea sarea se vindea cu bucata, astfel: 18 parale/steția (drob mare), 15 parale/drobul în greutate de 65—80 ocale și 12 parale/drobii mai mici de 65 ocale din „bracul mîglei“¹⁰³. Ulterior, suta de ocale se vindea la gura ocnei cu 53 parale și un ban¹⁰⁴, preț ce va fi ridicat de Alexandru Moruzzi, în 1792, la 2 lei¹⁰⁵, iar în 1815, de către Scarlat Alexandru Calimah la 5 lei¹⁰⁶. Prețul de desfacere în țară, perceput de către oricare dintre locuitorii ce ar fi ridicat sarea de la ocnă, era însă cu mult mai mare și varia în funcție de distanța pînă la Tg. Ocna.

Foarte ridicat, comparativ cu vînzările „pe loc“ (la ocnă), era și prețul sării la magazinele de la schele, perceput de cămărașul domnesc, de arendași sau de subarendași. Astfel, de exemplu, în anul 1806, în timp ce prețul de vînzare al sării la ocnă era de 2 lei, la schelele Nistrului (Creuleni și Movilău) sarea se vindea cu 12 lei/100 de ocale, din care sumă cota de profit a întreprinzătorului reprezenta doar un leu¹⁰⁷.

Un factor de însemnătate covîrșitoare în procesul de desfacere a sării, atît pe piața internă cît și pe cea externă, și de care depindeau în mare măsură beneficiile sau pagubele întreprinzătorilor, îl constituia transporturile. Principalele căi de comunicații care legau Tg. Ocna cu punctele de desfacere de la granițe erau anevoioase și supuse rigurilor vamale de esență feudală, iar mijloacele de transport, rudimentare și puține. În asemenea condiții este lesne de înțeles că problema asigurării transportului sării de la locul de exploatare la schele, indiferent dacă ocnele erau „în credință“ sau „în vînzare“, a stat în perma-

¹⁰² Arh. St. București, Achiziții Noi, CCLVII/9.

¹⁰³ Arh. St. Iași, Documente, pachet 427/110.

¹⁰⁴ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 124—125.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Uricariul*, vol. I₁, p. 222—229.

¹⁰⁷ Arh. St. București, Achiziții Noi, CCLVII/9.

nență în centrul atenției cirmuirii. Aceasta a încercat diferite modalități de rezolvare, fără a găsi, în cele din urmă, soluția ideală.

Astfel, pînă în primul deceniu al secolului trecut, cărăușii de sare către magaziile de la granițe constituiau obligații pentru locuitorii ce dispuneau de mijloace de transport. Aceștia, menționa un document din epocă, „erau îndatoriți a cislui cară cu hotărită și foarte micșurată plată de chirii pentru pogorîrea sării la scheli”¹⁰⁸. Perpetuată secole de-a rîndul, obligația sătenilor de a presta cărăușii în folosul cămărașilor sau arendașilor — implicit al puterii centrale — a făcut loc unor practici abuzive la care s-au dat executorii poruncilor domnești (zapcii), cu grave consecințe atît asupra situației locuitorilor cît și asupra procesului de desfacere a sării pentru piața externă îndeosebi. Situația era și mai grea în vremea deselor războaie ce afectau și teritoriul Moldovei, cînd mijloacele de transport existente trebuiau să răspundă și prestațiilor de ordin militar. Încercările de a acoperi necesitățile de transport a sării de la ocnă cu mijloace recrutate din afara granițelor, în special de peste Nistru¹⁰⁹, n-au avut durabilitate întrucît procedeul, pe lîngă faptul că nu inspira suficiente garanții nici pentru cărăuși (de a fi găsit oricînd și oricît sare la ocnă), nici pentru cămara ocnelor (de a conta în permanență pe astfel de mijloace), îngăduia substituirea de persoane și tranzitul unor răzvrățiți sau extinderea unor epidemii dintr-o țară în alta. Aceasta a atras repetate intervenții din partea autorităților politice interesate, intervenții soldate cu interdicția unor astfel de cărăușii¹¹⁰.

În anul 1806 domnitorul Alexandru Moruzi a hotărît „dezrădăcinarea vechiului obicei”, despovărînd pe locuitorii țării de obligația de a căra sare la schele în schimbul unei chirii dinainte stabilită și poruncind ca, pe viitor — indiferent dacă ocele vor fi arendate sau exploatate în regie —, angajarea cărăușilor să se facă de către funcționarii speciali ai cămării, prin bună înțelegere (rizar-pazar) cu locuitorii¹¹¹. Desigur, măsura avantaja pe aceștia din urmă și a avut ca efect imediat scumpirea transporturilor¹¹². La rîndu-i, acest fapt a determinat îndepărtarea amatorilor de pînă atunci la licitarea otcupului ocnelor, întreprindere ce presupunea de acum încolo investiții mai mari iar cota de beneficii — diminuată. Atragerea lor a fost posibilă inițial numai prin reducerea prețului de arendare a ocnelor¹¹³, ceea ce însemna că domnia acceptase, pentru moment, să suporte singură consecințele unei atari măsuri. Sistemul antreprizelor era — se pare — considerat, acum, de domn, nu doar o modalitate de exploatare a venitului ocnelor, ci o

¹⁰⁸ Arh. St. București. Achiziți Noi. CCLVII/9.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² După intrarea în vigoare a noilor dispoziții, din pricina „stricării vremii”, cămara ocnelor a fost nevoită „a da chirii neasemănate și nesuferite pentru căratul sării la scheli încît au intrat sub grea sarcină și datorie în somă de două mii de pungi cu grele dobînzii” (*Ibidem*).

¹¹³ *Ibidem*.

reală necesitate, absolvindu-l, chiar cu prețul arătat mai sus, de grijile suplimentare ce le încumba exploatarea în regie a ocnelor.

Cu unele excepții datorate împrejurărilor politice speciale, interne sau externe, cînd rentabilitatea exploatărilor saline era parțial afectată, beneficiile realizate de principalul întreprinzător, domnul, au înregistrat o continuă creștere. Din informațiile cuprinse în raportul consulului francez din Iași, Reinhard, la 30 noiembrie 1807, desprindem cîteva date deosebit de utile — avînd în vedere lipsa altor surse documentare — privitoare la veniturile salinelor pe anii :

1709 =	10 000	piaștri ;
1770 =	29 000	"
1775 =	100 000	"
1785 =	300 000	"
1802 =	190 000	"
1806 =	190 000	" ¹¹⁴ .

Este lesne de înțeles că „veniturile salinelor“ semnificau în realitate numai banii intrați în cămara domnească, rezultați din exploatarea ocnelor în acei ani, nu și profitul, mai mare sau mai mic, al mijlocitorilor. Edificator în acest sens ni se pare faptul că o evidență mult mai detaliată asupra veniturilor și cheltuielilor unui an de exploatare al ocnelor — an la care făcea referi și Reinhard, 1802 — consemna cifre simțitor sporite : venitul total provenit din desfacerea sării pe piața internă și externă era evaluat la 569.001 lei 106 bani, iar cheltuielile de producție și desfacere (plata lucrătorilor și celorlalți slujitori ai ocnei, transporturile, milele și havaieturile etc.) se ridicau la 203 655 lei 20 bani ¹¹⁵. Rezultă, așadar, că profitul real al întreprinderii pe acel an fusese de 365 346 lei 86 bani și că diferența față de cifra consemnată de consulul francez (190 000 lei), adică 175 345 lei 34 bani, fusese probabil însușită de către cămărașul domnesc sau antreprenori. De altfel, după cum vom avea prilejul să constatăm și mai tirziu, de cele mai multe ori profitul domniei, ulterior al statului, era inferior celui realizat de intermediari ¹¹⁶.

Informațiile furnizate de consulul francez Reinhard la 1807 vin să ateste însă criza prin care au trecut exploatările saline din Moldova la începutul veacului trecut, cînd venitul acestora a scăzut simțitor comparativ cu situația anterioară, criză ce a impus unele măsuri de ameliorare inițiate, după cum am văzut, de Scarlat Alexandru Calimah.

Făcînd chiar obiectul unor dispozițiuni în materia de drept de proprietate ¹¹⁷, ocele — socotite „avere a statului“ (art. 382) din categoria celor ce „se cuvin stăpînirii“ (art. 509) — au cunoscut, în primele decenii ale secolului trecut, unele schimbări notabile în laturile esen-

¹¹⁴ Arh. St. București, fond Microfilme Franța, rola 69, cadrul 124.

¹¹⁵ Bibl. Acad., Mss. rom. 880, f. 6—12.

¹¹⁶ Vezi D. Vitcu, *op. cit.*, p. 29—79.

¹¹⁷ *Codul Calimah*, ediție critică, Editura Academiei, București, 1958, p. 193 și 237.

țiale ale procesului de producție. Schimbările s-au repercutat direct asupra evoluției de ansamblu a societății moldovenești, implicit asupra dezvoltării economice a țării.

Astfel, în urma cercetărilor în teren întreprinse în vremea războiului ruso-turc (1806—1812) de către trimișii speciali ai stăpînirii rusești în Moldova, interesați în a cunoaște posibilitățile economice, dar mai ales bogățiile minerale ale acestei țări ¹¹⁸, s-a constatat că sarea se exploata în acea vreme nu numai la Tg. Ocna, ci și în sudul Basarabiei, în preajma Cetății Albe ¹¹⁹. Firește, sarea marină avea o piață de desfacere mult prea restrînsă, ea fiind destinată să acopere nevoile locale de consum, și nu avem vreun indiciu că s-ar fi și exportat. Comparativ însă cu situația existentă la începutul deceniului respectiv, producția anuală de sare era cotate la 17 pînă la 18 milioane ocale, precizîndu-se că „într-un an s-au scos chiar 20 milioane oca” ¹²⁰. Această sensibilă creștere a producției s-a datorat nu numai productivității sporite, ci creșterii numărului de lucrători.

Forța de muncă angajată la ocnele de sare și reprezentată pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea de numai 225 lucrători rufetași ¹²¹, cărora li se adăuga un număr variabil de osîndiți, ajunsese în numai cîțiva ani să numele 511 oameni ¹²². Din aceștia însă, doar 90 erau tăietori specializați (șavgăi), restul acoperind celelalte diviziuni tehnice, proprii exploatarei sării: 198 lăturași ce lucrau săptămînal, împărțiți în patru schimburi. Misiunea acestora era de a curăți interiorul ocnelor de sarea mîruntă sau de apa infiltrată, de a procura lemnele trebuincioase pentru amenajarea gurilor de ocnă și pentru foc, de a săpa gurile de ocnă pînă la străpungerea stratului de pămînt și descoperirea nivelului de sare. Pentru toate aceste operații ei nu primeau leafă, ci se bucurau doar de privilegiile rufetului. Tot fără plată lucrau și 80 de curteni, rînduiți cite 20 pe săptămîină la „ducerea cărților la Iași, în aducerea oamenilor lucrători și alte treburi”. Un număr de 80 robi țigani cărau sarea scoasă la suprafață, de la gura ocnei pînă la grămezile din preajmă numite mîgle. Tot ei încărcau carăle ce veneau pentru a ridica sarea de la ocnă și pentru a o transporta la schele. În plus, unii dintre aceștia erau meșteri fierari, asigurînd „tot lucrul fierului la ocnă”, operațiuni care, în totalitate, erau plătite. Plătiți mai erau 15 „trîmbițași” (tărăbunțași) ce supravegheau buna funcționare a crivacului și descărcarea drobilor la gura ocnei, opt vătăjei și opt hergheligii, care foloseau și, respectiv, păzeau caii necesari acționării crivacului, și 16 meșteri lem-nari. Paza sării extrase și depozitate în mîgle era asigurată de 16 stră-jeri neplătiți, rînduiți cite 4 săptămînal.

¹¹⁸ T. G. Bulat, *Rușii caută metale în Moldova (1810)*, în „Arhivele Basarabiei”, an. III, nr. 2, 1931, p. 65—72.

¹¹⁹ Idem, *Ocnele de sare din Moldova...* p. 122.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ În anul 1800 erau 300 de rufetași. Cf. *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 45.

¹²² T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 123—124.

Rezultă, deci, că din totalul rufetașilor ocnei (511) beneficiari ai privilegiilor acordate prin hrisoavele domnești, la 1810 doar 217 primeau leafă, ceilalți 294 lucrători mulțumindu-se doar cu scutirile de dări deja amintite. În afara șavgăilor, care erau plătiți în funcție de numărul drobilor tăiați, lucrătorii celorlalte categorii (plătite diferențiat) dispuneau de o leafă lunară fixă.

În pofida sporirii numărului de lucrători și extinderii diviziunii tehnice a muncii și, odată cu acestea, a producției, beneficiile realizate de cîrmuire n-au crescut proporțional. Cînd cheltuielile unui an de producție se ridicau la 130 000 lei, exceptînd cheltuielile de desfacere, stăpînirea s-a mulțumit cu un profit de numai 229 800 lei, sumă ce reprezenta prețul arendării ocnelor la 1810¹²³. Desigur, la o producție evaluată la 17—18 milioane ocale, orientată în proporție de aproape 2/3 spre export¹²⁴, cota de profit a stăpînirii ni se pare diminuată. Nu trebuie însă pierdut din vedere un dublu fapt, anume că posibilitățile de valorificare a sării pe piața internă erau într-o măsură reduse prin practica acordării „milelor” și „avaeturilor”, de către domn, unor persoane sau instituții, și că exportul urma doar două direcții: Rusia și sudul Dunării.

În privința „milelor”, este suficient să amintim că, de exemplu, în vremea domniei lui Scarlat Alexandru Calimah, aproape toți marii boieri ai țării au beneficiat de cantități de 10.000 pînă la 15.000 ocale sare, care, laolaltă, au însumat 4 713 100 ocale¹²⁵. Printre cei astfel „miluiți” figurau, cu cantități maxime: beizadelele Dimitrie și Scarlat Ghica, Petrache Mavrogeni, domnițele Eufrosina și Sultana Mavrogheni, Ralu Calimah, logofătul Grigore Sturdza, vistiernicii Sandu Sturdza, Iordachi Roset, Costachi Canta, Alecu Balș, hatmanul Constantin Palade ș.a.¹²⁶. Este adevărat, aceste danii aveau un caracter temporar, constituind obligații numai pentru cămărașii sau arendașii din vremea domniei care le-a consfințit; dar de cele mai multe ori ele erau reînnoite și de către succesorii la tron, chiar dacă cuantumul lor nu mai era același. Important este că prin astfel de practici erau scoase, în mod conștient, din circuitul comercial cantități însemnate de sare, aparent în dauna venitului ocnelor; spunem aparent pentru că, în realitate, prin această modalitate erau rezolvate ceea ce într-o altă etapă istorică vor semnifica crizele de supraproducție.

Cît privește desfacerea sării pe piața externă, orientată, după cum am mai subliniat, numai spre Rusia și Imperiul otoman — începînd, se pare, de după răpirea Bucovinei (1775) — aceasta a resimțit din plin consecințele războiului ruso-turc din anii 1806—1812. Puținătatea mijloacelor de transport, varietatea monetară și „acea din zi în zi schim-

¹²³ T. G. Bulat, *Ocnele de sare din Moldova...*, p. 122.

¹²⁴ Din această producție de sare doar 6—7 milioane ocale acopereau necesitățile de consum ale populației întregii Moldove înainte de 1811, restul exportîndu-se prin Movilău, Creuleni și Galați, *Ibidem*, p. 125.

¹²⁵ Arh. St. Iași, Litere, M/509, f. 239—240.

¹²⁶ *Ibidem*.

bare a cursului monedelor”¹²⁷, fenomene curente și în perioada ce a precedat începutul ostilităților, au fost agravate de închiderea alternativă a granițelor spre Turcia și, respectiv, spre Rusia în anii războiului¹²⁸. Dealtfel, închiderea principalelor puncte de desfacere de la Nistru, anume Movilăul, Hotinul, Soroca și Rașcovul, în 1811, a cauzat nerespectarea obligațiilor contractuale ale arendașilor ocnelor față de cîrmuire, aducînd în discuția factorilor responsabili necesitatea rezilierii respectivului contract și posibilitatea preluării ocnelor pe seama stăpînirii (în regie)¹²⁹.

Restructurarea granițelor statale impusă Moldovei prin pacea din 1812 a avut ca efect imediat reducerea substanțială a posibilităților de valorificare a sării atît pe piața internă — restrînsă teritorial — cît și pe cea externă, unde autoritățile rusești au preferat, din motive lesne de înțeles, diminuarea raporturilor comerciale cu Moldova. Aceste măsuri s-au răsfrînt negativ nu numai asupra procesului desfacerii în sine, dar și asupra procesului de producție, care, într-o anumită măsură depindea și de buna aprovizionare a ocnelor cu piei de bou, seu și odgoane de cînepă, procurate pînă atunci mai ales de pe piața rusească¹³⁰. Cum alte posibilități de valorificare pentru moment nu se întrezăreau, dominația a dispus reducerea producției de sare prin restrîngerea numărului de lucrători. Numai astfel se poate explica faptul că din cei 511 rufetași menționați ca fiind în lucru la 1810, aflăm în 1813 doar 400¹³¹, iar în anul următor numai 300¹³². Concomitent, a fost majorat prețul sării pe piața internă de la 2 la 5 lei/100 ocale¹³³, majorare care a fost extinsă și asupra simbriei rufetașilor în speranța creșterii productivității muncii.

Măsurile luate de către autorități în direcția reorganizării și readaptării, în noile împrejurări politice, a procesului de producție și de desfacere a sării — măsuri la care am adăuga și încercarea de valorificare a slatinelor de pe moșia mănăstirii Rișca, prin acordarea unui privilegiu de înființare a unei „fabrici de huscă” căminarului Th. Ciurea, la 18 ianuarie 1815¹³⁴ — au ameliorat pentru moment situația acestei ramuri de producție. Lichidarea stocurilor interne și reglementarea exportului de sare în direcțiile de mai înainte dar în proporții ce prefigurau transformarea regiunilor sud-dunărene în principal cumpărător extern, au reactivat interesele unor întreprinzători pentru această sursă de venit.

Că ocnelle redeveniseră o întreprindere tentantă, ne-o dovedește, în lipsa altor date, catagrafia din 1820 a Tg. Ocnei¹³⁵. În afara numărului

¹²⁷ Arh. St. București, Achiziții Noi, CCLVII/9.

¹²⁸ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 122, 125.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 122.

¹³⁰ Arh. St. București, Achiziții Noi, CCLVII/9.

¹³¹ *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 45.

¹³² *Uricariul*, vol. 12, p. 176—180.

¹³³ *Ibidem*, vol. 11, p. 222—229.

¹³⁴ Arh. St. Iași, Documente, pachet 48/1.

¹³⁵ *Ibidem*. Tr. 166 op. 184, condica X, f. 222—231.

mare de rufetași cuprinși în catagrafie (650 — din care doar 610 lucrători, restul fiind văduve sau „ierțați din slujba oanei“ —) surprinde lărgirea, extinderea diviziunii tehnice a muncii. Astfel, apar noi categorii de lucrători ca : trăistarii, călțarii, burdujării, curălarii și feștilarii oanei, pe lângă cele deja cunoscute. În plus, sporirea numărului de tăietori specializați la 151 constituie un indiciu al intensificării și extinderii procesului de producție.

Interesul tot mai mare manifestat de către boierimea moldoveană față de soarta ocnelor (ca sursă de câștig), interes conjugat cu posibilitățile financiare încă restrinse ale acesteia în condițiile desfășurării lente a procesului de acumulare primitivă a capitalului a condus, după restabilirea domniilor pămîntene, la constituirea unor „tovărășii“ care au luat în arendă ocele de la noua stăpînire. O companie boierească, avîndu-l în frunte pe căminarul Costache Cerchez¹³⁶, care, se pare, avea mai multă experiență în domeniu, a fost constituită la 1822 din opt „părți“, reprezentate de căminarul Costache Cerchez, vornicul Teodor Balș, serdarii Vasile Andrieș și Iancu Stavăr, slugerii Toma Constantin și Gheorghe Chicos, Hristodor Emanoil și Costachi Ioan și, în sfîrșit, Garabet Grigorovici. Participarea la tovarășie era condiționată de plata anticipată a contribuției bănești, distribuită proporțional pe numărul „părților“ (cite 34 406 lei pentru o parte), în vederea achitării arenzii stabilite de 275 250 lei¹³⁷. Demn de subliniat ni se pare faptul că, cu excepția lui Teodor Balș, toți ceilalți copărtași își împărțiseră „slujba ocnelor“, fiind remunerați lunar de către cămară după funcția fiecăruia¹³⁸. Care va fi fost rezultatul acestei întovărășiri la încheierea scadenței nu cunoaștem. Bănuim însă că întreprinderea a satisfăcut sub raportul beneficiilor pe acești acționari de vreme ce, pe patru dintre ei (C. Cerchez, I. Stavăr, V. Andrieș și G. Grigorovici) îi întîlnim într-o nouă companie boierească, mult mai numeroasă și mai selectă. Compania, din care mai făceau parte, între alții, beizade Iorgu Sturza, vistiernicul Petrache Sturza, hatmanii Lascarache Sturza și Gheorghe Buhuși, spătarii Grigore și Dimitrie Codrean, Răducanu Cazimir, Ioniță Duca ș.a.¹³⁹, luase ocele pentru o perioadă mai îndelungată, respectiv anii 1823—1825, angajîndu-se la plata unei arenze anuale de 375 000 lei¹⁴⁰. Inseși sporirea arenzii cu aproape 100 000 lei, ca și dobîndirea unor ranguri boierești superioare de către mai vechii „companioni“ ai sării, ne îndeamnă să credem că „tovărășia“ anterioară condusă de C. Cerchez obținuse rezultate pilduitoare.

Prin noul contract de arendare, compania se angaja să preia de la antecesorii în oțcup o cantitate de 148 310 drobi și 1 915 bucăți — echivalentă cu 10 000 000 ocale sare — la jumătate din prețul legiuit, adică

¹³⁶ Bibl. Acad. Documente DCCCLXXXVIII/1.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ *Ibidem*, doc. III.

¹³⁹ Arh. St. Iași, Documente, pachet 315/2.

¹⁴⁰ *Ibidem*, doc. 3.

la 2 lei și jumătate/100 ocale ¹⁴¹, imputernicind cu „căutarea slujbei“ tot pe foștii „companioni“: hatmanul Costachi Cerchez, spătarul Ioniță Duca și pe Garabet Grigorovici ¹⁴².

Antrepriza a început sub cele mai bune auspicii, principala problemă care necesita o atenție sporită fiind legată nu direct de procesul de producție ci de cel de desfacere a sării. Participarea la tovărășie a mai multor boieri din anturajul domnitorului, ca și „miluirea“ celorlalți boieri sturzești (Ecaterina și Eufrosina Sturza, beizadelele Nicolae, Alecu și Costache Sturza, spătarul Petrachi Sturza ș.a.) ¹⁴³, l-au determinat pe Ioniță Sandu Sturza să fie mai receptiv față de necesitățile otcupului. Astfel, incunoștiințat fiind despre abuzurile săvârșite de către beșlegii ținuturilor și proprietarii moșilor asupra cărăușilor, despre greutatea transporturilor „îndeosebi de sare“ datorită lipsei imăsurilor necesare vitelor de tracțiune, domnitorul l-a însărcinat pe paharnicul Constantin Sion ca „să meargă pe drumul cel mare de la ocnă la Sculeni“ pentru a reglementa spinoasa problemă a transporturilor ¹⁴⁴. Totodată, proprietarii, arendașii, dregătorii ținuturilor, erau amenințați de domn, prin trimisul său, că vor suporta consecințele ce aveau să decurgă din eventuala neînlesnire de către aceștia a cărăușiei ¹⁴⁵.

Dar asigurarea mijloacelor de transport a sării către schelele Prutului — Rusia redevenise, pentru moment, principalul debușeu al sării moldovenești — nu era suficientă pentru reușita antreprizei. Alți factori s-au dovedit, de astă dată, a fi hotărâtori. Astfel, în afara cantității apreciable de sare preluată de la vechea companie, în cursul primului an (1823) s-a realizat o producție de 244 845 drobi și 9 652 bucăți (aproximativ 17,5 milioane ocale — n.n.) ceea ce însemna că totalul disponibil însuma, cu aproximație, 27,5 milioane ocale sare ¹⁴⁶. Din această cantitate, în aceeași perioadă, au fost transportate la Sculeni, Lipcani și Leova 8 182 838 ocale, din care s-au vândut abia 3 531 433 ocale, iar alte 1 632 231 ocale au fost vândute direct de la ocnă cu naht (bani în numerar — n.n.) și veresie (pe credit — n.n.). Lăsînd la o parte și cantitățile de sare împărțite în dar, de către domn și cămară, rămînea nevalorificată la sfîrșitul celui dintîi an al antreprizei circa 15,5 milioane ocale de sare ¹⁴⁷.

Bilanțul anual era falimentar: în timp ce veniturile realizate din vînzarea sării înregistraseră 452 690 lei, cheltuielile de producție și desfacere (în care intrau: prețul otcupului, lefile slujbașilor și rufetașilor ocnei, havaieturile, plata sării primită de la antecesorii, chelăria ocnei,

¹⁴¹ Bibl. Acad. Documente, DCCCLXXXVIII/41.

¹⁴² Arh. St. Iași, Documente, pachet 315/3.

¹⁴³ Numai în cel dintîi an al antreprizei au fost dăruite, prin hrisoave domnești, 2.130.500 ocale de sare plus alte 215.870 ocale date rufetașilor (*Ibidem*). Pentru lista nominală a celor ce au beneficiat de hrisoave vezi în *loc. cit.*, Litere, M/509. f. 240.

¹⁴⁴ Bibl. Acad. Documente, DCCCXXVI/83.

¹⁴⁵ *Uricariul*, vol. XIV, p. 288—290.

¹⁴⁶ Arh. St. Iași, Documente, pachet 315/5.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

transporturile, dobinzile ș.a.) urcaseră pînă la 1 413 585 lei, ceea ce însemna un prim deficit de 960 894 lei ¹⁴⁸. Desigur, acest deficit era mult prea mare pentru a mai putea fi recuperat în următorii doi ani ai antreprizei.

Încercarea de reabilitare s-a făcut prin diminuarea producției și, mai ales, prin micșorarea cheltuielilor de producție acolo unde acestea îngăduiau cu ușurință, respectiv reducerea plății șavgăilor. Astfel, în luna mai 1825, s-a hotărît ca aceștia să nu mai fie remunerați în acord, după normele impuse de Scarlat Calimah — cînd un lucrător silitor putea cîștiga pe lună 30 lei — ci să primească fiecare șavgău o leaă fixă de numai 2 lei pe lună ¹⁴⁹. Măsura adoptată avea să fie calificată drept „osînditoare și asupritoare” de către cei vizați care, într-o jalbă adresată Vistieriei Moldovei în 1828, imediat după încetarea domniei lui Ioniță Sandu Sturza, arătau că fuseseră constrînși să-și înstrăineze bunurile și să se îndatorească cu mari sume de bani pentru cumpărarea pîinii zilnice, întrucît din leaă stabilită nu le rămîneau pentru hrană decît 30—40 parale pe lună ¹⁵⁰. În astfel de condiții este lesne de înțeles că și productivitatea muncii a scăzut considerabil și, odată cu aceasta, și producția, încît, revenind la soarta otcupului, chiar dacă la sfîrșitul anilor 1824 și 1825 veniturile aveau să fie precumpănitoare cheltuielilor — în 1824 raportul dintre acești termeni fiind 464 618 lei/412 218 lei, iar în 1825 de 551 146 lei/369 180 lei ¹⁵¹ — paguba prea mare din primul an avea să decidă, finalmente, un deficit general de 574 810 lei, revenind fiecăreia din părți cîte un minus de 28 740 lei ¹⁵².

Cauzele acestui eșec nu s-au datorat nerentabilității întreprinderii, ci neînțelegerilor și abuzurilor săvîrșite de către unii dintre copărtași în detrimentul altora, implicit al tovarășiei ¹⁵³. În afara acestora, au intervenit și cauze de ordin obiectiv — ca închiderea granițelor și, legat de aceasta, căderea prețului sării — care, neîndoielnic, au împietat asupra desfacerii sării pe piața externă, ce constituia încă principala sursă de procurare a beneficiilor pentru întreprinzători. Invocînd, mai ales, pe acestea din urmă, compania a încercat să obțină bunăvoința domnitorului, prin mijlocirea mitropolitului țării, de a fi iertată de plata unor sume de bani convenite cămării domnești, potrivit contractului ¹⁵⁴. Rezultatul acestor demersuri n-a fost cel așteptat de jăluitoari. Potrivit ana-

¹⁴⁸ Arh. St. Iași, Documente, pachet 315/5.

¹⁴⁹ *Ibidem*, Litere, O/2, f. 610.

¹⁵⁰ Din leaă lunară de 2 lei, șavgăii arătau că trebuiau să plătească ascuțitul uneltelor de lucru de două ori cîte 15—20 parale de „oțălitură” pentru cio-cane și cîte 10 parale pentru „penele cu care se desbat brazdele cum și bătătoarele cele mari cu care se bat penele”. *Ibidem*.

¹⁵¹ *Ibidem*, Documente, pachet 315/4.

¹⁵² Vezi D. Vitcu. *op. cit.*, p. 63.

¹⁵³ Într-o jalbă înaintată mitropolitului Moldovei de către cîțiva membri ai tovarășiei, după expirarea contractului acesteia, se arăta că în cel de al treilea an al antreprizei, beizadea Iorgu Sturza a părăsit abuziv compania, rupînd contractul în care figura și semnătura sa; un alt membru al tovarășiei, hatmanul Lascarache Sturza decedase în cursul antreprizei (Bibl. Acad., Documente, DCCCLXXXVIII/41).

¹⁵⁴ *Ibidem*.

foralei marelui vistiernic al Moldovei, Alexandru Sturza, datoria finală a fost suportată „numai de unii dintre tovarăşi, adică de aceia care administraseră așa de rău averea companiei“¹⁵⁵.

Mai important este însă faptul că falimentul companiei, închiderea granițelor, precipitarea evenimentelor politice externe, existența unei mari cantități de sare pe piața internă, dificultățile legate de transport etc., toate laolaltă, au îndepărtat pe „mușterii“ de la licitarea ocnelor, acestea rămânând a fi căutate de acum încolo de către slujitorii speciali ai domnului. Cum Ioniță Sandu Sturza avea, începînd din 1826, de rezolvat probleme politice mult mai spinoase și mai importante pentru tron, ocnele au fost lăsate, în exclusivitate, pe seama împuterniciților săi, care nemaifiind supuși periodic controlului domnesc — potrivit obiceiului de mai înainte — prin acei „oameni de încredere“¹⁵⁶, le-au condus spre decădere. Rareori camara a mai găsit în țară sau peste granițe clientelă pentru desfacerea însemnatelor cantități de sare existente în dealul ocnelor, iar atunci cînd a găsit, cantitățile contractate erau relativ mici¹⁵⁷ și prețurile scăzute. Neputința de valorificare a sării pe piața externă se datora limitării punctelor de desfacere și, îndeosebi, majorării prețurilor de transport, care făceau vînzarea acesteia nerentabilă.

Criza, ale cărei coordonate fuseseră prefigurate în cursul antreprizei anilor 1823—1825, a fost amplificată de proasta administrație a ocnelor și de neraționala dirijare a producției de sare în perioada imediat următoare, și avea să culmineze odată cu izbucnirea războiului ruso-turc din 1828—1829, care a provocat o serie de mutații pe tărîm politico-administrativ intern, cu consecințe deosebite și asupra vieții economice a țării. În acest context, epilogul domniei lui Ioniță Sandu Sturza a semnalizat prologul unei etape istorice distincte în istoria exploatărilor salinice ale Moldovei, epoca Regulamentului Organic.

L'EXPLOITATION DU SEL EN MOLDAVIE, JUSQU'EN 1828

Résumé

S'orientant sur la voie de quelques anciennes et constantes préoccupations consacrées à l'approfondissement de certains aspects essentiels de l'histoire économique de la Moldavie, l'auteur de cette étude se propose d'exposer l'évolution de cette branche de production qui fut l'exploitation du sel à travers le temps — comme source de revenu et en même temps comme métier — depuis les premières mentions écrites jusqu'au début du dernier siècle. La limite finale n'est pas choisie au hasard ; l'auteur a tenu compte du fait qu'en Moldavie — aussi bien d'ailleurs qu'en Valachie — le gouvernement a parait-il institué de bonne heure (c'est à-dire déjà au XVe siècle) le droit de monopole sur l'exploitation du sel et les revenus des salines, associés à d'autres sources de revenus, ont été destinés, en exclusivité, au trésor du prince régnant. Cette situation a duré pen-

¹⁵⁵ *Documente privitoare la comerțul românesc. 1473—1868*, publicate de Dum. Z. Fărnică, București, 1931, p. XV.

¹⁵⁶ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1892, p. 266.

¹⁵⁷ Arh. St. Iași, Documente, pachet 315/7 ; Bibl. Acad., Documente, DCCXLIX/114.

dant des siècles, jusqu'au 25 avril 1828, quand, dans des circonstances historiques spéciales, marquées par la cessation du règne de Ioniță Sandu Sturza (1822—1828), le revenu des salines fut retiré de la liste civile du prince régnant et inclus dans la catégorie des revenus budgétaires de l'Etat.

Le propriétaire des salines, après cette date, n'était plus le voïvode, mais l'Etat (c'est à-dire le trésor public), réalité ratifiée ensuite par la première législation à caractère constitutionnel en Moldavie, le Règlement Organique, entré en vigueur le 1er janvier 1832. Par conséquent, pour l'histoire de l'exploitation des salines en Moldavie, l'an 1828 est le début, d'une étape d'évolution distincte — la période du Règlement Organique — sur laquelle l'auteur s'est déjà arrêté dans d'autres études publiées ces dernières années.

Soulignant, dans l'introduction de la présente étude, le rôle et la place du sel dans l'ensemble de la vie matérielle de la société humaine, se référant en particulier à la société moldave, l'auteur reconsidère les appréciations de certains historiens, économistes, juristes et philosophes roumains ou étrangers et avertit dans quelle mesure cette grande richesse naturelle fut connue au cours des temps et comment elle fut exploitée. Il localise ensuite, en corroborant les informations historiques et géologiques, les centres d'exploitation du sel sur toute l'étendue de la Moldavie, même si la plupart de ces centres n'ont eu qu'une existence temporaire.

Le plus ancien et le plus important centre d'exploitation du sel à l'Est des Carpathes fut et est resté jusqu'à présent Țirgu Ocna, localité située dans la vallée du Trotuș, non loin de la très ancienne résidence du district Țirgu-Trotuș. En ce qui concerne l'ancienneté de ces exploitations, on a émis des opinions hypothétiques, du moment qu'il n'y a pas de témoignages documentaires relatifs aux origines de l'exploitation. L'auteur souligne le fait que si le métier de l'extraction du sel (ayant comme but de faire face aux nécessités locales de consommation) était connu déjà à l'époque préromaine et fut perfectionné par les conquérants de la Dacie, en vue d'une exploitation organisée de ce minéral en Moldavie pour sa commercialisation, on n'en peut parler avec certitude qu'à partir du XIVe siècle et surtout après la constitution de l'Etat féodal indépendant. Organisé au début par des personnes privées qui étaient aussi les propriétaires du sol, tout le processus d'exploitation passa bientôt à la charge des mandataires spéciaux des princes régnants, qui ont transformé le domaine des salines en propriété princière.

La richesse des réserves salines de la Moldavie, l'importance toujours croissante de ce minéral dans la vie économique du pays, l'élargissement continu du marché extérieur, ont constitué les éléments décisifs pour l'exploitation et la valorification du sel, le long des siècles qui ont suivi l'institution de la propriété princière sur les salines.

Se fondant sur les témoignages de voyageurs étrangers qui, visitant notre pays, ont eu la curiosité d'aller voir aussi les salines (Pietro Deodanto, Paul d'Alép, Bandini), ainsi que sur d'autres sources, parmi lesquelles plusieurs informations d'archives, l'auteur complète le tableau relativement simple de la technique de production dans les salines. Ensuite, il s'arrête longuement sur l'organisation de la production et sur l'administration des revenus provenant de l'exploitation du sel. Le long des siècles il n'y a pas eu de changements notables dans ces domaines : la technique de la production resta longtemps la même ; pour l'organisation de l'exploitation on a institué de bonne heure une administration spéciale, dont la structure de base fut maintenue à-peu-près sans modifications jusqu'à la fin de l'époque du Règlement Organique, cependant que, comme modalités d'administration ou d'exploitation du revenu des salines, on n'a connu que deux systèmes : la régie ou le bail. Dans le premier cas, le prince régnant nommait lui-même un boiard comme „intendant” des salines pour une période d'un an, avec la mission de lui communiquer périodiquement la situation financière des salines. L'intendant était directement responsable de l'évolution du processus de production et du revenu des salines. Dans le deuxième cas, était assuré au prince régnant — sans tenir compte si les circonstances étaient ou non favorables au processus d'exploitation et de vente du sel — un revenu fixe, établi de commun accord, qui était le prix du bail.

Ensuite l'auteur s'occupe de la production et de la productivité des salines en Moldavie au cours du moyen-âge, ainsi que des possibilités de valorification existantes à l'époque. Il consacre un large espace à l'analyse de la main d'oeuvre utilisée dans les salines. Il aborde les aspects concernant la division sociale du travail dans les salines, l'origine de la main d'oeuvre, l'évolution numérique des ouvriers et les implications de ce phénomène dans l'évolution édilitaire de l'établissement, les conditions et le régime du travail dans les salines et, enfin, l'attitude du prince régnant à l'égard des ouvriers des salines. Ont été mis en évidence la rentabilité de l'exploitation des salines à diverses époques, ainsi que les bénéfices réalisés par le principal entrepreneur, c'est-à-dire le prince régnant.

Enfin l'auteur expose l'évolution des exploitations salines de Tg. Ocna, dans les conditions de la dissolution des relations féodales et de l'apparition du capitalisme, dont il met en relief les particularités. Parmi celles-ci, s'est manifestée l'orientation vers ces préoccupations d'une importante catégorie de grands boiards, orientation attestée par la constitution — au début du siècle dernier — de nombreuses „compagnies“ pour affermer les salines, édifiantes sur les possibilités financières et les conditions dans lesquelles s'est déroulé le processus de l'accumulation primitive du capital en Moldavie.

RĂDĂCINILE ISTORICE ALE REVOLUȚIEI ROMÂNE DE LA 1848

de

GHEORGHE PLATON

Ca orice fenomen de o asemenea importanță istorică, revoluția de la 1848 a preocupat și preocupă încă istoriografia românească. Cercetările recente, mai ales, care au adus în circuitul științific nu numai un bogat material documentar, ci și puncte de vedere și reevaluări noi, au redat fenomenului dimensiunile sale reale. Aprecierile în conformitate cu care burghezia română ar reprezenta doar o „undă îndepărtată a revoluției franceze“, ridicarea de la 1848 datorindu-se doar unui „sincronism“ al ideologiei franceze¹, aparțin unei etape de mult depășite.

Valorificarea și reevaluarea literaturii istorice precum și cercetările mai noi au demonstrat, fără putință de tăgadă, că revoluția română de la 1848 nu reprezintă un început, ci este punctul final al unei evoluții, saltul calitativ al unei îndelungi și complexe acumulări, rezultatul unei dezvoltări organice și unitare a societății românești, baza de plecare către o nouă etapă a istoriei noastre. În același timp — lucrurile sînt cit se poate de limpezi — programele revoluționare, atît de cuprinzător expuse în documentele anului 1848, dau expresie unor deziderate devenite tot atîtea necesități obiective, care se cristalizaseră, căpătaseră contur și substanță în cursul întregului secol anterior.

Cu toată separația impusă de granițele arbitrare, menținute de dominația străină, țările române s-au dezvoltat, în general, pe coordonate comune. Ideologia națională, unitară deoparte și de alta a Carpaților, expresie a aceleiași națiuni, răspîndită pe teritoriul vechii Dacii, a reprezentat un puternic element de unitate, în afirmarea acelorași deziderate sociale și naționale.

---

¹ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, Edit. științifică, 1972, p. 154. Deși consideră programul revendicărilor sociale ca fiind propagat „pe cale de contagiune mintală“, Lovinescu, în interesanta sa lucrare, admite *revoluția* înfăptuită în economia românească, din care revoluționarii români ar fi putut deduce ideea revoluției politice, în eventualitatea în care nu s-ar fi inspirat din ideile generoase ale Franței, *ibidem*, p. 152.

Această viziune, amplu documentată în istoriografia noastră, îngăduie sublinierea puternică a caracterului unitar al revoluției române de la 1848. Desfășurarea separată a revoluțiilor, deosebirile în formularea dezideratelor programatice în cele trei țări românești și tactica deosebită, impuse, mai cu seamă, de existența celor trei imperii reacționare, nu au știrbit nimic din caracterul unitar al ridicării revoluționare a românilor. Reconsiderarea evenimentelor și plasarea mai fermă a revoluției din Moldova în cadrul general al revoluției românești² au conturat și mai puternic caracterul unitar al acesteia. A fost verificat, cu argumente irefutabile, adevărul în conformitate cu care pașoptiștii nu sînt imitatorii ridicoli ai unor idei străine, ci „exponenți ai unui proces natural, istoric, bazat pe realități românești”³. În același timp, atît literatura noastră istorică, precum și cea europeană, au integrat, exact și ferm, revoluția românească în contextul internațional în care s-a desfășurat, au subliniat caracterul acesteia, de parte componentă a revoluției continentale, deși nu au tratat, în aceeași manieră, și fenomenele care au determinat-o.

Nu ne-am propus să reluăm problemele în toată plenitudinea lor. Deși o lucrare de analiză asupra rădăcinilor istorice ale revoluției române de la 1848 ar fi, evident, utilă, nu ne putem asuma o asemenea sarcină în limitele ce ni le-am impus aici. Cel puțin, deocamdată, obiectivele noastre, așa cum se va putea constata, sînt mai modeste. Reluarea discuției, într-un anumit cadru, ne este sugerată și chiar impusă, în primul rînd, de tendința de particularizare, care se manifestă, excesiv, uneori, în analiza și plasarea fenomenelor istoriei românești. În literatura noastră de specialitate, acestea, deobicei, sînt integrate doar în limitele complexului balcanic sau, în cel mai fericit caz, în cadrul structurilor răsărit europene unde, se știe, dezvoltarea agrară, mai ales, s-a făcut, în general — cu particularități și decalaj în timp — pe coordonate asemănătoare.

În al doilea rînd, unii istorici străini, care consideră revoluția de la 1848 ca un fenomen european, stabilind legături determinate de același sens general al evoluției istorice, nu includ — sau, cel puțin, n-o fac cu toată fermitatea — fenomenele românești în contextul general european. Această omisiune se vedește, oarecum și în interesanta sinteză a profesorului Jacques Godechot. Limitele *revoluției occidentale* sau *atlantice*, așa cum este definit ciclul revoluționar din care face parte și revoluția de la 1848, se oprește, se pare, la granițele țărilor române⁴.

Nu este locul să demonstrăm aici măsura în care, în dezvoltarea lor generală, fenomenele istorice importante, cu caracter obiectiv, pro-

² Gheorghe Platon, *Revoluția din Moldova parte integrantă a revoluției române*, „Era Socialistă”, anul LIII, mai, 9/1973. O versiune mai largă în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași, secț. III, a. Istorie, tomul XIX, anul 1973, fasc. 2.

³ Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, Edit. științifică, 1972, p. 10.

⁴ Jacques Godechot, *Les révolutions de 1848; Le Mémorial des siècles*, établi par Gérard Walter, Paris, Albin Michel, 1971, p. 34—36.

prii Europei, nu au cunoscut granițe în desfășurarea lor. Ele nu au fost sincrone, nu s-au manifestat sub forme identice dar, în general, au provocat aceleași reacții și consecințe. Trebuie reținut, în egală măsură, că, de multă vreme, de la începutul secolului al XVIII-lea, încă, țările române se integrează tot mai puternic în circuitul european. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales, ritmul acestui proces devine tot mai accelerat, sub acțiunea capitalismului european⁵.

În evoluția lor istorică, românii nu trebuiau, în mod obligatoriu, să străbată aceleași stadii pe care le parcurseră țările europene înaintate. Maniera particulară de asimilare a valorilor generale, în raport cu afinitățile și aspirațiile proprii, capacitatea de selectare și adaptare⁶, au înlesnit integrarea în Europa națiunilor. În orice caz, revoluția de la 1848 a arătat limpede drumul parcurs în acest sens⁷. Într-un timp relativ scurt, cu toate greutățile generate de stăpânirea habsburgică în Transilvania, de dominația Porții și apoi de protectoratul Rusiei în principate, au fost realizate progrese importante. Este, de altfel, aceasta, una din particularitățile dezvoltării noastre istorice, în epoca modernă, mai ales, particularitate care este verificată, în fond și de realitatea contemporană. În lupta pentru existență și independență, românii au manifestat o mare capacitate de adaptare, imense resurse vitale, care le-au îngăduit să parcurgă, cu repeziciune distanța imensă care-i despărțea, uneori, de țările mai dezvoltate. Cazul la care ne referim direct, secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, oferă un exemplu edificator în acest sens. Revoluția din 1848, așa cum am notat și mai sus, ilustrează justetea acestor aprecieri.

Analiza realităților istorice din secolul care a precedat anul 1848 demonstrează că aceleași cauze generale care au determinat revoluția europeană sînt valabile și în cazul revoluției din țările române. Reliefaarea acestui adevăr va îngădui, credem, integrarea mai fermă a fenomenului românesc în cadrul european care l-a produs și în cuprinsul căruia s-a desfășurat. Acesta este, de altfel și obiectivul principal care ni-l propunem în cuprinsul cercetării noastre.

În acord cu profesorul Godechot, ale cărui observații, o afirmăm din nou, sînt deosebit de interesante și utile⁸, considerăm că revoluția europeană de la 1848, strîns legată în spațiu și timp de cea din 1789, este un reflex al dezvoltării societății europene în general, nu numai a celei occidentale. La mijlocul secolului al XIX-lea, tiparele vechi, convenționale, nu mai corespundeau formelor și nivelului dezvoltării. Ele se cereau înlocuite cu altele, capabile să corespundă cerințelor noi, liniilor de dezvoltare și năzuințelor spre viitor. Firește, dacă nevoia de

⁵ Șt. Zeletin, *Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei și politicii burgheziei române*, București, 1927, p. 16.

⁶ Paul Cornea, *Originea romantismului românesc (Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780—1840)*, col. „Momente și sinteze”, București, Edit. Minerva, 1972, *passim*.

⁷ Al. Dușu, *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, Edit. enciclopedică română, 1972, p. 145.

⁸ Jacques Godechot, *op. cit.*, p. 34—36.

înnoire era generală, se manifesta pretutindeni și în toate sectoarele vieții, nivelul de la care se pornea, limitele în care procesele se puteau desfășura, formele ce le îmbrăcau și consecințele ce le determinau, se deosebeau în funcție de stadiul de dezvoltare al fiecărei societăți, de particularitățile proprii fiecărei națiuni, de sarcinile conviețuirii într-un anumit context de relații și dependențe, cu alte cuvinte, de gradul de libertate internă și externă. Toți acești factori — ei nu sînt singurii — potențează, într-o anumită manieră și imprimă, în funcție de realitatea istorică, o anumită direcție tendințelor înnoitoare, devenite tot atîtea sarcini istorice a unei societăți sau ale alteia.

Această diversitate reflecta încă, în fond, sechelele unei seculare autarhii feudale. Practic, societățile europene mergeau pe același drum la capătul căruia capitalismul, dezvoltat în toată plenitudinea lui, trebuia să creeze acele legături organice, indestructibile, care să facă din continent o piață unică. Angajindu-se în această direcție, statele europene plecau de la alte premise. Comună era doar ținta; calea și ritmul, formele și limitele trebuiau să difere structural. Europa secolului al XVIII-lea și a primei jumătăți a secolului al XIX-lea se asemăna unei scene largi și deschise pe care se desfășurau tablourile deosebite ale unei piese unice. Există, deci, o unitate în diversitate. Aceasta este determinată nu numai de țelul comun, ci și de fenomenele a căror desfășurare fac posibilă dezvoltarea sau, mai bine zis, îi dau expresie; deși diferă ca amploare, ritm și consecințe, ele sînt, în esență, aceleași. Fenomenele care, pe drept, au fost apreciate ca *revoluții*, aflate în strîns raport de interdependență dialectică, se petrec în domeniile *demografic*, *agrar* și *industrial* și provoacă consecințe diferite și reacții în lanț, care modifică structural aspectul Europei. În calea acestor revoluții nu există bariere naționale sau impuse de existența dominației străine asupra unor state. Fenomene de natură obiectivă, ele se desfășoară pe întreg teritoriul european provocînd consecințe care, deși diferite ca grad, în raport cu nivelul de dezvoltare al unei societăți sau al alteia, impun necesitatea unei adaptări a structurilor sociale și politice, de natură să creeze condiții pentru o dezvoltare plenară, fără piedici, spre noile direcții.

Revoluția europeană de la 1848, în general, ca și în cazurile particulare ale fiecărui popor sau națiuni, era chemată să înlăture obstacolele și să îngăduie accesul liber spre progres.

Aceleași fenomene care ilustrează *procesul de creștere* al societății pe continent sînt proprii și societății românești, parte integrantă a societății europene. Această *creștere*, reflex al procesului general de dezvoltare pe cale capitalistă, are, asupra țărilor române, un dublu efect: sudează puternic organismul devenit național, ca urmare a procesului intern al constituirii națiunii române, nu numai prin legături economice indestructibile, ci, în egală măsură, prin cele ale conștiinței naționale, mai puternice și mai durabile. În același timp, tendința de încadrare în circuitul și în spiritul european devine tot mai evidentă.

În discutarea problemelor am adoptat o anumită ordine nu din rațiuni care decurg din preponderența unui fenomen sau al altuia, ci,

mai mult, din nevoia sublinierii mai puternice a legăturilor existente între aceste fenomene, expresie a laturilor procesului unic de dezvoltare istorică. Am început cu reliefarea consecințelor determinate de dezvoltarea factorului demografic pentru a stabili, mai complet, interdependența strictă ce există între toate fenomenele în discuție. În limitele urmărite de cercetarea noastră, ne interesează nu să desprindem cauzele revoluției de la 1848 în țările române, ci, mai mult, să înfățișăm acel complex de fenomene din acțiunea și interacțiunea cărora s-au născut aceste cauze; să reliefăm cum, în dezvoltarea societății românești, s-au acumulat acele contradicții din ciocnirea cărora avea să se nască revoluția de la 1848.

Exemplele la care ne vom referi în continuare reliefează, credem, măsura în care fenomenele ce definesc procesul de creștere al societății românești, în formele lor particulare de manifestare, fac parte din categoria fenomenelor generale europene, a căror desfășurare nu a fost împiedecată de granițe. De asemenea, se va desprinde adevărul în conformitate cu care procesul de creștere are drept consecințe directe, atit unitatea internă cit și integrarea tot mai deplină în circuitul european. Acestea au fost, de altfel și sarcinile fundamentale ale revoluției de la 1848. Întregul program de transformare internă urmărea această integrare, impusă de *spiritul veacului*.

În secolul al XVIII-lea, securitatea sporită, îmbunătățirea condițiilor climatice, ameliorarea tehnicilor agricole și extinderea suprafețelor cultivate precum și scăderea generală a mortalității, au determinat, se știe, în Europa, o creștere substanțială a populației. În cea de a doua jumătate a secolului, mai ales, explozia demografică a fost atit de puternică încît a provocat serioase temeri, cărora Malthus le-a dat expresie, în 1798, în cunoscuta sa lucrare *Essai sur la théorie de la population*⁹.

Fără să înregistreze salturi spectaculoase ca în occidentul Europei, sporul populației, în țările române, reprezintă, în secolul al XVIII-lea, o realitate. Procesul este vizibil atit în mediul rural, cit și în cel urban, atit în păturile superioare, cit și în cele populare¹⁰. Astfel, de pildă, creșterea generală a populației Transilvaniei în timp de o jumătate de secol, de la 1720 la 1787, a fost de 500 000 oameni; sub două milioane de locuitori la 1721, numărul acestora a ajuns la 2 489 147 în 1784—1787, ceea ce reprezintă, procentual, o creștere între 20 și 25%¹¹. De asemenea, populația Moldovei, în 1772, a crescut, în raport cu anul 1591, cu 109,4%. La începutul secolului al XIX-lea procentul a atins circa 235,8%¹². Trebuie reținut că sporul, destul de substanțial, s-a realizat în condițiile în care, în secolul al XVII-lea, Moldova a fost teatrul unor

⁹ Apud. Michel Devèze, *L'Europe et le monde à la fin du XVIIIe siècle*, col. „L'Évolution de l'Humanité”. Paris, Albin Michel, 1970, p. 38—42.

¹⁰ Ștefan Pascu, *Demografia istorică*, în *Populație și societate — Studii de demografie istorică*, vol. I, Cluj, Edit. Dacia, 1972, p. 66.

¹¹ *Ibidem*, p. 67.

¹² *Ibidem*, p. 68—69.

numeroase războaie, iar politica fiscală a domnilor fanarioți și abuzurile boierilor au provocat, în repetate rânduri, deplasări masive ale populației în afara hotarelor țării¹³.

Ca rezultat al aceluiași proces, în cursul secolului, numărul centrelor urbane, în cele două principate, a crescut în procent de 25%, ca urmare a transformării unor sate în țirguri și orașe¹⁴.

Firește, factorii care au acționat asupra creșterii demografice în occidentul Europei nu au avut aceeași pondere și în țările române. Aflate la intersecția sferelor de interese ale celor trei imperii limitrofe, imperiile habsburgic, țarist și otoman, ele — cele două principate, mai ales, — au fost continuu în mijlocul scenei pe care s-au desfășurat, în cursul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului următor, diversele acte ale *Problemei orientale*. Au fost teatru de război sau rezervor de materii prime necesare armatelor beligerante, teritoriul lor a fost ciuntit, populația, obligată să satisfacă cerințele armatelor de ocupație, era supusă unor grele sarcini. În egală măsură, dominația otomană în principate și stăpânirea habsburgică în Transilvania, ce și-au găsit expresie într-o exploatare economică și o extorcare fiscală fără precedent, împiedecau dezvoltarea forțelor productive și instaurarea unui regim de stabilitate și prosperitate, în raport cu resursele materiale.

Cu toate aceste vicisitudini — ele sînt doar sugerate aici, în aspectele lor cele mai generale¹⁵ — creșterea demografică a fost un proces

¹³ D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. I, București, 1907, p. 23 și urm. Un izvor contemporan, referitor la Țara Românească, subliniază că aceasta ar putea hrăni de 5 sau de 6 ori mai mulți locuitori, cf. F. G. Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Leipzig, 1778, p. 19—20. Opresiunea fiscală, mai ales, așa cum o atestă alți numeroși observatori contemporani, a determinat deplasări masive ale populației, din sate mai cu seamă, în afara hotarelor țării, cf. Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, col. „Biblioteca istorică”, XXX, București, Edit. Acad. 1972, p. 60. Referindu-se la proporțiile fenomenului, autorul vorbește chiar de un „gol demografic”, caracteristic Moldovei și Țării Românești în cursul veacului al XVIII-lea (p. 202). Vezi și Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpîni în Moldova*, t. I, București, 1907, p. 324—326.

¹⁴ C. Șerban, *Aspecte din lupta orașenilor din Țara Românească și Moldova împotriva opresiunii feudale în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea*, în „Studii”, anul XIII, 1960, nr. 6, p. 30. În aprecierea sa, autorul pornește de la listele stabilite de D. Cantemir pentru Moldova și stolnicul C. Cantacuzino pentru Țara Românească, la începutul secolului al XVIII-lea și de la evaluările făcute de Dionisie Fotino, în a sa *Istorie generală a Daciei*, pentru începutul secolului al XIX-lea.

¹⁵ Nu ne-am referit, de pildă, la imensele prejudicii pricinuite Țării Românești de anarhia ce domnea în Imperiul otoman la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, mai ales. Jafurile pazvangiilor din Vidin au lăsat urme adînci, la fel ca și ingerințele continuu ale turcilor din raialele de pe malul stîng al Dunării. Din aceste cauze, ținuturile din vecinătatea Dunării, cele mai fertile, erau foarte slab populate și, firesc, puțin exploatate. Sînt semnificative, în acest sens, observațiile unor călători străini. La începutul secolului al XVIII-lea, în 1702, englezul E. Chishull constata că, în ciuda bogăției sale, Cîmpia Dunării este aproape nelocuită și lăsată în paragină. La sfîrșitul secolului, un alt englez, John Jackson făcea constatări similare (Apud Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 48).

continuu. Dealtfel, trebuie reținut faptul că „între condițiile social-economice și sporul populației nu este întotdeauna și în chip necesar un raport direct și nemijlocit“¹⁶.

O creștere apreciabilă a populației se constată, mai cu seamă, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În Transilvania, de pildă, de la 31,8 între 1781 și 1790, densitatea nașterilor a crescut la 60,6 în perioada cuprinsă între anii 1841 și 1850¹⁷. Între 1787 și 1843, populația orașelor Cluj și Tg. Mureș s-a dublat, iar cea din Alba Iulia s-a triplat. Brașovul a ajuns la circa 24—30 000 locuitori¹⁸. Apreciind, și el, în 1847, populația Transilvaniei la mai mult de două milioane de locuitori, istoricul L. Kövály constata că aceasta „crește mereu“¹⁹.

În principate, după 1829, mai cu seamă, ca urmare a unei mai mari stabilități interne, în administrație și finanțe, a creșterii producției de mărfuri și adâncirii diviziunii sociale a muncii. — în condițiile antrenării mai largi în circuitul comerțului european — orașele se dezvoltă într-un ritm vertiginos. În afară de creșterea numerică — în Moldova, de la 40 în 1832, aceasta ajunge la 72, în 1845 — populația multora dintre ele se dublează, iar structura socială devine mai complexă²⁰. Centru administrativ, de producție și schimb, orașul se rupe tot mai mult de agricultură, reliefându-și, tot mai deplin, structura nouă. Orașul Iași, de pildă, cu cei peste 60 000 locuitori ai săi, devine unul din centrele cele mai populate din răsăritul Europei depășind Kievul, Belgradul și Sofia, fiind depășit, la rîndul său, doar de București, capitala Țării Românești²¹.

Iată cum a crescut populația principalelor orașe și tirguri din Moldova, în perioada cuprinsă între anii 1832 și 1845 :

¹⁶ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 72.

¹⁷ Natalia Giurgiu, *Populația Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în *Populație și societate...*, vol. I, p. 116.

¹⁸ Șt. Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Edit. Acad. 1955, p. 26 și Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 68—69. Vezi și Al. Csetri și Șt. Imreh, *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfîrșitul orînduirii feudale (1767—1821)*, în *Populație și societate...*, vol. I. Vezi și L. Moldovan, *Instrucțiunile în limba română date în anul 1785 pentru înregistrarea (conscripția) populației din Transilvania*, în *Din istoria statisticii românești*, Direcția generală de statistică, București, 1969, p. 189 și urm. și Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 68—69.

¹⁹ Șt. Imreh, *op. cit.*, p. 11.

²⁰ L. Boicu, *Despre structura socială a orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Studii“. anul XVI, 1963, nr. 2, p. 289 și Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica“. Muzeul de istorie Bacău, III, 1970.

²¹ L. Boicu, *op. cit.*, p. 289 și Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea pînă la 1859*, în *Populație și societate...*, vol. I.

Nr. crt.	Denumirea orașelor și a Țirgurilor	1832 ²²	1845 ²³	Nr. crt.	Denumirea	1832	1845
1	Botoșani	13 796	28 290	10	Fălciu	863	1 535
2	Dorohoi	1 702	5 115	11	Vaslui	1 459	4 006
3	Herța	2 123	3 455	12	Tg. Frumos	2 035	4 820
4	Tg. Neamț	2 613	7 055	13	Brlad	5 327	14 480
5	Piatra Neamț	2 907	8 075	14	Focșani	4 795	9 680
6	Bacău	2 881	6 770	15	Tecuci	1 533	4 960
7	Roman	6 320	11 775	16	Galați	8 606	22 635
8	Hirlău	602	2 955	17	Iași	48 314	68 655
9	Huși	4 918	12 480	18			

Cu tot caracterul aproximativ al cifrelor, considerind modul de realizare al statisticilor de acest gen²⁴, trebuie să admitem caracterul realmente spectacular al creșterii populației din Țirguri și orașe. Concludent este, mai cu seamă, sporul înregistrat de orașele Galați și Iași, Vaslui și Huși.

Pentru Țara Românească, de pildă, datele furnizate de harta rusă din 1835, cu privire la orașele și populația acestora și corectivele aduse documentului în 1853, îngăduie observații similare, privind creșterea populației orașenești, în general, referitoare la apariția și dezvoltarea unor orașe și centre noi²⁵. De asemenea, comparația permite urmărirea sporului demografic înregistrat și la sate. Documentul în discuție — deși, după cit se pare, în multe cazuri, cifrele din 1853 repetă doar pe cele din 1835 — este la fel de util și pentru Moldova. Iată situația din 1835 și sporurile realizate, în unele din orașe, în perioada de pînă la 1853 :

Nr. crt.	Denumirea orașelor și a Țirgurilor	1835 ²⁰	1853 ²⁷	Nr. crt.	Denumirea	1835	1853
1	București	50 370	64 860	10	Pitești	2 755	
2	Ploiești	15 895		11	Zimnicea	2 655	
3	Craiova	11 885		12	Tg. jiu	2 275	
4	Brăila	6 935		13	Țirgoviște	2 240	
5	Caracal	4 815		14	Râmnicul Sărat	2 175	
6	Cîmpulung	3 545		15	Giurgiu	2 105	7 410
7	Ruși de Vede	3 345		16	Turnu Măgurele	970	1 507
8	Cerneți	2 945		17	Slatina	1 680	3 605
9	Buzău	2 860	6 805	18	Mizil	805	1 635

²² Cf. Ecaterina Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a Țirgurilor și orașelor moldovenesti la 1832, în Populație și societate...*, vol. I, anexa I.

²³ Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea, loc. cit.*

²⁴ Economistul N. Șuțu, om al epocii, apreciază că erorile în alcătuirea recensămintelor — a celui din 1845, mai ales — pot atinge procentajul de 28%, cf. N. Șuțu, *Opere economice*, București, Edit. științifică, 1957, p. 254.

²⁵ Constantin C. Giurescu, *Principalele române la începutul secolului al XIX-lea*, București, Edit. științifică, 1957.

²⁶ Totalul este făcut pe număr de gospodării. Pentru a afla numărul aproximativ al locuitorilor, am înmulțit, convențional, numărul gospodăriilor cu cifra 5. Și pentru Moldova, de altfel, procedeul a fost același; și acolo, cifrele oficiale indică doar capii de familie, *Ibidem*, p. 194.

²⁷ *Ibidem*, p. 70, 193.

Sporuri importante de populație se constată în cimpia olteană și munteană, în perioada ulterioară tratatului de la Adrianopol; desființarea raielilor turcești și restabilirea siguranței a îngăduit punerea în valoare a acestei mănoase regiuni, în care agricultura ia un avânt extraordinar²⁸. În general, procesul de creștere al populației, referindu-ne doar la acest izvor statistic, este evident, atât la sate, cât și la orașe²⁹.

Această adevărată *revoluție demografică*³⁰, realitate ce nu poate fi contestată, nu reprezintă firește, doar un simplu proces cantitativ. Creșterea cantitativă, numerică, însoțește și determină transformări structurale, cu caracter calitativ, care schimbă aspectul societății românești, provoacă reacții complexe, în lanț.

Creșterea numerică a țărmurilor și orașelor și explozia demografică ce caracterizează cele mai multe din așezările urbane, reprezintă o parte integrantă a procesului de formare și dezvoltare a pieței interne. În noile condiții, așa cum am notat și mai sus, orașele — multe dintre ele, centre administrative — devin, totodată, puternice puncte de producție și schimb, a căror populație se diferențiază sensibil. Breslele de negustori și meșteri, care-și pierd caracterul inițial, medieval, își modifică, mereu, profilul. Gama tot mai mult diversificată a meseriilor, apariția manufacturilor și a industriei de fabrică, reflectă cerințe noi, ce nu mai pot fi satisfăcute în limitele și cu mijloacele tradiționale. Producția pentru piață, necesitățile mereu sporite ale acesteia, separă definitiv pe meșteșugari de producția agricolă. Negustorii, la rîndul lor, trecînd prin același proces de adaptare, devin element esențial care conferă pieței interne caracterul de continuitate și uniformitate în fluxul mărfurilor.

Analiza structurii populației urbane reliefează procesele complexe ce se petrec în viața orașelor, ponderea și rolul meșterilor și al negustorilor³¹, apariția unor pături și categorii noi. Totodată, aceeași analiză ilustrează rolul de conducere care-l are orașul în lupta împotriva privilegiilor și a practicilor feudale, pentru drepturi și libertăți în acord cu noile interese și aspirații³².

Una din consecințele cele mai însemnate, determinate de procesul schițat mai sus, a fost, firește, nașterea unei burghezii românești, pose-

²⁸ Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului al XIX-lea*, p. 191.

²⁹ *Ibidem*, p. 93 și urm.

³⁰ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 66.

³¹ Vezi, în acest sens, Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, loc cit., idem, *Populația orașului Iași...*, loc. cit.; vezi și L. Boicu, *op. cit.* și Vladimir Diculescu, *Breslele de negustori și meseriași în Țara Românească (1830—1848)*; col. „Biblioteca istorică”, XL, București, Edit. Acad., 1973.

³² Vezi, în acest sens, studiile mai recente: C. Șerban, *Le rôle économique des villes roumaines aux XVIIe et XVIIIe siècles dans le cadre de l'Europe du Sud-Est*, în „Studia balcanica”, Sofia, nr. 3, 1970, p. 53—62, Valentin Al. Georgescu, *Le régime de la propriété dans les villes roumaines et leurs organisations administratives au XVIIe et XVIIIe siècles — Valachie et Moldavie* — idem, p. 63—81; idem, *Observații asupra structurii juridice a proprietății orașenești în Țara Românească și în Moldova (1711—1831)*, în „Studii”, XXVI, 1973, nr. 2, p. 255—281.

soare de manufacturi și fabrici, deținătoare de mijloace financiare, bancare și comerciale. Aceasta se dezvoltă continuu, asimilind elementele etnice străine, extinzându-și sfera afacerilor nu numai în cuprinsul țărilor române, ci și în Balcani³³. Nu trebuie pierdut din vedere, în egală măsură, pentru înțelegerea exactă a premiselor revoluției de la 1848, rolul unificator al burgheziei românești în secolul care a precedat revoluției. Negustorii, cei din Transilvania, mai ales³⁴, creaseră, deja, o piață unică a României înainte ca aceasta să existe ca entitate politică. Ar fi de ajuns să ne referim, în acest sens, la activitatea negustorilor brașoveni sau la acea singulară a casei comerciale a cunoscutului Hagi Constantin-Pop, din Sibiu³⁵.

Creșterea populației, parte componentă a procesului de dezvoltare a societății românești, în afara consecințelor la care ne-am referit mai sus, legate, mai cu seamă, de sporirea numărului și a populației orașelor, de rolul și ponderea acestora în noile condiții istorice, în afara unei legături de mai strînsă interdependență între sat și oraș, de punerea în valoare a unor întinse regiuni și forțe productive, a contribuit, într-o măsură însemnată, la stimularea și producerea celorlalte aspecte care sînt, de asemenea părți componente principale ale procesului intern de dezvoltare istorică.

În aprecierea „revoluției demografice“, în limitele și în formele în care procesul s-a desfășurat la noi, trebuie avut în vedere un fapt de capitală importanță, care călăuzește spre înțelegerea mai deplină a unității revoluției de la 1848, reflex al unei conștiințe naționale care se cristalizase puternic în prima jumătate a secolului trecut. Aceasta nu este doar rezultatul unor acțiuni cu caracter livresc. Ori cît de mare ar fi fost răsunetul în conștiința contemporanilor a activității reprezentanților *Școlii ardelenne*, ori care ar fi fost efectul cărții lui P. Maior, de pildă, *Istoria pentru începuturile românilor în Dacia*, oricît de puternică ar fi fost tradiția încetărească din secolele anterioare și conștiința de neam, nu ne-am putea explica afirmarea atît de puternică și generală, în straturile cele mai de jos ale poporului, a ideii naționale, a frăției dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților. Explicația o găsim și în transferul continuu de populație românească din Transilvania spre Țară și din principate spre Transilvania. Această adevărată *colonizare*, care s-a desfășurat mereu și nu a încetat nici în perioada care face obiectul atenției noastre a ajutat la crearea și întreținerea acelei conștiințe a unității căreia cărturarii i-au dat expresie și care a

³³ Pentru aceasta, vezi informațiile interesante oferite de cartea lui Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848* și Vladimir Diculescu, *op. cit.*

³⁴ Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei...*, *passim*.

³⁵ A. Oțetea, *Casa de comerț Hagi Constantin Pop din Sibiu și rolul ei în dezvoltarea comerțului din Țara Românească*, în „Comunicări și articole de istorie“, Soc. de șt. istorice și filologice, București, 1955, p. 29—44.

pulsat atât de viu în programele și în acțiunile revoluționare din cursul anului 1848³⁶.

Sporul demografic, în general, înmulțirea țărilor și a orașelor, separarea unei însemnate părți a populației acestora de producția agricolă, cererile mereu sporite ale Porții, în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor — chiar în condițiile existenței monopolului economic —, antrenarea în circuitul pieței internaționale, după 1829, mai ales, toți acești factori au concurat într-o manieră *sui generis* la „revoluția agrară”. Considerăm că putem vorbi de o asemenea „revoluție” fără să comitem nici un fel de exagerare. Sporirea producției agricole nu se face brusc, în salturi. Secolul al XVIII-lea înregistrează însă un progres continuu. Dezvoltarea pieței interne și antrenarea în comerțul internațional la începutul secolului al XIX-lea și, mai ales, libertatea comerțului, realizată în urma tratatului de la Adrianopol, care dădea expresie unei acute necesități de natură internă, au dus la o activizare fără precedent a producției de mărfuri în agricultură.

Creșterea producției agricole în cursul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea a avut consecințe considerabile și complexe asupra societății românești, de natură economică, socială și chiar politică, creînd, ceea ce, în mod curent, se înțelege prin denumirea de *problemă agrară*. Evoluția acesteia, necesitatea de a o soluționa în acord cu interesele sociale și naționale românești, aveau să facă din ea una din problemele fundamentale ale revoluției de la 1848.

Apreciind existența unor transformări profunde și hotărâtoare în domeniul vieții agrare, nu mărginim, deci, sfera acesteia doar la simplul proces de creștere a producției agricole, ci o extindem asupra consecințelor hotărâtoare pe care acest proces l-a avut asupra societății românești. Trebuie precizat, în egală măsură, că, practic, expresia concretă a acestei revoluții o constituie afirmarea tot mai completă, în domeniul vieții agrare, a formelor capitaliste în detrimentul celor feudale.

Cu toate particularitățile pe care acest proces le îmbracă, în desfășurarea sa, în cele trei țări românești, liniile sale generale, coordonatele pe care se desfășoară sînt aceleași. Particulară rămîne doar forma, conținutul obiectiv, însă, este același, generat de dezvoltarea formelor și a relațiilor agrare, ce vor impune transformări structurale în societatea românească la mijlocul veacului trecut.

Este de prisos să stăruim aici asupra faptului dacă procesele care caracterizează dezvoltarea vieții noastre agrare pot fi încadrate sau nu în rîndul acelor care sînt proprii țărilor răsăritene, unde a existat regimul așa numit al celei de a doua iobăgii. Problema a fost discutată³⁷,

³⁶ Vezi, pentru aceasta, D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din principalele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj, 1944; Louis Roman, *Așezarea statornică a românilor transilvăneni în Țara Românească (1739—1831)*, în „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 899—929; idem, *Les Transylvains en Valachie (XVIIIe siècle—début du XIXe siècle)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 5, 1972, p. 773—799; Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)*, col. „Biblioteca istorică”, XXXVII, București, Edit. Acad., 1973. Lucrarea posedă o bibliografie bogată asupra problemei.

³⁷ A. Oțetea, *Le second asservissement des paysans roumains (1746—1821)*, în *Nouvelles études d'histoire*, Bucarest, 1955, p. 299—312; idem *Le second servage*

iar recent i s-au adus corective de natură s-o facă mai acceptabilă³⁸. Ne interesează, mai mult, în limitele care le-am impus cercetării noastre, să constatăm că fenomenele în discuție, indiferent din ce categorie fac parte, au existat și, desfășurându-se, au imprimat istoriei noastre o orientare particulară. Spre deosebire de apus, în țările române, procesul de dezvoltare a capitalismului în agricultură a avut drept consecință imediată nu eliberarea țăranilor, ci aservirea tot mai puternică a acestora. Munca servilă a fost pusă în serviciul producției de mărfuri. În desfășurarea acestui proces, în epoca ce o avem în vedere, putem distinge două perioade. Prima, care merge, pentru principate, din secolul al XVIII-lea până la 1829, dată care coincide cu abolirea monopolului economic otoman pentru Transilvania până la conscripția czirákiană, din 1819—1820, iar a doua până în preajma revoluției de la 1848. Cele două perioade se deosebesc, așa cum vom constata, doar prin ritmul mai accelerat al proceselor care se conturaseră, deja, în cursul secolului anterior.

Sporul substanțial demografic, materializat în înmulțirea așezărilor, a satelor, tirgurilor și a orașelor, a atras după sine o intensificare a legăturilor dintre diversele regiuni ale țării, crearea pieței interne; la început în fiecare provincie separat și apoi, prin unificarea piețelor provinciale, s-a format piața unică națională. Nevoia unor legături care să se efectueze tot mai lesnicios, mai rapid, în condițiile unei circulații tot mai intense a bunurilor și a oamenilor, a impus eforturi continue pentru îmbunătățirea și perfecționarea comunicațiilor, pentru găsirea unor soluții noi, moderne. Realizările în această direcție și mulțimea proiectelor de navigabilizare a râurilor, de construire a unei rețele de căi ferate ș.a., exprimă nevoia unei societăți aflate în plin proces de dezvoltare³⁹.

Cerințele sporite ale pieței interne determină adaptarea domeniului feudal, tot mai deplin, la nevoile acesteia, transformarea lui în întreprindere producătoare de mărfuri. Din simpli consumatori ai propriilor produse — așa cum erau în condițiile dominației economiei naturale — stăpînii pământului devin vânzători ai acestora. Orientarea spre piață are drept consecință transformarea radicală a structurii domeniului, readaptarea relațiilor sociale. În secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor, procesul acesta nu atinge ultimele sale conse-

---

dans les Principautés danubiennes (1831—1864); ibidem, II, București, 1960, p. 325—346; idem, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească, în Studii și materiale de istorie medie*, IV (1960), p. 307, 390.

³⁸ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 22—27.

³⁹ Pentru Moldova și Țara Românească, vezi I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic*, București, 1915; L. Boicu, *Căile de comunicație terestre în Moldova între anii 1834—1848*, I—II, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol», Iași, IV, V, 1967, 1968; idem *Încercări de navigabilizare a râurilor moldovenești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*; ibidem, II, 1965; Liuba Iancovici, *Dezvoltarea mijloacelor de transport pe uscat în prima jumătate a secolului al XIX-lea din Țara Românească și relațiile — cu privire la transporturi — cu țările vecine*, Rezumat al tezei de doctorat, Universitatea din București, 1970; C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Chereșteșiu, T. Morar, *Din istoria Transilvaniei*, I, București, Edit. Acad., 1960.

cințe. În principate, mai cu seamă, se desfășoară în limitele impuse de existența monopolului economic otoman, în condițiile în care, în lipsa unui debușeu remunerator, produsele principale ale țării erau achiziționate de Poartă la prețuri derizorii. Aceasta a fost și una din principalele cauze datorită căreia producția de cereale, de grâu, mai ales, nu a avut extinderea firească, pentru care s-a cultivat, cu predilecție, porumbul, pe care turcii nu-l solicitau și care înlocuia meiul în alimentația țărănimii, pentru care accentul activității agrare s-a pus, mai cu seamă, pe creșterea vitelor.

În condițiile istorice ale țărilor române, în lipsa capitalului, a mijloacelor tehnice corespunzătoare, cînd burghezia abia se forma iar boierimea, în exclusivitate, aproape, deținea puterea economică și politică, procesele la care ne-am referit mai sus s-au desfășurat într-o anumită manieră, deosebită, de la o provincie la alta, în raport cu anumite condiții specifice.

Pentru a obține o producție sporită, destinată pieței, boierii — nobilii, în Transilvania — au limitat dreptul de folosință al țăranilor asupra pămîntului, constituindu-și rezerve și au sporit obligațiile acestora, în muncă, mai ales. Totodată, și-au extins dreptul de control mai deplin asupra locurilor de folosință comună, păduri, mai cu seamă, impunînd o mai strictă reglementare⁴⁰. Paralel, în Moldova, mai ales, au desfășurat, pe scară largă, o amplă acțiune de concentrare a latifundiilor, de acaparare a moșiilor țăranilor liberi, a răzeșilor și moșnenilor. Amploarea acestui proces se desprinde evident din actul din 1785 din Moldova, cunoscut sub denumirea de *Sobornicescul hrîsov* sau *hrîsovul pentru danii*⁴¹. În același timp, tendința boierilor de a înlătura servituțiile feudale care grevau domeniile, inclusiv aceea de a acorda țăranilor pămînt în folosință, apar tot mai evidente ilustrînd — și pe acest plan — tendința de a legitima, pe noi baze, un proces care nu mai corespundea cadrului vechilor rînduiei. Era, aceasta, în fond, încercarea de a înlocui dreptul condiționat feudal, de stăpînire a proprietății funciare, prin cel absolut, deplin, burghez. În principate, pînă la Regulamentul organic — care consacră situația realizată în urma unei evoluții de peste un veac — au fost făcuți pași însemnați în această direcție⁴².

Paralel cu acest proces, firesc, deci, au crescut obligațiile în muncă ale țăranilor, s-au întărit formele de constrîngere extraeconomică. În Moldova, procesul pe care l-am schițat mai sus s-a desfășurat mai puternic, provocînd consecințe mai profunde. Aici s-a constituit, pînă la Regulamentul organic (1831), o întinsă rezervă adaptată în mai mare măsură necesităților pieței. Dimensiunile acesteia ne sînt sugerate de limitarea succesivă și continuă, prin lege, a pămîntului acordat în folosință. Așezămintele domnești de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea — ele însele reflex al noului, regle-

⁴⁰ D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 41.

⁴¹ *Ibidem*, p. 36 ; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 299 și urm.

⁴² D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 49 etc. Ne referim, în special, la înlăturarea dreptului de protimis (de preențiu) la arendarea moșiilor și la maniera nouă în care, în Moldova, mai cu seamă, este justificată rezerva feudală.

mentind ceea ce pînă atunci, era justificat prin obiceiul pămîntului, care, acum, nu mai corespundea — ilustrează atît extinderea continuă a rezervei, cît și înmulțirea obligațiilor în muncă. Acestea, fixate la 12 zile în 1766, ajung, practic, în preajma Regulamentului, la cel puțin 20 zile⁴³.

Solicitînd, în 1805 — cererea fusese formulată și în 1775 — ca țăranii să fie impuși să presteze o zi din zece, în schimbul pămîntului acordat în folosință, boierii din Moldova, într-un document adresat domnitorului, își justifică pretenția într-o manieră care ilustrează deplin transformările de structură care se operaseră în veacul anterior :

Țăranii, consemnează boierii, lucrează cele 12 zile de la o epocă necunoscută, cînd moșiile erau fără preț, țara nelocuită, cheltuielile micșorate și toate întru efinătate... Văzute sînt de toți măritele de astăzi a cheltuielilor după următoarea din toată lumea scumpețe“; locuitorii — justifică în continuare boierii — se hrănesc pe moșii, „hrănind și dobitoacele lor, dintr-însele vînzînd cu prețuri bune... după curgătoarele prețuri de acum numai fînațul este vrednic de îndoită slujbă decît aceea ce se arată pentru dînșii că au să lucreze într-un an... (s.n. G.P.)⁴⁴.

Este afirmată aici, ne mărginim doar la o singură constatare, măsura în care pămîntul devenise o marfă a cărei valoare era în continuă creștere. Cele 12 zile de clacă, datorate în schimbul servituții de a acorda țăranilor pămînt în folosință, nu mai reprezentau, în noile condiții, o compensație corespunzătoare.

Deși, și în Moldova, creșterea vitelor era precumpănitoare, existența, în preajma etapei regulamentare, a unei întinse rezerve, presupune, firește, o producție cerealică apreciazabilă. În Țara Românească, cu toate că, în liniile lor generale, procesele sînt aceleași, ele nu au atins limitele din Moldova. În explicația faptelor, așa cum am amintit și mai sus, trebuie avut în vedere că, în această epocă, din cauza ingerințelor și a jafurilor turcești — de care Moldova a fost, practic, mai ferită — cea mai fertilă regiune a țării, Cîmpia Dunării, era mai puțin locuită și, firește, insuficient lucrată, așa cum și călătorii străini o atestă⁴⁵. Spre deosebire de Moldova, unde boierii acordau un interes particular exploatarei moșilor, în Țara Românească aceștia își trăgeau principalul venit din slujbe, în aparatul de stat. Pînă la Regulamentul organic, nu au putut fi impuse țăranilor cele 12 zile de clacă, fixate în 1780, prin legiuirea domnitorului Al. Ipsilanti, *Pravilniceasca condică*. Întinderea rezervei fiind insignifiantă, necesitățile pieței erau asigurate prin canti-

⁴³ D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 23—69; Gh. Platon, *Evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864*, în „Studii și articole de istorie”, V, 1965.

⁴⁴ D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 50—51. Indiferent dacă așezămîntul din 1805, în cuprinsul căruia a intrat cerea boierilor, a fost aplicat sau nu, afirmațiile boierilor își păstrează întreaga lor însemnătate. Vezi și Iuliu C. Cibotaru, *Așezămîntele agrare moldovenești (1766—1832)*, I, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, V, 1968, p. 117.

⁴⁵ Vezi supra, p. 42, nota 15.

tățile realizate de boieri prin dijmă și prin participarea țăranilor la procesul de schimb.

Fenomenele însemnate mai sus, care însoțesc procesul general de adaptare a domeniului feudal la necesitățile schimbului, sint, firește, prezentate aici în forma lor cea mai generală. Trebuie reținut că imaginea completă se realizează numai în condițiile în care integrăm în conținutul acestui proces — ca fiind părți componente ale sale — *extinderea arendășiei* și utilizarea tot mai frecventă a *forței de muncă salariate*, nu numai la acele treburi care solicită permanență și continuitate, ci la toate nevoile domeniului. Existența acesteia pe piața internă a țării dovedește transformările ce se operaseră în direcția dezvoltării capitaliste. La cele amintite mai sus, trebuie adăugat, desigur, încercările, vizibile continuu, de îmbunătățire a procesului tehnic, de ameliorare a soiurilor de plante și animale, crearea unei literaturi de specialitate și a unui învățământ orientat special în acest sens, preocupări care ilustrează acele reacții în lanț de care vorbeam la începutul expunerii noastre asupra acestei probleme.

În măsură egală, trebuie reținut un alt fapt, de o deosebită importanță: Recrudescența muncii de clacă nu trebuie înțeleasă ca o întoarcere la un feudalism perimat. Așa cum am amintit și mai sus, munca servilă este pusă în slujba noului, în serviciul producției de mărfuri. Instrumentul este vechi însă obiectivele care le servește sint noi. Condițiile specifice au impus această manieră de orientare spre producția capitalistă. În alte împrejurări, în 1849—1851, și mai târziu, în etapa următoare, boierii oferă o foarte interesantă motivare a acestei necesități, motivare care nu a fost încă suficient analizată în literatura noastră de specialitate ⁴⁶.

La jumătatea secolului al XVIII-lea, prin reformele sociale ale lui Constantin Mavrocordat — din 1746 în Țara Românească și 1749 în Moldova — al căror sens general a fost interesant expus într-o lucrare recentă ⁴⁷, servitutea corporală a fost desființată, pentru prima dată în Europa orientală și de sud-est. Dependenta personală a fost înlocuită printr-una reală, reprezentată de legăturile ce le contracta cultivatorul cu stăpînul moșiei pe teritoriul căreia trăia și care-i acordase pămînt în folosință pentru a se hrăni. Actul, important prin apariția sa însăși, a îngăduit o simplificare a structurii populației sătose ⁴⁸, a ușurat dezvoltarea acelor procese care vor pregăti trecerea spre capitalism ⁴⁹.

⁴⁶ D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 529—730. Vezi și ibidem, seria I, vol. IV.

⁴⁷ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 132—135.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Florin Constantiniu (*op. cit.*, p. 205) constată, observația sa prezintă un real interes, că, „prin caracteristicile structurilor agrare, Țara Românească și Moldova reprezintă aria de interferență a celor două zone — balcanică și est europeană — de regimuri agrare existente în spațiul de la răsărit de Elba. Proporțiile modeste ale rentei în muncă (Transilvania face excepție) și predominarea rentei în natură apropiate realităților românești de cele sud-dunărene. Sistemul de organizare domeniială și eforturile stăpînilor de pămînt de a extinde rezerva cerealieră și de a mări conținutul clăcii amintesc împrejurările din regiunile est-europene”.

Fenomenele la care ne-am referit mai sus cunosc o mai largă desfășurare și un ritm mai rapid în epoca ce a urmat desființării monopolului economic otoman și antrenării depline a principatelor în circuitul pieței internaționale. Regulamentul organic consacră, pe plan economic și juridic, tot ceea ce se realizase într-o evoluție îndelungată, în epoca anterioară, menținând particularitățile care se definiseră puternic în cele două principate. În Moldova, consacră rezerva feudală și creează perspective largi pentru extinderea nemăsurată a acesteia. De aici va decurge o și mai accentuată limitare a dreptului de folosință al țăranilor și o înmulțire fără precedent a obligațiilor în muncă. Domeniul este asimilat tot mai mult unei întreprinderi comerciale⁵⁰. Pentru Țara Românească, așa cum cercetările recente o probează⁵¹, nici în perioada regulamentară nu s-a ajuns la constituirea unei întinse rezerve. De aceea, nici țăranilor nu li s-au putut impune decât doar cele 12 zile, înmulțite firesc prin adăugarea nartului, a normei, și nici boierii nu au putut valorifica, în general, decât produsele rezultate din dijmă. Participarea țăranimii la circuitul pieței va fi aici mai activ. Această deosebire în regimul agrar va avea repercusiuni complexe, care vor determina reacții diferite, în cele două principate, față de evenimentele și fenomenele ulterioare. Desigur, deosebirile nu se referă la natura obiectivă a fenomenelor. În forma lor generală, acestea sînt aceleași.

În noile condiții, stăpînii de pămînt — deveniți, acum, proprietari, într-o manieră *sui generis*, în mod teoretic, pe — cel puțin — 1/3 din întinderea pămînturilor — vor avea la dispoziție toate mijloacele pentru a accelera procesul de adaptare a domeniilor, pentru a le orienta în raport cu necesitățile pieței. Piața internă cunoaște un rapid ritm de dezvoltare, schimbul se face cu mai multă ușurință, bilciurile și iarmaroacele stabilesc legături mai strînse și mai durabile între toate regiunile țării. Se creează piața națională. Acest act este consacrat atît de desființarea vămii dintre Moldova și Țara Românească, la începutul anului 1848⁵², cit și de dependența strictă a Transilvaniei, sub raportul

---

⁵⁰ Pentru evoluția domeniului în Moldova, în această epocă, vezi, Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, Edit. Junimea, 1973.

⁵¹ Vezi, pentru aceasta, Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, col. „Biblioteca istorică”, XXI, București, Edit. Acad., 1969.

⁵² Adrian Macovei, *Unificarea vămilor între Moldova și Țara Românească*, I, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, VIII, 1971, p. 201—244.

comerțului, de cele două principate⁵³. Comerțul și negustorii au pregătit terenul pe care se va consolida conștiința națională⁵⁴.

Transformările profunde în domeniul agrar devin acum mai evidente nu numai prin sporul considerabil al producției, realizat atît prin extinderea terenurilor cultivate, cît și prin perfecționarea mijloacelor tehnice, ci, în măsură egală și prin diversificarea culturilor, prin introducerea mijloacelor științifice, utilizarea agronomilor și a fermelor model, prin crearea unei prese și a unei literaturi de specialitate, în domeniul agriculturii, prin trimiterea de studenți care să urmeze la școlile înalte din străinătate sau prin înființarea unor organe specializate de stat, menite să dea activității în această direcție o orientare în acord cu nevoile societății. Efectele acesteia, așa cum vom vedea în continuare, se resfrîng asupra întregului organism social.

În Transilvania, fenomenele la care ne-am referit mai sus, nu au provocat atîtea implicații și repercusiuni ca în principate, unde condițiile erau deosebite. Adaptarea domeniilor la condițiile pieței este subliniată de întinsele afaceri comerciale ale unor numeroși nobili, de extinderea arendășiei în rîndul acestora, de organizarea moșiilor după un sistem modern, de introducerea tehnicilor avansate, rotația culturilor, crearea de manufacturi pe domeniu, exploatarea resurselor minerale ș.a.⁵⁵. Diminuarea continuă a pămînturilor deținute de diverse categorii de țărani și intențiile, vădit afișate, cu prilejul conscripției czirăkiene, din 1819—1820⁵⁶, reflectă evident dimensiunile procesului. Tendința die-

⁵³ Următorul tabel, referitor la importul și exportul Transilvaniei, ilustrează legăturile economice strînse, indestructibile, între cele trei țări românești:

Anul	Țările române și provinciile turcești	Ungaria și provinciile austriace
1837	Export 2 947 169 fl. Import 3 186 835 fl.	64 56a fl. 285 199 „
1838	Export 2 995 091 „ Import 4 157 055 „	89 144 „ 172 408 „

(Apud, D. Prodan, *Supplex libellus valachorum*, București, Edit. științifică, 1967, p. 428).

⁵⁴ După cum notează, de pildă, publicația maghiară „Hetilap“, în principate, în 1845, existau mai mult de 100 stabilimente comerciale brașovene: 10 la Galați, 8 la Focșani, 6 la Bîrlad ș.a. care, anual, vînd marfă din Transilvania, în valoare de 1 310 000 florini; „fiind în raporturi neîntrerupte cu Galații, București și Iași. [negustorii] fac un negoț considerabil cu principatele dunărene“; Șt. Imreh, *op. cit.*, p. 22.

⁵⁵ Vezi, L. Botezan și M. Roșca, *Contribuții la problema premizelor sociale ale mișcărilor revoluționare de la 1848 pe teritoriul țării noastre*, în „Acta Musei Napocensis“ II, Muzeul de istorie Cluj, 1965, p. 436—439; Șt. Imreh, *op. cit.*, p. 36; A. Oțetea, *Țăranii români din Ardeal și mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, în „Studii“, IX, 1956, nr. 6.

⁵⁶ Țăranii, înșelați de nobili și amenințați că, în eventualitatea în care vor declara întregul pămînt, vor fi impuși la impozite mari, au înscris mai puțin pă-

tei din 1847 de a consacra printr-un urbaniu, realitatea ce o conturase conscripția din 1819—1820, ilustrează măsura în care, și aici, prețul pământului, devenit marfă, prin multiplele și valoroasele sale utilizări, crescuse considerabil. Contradicțiile sociale erau agravate, aici, de cele naționale — nobilii stăpîni de pământ erau, în exclusivitate maghiari, în timp ce iobagii erau români în zdrobitoare majoritate.

Intransigența nobilimii și intenția de a aplica urbaniul spoliator din 1847 nu puteau fi înfrînte, după expresia lui Avram Iancu, decît „cu lancea lui Horea”⁵⁷. Revoluția de la 1848 o va demonstra.

Această veritabilă „revoluție agrară” a cărei existență este suficient reliefată de notațiile generale formulate mai sus, poate fi apreciată, în dimensiunile sale reale, prin indicarea unor cifre de natură să demonstreze volumul general al producției, al schimbului, al participării la comerțul internațional, în cele două etape care au stat în atenția noastră. Evident, nu putem decît sugera, aici, dinamica dezvoltării în acest sens.

În cursul secolului al XVIII-lea, înăsprirea monopolului economic, prin asimilarea furniturilor principatelor cu contribuțiile de război, au creat mari greutăți acestora, împiedicînd dezvoltarea normală a agriculturii. Cu toată această situație, cantitățile uriașe ridicate continuu de turci și modul de procurare a acestora de pe piața internă, verifică existența unei producții aflate în continuă creștere. În 1742, de pildă, Moldova a trebuit să trimită la Trapezunt, cu corăbiile, pentru aprovizionarea armatei turcești care lupta în Persia, 30 000 kile orz și 13 000 kile făină⁵⁸. Uneori, ca în 1756, spre exemplu, cererile turcilor depășeau posibilitățile de producție. În acest an, turcii au solicitat 200 000 kile grâu și 100 000 kile orz. În 1768, pentru a completa necesarul, sînt cumpărate cereale din țările vecine⁵⁹.

În a doua jumătate a secolului, producția de cereale, realizată, în cea mai mare parte, de pe loturile individuale ale locuitorilor, este evaluată la, aproximativ, 360 000 kile anual⁶⁰. Veniturile cele mai mari se realizau însă din creșterea și vînzarea vitelor și exportul celorlalte produse ce nu intrau în categoriile aflate sub efectul monopolului. Erau exportate însemnate cantități de vin, ceară, miere⁶¹ și, mai cu-seamă, vite. Negustorii din Brașov făceau constant un intens și activ comerț cu vite moldovenești. În a doua jumătate a secolului, de pildă, la Viena, Compania de comerț din Brașov folosea în fiecare săptămînă 10 000 galbeni pentru a aduce cîte 1 000 boi din Principate⁶².

mînt decît aveau în realitate. Legea din 1847 a fost alcătuită în așa fel încît nobilii aveau posibilitatea să acapareze întregul pământ nedeclarat de țărani, cf. L. Botezan, M. Roșca, *op. cit.*, p. 448.

⁵⁷ S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, Edit. științifică, 1965, p. 30.

⁵⁸ V. Mihordea, *Relațiile agrare din veacul al XVIII-lea în Moldova*, col. „Biblioteca istorică”, XIV, București, Edit. Acad., 1968, p. 42—43.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 44—45.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 51.

⁶¹ *Ibidem*, p. 46 și urm.

⁶² *Ibidem*, p. 48—49.

Un înalt funcționar austriac, într-un întins și documentat memoriu de la începutul secolului al XIX-lea, subliniind avantajul ce l-ar reprezenta pentru Imperiul habsburgic de a extinde, cel puțin provizoriu, stăpînirea asupra întregii Moldove — după ce Bucovina fusese anexată în 1775 — insistă, mai mult, asupra factorului economic. Moldova, consemnează el, *în ceea ce privește fertilitatea, nu are pereche în monarhie* (s.n. G.P.)⁶³. Același funcționar mai notează că, pentru aprovizionarea Vienei, în fiecare an, sînt cheltuiți în Moldova 2 milioane florini⁶⁴.

Numeroase alte informații indică arendași care cresc și comercializează un însemnat număr de vite. Astfel, arendașul din Nicșeni, negustor, crește peste 1 000 de vite, cel din Balinți crește 300 boi, 200 cai, avînd, de asemenea, o crescătorie de juninci; la rîndul său, arendașul moșiilor Știubeeni, Petricani și Pustiul ține 1 600 boi la îngrășat, 500—600 cai pentru vînzare, cîteva sute de oi, avînd, și el, o crescătorie de juninci. Pentru întreprinderea ce o patronează, acesta utilizează munca salariată a 75 de argați⁶⁵.

Mii de alți proprietari din Moldova comercializează un însemnat număr de vite în Prusia, Galiția, Silezia, Boemia și, firește, în Transilvania⁶⁶. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, potrivit afirmațiilor călătorului maghiar Karaczay, exportul de vite din ambele principate ar fi fost de 60—70 000 boi și 20—30 000 cai⁶⁷.

În perioada cuprinsă între a doua jumătate a lunii februarie, pînă la sfîrșitul lunii noiembrie 1817, spre exemplu, au fost exportate prin Galați, la Constantinopol, atît pentru piața liberă, cît și pentru Căpan, în cadrul obligațiilor de monopol, 201 corăbii cu diverse produse, numai din Moldova⁶⁸.

Știrile privind intensitatea schimbului intern, participarea stăpînitorilor de moșii în relațiile cu piața, exportul de produse în țările balcanice și în Transilvania, sînt la fel de numeroase și pentru Țara Românească⁶⁹, că și pentru Moldova⁷⁰. Transilvania oferă, de asemenea, același aspect reliefînd, așa cum s-a mai subliniat, legăturile strînse cu celelalte două țări românești. Numeroși nobili sînt antrenați activ în relațiile cu piața. Un caz concludent în acest sens ni-l oferă, de pildă, contele Kemény Simon care încheie cu statul un contract pentru a aproviziona întreaga armată din Transilvania, în timpul războiului cu turcii, din 1787—1792.

⁶³ Elena Mojsuc, *Cîteva date economice privind moșiile din Moldova ale fondului bisericesc*, în „Revista arhivelor”, anul L, vol. XXXV, nr. 1, București, 1973, p. 4.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 12.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 4 și urm.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 11.

⁶⁷ V. Mihordea, *op. cit.*, p. 49.

⁶⁸ Al. Vianu, *Date privind exportul Moldovei în anul 1817*, în, *Din istoria statisticii românești*, Direcția generală de statistică, București, 1969, p. 359—364.

⁶⁹ Cf. *Documente privitoare la economia Țării Românești 1800—1850*, culese de I. Cojocaru, vol. I—II, București, 1958, *passim*.

⁷⁰ Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, *passim*.

Exemplele pot fi multiplicare⁷¹; frecvența lor ilustrează dezvoltarea impetuoasă a procesului la care ne-am referit mai sus.

Înlăturarea monopolului otoman în 1829 și accesul liber pe piața internațională, vor deschide larg, pentru principate, calea unei dezvoltări mai rapide în domeniul agriculturii. Este perioada în care, așa cum am notat și mai sus, se fac eforturi pe linia îmbunătățirii procesului tehnic, a ameliorării și diversificării soiurilor de plante și animale, de introducerea unor metode mai înaintate, pe baza științei contemporane⁷². Comerțul extern cunoaște, în această epocă, în principate, mai ales, o dezvoltare prodigioasă. Porturile dunărene Galați și Brăila iau un mare avânt; traficul de mărfuri ia o mare extensiune. Sînt aduse mărfuri și încărcate produse locale pe mii și mii de corăbii⁷³. Ar fi de ajuns să amintim, spre exemplu, că numai prin portul Galați, valoarea mărfurilor exportate a crescut, de la 23 584 500 lei în 1837, la 37 833 525 lei în 1840, la 58 163 475 lei în 1847⁷⁴.

Datele comunicate aici pot sugera proporțiile transformărilor ce se efectuau în țările române și consecințele acestora. Dezvoltarea comerțului intern și extern, antrenarea masivă în circuitul internațional, au impus nu numai necesitatea schimbării radicale a structurilor interne, înlăturarea formelor de organizare feudală și crearea unor tipare noi, care să convină noii situații și perspectivelor ce se deschideau în fața societății românești. Transformările în domeniul vieții agrare nu s-au desfășurat izolat, ci în raport de strînsă interdependență, de condiționare reciprocă, cu celelalte procese care se operau în alte sectoare ale economiei și în ideologie, determinînd o complexitate de fenomene ce nu pot fi explicate exclusiv prin așa-zisa „revoluție agrară” dar nici nu pot fi înțelese fără aceasta.

Se operează schimbări radicale în structura societății; apar și se întăresc noi categorii, diferențierea, tot mai sensibilă, modifică aspectul patriarhal al vieții sătose, mai ales. Avea dreptate Alecu Russo atunci cînd, referindu-se la ritmul uluitor al vieții contemporane lui — observația sa este valabilă pentru societatea românească în întregul ei — nota că, de la 1835 pînă la 1851, *mai mult a trăit Moldova decît în cele cinci sute de ani de la descălecarea lui Dragoș, din 1359, pînă în zilele părinților noștri...* (s.n., G.P.)⁷⁵.

⁷¹ L. Botezan, M. Roșca, *op. cit.*, p. 436 și urm.

⁷² Gh. Platon, *Domeniul feudal...; Documente privitoare la economia Țării Românești...*, *passim*.

⁷³ Pentru informații de detaliu, vezi I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 371—390, 566—597.

⁷⁴ Constantin Bușe, *Le commerce extérieure de la Moldavie par le port de Galatz durant la période 1837—1847*, în „Revue roumaine d'Histoire”, tom. XII, 1973, nr. 2, p. 301. Pentru Țara Românească, vezi studiul, complet și sugestiv, al lui Vl. Diclescu, S. Iancovici, C. Danielopolu, M. N. Popa, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829—1858)* col. „Biblioteca istorică”, XXII, București, Edit. Acad., 1970.

⁷⁵ În continuare, scriitorul moldovean notează: „Viața părinților noștri a trecut ca și viața strămoșilor lor, adică lîna ca un rîu ce urcă prin livezi și grădini și se pierde fără huet în Siret. Întîmplările lumii de prin prejur mureau la graniță, vîlmășagul veacului îi găsea și-i lăsa liniștiți. Viața noastră nu are legă-

În cursul acestor prefaceri, boierimea, cea din principate, mai cu seamă, mult mai mobilă și mai dinamică decât nobilimea maghiară din Transilvania, își modifică aspectul⁷⁶, se apropie tot mai mult de burghezie prin preocupări și, în parte, prin mentalitate. Noile sale îndeletniciri îi impuneau să militeze pentru organizarea societății pe o cale nouă, compatibilă cu noile sale nevoi și interese. Transformările istorice o obligă să-și justifice tot mai mult interesele și pretențiile prin argumentele dreptului burghez. Tendința de armonizare a stadiului de dezvoltare cu norme juridice care să corespundă mai deplin acestei realități devine tot mai evidentă. Munca servilă, cu tot sporul considerabil care fusese oferit domeniului feudal, în Moldova, mai cu seamă, de legislația regulamentară, nu mai reprezenta un echivalent acceptabil, în condițiile în care pământul căpătase o asemenea valoare⁷⁷. Necesitatea desființării relațiilor servile izvora din profundele contradicții pe care *procesul de creștere*, dezvoltarea, le produsese în societatea românească. Acestea reprezentau o frână în exploatarea deplină a tuturor acelor posibilități reliefate de stadiul de dezvoltare al societății contemporane.

Trecînd peste faptul că boierimea era de acord cu impunerea formelor noi de organizare a societății în măsura în care acestea nu-i micșorau, ci-i mențineau și-i întăreau pozițiile economice și, deci, și pe cele politice, trebuie reținut că — din rațiuni diferite — nevoia modificărilor de structură, impusă de stadiul la care ajunsese societatea, era acut resimțită de toate clasele și categoriile. Frământările sociale și politice care au precedat revoluția și care, acumulîndu-se, au îmbrăcat forme superioare în anii imediat anteriori, au dat expresie limpede acestor necesități, la conturarea cărora concuraseră, firesc transformările profunde care se operaseră în domeniile demografic și agrar.

Programul revoluției de la 1848, în ultimă instanță, trebuia să realizeze acel echilibru, alături de necesar, să pună de acord dezvoltarea internă cu cerințele vieții moderne, să confecționeze pentru societatea românească o haină pe măsura realității contemporane.

Se impune să ne oprim aici, fie măcar și pe scurt, asupra celui de al treilea domeniu, cel *industrial*, în care s-au produs, de asemenea, schimbări profunde și radicale; acestea — în țările române — dezvoltîndu-se în strînsă legătură cu celelalte, au contribuit efectiv la conturarea fenomenelor și la sublinierea necesității de transformare la care ne-am referit mai sus. Firește, și în cazul acesta, trebuie înțelese exact

---

tură cu a lor, am putea zice mai că nu sîntem fiii lor. Părinții noștri au deschis ochii în leagănul strămoșesc; oamenii de la 1835 care inaugurează generația de față au răsărit în larva ideilor nouă. Ochii și gîndul părinților se învîrteau spre răsărit, a noastre sînt țintite spre Apus, deosebire de la cer la pămînt", A. Russo, *Scrieri*, Ediție comentată de P. Haneș, Craiova, Scrisul românesc, s.a., p. 186.

⁷⁶ În perioada regulamentară, mai ales, rangurile se cumpărau și reprezentau un adăpost sub protecția căruia beneficiarii își puteau realiza afacerile, scutiți de ingerințele administrației, feudale în esență sa. Procesul de îmburghezire al boierimii este deosebit de interesant. Nu putem stăruia aici asupra acestui fenomen. Vezi, observații interesante la L. Botezan, M. Roșca, *op. cit.*, p. 437 și urm.

⁷⁷ Vezi discuția largă a acestor probleme în Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*

proporțiile fenomenului și raportate la specificul dezvoltării istorice a țărilor române. În egală măsură, trebuie reținut faptul că Transilvania, în cadrul politicii economice a Imperiului habsburgic, servea doar ca debușeu pentru produsele metropolei și ca sursă de materii prime. Metropola ducea o veritabilă politică colonială. Transilvania și-a menținut și dezvoltat industria în strânsă legătură cu piața Principatelor și cu cea balcanică. Banatul, unde industria s-a dezvoltat mai devreme, se situează pe alte coordonate, fiind favorizat și de un alt regim administrativ și juridic.

Principatele, la rîndul lor, nu puteau beneficia liber de imensele resurse ale subsolului din cauza lăcomiei turcești. Fenomenul este semnalat încă de Dimitrie Cantemir, în a sa *Descriptio Moldaviae*. Monopolul otoman, de altfel, a împiedecat dezvoltarea preocupărilor în direcția industriei chiar și în limitele impuse de dezvoltarea forțelor productive interne. De asemenea, dese războaie, purtate în cursul secolului al XVIII-lea, pe teritoriul țării, și politica vădit ostilă a Austriei, față de încercările de organizare a unei industrii, chiar în stadiul incipient al acesteia, au reprezentat alți factori care au îngrădit desfășurarea acestui proces firesc. Cu toate acestea, creșterea demografică și transformările în domeniul vieții agrare nu puteau să nu determine o reacție corespunzătoare pe planul dezvoltării industriei. Apar numeroase manufacturi sau fabrici în ramurile alimentară (mori, zălhanale, ulei, paste făinoase, velnite, conserve etc.) textilă (postav, testemeluri), hîrtie, ceramică, sticlă, cherestea, construcții navale ș.a. Aceste întreprinderi completează necesarul unei societăți ale cărei cerințe nu mai puteau fi satisfăcute de atelierele meșteșugărești.

Regimul de nesiguranță existent pînă la 1829, instabilitatea economică și politică, opresiunea fiscală, nu au îngăduit dezvoltarea impetuoasă a industriei, a manufacturilor, mai ales. Deși activitatea multora dintre ele nu este de durată, dispariția unora și apariția altora fiind fenomene frecvente, istoria existenței lor ⁷⁸ — asupra căreia nu putem stăruia aici — este cit se poate de semnificativă pentru ilustrarea orientării generale a epocii.

După 1829, în principate, mai ales, preocupările pentru extinderea exploatării resurselor naturale devin mai largi și cu mai frecvență finalitate practică. Stăpînii de pămînt, în întrecerea de a valorifica tot mai deplin resursele domeniilor, se apropie, tot mai îndrăzneț și frecvent, de procedeele tehnice moderne, pentru prelucrarea produselor în întreprinderi manufacturiere sau chiar în fabrici. Mai ales în Transilvania, dezvoltarea industriei devine o premiză a eliberării politice ⁷⁹.

⁷⁸ Lucrările în acest sens sînt foarte numeroase și nu găsim necesar să le semnalăm aici. Pentru toate problemele în discuție, a se vedea *Bibliografia istorică a României*, I, 1944—1969, sub redacția lui Ștefan Pascu, Ioachim Crăciun, Bujor Surdu, București, Edit. Acad., 1970. Pentru Țara Românească, știri numeroase și semnificative se pot găsi în *Documente privitoare la economia Țării Românești*, vol. I—II, *passim*.

⁷⁹ Șt. Imreh, *op. cit.*, p. 12.

Referindu-ne în special la tentativele efectuate de stăpînii de moșii, în perioada regulamentară, mai cu seamă, menționăm, de pildă, în Moldova, exploatarea pentru extragerea fierului, inițiate de boierul C. Conache, pe moșia Negrișoara⁸⁰, încercările de exploatare de pe moșia Grozești, inițiate de D. Cantacuzino⁸¹. Amintim, în egală măsură, afacerile prospere ce le face boierul Ghica-Comănești cu exploatarea cărbunelui existent pe moșia sa din ținutul Bacăului⁸².

Păcura se exploata, de asemenea, pe scară largă, prin procedeul rudimentar al săpării gropilor. La jumătatea secolului al XIX-lea, sînt semnalate în Moldova 465 de asemenea gropi, în județul Bacău, în satele Moinești, Lucăcești, Solonț și altele⁸³. Trecînd peste exploatarea sării, care, pentru Moldova și Țara Românească are o mare vechime, fiind un produs care avea mare căutare în întreaga Peninsulă Balcanică, consemnăm că și în Țara Românească prospectările și exploatarea diverselor zăcămintele sînt foarte numeroase în epoca Regulamentului organic⁸⁴.

Numeroși boieri sînt proprietari de manufacturi sau fabrici; situația este identică și pentru Transilvania⁸⁵. Faptele sînt cunoscute și nu găsăm necesar să stăruim aici asupra lor. Se încearcă, și în acest domeniu, să se realizeze un echilibru firesc, de natură să compenseze dezvoltarea în celelalte domenii, să asigure un oarecare ritm și o oarecare uniformitate progresului.

Din observațiile formulate pînă acum se desprinde evident că transformările societății românești erau profunde, de esență revoluționară. Această realitate internă la care s-a adăugat contactul autohton cu Europa contemporană, cu ideologia acesteia, au generat, la fel de firesc, o *mișcare ideologică*, o adevărată *revoluție*, cu un caracter mult mai spectacular, asupra căreia nu este locul să stăruim aici, chemată să găsească formulele cele mai convenabile, capabile să călăuzească procesele interne spre o dezvoltare plenară.

În desfășurarea și dezvoltarea lor, cele patru fenomene care exprimă concret procesul de creștere al societății românești, se întrepătrund cu un altul, de capitală importanță, de care, de asemenea, sînt legate printr-un strîns raport de interdependență. Este vorba de fenomenul de naștere și afirmare a *națiunii române*, de conturare a *conștiinței naționale*, cărora le dau expresie atît de complet *revoluția ideologică*, ce se desfășoară exploziv pe întregul teritoriu locuit de români⁸⁶.

⁸⁰ Gh. Platon, *Informații noi privind începuturile exploatarea miniere în Moldova*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, secț. III, a. Istorie, tom. XVI, fasc. 2, 1970.

⁸¹ Arh. St. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar nr. 1158.

⁸² N. Șuțu, *op. cit.*, p. 181.

⁸³ Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*

⁸⁴ *Documente privitoare la economia Țării Românești, passim*. Informații detaliate cu privire la cele două principate, la I. C. Filitti, *op. cit.*, *passim*.

⁸⁶ Vezi, în acest sens, lucrările: D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, P. Cornea, *Originile romantismului românesc*, Al. Dușu, *Sinteză și originalitate în cultura română*. Vezi și Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în principatele române*, col. „Biblioteca istorică”, XXXII, București, Edit. Acad., 1972.

Mișcarea ideologică autohtonă, exprimând realitățile sociale și naționale românești, a dat contur și consistență, a explicat și orientat fenomenele în raport cu aceste realități, a fundamentat și impus necesitatea eliberării sociale și naționale, a subliniat raportul strins, existent între aceste două laturi ale luptei pentru eliberare. A formulat, pe baza experienței unui întreg secol de căutări și tatonări, un program care să ilustreze cât mai fidel necesitățile obiective cu care era confruntată societatea românească, generate de un stadiu de dezvoltare la care se ajunsese în urma transformărilor hotărâtoare, de esență, adevărate *revoluții*, asupra cărora am stăruit mai sus.

Eliberarea socială și națională, unitatea — care, deși realizată practic, trebuia consfințită oficial — eliberarea de sub dominația și influența străină, organizarea unui stat modern, independent, reprezentau condiții *sine qua non* pentru valorificarea potențelor creatoare, materiale și spirituale, afirmate atât de viguros într-un întreg secol de multilaterală dezvoltare.

Acesta a fost, practic, programul revoluției române de la 1848. El își are rădăcinile — așa cum am încercat să demonstrăm aici — adânc împlintate în realitățile românești. Le exprimă și le orientează în raport cu năzuințele și spiritul național.

Expunerea noastră, ne place să credem, este în măsură să verifice, în mod egal, că revoluția română de la 1848 este o parte componentă a revoluției europene, nu numai pentru faptul că fenomenul s-a extins asupra continentului. Țările române făceau parte din structura europeană, fiind supuse, mai ales în epoca în care interdependențele devin mai strînse, influenței aceluiași factori.

Integrînd mai puternic fenomenele românești în cadrul general european de care aparțin, istoriografia românească va găsi, desigur, explicații mai largi și mai ferme pentru multe din problemele de stringență actualitate științifică. Eliminînd granițele, arbitrar impuse, uneori, în calea dezvoltării fenomenelor de proporții și importanță continentală, istoriografia europeană obține un plus apreciabil în posibilitatea de analiză și interpretare. Lucrarea noastră vrea să ofere, în acest sens, un simplu prilej de reflectare.

LES ORIGINES DE LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE LA 1848

Résumé

L'auteur part de la prémisse que la révolution roumaine de 1848 n'a pas été un commencement, mais l'aboutissement d'une évolution, le saut qualitatif d'une longue et complexe accumulation, le résultat du développement organique et unitaire de la société roumaine et le point de départ pour une nouvelle étape de notre histoire. Il constate aussi que les programmes révolutionnaires de 1848 expriment des desiderata devenus des nécessités objectives qui s'étaient précisées tout au long du siècle précédent.

Malgré la séparation qui résultait des frontières arbitraires imposés par la domination étrangère, les pays roumains se sont développés, en général, d'après des coordonnées communes. L'idéologie qui a animé la nation roumaine habitant les deux versants des Carpathes, c'est-à-dire le territoire de l'ancienne Dacie, a été un puissant élément d'unification, par l'affirmation des mêmes desiderata sociaux et nationaux.

Présentant la genèse de la révolution dans une vision synthétique, l'auteur constate que l'analyse des réalités historiques du siècle qui a précédé l'année 1848, met en évidence que les mêmes causes générales qui ont produit la révolution européenne sont aussi valable pour la révolution dans les pays roumains. Ce phénomène est une conséquence du processus normal du développement de la société roumaine. Située sur ce terrain, la recherche est orientée vers l'intégration plus ferme du phénomène roumain dans le cadre européen au sein duquel il s'est développé.

En accord avec les observations du professeur Jacques Godechot, qui, dans son livre *Les révolutions de 1848*, considère que les révolutions de 1848 ont été générées et préparées par les transformations structurales — véritables révolutions — qui ont eu lieu au cours du XVIIIe siècle, l'auteur, analysant les réalités roumaines, souligne que ces transformations ont eu lieu aussi dans notre société. Les phénomènes qui ont été considérés comme des *révolutions* sont en étroit rapport d'interdépendance dialectique et se sont manifestés dans les domaines *démographique, agraire, industriel* et aussi, selon l'opinion de l'auteur, dans le domaine de l'idéologie. Ils ont eu des conséquences différentes et ils ont provoqué des réactions en chaîne.

Mettant en relief le mode particulier d'action de ces phénomènes, dans les conditions qui caractérisèrent les pays roumains, l'auteur constate que cette action, qui détermine le processus du développement au XVIIIe siècle, a eu sur les pays roumains un double effet : l'organisme, devenu national à la suite du processus interne de constitution de la nation roumaine, a été soudé non seulement par des liens économiques indestructibles, mais, en égale mesure, par les liens de la conscience nationale. En même temps, est devenue de plus en plus évidente la tendance d'encadrement dans le circuit et dans l'esprit européen.

Dans leur déroulement et leur développement, ces phénomènes s'entrepénétrèrent avec un autre phénomène d'une importance capitale auquel ils furent liés par un rapport étroit d'interdépendance. Il s'agit du phénomène de l'apparition et de l'affirmation de la *nation roumaine*, de la mise en évidence de la *conscience nationale* que la *révolution idéologique* qui se déroula explosivement sur tout le territoire habité par des Roumains exprima d'une manière si complète.

Le mouvement idéologique autochtone, fondé sur les réalités sociales et nationales roumaines, a mis en évidence, a expliqué et orienté les phénomènes par rapport à ces réalités. Il a imposé la nécessité de la libération sociale et nationale. Il a souligné le rapport étroit existant entre ces deux aspects de la lutte pour la libération. Il a formulé, sur la base de l'expérience de tout un siècle de recherches et de tâtonnements, un programme qui illustre le plus fidèlement possible les nécessités objectives auxquelles était confrontée la société roumaine, générées par les stades du développement auquel elle était arrivée à la suite de ces transformations essentielles, qui furent de véritables révolutions.

La libération sociale et nationale, l'unité — bien que réalisée pratiquement, elle devait être consacrée officiellement — la libération de sous la domination et de l'influence étrangère, l'organisation d'un Etat moderne indépendant constituaient les conditions essentielles pour la valorisation des puissances créatrices, matérielles et spirituelles, affirmées avec tant de vigueur pendant tout un siècle de développement multiple.

Tel fut le programme de la révolution roumaine de 1848. Il a tenu compte des réalités roumaines.

La révolution roumaine de 1848 a été une partie composante de la révolution européenne, non seulement parce que la révolution s'est étendue à presque tout le continent. Les pays roumains faisaient partie de la structure européenne et étaient soumis, à l'époque où l'interdépendance devint plus resserré, à l'influence des mêmes facteurs.

En intégrant les phénomènes roumains dans le cadre général européen auquel ils appartiennent, l'historiographie roumaine trouvera, à coup sûr, des explications plus fermes à beaucoup de problèmes d'une pressante actualité scientifique. En éliminant les limites, arbitrairement imposées parfois, dans la voie du développement des phénomènes de proportion et d'importance continentales, l'historiographie européenne obtient un surplus appréciable dans la possibilité d'analyse et d'interprétation. Notre étude se propose d'offrir dans ce sens une simple occasion de réflexion.

FRĂMÎNTĂRI ÎN SOCIETATEA MOLDOVENEASCĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI-LEA

DE

CONST. A. STOIDE

O domnie nouă care aduce multă îngrijorare. Schimbarea de domnie din Moldova, operată în februarie-martie 1572, prin anume jocuri de influențe de la curtea sultanului din Constantinopol, care a avut ca rezultat înlocuirea lui Bogdan, tinărul fiu al lui Alexandru Lăpușneanu cu Ioan, pretendentul ținut de mulți ani în surghiunul de la Rodos¹, a surprins și nemulțumit o parte din cercurile influente din țară. Lăpușnenii, care au condus Moldova mai bine de șaptesprezece ani — din septembrie 1552/ cu acel intermezzo din 1561 — 1564/, pînă în martie 1572 — au știut să-și creeze multe azeziuni, în lumea feudală a boierimii, după ce toate rezistențele fuseseră zdrobite și mai ales în lumea clerului moldovenesc.

De altfel, aceste domnii lăpușnene — prin legătura atât de solidă pe care o reprezenta doamna Ruxandra, fiica lui Petru Rareș și doamna Elena-Caterina — au însemnat o deplină continuitate în acest timp, cu tipul de domnie instaurat în Moldova de către Petru Rareș, fiul natural al lui Ștefan cel Mare. A lipsit conducerea lăpușnenilor numai latura militară a domniei lui Petru vodă și, evident, a lipsit cea mai mică veleitate de independență.

Fără îndoială că, după moartea lui Alexandru Lăpușneanu conducerea prin doamna Ruxandra, dispusă la concesii, a făcut ca unele cercuri din boierime și cler să aibă impresia unui rol hotărîtor în afacerile țării. Pînă la un anumit punct lucrurile s-au petrecut astfel. Nu e mai puțin adevărat însă că Ruxandra, cît a trăit, a urmărit cu cel mai mare zel întărirea domniei fiului ei Bogdan.

Politica aceasta internă, de conducere prin boieri și cler, nu mai putea fi politică noului voievod Ioan. Dealtfel, partizanii lăpușneni nu l-ar fi acceptat pe Ioan vodă chiar dacă ar fi fost dispus la unele concesii. Cronicarul Azarie² nu vede nimic bun pentru „Moldova”, în noua schimbare. Toată gama de epitetes și imprecății folosite în polemicile și controversele dintre diferitele facțiuni ale clerului bizantin, sînt vărsate, prin canalul cronicarului Constantin Manase, de către emulul său moldovean, asupra noului „Anticrist”. Marile calități personale ale acestui domn sînt privite de cronicar ca daruri ale celui „necurat”. „Era un om foarte primejdios, rău și cu mintea adîncă, elocvent și învățat în cărți”. El „prin viclenia sa a înșelat pe dregătorii împăratului și, din iubire de aur”, a cîștigat domnia. Venirea lui în țară ar fi fost asemenea „unui nor întunecos”, din care „în loc de ploaie se răspîndea sînge”, și „de la început răcnea ca un leu să lingă singele boierilor nevinovați”. Aflăm printre rînduri că „boierii nevinovați” au făcut la început o bună primire noului voievod. Acesta însă ar fi rămas cu totul insensibil la orice dovezi de azeziune și atașament. Din expunere sîntem informați că „toți cei care erau în

¹ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, 1, București, 1940, p. 206.

dregătorii și cei ce străluceau prin neamul lor au primit cu bucurie pe domnul lor și i s-au închinat ca niște robi². El, însă, minat de patima de a aduna „aur”, „lepădat de Dumnezeu și tovarăș al diavolului făcător de rele”, a răsplătit prin cruzimi și sălbăticie toate dovezile de supunere; unora le-a tăiat capetele și le-a luat averile, crescându-le pe ale sale prin adunări nedrepte, altora le-a jupuit pielea ca la berbeci, pe alții i-a sfirtecat în patru și pe unii i-a îngropat de vii ca morții³. Noul domn, „în lăcomia lui, ar fi lipsit chiar pe ostași de leaful lor”⁴, ceea ce pare mai puțin de crezut, dat fiind caracterul ostășesc al domniei lui Ioan vodă. O moarte grozavă a dat și lui „Gheorghe episcopul” despre care însă se adaugă nota defăimătoare „că și acesta era lăccm și foarte zgîrcit”. Domnul a pus mina pe averea lui care era foarte mare⁵.

Nici o scuză nu găsim în ochii cronicarului, măsurile luate contra călugărilor⁶. Din spusa lui Azarie mai aflăm că acest domn, ca un al doilea „Copronim”, „hulea chipurile dumnezeiești zugrăvite pe pereți și pre icoane”, și silea pe bameși să muncească în zilele de sărbătoare și duminicile⁷. Călca și canoanele bisericii, căci „și-a luat femeie în postul mare și nu numai el, dar și pe alții i-a îndemnat să facă fărâdelegi, însurându-se”⁸.

La această informație puțin cam vagă a lui Azarie asupra persecuțiilor la care au fost supuși laolaltă boieri și clerici, izvodul pe care l-a folosit Ureche adaugă câteva date concrete. Între cei jertfiiți de Ioan vodă, după acel izvod ar fi fost în afară de Ionașco Zbiera, tăiat în ziua de Paști, un „Veveriță”, un „popa Cozma” și un „Molodeț călugărul”⁹. Dar „Veveriță” pare a fi fostul postelnic al domniilor lui Alexandru și Bogdan Lăpușneanu¹⁰. E însă neîndoios că uciderea lui Ionașco Zbiera ca și a lui Iosif Veveriță, trebuie puse în legătură cu năvala în țară, din primăvara anului 1572, a lui Bogdan Lăpușneanu, cu ajutor polonez¹¹. După toate probabilitățile de asemenea uciderea lui Molodeț călugărul și a popii Cozma au avut aceeași cauză¹².

Situația internă din Moldova premergătoare înlocuirii lui Bogdan Lăpușneanu. Pentru lămurirea modului în care a privit biserica și boierimea de țară, mare și mică, domnia lui Ioan Vodă, trebuie să căutăm a descifra realitățile lumii feudale din Moldova, existente la această înscăunare. E necesar să analizăm deci, cu toată atenția, raporturile dintre lăpușneni și cele două categorii ale boierimii de țară: boierimea de slujbe, marii și micii dregători și cealaltă boierime care se găsea în ajunul căderii lui Bogdan Lăpușneanu în afara aparatului de stat. Vom încerca să urmărim de asemenea și împrejurările în care boierimea mazălă s-a desprins de lăpușneni. E necesar apoi să precizăm, pe cât izvoarele istorice o permit, atât forța pe care o reprezenta boierimea adversară lăpușnenilor cât și legăturile mai vechi ale noului domn, Ioan Vodă, cu unii reprezentanți ai opo-

² *Cronicele slavo-române din secolul al XV—XVI-lea*, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Buc., 1959, p. 149.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Cronicele slavo-române*, ed. cit., p. 150.

⁹ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. a II-a, P. P. Panaitescu, 1958, p. 159.

¹⁰ Documentul, din 5 mai 1584 «7092» prin care Petru vodă Șchiopul dă jupînesci Salomia a răposatului Iosif Veveriță carte de stăpînire asupra unor sate ale căror dresuri se spune „au pierit în zilele lui Ioan Vodă, cînd însuși Iosif Veveriță au pierit atunci”. (*Documente privind istoria României, veacul XVI, A, Moldova, vol. III*, p. 253—254, citate mai departe prescurtat: D.I.R. etc.). A se vedea discuția pe larg la Dinu C. Giurescu, *Ioan vodă cel viteaz*, București, 1963, p. 68 și nota 25 de la p. 68—69.

¹¹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 206; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 62.

¹² A se vedea mai departe.

ziției. În aceeași măsură e necesară și prezentarea unui tablou al legăturilor lăpușnenilor cu biserica, de la înscăunarea lui Petru stolnicul din septembrie 1552 și pînă la căderea lui Bogdan Vodă în martie 1572.

S-a subliniat mai de mult¹³, și acest lucru a fost accentuat și în lucrarea mai nouă asupra domniei lui Ioan vodă, legăturile acestuia cu boierimea de țară și încercarea chiar de înlocuire a unuia dintre răreșești cu dînsul¹⁴. S-a stabilit astfel că Ioan vodă se găsea încă dinainte de anul 1551 ca pretendent pribeag la tronul Moldovei, în Polonia, susținut de către oficialitatea acestei țări¹⁵ și că încercase, cu prilejul crizei adusă în viața politică moldovenească de turcirea lui Iliș Rareș, să ocupe tronul, chemat fiind de unii factori cu răspundere în viața politică moldovenească. El fusese susținut în această încercare între alții și de către un membru influent al sfatului domnesc și conducătorul unei părți din armata moldovenească — acei Iurie spătarul, ale cărui bunuri, în iunie 1551 i se confiscau după ce el fusese decapitat¹⁶. Este posibil ca însuși pretendentul să fi trecut hotarele țării cu ajutoare înarmate. Nu cunoaștem prea mult din încercarea aceasta de la 1551, a lui Ioan vodă și despre partizanii care l-au susținut. Dar ea, după cît se pare, a avut un îndeșt de larg ecou în masele populare. Un document din aceeași epocă vorbește despre confiscările de bunuri făcute de Ștefan Rareș unui „popă Hollonaș“, care, desigur, în urma încercării neizbutite de răsturnare a domnului, fugise „în țara leșească împreună cu fiii săi”¹⁷.

Schimbarea de domnie din septembrie 1552, prin asasinat, s-a făcut în urma unei înțelegeri dintre celălalt pretendent din Polonia, Petre stolnicul, viitorul Alexandru Lăpușneanu, care era sprijinit de Nicolae Sieniawski, palatinul de Belz, dar care a intrat în legătură atît cu Castaldo, generalul hasburgic, regizor al asasinatului din septembrie¹⁸, cît și cu pribegii aflați în acel moment pe lingă acest întirziat reprezentant al mentalității „quinque centului” italian, prin părțile noastre și de asemenea după cît se constată era sprijinit și de acea parte din boierimea de țară care participase la complot¹⁹. Numai în condițiile acestea, ale sprijinului polon și hasburgic, Alexandru a putut intra în Moldova cu ajutoare suficiente pentru a zdrobi rezistența acțiunii boierești care, în fața lui Gavril mare vornic și cu Sturza hatmanul, a încercat să opună, în înțelegere cu doamna Elena și ceilalți partizani răreșești, o soluție de continuitate în domnie, prin impunerea lui Ion Joldea, căsătorit cu fiica lui Rareș²⁰. Nucleul de rezistență, care ridicase la domnie, în conciliabulul de la Bacuta pe Alexandru, era arătat în izvoarele mai vechi ca format dintr-un număr de șase boieri pribegi mai importanți, ale căror nume, în ortografia polono-latină erau: Niegrii „hatman mare“, Dan vistiernic, Mogilda logofăt, Moțoc mareșal, Niegai staroste de Soroca și Mochivala spătar²¹. Am arătat altă dată care erau acești boieri și ce rost avuseseră ei în ierarhia feudală a Moldovei²².

¹³ I. Minea, *Ioan Vodă armeanul înainte de domnie*, în „Cercetări istorice” an. VIII—IX (1932—1933), nr. 2, p. 208—214; C. A. Stoide, *Ioan Vodă armeanul „înainte de domnie*, Studiu-recenzie la studiul lui I. Minea în „Arhiva”, an. XLI (1934), nr. 1—2, p. 68—72; N. Iorga, *Istoria românilor*, V. București, 1937, p. 137 și nota 1.

¹⁴ Dinu C. Giurescu, *Ioan Vodă cel Vitez*, p. 21—30.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ I. Minea, *loc. cit.*,

¹⁷ C. A. Stoide, *loc. cit.*

¹⁸ N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași 1935, p. 25—27.

¹⁹ C. A. Stoide, *Pretendența lui Gonțea vornicul și încă ceva*, în „Arhiva”, an. XLI (1933), nr. 3—4, p. 193—194.

²⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. cit. p. 5—6.

²¹ Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, II, Supliment, p. 31, după Doghiel.

²² C. A. Stoide, *loc. cit.*, p. 194—197.

Ulterior, cercetătorul Th. Holban, care pregătise încă din 1934 o culegere de acte din arhivele polone, relative la evenimentele din Moldova²³, a dat la tipar citeva din aceste acte: un document din culegere, cu data de 5 septembrie 1552, cuprinde numele a 23 de boieri, sprijinitori ai domniei lui Alexandru Lăpușneanu²⁴, constituind lista cea mai completă care se cunoaște a acestor sprijinitori.

După înfrîngerea de la Șipote a încercării de rezistență și după instalarea lui Lăpușneanu ca domn acceptat și de parte dintre foștii partizani răzești, în viața politică moldovenească a izbucnit o criză spre sfîrșitul anului 1553 și începutul lui 1554. La această dată constatăm că o parte din boierime și cler a fost silită să părăsească țara, refugiindu-se unii în Ungaria și Polonia, iar alții la Constantinopol, de unde făceau pire contra domnului.

Ei sperau să obțină în felul acesta o schimbare de domnie. După cît se constată, aceștia din urmă se sprijineau pe ajutor turcesc pentru înlocuirea lui Lăpușneanu.

Și aici izvoarele mai vechi nu arată în folosul cui s-a făcut acest complot. Se vorbește numai despre unii frunțași politici din Moldova și anume într-un act din 19 februarie 1554, despre un „Nîcrita” și un „Vlădica”, siliți să părăsească țara și să se refugieze la Constantinopol²⁵. Am identificat altă dată pe acest Nîcrita cu fostul partizan lăpușnean din 1552, Negrilă, fostul hatman în momentul jurămîntului de la Bacuța. Cît despre „Vlădica”, am arătat că este vorba despre unul dintre chiriarhii Moldovii din acea epocă, arătînd că pare a fi indicat însuși Gheorghe mitropolitul²⁶, care a precedat în funcție pe Grigore Roșca și pe care-l înfîlinim într-un document de la Ștefan vodă Rareș, cu data de 19 februarie 1552 (7060). Prin acest act Ștefan vodă întărea lui „chir Gheorghe, mitropolit de Suceava”, satul Timpești pe Pîrîul Alb și satul Mînjăștii la obîrșia Pîrăului Negru și o bucată de pămînt din hotarul Bungeștilor, cumpărate pentru 1100 zloți tătărăști de la copiii lui Danul Davidescu²⁷. Satele arătate în document au fost date de mitropolit mănăstirii Bistrița sau au rămas acesteia după „plecarea lui”.

N. Iorga credea că acel „Vlădica” este episcopul Macarie de la „Mitropolia de Roman”²⁸. Din aceeași lipsă de informație nu puteam atunci preciza cît de adîncă a fost perturbarea aceasta, cauzată de criza din 1553 — 1554.

Actele cuprinse în culegerea lui Th. Holban aduc și în această problemă date cu totul noi, completînd informația. Unul dintre aceste acte, o misivă a lui Lăpușneanu adresată polonilor, cu data, pare-se spre sfîrșitul anului 1553, e mai ales semnificativă în acest sens. Se relatează pe larg cum, după întronare, Alexandru vodă a pus pe fiecare dintre sprijinitorii din pribegie „la locul său”; pe Negrilă l-a făcut hatman și l-a trimis la Suceava, unde era „mama lui Ștefan vodă”, avînd lîngă ea „toate averile sale și pe fiul său”. Negrilă a luat aceste averi și pe fiul Elenei, Constantin și, după cît reiese din actele de mai departe, l-a predat turcilor ca și parte din averi, avînd grija să-și rețină și lui cîte ceva — lucru negat de către hatman — dar dovedit

²³ Th. Holban, *Documente și regeste din sec. XVI*, citată de N. Iorga ca „sub presă”, în *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 397, nota 2.

²⁴ Th. Holban, *Documente externe*, în „Studii. Revista de istorie, nr. 3. 1965, p. 669—674. Vezi și discuția la C. A. Stoide, *O prețioasă culegere de documente externe moldovenești*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” A. D. Xenopol”, IV. 1967, Iași, p. 227—234.

²⁵ Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 68, doc. din 19 febr. 1554.

²⁶ C. A. Stoide, *Pretendența lui Gonfeia*, loc. cit. p. 194—197.

²⁷ D. I. R., XV, A, III, p. 9 — 10. doc. 8.

²⁸ Pentru mitropolitul țării „ca adversar al domniei lui Lăpușneanu în 1553—1554”, vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, p. 17. N. Iorga, cum s-a văzut mai sus, nota 23, a cunoscut culegerea lui Holban, pe care a folosit-o în vol. IV și V, a marii sale opere. Pentru complot, loc. cit., p. 17, însă cu cronologia greșită, confundîndu-se acest complot din 1553—1554 cu acela din 1556.

de domn, care însă l-ar fi iertat pînă la urmă pentru această vină. Fire despotică, Negrilă a intrat în conflict cu boierii ceilalți, care s-au plîns domnului și acesta l-a schimbat din hătmănie, trecindu-l se pare într-o dregătorie inferioară.

S-ar putea ca ruptura dintre Negrilă și parte din boierimea care sprijinea pe Lăpușneanu, și chiar ruptura cu acesta să aibă o altă cauză și anume să se datoreze faptului că fostul hatman avusese anterior o altă orientare politică și se raliase ceva mai tîrziu grupului care sprijinea pe fostul stolnic Petru. În cazul acesta, revolta pentru schimbarea din hătmănie a fost numai un pretext ca să-și pună în aplicare planuri mai vechi, fiindcă după indicațiile actului în cauză, Negrilă a urzit un complot, lucru pentru care domnul, ajutat de boieri, l-a închis în cetatea Suceava. Se vede însă că fostul portar avea legături trainice între oșteni, pentru că a putut scăpa și fugi în Polonia. De acolo trimitea slugi cu vești pentru răsturnarea domnului la un alt fugar din țară, care se găsea la Constantinopol. Fugarul despre care este vorba era un Sava Capotă, cunoscut în domnia lui Ștefan Rareș, cu dregătoria de stolnic²⁹. Acest Capotă, scos din dregătorie de Ștefan Rareș, după cît se pare, rămăsese totuși credincios răreștilor. Constatarea aceasta este semnificativă pentru explicarea cuprinsului unor documente din colecție. Sava Capotă, după înlocuirea în dregătoria de stolnic, nu a plecat din țară și deci nu se găsește printre boierii care depun jurămîntul de la Bacuța și, după cît se vede, nici în divanele lui Lăpușneanu.

E de presupus că acest Sava Capotă, care se va fi găsit în bune raporturi cu doamna Elena Rareș și cu Iliș turcicul, aflat la Constantinopol, să fi făcut legătura dintre doamnă și Negrilă și să-l fi convins pe „hatman” să dea drumul lui Constantin Rareș să plece la Constantinopol, unde Sava Capotă l-a și însoțit. Complotul din 1553—1554 l-a aflat pe Capotă la Constantinopol.

La complot aderase, cum s-a arătat și într-un studiu mai vechi³⁰, pe lângă Negrilă hatmanul, și un „Vlădică”. Acesta, după cum rezultă din actul publicat de Holban, era un mitropolit în funcție, însă numai pînă la o dată anterioară izbucnirii crizei. Se cunoaște din alte acte, după nume un „Gheorghe mitropolitul”, de postrig de la Bistrița, care se găsea în funcție la 19 februarie 1552.

Actul publicat de Holban cuprinde informația interesantă că Negrilă și „mitropolitul” fuseseră sprijiniți în Polonia de către „voievodul Rusiei”, care, obligat fiind să-i îndepărteze, „i-a condus cu oamenii săi pînă mai sus de Iaroslav”; în fruntea celor ce-l conduceau se găsea însuși „domnul Prokoz, fratele voievodului”. Li-ar fi dat și 200 de zloți pentru hrană. Acum „fugarii se află la Constantinopol”, unde „împreună cu acel voievod” și cu alții „mulți dușmani” intrigă contra domnului³¹.

Nu se spune în actele discutate, dar noi trebuie să deducem, că fiul domnesc a fost predat turcilor la intervenția lui Iliș-Mahmed, care a căutat astfel să-și salveze fratele, cum va fi intervenit, de altfel și pentru ridicarea din Moldova a unor mari cantități de bunuri domnești, în special herghelii de cai, tamazlicuri de boi, turme de oi și, probabil, parte din tezaurul țării.

Fără îndoială, cercurile influente constantinopolitane nu puteau fi decît favorabile trimiterii lui Constantin Rareș în capitala imperiului și au văzut în aceasta un mijloc de a ține pe Lăpușneanu în frîu prin intrigile pe care le-ar fi făcut acolo pretendentul, în înțelegere cu eventualii partizani din țară. De altfel, numai în urma predării lui Constantin Rareș, Lăpușneanu primi învestitura sultanului.

Din actul cu data „1555 decembrie” se vede și amestecul lui Ilie-Mahmed în afacerile Moldovei, raportate așa cum îi convenea noii conduceri: că pre-

²⁹ D. I. R., A, sec. XVI, II, p. 24—25, doc. din 8 aprilie 1552 (7060).

³⁰ C. A. Stoide, *loc. cit.*

³¹ Th. Holban, *op. cit.*, p. 670 — 672, doc. nr. 5 și Const. A. Stoide, O prețioasă culegere de documente, *loc. cit.*, p. 230 — 231.

tendentul de la Constantinopol — izvoarele arată că avea vîrsta de 13 ani — împreună cu pribegii, mitropolitul, Negrilă, Capotă și ceilalți, ar fi oferit turcilor „o mare bucată din țară, din munții de la granița ungurească și pînă la Nistru și ținuturile Orhei și Lăpușna și ținutul Chigeciului“. Pe lângă aceasta, ar fi făgăduit „să le dea Podolia și de trei ori mai mult tribut“ decît s-ar fi plătit mai înainte³².

Erau informații care, în intenția celor ce le colportau, ar fi avut darul să impresioneze conducerea statului polonez. De amintit că pretinsa ofertă de cedare de teritorii moldovene turcilor era o reeditare a vechiului plan atribuit lui Iliș-Mahmed în 1551, de a-și croi un sangiacat din ținuturile de la sud ale țării, în care ar fi urmat să guverneze³³. A existat acest proiect de extindere a vechii raiale turcești asupra unor noi teritorii din Moldova de sud — sau mai bine zis de împărțire a țării — și în plus acela de a favoriza ruperea Podoliei din trupul regatului de la nord? Lucrul n-ar fi lăsat indiferenți pe polonezi.

Dar s-ar fi putut să fie numai un zvon pus în circulație de Lăpușneanu pentru a-și determina vecinii să nu accepte eventuala înscăunare pe tronul Moldovei a lui Constantin Rareș, cu sprijin turcesc. Deoarece în alte izvoare nu se vorbește despre atare intenții ale turcilor, am fi înclinați la presupunerea din urmă. Dealtfel în această epocă, sultanul Soliman se găsea încurcat în greul război cu persii³⁴, așa încît n-ar mai fi riscat complicații la Dunăre. Chiar rezolvarea litigiilor din Transilvania a încredințat-o vasalilor din cele două țări românești.

Înlocuirea lui Lăpușneanu cu Constantin Rareș, prin conlucrarea unor elemente din țară cu partizanii acestuia din Constantinopol, și cu sprijinul lui Iliș, ar fi putut părea mai ușor de realizat. În orice caz, domnul Moldovei s-a temut de o atare eventualitate și a căutat să ia măsurile pe care le-a crezut necesare. După indicațiile pe care le dă actul citat, se vede că pentru a dejuca intrigile care ar fi putut avea atît de funeste urmări pentru dînsul, Lăpușneanu a trimis la Constantinopol o solie, formată din patru boieri mari și din Macarie, Vlădica de Roman, cărturarul țării și, evident, un fin diplomat. Solia ducea cu dînsa și „tot tezaurul pe care l-a avut domnul“³⁵.

Consecința pentru țară a acestor intrigi a fost sporirea tributului³⁶.

Fără îndoială, doamna Elena a lui Petru Rareș nu fusese străină de un complot la care elemente din țară, unite cu cele din afară, lucraseră pentru ridicarea la tron al unui membru al vechii dinastii, în speță a lui Constantin Rareș, fiul său. Aceasta e, fără îndoială, explicația actului relatat de cronica moldo-polonă, care vorbește de zugrumarea bătrînei doamne din ordinul lui Lăpușneanu³⁷. Actul în cauză a putut avea loc numai în a doua jumătate a anului 1553 și trebuie pus în legătură cu descoperirea și înăbușirea complotului.

După o informație pe care o primea Ferdinand, regele românilor, de la ambasadorii săi din Constantinopol, la data de 30 martie 1554, Constantin Rareș

³² Th. Holban, *op. cit.*, doc. nr. 6, p. 672—673. Actul nu menționează amestecul lui Iliș-Mahmed; deducția că lui i se atribuie acest plan de împărțire a țării am făcut-o noi. Data actului, către sfîrșitul anului 1553 și înaintea de februar 1554, fixată de noi în *O prețioasă culegere*, loc cit., p. 232.

³³ Document din 24 august 1551 la Iorga. *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății albe*, București p. 320—332.

³⁴ Însuși Lăpușneanu făcea cunoscut că, după știri aduse de solul la Poartă al răposatului Ștefan, Soliman e bătut de Șah și Stambulul e pe cale să se revolte. Ar fi fost rechemat și sangiacul care era la Brăila (N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V. București, 1937, p. 23).

³⁵ Th. Holban, *op. cit.*, doc., nr. 3, p. 670.

³⁶ Const. A. Stoida, *O prețioasă culegere*, loc. cit.

³⁷ P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan, Ed. Acad., București, 1959 (*Cronica moldo-polonă*), p. 175 și 185.

era mort, sub bănuiala de otrăvire din partea oamenilor lui Lăpușneanu³⁸. Deci marea solie, trimisă de Lăpușneanu la Constantinopol, folosise destul de variate mijloace spre a dejuca planurile urzite de pribegi, și acel copil nevinovat, unealta lor, căzuse victimă unor lupte politice, care nu cunoșteau menajamente. Prin astfel de acte, care-l situau, măcar din acest punct de vedere, pe același plan cu marii săi contemporani, domnul își netezeze calea.

Partida din țară a răreștilor a fost nevoită să cadă la un compromis.

După înăbușirea revoltei din 1553 — 1554, Lăpușneanu a reușit să stabilească un nou echilibru intern. Lucrurile erau deja puse la cale în aprilie 1554 dată de la care înainte s-au păstrat documente care arată compoziția sfatului domnesc. Din informația care s-a păstrat reiese însă că și acest nou echilibru n-a durat decât pînă către sfîrșitul anului 1556, cînd izbucnește un al doilea conflict între domnie și o parte din boierime, cu mult mai puternic de data aceasta. Într-adevăr, din actele existente reies unele indicii ale crizei. Ultimele documente cu divan din perioada de acalmie poartă data de mai 1555³⁹. După această dată, timp de aproape trei ani, Lăpușneanu n-a mai putut aduna Sfatul pentru a face întărirea de proprietate. S-au păstrat însă, din acest interval de timp, o serie de acte întărite de domn și de diacul scriitor, care, tocmai sînt de natură să pună în evidență criza existentă.

Față de noua întorsătură a lucrurilor Lăpușneanu însuși va fi fost bucuros de împăcare. Cum s-a văzut, la 24 mai 1555, domnul dăruiește mănăstirii de la Pobrata, unde „este egumen rugătorul... Calistru“ satul Văleni, la ținutul Tigheciului, și cu iezer cu toate gîrlele⁴⁰. Mănăstirea Pobrata era marea ctitorie răreșească și locul de îngropare a membrilor acestei familii. Actul din 24 mai 1555 (7063), prima danie a lui Lăpușneanu față de un așezămînt al vechii familii domnitoare, înseamnă și o apropiere, o împăcare cu ultimii ei reprezentanți. Într-adevăr, la începutul anului (ianuarie) 1556, Lăpușneanu se căsătorește cu Ruxandra, fiica lui Petru Rareș⁴¹, fostă soție sau numai logodnica lui Ion Joldea.

Un interes deosebit prezintă dania făcută mănăstirilor Putna, la 31 august 1556 (7064), de o „sută de zloți ungurești galbeni“⁴² și Pobrata cele două mari sanctuare ale țării și ale familiei domnitoare (Putna lui Ștefan cel Mare și Pobrata lui Petru Rareș). Într-o anumită stare sufletească, în ceasuri de depresiune⁴³ și poate în ajunul luării unor mari hotărîri, voievodul a simțit nevoia de reculegere și îmbărbătare, care — credea el — că-i pot veni numai prin rugăciunile călugărilor de la marile ctitorii ale domnilor înaintași.

Pe de altă parte, în una din marile mănăstiri din țară, la Homor, se încheia un act oarecum similar cu al voievodului, pe numele unuia dintre marii boieri ai epocii, „Dan hatmanul“, portarul de Suceava. La 17 decembrie 1556 (7064), eromonahul Eftimie al mănăstirii Homorului, și cu „întocmirea întregului

³⁸ Hurmuzaki, *Documente*, 5. p. 182 — 183. „Nuper repentina morte sublat, ut aiunt, voyevodae per venenum procurata“.

³⁹ D. I. R., XVI, A, II, p. 93 — 94, doc. 83.

⁴⁰ D. I. R., XVI, II, p. 94 — 95, nr. 84

⁴¹ Acad. R.S.R., *Inscripții medievale ale României, Orașul București*, vol. I, Buc., 1965, p. 699—700, nr. 1034.

⁴² D. I. R., p. 97—98, doc. 88.

⁴³ Alexandru Lăpușneanu se vede a fi fost un suflet neliniștit, aplecat spre misticism, bîntuit de „semne“, obsesii și coșmaruri. Ca mulți oameni ai Evului Mediu, credea și el în existența și amestecul diavolului în viața omului, pe care căuta să-l conjure prin practice cvasi religioase. După tradiția păstrată, el zidește mănăstirea Pingarați în urma unor vise înfricoșate. Amestecul diavolului se face aici prin opoziția egumenului de la Bistrița! (Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. II, P. P. Panaitescu, p. 171; I. Antonovici, *Un manuscris de la m-reă Pingarați*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, vol. X (1909), p. 71—73). Pentru zidirea Slatinei, vezi Neculce, *O samă de cuvinte*, în Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. II, 1959, p. 14/ și Gr. Ureche, ed. cit., p. 175.

sobor“, consemnează în acest act hotărîrea sa „să aibă pomenire și rugăciune ne-schimbă și veșnică în mănăstire „boierul Daniil hatman și pîrcălab de Suceava, pînă se va afla în viață și va petrece în această lume“, „iar noi“ — spune actul — „să fim datori al ne ruga premilostivului Dumnezeu în toate rugăciunile noastre și în rugile care sînt către Dumnezeu și în sfînta biserică și în chilli, în toate zilele, și să cînte rugăciunile paraclisului preasfîntei născătoare de Dumnezeu, peste săptămînă, în toate sîmbetele seara spre duminică, în sobor“.

Din această hotărîre solemnă, de rugi zilnice și cu participarea întregului cler de la mănăstire, se vede că Dan, portarul de Suceava, se găsea în ajun de mari primejdii în boală grea sau în cumpănă de moarte. Dacă ținem seama de situația existentă în această vreme între domnie și parte din marea boierime a țării, putem deduce că Dan, portarul de Suceava, nu era amenințat de vreo boală grea, ci altă primejdie apăsa asupra capului său. Actul încheie: „iară după trecerea unui an de la moartea lui, după plecarea lui din această lume, să i se facă pomenire din an în an în ziua întîmpinării Domnului Dumnezeu“ etc. Deci nu mai exista nici o speranță de scăpare? Moartea lui era iminentă și actul încheiat prevedea și slujbele care aveau să se officieze după încetarea lui din viață! Sînt enumerate meritele lui Dan pentru mănăstire. El a miluit mănăstirea „cu ocinile lui drepte, cu satul Mihăileștii și cu morile de pe Bahlui și satul Băieștii de pe Moldova și patru sâlăse de țigani“. Deosebit de aceste danii „a îmbunătățit și a înfrumusețat biserica“ „cu sfeșnice și cu lumînări și cu avere“. A ferecat și un „tetravanghel frumos și scump și cu cădelniță și chivot bun și patrafir și aurar și stihar, toate podoabele bisericicești alese și procovăț cu toată fapta bună“⁴⁴. Actul a fost scris de către „Eftimie egumenul, cu mîna sa“⁴⁵.

Participanții la revoltă și „domnul“ lor. Mănăstirea Homor avea de cîtor pe un alt mare boier, și anume pe Teodor Bubuiog, fostul mare logofăt al domniei lui Petru Rareș, mort în ultimele zile ale anului 1538 și înmormîntat la această mănăstire la 1 ianuarie 1539⁴⁶. El fusese căsătorit cu Nastasia, fiica lui Ioan Tăutu, fost și el mare logofăt al domniilor lui Ștefan cel Mare și Bogdan cel Orb⁴⁷. Din această căsătorie rezultaseră două fete: Odochia, căsătorită cu boierul Dumitru Huhulea, fost vornic, apoi mare stolnic⁴⁸, și Neacșa, căsătorită cu Sturza fost portar de Suceava⁴⁹. Fără îndoială, au existat legături de înrudire între logofătul Teodor Bubuiog, ctitorul mănăstirii Homor, și „Daniil hatmanul“. Adică Dan portarul de Suceava, donatorul din 1556 al mănăstirii, pentru care se rînduiau impresionantele rugăciuni prin actul discutat mai sus. Dar la data emisiunii actului în cauză, urmașii lui Teodor Bubuiog logofătul se găseau, de asemenea, în conflict cu domnia, împrejuarea care se reflectă și asupra mănăstirii. Fără îndoială că actul cu data de 17 decembrie 1556, prin care se rîndu-

⁴⁴ D. I. R., XVI, A., II, p. 98—99, doc. 89.

⁴⁵ *Ibidem*. Acest Eftimie pare a fi ajuns mai apoi episcop de Rădăuți. El va fi fost promovat în această treaptă sub domnia lui Ion Despot. În domnia lui Bogdan Lăpușneanu e „fost episcop de Rădăuți“ și reclamă de la domn, împreună cu clerul mănăstirii Homor — la care „petrecea“ — restituirea satelor Feredenii și Strahotinul, confiscate de către Alexandru Lăpușneanu (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XIV, 177—180).

⁴⁶ Cea mai completă descriere a vieții lui, în M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod*, Iași, 1943, p. 56—60. Acolo e reprodusă și inscripția de pe piatra tombală a lui Teodor Bubuiog.

⁴⁷ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, nota 5, p. 27—28: „o fată a logofătului Tăutul, anume Nastasia, a fost măritată cu Teodor logofătul lui Petru Rareș. Într-adevăr, urmașii lui Tăutu logofătul apar și (ca) urmași lui Teodor logofătul, numit uneori și pisar“.

⁴⁸ După pomelnicul slavonesc al m-rii Bisericii: „Dumitru vornic și Dochia“ Gh. Ghibănescu, în *Uricarul*, XXIII. Iași, 1895, p. 169.

⁴⁹ Doc. din 21 aug. 1582 (7090), în D. I. R. XVI, A., III, p. 169—170, doc. 224; p. 170—172, doc. 225).

iau rugăciuni pentru Daniil portar de Suceava, e în legătură cu zdrobirea, de către Lăpușneanu, a complotului boieresc, după cum actul din 31 august 1556 — moment suprem de reculegere din viața domnului — marchează data la care domnul, care cunoștea cel puțin în parte starea de lucruri din țară, se pregătea să plece în expediție pentru instalarea lui Ioan Sigismund ca „regent” al Ungariei. Expediția a durat aproape două luni⁵⁰. Probabil la întoarcerea din această expediție a izbucnit criza dintre domnie și boierii care voiau să-l răstoarne. Așadar frământările acestea au avut loc în lunile noiembrie — 17 decembrie, anul 1556.

O știre dintr-o epocă mai târzie, pe cât de laconică pe atât de brutală, ne informează asupra raporturilor dintre domnie și mănăstirea Homor. Alexandru vodă dă, la 12 aprilie 1558 (7066), din Iași un act prin care atestă că a dăruit credinciosului Anton Gumenic, „care a slujit drept și credincios”, „jumătate de sat din Avrămeni pe Vilcovăț, sub Drisleve”⁵¹. Satul, se spune în act, „a fost cumpărată de la panul Teodor logofătul”. Uricul pe care l-a avut Toader logofătul de la Petru voievod, încă domnia mea l-am rupt”, spune domnul. Urmează întărirea Divanului⁵². Dar, un alt document de la Alexandru Lăpușneanu, ajuns la noi într-un surt în stare deteriorată — a cărui dată nu se poate citi, dar se poate stabili după sfatul domnesc ca fiind din 1554—1555, arată că jumătate din satul Avrămeni, împreună cu alte șapte sate și părți de sate, fuseseră dăruite de logofătul Teodor Bubuiog, din timpul vieții, sau lăsate după moarte, mănăstirii de la Homor⁵³. Deci satul fusese confiscat de Lăpușneanu în 1557 de la mănăstire și dăruit în 1558 lui Anton Gumenic.

Din faptul că numai în primăvara anului 1558 a putut ține Lăpușneanu divanuri, ar reieși că după zdrobirea rezistenței armate a boierimii, în decembrie 1556, tot cursul anului 1557 a fost încă ocupat de ciocniri și lupte, probabil și de cucerirea și anihilarea cuiburilor de rezistență, care erau curțile feudale ale unor complotiști. La data de 12 aprilie 1558 (7066) liniștea deplină fusese restabilită și domnul — după ce pedepsise pe revoltati — își putea răsplăti credincioșii. Alături de bunurile participanților la complot, aceeași soartă avea să împărtășească și critoriile religioase ale acestora și ale familiilor lor. Ca să ne dăm seama de amplitudinea luată de această mișcare de ostilitate față de domnie, se cuvine ca, pe de o parte să cercetăm actele care s-au păstrat în legătură cu însăși încercarea de răsturnare a domniei, iar pe de altă parte să facem comparație între ultimul sfat domnesc, din anul 1555 și cel dintâi sfat, de după criză, care poartă data de 15 martie 1558. În actul din 12 mai 1555 (7063), ultimul păstrat de dinainte de izbucnirea revoltei, pe lângă mărturia domnului și a fiilor Ioan și Bogdan, apar și următorii boieri: Ion Năbăbaico vornic, Petre Crăca pîrcălab, Hîra și Neagoe pîrcălabi de Hotin, Ioan și Veisa pîrcălabi de Neamț, Veveriță și Vascan pîrcălabi de Cetatea Nouă, Dan portar de Suceava, Șandrescu spătar, (Vescan) Moghila postelnic, Ion vis-tier, Dumitru paharnic, Medeleian stolnic, Placsa comis și (Ion) Moghilă logofăt⁵⁴.

⁵⁰ N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 50—51; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, p. 30—31. La 28—29 septembrie 1556, Lăpușneanu împreună cu Pătrașcu cel Bun al Țării Românești se găseau la Sătmăr.

⁵¹ *D. I. R.*, XVI, A, II, p. 112—113, doc. 103.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Satele lăsate de Teodor Bubuiog mănăstirii Homor și întărite de Lăpușneanu în 1554—1555, erau: „Corcești, pe Cozancea, unde a fost curtea lui, Ferdeenii, pe Sitna, și cu mori în Sitna”, „jumătate sat de Avrămeni pe pîrăul Vilcovăț”, „jumătate de sat pe Dirzca”, „Boboiugii” la Băc, parte din Rușii, satul „Davidova” la gura Băcului”, „Boboiugii la Bileoa” „și alt Boboiugi de din gîos de Troian” [*D. I. R.*, XVI, A, II, p. 40, doc. 41.]

⁵⁴ *D. I. R.*, XVI, A, II, p. 93—94, doc. 83.

În actul din 15 martie 1558 (7066), constatăm dispariția din Divanul domnesc și înlocuirea cu alți boieri, a unui număr de șapte membri. Dacă ținem seama că întregul Divan era format din 16 membrii această constatare e desigur impresionantă. Iată, după nume și titluri, boierii scoși din Divan: Ion Nădăbaicu vornic, Hira unul dintre pîcălabii de Hotin, Veisa pîcălab de Neamț, Dan portar de Suceava, Șandrescu spătar, Medelean stolnic și Placsa comis⁵⁵. În locul lor au fost promovați următorii: Ion Moțoc vornic; fost vornic mic, a fost folosit de Lăpușneanu mai ales în chestiuni militare; Movilă <Vascan>, din postelnic-dregătorie la care i-a urmat boierul nou Grigore Liciul — a fost trecut în dregătoria de pîcălab de Hotin, Bodei, pîcălab la un oraș de mai mică importanță — se pare la Ciubărciu — a fost cooptat în Divan; Cîrstea a trecut la Neamț în locul lui Veisa; la Cetatea Nouă a fost numit pîcălab-alături de Vascan care-și păstra postul-boierul nou Spancioac; Andreica, credinciosul domniei, care se bucurase și înainte de complot de favoarea domniei⁵⁶ a trecut spătar în locul lui Șandrescu, căzut; Costea, boier nou a înlocuit la păhărnicie pe Dumitru care a trecut portar de Suceava în locul lui Dan; Bolea, un alt boier nou, a trecut ca stolnic în locul lui Medelean, înălțurat; Pașcu a înlocuit în dregătoria de comis pe Placsa, de asemenea căzut⁵⁷.

Un mănunchi destul de cuprinzător de documente, dintr-o epocă posteroară, dezvăluie realitatea care se ascunde îndărătul acestei puțin obișnuite schimbări din sfatul domnesc. Suretul cu data de 13 aprilie 1560 (7068) ne informează că Alexandru vodă Lăpușneanu „a,afierosit” ctioriei sale de la Rîșca „satul Popeștii” și cu mănăstirea Trestiana. Satul, spune domnul, aparținuse lui Lupu, fost păhărnicele” și acesta și-l pierduse pentru fapte de „hiclenie”, căci Lupul” s-au ridicat domn asupra capului domniei mele și cu alți vicleni”⁵⁸. Documentul în cauză fixează și ascendența acestui viclen: Lupul păhărnicele e fiul „Dionisieii călugărița și nepotul Tăutului logofăt”⁵⁹. Deci pretendentul care grupase în jurul său o mare parte din boierimea de țară în 1556, tânărul „păhărnicele” Lupul, era strănepotul lui Tăutul, fost mare logofăt al domniilor lui Ștefan cel Mare și Bogdan cel Orb. Și, cum vom vedea din alte acte, el era nepot lui Teodor, fost mare logofăt al lui Petru Rareș. Tatăl acestui Lupu păhărnicele și fostul soț al Dionisieii călugărița, era Dumitru Huhulea fost stolnic⁶⁰. Cercetări mai vechi ale istoricului M. Costăchescu, independente de concluziile noastre asupra pretendenței lui Lupu păhărnicele, au dus la concluzia că Huhuleștii se trăgeau din familia mamei lui Ștefan cel Mare. Dintre urmașii mamei lui Ștefan cel Mare era și un boier din sfatul domnesc al lui Lăpușneanu, care a fost înlocuit în 1556. E vorba de acel „Șandrescu spătarul”, care era fiul lui Șandrea fost portar de Suceava, căsătorit cu Maria, fiica doamnei Oltea⁶¹. Deci, de aici, din această înrudire, le venea — credeau ei — dreptul de a aspira la tronul Moldovei! La căderea paharnicului Lupu, odată cu confiscarea de către domn a satului Popeștii, se făcuse și confiscarea mănăstirii Trestiana, aflată probabil în acel sat sau în apropierea lui. Dar o interpolare la cronica lui Ureche, făcută de Axinte Uricanul, arată că această mănăstire

⁵⁵ D.I.R. p. 101—102, doc. 93.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 97—80, nr. 72.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 101—102, doc. 93.

⁵⁸ D. I. R., XVI, A., II, p. 149—150, doc. nr. 141. În aceiași termeni este specificată „viclenia” lui Lupu păhărnicele și în actul de la Bogdan vodă Lăpușneanu pentru aceeași mănăstire Rîșca (cf. doc. din 6 iulie 1570 (7078), în T. Codrescu, *Uricarul*, XXII, Iași, p. 62.

⁵⁹ D. I. R., XVI, A., II, p. 149—150, doc. 141.

⁶⁰ Erau urmași lui Petru Huhulea și ai lui Isaia din Răcățau. Pentru aceste înrudiri prin „Jaleș din Răcățau” ale familiei mamei domnitorului vezi M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, p. 8, nota.

⁶¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 12.

fusese ridicată de Ioan Tăutu logofătul⁶². Deci Lupu păhărnicele avea ca moștenire satul și mănăstirea prin mama sa, de la străbunul său Tăutu logofătul.

O știre de la Petru vodă Șchiopul, cu data de 4 mai 1587 (7095) transmisă sub forma unei cărți de confirmare în stăpînire, lărgeste informațiile noastre relative la împrejurările morții lui Lupu păhărnicele și ale celorla „alți vicleni“, care s-au pierdut odată cu dînsul, cum și la împrejurările în care a avut loc complotul. Prin acest act domnul întărea Marichii, „femeia slugii noastre Mihailescu uricar“, satul Botoșința pe Horaiț, pe care-l avea moștenire de la mama ei, Sora. Documentul mai spune că acest sat, împreună cu satele toate ce le avusesse de zestre ea — Sora — „au fost luate <domnești>, cînd au fost tăiat bărbatul ei, Stanciu pîrcălabul și fratele ei Lupu păhărnicele“⁶³. Se vede dară că jupineasa Sora era și ea fiică a lui Dumitru Huhulea și a Odochiei și fusese căsătorită cu un Stanciu pîrcălab, un alt pârtaș la complot, pierit și acesta odată cu Lupu păhărnicele, care-i era cumnat. Evident, acest Stanciu pîrcălab, care nu apare în Divanele lui Lăpușneanu, a fost ca și Lupu, un boier tînăr și ca atare pîrcălab la vreun tîrg de mai mică importanță.

O altă știre documentară, dîndu-ne relații asupra unei alte surori a Lupu-lui păhărnicele, ne ajută în același timp să cunoaștem mai de aproape familia acestuia. Actul, cu data de 5 august 1586 (7094), vorbește despre repunerea în drepturi a unei „Agafia, giupineasa lui Maxim, fost pîrcălab de Neamț, fata Huhuloaiei, călugărița. Dionisia, nepoata lui Toader logofătul, strănepoata lui Tăutu logofătul“⁶⁴. Cine a fost Maxim pîrcălabul de Neamț, soțul Agafiei, vom vedea mai departe. Un alt fiu al călugăriței Dionisia e Petre Huhulea amintit într-un document din 1591, care ne dă și numele din mirenle al Dionisiei călugărița: Odochia⁶⁵. Numele de Odochia, Evdochia sau Dochia, al Dionisiei, apare și în alte documente. Un act din 20 aprilie 1570 (7078), arată că „Evdochia ce din călugărie s-au numit Dionisia, fiica lui Toader logofătul“ „vinde lui Dinga mare postelnic, giumătate din satul Ciofrești“⁶⁶. Toader logofătul este, cum se știe, ctitorul mănăstirii Homor. Credem că nu e lipsit de semnificație să reamintim că, zădărniciind complotul din 1556 și pedepsind pe cei vinovați, domnul a găsit de cuviință să confişte și unele bunuri ale mănăstirii Homor, ceea ce este un indiciu de participare, în vreun fel, a călugărilor de la Homor, la complotul din 1556, care avea ca țintă răsturnarea lui Lăpușneanu și înlocuirea lui cu Lupu păhărnicele.

După indicațiile din actul încheiat la Homor — la 17 decembrie 1556 (7064) — putem conchide că Dan portarul a fost jertfit, deși documentele ulterioare nu arată aceasta în mod explicit⁶⁷. Date mai sigure avem însă despre soarta vornicul Ion Nădăbaicu. Din cîteva acte ulterioare reiese că el „a pierit“, adică a avut o moarte năprasnică⁶⁸. În împrejurările cauzate de o astfel de moarte,

⁶² Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 141. Interpolare la indicația din Ureche: „într-aceiași an <1511> au murit și Tăutul logofătul“, „carele și mănăstirea Treștiana au făcut, la velleat 7004 <1496>, precum este scris numele lui pre clopot“. Pentru mănăstirea Bălinești, altă ctitorie Tăutească, a se vedea N. Iorga, *Familia Tăutului în legătură cu biserica din Bălinești*, în „Neamul românesc literar“, 1 aprilie 1912, p. 165 și urm.

⁶³ T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, Cernăuți, 1933, p. 17.

⁶⁴ D. I. R., XVI, A., III, p. 310, doc. 401.

⁶⁵ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. I, 1, Iași, p. 194.

⁶⁶ D. I. R., XVI, A., III, p. 227—228, doc. 238.

⁶⁷ Se deduce aceasta însă din faptul că bunuri aparținînd lui Dan hatman și urmașilor săi au ajuns în stăpîniri străine — în cazul pe care-l cităm, la Episcopia de Roman. E vorba de doi țigani, care i-au aparținut lui Dan hatmanul și fiicei sale Dragna, căsătorită cu Toader Dragsin și pe care-i revendică Dumitru Uricar și soția sa Teodosia, fiica lui Dragsin, și nepoata lui Dan și au cîștig de cauză. (D. I. R., XVI, A., IV, p. 233, doc. 288).

⁶⁸ D. I. R., XVI, A., III, p. 427—428, doc. 516 și C. I. Andreescu și C. A. Stoida, *Documente și Regeste*, I, p. 45—46, acolo și despre „pieirea“ lui Nădăbaicu.

bunurile sale parte au fost confiscate de domn, parte au fost acaparate de diverși contemporani, care s-au folosit de situație. Mai târziu, vom vedea în ce împrejurări, aceste bunuri au fost restituite soției sale; unele din ele chiar de către Ioan vodă cel Viteaz⁶⁹. Se pare că au existat legături de înrudire între Huhulești și Ion Nădăbaicu. În orice caz și unii și alții erau originari din teritoriul situat între ținuturile Putna și Bacău. Înrușiți cu Dumitru Huhulea au fost însă boierii din neamul Huru. Dumitru Huhulea stolnicul era văr primar cu Huruiești Eftem, Danciu și Mihoci Huru și surorile lor Maria, Marușca și Stanca, drept unii care erau fiii lui Oană Huru și nepoții lui Petru Huhulea⁷⁰. Deci acest Oană Huru era căsătorit cu fiica lui Petre Huhulea — mama lui Eftem, Danciu și a celorlalți. Din actele păstrate reiese că Huruieștii, urmașii lui Eftem și Danciu, nu s-au bucurat nici ei de încrederea lui Alexandru Lăpușneanu. Se știe că unchiul lor Sturza, fost portar de Suceava, sprijinise în septembrie 1552, domnia lui Ioan Joldea⁷¹. S-ar putea ca aceeași atitudine să fi avut și celelalte rude ale lui Sturza, inclusiv Huhulești și Huruieștii, în evenimentele din acest an. Aceasta însă pune în discuție originea și legăturile de familie ale prea puțin cunoscutului Joldea. Despre el însă altă dată. Legăturile cu încercarea de înscăunare a lui Joldea vor fi făcute ca Lupu Huru și frații lui, fiii lui Eftem Huru, să nu poată ocupa nici o dregătorie în timpul celor 17 ani ai domniilor lăpușnene.

Documentele epocii amintesc și despre alți dregători, de mai mică importanță care, desigur, legați în vreun fel de cei care organizaseră, în anii 1556—1557, răsturnarea lui Lăpușneanu și înlocuirea lui cu Lupu păhăricel, au suferit o soartă similară. Între aceștia pare a fi fost și un Neagoe cămăraș. Treizeci și ceva de ani după domnia lui Lăpușneanu, cazul e scos înaintea statului domnesc al lui Petru Șchiopul, de către Irina, fiica lui Neagoe, care cerea să i se facă privilegiu pe o jumătate de sat din Costeni și cu vii pe Troțuș și robii țigani. Privilegiile avute le pierduse tatăl ei „în zilele lui Alexandru voievod, când i-au tăiat capul”⁷² și când, desigur, i s-au confiscat și bunurile.

Tot în legătură cu acest complot al lui Lupu păhărnice, susținut de o parte din vechea boierime, trebuiesc puse și numeroasele cazuri de călugări de boieri și boieroaice, din epocă. În această stare ei sînt siliți, de asemenea, să-și vîndă ori să-și doneze bunurile la mănăstirile rămase credincioase domnului, sau unor mici slujbași domnești, oșteni de toate categoriile, vătavi, armași, aprozi, dieci etc., care sprijiniseră cu zel pe domn în lupta sa cu marea boierime⁷³. Din aceste cazuri vom semnală următoarele: la 5 aprilie 1558 (7066), vine înaintea lui Alexandru vodă „monahul Teodosie fost ceașnic și sora lui Odochia” și „de bună voia lor, nesiliți de nimeni, nici asupriți și-au dat sfinte rugi, mănăstirii de la Voroneț”, satul Drăgoești⁷⁴; la 29 martie 1559 (7067), a venit înaintea domnului și a boierilor „Neofit monah, numit Necoară” de nimeni silit nici asuprit și a vîndut ocina sa din Vîrtop, slugii domnești Ciolpan, pentru 224 zloți tătărești⁷⁵; la 24 martie 1559 (7067), a venit înaintea domnului Necoară (pare-se același cu Neofit monahul) și a vîndut slugii domnești Ion diac, o jumătate de sat din Oglinzi, drept trei sute șaptezeci de zloți tătărești⁷⁶; la 2 aprilie 1559 (7067), domnul face cunoscut că a „dat slugii sale”, „Dupniță armaș”,

⁶⁹ D.I.R., XVI, A, III, p. 32—33, doc. 42 și C. I. Andreescu și C. A. Stoide, loc cit.

⁷⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, Iași, p. 177—179.

⁷¹ *Cronicele slavo-române*, ed. cit., p. 114—123.

⁷² D. I. R., XVI, A, III, p. 163—164, doc. 214.

⁷³ *Istoria României*, vol. II, ed. Acad. R.S.R., p. 866.

⁷⁴ D. I. R., XVI, A., II, p. 105—106, doc. 98.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 119, doc. 110.

⁷⁶ D. I. R., XVI, A, II, p. 119—120, doc. 111. Din alte acte știm că o parte din satul Oglinzi aparținuse ca zestre soției lui Stanciu pîrcălab, fiica Dionisie călugărița (a se vedea mai departe). Trebuie să deducem că și acest „călugăr” Neofit, din mirenle Necoară, aparținea familiei lui Lupu paharnic.

a treia parte din a patra parte din satul Vîrtop, ce și-a cumpărat de la „Marta călugărița, fiica panului Toader vistier”, pentru trei sute de zloți tătarăști⁷⁷; în 1559 (7067) aprilie 28, Alexandru vodă face cunoscut că „a dat carle lui Dupniță vîtag de armași”, ca să stăpînească părțile din Vîrtop, „cumpărate” de la Marta călugărița și „Prăjescul și fratele sau Toader”⁷⁸; la 16 iulie 1560 (7068), domnul întărește lui Anton fost humelnic părțile din satul Avrămeni, cumpărate de la Sofronia călugărița, fiica lui Solomon vistier⁷⁹. Anton humelnic e cunoscutul credincios lăpușnean, căruia domnul îi dăruiește în 1558 (7066), cealaltă jumătate de sat, confiscată de la mănăstirea Homor⁸⁰. Dar, fiindcă satul știm că aparținuse lui Teodor logofătul, bunicul lui Lupu păhărnicele, trebuie să conchidem că și această Sofronie fusese căsătorită cu vreo rudă a acestuia și copărtaș la complotul său. Ciofrestii, un alt sat al Dionisiei, călugărița, fostă soție a lui Dumitru Huhulea stolnic și mama lui Lupu păhărnicele, a avut o soartă aparte: jumătate de sat, partea de jos, a fost vindută de Dionisia rudei sale Dinga postelnic⁸¹, iar partea din sus a fost luată de Lăpușneanu ca sat domnesc și dată de fiul său, Bogdan vodă, ctitoriei sale de la Berzunți⁸².

Interesant de observat că dacă unele mănăstiri, ctitorii ale înaintașilor lui Lupu păhărnicele, cum a fost cazul cu mănăstirea Homor, au suferit numai confiscări de moșii⁸³ altele, probabil mai mici, cum a fost cazul cu mănăstirea Trestiana, zidită de Tăutul, fost mare logofăt⁸⁴ — bunicul Dionisiei călugărița — a fost trecută în stăpînirea mănăstirii Rîșca, noua ctitorie a lui Alexandru vodă, împreună cu moșia Popești⁸⁵.

La un tratament similar cu al boierilor menționați au fost supuși de către Lăpușneanu și fiii unui alt mare boier al epocii: Ion vistiernic, Eremia postelnic și Necoară domis, fiii lui Matiaș, fostul mare logofăt în domnia cea de a doua a lui Petru Rareș. Informații de mai tîrziu, din însăși domnia lui Ioan vodă cel Viteaz, vorbesc despre bunuri ale acestor boieri, confiscate sub Alexandru Lăpușneanu și fiul său Bogdan. La 17 februarie 1573 (7081), boierii amînliți se plîng că viile pe care le-au avut părintele lor, Matiaș logofătul de la Petru vodă, pentru plata unei gîcabe prin care a răscumpărat capul fiilor unui „Ivănuț”, le-au fost luate de Alexandru vodă și date credinciosului său Burnar vornicul⁸⁶. Mai tîrziu, sub domnia lui Bogdan, aceiași au ieșit la judecată ca să-și revendice drepturile asupra viilor. Teofan mitropolitul, care prezida divanul, le-a luat prin vicieșug uricul de întărire pe care-l aveau de la Petru vodă Rareș și l-a predat doamnei Ruxandra, care l-a rupt⁸⁷.

Cei scăpați cu viață dintre rudele lui Lupu păhărnicele, fiindcă n-au putut fi implicați direct în complot, s-au ales cu confiscarea averilor. Soțiile, mamele

⁷⁷ D. I. R., XVI, A, II, p. 120, doc. 112.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 123, doc. 116.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 154, doc. 148.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 112—113, doc. 103.

⁸¹ *Ibidem*, p. 226—227, doc. 238.

⁸² *Ibidem*, p. 226—227, doc. 237.

⁸³ Documentul de la Ioan vodă Despot din 17 martie 1562 (7070), prin care se întorc mănăstirile Homor, satele Feredeenii și Strahotinul, confiscate de Alexandru vodă (D. I. R., XVI, A, II, p. 160, doc. 155) și documentul din 20 iulie 1571 (7079) de la Bogdan Lăpușneanu, prin care se restituie mării Homor satul Feredeenii, pe care „l-au fost luat tatăl domniei mele, Alexandru voievod, de la m-re și l-au dat Andreicăi stolnicului” (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV, p. 177—180).

⁸⁴ Gr. Ureche, *ed. cit.*, p. 141, cu interpolarea lui Axinte Uricarul și D. I. R., XVI, A, II, p. 149—150, doc. 141. Un istoric al mănăstirii Trestiana a făcut Ștefan S. Gorovei în „Mitropolia Moldovei și Sucevei” an. XLIV, nr. 9—10 (sept. — oct. 1966) p. 562—568.

⁸⁵ D. I. R., XVI, A, II, p. 149—150, nr. 141.

⁸⁶ *Ibidem*, III, p. 14—16, doc. 22.

⁸⁷ *Ibidem*.

și surorile celor în cauză au fost silite să se călugărească; la fel și unii dintre bărbații din aceste familii, care nu putuseră sau nu voiseră să pribegască, au fost siliți să apuce această cale.

Conducerea lui Alexandru Lăpușneanu și apoi a fiului său Bogdan — cîțva timp și prin doamna Ruxandra — și-a îndepărtat prin acte adesea lipsite de măsură o parte a boierimii de țară. În schimb și-a creat o boierime nouă dintre slujitori și curteni⁸⁸. Pe de altă parte, prin anume înclinații sufletești, dar probabil și din interes politic, Lăpușnenii au izbutit să-și apropie clerul⁸⁹. După cum se știe Alexandru Lăpușneanu a fost un mare și darnic ctitor. A zidit din nou mănăstirile Slatina și Pingărați⁹⁰, a făcut o biserică nouă la mănăstirea Bistrița⁹¹, a rezidit mănăstirea Rîșca⁹², adăruit și înzestrat, la diferite ocazii, toate marile sanctuare ale țării, legate de înaintașii săi în domnie — de la Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, pînă la Petru Rareș și la propriile sale ctitorii⁹³. Dacă a pedepsit — și a pedepsit ca un stăpîn cu mîna aspră — și pe clericii care-i „greșise“, el a știut în schimb să fie darnic față de cler în genere, pe care a căutat să și-l apropie, desolidarizîndu-l de adversarii săi. Evident, în cele mai dese cazuri a reușit. În direcția aceasta l-a secondat cu gust și mărinimie și doamna Ruxandra⁹⁴. Mai puțin interes față de biserică și cler pare a fi arătat fiul său Bogdan, care, după cît știm, a zidit și înzestrat o singură mănăstire Berzunțul⁹⁵.

Alexandru Lăpușneanu și ctitoriile adversarilor săi. Informația ajunsă pînă la noi nu-i totdeauna destul de clară cînd e vorba despre această atitudine. Istoriografia mai veche, plecînd de la convingerea aproape axiomatică a unui Lăpușneanu pios și mare ctitor, n-a dat îndestulă atenție celeilalte fețe, mai puțin simpatice, a unei domnii vindicative și crude. Nimeni n-a căutat și n-a văzut pe Lăpușneanu așa cum a fost. De altfel, și el, cînd se hotăra să confişte sate ale mănăstirilor rivale — și să le treacă altor mănăstiri — o făcea, am putea spune, în mod oarecum discret. Astfel a procedat, cum s-a mai văzut și în privința satului Avrămeni, luat de la mănăstirea Homor⁹⁶.

Neîndoios că o parte din actele care vor fi făcut obiectul unor astfel de confiscări și danii, se vor fi rupt de către domnii următori, odată cu anularea măsurilor abuzive. În legătură cu confiscările făcute de Lăpușneanu, privind și alte sate ale m-rei Humorului — ctitoriile lui Teodor logofătul, între al cărui urmași se găsea Lupul pretendentul și cei ce-l susținuseră — se găsesc informații destul de explicite într-un act de la Ioan Vodă Despot și în altul de la însuși Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanu. Actul de la Ioan Despot, dat din Iași la 17 martie 1562 (7070), arată că a venit înaintea domnului și a boierilor Ioasaf egumenul de la Homor și s-a plîns că „dreapta lor ocină și moșie“, „satul Feredeenii, cu heleșteu și cu mori în Sîtna“, „l-a luat de la mănăstire Alexandru vodă ca să

⁸⁸ *Istoria României*, vol. II, Ed. cit., p. 866.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I, Vălenii de Munte, 1908, p. 109, Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. cit., p. 171.

⁹¹ Melhisedec, *Notițe istorice...*, p. 60—61, inscripția din 26 mai 1554 (7062), de zidirea bisericii.

⁹² Pentru danile făcute către „din nou zidita sîntă rugă de la Rîșca“ din bunurile confiscate de la Lupu păhărnicele, a se vedea actul din 13 aprilie 1560 (7068) la N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 56 și în *D.I.R.*, XVI, A., II, p. 189, doc. 141.

⁹³ Documentul din 4 aprilie 1560 (7068) din Huși, cu danii în bani făcute unora dintre marile ctitorii ale țării, *D.I.R.*, XVI, A., II, p. 139—140, doc. 131. Pentru opera de ctitor a lui Alexandru Lăpușneanu în general a se vedea și C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, p. 199—200.

⁹⁴ După moartea lui Lăpușneanu, doamna Ruxandra a zidit biserica din Roman cu hramul „adormirea Precistei“. Inscriptia cu data de 15 septembrie 1569 (7077) e publicată de N. Iorga în *Studii și documente*, vol. XV, 2, p. 22—23.

⁹⁵ Bogdan vodă — danii „pentru această sîntă mănăstire a noastră, Berzunțul, care cu mila lui Dumnezeu și cu ajutorul prea curatei maici sale, am ridicat-o noi“. *D.I.R.*, XVI, A., p. 226—227, doc. 237, din 20 aprilie 1570 (7078).

⁹⁶ *D.I.R.*, XVI, A., II, p. 40—41, Discuția mai înainte.

fie domnesc“, apoi au ajuns acest sat la Andreica stolnic, care și-a făcut acolo heleșteu și mori. Domnul, judecînd pricina, dispune ca satul să fie întors mănăstirii, cu obligația ca aceasta să despăgubească pe Andreica pentru cheltuielile făcute. De asemenea călugării s-au plîns pentru satul Strahotinul de pe Jijia, luat de la mănăstire de același Alexandru vodă și dat fiilor lui Neagoe stolnic, care-și făcuseră de asemenea acolo heleșteu și mori. Și acestora li s-a luat satul spre a fi restituit mănăstirii. Egumenul Ioasaf de la Homor, și în acest caz a fost obligat la despăgubirea feciorilor lui Neagoe stolnicul, pentru cheltuielile făcute cu heleșteul și morile de pe Jijia⁹⁷.

Chiar îndărătul celor mai categorice acte de „pietate“ ale lui Alexandru Lăpușneanu putem observa uneori măsuri de natură aceasta. În legătură cu cele discutate, concludent ni se pare și documentul cu data de 4 aprilie 1560 (7068), prin care Lăpușneanu miluiește pe Toader Bolea stolnic în schimbul sumei de 1200 zloți tătăraști — cu satele și curțile rămase de la Maxim Hrăbor postelnic, mort fără „copii ai săi“, „nici rudă“. Baniilor luați i-a împărțit la mănăstirile „Putna și la Moldovița și la Homor și la Voroneț și la Slatina“, cite 5000 de aspri de fiecare mănăstire, și cît a rămas i-a dat lui Ifțimie, episcop de Rădăuți, ca să pomenească pe Hrăbor postelnic cît va fi sfînta mănăstire⁹⁸.

Știm că Bolea stolnicul arătat în act, ar fi slujit domnului „cu dreaptă și credincioasă slujbă“ și că făcea parte din boierimea nouă ridicată de Lăpușneanu după înăbușirea complotului urzit de către Lupu păhărniceș și ai lui, în septembrie-noiembrie 1556. Curioasă ar părea „miluirea“ mănăstirilor amintite — între care două, Moldovița și Homor, erau potrivnice domniei lăpușnene — cu cite 5000 de aspri, pentru pomeneirea lui Hrăbor. De altă parte, prețul plătit de Bolea stolnic pentru satele amintite, e aproape derizoriu față de valoarea în această epocă a unui sat „cu mori în Birlad și cu vii și cu curți“, cum era, de exemplu satul Blănești! Credem că explicația acestui fapt este următoarea: satele fuseseră lăsate de Hrăbor postelnicul, la moartea sa, mănăstirilor Moldovița și Homor. Ulterior ele au fost trecute de Lăpușneanu între satele domnești, cu care va răsplăti pe unii dintre credincioșii domniei. Suma de 5000 de aspri — dată și fiecăreia din cele două mănăstiri deposedate — a socotit-o domnul suficientă pentru ca mănăstirile în cauză, împreună cu celelalte ctitorii și cu episcopia de Rădăuți, care și ele se împărțeau din aceleași miluiiri — să pomenească pe Hrăbor⁹⁹. În felul acesta a procedat deci Lăpușneanu pentru a slăbi mănăstirile adversare. Despre alte acte de represiune asupra mănăstirilor rivale, cum a fost cazul și cu mănăstirea Trestiana — ea însăși trecută în proprietatea mănăstirii Rîșca, cu toate bunurile sale — s-a vorbit mai sus, în paginile care tratează despre complotul păhărniceșului Lupu.

Reacțiile produse în lumea feudală din Moldova la înscăunarea lui Ion vodă cel Viteaz. Bilanțul unei stăpîniri de peste 17 ani a lăpușnenilor, se poate rezuma astfel: o parte din boierimea veche a țării era în opoziție fătîșă sau ascunsă cu conducerea acesteia; o boierime nouă de slujbe, recent legată de dinastie și avidă s-o sprijine, urmărea să-și consolideze pozițiile, cișitgate; majoritatea clerului era interesată în conducerea prin Lăpușneanu. Starea de lucruri enunțată e de presupus că a fost cunoscută de Ion vodă, încă înainte de domnie — din epoca pretendenței — prin legăturile sale cu unii dintre cei care-l vor fi susținut cu prilejul încercării de ocupare a tronului, din iunie 1551. Cu adîncă lui înțelegere a împrejurărilor politice, Ion vodă a crezut că va putea folosi la maximum situația din țară și a recurs deci la metoda clasică a legăturilor prin căsătorii. În intenția lui, căsătoria cu Marica, fiica lui Lupea Huru,

⁹⁷ Documentul de la Ioan vodă cu data de 17 martie 1562 (7070), din Iași — în *D.I.R.*, XVI, A, II, p. 159—160, doc. 155 și documentul din 20 iulie 1571 (7079), de la Bogdan Lăpușneanu, din Suceava, în Ghibănescu, *op. cit.*, p. 179.

⁹⁸ *D.I.R.*, XVI, A, II, p. 139—140, doc. 139.

⁹⁹ *D. I. R.*, XVI, A, II, p. 139—140, doc. 139 din 4 aprilie 1560 (7068).

era de natură să cimenteze legătura cu noua domnie, a tuturor nemulțumiților cu regimul lăpușnenilor. Atît Ioan vodă, cît și familia viitoare doamne, au fost de acord asupra urgentării acestei legături. Ea era de natură să dea asigurări de o parte și de alta. De aici graba de a se face căsătoria chiar în „postul mare“, lucru atît de blamat și de speculat de către cronicarul călugăr, partizan lăpușnean¹⁰⁰. Probabil mînați de același mobil și după recomandarea lui Ion Vodă, au făcut căsătorii și alți partizani ai noii domnii¹⁰¹. Prin acest act tabelele se precizau: de o parte, vechii partizani ai lăpușnenilor, de altă parte fosta opoziție a lui Lăpușneanu, legată de domnia lui Ioan Vodă.

Nu cunoaștem componența primului Divan al lui Ioan Vodă, de dinainte de luptele din martie-aprilie 1572, provocate de năvala în țară a lui Bogdan Lăpușneanu, cu ajutoare poloneze. Fără îndoială — cum s-a arătat — la această năvală s-au raliat și unii dintre boieri¹⁰². Respingerea atacului și reprimarea răscoalei a atras, între alte măsuri și pe aceea a executării vornicului Ionașcu Zbiera, probabil conducătorul rezistenței interne, care va fi format și un nucleu de oaste, cu care să se sprijine năvala din afară.

Documente care să cuprindă Divanul domnesc se cunosc numai începînd de la 20 decembrie 1572 (7081) înainte¹⁰³. Nu putem spune deci, dacă Ionașcu Zbiera a fost cooptat la început în Divan, menținîndu-și dregătoria care o avea sub Bogdan Lăpușneanu. Se poate ca în această calitate, avînd sub conducerea sa și unele contingente de trupe domnești, la care se vor fi adăugat și alte pîlcuri ale partizanilor lui Bogdan, să fi încercat rezistența din martie-aprilie 1572.

Nu putem spune apoi, dacă ceilalți trei partizani ai lui Bogdan Lăpușneanu — și anume: Veveriță, Popa Cozma și Molodeț călugărul au fost executați cu această ocazie, sau dacă lucrul s-a întîmplat în vreo altă încercare de revoltă. Veveriță pare a fi — după cum a și fost identificat¹⁰⁴, — Iosif Veveriță, fost postelnic în domnia lui Bogdan Lăpușneanu. A doua victimă a lui Ion Vodă, Popa Cozma, n-a fost vreun anonim preot de sat sau de oraș ci un adevărat latifundiar feudal, credincios al lăpușnenilor și atașat de dîșii prin legături, pe care noi astăzi nu le cunoaștem în toată întinderea lor. Din informația care s-a păstrat, știm că Alexandru Lăpușneanu întărea lui „Popa Cozma“, în martie 1555 (7063), cumpărăturile făcute de la Gavril și Isac, fiii lui Maxim Udrea, și anume patru părți din satul Turbureni, patru părți din satul Oncani și, de asemenea, o a cincea parte din aceste două sate, Oncani și Turbureni, cum și satul Tribișăuți. Pe aceste sate și părți de sate, plătiese el suma de 1 200 zloți tătarști. Pentru alți trei sute de zloți tătarști, Popa Cozma cumpăra de la un Ghidul și sora lui Neaga, copiii Fedcăi, și restul de a șasea parte din

¹⁰⁰ *Cronicele slavo-române*, Ed. cit., p. 150.

¹⁰¹ Aluzia lui Azarie „dar și pe alții i-a îndemnat“, (Cronica lui Azarie, loc. cit.).

¹⁰² Dinu C. Glurescu, *Ion vodă cel Viteaz*, Editura Științifică 1963, p. 44, 62.
¹⁰³ D.I.R., XVI, A, III, p. 10—11, doc. 18, A. Sava, *Documente privitoare la tirgul și finutul Orhei* (Buc. 1944, p. 15—16), a publicat sub data de 12 martie 1572 un document care, după Divan nu poate fi decît din 1573, aceeași lună și zi. Actul acesta nu s-a păstrat în original. Un surse, care din sîrbește „s-a tîlmăcit pe limba moldovenească“, a fost ulterior tradus în rusește. După acest „original“ cu textul rusesc din colecția d-lui A. Iscoșevici, s-a făcut pentru A. Sava traducerea publicată în colecția citată. Dintr-o ușoară scăpare sau poate din necunoașterea limbii, Dumbravă a fost trecut „vornicul țării de sus“ în loc de vornicul țării de jos, cum era, desigur în original; și „Păcurar“ al „celei de jos“ în locul „celei de sus“. Că așa stau lucrurile se atestă și prin ordinea în care apar acești vornici în documentele epocii: vornicul țării de jos îl precedă totdeauna în Divan pe cel al țării de sus. Ceilalți boieri din Divanul actului publicat ca fiind emis în martie 1572, sînt la fel redați cu boierii din Divanurile de la 1573, aceeași lună.

¹⁰⁴ Dinu C. Glurescu, *Op. cit.*, p. 68—69 și nota 25.

satele Turbureni și Oncani.¹⁰⁵ Se poate presupune că proprietățile lui Popa Cozma nu se reduceau numai la aceste sate...

Cît despre călugărul, el era acel Iacob Molodeț, egumenul nou ziditei mănăstiri de la Slatina¹⁰⁶.

Aceștia sînt fruntașii cunoscuți ai boierimii și ai clerului, jertfii de Ioan Vodă, la care se adaugă acel „Gheorghe episcopul de Roman”, care poate să fi fost numai o victimă a rivalității cu clerul care aderase la regimul noului domnitor.

Evident confiscările de bani și cele de bunuri mobile și imobile — care și ele puteau fi transformate în bani — au fost socotite binevenite de către noul voievod. Nu era aceasta o inovație adusă de Ion Vodă și, în afară de cei loviți, ca nu avea să impresioneze prea mult pe contemporani. Ba, unii dintre proaspeții partizani ai domniei acestuia — care suferiseră în trecut prin măsurile luate de Lăpușneanu în folosul acoliților săi — nu aveau decît să se bucure și să caute să profite de situația creată.

Eforturile pentru consolidarea domniei. A. Legături cu boierimea. Ultimul document al lui Bogdan, în care s-a păstrat Divanul, are data de 30 iunie 1570. De aici se constată că numai o mică parte din membrii acestui Divan al lui Bogdan Lăpușneanu au intrat în Divanurile lui Ion Vodă, cel puțin în formațiile pe care le avem de la 20 decembrie 1572 înainte¹⁰⁷. O parte dintre boierii divaniți, introduși de Ioan Vodă, credem că era formată dintre reprezentanții familiilor lovite de lăpușneni. Unii dintre ei erau rude ale huhuleștilor și huruieștilor : Lupea Huru, socrul domnului, era pîrcălab de Hotîn ; Maxim, soțul Agafiei, una dintre surorile lui Lupu păhârnicel, era pîrcălab de Neamț ; Buciium, o rudă a lui Lupea Huru¹⁰⁸, era ceașnic ; Nicoară, unul dintre fiii lui Mateiaș logofătul, era comis¹⁰⁹.

De prin februarie 1573 (posibil și mai înainte), au avut loc schimbări în Divanul lui Ion Vodă : Cozma Murgu a rămas ca boier în Divan fără alt titlu ; în locul lui a trecut ca pîrcălab de Hotîn Ion Caraghiuzel, iar postelnic în locul lui Caraghiuzel a trecut Ieremia, un altul dintre fiii lui Mateiaș logofătul. Un al treilea fiu — Ioan — al logofătului Mateiaș e vistiernic, probabil „fost vistier sau vistier mic, mare vistier fiind grecul Iane”¹¹⁰. O altă rudă a lui Lupea Huru, probabil cumnat al său, e căminarul sau clucerul noii domnii, acel Toader Bocotco, care la moarte își lasă bunurile moștenire nepoatei sale, doamna Marica¹¹¹. Pisarul cel mai credincios și mai activ al acestei domnii a fost Cristea Mihailescu, ginerele lui Stanciu pîrcălabul, cel jertfit odată cu Lupu păhârnicel¹¹². Numele lui apare ca scriitor de acte încă

¹⁰⁵ D. I. R., XVI, A, II, p. 67—69, doc. 64.

¹⁰⁶ Vezi mai sus capitolul.

¹⁰⁷ Discuția pe larg la Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 70—73.

¹⁰⁸ Înrudirea dintre Huruiești, respectiv Lupea Huru, tatăl doamnei Marica și fiul lui Efrem Huru, este atestată de un act din 23 iunie 1585 în care apar : „Anușca Lata, fiica Malii, nepoata lui Huru (Dragos) și fata ei Mgh-dalena și nepoata ei de soră Maria, fiica lui Condrea (Buciium), toți strănepoți ai lui Efrem (Huru), (T. Balan, *Documente bucovinene*, I, p. 91). Pentru această înrudire vezi și schimburile de moșii între huruiești, inclusiv doamna Marica și Condrea Buciium cu fiii lui, în documentele citate de mai multe ori în studiul de față.

¹⁰⁹ Pentru fiii lui Mateiaș logofătul a se vedea documentul din 17 februarie 1573 (7081), (D. I. R., XVI, A, III, p. 14—15, doc. 22), analizat în cursul lucrării, capitolul „Participanții la revoltă și domnul lor”, pentru situația acestora sub Lăpușneanu.

¹¹⁰ Actul cu data de 17 februarie 1573 (7081), în D.I.R., XVI, A, III, p. 14—15, doc. 22.

¹¹¹ Document de la Iancu Sasu, din 30 iulie 1581 (7089), în D.I.R., loc. cit., p. 167—168, doc. 222.

¹¹² Pentru această înrudire a se vedea doc. din 4 mai 1587 în T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 17.

de la cele dintîi documente păstrate din domnia lui Ioan Vodă¹¹³ și pînă la capătul ei¹¹⁴.

După căderea lui Ioan Vodă, exceptînd pe boierii care l-au părăsit în timpul luptei de la Cahul¹¹⁵ și pe Cozma Murgu, nici unul dintre foștii partizani ai domniei nu vor intra în Divanul lui Petru Șchiopul. El, împreună cu alți credincioși și apropiați ai voievodului jerfit, ca Dumbravă vornicul de țara de jos¹¹⁶, Păcurar fostul vornic¹¹⁷, Grumeza vornic de țara de sus¹¹⁸, Danciu și Eremia ambii pîrcălabi de Orhei¹¹⁹, Mălai Petru postelnic¹²⁰, Bucium

¹¹³ Documentul din 7 martie 1572 (7080), în *D.I.R.*, loc. cit., p. 5—6, doc. 10.

¹¹⁴ Document din 10 mai 1574 (7082), *D.I.R.*, loc. cit., p. 36—37, doc. 45.

¹¹⁵ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, p. 154 și Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 165—166.

¹¹⁶ E adus, prins fiind în Arleal, în iulie-august 1574 la ordinul lui Alexandru Vodă al Țării Românești, (Hurmuzachi Iorga, *Documente*, XI, p. 812 și Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, p. 155 și nota 5).

¹¹⁷ Ultimul Divan care-l cuprinde e în actul cu data de 10 mai 1573 (7081). (*D.I.R.*, XVI, loc. cit., p. 24—25, doc. 31). După această dată nu se mai păstrează documente cu Divane, pînă la 12 martie 1574 (7082), cînd lipsește din Divan (*Ibidem*, p. 29—30, doc. 39). O cumpărătură în Cadubești, ținutul Cernăuți a lui „Păcurar vel vornic”, de la fiii lui Barbovșchi. În zilele lui Ioan Vodă, e anulată în virtutea dreptului de protimis al unei rude a vinzătorului. (T. Bălan, *Documente bucovinene*, I, p. 105—107). Se pare că a fost și el rudă cu doamna Marica. Un act de la Petru Șchiopul, cu data de 7 august 1576 (7084), ne informează că Ana, giupineasa lui Toader Bocotco cămăraș și rudele sale, Păcurarul și sora sa Tecla și Cerna au vîndut satul Andricăuți lui Gavril al treilea logofăt. Satul îl avea Toader Bocotco și rudele lui de la „Ion Vodă” (Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXIV, p. 180—181). Acest „Păcuraru” din 1576 pare a fi rudă a fostului mare vornic al domniei lui Ioan Vodă. Știm din altă informație că Toader Bocotco, cămăraș, era unchiul doamnei Marica.

¹¹⁸ Ion Grumeza apare ca vornic de țara de sus, de la 12 martie 1574 înainte (*D.I.R.*, loc. cit., p. 24—25, doc. 31), înlocuind pe Păcurar. După căderea și moartea lui Ion Vodă, el a fost silit să pribegască. Bunurile sale, inclusiv satele de zestre i-au fost încălțate de călugării de la Slatina, probabil în legătură cu vreo confiscare a acestuia în dauna mănăstirii, făcută în domnia lui Ioan Vodă (Actul din 24 martie 1580 (7088), *D.I.R.*, loc. cit., p. 134—135, doc. 169). De asemenea soacra sa „giupineasa Dingăi ce au fost hatman”, a fost silită să se călugărească; „ia pitrece la mănăstiri” și „toate cele ce au fost a Dingăi hatman s-au prăpădit”. (N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 287, — documentul de la Petru Șchiopul din 30 martie 1587 (7095)). De abia prin 1608 (7117) pot fiii lui Ion Grumeza să-și valorifice moștenirea de pe „moașa” lor Dingaie. Atunci apar ca vinzători ai satelor Firloiești, Olteni și Tîrgoveți, fiii și nepoții Dinghii hatman care sînt: „Safta cu fratele ei (sic. fiul), Vasile Grumeza și Irina, fata lui Ionașcu (Grumeza) și Dingana, fata lui Grigore (Dinga), (Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 288).

¹¹⁹ După căderea lui Ioan Vodă, dispăre din divanurile domnești și, s-ar părea, și din țară, dacă nu cumva va fi murit în împrejurările de atunci, și Eremia, fostul pîrcălab de Hotin. Se pare că a fost rudă cu Ioan Golăe, fostul logofăt al domniei lui Ion Vodă, „raliat” apoi la domnia lui Petru Șchiopul. Tîrziu de tot — într-a doua domnie a lui Petru Șchiopul — sînt recunoscute drepturile de proprietate ale giupinsei sale asupra satului Trebujeni, pe care îl avea de la Ioan Vodă, împreună cu logofătul Ion Golăe. (Doc. din 1580 (7088) în A. Sava, *Documente privitoare la țîrgul și ținutul Orheiului*, Buc. 1944, p. 23—24, original slav). Fiul său Gavril a fost nevoit să se călugărească. El apare în această calitate într-un act de la Eremia Movilă din 21 august 1602 (7110), (A. Sava, *op. cit.*, p. 31—32). La 20 noiem-

paharnic¹²¹ și desigur și alții dintre boierii de a doua sau a treia treaptă și dintre căpeteniile de oști, vor pieri odată cu Ioan Vodă, sau vor pleca în pribegie, revenind în țară mult mai târziu.

Trebuie făcută apoi o distincție între boierii foști în Divanele lui Ion Vodă și care se întinlesc în primul divan al lui Petru Șchiopul și acei care apar mai târziu. Din primul Divan vor face parte „trădătorii” — acei care au părăsit pe Ion Vodă înaintea sau în timpul luptei de la Cahul. Cei care apar mai târziu în Divan, sînt numai „raliații” la noua stare de lucruri. În fine alții dintre foștii partizani ai lui Ion Vodă — Grumeza, fost vornic, ginerele Dingoaiei, Eremia fost pîrcălab de Orhei, Păcurar fost vornic, etc. — nu vor mai reapare niciodată în Divanele următoare și nici în țară, murind probabil în pribegie. Lupea Huru, fostul pîncălab de Hotin și socrul lui Ion Vodă, a trecut în Polonia cu familia, inclusiv doamna Marica și „comorile” voievodului. S-a păstrat corespondența dusă de turci și de Petru vodă Șchiopul cu polonii pentru predarea acestora¹²². Pînă la urmă, probabil în schimbul a o parte din bunurile domnești, turcii au îngăduit repatrierea celor deșertați¹²³. La cîtva timp după 1575, Lupea Huru a murit¹²⁴. Doamna Marica se întâlnește în documente timp îndelungat după pieirea domnescului ei soț. E amintită în mărturiilor¹²⁵ sau face danii unora dintre rudele ei foarte numeroase¹²⁶.

Mai de mult, N. Iorga, a identificat în pomelnicul de la Bisericiani, în însemnarea „Ioan Vodă” și „Theofana, doamna lui”¹²⁷ pe fostul voievod și doamna lui Marica, în ispostaza de călugăriță. Identificarea a fost, se pare acceptată și de autorul ultimului studiu asupra domniei lui Ion Vodă¹²⁸. O credem și noi îndreptățită. Amintim, în sprijinul acestei identificări, și apariția în pomelnicul aceleiași mănăstiri a „Evdochiei” și a lui „Dumitru Huhulea vornic”, părinții lui Lupu păhărniceș și, de asemenea, a unora dintre înaintașii lor¹²⁹. Se poate dar afirma că Bisericianii a foste dintre mănăstirile care n-au văzut cu ochi răi ridicarea lui Ion Vodă. Rudele doamnei Marica și însăși ea cu Ion Vodă, sînt arătați acolo ca donatori¹³⁰. Deoarece însă în toate actele în care e amintită doamna lui Ion Vodă, se întâlnește numai cu numele de „Mărica

brie și 27 decembrie 1591 (7100), își vinde părțile de moșie din Trebujeni și a treia parte din moșie din Feredeeni, unui Corciu apod. În act i se spune „rugătorul nostru eromonah Gavril, egumen la sfînta mănăstire Bistrița”. (A. Sava, *op. cit.*, p. 25—26). În august 1602 (7110). Gorceiu apod vinde aceste bunuri giupinensei lui Ion Golăc. În act se face mențiune că Gorceiu le avea de cumpărătură de la „Gavrilie călugărul, fiul lui Eremia pîrcălab”. (A. Sava, *op. cit.*, p. 31—32).

¹²⁰ Nu mai reapare în divanele următoare, fie că a fost pribeg, fie că a murit în cursul evenimentelor, din și de după 11 iunie 1574.

¹²¹ Se va ralia mai târziu la domnia lui Petru Șchiopul.

¹²² Bibliografia la Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 182—186.

¹²³ La 21 mai 1575, Lupea Huru era în țară și primea de la Petru Vodă Șchiopul carte de împărțeață de țigani robi cu nepoții săi, fiii lui Dragoș Huru. (Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 186).

¹²⁴ Data „post quem” moartea lui Lupea Huru era un fapt îndeplinit, trebuie socotită 27 aprilie 1581 (7089). La această dată „Armanca”, giupineasa lui „Lupea Huru biv pîrcălab „vinde părți de moșie. (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XIX, p. 144).

¹²⁵ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 186 și nota 8.

¹²⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 296 și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXIV, p. 203—204.

¹²⁷ N. Iorga, *Ibidem*, XVI, p. 245 și nota 1.

¹²⁸ Dinu C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 186 și nota 8.

¹²⁹ După pomelnicul slavonesc al mănăstirii Bisericiani „Dumitru vornic și Dochia”, Gh. Ghibănescu, în *Uricarul*, XXIII, Iași, 1895, p. 109. Acolo și alte neamuri huhulești.

¹³⁰ Donații în pomelnicul Bisericianilor, N. Iorga, *Studii și documente* XVI, p. 245.

doamna a lui Ion Vodă", trebuie să conchidem că trecerea ei în cinul monahal s-a făcut cu puțin înainte de moarte și numai după 21 iunie 1631, ultimul act care o atestă în viață ¹³¹.

B. Legăturile cu biserica. După spusele izvoarelor narative, Azarie și izvodul folosit de Ureche, conflictul noii domnii cu „biserica” ar fi fost mai adânc. Dar oare trebuie să vedem în acest conflict o atitudine antireligioasă sau măcar anticlericală a voievodului? Dacă ar fi să credem pe Azarie și chiar pe Ureche — în prelucrarea făcută izvodului pe care l-a folosit când și-a scris cronica — Ion Vodă s-ar fi comportat ca un om fără o înțelegere elementară a situației, orbit de minie și pornit să-și instrăineze dintru început, prin măsuri absurde și neexplicabile, orișice atașament din lumea factorilor reprezentativi ai vieții feudale: clerul și boierimea mare sau mică și chiar poporul de rînd și pe oșteni. Dar aceste afirmații vin în contradicție cu pasagiile din aceleași cronică, care văd în Ion Vodă o minte ascuțită, ce evident, sesiza ușor cele mai grele probleme de conducere. De altfel nu trebuie să uităm că și boierii partizani ai lui Ion Vodă își aveau ctitoriile lor, biserici și mănăstiri, care constituiau o parte din forța lor feudală, materială și spirituală. Cum ar fi admis aceștia o confiscare generală a bunurilor mănăstirești?

Să vedem însă ce spun și celelalte izvoare — izvoarele diplomatice, ale căror mărturii, prin însuși caracterul lor, nu pot fi bănuite de parțialitate și care, au rolul de a controla, preciza și rectifica spusele cronicarilor care, pe lângă deficiențele cunoscute, prezintă adesea o cronologie vagă sau de-a dreptul eronată. Mărturiile documentare atestă că „persecuțiile” clericilor n-au început decît tîrziu, după năvala în țară a lui Bogdan Lăpușneanu, adică după martie-aprilie 1572. Deci este cazul să ne punem întrebarea legitimă dacă nu cumva a existat o legătură de la cauză la efect, între evenimente, adică dacă n-au existat suspiciuni sau chiar dovezi ale amestecului unei părți din cler în aceste frământări? Din actele păstrate reiese că la 4 noiembrie 1572 (7080), Vlădica Gheorghe, episcopul de Roman, se găsește în funcție. Din Adjud dădea o carte de întărire de schimb între Nastasia, fiica sulgerului Gherman Hira și Gavril Uricarul ¹³². De altfel judecarea și condamnarea lui Gheorghe episcopul se vede a nu fi avut loc decît după 27 februarie 1574 ¹³³. La fel, fuga mitropolitului Teofan, însoțit de patru călugări, cu care împreună ducea și valori din tezaurul mitropoliei, se pare a fi precedat această judecată. Scri-

¹³¹ Dinu C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 186—187, nota 8, p. 186: la 2 martie 1633 „Marica doamna” era moartă.

¹³² *Catalogul documentelor moldovenesti*, vol. I, Buc., 1957, p. 153, doc. nr. 578 cu data „4 noiembrie 7080”. Se vede că episcopul folosisese încă „stilul de la ianuarie”.

¹³³ La această dată episcopul Eftimie de Alba Iulia era invitat în Moldova printr-un sol al lui Ion Vodă, ca să judece greșelile lui Gheorghe, fostul episcop de Roman. Aceasta este după cum s-a arătat, interpretarea care trebuie dată însemnării din socotelile Brașovului: „War auch wiederum kommen der Wladika mit einem moldnerischen Patten. daselb einem Wladika abzusecen”: a venit din nou Vlădica cu un sol moldovean, să se destituie acolo un vlădică”. (Hurmuzachi Iorga, *Documente XI*, p. 811; N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. I, p. 178—180; Dr. Zenovie Picișeanu, *Cronologia episcopilor Bălgradului înainte de Unire*, în „Cultura creștină”, an. XI, ianuarie-martie 1922, nr. 1—3, p. 19).

soarea lui Ion Vodă către bistrițeni, de urmărire a lui Teofan, cu data de lună și zi „24 mai”¹³⁴, pare a fi din 1573¹³⁵.

Din informația care s-a păstrat, reiese că episcopul Gheorghe de la Roman, a fost judecat de un „schor” anume format, în care intrau probabil, dușmani ai lăpușnenilor și, posibil, și dușmani personali, cum a fost acel Eftimie, compromis în năvala lui Ștefan Mizgă și se pare retras în Ardeal, unde cîțva timp ar fi fost episcop de Alba Iulia¹³⁶. S-a văzut, din spusele lui Azarie, că Gheorghe episcopul nu se bucura de prea multă simpatie, nici în cercurile clerului cu care venea în contact cronicarul călugăr¹³⁷. Oricum ar fi fost alcătuit „soborul de judecată”, episcopul a fost totuși „judecat” și condamnat de un sobor bisericesc, constituit după toate canoanele bisericești în vigoare. Deci domnul a păstrat cel puțin aparența legalității. „Molodeț călugărul”, după numele complet „Iacob Molodeț”¹³⁸, posibil coborîtor dintr-o familie boierească credincioasă lăpușnenilor, era egumenul de la Slatina¹³⁹, una dintre bogatele ctitorii ale lui Alexandru Lăpușneanu, întărită cu ziduri puternice, ca cea mai mare parte din vechile mănăstiri și, după cît se pare, un puternic centru de rezistență armată contra lui Ion Vodă. Numai așa se explică afirmația lui Azarie că Ion Vodă „pe călugări i-a cercetat cu multe nenorociri și s-a umplut temnițele de călugări legați și se goleau mănăstirile”¹⁴⁰. Aceste măsuri luate de domnitor ar putea părea absurde, dacă nu am admite că au avut un caracter represiv!

Cît de acut a fost conflictul dintre noua domnie și acea parte a clerului din Moldova, legată de lăpușneni, se vede și din faptul că din relativ marele număr de documente de întărire de moșii, păstrate din domnia lui Ion Vodă — ceva mai mult de 43 de acte¹⁴¹ — numai o cîțime cu totul redusă, de șapte

¹³⁴ G. Tocilescu, 534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova, Buc., 1931, p. 527—528, doc. nr. 510.

¹³⁵ Pentru data de 1573 a optat și Dinu C. Giurescu, op. cit., p. 87. Fuga avușese loc, după toate probabilitățile, anterior datei de 17 februarie 1573, cînd Teofan e acuzat de luare de mită și de favoritism. (D.I.R., XVI, A, III, p. 14—16, doc. 22).

¹³⁶ N. Iorga, Istoria bisericii românești, I. p. 160—162 și 178—180.

¹³⁷ Cronicile slavo-române, Ed. cit., p. 149: „și acesta era lacom și foarte zgîrcit”.

¹³⁸ D. Dan, Mănăstirea și comuna Putna, p. 77, unde numele lui Molodeț e tradus în românește „cel tînăr”, într-o inscripție pe scoarța unui Evangheliar slavonesc. Pentru egumenia lui la Slatina a se vedea și Cronicile slavo-române, ed. cit., p. 125.

¹³⁹ Locurile arătate mai sus.

¹⁴⁰ Cronicile slavo-române, ed. cit., p. 149.

¹⁴¹ Dinu C. Giurescu, Ion Vodă cel Viteaz, p. 95. La cele 36 de documente publicate în D.I.R., XVI, A, III, p. 5—37, autorul studiului citat identifică încă 6 documente menționate în acte ulterioare, și un document publicat de A. Sava, Documente privitoare la tirgul și orașul Orhei, p. 15—16. La aceste documente se mai pot adăuga încă alte 6, parte dintre ele păstrate în rezumate rău date, publicate în alte colecții, după alte arhive decît cele avute în vedere de colectivul care a alcătuit „corpusul” D.I.R. și unul original slav inedit.

Aceste 6 documente sînt: 1. Documentul din 8 martie 1572 (7080), prin care Ion Vodă întărește Măricăi (jupineasa lui Tăutul) stăpînirea asupra satelor „Tăteni și Dumeni și Călugăreni pe Jijia”, care sînt „ale ei drepte ocine și moșii” Gh. Ghibănescu, Surete și izvoade, XIX, p. 78). Probabil satelor fuseseră confiscate sub Lăpușneanu, cu ocazia complotului urzit de Lupu păhărnice, la care participaseră și rudele sale tăutești. 2. Document din circa 1573 (7081), prin care Ion Vodă dă întărire Magdalenei, cneaghina lui Neagu pircălabul, să stăpînească Călugărenii din Dorohoi „căci acest sat l-a schimbat Tăutul de a sa bunăvoie cu dînsa, și a dat Tăutului jumătate din satul

acte se referă la vreo afacere a unei mănăstiri. Și nu toate aceste acte păstrate sînt în favoarea mănăstirilor! Se poate vorbi totuși despre o încercare de „secularizare“ a averilor mănăstirești, după cum am făcut-o și noi într-o lucrare mai veche, scrisă în colaborare?¹⁴² Sau numai despre „o măsură“ care „să micșoreze puterea materială a clerului potrivit puterii sale autoritare“, cum se conchide în cea mai recentă și completă lucrare asupra domniei lui Ioan Vodă?¹⁴³ Apoi nu s-a avut în vedere, cînd s-a discutat atitudinea lui Ioan Vodă față de biserică, și situația clerului de mir. Pentru o concluzie cît mai conformă cu indicațiile izvoarelor păstrate asupra atitudinii domnului față de biserică, trebuie însă cunoscută și această latură a problemei. Ca urmare, se cuvine a fi reluată discuția și dusă sub toate aspectele în lumina posibilităților de documentare pe care le avem astăzi, prin editarea, într-un corpus, a celei mai mari părți din documentele interne ale epocii.

În lucrarea lui Dinu C. Giurescu, s-a arătat, cu toată atenția, și cazurile de întărire de bunuri ale unor mănăstiri, mai ales în prima parte a domniei lui Ion Vodă. Este interesant de știut cui aparțineau mănăstirile care au primit întăririi, condițiile în care s-au făcut aceste întăririi sub Ion Vodă și ce legături au putut avea ele cu domnii de dinainte de Lăpușneanu, precum și cu boierii care au sprijinit domniile lăpușnenilor sau pe alți eventuali pretendenți; ce mănăstiri și clerici au fost loviți prin măsurile luate de domn, precum și eventualele lor legături cu partida adversă domnului.

Din cercetarea actelor păstrate, se vede că s-a bucurat de favoarea domnului un număr de 4 mănăstiri în folosul cărora s-au dat 7 acte. Două mănăstiri se vede a fi fost lovite. Pentru una din ele relația e acoperită sub pretextul unei vînzări. Pentru alta se motivează fătîș măsura luată. Dintre mănăstirile parecum

Balița pe Bașcu în schimb (Ghibănescu, *Surete*, XIX, p. 78—79); un act în copie slavonă (cu traducere) de cuprins asemănător au publicat N. Grigoraș și I. Caproșu în articolul „Documente moldovenești inedite din secolele al XVI-lea și al XVII-lea în „Studii. Revistă de istorie“, tom. 21, nr. 2, 1968, p. 246—247. Și acest sat, după cum se vede din actul precedent fusese revendicat de Mărica, cneaghina lui Tăutu, ca fiind confiscat sub Lăpușneanu. În martie 1572, e reîntors de însuși Ion Vodă Măricăi. Dovedindu-se apoi că satul fusese schimbat de Neagul (sic Neagoe) pîrcălab cu Tăutul, e reîntors acum jupinsei lui Neagoe. „Neagul pîrcălab“ e „Neagoe pîncălab de Hotin“, rămas credincios lui Lăpușneanu cu ocazia complotului din 1556. În folosul lui, după cum se vede trecuseră o parte din satele complotiștilor și anume moșiile lui Tăutu, rudă apropiată a lui Lupu păhărniceș. 3. Documentul din (1573—1574) februarie prin care Ion Vodă întărește nepoților lui Vasco Mîhăilaș, stăpînirea asupra satului Cîndeștii pe Siret, moștenire de la strămoșul lor cu urice de la Alexandru cel Bun (P. Mihailovici, *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia, Chișinău*, 1933, p. 6—9). 4. Documentul din 4 martie 1573 (7061), prin care Ion Vodă judecă pricina dintre „nepoții Micăi“, cu Toader și cu fiii lui Alexa, pentru a 6-a parte din Potlogeni (Gh. Ghibănescu, *Uricarul XXIII*, p. 14—17, orig. slav cu traducere). 5. Documentul din Iași din 31 decembrie 1573 (7082), prin care Ion Vodă întărește vînzarea făcută de Vascan aprod lui Popa Ștefan cu zloți tătărăști“ (N. Iorga, *Studii și documente*, XI, Buc., 1906, p. 270—271). 6. Documentul original slavon din 13 mai 1574 (7082), prin care Ion Vodă dă întărire asupra satelor Mărcești și Luncani. (I. Leonte și L. Papadopol, *Din materiale documentare achiziționate de Arhivele statului în anul 1962*, în „Revista arhivelor“, I, Buc., 1963, p. 303“). Actul a fost publicat după originalul slavon de N. Grigoraș și I. Caproșu în articolul citat p. 251—255.

¹⁴² C. I. Andreescu și C. A. Stoide, *Documente și regeste*, vol. I, *Documente moldovenești din sec. al XVI-lea*, Iași, 1934, p. 43.

¹⁴³ Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, p. 94. Analiza politicii lui Ion Vodă față de cler, p. 81—94.

favorizate, Tazlăul — ctitoria lui Ștefan cel Mare — primise trei acte de întărire de stăpînire și de tranzații: prin actul cu data de 7 martie 1572 (7080), Ion Vodă întărește acestei mănăstiri stăpînirea asupra satului Tătești, pe care-l avea de la Petru Vodă. Sint respinse prin actul domnesc pretențiile „unor oameni” care reclamaseră satul ca unul ce le-ar fi fost confiscat de „Alexandru voievod” Lăpușneanu și dat mănăstirii¹⁴⁴. Și documentul cu data de 19 august același an, face cunoscut că domnul a dat și a întors mănăstirii Tazlău satul Tătești¹⁴⁵, deci satul fusese pus din nou în discuție. Tot în legătură cu afaceri ale m-rii Tazlău este și actul din martie 1573; Ion Vodă arată că a venit înaintea sa, Luca din Cîrjești, mărturisind că i-au dat călugării de la Tazlău niște vie de la Coțnari, cu obligația ca el să le dea în fiecare an cite 6 bute de vin. La fel aveau să procedeze și urmașii lui Luca. Iar dacă se vor sfîrși toți din neamul lui, „vile să fie ale mănăstirii” spune actul¹⁴⁶. Din finalul acestui act se vede că avusese loc o piră din partea lui Luca. Domnul impusese o tranzație care convenise părților: „și cu această carte să aibă călugării să ia în fiecare an cite o bute de vin de la el.. Și de acum înainte să nu aibă a se pirî mai mult, niciodată în veci, înaintea acestei cărți a noastre”¹⁴⁷. La cercetarea atentă a actului se observă că ne găsim înaintea unei mai vechi confiscări domnești, care trecuse prin donație vile la mănăstirea Tazlău. Luca din Cîrjești era, probabil, dintre urmașii celor de la care vile fuseseră confiscate, și acum le revendica. La reclamația lui Luca, domnul găsisse bună această formă de tranzație între urmașul vechilor proprietari și mănăstire.

Un act din 17 februarie 1573 (7081), ne vorbește despre o „donație” — de felul celei către mănăstirea Tazlău — făcută de domn către mănăstirea Voroneț, ctitoria lui Ștefan cel Mare. În act sint arătate împrejurările în care, sub Alexandru Lăpușneanu, și mai tîrziu sub fiul său Bogdan au fost luate de la fiii logofătului Mateiaș niște vie și date vechilor lor proprietari „fiii lui Ivăncuț”, trecîndu-se peste împrejurarea că Mateiaș logofătul plătise „capetele” acestora în timpul lui Petru Voievod, cu suma de 1.200 de zloți tătărășeti. Ioan Vodă hotărăște acum ca aceste vie să fie înapiate fiilor lui Mateiaș logofătul, întrucît fiii lui Ivăncuț n-au putut restitui la timp banii, iar jumătate din „mustul” pe 3 ani, cît au ținut ei vile să fie dat mănăstirii Voroneț, cu voia fiilor lui Mateiaș. După cum se vede, din litigiul de față, mănăstirea Voroneț se interpusese înaintea domnului pentru o parte litigantă, și domnul — rezolvînd litigiul — dispusese să se doneze mănăstirii parte din venitul pe 3 ani al bunului în discuție. Actul în cauză semnifică și o atitudine de reverență și pietate a domnului „dăruitor” către vechea ctitorie a străbunului său¹⁴⁸.

Pentru Pobrata, ctitorie răreșească, s-au păstrat două acte de întărire: la 16 martie 1572 (7080), Ion Vodă întărește mănăstirii stăpînirea „iezerului Bialeu și a tuturor gîrlelor ce ies și intră în Bialeu și a altor gîrle”. Nimeni, fără știrea egumenului mănăstirii „să nu poată pescui în iezer și gîrle sau să taie lemne în mlădet”¹⁴⁹.

La 25 ianuarie 1573 (7081), domnul întărește mănăstirii stăpînirea asupra satului Protopopenii pe Siret, cu mori și cu tot venitul¹⁵⁰. Bistrița, vechea ctitorie a lui Alexandru cel Bun, primise o întărire de țigani robi¹⁵¹.

Se pare că avem de a face — în toate 3 actele — cu obișnuitele întăriri de domnie nouă, acordate unor mănăstiri spre a fi puse la adăpost de încălcările cunoscute în aceste împrejurări.

Prin actul cu data de martie 1574, se întărește „vînzarea” de sat făcută în folosul lui Meștea, credincios al noului domn Ion Vodă, de către mănăstirea Sf.

¹⁴⁴ D.I.R., XVI, A., III, p. 5—6, ccd. 10.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 6, doc. 11.

¹⁴⁶ D.I.R., XVI, A., III, p. 20, doc. nr. 26.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 14—17, doc. 22.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 6, doc. 11.

¹⁵⁰ D.I.R., XVI, A., III, p. 14 — doc. 21.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 7, doc. 12 din 22 mai 1572 (7080).

Ilie, fundație lăpușneană. Tranzacția, cum se vede din actele posteriore, avusese loc în condiții ambigue. În actul citat se arată că au venit înaintea domnului și a boierilor egumenul de la mănăstirea sfintu Ilie, și au vîndut „dreapta lor ocină și danie”, pe care o avea mănăstirea de la Tudora și Marica și de la „cneaghina lui Orăș”, pentru pomenirea nepotului lor „Văscan Gănescu”, satul Hăsnășeni pe Cîrligătura. Cumpărătorii — Meștea și surorile lui, etc., și „vărul lor Negruțul comișel, fiul lui Gliga” și alte rude ale lor — se arată în act că ar fi plătit călugărilor pentru sat, 400 de zloți tătărești. Ei ar fi cerut călugărilor să le dea și „uricul mic” de la Văscan Gănescu, pe satul Hăsnășeni și ei au spus că nu l-au avut, că ei au ținut satul numai cu gura”¹⁵². Satul în cauză aparținuse deci lui Văscan Gănescu, unul dintre „hiclenli” din 1521, contra lui Ștefăniță vodă și — după asasinarea lui Ștefan Lăcustă — sprijinitori ai domniei lui Alexandru Cornea. „Donația” rudelor sale către mănăstire nu fusese decît o recunoaștere verbală. Dar Meștea și apropiații săi se văd a fi fost dintre urmașii lui Văscan Gănescu, după cum o arată descendența unora din ei din Gliga, rudă cu găneștii și părtaș la acțiunile amintite. Aceștia trăiau încă prin 1545-1546 — a doua domnie a lui Rareș — în Polonia. Pentru vina din trecut, dar și pentru uneltiri mai recente, ei sînt urmăriți de domnul Moldovei prin solia lui Avram de Bănila. Li se da și identitatea mai de aproape : sînt Gliga, fiul lui Arbore, Văscan a lui Șarpe, un Tăutu, un fiu al comisului Pătrașcu și Ion Crasneș¹⁵³.

Este interesant de constatat că tîrziu, după căderea lui Ion Vodă, la 7 mai 1581 (7089), satul a fost revendicat înaintea Divanului, nu de mănăstire, ci de „fiicele lui Ieremia humelnic”. Meștea Vataș și ai lui au prezentat ucrul de cumpăratură dat de Ion Vodă, căutînd a dovedi că satul l-au cumpărat de la mănăstirea sf. Ilie. Pusă în cauză mănăstirea a contestat vînzarea, atestînd numai că satul a fost „luat de la sfînta mănăstire de Ion Vodă... cînd au luat și alte sate”¹⁵⁴. Întrebarea care se pune este, în ce condiții stăpînea mănăstirea sfîntul Ilie satul Hăsnășeni în 1573 ? Ca răspuns se impune alternativa : sau că satul a fost luat domnesc de Alexandru Lăpușneanu și „dăruit” apoi mănăstirii sfîntul Ilie, sau că Ieremia humelnic, partizan al lăpușnenilor, amestecat în luptele interne din domnia lui Ion Vodă și silit să pribegească, a lăsat satul să-l țină mănăstirea, pentru a-l pune la adăpost de o confiscare, ceea ce se vede, n-a avut efectul scontat. Muștea și ai săi erau și ei rude cu Ieremia humelnic.

Un alt document posterior lui Ion Vodă, cu data de 8 noiembrie 1576 (7085), arată că sub domnia acestuia fuseseră confiscate, probabil de domn, două sate ale mănăstirii Moldovița, ctitorie răreșească la care și Lăpușneanu devenise al doilea ctitor¹⁵⁵. Aceste sate, pe nume Miteștii și Sărăcineștii, se spune în act, fuseseră cumpărate de Alexandru Lăpușneanu, pentru suma de 1.200 de zloți tătărești de la „Marica cneaghina lui Turcu sulger, fica lui Ieremia vistiernic” — Evloghie după călugărire — și date mănăstirii. În act se spune numai că satele cu privilegiile lor fuseseră luate de la mănăstire de Ieremia fost hatman, în zilele lui Ion Vodă și nu le-a dat nimic¹⁵⁶. Confiscarea în cauză, fără îndoială, a fost — ca și măsura luată contra călugărilor de la mănăstirea Slatina și a egumenului Iacob Molodeț — un act de represaliune asupra unor adversari politici. Hatmanul Ieremia va fi primit aceste sate ca răsplată de la domnie pentru zdrobirea rezistenței armate a unor partizani lăpușneni, chiar între zidurile mănăstirii. Numai acesta poate fi sensul confiscării satelor Mitești și Sărăcinești și atribuirea lor hatmanului domniei lui Ion Vodă !

¹⁵² D.I.R., p. 29—30, doc. 39.

¹⁵³ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 414, după studii inedite al lui T. Holban. Asupra complotului din 1521, pe larg în I. Minea, *Complotul boieresc în contra lui Ștefăniță vodă, în „Cercetări istorice”, IV, 2, (1929),* p. 200—2115 și M. Costăchescu, *Documente moldovenesti de la Ștefan cel Mare*, Iași 1933, p. 29—31 etc.

¹⁵⁴ D.I.R., XVI, A., III, p. 156—157, doc. 206.

¹⁵⁵ În acest sens și donația din actul de față ; vezi *ibidem*, p. 71—75, doc. 94.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 75—76, doc. 94.

Independent de actele de întărire acordate mănăstirilor, au rămas din domnia lui Ion Vodă și o serie de acte de întărire de cumpărături sau de moșteniri ale unor membri ai clerului, monahi și preoți de mir. Ele își au rostul lor pentru a se înțelege mai bine atitudinea noii domnii față de cler. Beneficiarii acestor acte — în ordinea emiterii actelor — sînt următorii: la 3 decembrie 1572 (7081), apare popa Ioniță și frații Onică și Pătrașcu paharnic și surorile lor Martina și Ghinda și alte rude ale lor, cărora Ion Vodă le întărește stăpînirea asupra satului Poienile¹⁵⁷. La 20 decembrie același an, domnul întărește jumătate din satul „Stîngăceni pe Solovăț” lui popa Ion și popa Ioachim cu frații și surorile lor „fiii lui popa Ioan”¹⁵⁸. La 21 februarie 1573 (7081), „popa Simion și fratele său Toader și ginerile său Simion „primesc de la domn întărire pentru cumpărături în sumă de 300 de zloți, a patra parte din satul Fundeștii pe Albăia, de la Tudora și sora ei Sofia și de la nepoata lor Marica, fiica lui Gavril”¹⁵⁹. În (aprilie) 1573 (7081), domnul întărește „la toți nepoții lui popa Stroe cel Bătrîn” stăpînirea asupra unei poieni „peste Tazlău, la gura Strimbei”, care „acum se numește Stroestii”¹⁶⁰. La 4 mai 1573 (7081), domnul întărește preotului „Toader din Lăpușna” cumpărătura unei jumătăți de sat Costești, partea cu heleșteu și cu moară în Botna. Această moșie a cumpărat-o popa Toader de la o Tudosia, fata Anușcăi, nepoata lui Drăgan armașul, drept 800 de zloți tătărești¹⁶¹. Documentul din 31 decembrie 1573 (7082), prin care Ion Vodă întărește lui popa Ștefan și preotesei Ileana, stăpînirea pe ocina pe care le-a vîndut-o Vascan aprodul, ce o avea de la străbunul său Petru Căplescuc¹⁶². Actele în cauză relatează o serie de măsuri administrative luate de noua domnie față de supușii săi din cler, care primesc întăriri de proprietăți, fără nici o discriminare, la fel cu alții „credincioși” ai domniei.

Se cunosc și două acte prin care, în afaceri particulare, sînt dezavantajați unii membri ai clerului: actul din 31 decembrie 1573 (7082), din care se vede că popa Drăghici a contestat înaintatea Divanului domnesc dreptul lui Lazăr comișel, ruda sa, de a stăpîni părți din Bărboși. Domnul a dat zi comișelului cu ai lui „ca să jure cu 24 de oameni”, că au ocină în sat. La zi, acesta a venit cu jurătorii și „s-au îndreptat”, punîndu-și fierie 12 zloți în vistieria domnească. Popa Drăghici și cu nepoții lui au rămas „din toată legea”¹⁶³. O situație aparte o întîlnim în actul cu data de martie-iunie 1574 (7082), care relatează pricina dintre frații Movilești și urmașii unei Anușca, pentru stăpînirea satului Balasinești. Prin acest act „Gheorghe monah” viitorul mitropolit și frații săi Toader, Irimia și Simeon, fiii lui Ion Movilă fost logofăt, sînt siliți „să dea ocină pentru ocină sau bani, cum se vor tocni”, lui Toader și frații și verii lui „copiii Anușcăi” pentru că Ion Movilă a ținut satul lor, Balasinești „cu sila”¹⁶⁴. Deci și aici ne aflăm în fața unui caz de confiscare, din timpul primei domnii a lui Alexandru Lăpușneanu și de restituire sub Ion Vodă.

Venim acum la o informație care a dat tonul, oarecum în istoriografia noastră în ce privește atitudinea atribuită lui Ion Vodă față de biserică. E vorba despre știrea păstrată într-un document de la Ieremia Movilă, cu data de 30 martie 1599 (7107), în care — vorbindu-se de satul Boboiugii, dat de Toader Bubulug mănăstirii Homor — se arată că mai tîrziu satul a fost „stă-

¹⁵⁷ D. I. R., XVI, A, III, p. 9, doc. 16.

¹⁵⁸ Ibidem, p. 10—11, doc. 18.

¹⁵⁹ Ibidem, p. 17—18, doc. 24.

¹⁶⁰ Ibidem, p. 22—23, doc. 29.

¹⁶¹ Ibidem, p. 26—27, doc. 33.

¹⁶² N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 270—271. Actul a fost regestat de N. Iorga, după o traducere a lui Gheorghe Evloghie dascălul din 2 iunie 1781).

¹⁶³ D. I. R., XVI, A, III, p. 26—27, doc. 33.

¹⁶⁴ Ibidem, p. 31—33, doc. 40.

pînit“ de „Ivan uşar, danie de la Ion Vodă, cînd a luat Ion Vodă satele tuturor mănăstirilor“¹⁶⁵.

S-a arătat mai sus imposibilitatea de fapt ca Ioan Vodă să fi dispus să se ia „satele tuturor mănăstirilor“. Dar să dispună să se ia satele mănăstirii Homor, poate fi de crezut? Față de cele ce se cunosc asupra legăturilor dintre domn și urmașii ctitorilor mănăstirii Homor, afirmațiile din cuprinsul acestui act par de-a dreptul ilogice! Ion Vodă nu putea să confişte satele mănăstirii Homor, singura mare mănăstire ctitorită de rude apropiate ale soției sale, ale socrului său Lupea Huru, pîrcălab de Hotin și ale vărului soției sale, Maxim pîrcălab de Neamț! De altfel e neîndoișoasă că pe lângă ceilalți boieri din Divanul său — rude ale domniei — marea mulțime de alți dregători de ținut și de curte, sprijinatorii domniei lui Ion Vodă, înrușiți în dea-proape cu ctitorii mănăstirii, ar fi fost și ei nemulțumiți cu aceste confiscări! În condițiile acestea s-ar ridica bănuiele asupra autenticității actului, că ar fi rău transmis sau chiar fals, deoarece cuprinsul lui e în contradicție cu tot ce se cunoaște, documentat, asupra legăturilor lui Ion Vodă cu boierii! După cît se vede însă, actul prezintă toate garanțiile de autenticitate, deși pecetea „este ruptă“. În cazul acesta explicația este alta.

E neîndoișoasă că și Ion Vodă a trecut la confiscarea unor sate ale mănăstirilor rivale. Era în obiceiul timpului și era și un mijloc de a face impuneri forțate pe socoteala unor adversari ai domniei. Apoi, după cît se vede acest domn nou, pare a se fi folosit de procedeul confiscărilor și pentru a-și răsplăti pe unii dintre partizanii mai activi, ceeace, de asemenea, era în moravurile epocii. Procedeul, s-a văzut, îl folosiseră și Alexandru Lăpușneanu. Dovezi, că l-a folosit și Ion Vodă le avem și în cazul cu mănăstirea Moldovița. Dar, după cît se constată, Ioan Vodă a mai recurs la un procedeu. A fost dispus, cînd era vorba să lovească în adversarii săi, să asculte și să dea curs revendicărilor ridicate de urmașii aceluia în dauna cărora se făcuseră confiscări în trecut, pentru vina de „hiclenie“, ceea ce nu pare a fi fost în obiceiul statornicilor! Satele confiscate cu ani în urmă și împărțite unor partizani ai diversilor domni sau unor mănăstiri și episcopii, fuseseră revendicate în domnia lui Ioan Vodă.

În felul acesta ne explicăm confiscarea de la episcopia de Roman a unui sat care aparținuse lui Onu Păstrăv și fraților lui, pierdut din cauza „vicleșugului“, cînd ridicase un pretendent contra lui Ștefăniță vodă în 1523. La 1 martie 1574 (7082) Ion Vodă întoarce satul lui Mihail și fraților săi, urmașii acestui Onu Păstrăv¹⁶⁶.

În ce privește cazul petrecut cu mănăstirea Homor, documentul spune mai departe: călugării „s-au pîrit de față înaintea domnului „și Ivan Ușar a rămas“ și călugării „s-au îndreptat din toată legea“ și „și-au pus sie-și fieriile, 24 de lei“. „Dacă ar ieși la iveală, după oarecare vreme, niscăiva privilegii sau ispoaoce ale lui Ivan Ușar, s-n-aibă credință nici odinioară în veci“¹⁶⁷. Deci Ieremia Movilă n-a admis, conform obiceiului pămîntului, întoarcerea satelor și Ivan Ușar a pierdut procesul¹⁶⁸. Deci și satul Boboiugii se vede a fi fost unul dintre satele confiscate de domnie, pentru crimă de trădare — probabil tot în 1523 — și apoi trecut sub o formă oarecare în stăpînirea logofătului Toader Boboiug. Acesta, poate ținînd seama și de proveniența satului, l-a donat spre sfîrșitul vieții, ctitoriei sale de la Homor. Ioan Vodă luase hotărîrea tacită de a favoriza restituirea satelor de proveniența aceasta, urmașilor celorla de la care fuseseră confiscate, fie că acum aparțineau mănăstirilor fie unor boieri. Dispoziția lui Ioan Vodă era, se pare, că numai astfel de sate să fie luate de la mănăstiri și nu „toate“ satele mănăstirilor. Unul dintre cei care reverdicase astfel de proprietăți fusese și Ivan Ușarul.

¹⁶⁵ T. Bălan, *Documente bucovinene* vol. I, p. 128—132, doc. 55. O știre similară și în actul relativ la „confiscarea“ satului Hăsnășeni, unde se spune de asemenea „cînd au luat satele“. Am văzut ce semnificație are acest pasaj.

¹⁶⁶ C. I. Andreescu și C. A. Stoide, *Documente și regeste*, vol. I, p. 43.

¹⁶⁷ T. Bălan, *Documente bucovinene* I, p. 129—132.

¹⁶⁸ *Ibidem*.

În concluzie, se poate afirma că măsurile luate de Ion Vodă nu ținteau să lovească biserica și clerul, căci chiar de ar fi fost în intențiile lui acest lucru — ceea ce nu reiese din nici o mărturie — nu ar fi putut-o face. Tendința lui a fost numai, cum bine s-a subliniat¹⁶⁹ să lovească în acei reprezentanți ai clerului, legați de lăpușneni și adversari ai regimului său. Pe această i-a urmărit în bunurile lor, după caz, ținând seama de gravitatea faptelor. Pe unii, desigur — mai mult decât erată izvoarele — i-a suprimat după metodele și obiceiurile epocii...

Dacă raportăm actele relative la afaceri ale bisericii și clerului, în număr de 15, la totalul de 47 de acte păstrate din domnia lui Ion Vodă, constatăm că ele reprezintă un procent de circa 30%. Deci a treia parte din totalul actelor păstrate de la Ion Vodă au fost date în folosul clerului! Dacă totuși această situație nu avantajează prea mult clerul în general — ținând seama de atitudinea unei părți din cler față de noua domnie — nu putem deduce din aceasta că Ion Vodă ar fi avut idei preconcepute împotriva bisericii. Se impune apoi să facem o distincție în atitudinea domnului față de cler pe care el l-a considerat sub două aspecte bine precizate: clerul înalt, în parte reprezentant în biserică al lumii feudale, partizan al lăpușnenilor, pe care l-a persecutat și limitat în posibilitățile lui de manifestare, și parte din clerul înalt, legat de opoziția boierească făcută lăpușnenilor — opoziție pe care el o ciștigase — și din care cler a ținut să-și facă aderenți și, desigur, în largă măsură a izbutit¹⁷⁰. Clerul mic — preoții de mir cu urmașii și colateralii lor, care au aderat împreună cu micii proprietari liberi de pământ la noua domnie — categoric populară — și pe care a înțeles el să-și sprijine domnia.

Se vede numai că împrejurările și scurttimea domniei lui Ion Vodă, nu i-au permis să-și creeze mai puternice legături, în cler. A crede — numai din puținătatea actelor păstrate — că încercările lui în acest sens nu au fost prea insistente, ar însemna o înțelegere superficială a realităților epocii. Din actele care s-au păstrat, reiese că Ion Vodă a încercat acest lucru. Nu trebuie trecut cu vederea că numărul limitat al actelor de la Ion Vodă, în legătură cu biserica — de altfel ca și acelea referitoare la mireni — se poate explica și altfel. Fără îndoială au ieșit din cancelaria acestei domnii un număr mult mai mare de acte, decât acelea care se cunosc. Dar dintre acestea, multe vor fi fost distruse în domniile următoare — cum avem și mărturii care vorbesc despre acte ale lui Ioan Vodă rupte¹⁷¹, și cum se poate, de altfel, deduce din situația generală creată de împrejurările în care a căzut acest domn.

LES AGITATIONS POLITIQUES EN MOLDAVIE AU MILIEU DU XVI-e SIÈCLE

Résumé

L'étude débute par l'énumération des graves mécontentements que manifestèrent certains Moldaves à la suite du changement de règne, qui eut lieu en février-mars 1572, lorsque le prince Bogdan Lăpușneanu fut remplacé par

¹⁶⁹ Dinu C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 94.

¹⁷⁰ Pentru ierarhia bisericească din Moldova instituită de Ion Vodă, a se vedea: N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. I, p. 158—162; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 86—91.

¹⁷¹ Documentul din 30 iunie 1578 (7086), (în *D. I. R.*, XVI, A, III, p. 98, doc. 125); documentul din 7 mai 1581 (7089), (*Ibidem*, p. 156—157, doc. 206); document din 3 iunie 1586 (7094), (T. Codrescu, *Uricarul*, vol. II, ed. II, Iași, 1889, p. 260—261).

Ion Vodă, l'exilé de Rhodes. Ce changement fut considéré comme un grand malheur qui accablait le pays. Même les qualités du nouveau prince, son esprit pénétrant, son éloquence, constituèrent un motif de suspicion.

L'explication de cette attitude l'auteur la trouve d'une part dans l'étroite liaison qui s'était établie durant près de vingt ans entre ces Moldaves et Lăpușneanu, et d'autre part dans l'acharnement des vaincus, après les représailles que subirent ceux que s'étaient opposés au nouveau règne. L'auteur expose les rapports intimes établis entre une partie de la noblesse et du clergé avec le prince Lăpușneanu, après que tous les efforts de résistance de l'opposition qui vingt ans auparavant ne s'était pas accommodée à son règne, avaient été annihilés par des luttes âpres.

Ces réactions ont eu pour but, vers la fin de l'année 1553, de remplacer le prince Lăpușneanu par le jeune Constantin Rareș. Le complot avait été tramé par la princesse Hélène Rareș, qui était restée en Moldavie. Ont participé au complot un grand nombre de boyards, parmi lesquels le hatman Negriș, l'ancien sénéchal Sava Capote et même le Métropolite.

Il semble que certains cercles de Constantinople, très probablement sous l'influence de Iliș Mehmed, le fils de Rareș, qui s'était converti au mahométisme, ne furent pas étrangers à ce complot, car, après qu'il fut découvert, le jeune prétendant fut conduit à Constantinople. Quelques-uns des chefs du mouvement parvinrent à se sauver et à se réfugier à Constantinople, tandis que d'autres furent capturés par les soldats du prince et exécutés. Hélène Rareș subit le même sort. Peu de temps après ces événements, Constantin Rareș mourut à Constantinople, très probablement empoisonné.

Les membres de la faction n'ayant pas d'autre candidat au trône, se réconcilièrent avec Lăpușneanu et ce dernier épousa même Ruxandra Rareș, la soeur du prétendant décédé.

Le second complot tramé contre ce prince régnant a eu un bien plus grande ampleur. Il a eu lieu en 1556, reliant autour du jeune échanson Lupu, fils de Denise la Nonne, la plus grande partie de la vieille noblesse moldave : Tăutu, Sturdza, Nădăbaicu, Huru, Huhulea, apparentés au prétendant. La révolte fut étouffée et de cruelles représailles suivirent, qui eurent pour résultat que le prétendant, ainsi que ceux qui l'avaient soutenu, et même leurs familles, furent exterminés. Ceux qui ne furent pas exécutés, les hommes et même les femmes, furent obligés de se retirer dans les monastères. Même la mère du prétendant, Evdochia (qui fut l'épouse de Huhulea, le chambellan, et nièce de Ion Tăutu, ancien grand chancelier) devint nonne et prit le nom de Denise. Quelques-uns ont pu s'enfuir à l'étranger. Leur fortune fut confisquée et devint bien de la couronne. Comme telle, elle fut accordée aux partisans d'Alexandre Lăpușneanu. Même les biens appartenant aux monastères fondés par les boyards exécutés furent confisqués et attribués aux fondations du prince, ou déclarées biens de la couronne et distribués aux partisans de Lăpușneanu.

En procédant ainsi, Alexandre Lăpușneanu élimina la noblesse qui ne l'agréait pas et créa une nouvelle noblesse, en grande partie recrutée parmi les petits boyards (les „courteni”) qui lui étaient dévoués et qui avaient lié leur sort à celui de leur prince. Ensuite, par des dons, il s'allia le clergé et en premier lieu le Métropolite et les évêques qu'il avait lui-même élevés à ces dignités. Il procéda de la même manière avec les prieurs des grands monastères.

C'est cette situation que Bogdan Lăpușneanu hérita en 1568. La princesse Ruxandra, par des dons aux églises et par son habileté politique, en donnant aux boyards l'impression qu'ils participaient au gouvernement, réussit à obtenir en faveur de Bogdan l'appui du clergé et de la noblesse.

La chute du jeune prince Lăpușneanu eut de profondes répercussions. Ses partisans se coalisèrent et firent appel à l'étranger, notamment à la Pologne, contre le régime de Ion Vodă. De violentes luttes se déroulèrent au printemps de l'année 1572. Elles prirent fin par la victoire du prince Ion. Les habituelles représailles suivirent. Dans ces luttes, les chefs de la nouvelle noblesse périrent, tels que Sbera le dvornic, Veveriță le chambellan, Popa Cosma etc.

Les représentants du haut clergé subirent le même sort. Le Métropolite Théofan réussit à se sauver en fuyant dans les montagnes. L'évêque Georges, à la suite d'un procès, fut exécuté d'une manière fort cruelle; il fut brûlé. Les moines de plusieurs monastères eurent le même sort. Selon le chroniqueur Azarie qui fut le représentant typique du clergé qui avait bénéficié des faveurs du voievode Alexandre Lăpușneanu, toutes ces victimes furent innocentes. Le chroniqueur Azarie, aussi bien que le chroniqueur Grégoire Ureche, soutiennent que Ion Vodă a persécuté l'Eglise. Cette conclusion se trouve également dans les ouvrages des historiens modernes. Les documents conservés, relatifs au règne de Ion Vodă, infirment cette assertion; le nouveau prince n'a pas persécuté le clergé comme tel, et d'autant moins l'Eglise, mais il a frappé une partie du clergé qui avait, par diverses voies, au printemps de 1572, favorisé le retour de Bogdan Lăpușneanu. Pour les mêmes motifs, les monastères qui s'étaient compromis au cours de la lutte ont eu à souffrir les conséquences de leur attitude et leurs biens ont été confisqués. Tels furent les motifs des mesures prises par Ion Vodă contre certains monastères et contre certains représentants du haut clergé. D'ailleurs, il s'efforça de créer un nouveau clergé dévoué à sa personne. Notamment il eut recours à l'évêque Isaia de Rădăuți, auquel il confia des missions diplomatiques. Il fut en bonnes relations avec le bas clergé.

Après sa victoire, le nouveau prince régnant Ion Vodă, pour consolider son règne, fit des avances aux boyards et aux successeurs des boyards qui avaient été frappés et dépossédés par Alexandre Lăpușneanu. Dans ce dessein, il épousa la fille du boyard Lupea Huru, allié à de nombreuses familles nobles qui avaient soutenu le prétendant Lupu. Malgré quelques exceptions, c'est avec ces boyards qu'il constitua le conseil princier. C'est à eux qu'il confia le gouvernement des villes fortifiées. Cette noblesse, avec les „courteni" et l'aide des cosaques, l'ont secondé fidèlement dans sa lutte contre les Turcs. Parmi eux, quelques-uns sont tombés à la guerre et d'autres ont été sacrifiés au cours des persécutions et des représailles qui ont suivi la chute du prince. Ceux qui ont eu plus de chance ont pris la route de l'exil.

Bien plus tard, un petit nombre d'entre eux sont rentrés en Moldavie, après que le nouveau prince régnant Pierre le Boiteux eut fait connaître qu'il pardonnait toutes les fautes commises autrefois.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL UNEI PROPRIETĂȚI DEVĂLMAȘE — OBȘTEA PUTREDA

DE

D. ȘANDRU

În literatura istorică din țara noastră studiile asupra obștii țărănești și evoluției ei în decursul veacurilor sînt numeroase¹. Pînă în prezent, cercetătorii nu au ajuns la un punct de vedere comun în legătură cu originea țărănimii libere din evul mediu. Dintre concluziile enunțate, aceea potrivit căreia categoriile de țărani liberi din timpurile moderne ar fi urmași ai unor boieri mărunți, mici proprietari de pămînt, ale căror ocini s-au fărîmițat prin succesiuni², pare cea mai plauzibilă.

Autorii studiilor referitoare la evoluția țărănimii libere din țările române au constatat, aproape fără excepție, că aservirea acestei categorii sociale de către boierime a reprezentat un proces de lungă durată și că, în acest timp, un număr mai mic sau mai mare de săteni, sau uneori chiar obști întregi, au reușit să-și mențină dreptul de liberă dispoziție asupra loturilor.

În studiul de față ne propunem să urmărim evoluția obștii țărănești din satul Putreda³, județul Buzău, cu începere din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și pînă în zilele noastre. Autorul nu-și propune să modifice concluziile de pînă acum în problema obștii, întrucît datele referitoare la proprietatea devălmașă din Putreda nu fac decît să le confirme pe cele însușite de noi. Faptul că materialul documentar privitor la acest sat permite să se urmărească, pe de o parte, procesul de aservire a moșnenilor, iar, pe de alta, lupta lor pentru păstrarea libertății și, mai cu seamă în timpurile moderne, a independenței economice, ar putea prezenta, credem, un anumit interes pentru studiul obștii românești înseși.

Cele mai vechi documente cu referiri la satul Putreda datează din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Pe baza cercetării lor se poate constata că încă

¹ În legătură cu aceasta vezi lucrările apărute în ultimii ani : V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII*, București, Editura Științifică, 1957 (Capitolul *Obștea sătenească*) ; C. Cihodaru, *Cîteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii din Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, nr. 1/1961, p. 31—66 ; Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul sateilor devălmașe românești*, București, Editura Academiei, vol. I—III, 1958, 1959, 1965 ; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orinduirea feudală*, București, Editura Academiei, 1964.

² Vezi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 42.

³ În secolul al XVIII-lea satul Putreda, din județul Rîmnicu Sărat, s-a divizat în două : Putreda Mare și Putreda Mică, sau Putreda din Vale și Putreda din Deal. Actualmente, satele poartă numele de Livada și Livada Mică, fiind încorporate administrativ în comuna Grebănu, județul Buzău. Un rezumat al studiului de față a apărut în „Studii și cercetări de istorie buzoiană”, Buzău, 1973, p. 86—97.

din prima jumătate a celui veac exista aici o proprietate țărănească devălmașă, care cunoștea deja un proces de destrămare, atât prin acapararea unor părți din pământurile țăranilor de către feudali, cât și prin detașarea unor elemente înstărite din sinul obștii. Din analiza celui mai vechi document păstrat privitor la Putreda, — <1568 iunie 29 — 1569 ianuarie 29> — emis de voievodul Alexandru al II-lea, care întărea medelnicerului Bucșă și fratelui acestuia, armașul Petru, ocinele cumpărate de la vistierul Barbu, adică partea lui întregă de moșie împreună cu o treime din funia cumpărată de vistier de la familia Udrea, rezultă că familia boierului Barbu intrase în posesia pământului ce îl vindea în acel an prin cumpărarea unor părți din proprietatea devălmașă a țăranilor, efectuată și întărită în timpul domniilor lui Neagoie Basarab, Vlad Înecatul sau Vlad Vintilă și Mircea Ciobanul⁴.

Cîteva ani mai tîrziu, trei țărani, Boștea, Micul și Stanciul, cumpără împreună cîteva părți din moșia Putreda, formate din terenuri de cultură, ape, păduri, ogoare și vie, cu suma de 1160 de aspri⁵. Voievodul Mihnea Turcitul întărește prin actul emis din București <1582 septembrie — 1583 iunie 29> aceste ocine⁶. La 18 decembrie 1615, fiul lui Mihnea Turcitul, Radu Mihnea, întărește locuitorilor din Putreda dreptul de stăpînire asupra ocinelor din sat și a celor cumpărate din satele Homești, Dărăști, Stuhul Blajanului și Valea Putnei⁷.

Nu cunoaștem exact nici întinderea de pămînt aflată în 1615 în proprietatea țăranilor și nici numărul familiilor care o stăpîneau în devălmășie. La măsurătoarea executată după primul război mondial, cu ocazia procesului purtat între moșneni și moșierul D. C. Soutzo, pe baza vechilor documente și hărți, a rezultat că locuitorii stăpîniseră 5 640 ha la Putreda, Grebănu și Herăști, din care circa două treimi reprezentaseră păduri⁸.

În cursul secolului al XVII-lea și în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, deși s-au produs unele modificări în sinul obștii, stăpînirea devălmășă asupra pămîntului a continuat să se mențină. Această stare rezultă din zăpisele din 1682 și 1715, singurele documente care consemnează de altfel mutațiile din acea perioadă produse aici prin vînzări. Astfel, zăpisul lui Con. Ciutură, din 27 septembrie 1682, către nepotul Finta pentru niște părți de moșii la Putreda și zăpisul lui Lupu Tabacu ot Putreda și a feciorilor săi mai mici către feciorul mai mare al celui dintîi și frate al celorlalți pentru partea de moșie de la Putreda din Vale, din 7 martie 1715⁹, menționează totodată înfrățirea de moșie și stăpînirea comună asupra pămîntului.

Fără îndoială că vînzările de ocine moșnenești la Putreda nu s-au limitat la cele consemnate în zăpisele din 1682 și 1715. Procesul trebuie să fi avut o intensitate cu atât mai mare cu cît în decursul perioadei menționate coproprietarii moștenitori ai ocinelor deveneau tot mai numeroși¹⁰, dar lipsa izvoarelor nu ne permite să o determinăm cu precizie.

⁴ Vezi *Documente privind istoria României, veacul XVI. B. Țara Românească*, vol. III (1551—1570), București, Editura Academiei, 1952, p. 273—274.

⁵ *Idem*, vol. V (1581 — 1590), p. 86.

⁶ *Ibidem*; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 3 și 27; *idem*, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 138.

⁷ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 29; dosar 9/1926, f. 32—33.

⁸ *Idem*, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 3 și 27. Localnicii, cu care autorul acestui articol a discutat, își amintesc de o hartă, din secolul al XVIII-lea, a moșiei, care a servit predecesorilor lor ca document în procesul cu Soutzo, dar care, se pare că, a fost pierdută.

⁹ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 9/1926, f. 33.

¹⁰ Vezi în legătură cu procesul fărîmîțării proprietății devălmășe: C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 42.

Documentar, începuturile cotorpirii sistematice a pământului obștii Putreda pot fi plasate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, odată cu stabilirea familiei boierești Racoviță în satul vecin, Grebănu. Șetrul Ion Racoviță devine proprietar în obște după ce cumpără, prin zapisele din 15 iulie 1753 și din 5 septembrie 1754, trupul Herăști-Fintina-Turcului de la Gheorghe Fintescu și cumnata sa, Anița, sora lui Zăganu¹¹.

Urmasul acestuia, serdarul Dumitrașcu Racoviță, căsătorindu-se cu fiica spătarului Mihai Cantacuzino, Elena, a primit ca moștenire de la socrul său moșia Sinești¹². La 1 ianuarie 1781, noul proprietar cumpără de la Mihai Paroș trupul de moșie Pardoși, care avea, împreună cu moșia Sinești, 10 362 ha¹³. Concomitent, Dumitrașcu Racoviță cumpără, prin zăpisele din 2 iunie 1781, de la Socol Căpitanul și Dragomir Bratega, o parte din trupul de moșie Homești; cealaltă parte a fost cumpărată de același boier de la Maria, soția lui Ion Căpitanul Zăganul și ginerele său, Nicolae, prin zăpisele din 6 iunie 1784¹⁴.

Devenit spre sfârșitul veacului al XVIII-lea unul din cei mai mari proprietari funciari din acea zonă, boierul Racoviță a urmărit să-și sporească domeniul prin achiziționarea unor noi terenuri ce aparțineau moșnenilor. Cum încercările vornicului Dumitrașcu Racoviță de a intra în stăpânirea unei părți din pământul devălmaș s-au lovit de rezistența țăranilor, care refuzau să-i vândă loturile, în 1797 acesta a procedat la ocuparea cu forță a unor „șfuri” din pământul moșnenesc care se învecinau cu moșia sa¹⁵. Moșnenii au reclamat cazul domnitorului Alexandru Ipsilante. Țăranii s-au plins de atacarea proprietății lor și de furtul unui document privitor la pământul obștii efectuate de boier. Voievodul a cerut ispravnicului să cerceteze pricina și să hotărască. S-a stabilit cu acea ocazie că Dumitrașcu Racoviță a uzat de mărturii false depuse de un grec împămîntenit și de doi moșneni cumpărați de el pentru a i se stabili dreptul de proprietate asupra pământului obștii, ceea ce l-a determinat pe ispravnic să recunoască moșnenilor câștigul de cauză și libera stăpânire asupra terenului¹⁶.

Procesul din 1797 reprezintă doar un episod al împotrivirii moșnenilor față de încercările vornicului Racoviță de a-i aservi. Câștigul de cauză obținut de țăranii a silit pe boier să renunțe la achiziționarea prin mijloace de forță a terenului și să recurgă, ca și mai înainte, la cumpărarea unor loturi devălmașe, direct sau prin intermediari. Astfel, prin zăpisele din 6 martie 1800, Dumitrașcu Racoviță cumpără de la șetrul Enache Niculescu 600 de stinjeni din trupurile Putreda din Deal și Putreda din Vale, pământuri pe care vinzătorul le cumpăraseră, la rîndul său, de la moșnenii din localitate¹⁷; prin zăpisele din 22 octombrie 1803 biv vel vornicul Dumitrașcu Racoviță cumpără de la Grigore Bogdat și de la mama acestuia terenurile pe care ei le stăpîneau la Putreda¹⁸; prin zăpisele din 31 iulie 1809, același boier cumpără de la Stroie Coică Putrezeanu, iar prin zăpisele din 13 decembrie 1813 de la Ioniță sint Ion Bute Groasă ot Putreda alte terenuri¹⁹.

Starea de proprietar cu drepturi în obște a vornicului rezultă și din alte documente ale familiei Racoviță. Astfel, la 4 mai 1811 vornicul Dumitrașcu dădea dreptul de a se deschide o cârciumă pe una din părțile de moșie cumpărate de el

¹¹ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 91/1926, f. 5.

¹² George G. Vernescu, *Istoricul moșiei Grebănu cu trupurile din județul Rîmniceu Sărat, proprietatea d-lui colonel principe D. Soutzo. Diferendul cu moșnenii putrezeni*, București, Tipografia Jean Ionescu, p. 4.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Arh. St. București, fond Reforma agrară, din 1921, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 45/1930, f. 27.

¹⁶ *Ibidem*, f. 4; idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 28/1923, f. 29, 61 și 140.

¹⁷ Este vorba de lățimea, în capătul moșiei, a pământului cumpărat.

¹⁸ George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 4—5.

¹⁹ *Ibidem*.

de la moșnenii din Putreda; la 30 ianuarie 1816 Racoviță face un schimb, așa cum reiese din documentul din 23 noiembrie 1820, cu șetrarul Vlad Periețeanu pentru 40 de pogoane situate la Homești, contra a 5 stinjeni din hotarul moșiei Putreda cumpărate de la moșneni și a altor 30 de pogoane cumpărate de răposatul șetrar Enache Niculescu cu drepturi devălmașe în obștea Putreda, pogoane ce fuseseră schimbate cu vornicul Racoviță pentru alte terenuri la Homești²⁰.

În acțiunea de acaparare a pământului moșnenesc, Racoviță a avut, după anul 1811, concursul permanent al șetrarului Vlad Periețeanu. Acesta a reușit, la fel ca și ceilalți interpuși, să ademească pe moșneni prin diverse mijloace, silindu-i să vândă loturile²¹. Prin intermediul lui Vlad Periețeanu, pînă în anul 1819, vornicul Dumitrașcu Racoviță a concentrat în mîinile sale suprafețe întinse din terenul moșnenilor. Dar șetrarul, la fel ca și alți mijlocitori, a vîndut lui Racoviță doar o parte din pămînturile achiziționate, o alta a păstrat-o în proprietatea sa, iar o alta a revîndut-o moșnenilor²². Astfel, alături de principalii proprietari de la Greabănu, Dumitrașcu Racoviță și Ioniță Soutzo care stăpîneau cea mai mare parte din teren, în 1819 figurau ca posesori a cîtorva trupuri de moșie frații Periețeanu²³.

În anul 1830, ginerele lui Racoviță, postelnicul Costache Soutzo, a angajat pe inginerul hotarnic Ioan Predidici pentru a stabili limitele moșiei Greabănu și a executa ieșirea boierului din indivizune. Prin hotărîncia din 17 decembrie 1830, pămîntul moșnenilor din Putreda, situat în trupurile Greabănu, Herăști și Putreda avînd 1 224 stinjeni masă, a fost redus la numai 495 stinjeni²⁴.

Un an mai tîrziu, în 1831, cînd Dumitrașcu Racoviță moare, moșia Greabănu și pămînturile de la Putreda au fost lăsate prin testament ca moștenire uneia dintre fiice: Ruxanda, căsătorită cu Costache Soutzo²⁵. Cum țărani din Putreda nu recunoscuseră hotărîncia din 1830 a lui Predidici, noul proprietar moștenise o dată cu pămîntul și starea de tensiune în raporturile cu moșnenii, care s-a concretizat prin dese încălcări de hotare din partea celor din urmă. Unele procese purtate între moșneni și oamenii de încredere ai boierului atestă o dată în plus faptul că țărani refuzau să recunoască măsurătoarea din 1830. La 19 ianuarie 1834, de pildă, șetrarul Vlad Periețeanu se afla în judecată cu moșnenii din Putreda pentru tăiere de pădure²⁶; la 3 iunie 1836, Neagu sîn Samoilă se judeca, de asemenea, cu moșnenii pentru răscumpărarea unei părți din pădurea de la Putreda²⁷.

Paralel, are loc o intensă circulație a pămîntului obștii. Astfel, la 4 martie 1846, Grama sîn Negoie vindea lui Costache Sisca doi stinjeni la Putreda; la 8 martie 1851 șetrarul Vlad Periețeanu revindea lui Constantin sîn Dincă Negru

²⁰ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 9/1926, f. 33.

²¹ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 4.

²² *Ibidem*.

²³ George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 5.

²⁴ *Ibidem*, p. 5—25, 86—111. Datele statistice anterioare anului cînd s-a executat hotărîncia stabilesc numărul capilor de familie de la Putreda la 45 și la 60. Oricare dintre cele două cifre le-am lua în considerație sînt superioare numărului de proprietari devălmași cu drepturi în obște, ceea ce ne determină să apreciem că numai o mică parte dintre localnici mai păstrau calitatea de moșneni (Vezi Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București, Editura științifică, 1957, p. 263).

²⁵ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 5.

²⁶ Arh. St. Buzău, fond Tribunalul jud. Rîmnicu Sărat, dosar 3406/1834. Arhiva Tribunalului consemnează și alte judecăți ale postelnicului Costache Soutzo, cu minăstirea Mărgineni, pentru moșiile Greabănu și Herăști (Idem, dosar 13039/1832).

²⁷ Idem, dosar 471/1836.

cinci pogoane din terenul cumpărat mai înainte de la moșneni²⁸. Numai pentru perioada cuprinsă între anii 1842 și 1855 sînt cunoscute nouă vânzări de loturi ale moșnenilor către Soutzo, în suprafețe de la 2,5 la 16 pogoane²⁹.

Pe de altă parte, după divorțul survenit între Costache Soutzo și Ruxanda, atacurile acesteia pentru acaparea cu forța a terenurilor moșnenești devin mai dese, dar sătenii cîștigă procesele intentate ei pentru uzurpare de proprietate³⁰.

Datorită numeroaselor modificări survenite în sinul obștii, pe de o parte, iar pe de alta, faptului că prin hotărnicia din 1830 unele loturi moșnenești fuseseră acaparate de boier, la 27 octombrie 1851 țărani au angajat pe inginerul hotarnic Asanache Dimbeanu, care le-a efectuat măsurătoarea pămîntului. S-a stabilit cu acea ocazie că la Putreda din Deal 13 moșneni capi de familie stăpîneau 1 486 de pogoane. Între ei figura și Vlad Periețeanu, care deținea aici, în urma cumpărăturilor făcute, o sută de stîinjeni³¹. La 1 octombrie 1854 Judecătoria Rîmnic a întărit această hotărîre³².

În același an, 1854, Costache Soutzo moare. Fiul acestuia, Grigoraș, care a preluat administrația moșiei, stîinjenit de opoziția moșnenilor față de încercările tatălui său de a acapara pămîntul acestora și de hotărnicia prin care se fixau limitele dintre proprietăți, a uzat, chiar în primul an, de alte mijloace pentru a înfrînge rezistența țăranilor. În 1854 el a construit un canal colector prin care satul Putreda a fost lipsit de apă. Acțiunea, departe de a înfrînge rezistența moșnenilor, a declanșat reacția lor. Țăranii au distrus canalul colector. Sătenii des-coperiți a fi participat la stricăciune au fost bătuți de călărași atît de grav încît cîțiva dintre ei au decedat după scurtă vreme³³.

Patru ani mai tîrziu, Grigoraș Soutzo a încercat să are, cu ajutorul clăcașilor săi, un teren al obștii, cuprins între heleșteul Grebănu, Valea cu Soci și pădurea Taisul. Moșnenii s-au împotrivit acestei acțiuni, reușind să taie toate plugurile de lemn ale clăcașilor. Lupta dintre cele două tabere a durat cîteva ore, soldîndu-se cu mulți morți. În urma ei, moșnenii și-au păstrat pămîntul atacat de boier³⁴.

În același an, 1858, inginerul Predidici a executat o nouă hotărnicie la Grebănu și Putreda. Cu această ocazie, la 20 august 1858, între Ruxanda Soutzo și moșnenii din Putreda Deal s-a ajuns la o învoială, printr-un act privitor la alegerea de către părți a moșiilor lor, dar ea nu a fost respectată. În primăvara anului 1859, Grigoraș Soutzo a reușit, cu ajutorul unui număr sporit de clăcași față de 1858, să are perimetrul atacat cu un an mai înainte și să-l însămînteze cu mei, dar cînd acesta s-a copt, țărani l-au cosit și luat acasă³⁵.

Pe de altă parte, atît moșnenii din Putreda din Deal, cît și cei din Putreda din Vale, au atacat în justiție măsurătoarea lui Predidici. Procesul asupra hotărniciei din 1858 s-a prelungit pînă la 18 septembrie 1862, cînd Tribunalul a respins cererile moșnenilor³⁶. Delegații țăranilor din Putreda din Deal au atacat însă la Curtea de Apel București sentința Tribunalului. În 1864, Curtea de Apel a recunoscut starea de devălmășie între Ruxanda Soutzo și moșnenii pentru pășune³⁷.

²⁸ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 9/1926, f. 33.

²⁹ *Ibidem*, f. 29; Idem, dosar 28/1923, f. 61.

³⁰ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 5.

³¹ George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 86 și urm.

³² *Ibidem*, p. 112–118.

³³ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 5.

³⁴ *Ibidem*, f. 6.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 53–55, 61–64 și 85.

³⁷ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 9/1926, f. 34.

În baza legii rurale din 1864, pe moșiile lui Soutzo, Sinești și Pardoși, au fost improprietățiți clăcașii din Racovițeni, iar la Grebănu cei din localitate³⁸. Nu cunoaștem, cu excepția moșiilor Sinești și Pardoși³⁹, suprafața expropriată de la marile proprietari. Cert este faptul că familia Soutzo a continuat să stăpânească și după aplicarea legii rurale, o suprafață mare de teren, pe care a urmărit să o sporească prin acapararea altor loturi devălmășe.

După moartea lui Grigoraș și a mamei sale, Ruxanda, averea a rămas lui Costaky Soutzo. Mai rapace decât predecesorii săi, Costaky a organizat, în anul 1899, o nouă acțiune pentru a acapara pământul obștii. Sprijinit de administratorul moșiei sale, Nicolae Pericly, și de pădurari, el a încercat să aresteze într-una din zile pe moșnenii de pe cîmp, care își lucrau terenurile. În fața focurilor de armă cu care sătenii au fost atacați, ei s-au văzut nevoiți să fugă de pe loturi. Unul dintre ei, Oprea Barbu, împotrivindu-se, a fost împușcat⁴⁰. Țăranii s-au judecat cu moșierul, obținînd în instanță cîștig de cauză, dar persoanele găsite vinovate pentru acțiunea din 1899, fie că s-au sustras pedepsei, fie că au scăpat prin mituire ori influență de orice penaltitate. Autorul principal, Nicolae Pericly⁴¹, care reușește să fugă cu pașaport fals în Grecia, este condamnat în contumacie la zece ani de muncă silnică; un altul, Spiru Gheorghe Popa, este absolvit, datorită banilor plătiți către persoane influente, de orice vină, iar restul sînt condamnați solidar la 1000 de lei despăgubiri civile⁴².

La începutul secolului al XX-lea cumpărăturile de pămînturi moșnenești⁴³, încălcările de hotare și judecățile între moșier și moșneni au continuat. La 14 aprilie 1901, după judecarea moșnenilor în procesul de tulburare de posesie asupra pămîntului lui C. Soutzo, administratorul de plasă a stabilit o linie de hotar între cele două proprietăți⁴⁴, care nu a fost însă respectată de părțile în litigiu.

În 1910, după apariția Codului silvic, moșnenii au cerut să se pună în aplicare la Putreda art. 29 al acestuia, adică să se delimiteze de către o comisie silvică hotarul dintre pădurea obștii și cea a moșierului și să se admită ieșirea din indiviziune. Doi ani mai tîrziu, în 1912, moșnenii au angajat, cu autorizația Tribunalului Rîmnicu Sărat, doi ingineri topografi — D. V. Antipa și I. Ceaur Aslan — pentru a executa aceste operații⁴⁵.

În perioada cînd țăranii încercau să realizeze măsurătoarea pămîntului lor, moșierul a început să exploateze pădurea Putreda la punctele *Podiș* și *Stîna Pîrîită*, asupra căreia moșnenii pretindeau că aveau drept de proprietate. În aceste condiții, mandatarii obștii l-au avertizat pe C. Soutzo, printr-o somație extrajudicială, să înceteze tăierea materialului lemnos. Cum moșierul a refuzat să se conformeze cererii țăranilor, aceștia l-au atacat, la 3 ianuarie 1913, în justiție, solicitînd Tribunalului Rîmnic să întreprindă o anchetă⁴⁶.

La 15 ianuarie 1913, Tribunalul, cercetînd litigiul, pe baza declarațiilor moșnenilor, care arătau că începînd de la 28 noiembrie 1912 Soutzo pusese în ex-

³⁸ Cf. Constantin Corbu, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, București, Editura științifică, 1970, p. 90.

³⁹ George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 4; vezi și Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 75/1941, f. 28. Din cele 10362 de pogoane de la Sinești și Pardoși, 2203 pogoane au fost destinate pentru improprietărirea țăranilor din Racovițeni.

⁴⁰ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 6.

⁴¹ *Ibidem*. În 1930, pe Nicolae Pericly îl întîlnim din nou ca administrator al moșiei.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 61.

⁴⁴ George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 118—120.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 120—131.

⁴⁶ Arh. St. Buzău, fond Tribunalul județului Rîmnicu Sărat, dosar 7/1913, f. 1.

ploatare pădurea, a dispus a se efectua o anchetă, numind din oficiu ca expert pe arhitectul Nicolae Meșederu din București⁴⁷. La 19 februarie 1913, la data fixată pentru începerea anchetei, la tribunal s-a prezentat din partea moșnenilor numai un procurator, care a solicitat amânarea termenului. Opt zile mai târziu, delegații obștii cer tribunalului, printr-o petiție, să numească din oficiu un alt expert, întrucât la 19 februarie, cînd fusese fixat termenul pentru prestarea jurămîntului, Meșederu fusese văzut de mulți moșneni în automobilul lui Soutzo, împreună cu moșierul, și pentru că acesta locuia la castelul lui Soutzo din Grebănu. Mai mult, țărani aflaseră că Meșederu fusese angajat mai înainte de C. Soutzo cu 5% din valoarea lucrării pentru construcția bisericii din Racovițeni⁴⁸. Aceste motive i-au determinat pe mandatarii moșnenilor să refuze a se prezenta la tribunal, să solicite amânarea termenului și înlocuirea lui Meșederu cu un alt expert⁴⁹.

Dar Tribunalul a refuzat să admită cererea țăranilor, astfel că moșnenii s-au văzut nevoiți să accepte expertul numit inițial. Ancheta a durat din 17 mai pînă la 6 iunie 1913. Nicolae Meșederu a constatat că se făcuseră tăieri în perioada 1902—1913 pe o suprafață de 15 ha, valoarea arborilor tăiați ridicîndu-se la 3 131,50 lei. Soutzo n-a contestat faptul că a exploatat pădurea, motivînd că aceasta era proprietatea lui⁵⁰.

Între timp, inginerii topografi, care au măsurat și stabilit hotarul pămîntului obștii, constată că moșnenii aveau dreptul la o suprafață mai mare decît cea pe care o stăpîneau de fapt⁵¹. În aceste condiții, atacurile moșnenilor asupra pădurii stăpînită de Soutzo și delictele silvice se înmulțesc⁵². Pe de altă parte, acțiunile moșierului pentru intimidarea țăranilor continuă. În 1913, de pildă, unul dintre moșneni, care s-a împotrivit încălcărilor de hotar efectuate de către oamenii logofătului lui Soutzo, a fost atît de grav bătut încît a decedat nu după multă vreme⁵³.

Comisia silvică a refuzat să ia în discuție cererea moșnenilor din Putreda pentru delimitarea hotarelor pădurii lor și consemnarea ieșirii din devălmășie. Țăranii, nemulțumiți, au reclamat cazul regelui, care a dat dispoziție Casei Pădurilor să ia măsuri. Aceasta ordonă organelor în subordine să aplice la Putreda art. 29 din Codul silvic⁵⁴.

Comisia silvică de pe lîngă Judecătoria de ocol Rîmniciu Sărat o dată constituită, a dezbătut cazul la sediul judecătoriei, declarînd, la 28 septembrie 1913, că își declină competența asupra procesului⁵⁵. Obștea atacă prin cerere de recurs la Curtea de Casație *încheierea* comisiei, pe motiv că membrii ei nu s-au deplasat, conform dispozițiilor legii, la fața locului. Secția a II-a a instanței supreme, cu decizia nr. 203/1914, dispune casarea hotărîrii comisiei și să se rejudece procesul de către o altă instanță, întrucît completul nu dezbătuse cazul la Grebănu, de care depindea din punct de vedere administrativ atunci satul Putreda, ci luase doar act din cuprinsul adresei primite de la notarul comunei Greabănu, care era și salariat al casei Soutzo și care arăta că la Putreda nu existau moșneni și nici pădure stăpînită în indiviziune⁵⁶. Or, în realitate, pădurea Putreda din Vale figura în 1914 printre pădurile particulare scoase de sub regimul silvic în baza

⁴⁷ Arh. St. Buzău, fond Tribunalul județului Rîmniciu Sărat, dosar 7/1913, f. 7—8.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 23—24.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 24.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 24, 33—35, 47—48, 50—54.

⁵¹ George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 121.

⁵² *Ibidem*; vezi și *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, București, Editura politică, 1967, p. 192.

⁵³ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmniciu Sărat, dosar 45/1930, f. 6.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 7; Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmniciu Sărat, dosar 28/1923, f. 22, 142—143.

⁵⁵ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmniciu Sărat, dosar 45/1930, f. 7.

⁵⁶ *Ibidem*.

conestațiilor făcute de moșneni pentru ieșirea din indiviziune, alături de pădurea Putreda Mare, considerată ca aparținând lui C. Soutzo⁵⁷.

La 15 mai 1914 moare C. Soutzo. Averea lui se compunea din moșiile *Gîrbovi de Cîmp*, *Gîrbovi de Munte* și *Coroteni*, din comuna Slobozia, *Grebănu*, *Racovișeni* și *Putreda*, din comuna Grebănu, *Giteju*, din comuna *Vîrteșcoiu*, *Vălcăneasca-Milcov*, din comuna Broșteni; *Suliganul Racoviței*, din comuna Racovița; toate din județul Rîmniciu Sărat; și *Lutul Alb*, din comuna Scorțaru Vechi și *Sutzești*, din comuna cu același nume, ambele din județul Brăila. În afară de acestea, Soutzo mai poseda vile de la Vîrteșcoiu și Broșteni, case și magazine la Brăila și palatul Soutzo din București⁵⁸.

În baza testamentului din 13 februarie 1913, averea sa a fost împărțită în trei: soției sale, Maria, și fiilor lui, prinții Dumitru și Grigore C. Soutzo. D. C. Soutzo primește în nudă proprietate moșiile Lutul Alb, Vălcăneasca, Gitejul, Grebănu, Racovișeni; vile de la Vîrteșcoiu și Broșteni, magazine la Brăila, inventarul viu și mort al moșiilor respective și jumătate din hergheliile de cai de pe moșiile Slobozia, Vălcăneasca și Grebănu⁵⁹.

Imediat după moartea lui C. Soutzo, moșnenii au încălcat pădurea moșierului, încercînd să o taie⁶⁰. Pe de altă parte, la 20 mai 1914, D. C. Soutzo și ceilalți moștenitori au contestat la Tribunalul Rîmniciu măsurătoarea făcută de Antipa și Ceur Aslan, motivînd că inginerii executaseră două lucrări pentru aceeași moșie și că posesiunea lui Soutzo și cea a moșnenilor se exercitau separat, nemaifiind în indiviziune din anul 1858, cînd se executase deja o hotărînicie⁶¹. În 1914, cînd urmașii lui D. C. Soutzo au contestat la Tribunalul Rîmniciu măsurătoarea terenului, ei au recunoscut starea de devălmășie care existase între moșier și moșneni, stare ce nu luase sfîrșit prin vreun act de prescripție⁶². Dar tribunalul a dat, la 17 februarie 1915, cîștig de cauză moșierului, obligînd obștea să plătească 50 de lei cheltuieli de judecată⁶³.

Procesul silvic pentru constatarea stării de devălmășie și pentru ieșirea din indiviziune nu s-a rejudecat în anii primului război mondial și nici nu a mai fost repus atunci pe rol⁶⁴, astfel că în decembrie 1918, cînd a intrat în vigoare decretul-lege nr. 3697, litigiul dintre cele două părți nu era aplanat, iar chestiunea delimitării proprietăților de la Putreda nu fusese judecată. Colonelul D. C. Soutzo, pentru a submina interesele obștii și pentru a tranșa acest conflict secular în favoarea lui, a declarat, prin procuratorul său, în fața instanțelor de expropriere că el era singurul proprietar al moșiei. Astfel, proprietatea moșnenilor din Putreda a fost vărsată în întregime la expropriere⁶⁵.

În 1919, obștea a înaintat o cerere la judecătorie, în baza legii silvice. Țăranii au arătat cu acea ocazie că între moșier și cei 229 de moșneni era o stare de stăpînire în indiviziune, care exista la 15 august 1916, și că exproprieria moșiei trebuia judecată în funcție de acest element, dar comisia de ocol a refuzat să recunoască moșnenilor dreptul de proprietari în devălmășie⁶⁶. Instanța de ocol de expropriere Rîmniciu Sărat, încălcînd dispozițiile art. 11 al decretului-lege nr. 3697/1918, care o obliga să judece starea juridică a moșiei existentă la 15 august 1916, adică să aibă în vedere procesul dintre moșneni și Soutzo, a de-

⁵⁷ Vezi „Monitorul oficial”, nr. 76 din 5/18. VII. 1914, p. 3935—3936.

⁵⁸ Arh. St. Buzău, fond Prefectura jud. Rîmniciu Sărat, dosar 1/1914, f. 11.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 11—12.

⁶⁰ George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 132; *Relații agrare...*, p. 191—192.

⁶¹ Ars. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmniciu Sărat, dosar 28/1923, f. 139.

⁶² Idem, dosar 9/1926, f. 34.

⁶³ George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 121—131.

⁶⁴ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmniciu Sărat, dosar 28/1923, f. 22.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 51; idem. fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmniciu Sărat, dosar 45/1930, f. 24; „Tribuna Rîmniciului” (Rîmniciu Sărat) din 20. V. 1930.

⁶⁶ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmniciu Sărat, dosar 28/1923, f. 51; dosar 9/1926, f. 35.

clarat expropriate, prin procesul-verbal din 5 februarie 1919, din totalul de 5 380,50 ha, din care 3 311,50 ha reprezentau terenul cultivabil, 2 955,20 ha din moșiile Herăști, Fintina Turcului și Grebănu, pe care le-a considerat ca o singură proprietate aparținând colonelului D. C. Soutzo, dar în care suprafață erau incluse și pământurile stăpinite de țăranii din Putreda⁶⁷.

La 29 aprilie 1919 comisia județeană de expropriere a confirmat hotărîrea instanței de ocol⁶⁸. Comisiile de fond de expropriere au dispus asupra proprietății moșneniști fără îndeplinirea formelor legale și, în primul rînd, fără citarea delegaților obștii în fața instanțelor de judecată⁶⁹.

O parte din terenul expropriat s-a distribuit în mod provizoriu la împroprietărirea individuală a țăranilor din satele Grebănu și Racovițeni, prin procesul-verbal din 1 august 1920⁷⁰; o altă s-a dat locuitorilor din Valea Raței, prin procesul-verbal din 2 martie 1921⁷¹.

Moșnenii din Putreda, nemulțumiți de pierderea pământului lor în urma declarației moșierului au încălcat, în iarna anului 1921, în timp ce D. C. Soutzo se afla la Paris, pădurea acestuia, începînd să o taie.⁷² Dar acțiunile lor împotriva moșierului nu au putut modifica situația juridică a proprietății. Moșnenii, nesusținînd în fața instanțelor de judecată ale reformei agrare dreptul de proprietate n-au putut cere nici revizuirea hotărîrilor acestora, închizîndu-li-se astfel orice cale legală de atac. În primăvara anului 1923 însă, cînd inginerii cadastrului au venit să execute măsurătoarea părții ce trebuia predată țăranilor cu drepturi la împroprietărire, conducerea obștii a introdus *întîmpinare* la organele cadastrului pe motiv că obștea era proprietară de drept a terenului pe care D. C. Soutzo îi oferise la expropriere. În urma cercetărilor întreprinse, Direcția Cadastrului și a Lucrărilor Tehnice de pe lîngă Casa Centrală a Cooperăției aduce la cunoștință obștii, la 4 aprilie 1923, că îi lasă în stăpînire tot pămîntul revendicat, iar moșierului îi sugerează să introducă acțiune potrivit dispozițiilor art. 73 din legea agrară⁷³.

La 16 aprilie 1923, moșnenii angajează pe avocatul C. D. Vasilescu-Popa din Ploiești pentru a le apăra cauza. Trei zile mai tîrziu aceștia solicită Comitetului agrar suspendarea lucrărilor de expropriere la Putreda, pe motiv că obștea se afla în proces de împărțeală silvică la Judecătoria de ocol Rîmniceu Sărat, pînă ce comisia silvică va decide definitiv asupra proprietății moșnenilor. La 3 iunie 1923, obștea revine la Comitetul agrar, solicitînd suspendarea exproprierii⁷⁴.

Țăranii au dovedit delegaților Comitetului agrar, cu vechile acte, că stăpîneau împreună cu Soutzo, moșia Putreda: că în ultimii 80—90 de ani familia marelui proprietar acaparase porțiuni din terenul obștii, ce nu puteau fi precis determinate, și că la expropriere reprezentanții moșnenilor nu fuseseră citați în instanță. La 16 iunie 1923, Comitetul agrar admite a se suspenda lu-

⁶⁷ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmniceu Sărat, sar 45/1930, f. 24; vezi și Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmniceu Sărat, dosar 12/1933, f. 109—110; fond Camera agricolă a județului Rîmniceu Sărat, dosar 270/1930—1943, f. 73.

⁶⁸ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 1.

⁶⁹ Idem, dosar 45/1930, f. 24.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 31; idem, dosar 2/1922—1940, f. 88; Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a județului Rîmniceu Sărat, dosar 40/1920; 53/1921—1938.

⁷¹ La Valea Raței, pe lîngă pămîntul lui Soutzo, mai fusese expropriat și pămînt de la A. D. Mavrodin (Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a județului Rîmniceu Sărat, dosar 81/1921—1931, f. 89—91, 201 și 205; Arh. St. București, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3340/1922, f. 2).

⁷² George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 132 și 142.

⁷³ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 28/1923, f. 36; fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 45/1930, f. 10.

⁷⁴ Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 28/1923, f. 2.

crările de expropriere la Putreda pînă la primirea raportului Consilieratului agricol⁷⁵.

La 23 iulie 1923 Comisia silvică a judecat cererea obștii. Comisia a citat în instanță pe inginerul Radu Giuvelcă, sechestru judiciar al unei porțiuni de 250 ha de pădure în litigiu între obștea Putreda și Soutzo, și pe D. C. Soutzo, care a declarat că el era singurul stăpîn al moșiei. Pe de altă parte, comisia a refuzat să întreprindă o cercetare pe teren, să audieze martorii obștii și să țină cont de pergamentele depuse de țărani, care dovedeau dreptul lor de proprietate. Procesul s-a judecat la primăria comunei Grebănu, cu ușile închise, cu jandarmi postați în fața lor și pe șosea. În aceea zi, la Grebănu au sosit numeroși corespondenți de presă din București, care participaseră la o conferință a ziariștilor la Rîmniceu Sărat, dar autoritățile nu le-au permis accesul în sală⁷⁶.

Apărătorii moșnenilor au demonstrat în instanță că starea de devălmășie fusese recunoscută chiar de către D. C. Soutzo, atunci cînd arendînd, prin actul autentificat la Tribunalul județean Ilfov la 5 ianuarie 1920, pădurea unui oarecare Lichiardopoulos din Rîmniceu Sărat, menționa că între moșier și moșneni se menținea o stare de veșnică tulburare din partea moșnenilor pentru stăpînirea pădurilor⁷⁷. Or, ieșirea din indiviziune nu fusese realizată prin hotărnicia din 1858⁷⁸.

Deși moșnenii au prezentat toate actele de proprietate, în vreme ce Soutzo a depus actul de hotărnicie din 1858, la 23 iulie 1923, comisia silvică și-a declinat competența, motivînd că cererea obștii nu reprezenta o pretenție asupra stării de indiviziune, ci asupra dreptului de proprietate și că, înaintea aplicării art. 29 al Codului silvic, trebuia să se aplice art. 36 al. II, adică să se divizeze averea după procedura dreptului comun⁷⁹.

Nemulțumiți de procedura și încheierea comisiei silvice, la 30 iulie 1923, moșnenii au declarat recurs la Curtea de Casație, arătînd că instanța nu a uzat la judecarea cererii de acte și de martori pe baza cărora s-ar fi putut trage concluzia logică asupra aplicării art. 29 din Codul silvic și că această comisie s-a rezumat la a consemna declarațiile părților. Paralel, ei au solicitat Ministerului de Justiție o anchetă la Putreda și s-au adresat din nou Comitetului agrar solicitînd, la 31 iulie 1923, suspendarea exproprierii⁸⁰.

D.C. Soutzo, fiind convins că țărani vor uza de orice mijloc pentru a-și recîștiga pămîntul, a cedat, în vara anului 1923, companiei de jandarmi din Rîmniceu finul de pe două tarlale ale moșiei Putreda cu condiția ca el să fie cosit de jandarmi. Moșierul miza astfel pe un conflict între țărani și organele forței publice de pe urma căruia sătenii să fie înlăturați definitiv de pe pămîntul lor⁸¹.

În aceeași zi în care a fost introdusă cererea de recurs, o delegație a moșnenilor s-a deplasat la București, la comandantul Corpului de jandarmi, generalul Ștefănescu, explicîndu-i că jandarmii din Rîmniceu, trecînd la cererea colonelului Soutzo, la cosirea finului, nu făceau decît să înăsprească acest con-

⁷⁵ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 28/1923, f. 2; fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 45/1930, f. 10.

⁷⁶ Idem, fond Comitetul agrar, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 28/1923, f. 3 și urm.; George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 134; „Lupta” din 27. VII. 1923; „Universul” din 26. VII. 1923.

⁷⁷ Arh. St. București, fond Comitet agrar, dosar 9/1926, f. 21—23 și 34; Arh. St. Buzău, fond Tribunalul județului Rîmniceu Sărat, dosar 32/1930, f. 27 și urm.

⁷⁸ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 9/1923, f. 34.

⁷⁹ Idem, dosar 28/1923, f. 17; fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 45/1930, f. 9; „Universul” din 26. VII. 1923; George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 134.

⁸⁰ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 28/1923, f. 21—24.

⁸¹ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 45/1930, f. 9.

flict dintre moșier și moșneni. Generalul Ștefănescu a dispus, printr-un ordin telegrafic, retragerea jandarmilor și a trimis la fața locului un maior pentru a face cercetări⁸².

Avînd asigurări din partea comandantului Corpului de jandarmi, moșnenii s-au dus pe cîmp să-și cosească finul. În timpul cînd își transportau ultimele clăi de fin, la 4 august 1923, Soutzo, cu revolverul în mînă și însoțit de cîțiva jandarmi, a somat pe țărani să părăsească terenul. Cum aceștia au refuzat, alți jandarmi înarmați, ascunși în pădure, s-au repezit asupra lor cu salve de arme, rănind ușor pe unul dintre țărani. Moșnenii, în număr de vreo opt sute, au reacționat, aruncînd cu pietre. Din această încăierare mai multe persoane au fost rănite. Moșnenii au reușit totuși să-și transporte finul acasă⁸³.

Datorită intervențiilor lui D. C. Soutzo, au fost arestați zece săteni, în frunte cu cîțiva învățători, și chiar avocatul moșnenilor. Satul Putreda a fost înconjurat de soldați din regimentul 9 Rîmnice, înarmați cu mitraliere și puști mitraliere. A urmat o anchetă la fața locului, condusă de un procuror. Țăranii au trimis o petiție la Curtea de Apel Galați, solicitînd respectarea drepturilor lor⁸⁴.

La 20 septembrie 1923, moșnenii, sesizînd faptul că introduseseră greșit recursul la Casație, atacă *încheierea* Comisiei silvice din 23 iulie 1923 la Tribunalul județean⁸⁵. La 12 octombrie același an, Curtea de Casație a stabilit că *încheierea* Comisiei silvice trebuia atacată cu cerere de recurs, conform art. 32, și apoi cu cerere la apel și, pe acest temei, a trimis dosarul spre judecare aceluiași tribunal⁸⁶.

Pe de altă parte, Soutzo a reclamat în 1923 diferendul Comitetului agrar, arătînd că el era proprietarul moșiei și că nu putea admite exproprierea pe numele obștii, căci astfel moșnenii ar fi urmat să încaseze renta de expropriere⁸⁷.

Prin suspendarea lucrărilor de reformă agrară, cele circa 3.000 ha expropriate pe numele lui Soutzo nu îi puteau fi retrocedate atîta vreme cît el încasase renta de expropriere și astfel ele au rămas neînsămîntate în toamna anului 1923. În decembrie 1923, moșnenii au solicitat să li se arendeze lor terenul, dar, la 15 decembrie același an, Comitetul agrar a ridicat suspendarea exproprierii și dispune aplicarea hotărîrilor în conformitate cu dispozițiile legii agrare⁸⁸.

La 12 decembrie 1923, Comisia de ocol de expropriere ia în dezbatere, pe de altă parte, exproprierea moșiei Putreda pe temeiul dispozițiilor legii agrare. Ea a constatat că, în urma aplicării decretului-lege nr. 3697/1918, partea de teren cultivabil lăsat la Grebănu colonelului Soutzo era mai mică decît cota prevăzută la art. 8 lit. b al legii agrare, adică sub 150 ha, și pe acest temei a declarat-o scutită de expropriere. Printr-un alt proces-verbal, din aceeași dată, comisia de ocol, ocupîndu-se de islaz, a declarat expropriată suprafața de 713 ha din întreaga moșie Grebănu, atît partea moșnenilor, cît și cea a moșierului, căruia i-a recunoscut însă dreptul la 31 ha pentru vitele sale⁸⁹.

În martie 1924, înainte ca instanța județeană să se fi pronunțat asupra exproprierii moșiei Putreda, un număr de 228 de țărani din comunele Grebănu și Raco-

⁸² Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnice Sărat, dosar 45/1930, f. 9.

⁸³ *Ibidem*, f. 9–10; „Dimineața” din 5 și 8.VIII.1923; „Adevărul” din 6 și 12.VIII.1923; George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 136; M. C. Stănescu, *Din activitatea P.C.R. privind problema țărănească în anii 1922–1928*, în „Analele Institutului de istorie de pe lângă C. C. al P.C.R.”, nr. 6/1965, p. 160.

⁸⁴ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnice Sărat, dosar 45/1930, f. 10; fond Comitet agrar, jud. Rîmnice Sărat, dosar 28/1923, f. 15; „Dimineața” din 8.VIII.1923.

⁸⁵ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnice Sărat, dosar 28/1923, f. 17.

⁸⁶ *Idem*, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnice Sărat, dosar 45/1930, f. 9–10.

⁸⁷ *Idem*, fond Comitet agrar, jud. Rîmnice Sărat, dosar 28/1923, f. 8 și 15.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 8–12.

⁸⁹ *Idem*, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnice Sărat, dosar 2/1922–1940, f. 34.

vițeni avertizau Comitetul agrar că moșnenii din Putreda, pentru a stinge procesul cu Soutzo, ar fi recurs la o tranzacție, potrivit căreia, în schimbul unei sume de bani primite, moșierul s-ar fi angajat să recunoască pe moșneni stăpîni pe tere-nul expropriat⁹⁰.

Adevărul asupra tranzacției este greu de stabilit. Informațiile de care dispunem în legătură cu raporturile de proprietate dintre moșier și moșneni și cu evoluția procesului însuși constituie elemente atât de contradictorii încît de pe urma lor nu se poate trage o concluzie care să ne ofere siguranța că este cea reală. Țăranii nu dispuneau de o sumă de 18 milioane de lei lichizi pentru a-i achita imediat moșierului; în anii următori, D. C. Soutzo a încasat, pînă la cîștigarea de către săteni a proceselor în instanțele de revizuire, renta de expropriere; în plus, nu avem o dovadă precisă care să confirme plata vreunei sume de către conducerea obștii în contul lui Soutzo.

Pe de altă parte, la insistențele lui C. D. Vasilescu-Popa, asistența juridică în procesul cu Soutzo a fost asigurată, începînd din vara anului 1924, de un mare număr de avocați. La 18 iulie 1924, obștea realizează o înțelegere cu Istrate Micescu din Baroul Tribunalului Ilfov. Onorariul i-a fost fixat la 4 000 000 lei, sumă plătită eșalonat, cu o dobîndă de 10% pe an, pînă la stingerea datoriei. Concomitent, obștea împrumută de la același Istrate Micescu 500 000 lei, cu dobîndă similară. Nu cunoaștem onorariul de plată cu care conducerea obștii se angajase față de ceilalți avocați. Din procesele ce s-au deschis în anii următori de avocații creditorii împotriva obștii și din alte documente rezultă că moșnenii datorau în 1926 lui Vasilescu-Popa și lui Ion Rădulescu 1 200 000 lei; în 1934 lui Istrate Micescu, împreună cu S. Jugareanu, 5 193 000 lei, iar în 1940 lui C. Brăescu 5 000 000 lei⁹¹. Angajarea unui număr mare de avocați, 15 în total, și onorariile fabuloase în raport cu capacitatea lor de plată ce li se ofereau de către moșneni și recunoașterea lor către moșier a stării de coproprietari, ne determină să presupunem că avocații ar fi reprezentat de fapt, nu apărătorii, ci creditorii obștii și că, împrumutînd bani de la ei, moșnenii au reușit astfel să achite suma promisă lui Soutzo.

Cert este faptul că, mai ales după 30 mai 1925, după ce moșierul a recunoscut în ședința Tribunalului starea de stăpînire în indiviziune cu moșnenii⁹², bănuiala asupra existenței unei înțelegeri a angajat în vechiul conflict dintre moșier și moșneni, ca părți interesate, Casa Centrală a Cooperăției și Improprietăririi și locuitorii comunelor Grebănu și Racovițeni improprietăriți la Putreda. Astfel, în aprilie 1924, Casa Centrală, pretinzînd că îl succede pe Soutzo la pămîntul expropriat, și țăranii din Racovițeni, introduc contestație la Tribunalul Rîmnicu Sărat, la apelul din procesul silvic ce se judeca de către această instanță⁹³. La scurtă vreme, țăranii din Grebănu solicită o anchetă Ministerului Agriculturii și Domeniilor, în urma căreia să se ia măsuri pentru a nu li se știrbi drepturile de improprietărire de către mandatarii obștii Putreda, care căutau pe orice cale să le reia pămînturile date lor prin reformă. La sfîrșitul lunii martie 1925, primarul comunei Grebănu și delegații a 1500 de țărani din comunele Grebănu, Racovițeni și Valea Raței intervin cu o petiție similară la rege⁹⁴.

⁹⁰ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 83/1922—1925, f. 1—2. După afirmațiile prefectului de Rîmnic, Al. Alexandrescu, din mai 1930, moșnenii s-ar fi angajat să plătească lui Soutzo cîte 6 000 lei pentru fiecare hectar expropriat, în schimbul recunoașterii de către moșier a stării de indiviziune. Prefectul aprecia că un asemenea „țîrg” ar fi convenit moșierului, care se afla atunci în jenă financiară și care ar fi urmat a primi 18 000 000 lei lichizi, în loc de 6 000 000 lei plătiți în rentă de expropriere (Cf. „Tribuna Rîmnicului” din 20.V.1930).

⁹¹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 40 și 97; 37/1930—1937, f. 34; 45/1930, f. 10.

⁹² Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 51.

⁹³ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 10—11.

⁹⁴ Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 83/1922—1925, f. 6.

Așa cum s-a văzut, paralel cu procesul silvic, moșia Putreda era supusă jurisdicției instanțelor specializate ale reformei agrare. Comisia județeană de expropriere Rîmnicu Sărat, luînd în dezbatere cererile de revizuire ale părților interesate asupra moșiei Grebănu, constată că aici rămăseseră, după exproprierea făcută în baza decretului-lege, o întindere neexpropriată de 1857 ha, stăpînită de moșnenii din Putreda în indiviziune cu Soutzo, din care partea acestuia din urmă, recunoscută de procuratorul moșierului, era de 547 ha⁹⁵. Cum suprafața globală de pășune a moșnenilor avizată pentru expropriere era de 824 ha, care repartizată la numărul de moșneni, de 229, dădea o cotă pe persoană mai mică de 50 ha, s-a decis, cu hotărîrea din 23 decembrie 1925, a nu se mai expropria nici o porțiune de teren pentru pășune.

Moșnenii din Putreda, care pînă în anul 1924 ceruseră să fie împroprietăriți pe moșia lui Soutzo, intervenind după acest an, în baza declarației lui D. C. Soutzo, în instanță în calitate de proprietari, au reușit să scoată de sub expropriere o întindere de circa 700 ha pășune, anulîndu-se astfel exproprierea terenului pentru pășunea comunelor Grebănu și Homești⁹⁶. Comisia județeană mai constată că partea arabilă stăpînită în indiviziune ce revenea colonelului Soutzo la Grebănu era de 136 ha, deci mai mică decît întinderea de 150 de ha ce i s-ar fi cuvenit potrivit art. 8 lit. b din legea agrară. Apreciînd că întinderea cultivabilă era sub limita cotei de expropriere, că o parte din acest teren era compus din păduri și poieni, ultimele necesare pentru vitele moșierului, instanța județeană decide a nu i se mai expropria nimic⁹⁷.

În ianuarie 1926 țărani din Grebănu, iar în februarie cei din Racovițeni atacă la Comitetul agrar hotărîrea instanței județene. Mai mult, după ce Soutzo a recunoscut starea de coproprietar, sătenii din Homești, Racovițeni și Grebănu atacă și această nouă situație, fără a nega însă starea de indiviziune la stăpînirea pămîntului ce a existat aici⁹⁸.

Pe de altă parte, la începutul anului 1926, moșnenii din Putreda depun un memoriu la Comitetul Agrar, revendicînd anularea exproprierii terenului cultivabil, care era proprietatea lor⁹⁹. Comitetul agrar, după ce, la 15 martie 1926, dispusese suspendarea exproprierii la Putreda, a confirmat, la 5 iulie 1926, decizia comisiei județene din 23 decembrie 1925¹⁰⁰. Cum hotărîrea Comitetului agrar înțirzia să se traducă în fapt, în februarie 1927, deputatul Ion Pilat a depus pe biroul Camerei un memoriu, redactat de locuitorii din comunele Grebănu, Homești, Putreda, Racovițeni, Valea Raței, și interpelează concomitent pe ministrul agriculturii în legătură cu aplicarea reformei în aceste localități¹⁰¹.

În 1927, Tribunalul Rîmnic, luînd în dezbatere apelul moșnenilor și intervențiile Casei Centrale și ale țăranilor din Racovițeni, le respinge pe cele din urmă, pe temeiul faptului că potrivit legii nici o intervenție nu putea fi introdusă decît în prima instanță, și admite apelul contra deciziei nr. 182 din 23 iulie 1923 a Comisiei silvice, pe care o reformează. Instanța constată că obștea stăpînește împreună cu Soutzo moșia Putreda, formată din 5 694 ha de pădure, fîinețe, poieni și teren arabil. Din această întindere, obștea a recunoscut lui Soutzo dreptul de proprietate deplină asupra a 1 722 ha, din care moșierul vînduse înainte de expropriere 916 ha, rămîbind aici cu 120 ha cultivabile, 626 ha păduri, restul vii și terenul din jurul conacului. Astfel, proprietatea stăpînită de către moșier și moșneni era de 3 972 ha. Tribunalul Rîmnic, cu sentința nr. 113/1927, a stabilit starea

⁹⁵ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 67—68; dosar 9/1926, f. 34.

⁹⁶ Idem, dosar 9/1926, f. 6 și 37.

⁹⁷ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 20 și 33; dosar 45/1930, f. 10—11.

⁹⁸ Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 9/1926, f. 6, 30 și 37.

⁹⁹ Ibidem, f. 31.

¹⁰⁰ Idem, dosar 28/1923, f. 53, 67—68; fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 33.

¹⁰¹ „Dezbatările Adunării Deputaților”, ședința din 8.II.1927, p. 1102.

de indiviziune a celor 258 de moșneni, inclusiv a lui Soutzo, asupra celor 3 972 ha și că fiecareia îi revenea o cotă de 15,3 320 ha¹⁰². Or, în aceste condiții, moșia obștii nu putea fi supusă exproprierii.

Dar, pe de altă parte, în perioada în care moșnenii se judecau pentru recunoașterea drepturilor lor de proprietari, pe terenurile expropriate se executaseră lucrări de improprietărire. S-a amintit că o parte din acestea fuseseră operate la Grebănu și Racovițeni chiar în vara anului 1920. Începând din iulie 1922 și până în 1927, când s-a pronunțat sentința în procesul silvic, s-au efectuat operații de improprietărire în toate comunele avizate a primi teren cultivabil și pășuni din moșia Grebănu¹⁰³.

Sentința Tribunalului din 1927 a creat la Putreda și în satele din jur o situație extrem de complicată din punctul de vedere al aplicării reformei agrare. Legal, Tribunalul Rîmnic nu atinsese prin sentința 113 hotărârile de expropriere. Legea agrară stipula în mod expres, prin art. 2 și 73 că hotărârile organelor specializate ale reformei agrare erau definitive și irevocabile și ele nu puteau fi atinse sau anulate de nici o instanță juridică. Pe acest temei, Casa Centrală a Cooperăției și țăranii improprietăriți la Putreda au atacat cu cerere de recurs la Curtea de Casație sentința Tribunalului, motivînd, așa cum era *de jure* și *de facto*, că moșnenii nu introduseseră în procesul de reformă agrară cereri de revizuire, ci numai de suspendare și de amîinare a lucrărilor¹⁰⁴. Secția a II-a a instanței supreme, cu decizia nr. 183/1928, a respins, pe considerațiuni de inadmisibilitate a unei intervenții în instanța de apel, recursul acestora, confirmînd hotărîrea Tribunalului și considerînd astfel inoperante improprietările țăranilor din Grebănu și Racovițeni, deși unii dintre aceștia primiseră titluri definitive de proprietate și achitaseră prețul pămîntului¹⁰⁵.

Astfel, sentința silvică nr. 113/1927 a tribunalului devenise definitivă. Ea a fost investită cu formulă executorie în 1928 și s-a executat în același an cu portărei, scoțîndu-se de pe loturi circa o mie de țărani improprietăriți și retrocedîndu-se obștii pămîntul¹⁰⁶. Măsura a produs puternice agitații și a contribuit la menținerea unei stări de spirit încordate printre țărani. Casa Centrală a atacat din nou sentința tribunalului pentru suspiciune legitimă, cerînd rejudecarea procesului la un alt tribunal. Dar contestația a fost tardiv introdusă, iar Curtea de Casație, la 20 martie 1929, i-a respins cererea¹⁰⁷.

Astfel, pentru moșia Putreda erau în vigoare, după 1927, două hotărîri definitive care contraveneau una celeilalte. Obștea considera că singura legală rămînea cea a casației, care declarase neconstituțională hotărîrea de expropriere și, pe acest temei, ea aprecia operațiile reformei de pe pămîntul moșnenesc ca fiind nule. Adversarii obștii cereau, pe de altă parte, punerea în aplicare a hotărîrii Comitetului agrar, ca singura decizie definitivă¹⁰⁸. Din cauza acestor complicații s-a suspendat măsura scoaterii de pe loturi a țăranilor improprietăriți.

¹⁰² Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 71; fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 40; dosar 45/1930, f. 11; „Dimineața” din 12.VII. și 20.VIII.1928; „Tribuna Rîmnicului” din 20.V.1930.

¹⁰³ Vezi detalii în Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a județului Rîmnicu Sărat, dosar 40/1920; dosar 81/1921—1931, f. 113 și urm.; dosar 131/1923; 168/1926; 215/1927; 260/1929—1934, f. 2 și 9; 264/1929—1934.

¹⁰⁴ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 3—5.

¹⁰⁵ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 11, 23 și 31; „Dimineața” din 12.VII.1928.

¹⁰⁶ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 11; „Tribuna Rîmnicului” din 20.V.1930; „Dimineața” din 12.VII și 20.VIII.1928.

¹⁰⁷ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 11.

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 25.

În fața acțiunilor avocaților Ministerului Agriculturii și Domeniilor care, după pierderea procesului la Curtea de Casație, l-au repus pe rol la Tribunalul Rîmnic și care au intervenit pe lângă ministrul agriculturii, Ion Mihalache, și subsecretarul de stat la agricultură, Virgil Potîrcă, solicitînd avizul lor împotriva aplicării sentinței tribunalului, obștea Putreda a înaintat o cerere acestui departament, în octombrie 1929, prin care solicită să se respecte hotărîrea tribunalului din 1927¹⁰⁹. Dar ministrul nu a dat răspuns petiției moșnenilor.

Judecarea contestațiilor introduse de către stat și obștea de împroprietărire a avut loc la 20 martie 1930. Tribunalul Rîmnic, cu sentința nr. 127/1930, le-a respins ca tardive, confirmînd vechea sentință din 1927, care recunoștea stăpînirea în indiviziune a moșnenilor și a generalului Soutzo. Scutirea de exproprierie a celor 2955 ha expropriate pe numele lui Soutzo urma să ducă din nou la scoaterea de pe loturi a celor peste o mie de țărani din satele Greabănu, Valea Raței, Homești, Herăști și Racovițeni care stăpîneau deja acest teren. De aceea, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, înaintînd imediat contestație la Curtea de Casație, a cerut concomitent prefecturii să ia măsuri împotriva unei eventuale încercări a moșnenilor de a intra în stăpînirea pămîntului recunoscut ca fiind proprietatea lor și să mențină pe țărani împroprietăriți pe loturi¹¹⁰.

La numai două zile de la cîștigarea procesului, la 24 martie 1930, un număr de 280 de țărani din Putreda au pătuns pe islazul comunal din satul Homești și pe loturile bornate și însămințate ale țărănilor împroprietăriți din satul Greabănu, care formau de drept proprietatea moșnenească, începînd să le are. Aici au fost însă întîmpinați de locuitorii împroprietăriți din Greabănu și Homești, de jandarmi și de procurorul Curții de Apel Galați, care a ordonat să înceteze aratul. Prin intervenția Legiunii de jandarmi Rîmnic, cei aproape 600 de țărani au fost evacuați de pe teren, evitîndu-se astfel o încăierare între taberele aflate în conflict. În aceeași zi, prefectul ruga pe subsecretarul de stat la agricultură să recunoască drept legală hotărîrea nr. 113/1927 a Tribunalului, care confirma dreptul de proprietate al moșnenilor. A doua zi, la 25 martie, prefectul a chemat delegațiile sătenilor, cu actele în virtutea cărora părțile revendicau terenul, pentru a se putea anetcha cazul promițîndu-le că pînă la 26 martie 1930 va obține o soluție din partea Ministerului Agriculturii și Domeniilor¹¹¹.

Din cercetarea întreprinsă de Legiunea de jandarmi la fața locului, la 24 martie, rezultă că starea de spirit era foarte încordată, atît printre moșnenii care, după 17 ani de judecată, nu puteau să intre în posesia pămîntului recunoscut ca fiind al lor, cit și printre țărani împroprietăriți din Greabănu și Homești, care se considerau acum stăpîni de drept ai pămîntului¹¹². De aceea, comandantul Legiunii propune prefectului să ceară garnizoanei locale detașarea, începînd de la 26 martie 1930, la Greabănu a 30 de soldați pentru intervenție, raportînd concomitent că legiunea a dispus deja să concentreze în comună 20 de jandarmi¹¹³.

După cercetarea conflictului, prefectul, cu raportul confidențial nr. 4764/1930, aducea la cunoștința ministrului agriculturii că, datorită incidentului, a dispus să nu permită nici uneia dintre părți să iasă la lucrul pămîntului pînă cînd ministrul nu va soluționa definitiv problema: „...am onoarea a vă atrage atențiunea și asupra pericolului permanent ce ar putea rezulta din aceste neînțelegeri și că, chiar de ar fi aplanat astăzi cu puterea armată, va renaște cu certitudine

¹⁰⁹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1926, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 25.

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 11–12, 23–25; Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 239/1930, f. 171–173 și 181; „Tribuna Rîmnicului” din 20.V.1930.

¹¹¹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 24, 30–31; Arh. St. Buzău, fon Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 239/1930, f. 171–173.

¹¹² Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 239/1930, f. 171.

¹¹³ *Ibidem*; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 31.

în orice zi cînd jandarmii ori armata nu ar mai putea ocroti pe cei ce vor fi indicați de D-voastră că trebuie să stăpînească pămîntul“¹¹⁴.

La 26 martie au fost trimiși la Grebănu și Putreda 20 de jandarmi¹¹⁵. „Am mai recurs la aceste măsuri de prudență — raporta Parchetul Tribunalului Rîmnic, cu adresa nr. 1823/1930, ministrului de justiție — și pentru considerațiunile că sîntem sceptici în ce privește soluțiunea tranzacțională care ar putea-o da Ministerul Agriculturii și Domeniilor față de faptul că obștenii ambelor tabere, momiți cu fel de fel de făgăduieli de ani de zile și cu un lung considerabil (sic!) de prezentări în fața diferitelor instanțe, față de o soluțiune care n-ar pune capăt imediat litigiului, ar risca orice ca să-și aproprie acest pămînt“¹¹⁶. Subliniind că între cele două tabere conflictele s-au repetat în decursul anilor și că în timpul lor doi procurori fuseseră molestați de țărani, procurorul Parchetului ruga ministerul să intervină la resortul agriculturii pentru lichidarea diferendului.

În pofida faptului că satul fusese înconjurat de armată, moșnenii au declarat, la ancheta întreprinsă de legiune, că își mențineau hotărîrea de a ocupa cu forța pămîntul, arătînd că preferau să moară pe locurile lor decît să le părăsească¹¹⁷.

La data cînd termenul pentru obținerea răspunsului de la Ministerul Agriculturii și Domeniilor expira, la 28 martie, au ieșit la cîmp grupe răslețe din ambele tabere, care au fost împrăștiate de jandarmi. În aceste condiții, garnizoana militară Rîmnic a pus la dispoziția prefecturii, pentru a se deplasa la Grebănu, 80 de soldați, o grupă de mitraliere, împreună cu trei reangajați și trei ofițeri¹¹⁸.

Tocmai în perioada cînd armata era concentrată la Grebănu și Putreda, Comitetul agrar a reluat în discuție exproprierea proprietăților generalului Soutzo. Acesta stăpînea, în afară de moșia Grebănu, moșiile Vălcăneasa-Milcov, pendinte de comuna Broșteni, și Giteju din comuna Virteșcoiu, județul Rîmniceu Sărat, și Lutul Alb din comuna Scorțaru Vechi, județul Brăila. În 1928, proprietarul introdusese la Comitetul agrar cerere de coordonare a moșilor sale. Concomitent, obștea, bazîndu-se pe decizia nr. 113/1927 a Tribunalului Rîmnic, atacă la același for hotărîrile prin care pămîntul ei fusese expropriat pe numele lui Soutzo¹¹⁹.

Instanța supremă în materie de reformă agrară constată că moșierului i se lăsasera de către comisiile județene, în urma aplicării decretului-legi și a legii agrare, 136 ha la Grebănu, 100 ha cultivabile și 75 ha de poieni la Vălcăneasa-Milcov, 228,50 ha la Giteju, din care 25 ha vii, 25 ha păduri, restul cultivabile; 250 ha cultivabile și 61 ha în jurul lacului Movila Miresii, la Lutul Alb. Comitetul agrar, analizînd cererea de coordonare, dispune, cu hotărîrea nr. 53 din 4 aprilie 1930, a-i lăsa 500 ha cultivabile, din care 50 ha la Grebănu. În afară de această

¹¹⁴ Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmniceu Sărat, dosar 239/1930, f. 181.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 185.

¹¹⁶ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 45/1930, f. 31—32.

¹¹⁷ Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmniceu Sărat, dosar 239/1930, f. 185 (Cf. raportului Legiunii de jandarmi Rîmniceu Sărat, nr. 2508/26.III.1930 către prefect).

¹¹⁸ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 45/1930, f. 311; Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmniceu Sărat, dosar 239/1930, f. 186.

¹¹⁹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmniceu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 20; dosar 45/1930, f. 24; vezi și „Curierul judiciar“, București, an. XXXVII (1928), nr. 42 din 9 decembrie, p. 670.

întindere, lui D. C. Soutzo i s-a rezervat suprafața de pășune necesară vitelor sale și terenurile neexpropriabile ¹²⁰.

La 5 aprilie 1930, soldații și jandarmii care fuseseră aduși la Grebănu și Putreda au fost retrași ¹²¹. Prefectura urmărea zilnic starea de spirit din aceste sate, comunicând garnizoanei locale constatările și raportând concomitent Ministerului de Interne, evoluția ei. La 12 aprilie 1930, la numai o zi după ce prefectul aprecia că la Grebănu și Putreda liniștea fusese restabilită, organele prefecturii constată că la Putreda agitațiile reîncepuseră și că moșnenii hotărâseră să intre în dimineața zilei de 14 aprilie pe terenurile hotărnicite și însămințate ale țăranilor improprietării. De aceea, prefectul solicita garnizoanei locale 100 de soldați pentru ziua de 13 aprilie. Dar tentativa moșnenilor s-a produs mai devreme, chiar în noaptea de 12 aprilie. Prefectura a intervenit imediat, restabilind ordinea. Urmare, la Putreda au fost din nou aduși soldați și jandarmi, în număr de 127, care au fost concentrați în localitate până la 17 aprilie 1930 ¹²².

În ziua cind soldații au fost retrași, ministrul de justiție, dr. Voicu Nițescu, avertiza pe ministrul agriculturii, prin adresa nr 33776/1930, că nu-și asuma nici o răspundere pentru evenimentele ce ar fi putut surveni în comună în urma scoaterii detașamentelor militare, dacă ministrul de resort nu va da o soluție pentru liniștirea taberelor ¹²³.

Între timp, subsecretarul de stat la agricultură, Virgil Potîrcă, anunța cu adresa nr. 4163/1930 Ministerul de Interne că, datorită intangibilității legii agrare, hotărârile de expropriere pronunțate cu privire la moșia Putreda erau definitive, că nu puteau fi modificate ulterior pe calea dreptului comun și că ele trebuiau respectate așa cum fuseseră pronunțate și executate de fapt. De aceea, ministerul dispunea a se păstra *statu quo* în privința improprietăririi ¹²⁴.

Urmarea acestei comunicări a fost notificarea moșnenilor din aprilie 1930, prin care obștea soma Ministerul Agriculturii și Domeniilor, ca în termen de trei zile de la primirea ei, să redea semnatarilor memoriului pământul deținut de stat cu forța armatei. În caz de întârziere, obștea avertiza ministerul că îi va pretinde drept daune compensatorii suma de 200 000 000 lei. Moșnenii făceau precizarea că erau hotărâți să recurgă la ultimele mijloace ce le stăteau la îndemână pentru recuperarea terenului și că nu-și asumau răspunderea asupra evenimentelor ce s-ar fi putut produce ¹²⁵.

Deși ministerul a refuzat în continuare să recunoască legală sentința Tribunalului Rîmnice, totuși, în primăvara anului 1930, a încercat o soluție conciliantă în problema pământului obștii. Astfel, în locul terenului atribuit locuitorilor din Grebănu și Racovițeni, a rezervat 75 ha în comuna Batogu, județul Brăila, pentru improprietărirea moșnenilor expropriați din Putreda ¹²⁶. Inițial, mandatarii obștii au acceptat oferta ministerului, admițînd în principiu ca pentru pământul ce îl va oferi obștea în vederea improprietăririi primelor trei categorii de îndreptățiți din Grebănu și Racovițeni, aceasta să primească în

¹²⁰ Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnice Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 20—22 și 33; fond Comitet agrar, jud. Rîmnice Sărat, dosar 28/1923, f. 71; fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3302/1922, f. 1; Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnice Sărat, dosar 239/1930, f. 192.

¹²¹ Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnice Sărat, dosar 239/1930, f. 193 și 198.

¹²² *Ibidem*, f. 193—194, 196—198.

¹²³ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnice Sărat, dosar 45/1930, f. 26.

¹²⁴ *Ibidem*, f. 30; Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnice Sărat, dosar 239/1930, f. 208; „Tribuna Rîmniceului” din 20. V. 1930.

¹²⁵ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnice Sărat, dosar 45/1930, f. 1, 3, 25—27.

¹²⁶ Idem, județul Brăila, dosar 156/1934—1938, f. 33; „Tribuna Rîmniceului” din 20. V. 1930.

schimb teren de la stat, cu preferință în județele Rîmnîcu Sărat sau Buzău, ori în județele Ialomița, Brăila și Constanța¹²⁷.

În primăvara aceluiași an, organele agricole au procedat la punerea în posesie a locuitorilor din satele Putreda Mare, Putreda Mică, Racovițeni, Petrișor, Burdea, Vadul Sorești, Grebănu, Homești, Valea Raței împroprietăriți pe moșia Grebănu și la constituirea pășunilor comunale¹²⁸. Cum în toamna anului 1930 terenul în litigiu a fost parcelat și distribuit definitiv la împroprietărirea individuală a țăranilor îndreptățiți, în octombrie același an, moșnenii, care au refuzat să mai accepte soluția schimbului terenului de aici cu cel din județul Brăila, avertizau pe prefect că vor proceda la ararea terenurilor cîștigate în justiție, rugîndu-l să nu intervină cu forța armată¹²⁹.

Operațiile de expropriere și de împroprietărire executate în mod definitiv în baza decretului-lege 3697/1918 de cadastru, în august 1930, au fost confirmate de consilieratul agricol la 15 octombrie 1930. Moșnenii au refuzat însă să le recunoască, intrînd, la 5 noiembrie 1930, cu plugurile și începînd să are terenurile atribuite locuitorilor și comunelor Grebănu, Homești, Herăști și Putreda¹³⁰.

Prin procesul-verbal din 1 februarie 1931 s-au definitivat și lucrările operate în baza legii agrare. Perimetrul supus exproprierii, rezultat în urma măsurătorii cadastrale, era de 3155 ha, deci cu 204 ha mai multe decît fuseseră expropriate prin decretul-lege. Cînd cadastrul a executat hotărîrea de expropriere nu a ridicat în plan întreaga moșie Grebănu pe motiv că o parte din terenurile necultivabile erau izolate de perimetrul moșiei ce interesa expropriere. Cadastrul a considerat că această omisiune nu putea influența asupra suprafeței expropriabile, căreia urma să i se aplice scara de expropriere. Astfel, au fost măsurate numai acele tarlale neexpropriabile care se aflau în vecinătatea imediată a terenului supus exproprierii. Din această cauză, suprafața totală a moșiei, după fișa cadastrală din 20 august 1930, era cu 1129 ha mai mică decît întinderea stabilită prin hotărîrile de expropriere. Dar, în perimetrul expropriat de cadastru, de 3155 ha, erau incluse și pămînturi cadifcate de instanțele reformei neexpropriabile și lăsate proprietarului. Astfel, 200 ha neexpropriabile au fost incluse prin măsurătoare în categoria terenului expropriabil și s-au expropriat¹³¹.

După exproprierea din 1919, proprietarul a vîndut în același an cele 200 ha unor săteni. Deși terenurile neexpropriabile figurau ca expropriate după 1922, cînd s-a făcut aplicarea legii agrare la Putreda, și deși ele au fost definitiv expropriate prin lucrările din 1930, organele agricole nu au putut să le ia în primire nici în 1930 și nici în anii următori deoarece țăranii cumpărători se opuneau depozitării. Rezultatele lucrării de defalcare și măsurătoare au fost afișate la primăria comunei Grebănu la 1 februarie 1931, fără ca sătenii să fi sesizat imediat eroarea strecurată. Atît țăranii împroprietăriți din Racovițeni, Homești și Grebănu, cît și moșnenii expropriați au contestat ulterior măsurătoarea, dar comisia județeană a respins, la 8 august 1931, cererile lor ca tardive. Astfel, nedepunerea în termen de 15 zile a contestației asupra măsurătorii a făcut lucrarea cadastrului definitivă, împotriva ei nemaiexistînd nici o cale de atac. Pe de altă parte însă, instanța județeană admite

¹²⁷ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnîcu Sărat, dosar 45/1930, f. 25.

¹²⁸ Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a județului Rîmnîcu Sărat, dosar 40/1920; 131/1923; 263/1929, f. 2 și urm.; fond Tribunalul județului Rîmnîcu Sărat, dosar 32/1930, f. 192 și 258.

¹²⁹ Idem, fond Prefectura județului Rîmnîcu Sărat, dosar 239/1930, f. 296.

¹³⁰ Vezi *ibidem*, f. 296; fond Camera agricolă a județului Rîmnîcu Sărat, dosar 270/1930—1943, f. 171.

¹³¹ Idem, fond Camera agricolă a județului Rîmnîcu Sărat, dosar 270/1930—1943, f. 71—74; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnîcu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 95.

motivele contestației moșierului, dispunând ca măsurătoarea să fie refăcută și să i se lase lui D. C. Soutzo la Grebănu, pe lângă cele 50 ha cultivabile, și 80 ha ce îi fuseseră atribuite definitiv în 1925 pentru pășuni și care, prin defalcare, îi fuseseră expropriate¹³².

La judecarea contestației, tribunalul a refuzat să citeze martorii țăranilor. Cum președintele comisiei a făcut opinie separată, motivînd că instanța nu avea competența să hotărască asupra contestației moșierului, care nu se referea la măsurătoare, ci la interpretarea hotărîrii Comitetului agrar, comisia a dispus a se efectua o anchetă pe teren, dar la opoziția făcută de avocatul moșierului, s-a renunțat la această soluție¹³³. Or, în 1921, lui Soutzo i se lăsa-se 31 ha de izlaz la Grebănu, iar pe pămîntul ce urma a i se retroceda fuseseră împrăștiți țăranii.

Nemuțumiți de lucrarea comisiei județene, moșnenii au încercat, în septembrie 1931, să ocupe terenul scutit de expropriere. Din nou, la 12 și la 21 septembrie 1931, în satele Grebănu și Putreda au fost concentrați soldați, împiedicînd punerea în practică a inițiativei țăranilor¹³⁴. Paralel, locuitorii din Putreda, Grebănu, Homești și Racovițeni contestă hotărîrea instanței județene din august 1931 în privința cotei de pășune ce i se lăsase lui D. C. Soutzo. La rîndul ei și Direcția Aplicării Reformei Agrare introduce recurs împotriva aceleiași hotărîri¹³⁵.

Pe de altă parte, generalul Soutzo înaintează Comitetului agrar un memoriu prin care atacă motivele revizuirii înscrise în cererile țăranilor. La 8 august 1931, Comisia județeană — declara moșierul — nu făcuse decît să reconfirme o hotărîre a sa mai veche. Soutzo justifică opoziția sa față de ancheta cerută de instanță prin incompetența comisiei de a modifica o hotărîre de expropriere¹³⁶. Instanța supremă în materie de reformă agrară a respins, la 21 noiembrie 1931, cererile țăranilor și ale Direcției Aplicării Reformei Agrare, confirmînd decizia Comisiei județene din 8 august 1931¹³⁷.

Țăranii din Putreda redeschid la instanța județeană procesul de măsurătoare, contestînd scutirea de expropriere a celor 80 ha de pășune, proces pe care îl recîștigă în 1932, prin încălcarea autorității de lucru judecat. Dar moșnenii solicitau concomitent și scoaterea de sub expropriere a pășunilor comunale din Grebănu și Racovițeni. Or, pășunea creată *de jure* în aceste comune nu fusese constituită de fapt niciodată întrucît hotărîrile de expropriere în această direcție nu rămăseseră definitive. Cele două comune își creaseră pășunea din terenul cultivabil, astfel că cererea obștii nu avea teme¹³⁸.

Lucrările de împrăștiere din 1931 au rămas definitive. Singura modificare, executată numai la Grebănu de altfel, a fost împărțirea, în toamna anului 1933, a rezervelor de interes obștesc unui număr de nouă îndreptății la impro-

¹³² Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a județului Rîmnicu Sărat, dosar 270/1930—1943, f. 71—74; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 28, 33 și 88; fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 3/1931—1933, f. 10.

¹³³ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 3/1931—1933, f. 3.

¹³⁴ Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 283/1931, f. 6—7.

¹³⁵ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 28, 33—35; fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 3/1931—1933, f. 1.

¹³⁶ Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 3/1931—1933, f. 14.

¹³⁷ Ibidem, f. 22—23, 29—31; Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 28, 33—35.

¹³⁸ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 40; Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 12/1933, f. 109—110.

prietărire pe baza legii de împroprietărire cu preferință a orfanilor, invalizilor și văduvelor de război, publicată în „Monitorul oficial”, nr. 148 din 7 iulie 1930¹³⁹.

După 1932, moșnenii n-au mai încercat să ocupe cu forță pășunile comunale din satele vecine. Cele câteva tentative ale unora dintre ei de a ara suprafețe mici din pășunea obștii sau a satelor vecine și transformarea unor întinderi de pășune în teren arabil, ca la Grebănu și Homești¹⁴⁰, trebuie apreciate ca acțiuni de uzurpare a averii comune și nu ca inițiative pentru intrarea prin forță pe pământurile lor.

După 1932, moșnenii s-au convins că, deși cîștigaseră procesele în instanțe, pierduseră de fapt cauza pentru care luptaseră. Numărul mare de procese purtate de moșneni, începînd din 1923, au îndatorat obștea cu sume fabuloase față de apărătorii ei legali. Conducerea obștii hotărîse ca cheltuielile pentru recunoașterea de către instanțe a dreptului asupra pămîntului în litigiu să fie acoperite prin înstrăinarea unei părți din acel teren. Astfel, în 1927, după cîștigarea procesului la Tribunalul Rîmniciu Sărat, obștea s-a angajat să-i atribuie lui Istrate Micescu, în contul sumei cu care îi era debitoare, o întindere de 100 ha¹⁴¹. Cum țărani nu au putut intra în stăpînirea pămîntului, obștea a continuat să rămînă datoare pentru creanța de 4 500 000 lei, plus dobînzile aferente sumei. În 1930, Istrate Micescu a cedat această creanță Societății Anonime „Creditul Bihorului și al Transilvaniei” din București. În același an, banca cere ministerului să îi achite valoarea creanței de 4 500 000 lei, plus 1 500 000 lei dobînzii din suma ce se cuvenea obștii în contul părții expropriate de la aceasta¹⁴².

Or, exproprierea, care era definitivă, se făcuse pe numele lui D. C. Soutzo, consemnîndu-se prețul rentei în contul său, iar Curtea de Apel Galați hotărîse ca prețul de expropriere să fie achitat acestuia. Societatea a solicitat Tribunalului Rîmniciu să aplice poprire în contul ei asupra sumei. Poprirea s-a efectuat, dar ea a fost contestată de moșier la Tribunalul Ilfov, care a decis ca suma să fie vărsată lui Soutzo. Procesul a fost supus apoi Curții de Apel București. Aceasta a reformat, cu sentința nr. 167/1931, hotărîrea Tribunalului Ilfov. Dar prețul exproprierii a continuat să fie depus, pînă în 1932, pe numele proprietarului aparent, D. C. Soutzo, deși sentința nr. 113/1927 a Tribunalului Rîmniciu, rămasă definitivă, stabilea starea de stăpînire în indiviziune a moșnenilor și moșierului. Pe acest temei, titlurile și valorile prețului de expropriere pentru cele 2 955 ha ce aparținuseră la 258 moșneni, se cuveneau obștii, iar Soutzo avea drept, la fel ca oricare alt membru al ei, la o sumă echivalentă cu aceea care revenea pentru suprafața de 15,33 ha, cîtă reprezenta cota sa în obște. În aceste condiții, obștea, asistată în instanță de Istrate Micescu, cere Tribunalului județean să se pronunțe asupra drepturilor ei. Aceasta a ordonat, la 14 iulie 1932, ca titlurile și valorile aferente pentru întinderea de 2 955 ha expropriate la Putreda să fie afectate obștii, care fusese proprietara de drept a pămîntului. S-a dispus să se vîndă titlurile prin Sindicatul Bursei din București, iar valoarea prinsă, împreună cu sumele depuse în numerar, cu procentele și cu cupoanele aferente pînă la zi, să fie repartizate creditorilor popritori ai obștii¹⁴³.

După 1932, sumele cuvenite în contul părții expropriate la Grebănu au fost înscrise atît pe numele lui Soutzo, cît și pe numele obștii, în raport cu suprafața de teren expropriată de la fiecare. Dar renta depusă în contul obștii s-a epuizat imediat, în urma popririi neputîndu-se acoperi cu ea decît o sumă neînsemnată din totalul datorilor acumulate de moșneni. În 1934, un alt avocat creditor al moșnenilor, C. Brăescu, a cerut Tribunalului Rîmniciu ca titlurile de

¹³⁹ Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmniciu Sărat, dosar 12/1933, f. 42; idem, fond Camera agricolă a județului Rîmniciu Sărat, dosar 302/1933—1934, f. 1—2.

¹⁴⁰ Vezi idem, fond Prefectura județului Rîmniciu Sărat, dosar 12/1933, f. 34—35; dosar 9/1944, f. 1, 2, 10, 25—28; fond Camera agricolă a județului Rîmniciu Sărat, dosar 260/1929—1934, f. 13—15.

¹⁴¹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmniciu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 40.

¹⁴² *Ibidem*, f. 24 și 40.

¹⁴³ *Ibidem*, f. 40—43.

rentă care se depuseseră la Ministerul Finanțelor să îi fie acordate ca drept de onor pentru serviciile depuse obștii, care îi datora valoarea a 100 ha de teren, socotite la 50 000 lei hectarul, adică 5 000 000 de lei în total ¹⁴⁴.

La 15 septembrie 1934 Tribunalul județean a recunoscut acest drept lui C. Brăescu. Dar Ministerul de Finanțe apelează la Curtea de Apel Galați modificarea hotărârii. Pe de altă parte, obștea a contestat calitatea creanței de onorar a lui Brăescu. Chiar dacă avocatului i s-ar fi recunoscut calitatea de creditor, lui nu i se putea achita creanța din cauza epuizării rentei vărsate în contul obștii. În cazul cînd creanța ar fi fost acceptată, ea putea intra în conversiune, pe baza legii de lichidare a datoriilor agricole și urbane din 7 aprilie 1934. Curtea de Apel Galați a refuzat, la 11 decembrie 1934, să îi recunoască lui Brăescu dreptul asupra creanței, dar obliga Ministerul de Finanțe să îi plătească 3 000 de lei cheltuieli de judecată ¹⁴⁵.

Se pare că obștea Putreda a reglementat definitiv în același an problemele financiare cu avocatul C. D. Vasilescu-Popa, cedîndu-i o parte din proprietatea comună în contul dreptului de onor. Nu posedăm informații documentare precise în această privință, dar faptul că avocatul, care în momentul angajării ca apărător în proces nu stăpînea pămînt la Putreda, vindea, la 2 august 1934, terenul său din acest sat unui învățător din Pardoși ¹⁴⁶, și faptul că Vasilescu-Popa nu a acționat nici odată în justiție pe moșneni pentru neplata datoriei ne îndreptățește să presupunem aceasta. În toamna anului 1934, obștea se mai afla în judecată cu alți doi dintre foștii ei apărători: Istrate Măcescu și S. Jugureanu, în legătură cu distribuirea întregii sale rente, de 5 193 000 de lei ¹⁴⁷, ceea ce ne determină să credem că în 1932 Istrate Măcescu nu intrase de fapt în posesia sumei poprite în contul lui.

Pe de altă parte, administratorii obștii Putreda profitaseră de pe urma numeroaselor procese purtate de moșneni, producînd daune în averea comună de 13 592 000 lei. Oficiul Național al Cooperației, Serviciul Composesorate, a decis, la 31 octombrie 1934, să îndepărteze din conducere pe cei ce săvîrșiseră fraudă, iar obștea i-a acționat în justiție ¹⁴⁸.

În 1936, avocatul C. Brăescu cu Ministerul de Finanțe au atacat sentința Curții de Apel Galați în casăție. Aceasta respinge recursul în legătură cu plata cheltuielilor de judecată și îi recunoaște avocatului dreptul asupra rentei pretinse. Titlurile de rentă au continuat însă să fie eliberate pe numele lui D. C. Soutzo și al obștii ¹⁴⁹.

Disputa pe tema rentei a scos la iveală faptul că Soutzo încasa sumele și în contul unor pămînturi care fuseseră vindute de el în 1919 și pentru care primise bani de la țărani cumpărători. Intervenția făcută de Serviciul agricol județean, la 11 decembrie 1936, determină Direcția Cadastrului să ceară sistarea plății pînă la clarificarea situației. Ministerul Agriculturii și Domeniilor supune cazul analizei Consiliului de avocați, care a delegat, la 7 mai 1938, un topometru

¹⁴⁴ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 45 și urm. Localnicii au declarat autorului articolului de față că moșnenii se angajaseră față de avocați să le achite, în contul cheltuielilor de judecată, o suprafață de teren care echivala cu o treime din întinderea pămîntului lor.

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 80 și 105.

¹⁴⁶ Vezi Actele obștei „Stăjiștea” — Putreda, județul Rîmnicu Sărat, f. 35 (dosar aflat în posesia autorului).

¹⁴⁷ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 37/1930—1937, f. 34.

¹⁴⁸ *Ibidem*. Concomitent, obștea a contractat noi datorii pentru susținerea procesului intentat Ministerului Agriculturii și Domeniilor, care se afla în noiembrie 1934 pe rol.

¹⁴⁹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 75, 78—79.

de la Inspectoratul Cadastral Brăila, ca, împreună cu organele agricole și cu autoritățile comunale, să efectueze cercetarea la fața locului¹⁵⁰.

În urma depunerii raportului inspectorului cadastral, Consiliul de avocați din Ministerul Agriculturii și Domeniilor sugera ministrului, cu avizul din 26 septembrie 1938, să respecte tranzacțiile de înstrăinare a terenului neexpropriabil (cele 200 ha) de la Grebănu, cu clauza ca să i se rețină moșierului valoarea lor din prețul expropriării, întrucât primise de la cumpărători sumele fixate prin bună învoială și întrucât aceste pământuri fuseseră vârsate la expropriere în locul unor terenuri cultivabile și pentru că ulterior ele au fost considerate ca făcând parte din cota retrocedată proprietarului. Dar, în februarie 1939, formele juridice pentru rectificarea fișei de măsurătoare a moșiei Grebănu, în scopul corijării erorii semnalate de Ministerul Agriculturii și Domeniilor la 11 decembrie 1936 și în sensul preconizat de Consiliul de avocați din minister, nu fuseseră executate¹⁵¹.

Anii 1933—1939 reprezintă perioada în care avocații obștii din Putreda — care nu puteau să încasze sumele în contul onorariului — au desfășurat acțiuni multiple pentru a intra în posesia pământului lăsat în stăpânirea moșnenilor de Tribunalul Rîmnic. Documentele cu privire la aceste acțiuni nu au suficientă claritate pentru a ne permite a urmări cu precizie modul cum „apărătorii” moșnenilor s-au substituit în proprietăți ai pământului obștii. Fapt este că, după 1935, cîțiva dintre avocații obștii, între ei Ion Rădulescu, Ștefan Ciocîrdel, Constantin C. Brăescu și unii funcționari creditori ai obștii, precum inginerul cadastrului, Radu Giuvelcă, erau proprietari la Putreda¹⁵², neputîndu-se preciza însă dacă terenul lor fusese anterior de fapt numai al moșnenilor sau și al acestora și a lui Soutzo, căci după 1933 atît marele proprietar¹⁵³, cît și țărani procedaseră la vînzări de pămînturi¹⁵⁴. Cedarea unor terenuri avocaților de către conducerea obștii, în contul onorariului, a generat printre moșneni nemulțumiri continue și numeroase atacuri asupra pămîntului pierdut pe această cale. Cu concursul mandatarilor obștii, avocații au reușit însă să încheie, la 3 martie 1939, o tranzacție prin care se delimitau hotarele proprietăților din satul Putreda Mică, unde avocații primiseră terenul. Semnatarii se angajau să nu conteste la nici o instanță autenticitatea și valabilitatea ei, iar suspendarea tranzacției nu se putea face decît în urma depunerii unei cauțiuni de 200 000 de lei, oricare ar fi fost motivul disputei¹⁵⁵. Prin clauza privitoare la cauțiune, a cărei valoare era ridicată, avocații își creaseră de fapt garanția că țărani, neputînd strînge o asemenea sumă, nu vor mai contesta tranzacția.

Este necesar de amintit că în actul din 3 martie 1939 au fost precizate și condițiile în care părțile urmau să participe cu drepturi asupra subsolului terenului respectiv¹⁵⁶. Această stipulație, care contravenea de fapt regimului minier în vigoare, a fost înscrisă, credem, de avocații din Ploiești, care erau și acționari la unele rafinării¹⁵⁷ și care bănuiau că în subsolul de la Putreda exista țîței.

Prin tranzacția din 3 martie 1939 litigiile financiare ale obștii nu au fost lichidate. Astfel, în 1940, avocatul C. C. Brăescu, unul din beneficiarii actului

¹⁵⁰ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 88; Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a județului Rîmnicu Sărat, dosar 270/1930—1943, f. 71 și 73.

¹⁵¹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 88, 90 și 95; Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a județului Rîmnicu Sărat, dosar 270/1930—1943, f. 71.

¹⁵² Actele obștii „Străjiștea” — Putreda, județul Rîmnicu Sărat, f. 2 și 7.

¹⁵³ f. 1—2; Arh. St. Buzău, fond Tribunalul județului Rîmnicu Sărat, dosar 257/1933, f. 2.

¹⁵⁴ Actele obștii „Străjiștea” — Putreda, județul Rîmnicu Sărat, f. 38.

¹⁵⁵ *Ibidem*, f. 1—4.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

¹⁵⁷ Este cazul lui Ciocîrdel (Vezi Ministerul Industriei și Comerțului, *Industria industriei românești*, 1925, București, 1925, p. 238).

din 1939, continua să revendice de la obște suma de 5 000 000 de lei. În iunie 1940, Ministerul Finanțelor i-a recunoscut ca legală cererea de poprire asupra obștii pentru întreaga sumă ¹⁵⁸.

Prin actul din 24 iunie 1940, avocații proprietari ai pământurilor de la Putreda le-au vândut avocatului Ștefan Ciocîrdel din Ploiești. În schimbul sumei de 1 630 000 de lei, Ciocîrdel devenea proprietar a 159,12 ha din terenul ce aparținuse moșnenilor. Avocatul s-a împrumutat la „Banca Prahova”, S. A. din Ploiești cu 1 000 000 lei, achitînd imediat astfel o parte din prețul terenului ¹⁵⁹.

În decembrie 1940, D. C. Soutzo anunță scoaterea la vînzare a restului moșiei sale, de 143 ha, din care 111 ha cultivabile, 14 ha livadă, 3 ha arman, 10 ha inunđabile și 5 ha prunduri, plus castelul. Prețul cerut era de 26 000 de lei pe hectar pentru terenul de cîmp și de 50 000 lei pentru cel din vatra satului. Castelul, care fusese ruinat de cutremurul din noiembrie 1940, era apreciat la 200 000 lei, iar casa și magazinele la 90 000 de lei ¹⁶⁰. Nu am reușit să găsim actul prin care același Ștefan Ciocîrdel a achiziționat terenul de la D. C. Soutzo. În aprilie 1942, cînd avocatul anunță scoaterea la vînzare a pămîntului său cultivabil de la Putreda, cu 60 000 de lei hectarul, el condiționează vînzarea celor 100 ha cultivabile de achiziționarea obligatorie și a conacului, cu 600 000 de lei. Ulterior, în septembrie 1942, Ciocîrdel urcă prețul pămîntului la 80 000 de lei, dar scade prețul conacului la 400 000 de lei ¹⁶¹.

În aceste condiții, în 1942, în satul Putreda Mică se constituie obștea de cumpărare și arendare „Străjiștea”, formată din moșneni care pierduseră pămîntul, pentru a participa la cumpărarea fostei lor proprietăți. Dar sătenii nu au putut să strîngă decît o sumă de 300 000 de lei ¹⁶², care echivala cu prețul a mai puțin de patru ha, nici să realizeze un împrumut și nici să determine pe moșier să eșaloneze plata terenului pe mai mulți ani, astfel că tranzacția nu s-a putut încheia.

În concluzie, informațiile documentare cu privire la satele Putreda atestă existența unei proprietăți stăpînită în diviziune încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea. În decursul veacurilor, dar mai cu seamă începînd de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, are loc un proces de depedare a țărănimii libere, prin atacarea de către boierii din satul vecin a proprietăților moșnenești. Cu toată împotrivirea țăranilor, cei mai mulți dintre ei au pierdut loturile. Moșnenii au atacat în nenumărate rînduri în justiție pe marele proprietar, obținînd, în majoritatea cazurilor, cîștig de cauză.

După intrarea în vigoare a legii pentru reforma agrară din 1921, moșierul a declarat pămîntul țăranilor ca fiind al său și astfel terenul moșnenilor a fost expropriat. Numeroasele procese cîștigate de săteni nu au dus la restabilirea de fapt a stăpînirii lor asupra pămîntului. Mai mult, în anii premergători celui de-al doilea război mondial moșnenii au fost nevoiți să vîndă loturile pentru a achita sumele cu care se îndatoraseră la avocați. Din această cauză, în preajma reformei agrare din 1945 ei se aflau într-o situație mai complicată în comparație cu aceea în care se găsiseră în preajma intrării în vigoare a legii de reformă agrară din iulie 1921.

¹⁵⁸ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnîcu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 97.

¹⁵⁹ Actele obștei „Străjiștea” — Putreda, județul Rîmnîcu Sărat, f. 21—25.
¹⁶⁰ Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a județului Rîmnîcu Sărat, dosar 1 1940, f. 33.

¹⁶¹ Actele obștei „Străjiștea” — Putreda, județul Rîmnîcu Sărat, f. 30—31.
¹⁶² *Ibidem*, f. 5; vezi și Dosar cu certificate privitoare la obști satești din județul Rîmnîcu Sărat pe anul 1942, f. 1 (dosar aflat în posesia autorului).

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE D'UNE PROPRIÉTÉ INDIVISE : LA COMMUNAUTÉ DE PUTREDA

Résumé

Les documents les plus anciens relatifs au village de Putreda (département de Rimnicu Sărat) attestent l'existence, dès la première moitié du XVIe siècle, d'une propriété indivise, déjà en train de se décomposer. Ce processus était le résultat de l'accaparement de certaines parties des terres paysannes par les féodaux locaux, ainsi que du détachement de quelques paysans du sein de la communauté.

Au cours du XVIIe siècle et dans la première moitié du XVIIIe siècle, la possession en indivision de la terre ne cessa de se maintenir, malgré les modifications produites au sein de la communauté. Les documents placent les débuts de l'accaparement systématique des terres de la communauté de Putreda dans la seconde moitié du XVIIe siècle, à la même époque où la famille des boyards Racovitza vint s'établir dans le village voisin, Greabănu.

Devenu vers la fin du XVIIIe siècle l'un des plus grands propriétaires fonciers du département de Rimnicu Sărat, le boyard Racovitza s'efforce d'accroître son domaine en s'emparant des terrains qui appartenaient aux alleutiers de Putreda. Comme ces tentatives du vornic Dumitracu Racovitza se heurtèrent à la résistance des paysans, qui refusèrent de vendre leurs lots, le boyard occupa de vive force, en 1797, un lopin de la terre alleutière qui confinait à la sienne. Les paysans intentèrent un procès au boyard, et obtinrent gain de cause, leur droit de propriété sur le terrain en litige ayant été reconnu.

Le procès de 1797 ne représente qu'un épisode de l'opposition des alleutiers aux tentatives du vornic Racovitza de les asservir. Pendant les premières décennies du XIXe siècle, il parvint cependant à accaparer une partie considérable de la propriété alleutière.

Costaké Soutzo, devenu propriétaire de la terre de Greabănu après la mort de son beau-père, Dumitracu Racovitza, continua, sur un plan plus large, les manœuvres abusives de ce dernier, de sorte qu'il réussit à incorporer dans son domaine de nouvelles étendues de terre alleutière. Jusqu'au début du XXe siècle, les successeurs de Costaké Soutzo qui avaient hérité la terre de Greabănu accaparaient presque entièrement les propriétés des alleutiers.

Le processus de la dépossession des paysans de leurs lots se heurta à une résistance continuelle de la part des alleutiers, comme en témoignent les nombreux procès, les déplacements violents des bornes et même les tentatives d'occuper de vive force les terres qui leur avaient été ravies. Cependant, toutes ces formes d'action ne réussirent pas à restituer aux alleutiers leur ancien droit de propriété.

En décembre 1918, lors de l'entrée en vigueur du décret-loi d'expropriation, le litige entre le grand propriétaire foncier D.C. Soutzo et les paysans de Putreda existait toujours. Il ne fit que s'aggraver l'année suivante du fait que le grand propriétaire, pour saper les intérêts de la communauté et pour trancher ce conflit séculaire en sa faveur, fit une déclaration pour l'expropriation de sa propriété dans laquelle il engloba aussi celle des alleutiers. Cet acte marqua le début d'une nouvelle série de procès entre le grand propriétaire terrien et les paysans de Putreda, procès que le tribunal de Rimnicu Sărat jugea, en 1927, en donnant gain de cause aux alleutiers.

Mais cet arrêt, loin de résoudre le conflit, ne fit que le compliquer, car les terres expropriées par décision des juridictions de la réforme agraire ne pouvaient être rétrocédées en vertu des arrêts d'autres tribunaux. C'est pourquoi la sentence du tribunal du département de Rimnicu Sărat, prononcée en 1927 concernant le procès du grand propriétaire et des alleutiers, n'eut aucun effet.

Ainsi, à partir de 1927, pour la terre de Putreda il y eut deux arrêts définitifs qui se contredisaient. Chacune des parties intéressées sollicita qu'on appliquât l'arrêt qui lui était favorable. Les démarches des alleutiers au Ministère de

l'Agriculture et des Domaines, à la Cour de Cassation et auprès des autorités locales n'eurent pas pour résultat de les réintégrer dans leur ancien droit de propriété. Les tentatives répétées de reprendre leurs terres de vive force ne donnèrent non plus les résultats qu'espéraient les alleutiers.

Le grand nombre de procès intentés par les paysans, à partir de 1923, endettèrent la communauté de sommes d'argent considérables. Les mandataires de la communauté avaient accepté que les dépenses effectuées pour faire reconnaître par les tribunaux les droits des alleutiers sur la terre en litige soient couvertes par l'aliénation d'une partie de cette terre. C'est alors que les avocats, qui avaient défendu les intérêts des alleutiers dans le procès avec le grand propriétaire terrien, s'emparèrent d'une partie importante de la terre de la communauté. La cession de ce terrain aux avocats par les mandataires de la communauté de Putreda au compte de leur l'honoraire produisit parmi les alleutiers un grand mécontentement qui se manifesta même violemment. Avec le concours des mandataires de la communauté, les avocats parvinrent cependant à passer une transaction, par laquelle furent délimitées les propriétés du village de Putreda Mică, où les avocats obtinrent leurs lots de terre. Le résultat final fut que les propriétés des alleutiers furent réduites aux superficies qu'elles avaient avant la première guerre mondiale.

En 1942, le grand propriétaire de Putreda mit en vente toute la terre qui lui restait. Les paysans constituèrent une association pour acheter cette terre, mais n'ayant pas réussi à se procurer les fonds nécessaires, ils ne parvinrent pas à récupérer la terre qui avait appartenu à leurs ancêtres.

PROBLEMA FORȚEI DE MUNCĂ ȘI A REGIMULUI MUNCII ÎN ROMÂNIA (1922—1928)

DE

I. SAIZU

Prefacerile prin care a trecut România și cerințele obiective ale societății după desăvârșirea unității statului, în primul rând necesitatea refacerii și dezvoltării economiei naționale, au conferit muncii fizice și intelectuale o importanță mai mare, fapt ce a permis reducerea treptată a șomajului în anii de început ai perioadei la care ne referim, fără însă ca fenomenul să fi fost lichidat. Legitimitatea sporirii interesului pentru forța de muncă și regimul muncii rezultă și din faptul că între 1922 și 1928, etapă caracterizată printr-un efort de redresare și de oarecare avânt economic, au avut loc schimbări însemnate în ceea ce privește numărul muncitorilor, prin creșterea cifrei în sectoarele industriale și transporturi și scăderea într-o anumită măsură, datorită consecințelor reformei agrare, a numărului muncitorilor agricoli. Pe fondul capitalist, combinat cu rămășițe feudale și semif feudale, a trebuit să se dezvolte clasa muncitoare ca forța cea mai înaintată în stat. Faptul constituie încă un motiv care a determinat partidele politice burgheze să nu ignore factorul muncă, ci să-l includă în programele lor, diferențiat însă, convinge că fără o preocupare în această direcție se periclită „ordinea” în stat și procesul de producție¹. Adaptarea lor la noile realități s-a făcut — după cum sublinia o chemare a Partidului socialist — prin însușirea unor părți din programul partidelor de stînga, nu cu alt scop decît acela de a deține un mijloc ieftin de captură a votului maselor și a le atenua spiritul revoluționar². Deși au procedat în acest fel la ornamentarea programelor, partidele burgheze n-au avut în vedere o reală îmbunătățire a forței de muncă în societate, ceea ce probează în mare parte caracterul formal al includerii prevederilor, redactate și apărute în spiritul „înțelegerii” și „armoniei” între clase. În articolul de față vom proceda doar la analiza și expunerea comparată a prevederilor, spre a se putea contura întreaga problematică, opoziția dintre prescriere și practică urmînd a o demonstra cu alt prilej.

*

Presa muncitorească din epocă apreciașe și caracterizase la justa valoare programele partidelor burgheze. „Socialismul”, de pildă, remarcase, referindu-se la prevederile de ansamblu ale conservatorilor-democrați, că acestea, inclusiv prin mențiunile relative la forța de muncă, reprezentau „un amestec de încercări îndrăznețe, alături de grija vădită de a nu știrbi nimic din privilegiile și

¹ „Socialismul”, 27 octombrie 1919.

² Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 700/1928, f. 7.

avantajele clasei stăpînitoare³. Programul respectiv demonstra că „nu convingeri sincere, democratice și dorința unor largi prefaceri ale țării au călăuzit pe făuritorii lui, ci mai mult preocuparea momentului, nevoia de «adaptare» a unor oameni fără convingeri și fără principii la o nouă stare de lucruri”⁴. Aplicarea prevederilor sale împreună cu cele 21 de soluții referitoare la ieftinirea traiului⁵, propuse de liderul conservatorilor-democrați, trebuia — în concepția lui Take Ionescu — să facă inutilă declanșarea grevelor, împotriva cărora a precizat, dealtfel, și măsuri. Soluțiile sale tindeau să „perfecteze” într-un oarecare grad condițiile de existență ale maselor în cadrul regimului capitalist, privindu-le însă de dreptul de grevă, armă cu care puteau obține nu numai satisfacerea unor revendicări economice, ci și politice.

Aflată într-o existență foarte agitată la sfîrșitul carierei sale politice, cealaltă fracțiune conservatoare, condusă de Al. Marghiloman, a procedat, spre a fi în ton cu partidele burgheze, la includerea în program a unor prevederi cerute de însuși progresul societății românești. Dar tocmai în modul de abordare a acestor chestiuni — cum bine s-a remarcat nu demult⁶ — s-a manifestat lipsa de originalitate, confuzia, caracterul formal al prevederilor cuprinse în program, formulate doar cu scopul de a crea corpului electoral iluzia că fracțiunea conservatoare respectivă lupta pentru izbînda ideilor de progres și democrație.

Convins că problema agrară „s-a soluționat” prin reforma înfăptuită, P.N.L. a considerat necesar să „rezolve” și chestiunile muncitorilor de la orașe printr-un sistem de măsuri concepute „într-un spirit de încredere față de muncitori, nu într-un spirit polițienesc”⁷. Reformele pe care le preconiza se impuneau — în concepția sa — ca o satisfacere a unor revendicări legitime și ca un mijloc de a înăbuși curentele care puteau împinge muncitorimea spre „povîrnișuri periculoase”⁸. Protecționismul vamal și economic, intervenționismul de stat și altele, care făceau parte din arsenalul politicii liberale, au determinat și punerea problemei protejării forței de muncă indigenă, oprirea imigrărilor și emigrărilor etc. Chestiunea încurajării muncii a fost trecută de P.N.L. și teoreticienii lui în rîndul criteriilor de stimulare a industriei⁹. Criteriul social al dezvoltării industriei, care impunea legiuitorului să dea o „rezolvare” și problemelor din domeniul muncii, a fost susținut în strînsă legătură cu cel național, potrivit căruia, în spiritul politicii „prin noi înșine”, munca brută și calificată trebuia executată numai pe români, iar repartitia produsului urma să fie făcută conform legilor interne¹⁰. Este un exemplu concludent pentru interesul burgheziei române de a fi stăpînă absolută pe exploatarea forței de muncă, de a se emancipa de tutela străină.

Conform doctrinei neolibérale, programul Partidului poporului se caracteriza în problema forței de muncă prin formularea unor puncte referitoare la încurajarea muncii, a energiilor și a inițiativelor naționale de producție prin maximum de „libertate”, dar în „colaborare” cu capitalul străin — două noțiuni care se exclud reciproc într-o societate dominată de goana după un profit cît mai mare. Dealtfel, cele mai multe din prevederi aveau un caracter formal, reprezentînd mai curînd expresia unui program electoral decît a intenției reale de transpunere în practică.

Programul Partidului țărănesc (I. Mihalache) preconiza unele revendicări în avantajul maselor și aceasta pentru faptul că la începutul existenței sale, mai

³ „Socialismul”, 27 octombrie 1919.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Take Ionescu, *Chestii economice și soluții referitoare la ieftinirea traiului*, București, 1923, p. 8—9.

⁶ M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România. 1918—1921*, București, Editura politică, 1971, p. 52.

⁷ „Viitorul”, 1 decembrie 1921.

⁸ *Ibidem*.

⁹ I. Saizu, *Opinii privind industrializarea României (1922—1928)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, tom. VII, 1970, p. 255—256.

¹⁰ I. N. Angelescu, *Politica economică a României*, București, 1919, p. 38.

cu seamă după înscrierea lui C. Stere și a dr. N. Lupu, a preconizat o atitudine favorabilă revendicărilor proletariatului¹¹. Luînd ca fapt real imposibilitatea burgheziei de a rezolva în chip sincer problema forței de muncă și a regimului muncii, Partidul țărănesc, care își întemeia existența pe credința că țărănimia avea un rol „preponderent” în societate, că munca acesteia „condiționa” întreaga viață statală și ținea sub „dependență” sa ceilalți factori¹², se socotea singurul organism politic ce putea îndeplini dreptele revendicări ale muncitorilor și, ca urmare, și-a propus ca, odată ajuns la guvern, să îndeplinească un asemenea program. Era o încercare evidentă de a îndepărta pe muncitori de programele partidelor lor, dar și dovada plasării liderilor țărăniști pe tărîmul soluțiilor realizate pe cale evolutivă¹³; atenția acordată forței de muncă și regimului ei se reflectă în faptul că prevedea expres aplicarea de măsuri, îndeosebi în legătură cu valorificarea muncii și a îndeminării, în afară de agricultură, în toate formele de organizare a industriei mici și mijlocii. Era o consecință firească a nivelului la care tindeau să realizeze „industrializarea” țării. Pentru aceasta s-a și sugerat în Senat, la 26 februarie 1924 de către N. Costăchescu¹⁴, că problema brațelor de muncă în legătură cu dezvoltarea economiei, mai ales cu refacerea ei, putea dobîndi o soluție fericită prin reducerea stagiului militar, în urma căruia zeci de mii de brațe de muncă ar fi fost redat agriculturii și industriei. De la definitivarea programului în 1922, în care poziția de mai multă înțelegere față de problemele clasei muncitoare trebuie privită ca o reacție la măsurile antidemocratice ale guvernării liberale și ca o expresie a interesului de a călăuzi masele muncitoare pe o cale reformistă, legalistă, de la definitivarea amintită, deci, pînă la fuziunea cu Partidul național, în 1926, caracterul burghezo-democratic al prescripțiilor s-a tocit¹⁵.

Cît privește Partidul țărănesc al dr. N. Lupu trebuie reținut că acesta, deși s-a străduit să-și definească rolul de stînga¹⁶, avea un program care nu se deosebea prea mult de cel al vechiului Partid țărănesc. Singura excepție o constituia faptul că insistă ceva mai mult asupra programului muncitoresc. Plecînd de la faptul că proletariatul industrial reprezintă o forță importantă pentru progresul material al țării, partidul respectiv sublinia nu numai nevoia ca statul să-i acorde atenția „cuvinită”, dar a prevăzut în propriul program că, în împrejurările în care va fi chemat să guverneze, va aplica o politică socială inspirată din spiritul avansat al legislației moderne și al convențiilor elaborate de Biroul internațional al muncii. Era expresia dorinței de a ajunge la „egalitatea” aritmetică a două aspecte ale aceleiași probleme: pe de o parte, recunoașterea efortului muncitorilor industriali, fără de care înaintarea societății se făcea anevoie, iar pe de alta, ca lucrătorul, împreună cu familia sa, să fie protejat, prin rîsplata corectă a muncii, de riscurile ce-l amenințau. Este evidentă, ca urmare, nota de reformism și dorința de îmbunătățire a situației muncitorilor, dar în limitele statului burghez.

Ca și Partidul țărănesc, Partidul național (Iuliu Maniu) se pronunța pentru asigurarea, în legătură cu regimul forței de muncă, a acelorași drepturi și avantaje care erau legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus¹⁷. Într-o formulă tipică interesului burghez de a capta masele, partidul respectiv a prevăzut necesitatea ca statul să ocrotească pe cei slabi de exploatarea celui puternic, iar pe cel mai „tare” să-l ajute „a validă” puterile, fără să împiedice

¹¹ I. Scurtu, *Întemeierea și activitatea partidului țărănesc (1918—1926)*, în „Studii”, an. 26 (1973), nr. 4, p. 791.

¹² P. P. Negulescu, *Partidele politice*, București, 1926, p. 170.

¹³ „Aurora”, 30 octombrie 1924; 24 noiembrie 1924.

¹⁴ Idem, 28 februarie 1924.

¹⁵ I. Scurtu, *op. cit.*, p. 790.

¹⁶ „Dimineața”, 18 februarie 1927.

¹⁷ *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, Editura Academiei, 1968, p. 407; *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, Editura Academiei, 1968, p. 419.

dezvoltarea celor dintâi. Ideea avea să fie repetată de Maniu la o ședință a clubului din București al Partidului național, în formularea ca statul să nu se dezinteresese de „cei de jos”, să apere și să sprijine pe cei slabi și mici, fără însă a se opune mersului înainte al celor „tari”¹⁸. Este dovada concludentă a preocupării de a conserva și dezvolta societatea burgheză, făcând însă unele concesii maselor.

Punînd accent pe „democratizarea sufletelor”¹⁹ și fuziunea spirituală a poporului român cu a naționalităților conlocuitoare²⁰, Partidul naționalist-democrat și liderul său, N. Iorga, au pledat pentru necesitatea „contopirii” valorilor în cadrul unei vieți statale „fără zguduiri și ostracizare”²¹, fără luptă revoluționară, pentru realizarea transformărilor înnoitoare pe calea reformelor și a „armoniei” sociale²². Om de vastă cultură și de înțelegere a necesității înfrățirii poporului român cu naționalitățile conlocuitoare, N. Iorga a prevăzut să aplice măsuri care să ducă la încurajarea vredniciei oricărui om care cheltuiește „o muncă spornică în marginile acestei țări, fără deosebire de limba pe care o vorbește”²³. Asemenea prevederi erau în strînsă legătură cu stipulațiile tratatelor de pace, cu însăși esența sistemului convențiilor de la Versailles. Cu scopul de a vedea aceste principii puse în practică, Partidul naționalist-democrat și liderul său au stăruit pentru un program în conformitate cu doctrina solidarismului economic și social-politic, cu ocrotirea forței de muncă.

În opoziție cu principiul înfrățirii pe plan național și social, se plasează organizațiile de extremă dreaptă. Dintre instrumentele politice de acest gen, numai L.A.N.C. a trecut în program prevederi cu caracter social, unele susținute în întreaga perioadă interbelică, deși au fost formulate în 1909. Ca și în alte cazuri, prescripțiile, subordonate prin excelență spiritului naționalist, șovin, de ură față de naționalitățile conlocuitoare, îndeosebi față de evrei, au izvorit din doctrina crucii încîrligate. Astfel, la baza concepției asupra „rezolvării” chestiunilor muncitorești a fost pusă problema încurajării industriei pentru a deschide „debușeuri” exclusiv muncii românești, sporindu-i mijloacele de existență²⁴. Era una din prevederile care a tins spre atragerea maselor de partea luptei împotriva naționalităților conlocuitoare, mai cu seamă contra evreilor, căutînd să le abată de la lupta împotriva exploatatorilor în general. Legiunea Arhanghelul Mihail, în schimb, activa fără un program, fiind condusă doar de porniri pentru atentate, crimă și violență.

În viața politică din România anilor 1922—1928 au figurat și partidele naționalităților conlocuitoare, al căror program pe planul forței de muncă și a regimului muncii avea în vedere necesitatea respectării punctelor cuprinse la Alba Iulia, în actul de la 1 decembrie 1918²⁵.

Urmărind structura prevederilor programelor partidelor burgheze constatăm, datorită considerentelor arătate la început, o mare asemănare între directivele lor principale în problema regimului muncii. Caracterul comun este ilustrat de faptul că le întîlnim ca puncte programatice la două sau mai multe partide. Astfel, fixarea și generalizarea duratei de muncă la opt ore pe zi sau maximum 48 ore săptămînal apare ca prevedere formulată în programele unor partide cu tendințe diferite în viața politică: Partidul conservator-democrat, aflat în lichidare la începutul perioadei de care ne ocupăm, Partidul țărănesc (I. Mihalache), care, prin asemenea prevederi, ca și prin altele, și-a creat o popularitate apre-

¹⁸ „Adevărul”, 13 decembrie 1922.

¹⁹ Partidul național, *Programul și congresul partidului de la 5 februarie 1928*, Vălenii de Munte, 1928, p. 10.

²⁰ „Adevărul”, 3 noiembrie 1926.

²¹ Partidul național, *Programul și congresul partidului...*, p. 5—6.

²² *Ibidem*, p. 27—31.

²³ *Ibidem*.

²⁴ A. C. Cuza, N. Dobrescu și N. Iorga, *Cursurile de vară din Vălenii de Munte*, Vălenii de Munte, 1910, p. 71—88; vezi și D. P. Pascu, A. C. Cuza, *economist și doctrinar al naționalismului*, București, 1937, p. 34.

²⁵ Vezi, între altele, „Adevărul”, 27 decembrie 1922; 31 decembrie 1922.

ciabilă, îndeosebi în rîndul țărănimii, la Partidul țărănesc (dr. N. Lupu), la P.N.L., cel mai organizat și mai puternic partid al burgheziei, și la Partidul național (Iuliu Maniu)²⁶. La partidele conservator-democrat, țărănesc (I. Mihailescu) și național (Maniu), susținerea regimului de muncă de opt ore a fost conexată în formulare cu respectarea repausului duminical, iar la celelalte partide prevederea se subînțelege.

Caracterul formal și de clasă al acestei prevederi apare extrem de concludent din faptul că România, deși a semnat încă din 1920 convenția privind stabilirea zilei de lucru de opt ore, încheiată la Conferința internațională a muncii de la Washington, nu a adoptat, pînă la sfîrșitul perioadei la care ne referim, o măsură legislativă corespunzătoare, chiar fiind condusă în cea mai mare parte de un partid care și-a trecut în program o asemenea prevedere. Dimpotrivă, prelungirea zilei de muncă, reprezentînd o formă de sporire a plusvalorii absolute, a determinat apologetii claselor dominante, nu numai să se opună permanent la legiferarea și aplicarea regimului de opt ore, dar să și caute să demonstreze că durată de zece ore constituia „maximum de concesi pe care interesele generale ale economiei le puteau face intereselor speciale ale clasei muncitorești”²⁷. Convins de „inoportunitatea” aplicării zilei de muncă de opt ore, C. Garoflid cerea țării să muncască „fără preget și fără limită”, apreciind că singurul leac ce o putea reface era „muncă, sacrificiu și economie”²⁸. La Șt. Zeletin, această problemă apare în termeni și mai categorici. Apologet al capitalismului, el scria în 1923 că „de un regim de opt ore nu poate fi vorba dacă țara noastră nu vrea să se sinucidă”, că dacă ar admite o asemenea „absurditate”, România „se osîndește la o veșnică înapoiere și sărăcie”²⁹. Șt. Zeletin își însoțea argumentația de exprimarea unui profund dispreț față de proletariatul român. Punînd în circulație atribute nefondate, potrivit cărora muncitorii „experiența muncii nu are; cult nu este; alte trebuințe decît cele animalice nu cunoaște”³⁰, el a căutat să „probeze” nu numai că regimul de muncă de opt ore era nepotrivit la noi, dar că problema esențială consta în a efectua „muncă multă și consumație puțină”, reducînd chiar sub trebuințele fizice³¹. În concepția sa, muncitorii puteau dobîndi regimul respectiv numai după cîteva generații și numai dacă România va fi atins nivelul de dezvoltare al Angliei. După cum s-a remarcat nu demult³², în loc să privească starea de mizerie a muncitorilor ca o consecință a exploatării, apologetul burgheziei a transformat situația de neajunsuri într-un punct de sprijin pentru a cere intensificarea exploatării proletariatului.

Împotriva stabilirii zilei de muncă de opt ore s-au declarat și periodicele unor asociații profesionale. „Buletinul U.G.I.R.”, de pildă, căuta să demonstreze că statul român, din interesul „suprem” național, era obligat „să nu legifereze durată muncii și dacă totuși obligațiuni internaționale i-ar impune această legiferare, aplicarea legii care s-ar vota, oricare ar fi textul ei, trebuie să fie subordonată ratificării și legiferării de către Germania, Anglia și Franța a Convenției de la Washington”³³.

²⁶ Take Ionescu, *Programul Partidului democrat*, București, 1920, p. 6—9; V. Madgearu, *Țărănismul*, București, s.a., p. 66; Romulus Seișanu, *Take Ionescu*, București, 1930, p. 325—326; *O dată istorică. Zece ani de la fuziunea partidelor național și țărănesc*, București, 1936, p. 20—22; M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 129; „Dezbaterile Adunării Deputaților”, 23 februarie 1927, p. 1520—1521; „Viitorul”, 1 decembrie 1921; „Aurora”, 24 noiembrie 1924, 25 februarie 1927.

²⁷ L. Iliescu, *Ziua de 8 ore*, în „Democrația”, an. X (1922), nr. 7—8, p. 207.

²⁸ C. Garoflid, *Părerii economice și financiare*, București, 1926, p. 164.

²⁹ Șt. Zeletin, *Politica muncii*, în „Dreptatea socială”, an. I (1923), nr. 20, p. 462.

³⁰ Idem, *Neoliberalismul*, București, 1927, p. 190.

³¹ *Ibidem*, p. 188.

³² Gh. Surpat, *Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moșierească între cele două războaie mondiale*, București, Editura științifică, 1962, p. 157.

³³ C. R. Mircea, *Opt ore de lucru în industrie*, în „Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România”, an. VII (1928), nr. 4, p. 93.

Paralel cu acțiunea de a legaliza și impune ziua de muncă mai mare de opt ore, acțiune care întâmpina rezistență hotărâtă a maselor, burghezia a căutat să introducă în fabrici și uzine diferite sisteme de raționalizare a muncii, în special taylorismul și fordismul. Ea s-a preocupat de intensificarea muncii prin raționalizare, concepută ca un instrument de sporire a producției, de exploatare la maximum a forței de muncă. „Oligarhia — sublinia în acest sens „România muncitoare” din 2 octombrie 1927 — zbură ca din gură de șarpe că trebuie mărită producția... ea voințește mărirea producției prin extenuarea clasei muncitoare, obligând-o să lucreze cât mai mult... Aceasta se numește... «organizarea științifică a muncii»”³⁴.

În cadrul literaturii create în legătură cu această chestiune, organizarea științifică a muncii a atras în mod deosebit atenția, în mare parte datorită faptului că problema a preocupat mult cercurile economice de pretutindeni³⁵. În vederea rezolvării ei, Europa a găzduit câteva congrese internaționale³⁶, cu participarea și a unor delegați români³⁷. În 1928, organizarea economico-financiară a Societății Națiunilor a fost completată prin înființarea Comitetului economic consultativ, menit să urmărească aplicarea principiilor recomandate în mai 1927, la Geneva³⁸. Comitetul și-a început activitatea cu o serie de studii referitoare la efectele raționalizării asupra diverselor condiții de muncă³⁹.

Interesul pentru problema respectivă se vedește pe plan intern prin publicarea unor articole și studii care demonstrează necesitatea organizării științifice a producției și a muncii, în primul rând în industria petrolului și în ramurile mecano-metalurgică și siderurgică⁴⁰, ca și a pregătirii profesionale a personalului. Autorii din trecut⁴¹ au căutat să probeze că regimul muncii moderne în industrie, în agricultură, în comerț și în oricare gen de activitate cerea taylorism, adică

³⁴ *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923—1928*, București, E.P.L.P., 1953, p. 528—529.

³⁵ Vezi, între alții, C. Bertrand Thompson, *Le système Taylor (Scientifique management)*, Paris, 1925; Georges Bricard, *L'Organisation scientifique du travail*, Paris, 1927.

³⁶ Primul, ținut la Praga, a avut mai mult caracterul unui schimb de păreri. Delegațiile sovietică și americană au expus rezultatele obținute în țările lor mai cu seamă în organizarea uzinelor. La al II-lea congres, ale cărui lucrări s-au desfășurat la Bruxelles, în 1925, delegații diferitelor state europene au prezentat îndeosebi puncte de vedere legate de dificultățile ce apar în aplicarea soluțiilor adoptate de americani. Cel de al treilea congres, ținut la Roma în 1927, a avut la ordinea zilei organizarea științifică a muncii în industrie, agricultură, comerț, în serviciile de utilitate publică, în economia casnică (*Al III-lea Congres internațional de organizare științifică a muncii*, Roma 5, 6, 7 septembrie 1927. *Darea de seamă a delegației românești*, București, 1927, p. 5—7, 9).

³⁷ La congresul de la Roma, delegația română a făcut prin conducătorul uzinelor „Lemaître” o completare la comunicarea *De unde trebuie începută organizarea științifică a unei industrii* și a prezentat mai multe deziderate relative la alcătuirea programelor viitoarelor congrese (*Al III-lea Congres internațional...*, p. 5—7, 9).

³⁸ Vezi, pe larg, la I. Saizu, *Cu privire la relațiile economice ale României între anii 1922 și 1928*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, tom. X (1973), p. 310—311.

³⁹ „Informations sociales”, Genève, vol. XXX (1929), nr. 10, p. 343.

⁴⁰ Șt. Chicoș, *Organizarea științifică a producției industriale*, în „Buletinul industriei”, an. I (1926), nr. 8, p. 665—672; Șt. Chicoș, *Pregătirea profesională a personalului industrial*, în idem, nr. 9, p. 779—795; *Organizarea științifică a muncii*, în idem, an. II (1927), nr. 7, p. 461—464; N. Costache, *Un program pentru introducerea raționalizării în România*, în idem, an. III (1928), nr. 4; P. P. Dulfu, *Raționalizarea și progresul social*, București, 1929, p. 6.

⁴¹ Vezi, între alții, S. Mehedinți, *Partidele politice și statul corporativ*, București, 1931, p. 16.

nu numai muncă profesională ca în vechile bresle, ci și o muncă raționalizată pînă în cele mai mici amănunte. Dacă pînă în 1926 au avut loc acțiuni izolate ale capitaliștilor în această direcție, din acel an s-a manifestat o preocupare organizată, în comun, de sporire a plusvalorii prin raționalizare. În consecință, în 1926, U.G.I.R. a luat inițiativa înființării unui institut special care să recomande soluții pentru exploatarea rațională a bogățiilor și a muncii, eliminarea timpului mort, reducerea cheltuielilor pentru salarii odată cu concedierea unor categorii de muncitori. Institutul de organizare științifică a muncii a luat ființă la 3 februarie 1927. La rîndul său, acesta a constituit, la 4 noiembrie 1928, Comisia de normalizare. Crearea celor două organisme nu s-a datorat unei anumite linii de conduită a statului, ci acțiunii particulare⁴².

Raționalizarea (organizarea științifică a muncii, specializarea și fabricarea producției în serie) era o necesitate obiectivă nu numai pentru dezvoltarea economiei naționale, dar și pentru dobîndirea unor succese împotriva concurenței străine; ea avea ca principal scop să introducă și să amplifice în România metode care să permită utilizarea în modul cel mai avantajos a utilajului tehnic, economisirea de timp, energie materială și umană. Impunerea ei în condițiile unei tehnici scăzute și a unei salarizări insuficiente a constituit o cale de intensificare a exploatarei maselor muncitoare, de creștere a profiturilor marii burghezii. Raționalizarea capitalistă a muncii a făcut ca șomajul să ia proporții spre sfîrșitul perioadei la care ne referim, după ce fusese diminuat la începutul ei.

Problema raționalizării muncii a fost prezentată ca o necesitate și în privința personalului funcționăresc, combinată fiind cu remunerarea satisfăcătoare a celor rămași în scheme după purificarea aparatului administrativ. Cel mai bine apare exprimată această idee în programul partidelor liberal și naționalist-democrat. Astfel, cel dintîi a prevăzut să realizeze un regim stabil funcționarilor, bine remunerați și reduși numericeste la nevoile stricte ale serviciului⁴³. În programul partidului lui N. Iorga, prevederea apare în formularea: răsplata dreaptă pentru activitate celor rămași în scheme după reorganizarea și purificarea serviciilor statului de formalism și birocrație⁴⁴. În concepția Partidului țărănesc (dr. N. Lupu), funcționarii, reprezentînd „cheia de boltă” a vieții de stat organizate, trebuiau selecționați cu scopul de a se crea o elită de tehnicieni capabili să dea țării administrația cinstită și dreaptă de care avea nevoie⁴⁵, țel imposibil de atins fără a le asigura viața materială și independența morală. La Partidul poporului, această chestiune apare ca o consecință a rezolvării problemei statutului funcționarilor, cerută la congresul din 1922 de la Sibiu⁴⁶. Statornicirea funcționarilor publici și îmbunătățirea soartei lor se reflectă ca prevedere și în programul L.A.N.C.⁴⁷, subordonată, după cum am văzut, concepției sale naționaliste.

Programele partidelor burgheze cuprind și alte puncte comune, care reflectă, fie și numai formal, interesul de a se adapta noilor realități. Lupta intensă a proletariatului pentru reglementarea legală a raporturilor dintre muncă și capital, pentru legiferarea contractului colectiv, devenită o problemă centrală

⁴² P. P. Dulfu, *Raționalizarea și progresul social...*, p. 6.

⁴³ B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L., Programele și declarații. 1863—1933, pachet XLV, dosar 4, f. 73; „Viitorul”, 1 decembrie 1921; „Aurora”, 25 iunie 1927.

⁴⁴ Partidul național, *Programul și congresul partidului...*, p. 46—51.

⁴⁵ „Aurora”, 25 februarie 1927.

⁴⁶ „Îndreptarea”, 23 decembrie 1922.

⁴⁷ A. C. Cuza, N. Dobrescu și N. Iorga, *op. cit.*, p. 71—88; D. P. Pascu, *op. cit.*, p. 34.

a activității și luptei partidelor proletariatului și a sindicatelor⁴⁸, explică de ce partidele burgheze au inclus în programele lor prevederea respectivă. În teoretizarea contractului colectiv — ca element component al regimului muncii —, factorii politici burghezi au plecat de la ideea că desăvârșirea unității statului a sporit cantitativ și calitativ rolul clasei muncitoare în structura societății, ceea ce a determinat ca intervenționismul de stat în materie socială, palid până la primul război mondial, mai ales în raporturile dintre capital și muncă, să dobândească noi atribuții după 1 decembrie 1918. Exercitarea etatismului prin contractul colectiv reprezenta — pentru unii partizani ai armoniei sociale — „cea mai frumoasă aplicațiune a principiului solidarității”, întrucât din acordul colectiv emană un drept comun „superior” drepturilor individuale, superior chiar fiecăreia dintre părți⁴⁹. Era o viziune juridică tipică gândirii burgheze, care tindea să reglementeze pe cale legală raporturile dintre capital și muncă în procesul de producție. Legiferarea contractului colectiv de muncă apare ca element comun în programele partidelor conservator-democrat, liberal, țărănesc (I. Mihalache), țărănesc (dr. N. Lupu) și național (I. Maniu)⁵⁰. Dar, în timp ce P.N.L. și Partidul țărănesc (dr. N. Lupu) se postau pe poziția întăririi rolului statului în acest domeniu, Partidul țărănesc (I. Mihalache) înțelegea să reglementeze contractele colective de muncă prin organizații sindicale puternice⁵¹. Deși diferite, prevederile aveau același obiectiv: reglementarea raporturilor exclusiv pe cale legală.

În scopul reglementării relațiilor de muncă, unele partide burgheze au prevăzut necesitatea unificării într-un singur corpus a tuturor legilor cu caracter muncitoresc. Codul muncii, avînd menirea de a înmănușea laolaltă problemele ridicate de chestiunea muncitorească, care, pînă atunci, fuseseră tratate în legiuri separate, tindea, între altele, să pună în aplicare dreptul de intervenție al statului în reglementarea raporturilor dintre muncă și capital. Scopul era unul și mereu același: interesul burgheziei de a-și exercita și mai mult controlul asupra forței de muncă, să o disciplineze pentru ca procesul de producție să nu fie stîrjenit. Aceasta și explică de ce întocmirea unui cod al muncii și unificarea legislației muncitorești a preocupat într-o anumită măsură partidele burgheze. Astfel — în concepția P.N.L. — codul muncii trebuia întocmit conform „dreptății și spiritului vremurilor”, asigurînd muncitorului „locul și rolul ce i se cuvine în economia națională”⁵². Dacă la P.N.L. primează „grija” de a face „dreptate” muncitorul român în raport cu dominantă timpului, la Partidul țărănesc (dr. N. Lupu) motivarea era dată de faptul că însăși desăvârșirea constituirii statului național cerea unificarea legislației muncii pe baza principiilor convenției de la Washington și aplicarea integrală a convențiilor adoptate de Biroul internațional al muncii de pe lîngă Societatea Națiunilor⁵³. La Partidul poporului, în programul adoptat la congresul de la Sibiu, problema a fost pusă sub forma necesității desăvîrșirii legislației muncii.

⁴⁸ Ilie Ceașescu, *Din istoria contractului colectiv în România*, București, Editura politică, 1970, p. 56.

⁴⁹ „Adevărul”, 4 septembrie 1922.

⁵⁰ Take Ionescu, *Programul Partidului democrat...*, p. 6—9; Romulus Seisanu, *op. cit.*, p. 325—326; „Dezbaterile Adunării Deputaților”, 23 februarie 1927, p. 1520—1521; „Viitorul”, 1 decembrie 1921; „Aurora”, 25 februarie 1927.

⁵¹ „Aurora”, 24 noiembrie 1924.

⁵² B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L., Programe și declarații..., f. 73; „Aurora”, 25 iunie 1927.

⁵³ „Aurora”, 25 februarie 1927.

În contextul întocmirii unui cod al muncii s-au pus mai multe probleme care interesau regimul forței de muncă. Una din acestea, pe care o întâlnim ca prevedere la mai multe partide burgheze, se referă la necesitatea sporirii coeficientului de ocrotire a forței de muncă. La nivelul burgheziei, prevederea a fost susținută și demonstrată mai mult de țărâniști și de naționali transilvăneni. Astfel, între principiile care au fost fixate în 1924 în legătură cu realizarea programului de fuziune a celor două partide figura și întocmirea unei legi pentru ocrotirea muncii⁵⁴, principiu care a și fost inclus în decalogul politic din același an, cu precizarea că se puneau la temelie normele stabilite în statutul internațional al muncii stipulat în tratatele de pace⁵⁵. Realizarea sistemului complex de măsuri urma să fie garantată prin organizarea inspecției muncii, cu colaborarea reprezentanților recunoscuți ai muncitorilor⁵⁶. Dr. N. Lupu, în perioada definirii programului propriului partid, subliniind cât de necesară era elaborarea unei legislații reclamată de nevoia ocrotirii muncii, critica faptul că statul a cheltuit enorme sume de bani cu comisiile și consilierii însărcinați să o redacteze⁵⁷. Totodată, unele din partide au prevăzut și necesitatea de a se stabili un regim de protecție a muncii femeilor și copiilor în întreprinderi, puncte întâlnite mai ales la conservatorii-democrați, liberali și țărâniști⁵⁸. Spre deosebire de P.N.L., la care această problemă apare doar într-un enunț restrâns, Partidul țărănesc (I. Mihalache) prevedea nevoia organizării inspecției muncii în scopul realizării unui sistem de măsuri eficiente de protecție a celor două categorii⁵⁹.

În același context a fost pusă și problema salarizării forței de muncă de-puse. Dintre programele partidelor burgheze, numai P.N.L., Partidul țărănesc (I. Mihalache) și Partidul țărănesc (dr. N. Lupu) se prezentau cu prevederi ceva mai amănunțite, în sensul asigurării unei remunerații „echitabile“, dar și al garantării unui minimum de retribuție pentru salariații manuali și intelectuali⁶⁰. La cel din urmă partid, prevederea era însoțită, în condițiile legiferării contractului colectiv, de garantarea minimului de salariu, bazat pe costul real al vieții⁶¹. La Partidul țărănesc (I. Mihalache), introducerea retribuției minime era prevăzută în special pentru industria la domiciliu, unde lucrătorii, nefiind organizați pe baze profesionale, nu puteau cituși de puțin să-și îmbunătățească situația⁶². De asigurarea existenței lucrătorilor din fabrici se ocupa în programul ei și L.A.N.C.⁶³, dar cu scopul de a ațîța naționalismul și a atrage unele categorii de cetățeni de partea sa. Lăsând să se subînțeleagă insuficiența cuantumului remunerației pentru cerințele vieții, P.N.L. și Partidul naționalist-democrat — singurele, dealtfel — au înscris în programele lor prevederea înființării creditului muncitoresc⁶⁴, fără a preciza condițiile de contractare.

De asemenea, în cadrul preocupărilor de a întocmi corpusul amintit, partidele burgheze, nu însă în totalitatea lor, au trecut în programe și prevederea legată de participarea la beneficii. În afară de „posibilitatea“ creșterii mijloacelor de existență, participațiile respective conținu în concepția partidelor ca forme de „stingere“ a diferendelor de clasă, de „armonizare“ a intereselor. Prescripția a fost trecută în programele P.N.L. și Partidul național (I. Maniu)⁶⁵. În

⁵⁴ „Adevărul“, 7 iunie 1924.

⁵⁵ *O dată istorică...*, p. 22.

⁵⁶ „Adevărul“, 13 octombrie 1926.

⁵⁷ „Aurora“, 18 februarie 1927.

⁵⁸ „Viitorul“, 1 decembrie 1921; „Aurora“, 30 octombrie 1924.

⁵⁹ „Aurora“, 24 noiembrie 1924.

⁶⁰ Idem, 30 octombrie 1924; 25 februarie 1927.

⁶¹ Idem, 25 februarie 1927.

⁶² „Adevărul“, 13 octombrie 1926.

⁶³ A. C. Cuza, N. Dobrescu și N. Iorga, *op. cit.*, p. 71—88; D. P. Pascu, *op. cit.*, p. 34.

⁶⁴ Partidul național, *Programul și congresul partidului...* p. 46—51; „Viitorul“, 1 decembrie 1921.

⁶⁵ M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 129; „Viitorul“, 1 decembrie 1921.

gîndirea liberalilor, participarea la beneficii reprezenta, înainte de toate, una din formele pentru realizarea „armoniei” între capital și muncă. Într-o conferință ținută la Institutul social român, I. G. Duca a subliniat în acest sens că liberalismul român a părăsit vechea concepție a partajării precise a intereselor capitalului față de cele ale muncii, pentru a ajunge, sub forma participării la beneficii, la necesitatea inexorabilă a „concilierii și armonizării” lor. După cum remarcase Iosif Nădejde, liberalii au acceptat acest punct nu numai din considerentul realizării „armoniei” sociale și al „înlăturării” antagonismului dintre cei doi factori, ci al interesului foarte important de a reactiva procesul de producție⁶⁶.

Problema a preocupat și pe V. Madgearu la congresul din 1922, ținut la Iași, unde ideologul țărănismului a admis participarea producătorilor, tehnicienilor și muncitorilor, alături de stat, la beneficii și exploatare⁶⁷. La congresul din 26 și 27 octombrie 1924, N. Ghiulea, raportor la problema muncitorească, apreciască paleative lipsite de valoare toate încercările capitalismului de a face pe muncitori să participe la beneficii, ca un mijloc de a-i înșela, fără a contribui cu nimic la îmbunătățirea situației lor materiale și sociale⁶⁸. El nu combătea prevederea, ci lăsa să se înțeleagă că „principiul” putea fi aplicat cu eficacitate într-un stat țărănesc, nu burghez. Materialele documentare arată că în convingerea reformistă a unor țărâniști, numai „socializarea întreprinderilor”, realizată pe calea evolutivă, nu revoluționară, putea îngădui ca muncitorii, ajunși la maturitatea conștiinței lor, să ia parte la beneficii⁶⁹.

Acionariatul muncitoresc a fost aspru criticat de oamenii lucizi ai epocii. Iosif Nădejde, de pildă, considera, pe de o parte, că problema respectivă reprezenta o reformă ademenitoare, dar înșelătoare, iar pe de altă parte, că sensul social mai adînc pe care I. G. Duca încerca să-l dea participării la beneficii — ca o „cerință de dreptate” — era greșit⁷⁰. Teza respectivă a fost pe larg combătută de presa și documentele P.C.R., care demascău încercările burgheziei de a camufla exploatarea capitalistă, de a întrona „armonia” între clase și de a „stinge” contradicțiile dintre capital și muncă.

Un punct comun în programele burgheze, cu nuanțe sensibile de la un partid la altul, l-a constituit în cadrul problematicii legate de alcătuirea unui cod al muncii chestiunea asigurărilor sociale. Dacă, de pildă, P.N.L. își propunea reorganizarea și îmbunătățirea asigurărilor muncitorești, exprimate într-o formă generală⁷¹, iar Partidul naționalist-democrat numai măsuri preventive și de combatere a bolilor⁷², Partidul țărănesc (dr. N. Lupu) s-a pronunțat mai pe larg pentru consolidarea și lărgirea instituției asigurărilor sociale pentru caz de boală, invaliditate, bătrînețe, deces, maternitate, șomaj⁷³. Precizările sale nu reprezentau, în fapt, decît reluări de idei din programul partidului lui I. Mihalache, formulate cel mai concludent la congresul din 26 și 27 octombrie 1924, într-o manieră care să permită asigurărilor sociale să devină nu numai școli de formare a spiritului de solidaritate a membrilor lor — ceva, aproximativ, în genul principiilor care au stat la baza primelor asociații profesionale din țara noastră —, ci și instrumente de a împiedica flagelele ce apar⁷⁴. Același partid considera greșit că lipsa de lucru nu reprezenta o problemă socială, că pe el îl interesau numai

⁶⁶ „Adevărul”, 24 februarie 1923.

⁶⁷ Idem, 29 noiembrie 1922.

⁶⁸ „Aurora”, 24 noiembrie 1924.

⁶⁹ Idem, 30 octombrie 1924.

⁷⁰ „Adevărul”. 24 februarie 1923.

⁷¹ „Viitorul”, 1 decembrie 1921.

⁷² Partidul Național, *Programul și congresul partidului...*, p. 46—51.

⁷³ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, 23 februarie 1927, p. 1520—1521; „Aurora”, 25 februarie 1927.

⁷⁴ *O dată istorică...*, p. 20—22; V. Madgearu, *op. cit.*, p. 66; „Aurora”, 30 octombrie 1924.

urmările fenomenului de șomaj spre a fi înlăturate⁷⁵. Problema făuririi unui sistem complet de asigurări muncitorești împotriva bolilor, accidentelor, invalidității și bătrâneții, pe baza unor instituții autonome și cu colaborarea lucrătorilor, patronilor și a statului se conjugă la țărâniști cu chestiunea organizării plasării și a asigurării împotriva lipsei de lucru⁷⁶. Pentru înțelegerea perfectă a atmosferei care s-a creat în legătură cu întocmirea unui cod al muncii este necesar să subliniem că dintre toate partidele burgheze, Partidul țărănesc (I. Mihalache), datorită considerentelor arătate la începutul articolului, a prevăzut și alte puncte favorabile clasei muncitoare: garantarea igienei și siguranța muncii⁷⁷.

În perioada 1922—1928 s-au făcut mai multe încercări pentru alcătuirea codului amintit⁷⁸, la finalizarea căruia nu s-a ajuns însă din cauză că se trecuse în grabă, superficial, la conceperea lui, fără ca în prealabil să fi fost elaborate cele mai importante legi din acest domeniu. Din cauza unor prevederi retrograde, care dezvăluie interesul burgheziei de a atenta prin codul muncii la revendicările obținute de mase prin luptă revoluționară, muncitorii s-au opus introducerii lui. Într-o mare măsură, codul muncii nu a convenit nici burgheziei, interesată să rămână nestingherită în raporturile cu forța de muncă.

În susținerea problematicei legată de forța de muncă și de regimul muncii, partidele burgheze au stăruit unanim — nu era ceva nou decât prin amploare — asupra necesității realizării solidarității sociale și a combaterii organizațiilor politice și profesionale care își întemeiau activitatea pe principiul luptei de clasă. Ele au ajuns la același numitor comun din considerentul fals că îmbrățișau interesele „tuturor” claselor și păturilor sociale. O notă discordantă a manifestat-o la începutul existenței sale doar Partidul țărănesc, după cum vom arăta mai jos. Convinși că numai prin „înfrățire” socială se putea încheia „o adevărată și rodnică democrație”, P.N.L. a considerat propăvăduirea luptei de clasă „ca o primejdie națională”, din care cauză s-a arătat hotărât să combată oricare partid care o pune la temelia activității sale⁷⁹. Același partid aduce ca argument și faptul că politica „prin noi înșine” reclama asigurarea unei atmosfere de „liniște socială” și o colaborare „frățescă și inimoasă” a tuturor factorilor naționali⁸⁰. Ideea, cu valoare de permanență, însoțește toate documentele programatice, în fiecare dintre ele repetându-se dorința P.N.L. de a statornici și garanta „armonia” între factorii producției, înlocuind conflictele „nemicitoare” printr-o colaborare „strinsă și temeinică”⁸¹. P.N.L. a negat în expresia cea mai categorică nu numai necesitatea partidelor de clasă, considerându-le străine de realitățile românești, ca organisme apărute irațional în viața politică de vreme ce el însuși se îngrijea de interesele „tuturor” și acorda „maximum” de satisfacție cerințelor economice, politice și social-culturale ale maselor⁸², dar și dreptul la existență a unor partide burgheze, deși prin programele lor nu afectau cu nimic bazele societății capitaliste.

La nivelul Partidului poporului, concepția solidarismului social, formulată și la congresul de la Sibiu, avea în vedere necesitatea, „satisfacerii” intereselor și aspirațiilor poporului pe calea „ordinii și armoniei sociale”, spre a-l feri de

⁷⁵ „Aurora”. 30 octombrie 1924.

⁷⁶ „Adevărul”, 13 octombrie 1926.

⁷⁷ „Aurora”, 24 noiembrie 1924.

⁷⁸ *Vezi Activitatea curpurilor legiuitoare și a guvernului de la ianuarie 1922 pînă la 27 martie 1926*, București, 1926, p. 322; G. I. Emândi, *Contractul colectiv de muncă*, București, 1935, p. 73—76; Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, p. 176—177; N. Petreanu, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în anii stabilizării relative a capitalismului (1922—1928)*, în *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România 1864—1944*, București, Editura științifică, 1972, p. 119—122.

⁷⁹ „Viitorul”, 1 decembrie 1921.

⁸⁰ Vintilă I. Brătianu, *Economia națională a României*, în „Democrația”, an. XV (1927), nr. 1, p. 51.

⁸¹ B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L., Programe și declarații..., f. 72,

⁸² „Aurora”, 25 iunie 1927.

experiențe „primejdioase” și a-i asigura condiții de lucru în cadrul alcătuirii sociale și politice burgheze⁸³.

La începutul existenței sale, Partidul țărănesc a recunoscut caracterul obiectiv al claselor, nu însă în definiția marxistă, rupind lupta de clasă, pe care o concepea cu un conținut restrâns, de consecința ei firească — revoluția socială. Chiar cu aceste limite, teoria țărănistă din acea epocă semnifică un pozitivism în gândire, în opoziție cu apologia teoriei reacționare a „armoniei sociale”, care domina celelalte partide burgheze. În numele luptei de clasă, ideologul țărănismului, V. Madgearu, afirma că nimic nu avea tărâia de a zădărnici o cooperare politică între țărănime și muncitorime⁸⁴. Partidul țărănesc, însă, înțelegea să realizeze lupta frățească pentru apărarea acelorași interese în cadrul unui stat țărănesc, ceea ce puneă cea mai revoluționară clasă a societății în poziția de subordonat. Ideea solidarității în această ordine a dăinuit în concepția țărănistă, fapt care a determinat pe ceilalți factori politici burghezi să-l considere adeptul luptei de clasă. Curînd, teama avea să fie spulberată, întrucît țărăniștii au declarat că nu tind decît la satisfacerea intereselor de propășire ale „claselor producătoare” (țărani, muncitori, intelectuali, mici proprietari) în cadrul unei politici de „reechilibrare” a forțelor. Era vorba, în alți termeni, de asigurarea proporționalității factorilor sociali în stat, potrivit poziției ce o dețineau în procesul de producție. Ideea respectivă apare clar exprimată în raportul prezentat de N. Ghiulea la congresul din 1924. Partidul țărănesc — sublinia acesta — nu va urmări un avantaj de clasă printr-o dictatură de clasă, în dauna interesului și propășirii generale⁸⁵. La același congres, C. Hoiescu, și el raportor, vorbea de necesitatea de a se lăsa deplină dezvoltare echilibrului între diversele categorii sociale⁸⁶. Poziția respectivă se degajă și din argumentul lui V. Madgearu că programul economic al partidului cuprindea o politică de „echilibrare a intereselor sociale”, prin realizarea unui regim de producție și de stabilitate în cadrul cerințelor „claselor producătoare și muncitoare și ca o manifestare directă a voinței lor”⁸⁷. Ideea a fost susținută și de P. P. Suciș, cu argumentul că „armonizarea” intereselor economice cerea, în folosul țării, „un *minimum de solidarizare*” și că nu se putea realiza accentuarea factorului național din economie decît prin întărirea politicii sociale, în primul rînd a muncii țărănești⁸⁸. Această concepție, care sporea rolul maselor în procesul de producție, îndeosebi al țărănimii, implica o tendință de restrîngere a dictaturii economice liberale. Era evidentă, prin urmare, dorința de realizare a „armoniei sociale”, prin comprimarea monopolului liberal, care adîncea exploatarea forței de muncă și exaspera conflictele de clasă. O asemenea politică nu periclita esența capitalismului. Pe lîngă faptul că Partidul țărănesc se afla în opoziție cu P.C.R. din pricina metodelor pe care le preconiza, enunțarea tentativei de a restrînge atotputernicia liberală i-a adus o creștere a împotrivirii și din partea marii burghezii.

Programul Partidului național și declarațiile liderului lui, I. Maniu, că îmbrățișează interesele „tuturor” claselor sociale⁸⁹ se asemănau cu a celorlalte partide burgheze. Aceasta a și contribuit, între altele, ca partidele național și țărănesc să se apropie în procesul fuziunii. Dealtfel, unul din punctele decalogului politic din 1924, care a tîns spre realizarea acestui act, prevedea nu numai că noul partid se întemeia pe solidaritatea „tuturor claselor muncitoare și producătoare” cu țărănimea, dar înțelegea să reprezinte interesele colective ale națiunii române⁹⁰. Era o repetare a ideii că, pe de o parte, clasele producătoare formează temelia țării avînd un rol covîrșitor în dezvoltarea ei, iar pe de altă parte, că țărănimea trebuia consolidată printr-un vast sistem cooperatist și muncitorimea oblăduită după

⁸³ „Adevărul”, 15 noiembrie 1922.

⁸⁴ V. N. Madgearu, *Doctrina țărănistă*, București, 1923, p. 57.

⁸⁵ „Aurora”. 30 octombrie 1924, 24 noiembrie 1924.

⁸⁶ Idem, 29 octombrie 1924.

⁸⁷ Idem, 25 august 1924.

⁸⁸ P. P. Suciș, *Pentru țărănism*, București, 1926, p. 32.

⁸⁹ „Adevărul”, 22 noiembrie 1922.

⁹⁰ O dată istorică. ..., p. 20.

normele statutului internațional al muncii, stipulat în tratatele de pace. Așadar, P.N.Ț. s-a întemeiat pe principiul solidarității „tuturor” claselor, în conformitate cu ideologia partidelor care i-au dat naștere. Țărănimea — subliniau teoreticienii P.N.Ț. — nu e adversara celorlalte clase, ci forța care tinde să realizeze „o justă completare a structurii sociale”⁹¹. Deși trecerea țărâniștilor de la principiul luptei de clasă la acela al solidarității tuturor factorilor era atât de evidentă, unii din contemporani, între care și C. Mille, erau convinși că atunci când țărănimea va ieși victorioasă din alegeri totul se va schimba grație luptei de clasă dintre ea și marea burghezie bancar-industrială⁹². Erau afirmații fără substanță, combătute chiar în acel timp de dr. N. Lupu care declarase că nu vrea revoluție, că țărâniștii erau gata să renunțe la guvernare dacă marea burghezie se obliga să le înfăptuiască postulatele⁹³. Același politician sublinia, în februarie 1927 în programul propriului său partid, că „nu are nimic care să împiedice conlucrarea tuturor forțelor vii ale națiunii pentru propășirea și înălțarea păturii țărănești și muncitorești și — deci — a patriei, care se întemeiază pe aceste două pături”⁹⁴. După cum ușor se poate constata, prevederea nu cuprinde elemente deosebite de punctele înscrise în programul țărâniștilor din jurul lui I. Mihalache; se repetă, în altă formulare, și ideea că situația muncitorilor și a țăranilor se poate îmbunătăți chiar în condițiile menținerii societății capitaliste.

Tot atât de pregnantă apare „cerința” realizării armoniei sociale la partidul lui N. Iorga. V. Țoni sublinia că programul partidului din care făcea parte se baza pe țărâtime, fără a o așta la luptă de clasă⁹⁵. Insuși liderul lui a declarat că nu a făcut și nu va face politică de clasă pentru că nu vrea să știrbească „sfânta solidaritate”⁹⁶. În manifestul program din 1926, după ce reafirmă că „Nu urim pe nimeni și nu vom batjocori pe nimeni”⁹⁷, indică modul cum preconiza să traducă în practică conceptul de solidaritate: înființarea de asociații pe bresle, legate nu numai prin interese, dar și de ideea de a apropia oamenii, indiferent de avere și de clasa de care aparțin.

Din conservatismul social-politic, reflectat în conceptul de solidarism, a izvorit și prevederea de a îngădui proletariatului dreptul de a avea organizații profesionale proprii, lipsite însă de principiul luptei de clasă, a căror activitate să se desfășoare numai în limitele ordinii legale⁹⁸, ca și necesitatea reglementării diferendelor dintre capital și muncă prin introducerea arbitrajului obligatoriu⁹⁹. Dintre toate partidele burgheze¹⁰⁰, numai țărâniști, pronunțându-se pentru inițierea definitivă a politicii de constrângere armată printr-o acțiune sistematică de conciliere și arbitraj liber consimțit au acceptat dreptul muncitorilor la grevă, dar numai după ce vor fi epuizat toate posibilitățile de aplanare a conflictelor. În asemenea condiții este lesne de înțeles cât de greu puteau organizațiile proletariatului, constituite pe principiul luptei de clasă, să desfășoare acțiuni pe linia îmbunătățirii substanțiale a regimului muncii și a nivelului de trai.

Cu toate că prevederile din programele partidelor burgheze ocupă un loc restrâns în comparație cu literatura care s-a creat în jurul problemei forței de muncă și a regimului muncii, ele sînt totuși suficient de clare pentru a reliefa interesul claselor dominante de a lua măsuri care, prin regimul „justiției arbi-

⁹¹ „Aurora”, 6 noiembrie 1926.

⁹² „Lupta”, 8 decembrie 1926.

⁹³ Idem, 14 decembrie 1926.

⁹⁴ „Aurora”, 7 martie 1927.

⁹⁵ „Adevărul”, 1 noiembrie 1922.

⁹⁶ Idem, 26 decembrie 1922.

⁹⁷ Idem, 12 octombrie 1926.

⁹⁸ *Unitate și continuitate în istoria poporului român...*, p. 407; *Desăvîrșirea unificării statului...*, p. 419; „Viitorul”. 1 decembrie 1921; „Adevărul”, 9 septembrie 1922.

⁹⁹ „Aurora”, 30 octombrie 1924; 24 noiembrie 1924; „Adevărul”, 13 octombrie 1926.

¹⁰⁰ Partidul național, *Programul și congresul partidului...*, p. 46—51; „Patria”, 30 aprilie 1920; „Viitorul”, 1 decembrie 1921.

trare" și al participării la beneficii, să zădărnicească grevele, mișcările revoluționare, atitudinea ostilă față de burghezie, să unească forțele interne, indiferent de treapta socială pe care se aflau, spre a conlucra la dezvoltarea societății capitaliste. Deși restrînse numeric, tezele referitoare la locul forței de muncă fizice în complexul economic în perioada 1922—1928 subliniază faptul că procesul de producție, mai cu seamă din industrie, i-a conferit o importanță incomparabil mai mare decât în perioada anterioară. Caracteristic tezelor emise și prevederilor din programe era interesul partidelor burgheze de a face din masele muncitoare o forță disciplinată în procesul de producție. În intenția lor, legislația muncii trebuia să reflecte pe plan juridic dorința burgheziei de a perpetua într-o formă mai voalată relațiile sociale de exploatare și de constrângere, de a „perfecta” societatea capitalistă în folosul înțelesebi al marii burghezii¹⁰¹.

Problema forței de muncă și a regimului muncii a fost pusă și apărută cu consecvență de organizațiile politice și profesionale ale proletariatului. Lupta clasei muncitoare pentru înfăptuirea prevederilor sale programatice s-a dus în condiții deosebit de grele determinate, pe de o parte, de faptul că pe plan politic și sindical proletariatul a fost scindat în mai multe organizații, iar pe de altă parte, pentru motivul că în cea mai mare parte a perioadei 1922—1928 s-a guvernat sub stare de asediu și cenzură¹⁰². Deși fusese ilegalizat în 1924, P.C.R. — cel mai revoluționar partid al clasei muncitoare — și-a continuat activitatea prin organizații legale și ilegale, în conformitate cu principiile sale.

Consfințirea condițiilor de muncă în contractul colectiv a preocupat mult organizațiile politice și sindicale ale proletariatului. Lupta pentru stabilirea zilei de lucru de opt ore și rezistența înverșunată față de strădaniile burgheziei de a impune cât mai multe ore caracteriza raporturile dintre capitaliști și salariați. În opoziție cu forma declarativă a programelor partidelor burgheze, la nivelul organizațiilor clasei muncitoare (P.C.R., Partidul Socialist, B.M.Ț. și altele) prevederea este însoțită de necesitatea luptei pentru cucerirea și impunerea ei¹⁰³, fiind susținută nu ca o acțiune izolată îndreptată împotriva doar a câtorva capitaliști, ci ca o revendicare formulată întregii burghezii. Prevederea respectivă se conjugă cu alte puncte din programul organizațiilor politice și profesionale ale clasei muncitoare.

Iată cum se reflectă acest program în documentele mișcării noastre muncitorești. Congresul al II-lea al P.C.R. preciza sarcinile partidului în vederea întăririi sindicatelor pentru a le pune în situația de a deveni „un instrument contra ofensivei patronale azi, iar mâine pentru ofensiva clasei muncitoare”¹⁰⁴, ca și cerința ca membrii P.C.R. din sindicate să pună la ordinea zilei lupta pentru menținerea zilei de muncă de opt ore, interzicerea muncii de noapte pentru femei și copii, săptămîna de 48 de ore, ridicarea salariului la nivelul scumpirii traiului etc.¹⁰⁵. Cu toate acestea, la congresele sindicatelor de la Sibiu (1922) și Cluj (1923), legiferarea muncii nu a fost analizată temeinic din pricina politicii reformiste a unor lideri social-democrați de dreapta¹⁰⁶.

Sindicatelor Unitare, înființate în toamna anului 1923 ca urmare a luptei desfășurate de P.C.R., s-au pronunțat tot mai răspicat în favoarea elaborării legislației muncii, protectoare pentru proletariat. Concludent este faptul că pregătirea Congresului sindicatelor unitare din 1926 s-a făcut avînd ca obiective majore: apărarea zilei de muncă de opt ore, ajutorarea șomerilor, încheierea contractelor colective de muncă etc.¹⁰⁷.

¹⁰¹ N. Petreanu, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii...*, p. 102.

¹⁰² Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, p. 53.

¹⁰³ *Documente din istoria Partidului Comunist...*, p. 465; „Înainte”, 12 iunie 1927; Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 700/1928, f. 8.

¹⁰⁴ *Documente din istoria Partidului Comunist din România 1917—1922*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 387.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, p. 54.

¹⁰⁷ „Viața muncitoare”. 31 ianuarie 1929.

Odată cu înființarea Blocului Muncitoresc-Tărănesc, P.C.R. a putut desfășura o activitate mai largă pentru: ziua de muncă de opt ore, respectarea repausului duminical și a sărbătorilor legale, scara mobilă a salariilor socotită în aur, îmbunătățirea condițiilor de lucru în întreprinderi, salarizarea egală a femeii cu bărbatul la muncă egală, ocrotirea femeilor și a copiilor, ajutor suficient din partea statului pentru șomeri, pensionari, invalizi, văduve și orfani, legislație socială cât mai largă pusă sub controlul muncitorilor, reglementarea concediilor de sarcină pentru femeile muncitoare, anularea stării de asediu, a cenzurii și a tuturor legilor excepționale antimuncitorești și antițărănești, pentru libertate de organizare a maselor muncitoare de la sate și orașe ¹⁰⁸.

Problema legislației muncii apare și în programul Confederației Generale a Muncii, înființată în 1926, reprezentând sindicatele reformiste. În programul ei erau incluse ca prevederi: lupta pentru legiferarea contractului colectiv, înființarea camerelor de muncă, legiferarea minimumului de salariu, fixarea zilei de lucru la opt ore etc. ¹⁰⁹.

P.S.D., care prin însăși natura concepției sale tindea spre lupta legală, spre tratative cu clasele dominante, a prevăzut legiferarea contractului colectiv de muncă, ziua de opt ore, minimum de salariu și scara mobilă a salariilor, concedii de odihnă plătite pentru toți salariații și ucenicii, consilii muncitorești, asigurarea tuturor salariaților pentru caz de boală, accident, șomaj, invaliditate și bătrânețe, ca și nelegiferarea niciunei măsuri fără consultarea prealabilă a C.G.M. ¹¹⁰.

Necesitatea legiferării contractului colectiv de muncă, anularea stării de asediu, a cenzurii și a tuturor legilor excepționale, desființarea legilor cu caracter antimuncitoresc și restabilirea libertăților de sindicalizare și asociere, măsuri grabnice pentru reducerea șomajului și ajutorarea lor de către stat, comună și patroni, sporirea salariilor paralel cu indicele de scumpete, ziua de muncă de opt ore, repausul duminical, concedii de odihnă plătite, respectarea demnității muncitorilor, protejarea muncii femeilor și ucenicilor din întreprinderi, mărirea ajutorului pentru caz de boală, accidente, invaliditate și bătrânețe, extinderea asigurărilor sociale asupra funcționarilor comerciali și a servitorilor ș.a. apar, toate, în programul Partidului Socialist ¹¹¹.

Sustinerea unor asemenea prevederi a avut loc în condițiile și adeseori în legătură cu lupta muncitorilor pentru a impune o atare legislație, fapt care a determinat încheierea multor contracte colective de muncă fără a fi existat o lege în acest sens ¹¹².

Un element care trebuie reținut pentru cunoașterea perioadei istorice 1922—1928 se referă la prevederile în legătură cu fixarea locului forței de muncă intelectuală, adică a învățământului, științei și culturii în cadrul procesului de valorificare superioară a potențialului material și uman, îndeosebi prin industrializare. În genere, s-a preconizat ca producția științifică și culturală să se dezvolte în legătură strânsă cu procesele social-economice pe plan național, precum și în permanent contact cu progresele științei și culturii universale. Desăvârșirea unității naționale, pierderea de cadre în timpul războiului, dezvoltarea producției, care reclama imperios pătrunderea științei în sectoarele vieții economice, ridicarea nivelului de cunoștințe al muncitorilor în legătură cu tehnica nouă, tendința maselor către cultură, ca și dezvoltarea științei mondiale, în urma căreia nu se putea rămâne, au impus ca partidele politice să includă în programele lor prevederi în domeniul învățământului, științei și culturii, fiecare dintre acestea privite sub aspect teoretic și practic. Burghesia și-a dat seama că pentru atingerea țelurilor sale, celor trei categorii de activități intelectuale trebuia să li se creeze con-

¹⁰⁸ *Documente din istoria Partidului Comunist din România 1923—1928...*, p. 465; Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 700/1928, f. 8.

¹⁰⁹ I. I. Mirescu, *Sindicatele muncitorești și legislația muncii*, București, 1926, p. 35—36.

¹¹⁰ Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, p. 55.

¹¹¹ Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 700/1928, f. 8.

¹¹² Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, p. 58.

diții, fie și limitate, de progres. Ea a scontat pe aceste activități ca pe pîrghii menite să „perfecteze” capitalismul, să-l „reformeze”, să-i dea trînicie și să-l ferească de zguduiri sociale. „Reprezentînd cu prioritate o gîndire burgheză, cercetările economice — relevă în acest sens V. Malinschi — sînt sub influența noilor condiții în care se afla capitalismul. De aceea, la baza orientării lor stă, declarată sau nu, premisa menținerii intacte a capitalismului sau a reformei lui pentru a-l salva de la o pieire inevitabilă”¹¹³.

În ceea ce privește învățămîntul, trebuie spus din capul locului că prevederile au purtat pecetea concepției partidelor asupra structurii și profilului economiei și asupra căilor sale de dezvoltare. Dintre toate partidele burgheze, P.N.L. a fost singurul care a susținut că în problemele de instrucție publică toți factorii politici trebuiau să se afle la același numitor, că nu trebuia avut în vedere un anume program de partid, că, în fine, fiecare era dator să lupte pentru a recîștiga timpul pierdut sub stăpîniri străine¹¹⁴. Este ușor de relevat că așa cum prezenta P.N.L. problema, vinovații de situația grea din acest domeniu erau făcuți numai factorii externi. Era o formă de a demonstra maselor intențiile „curate și ferme” ale liberalilor în politică. Dezideratul lor era imposibil de împlinit dat fiind că fiecare partid căuta, pe de o parte, ca și prin aceste prevederi să-și definească personalitatea, iar pe de altă parte, să le folosească pentru realizarea concepțiilor economice proprii.

Prevederile din acest domeniu au fost interpretate de Partidul poporului aproape exclusiv prin prisma concepției solidarismului social. Astfel, în programul de guvernămînt din 1926, acesta a ținut să sublinieze că dezvoltarea învățămîntului în întreaga țară viza ca efect realizarea „ordinei și coeziunii sociale”¹¹⁵. În plus, a subliniat cu tărie nu numai necesitatea unificării și reformării învățămîntului, în care scop P. P. Negulescu a întocmit și un proiect pentru congresul de la Sibiu, dar și nevoia ca, asigurînd preponderența elementului românesc, să nu închidă porțile naționalităților conlocuitoare, ca treptele instruirii să fie urcate de elementul destoinic, indiferent de naționalitate, deci ca învățămîntul să nu fie strîmt, șovin și semănător de ură. Criteriul sporirii utilității învățămîntului de toate gradele apare și în programul altor partide burgheze. Astfel, P.N.T. sublinia că întreaga operă trebuia să fie îndrumată în spirit practic și rațional¹¹⁶. În ceea ce-l privește pe N. Iorga, acesta a prevăzut în programul partidului său nevoia refacerii întregului învățămînt în așa fel încît cadrele să devină utile țării și lor însele, îndepărtînd caracterul lui formal, care crea cadre desrădăcinate, dornice numai de slujbe, dar fără o pregătire pentru viața practică¹¹⁷.

La Partidul țărănesc al dr. N. Lupu prevederile sînt subliniate de o accentuată notă socială. Astfel, considerînd că viitorul țării depinde de formarea unei elite conducătoare destoinic pregătită, de o puternică armată de profesori, tehnicieni specialiști și de cultură generală, el a preconizat să se preocupe cel dintîi de dezvoltarea tuturor formelor de învățămînt, acordînd largi fonduri pentru material didactic, retribuirea echitabilă a personalului, înlesnirea materială a elevilor și studenților (burse, cămine, cantine, colonii etc.). În plus, chiar în opoziție fiind, și-a subliniat datoria de a construi pe propriile speze un palat pentru studenți, fii ai membrilor lui, întocmai ca în Cehoslovacia. Dezvoltarea învățămîntului era privită de același partid și ca o formă de a abate tineretul de la mișcările extremiste. În loc ca studenții — floarea națiunii — să fie îndemnați spre acte huliganice, să li se creeze biblioteci și să li se dezvolte spiritul spre știință¹¹⁸. „Numai așa — se arăta în program — tinerimea nemulțumită va fi

¹¹³ V. Malinschi, *Studii economice*, București, Editura Academiei, 1967, p. 109

¹¹⁴ „Viitorul”, 15 octombrie 1926.

¹¹⁵ „Lupta”, 9 aprilie 1926; „Adevărul”, 9 aprilie 1926; Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 107/1926, f. 6.

¹¹⁶ „Adevărul”. 13 octombrie 1926.

¹¹⁷ Partidul național, *Programul și congresul partidului...*, p. 46—51; „Adevărul”, 12 octombrie 1926.

¹¹⁸ „Aurora”, 22 februarie 1927.

abătută de pe căile zadarnice și primejdioase și stimulată către dragostea supremă a științei¹¹⁹. Era o atitudine vădit antifascistă, dar și dovada scoaterii tinerețului de sub influența oricărui factor politic, inclusiv de stînga, ceea ce nu este decât o ilustrare a cultivării conservatorismului social-politic.

La partidele naționalităților conlocuitoare, îndeosebi la Partidul maghiar, prevederile în domeniul amintit apar doar ca revendicări pe linia asigurării libertății învățămîntului public, menținîndu-se însă controlul statului¹²⁰.

În opoziție cu toate partidele burgheze, care, fie și numai formal, susținuseră necesitatea asigurării accesului spre învățămînt a tuturor elementelor destoinice, indiferent de naționalitate, L.A.N.C. a prevăzut accentuarea factorului cultural pentru dezvoltarea agriculturii, ca și educația tehnică și comercială¹²¹, realizate prin prisma naționalismului și șovinismului, prin excluderea minorităților, îndeosebi a evreilor.

Analiza prevederilor sub raportul gradului de învățămînt ne conduce spre cîteva constatări importante. Ținînd cont că baza de plecare a lui era foarte subredă, că analfabetismul reprezenta o plagă de mare întindere, că numai cifra copiilor fără știință de carte se ridica în 1922 la 1 009 152¹²², în afară de numărul mare al analfabeților de celelalte vîrste — ceea ce constituia o piedică chiar pentru înfăptuirea politicii de clasă a burgheziei —, partidele au acordat o atenție aparte învățămîntului primar. În concepția P.N.L., școala trebuia să capete cuvenita dezvoltare spre a se recîștiga timpul pierdut, desăvîrșind astfel opera începută de înaintași, în frunte cu Spiru Haret, de îmbunătățirea învățămîntului primar și lichidarea analfabetismului. În acest scop, și-a propus să realizeze o școală în fiecare cîtun și să repartizeze un învățător la 50 de copii¹²³. Erau prevederi utopice, imposibil de realizat în societatea capitalistă. Prevederi asemănătoare, însă în alte formulări, întîlnim și la Partidul poporului. Acesta, încredințat că originea tuturor „apucăturilor primejdioase” se află în bună măsură în incultură și analfabetism, și-a propus să se îngrijească de răspîndirea învățămîntului la sate, pentru ca acei care au ajuns să stăpînească o bucată de pămînt și să obțină dreptul de vot, să dobîndească prin învățămînt și cultura, lumina necesară înțeleptei lor folosiri. În consecință, a apreciat că generalizarea culturii în mediul rural „ar fi contribuția cea mai de căpetenie pentru propășirea sub toate raporturile a satului”¹²⁴. Era unul din numeroasele cazuri în care factorii politici, din interesul de a ascunde exploatarea pe care o exercitau asupra maselor, căutau să demonstreze că situația gravă se datora în exclusivitate factorului incultură. În același spirit, P.N.Ț., la constituire, s-a angajat prin program să organizeze cu ajutorul tuturor mijloacelor lupta contra analfabetismului, dîndu-se o largă dezvoltare învățămîntului primar, întregit cu cel legat de agricultură și meșteșuguri, potrivit condițiilor naturale din fiecare regiune¹²⁵.

O preocupare a partidelor se reflectă și pentru alte grade ale învățămîntului. P.N.L. și-a propus într-o formulă foarte generală să dea o extindere școlii secundare¹²⁶. La Partidul poporului, prescripția era însoțită de nevoia organizării acesteia potrivit cerințelor timpului și cu experiența trecutului¹²⁷. Mai extinsă, prevederea apare în programul P.N.Ț., care s-a pronunțat pentru crearea de școli

¹¹⁹ „Aurora”, 25 februarie 1927.

¹²⁰ „Adevărul”, 9 septembrie 1922.

¹²¹ A. C. Cuza, N. Dobrescu și N. Iorga, *op. cit.*, p. 71—88 ; D. P. Pascu, *op. cit.*, p. 34.

¹²² C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii 1922—1926*, București, 1926, p. 3.

¹²³ „Viitorul”, 1 decembrie 1921 ; B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L., Programe și declarații... f. 72.

¹²⁴ „Adevărul”, 9 aprilie 1926.

¹²⁵ Idem, 13 octombrie 1926.

¹²⁶ „Viitorul”, 1 decembrie 1921.

¹²⁷ „Adevărul”, 9 aprilie 1926 ; „Lupta”, 9 aprilie 1926 ; Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 107/1926, f. 6.

secundare (școli primare superioare, gimnazii și licee), chiar și în centrele rurale mai importante, în măsura existenței unui corp profesoral special pregătit ¹²⁸.

Cît privește prevederile în legătură cu învățămîntul superior, acestea păstrează diferențierile impuse de modul în care partidele concepeau dezvoltarea țării. Astfel, P.N.L. și-a propus să dea toată strălucirea învățămîntului universitar, care trebuia să devină focarul de difuziune a luminii la nivelul tuturor gradele de învățămînt. În plus, pe lîngă caracterul său teoretic, P.N.L. a preconizat ca învățămîntul universitar să se inspire din cerințele vieții practice și ale tehnicii moderne spre a contribui efectiv la îndepărtarea greutăților ¹²⁹. La Partidul poporului, organizarea acestei forme de învățămînt trebuia, de asemenea, realizată potrivit nevoilor timpului și în raport cu experiența trecutului ¹³⁰. Programul P.N.Ț. avea în vedere dezvoltarea școlilor politehnice pentru pregătirea de ingineri. Învățămîntul universitar, bucurîndu-se de o autonomie cît mai largă, urma să fie astfel organizat încît să pregătească temeinice cadre aplecate spre cercetări științifice, ca și specialiști necesari administrațiilor economice și publice ¹³¹.

Studierea prevederilor din domeniul învățămîntului arată că partidele burgheze au privit diferit ca pondere, dar nu exclusiv unilateral, structura profesională și menirea lui. Cele mai multe din partide, ca o consecință a sistemului economic, însă și ca reacție la programul P.N.L., au văzut problema școlii prin prisma cerințelor agriculturii și a ramurilor ei anexe. Astfel, Partidul țărănesc (I. Mihalache), amplificînd punctele formulate de Madgearu în 1921, potrivit căroră maximum de producție în cadrul sistemului micii proprietăți putea fi asigurat prin răspîndirea cunoștințelor agricole, printr-un învățămînt agricol de toate gradele ¹³², a prevăzut necesitatea organizării unei intense educații și instrucții de acest gen, dîndu-se o mare dezvoltare învățămîntului elementar și superior, fermelor model, stațiunilor agricole, viticole, zootehnice, horticoale, ca și fermelor particulare, expozițiilor, învățămîntului ambulant, excursiilor etc. ¹³³. Același partid, la congresul din 1924, a pus în discuție, prin I. Răducanu, raportor asupra problemei cooperației, nevoia introducerii studiului cooperației în învățămîntul de toate gradele, pentru organizarea pe baze solide a acestuia, cu ținerea unor cursuri periodice în diferite centre ¹³⁴. În programul său, P.N.Ț. și-a propus prevederi instructive și educative puțin diferențiate de prescripțiile de pînă atunci ale partidelor care au fuzionat: întregirea școlii primare cu învățămîntul legat de agricultură și meșteșuguri, potrivit condițiilor naturale din fiecare regiune, înființarea de școli practice agricole și de meserii, a unor școli speciale cu anexele lor în fiecare provincie, a cît mai multe ferme model, stațiuni agricole, a academiei agricole, ca și organizarea de excursii ¹³⁵. Menționi mai apropiate de punctele Partidului țărănesc (I. Mihalache) se găsesc în programul partidului lui N. Lupu, care preciza expres că învățămîntul trebuia lărgit potrivit nevoilor țării, îndeosebi agricole. Oriunde, la fiecare pas — se arăta în programul enunțat de dr. N. Lupu — „ar trebui să avem o mică fermă model și o școală de agricultură și ar trebui să mișune cu miile profesorii ambulante ai tuturor partidelor” ¹³⁶. În ceea ce privește Partidul naționalist-democrat, a fost prevăzută necesitatea reorganizării învățămîntului agricol de toate gradele, cu demonstrații practice la expozițiile și târgurile regionale, județene și comunale, care să contribuie la întărirea proprietății

¹²⁸ „Adevărul”, 13 octombrie 1926.

¹²⁹ „Viitorul”, 1 decembrie 1921.

¹³⁰ „Lupta”. 9 aprilie 1926; „Adevărul”, 9 aprilie 1926; Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 107/1926, f. 6.

¹³¹ „Adevărul”, 13 octombrie 1926.

¹³² V. Madgearu, *Țărănismul...*, p. 21—22.

¹³³ „Aurora”, 25 august 1924.

¹³⁴ Idem, 29 octombrie 1924; „Adevărul”, 28 octombrie 1924.

¹³⁵ *Programul și statutele Partidului național-țărănesc*. 1926, Simleul Silvaniei, 1926, p. 13; „Adevărul”, 13 octombrie 1926.

¹³⁶ „Aurora”, 22 februarie 1927.

țărănești și pregătirea ei pentru o muncă spornică, în stare să refacă exportul¹³⁷. Ca prevedere, problema loturilor demonstrative apare și în programul Partidului poporului, însoțită de măsuri care să înlesnească educația profesională a impropietărilor¹³⁸. Spre deosebire de celelalte partide burgheze prezentate până acum, programul organizației lui Averescu nu a pus accent exclusiv pe dezvoltarea învățământului agricol, ci, în conformitate cu doctrina neoliberală pe care o împărțea, a insistat pe pregătirea profesională a muncii, indiferent de domeniu¹³⁹. Inuși P.N.L., care prin potențialul lui material și financiar era legat în covârșitoare măsură de dezvoltarea industriei, a trecut în program intensificarea învățământului agricol¹⁴⁰. Cercul său de studii demonstrase necesitatea ca școlile agricole de grad inferior, mediu și superior să devină adevărate ferme model, înzestrate cu terenuri experimentale, semințe selecționate, vite de rasă etc.¹⁴¹.

În ceea ce privește pregătirea profesională a muncii în alte ramuri decât agricultura se cuvine de reținut că la nivelul partidelor burgheze, singurul P.N.L. a avut un program mai dezvoltat și mai avansat și aceasta datorită faptului că prescripțiile sale economice, legate mai cu seamă de industrializare, nu puteau fi îndeplinite fără ca învățământului aplicativ să i se acorde o mai mare importanță. În plus, în spiritul politicii „prin noi înșine”, organizarea acestui învățământ, care constituia „una din problemele de capetenie ale îndrumării învățământului în România de după război”¹⁴², urma să fie făcută în așa fel încât toate ramurile productive să se afle în stăpânirea „tuturor” românilor; școala avea datoria de a îndrepta tineretul spre astfel de ramuri, căci numai în acest mod se puteau pune în evidență bogățiile țării și asigura progresul economic¹⁴³. Prin asemenea teze se căuta să se combată și afirmațiile de denigrare formulate în unele cercuri străine¹⁴⁴, potrivit cărora poporul român era puțin dotat pentru activități industriale și comerciale. Din aceste considerente, care îi aduceau mari beneficii, P.N.L. și-a propus să dezvolte învățământul profesional, punându-l în legătură cu nevoile mereu crescînde ale vieții moderne¹⁴⁵.

Preocupări de acest gen, fără a putea fi comparate cu prevederile liberalilor, au manifestat și alte partide. Astfel, Partidul țărănesc (I. Mihalache) a inclus în program ca, nu numai cadrele în formare, ci și muncitorimea să fie îndrumată spre instruire¹⁴⁶, precum și interesul ca să se dea o mai mare dezvoltare Academiei de științe comerciale¹⁴⁷. Prevederile de mai sus au fost contopite cu cele ale programului Partidului național (I. Maniu) în cadrul P.N.Ț.: învățământul industrial urma să cuprindă, în afară de școli superioare pentru pregătirea lucrătorilor specialiști, școli practice de meserii, iar învățământul comercial să încorporeze la nivel mediu, deosebit de școli superioare, școli practice de cooperatie și comerț¹⁴⁸.

Problema organizării și dezvoltării învățământului a dat naștere unei bogate literaturi dincolo de programele partidelor. Plecînd de la considerentul că învă-

¹³⁷ Partidul național, *Programul și congresul partidului*..., p. 46.

¹³⁸ „Societatea de mîine”, Cluj, 25 aprilie 1926, p. 326; „Adevărul”, 15 noiembrie 1922; Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 107/1926, f. 6; „Îndreptarea”, 23 decembrie 1922.

¹³⁹ „Societatea de mîine”, Cluj, 25 aprilie 1926, p. 326.

¹⁴⁰ B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L., Programe și declarații..., f. 72.

¹⁴¹ D. Ionescu, *Agricultura în România*, în „Democrația”, an. VII (1919), nr. 3, p. 179—181.

¹⁴² C. Angelescu, *Îndrumarea învățământului după război*, în „Generația uni-rîi”, nr. 35, 10 iunie 1929, p. 3.

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ Vezi, între alții, Hermann de Keyserling, *Analise spectrale de l'Europe*, Paris, 1930, p. 307.

¹⁴⁵ „Viitorul”, 1 decembrie 1921.

¹⁴⁶ „Aurora”, 30 octombrie 1924.

¹⁴⁷ Idem, 29 octombrie 1924; „Adevărul”, 28 octombrie 1924.

¹⁴⁸ „Adevărul”, 13 octombrie 1926.

țământul constituie „arsenalul sufletesc, unde se pregătesc armele morale ce condiționează progresul”¹⁴⁹, numeroși oameni politici și de știință au pledat pentru organizarea sa în așa fel încât să corespundă marilor cerințe ale țării.

Și în acest caz, cele mai multe surse documentare demonstrează că autorii lor au căutat să slujească interesele agriculturii. Cerința obiectivă a dezvoltării acestei ramuri a impus o creștere a preocupărilor în domeniul pregătirii profesionale a muncii, a învățământului agricol și a legării științei de necesitățile imprevizibile ale sectorului agricol. În linii generale se formase convingerea¹⁵⁰ că agricultura nu putea să dea rezultate tot mai mari pe linia producției dacă nu i se acorda și o reală îndrumare și nu se așeza întreaga ei exploatare pe baze științifice cu ajutorul instituțiilor de învățământ, al unităților de cercetare și experimentare. Era mai mult decât evident că și sub acest aspect agricultura trebuia să înregistreze progrese. Constatând diferențierea satelor sub raportul gradului de civilizație, G. Ionescu-Sisești a subliniat nevoia ridicării la viață economică modernă prin educație generală și tehnică, prin demonstrații practice și exemplul metodelor agricole avansate, a localităților rurale rămase în urmă¹⁵¹. El a înțeles problema pregătirii profesionale ca parte componentă a situației agriculturii. Luând în considerație producția foarte scăzută la hectar a cerealelor din România față de alte state, el a demonstrat că aceasta se datora nu atât condițiilor naturale ale țării respective, cât diferențelor de ordin cultural. Cu cât cultura generală și cultura profesională agricolă sînt mai dezvoltate, cu atât producția agricolă este mai mare și posibilitățile de viață mai largi. Statele cu o bună organizare științifică a laboratoarelor și a stațiunilor experimentale și cu o bună organizare a învățământului general și a învățământului agricol se aflau și în acest domeniu în fruntea progresului¹⁵². Formarea de specialiști trebuia accelerată nu pentru că munca pămîntului țăranului reprezenta baza viitoare a dezvoltării economice a statului, cum încercau unii să susțină¹⁵³, ci pentru motivul că progresul unei economii complexe nu se putea concepe excluzînd agricultura. În condițiile în care opera de improprietare nu a fost consolidată și sprijinită sub raport material și financiar, ceea ce a împiedicat pe micul agricultor să-și procure inventarul viu și mort, semințe și altele necesare gospodăriei, problema randamentului scăzut al producției agricole a fost pusă greșit de unii¹⁵⁴ pe seama exclusivă a nepregătirii profesionale a țăranului.

O atenție specială s-a acordat problemei învățământului profesional. În anii de după război au fost înființate noi școli de meserii (115 pentru băieți și 41 pentru fete, dintre care 57 în centre mici urbane și la sate) și școli comerciale (89, dintre care 14 în centre mici urbane și la sate)¹⁵⁵. Comparînd cifra elevilor din învățământul secundar teoretic (licee și gimnazii) de 110 280 cu a celor din învățământul secundar aplicat (școli comerciale, profesionale de fete, „ca și de me-naj și meserii) care era de 35 045¹⁵⁶, s-a subliniat că proporția de mai mult de 3/1 era dezavantajoasă pentru învățământul aplicat. Faptul a determinat pe unii contemporani să propună nu numai îndepărtarea cauzelor reale care țineau acest învățământ în înapoiere (situația materială care nu îngăduia pregătirea nici la nivel redus a muncitorului înainte de a intra în producție, lipsa unei organizări

¹⁴⁹ C. Papacostea, *Cercetări pedagogice și sociale*, București, 1925, p. 6.

¹⁵⁰ Vezi, între alții, G. Cipăianu, *Dezvoltarea agriculturii în ultima sută de ani (1829—1929)*, București, 1929, p. 16; *La vie rurale en Roumanie*, București, 1940, p. 55—56.

¹⁵¹ G. Ionescu-Sisești, *Educația agricolă a satului*, București, 1930, p. 40.

¹⁵² Idem, *Agricultura în epoca contemporană*, București, s.a., p. 117—118.

¹⁵³ C. Garoflid, *Chestia agrară în România*, București, 1920, p. 383.

¹⁵⁴ I. Gr. Periețescu, *Dezorienteare și dibuieli. Studiu critic politico-social*, București, s.a., p. 13—14.

¹⁵⁵ C. Kirițescu, *Criza învățământului secundar și reforma liceului*, București, 1928, p. 11.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

temeinice a învățământului aplicat)¹⁵⁷, ci și înființarea de școli pentru ucenici, lucrători, maiștri, contramaiștri și conducători de ateliere¹⁵⁸. Problema pregătirii profesionale a muncii, a educației și a protecției ei fusese dezbătută în anii 1921 și 1926 și cu ocazia congreselor consacrate meseriașilor și învățământului muncitoresc¹⁵⁹. În legătură cu acest aspect s-a reliefat teza diversificării pregătirii profesionale și în mediul sătesc. Plecând de la faptul că țăranul nu era ajutat să pătrundă în diferite profesii pe care le crea tehnica modernă, că era condamnat să rămână lipsit de petecul său de pământ¹⁶⁰, unii din autori au cerut, și ca mijloc de ieșirea traiului, înființarea în mediul rural a unor școli de meserii (de timplărie, rotărie, tinichigerie, olărie, dogărie etc.) și profesionale de fete (de țesătorie, croitorie, lenjerie)¹⁶¹.

Pentru soluționarea problemei pregătirii profesionale, încă din 1921 s-a cerut Ministerului muncii să înființeze un institut care să se ocupe de orientarea profesională, mai cu seamă pentru industrie. Cu toate că lipsa de fonduri a împiedicat crearea lui, preocupările pentru soluționarea chestiunii au continuat prin activitatea lui C. Rădulescu-Motru, I. Ștefănescu-Goangă, M. Ralea, Nae Ionescu și alții. Unele măsuri au fost aplicate la Universitatea din Cluj, la Laboratorul serviciilor de aviație și la Școala industrială de ucenici de pe lângă Uzinele Reșița¹⁶². În 1927, Ministerul muncii a luat inițiativa înființării de laboratoare psihotehnice la universitățile din București, Iași și Cluj, în scopul pregătirii licențiaților pentru oficiile de orientare profesională și efectuarea de cercetări în direcția studierii problemei psihotehnice a profesiilor. În același scop, s-a programat trimiterea în câteva centre din Occident a unor cadre care să se specializeze în studierea metodelor și a aparatelor aferente.

În efortul de a se spori activitatea economică s-a subliniat tot mai mult datoria învățământului superior de a nu se izola de practică, de a forma cadre (ingineri mecanici, electrotehniști, chimiști etc.), a căror prezență în viață a devenit o necesitate primordială și fără de care dezvoltarea normală a civilizației moderne era cu neputință. La nivelul unor congrese¹⁶³ s-a cerut să se facă toate sacrificiile pentru pregătirea unui personal tehnic și de conducere, care să îndeparteze situația de a fi tributari străinătății și din acest punct de vedere. În spiritul politicii „prin noi înșine” s-a subliniat deseori că rostul universităților este de a fi focare de cultură și laboratoare ale științei, de a forma absolvenți cu înaltă pregătire și cu suflet românesc, necesari în toate compartimentele vieții naționale¹⁶⁴.

Literatura de specialitate a epocii, și nu numai aceasta, evidențiază teza că pentru punerea în valoare a bogățiilor prin industrializare pe baze moderne, se

¹⁵⁷ Șt. Chicoș, *Pregătirea profesională a personalului...*, p. 784—791.

¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁵⁹ S. C. Cunesco, *Industria și comerțul față de școala muncitorească. Rostul și organizarea eforturilor*, București, 1921, p. 10; *Congresul meseriilor și învățământului muncitoresc*, București, 1927, p. 15—339.

¹⁶⁰ C. Rădulescu-Motru, *Țărănismul. Un suflet și o politică*, (București), 1924, p. 12.

¹⁶¹ Take Ionescu, *Chestii economice...*, p. 8—9. În perioada 1919—1928 s-au creat, în afara celor 2 000 de ateliere ale învățământului supraprimar, 350 de școli de meserii, de comerț și profesionale de fete, astfel încât de la 119 școli practice câte existau în 1919 s-a ajuns la 469 în 1928, dintre care 434 erau ale statului. În 1928 se aflau peste 60 000 de elevi în școlile de acest gen (C. Angelescu, *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 ani*, (București), (1941), p. 28).

¹⁶² S. C. Cunesco, *Prefață la Ed. Claparede, Organizarea profesională. Probleme și metode*, București, 1928, p. III—IV.

¹⁶³ *Congresul general al Camerelor de comerț și de industrie din România la Oradea în zilele de 8, 9 și 10 septembrie 1924*, Oradea, 1924, p. 16.

¹⁶⁴ Tr. Bratu și I. Gh. Botez, *Memoriu sumar asupra situației și nevoilor Universității din Iași*, (Iași), (1922), p. 4.

cerea, ca o condiție esențială, pregătirea de cadre prin crearea unei rețele unitare de școli tehnice de toate categoriile, reformarea întregului învățământ și adaptarea lui la necesitățile economiei naționale, ca și prin dezvoltarea cercetării științifice. Învățământul tehnic superior trebuia extins și completat spre a pregăti cadre ingineresti în toate ramurile industriale. Pentru România, măsurile respective se impuneau cu atât mai mult cu cât ea tindea la valorificarea bogățiilor sale naturale prin industrializare. În acest scop s-a cerut ca statul să-și modifice politica școlară. Învățământul științelor aplicate trebuia completat și dezvoltat în limitele realităților și perspectivelor economice. „Trebuie — sublinia unul din contemporani — o metodă mai reală în tot învățământul secundar, cu lucrări practice experimentale..., ca învățământul superior științific să fie cât mai experimental“¹⁶⁵.

Întreg învățământul tehnic și aplicat, care reprezenta „partea vie“ a învățământului superior, s-a dezvoltat în afară de universitate. Industrializarea, îngăduind și pregătirea tehnică a muncii în procesul valorificării bogățiilor, trebuia să determine revizuirea radicală a învățământului tehnic și completarea lui cu noi școli politehnice¹⁶⁶. Universitățile nu erau dotate cu cele necesare pentru desfășurarea în condiții optime a procesului de învățământ al științelor aplicate¹⁶⁷. În plus, sub influența învățământului chimic universitar, nu s-a dat atenția cuvenită științei consacrată aparatelor și proceselor din industria chimică. Un loc important în cadrul istoriei învățământului tehnic din țara noastră, cu consecințe pozitive asupra dezvoltării secțiilor de științe aplicate de la universități, l-a constituit înființarea în 1920 a Școlii politehnice din București, prin transformarea Școlii de poduri și șosele, și a Școlii politehnice din Timișoara. În planurile de învățământ elaborate după legea din 1923, care reglementa dreptul universităților de a acorda titlul de ingineri, s-au introdus cursuri noi, lărgind cultura tehnică generală a viitorilor ingineri și permițând, fără a realiza o specializare, cunoașterea mai amănunțită a anumitor ramuri industriale¹⁶⁸. Noi cursuri s-au introdus în învățământul politehnic odată cu înființarea de laboratoare legate de metalurgie și siderurgie¹⁶⁹.

Problema pregătirii de cadre temeinice s-a pus și în alte instituții de învățământ superior. La nivelul Academiei comerciale, înființată în 1913, s-a căutat să se facă inteligibile relațiile dintre fenomenul social și cel economic, dozate în așa fel încât să dea un răspuns optim cerințelor producției. Învățământul economic superior a căpătat astfel, încă din anii constituirii sale, structura unei școli superioare de specializare, în care cunoștințele economice, tehnice, teoretice și practice trebuiau să pregătească pe student pentru viața întreprinderilor capitaliste sau pentru funcțiile economice ale statului¹⁷⁰.

În perioada 1922—1928, învățământul superior a format cadre, fie pentru conducerea vieții publice, fie pentru diferite ramuri de activitate economică. Numai Școala politehnică din București dăduse în acest interval 148 absolvenți la Secția mine, 245 la electromecanică, 59 la silvică, 94 la construcții și 63 la Secția industrială¹⁷¹. Pentru cerințele complexului economic însă, numărul cadrelor pregătite de învățământul superior era insuficient. În legătură cu problema reparti-zării acestora s-a preconizat ca legea pentru încurajarea industriei, despre nece-

¹⁶⁵ Dr. Hurmuzescu, *Organizarea științifică și industrială*, București, 1920, p. 19.

¹⁶⁶ O. C. Tăslăuanu, *Producția. Un program economic. Epoca generalului Averescu*, 1920, Cluj, 1924, p. 38.

¹⁶⁷ Tr. Bratu și I. Gh. Botez, *op. cit.*, p. 10.

¹⁶⁸ *Institutul politehnic „Gh. Asachi” Iași, 1912—1962*, Iași, (1962), p. 27.

¹⁶⁹ *Dare de seamă asupra învățământului în Școala politehnică din București. Istoricul învățământului tehnic în România pînă în 1930*, București, 1931, p. 86.

¹⁷⁰ Marin Lupu, *50 de ani de la absolvirea primei promoții de economiști*, în „Probleme economice”, an. XXI (1968), nr. 12, p. 12.

¹⁷¹ *Dare de seamă asupra învățământului...*, p. 10.

sitatea căreia s-a vorbit foarte mult, să fie modificată în dispozițiile privitoare la personalul întrebuintat, în sensul ca industriile protejate să fie obligate să primească absolvenții români de la toate formele de învățământ ¹⁷².

Avansată a fost și teza, legată mai cu seamă de procesul de industrializare, potrivit căreia era necesar să se antreneze în tot mai mare măsură știința în procesul de fabricație, că industrializarea modernă reclama sprijinul tehnicii și științei, fapt cu consecințe pozitive și asupra muncii, întrucât aceasta putea beneficia de numeroase invenții și asimila progresul ¹⁷³. Știința aplicată în sectorul tehnico-industrial constituia și o sursă de sporire și diversificare a ariei culturii. Pentru a se umple mai repede acest gol s-a propus înființarea unui Institut de cercetări și perfecționări industriale, ca și asigurarea îndrumării științifice și practice a activității industriale ¹⁷⁴. Știința și cercetarea științifică a fost înțeleasă și ca un factor care să contribuie la descoperirea, inventarierea în amănunt și stăpânirea bogățiilor țării ¹⁷⁵, la perfecționarea utilajelor, îmbunătățirea procedurilor tehnologice și eliminarea empirismului ¹⁷⁶, la organizarea rațională a producției industriale ¹⁷⁷, la pregătirea profesională a personalului industrial și la organizarea și raționalizarea muncii. Raportul nemijlocit dintre știință și producție, considerat ca o cerință obiectivă a progresului, ca o armă de înfăptuire a politicii „prin noi înșine”, a fost reclamat până la cele mai înalte forme ale învățământului. Pentru aceasta era necesar ca universitatea, la nivelul căreia se predau și științe tehnice, să fie scoasă din „izolarea” sa în viața teoretică și obligată să se preocupe și de problema practicii economice ¹⁷⁸. S-a făcut chiar aprecierea că fără o activitate de cercetare științifică, o universitate nu merită să trăiască, că această parte esențială a vieții ei trebuie să o intereseze ¹⁷⁹.

În cadrul unei asemenea opinii s-a manifestat ca fenomen caracteristic extensivitatea culturii și a preocupărilor de cercetare economică ¹⁸⁰, ilustrată printr-o abundență de publicații. Totodată, au luat ființă institute de cercetare, direcții și asociații economice cu caracter științific: în 1921, Institutul economic românesc, sub auspiciile B.N.R.; în 1925, Direcția generală de statistică; în 1926, Institutul de cercetări geologice; în 1927, Institutul românesc de organizare științifică a muncii și Institutul de cercetări agronomice din România. Creat prin lege în 1927, I.C.A.R. a început să funcționeze din 1928, cu menirea expresă de a ajuta progresul în agricultură prin cercetări științifice. În dezvoltarea activității sale, ca și în formarea de specialiști, și-au dat contribuția cadre de mare valoare, între care un loc de frunte îl ocupă G. Ionescu-Sisești. În afară de I.C.A.R., existau 12 stațiuni provinciale de diferite specialități: ameliorarea plantelor și controlul semințelor, experimentări agricole, înmulțirea semințelor selecționate, viticultură, chimie agricolă, fitopatologie ¹⁸¹.

Care sînt domeniile preconizate pentru cercetarea științifică în industrie? În perioada respectivă, incomparabil mai mult ca în trecut, s-a pus în evidență rolul hotărîtor al tehnicii în dezvoltarea societății. Înseși legile dezvoltării societății obligau la orientarea spre studierea și aplicarea tehnicii, spre înlăturarea inegalității de nivel tehnic dintre ramurile de producție și circulație. Orientarea spre tehnică, precum și influența ei asupra societății era motivată de ideea avan-

¹⁷² G. Hazu, *Învățământul profesional. Legea de încurajarea industriei naționale*, București, 1930, p. 9, 14.

¹⁷³ O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 37—38.

¹⁷⁴ Al. Iteanu, *Un gol în industria națională*, București, 1924, p. 3, 8—10.

¹⁷⁵ O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 38.

¹⁷⁶ C. Cîdea, *Contribuții la dezvoltarea noastră industrială*, în „Analele economice și statistice”, an. V (1922), nr. 3—4, p. 31.

¹⁷⁷ Șt. Chicoș, *Organizarea științifică a producției...*, p. 665—672.

¹⁷⁸ D. Ioanițescu, *Expunere de principii la Anteproiect de Constituție întocmit de Cercul de studii al Partidului național-liberal*, București, 1921, p. 49—50.

¹⁷⁹ Dr. Hurmuzescu, *Universitate — studenți. Discursuri rostite în ședințele Senatului de la 3 și 4 martie 1937*, București, 1937, p. 12.

¹⁸⁰ V. Malinschi, *op. cit.*, p. 109—111.

¹⁸¹ *La vie scientifique en Roumanie*, vol. 2, București, 1937, p. 77.

sată că progresul tehnic constituia una din pîrghiile care asigură progresul social. Energia unui popor — remarcă pe drept cuvînt I. N. Angelescu — se poate utiliza numai cu tehnica cea mai perfecționată a vremii¹⁸², care asigură succesul în demarajul economic al statelor. Studiul electricității, al chimiei și al aplicării lor trebuia să aibe ca scop imediat și precis, în afară de pregătirea unui tineret pentru activitatea industrială, cercetarea diferitelor probleme științifice, descoperiri și invenții care ajută progresului¹⁸³. Constatînd insuficiența răspîndire a științei chimice, deși în centrele București și Iași existau secții de chimie industrială, s-a demonstrat nu numai nevoia primordială pentru România de a avea cît se poate de mulți chimiști¹⁸⁴, dar și faptul că înlocuirea completă a empirismului cu studiul amănunțit va putea da dreptul industriei chimiei de a-și ocupa locul de frunte în economia națională¹⁸⁵. N. Iorga reliefase și el că merită toată sollicitudinea disciplinele legate de chimie industrială și electrotehnică pentru munca practică¹⁸⁶.

Chimia și mecanica erau chemate să asigure nu numai dezvoltarea unor ramuri industriale, ci să și asigure agriculturii un caracter modern, să sporească producția agricolă a țării¹⁸⁷. Deși cercetarea științifică nu s-a bucurat de o bază materială puternică, în centrele universitare București, Iași și Cluj s-au dezvoltat școli de matematică, fizică și chimie de înalt prestigiu.

Prin urmare, cu toate că sistemul de științe, îndeosebi economice, rămîne relativ același, cercetarea s-a dezvoltat în toate ramurile; acum au apărut noi discipline, în primul rînd legate de economia și conducerea întreprinderii¹⁸⁸. Trecerea științei de la teorie la practică a fost mult frînată de goana după profit imediat, de relațiile de producție și de prezența capitalului străin. Împotriva faptului că aceasta era situația reală, unii autori, ignorînd condițiile social-economice și politice, au pus pe seama factorilor psihologici rămînerea în urmă a științei românești. Deși se înregistraseră realizări remarcabile, unele de importanță mondială, mai ales în știință și tehnică, contribuția științei românești a fost în ansamblu, datorită cauzelor menționate, destul de modestă.

În ceea ce privește cultura trebuie reținut că și aceasta a fost privită ca o pîrghie a dezvoltării societății. Cel mai ilustrativ este redat acest interes în programul P.N.L. În susținerea prevederilor, liberalii au folosit un limbaj extrem de avansat în raport cu intențiile de punere în practică, susținînd că trăinicia așezămîntelor statului nu putea fi asigurată decît „printr-o puternică acțiune de răspîndire a culturii pînă la straturile cele mai adînci ale poporului”¹⁸⁹, că o politică culturală cere crearea unor posibilități care să permită poporului să-și pună în valoare „toată comoara de însușiri cu care este înzestrat”¹⁹⁰, în fine, că încurajarea progreselor culturale și artistice întemeiate pe însușirile deosebite ale poporului reprezintă o înaltă datorie către neam și patrie¹⁹¹. Alături de partide, factori politici și de știință au cerut să se facă propagandă, la nivel cît mai larg, asupra progreselor și cuceririlor pe care și le-a însușit omenirea pe plan material și spiritual. Propagarea culturii avea menirea — potrivit concepției exprimate cu temei de C. Kirițescu — de a face ca izbinzile obținute pe scară internațională să ajungă „a fi împărtășite în țara noastră de cît mai mulți, în special de cei ce constituiesc temelia așezămîntului nostru social și politic”¹⁹². Cu cît se va da mai multă instrucție și cultură maselor, nu numai elitelor — s-a remarcat în acea

¹⁸² I. N. Angelescu, *Politica economică a României...*, p. 7.

¹⁸³ Dr. Hurmuzescu, *Organizarea științifică și industrială...*, p. 20.

¹⁸⁴ Al. Slătineanu, *Situația Universității din Iași*, Iași, 1929, p. 10.

¹⁸⁵ I. Hesselman, *Industria chimică în România*, în „Buletinul industriei”, an. I (1926), nr. 1, p. 15.

¹⁸⁶ N. Iorga, *Pentru universitate. Cuvîntări*, Vălenii de Munte, 1929, p. 49.

¹⁸⁷ D. St. Emilian, *Încurajarea agriculturii*, București, 1923, p. 11.

¹⁸⁸ Vezi, între alții, Agripa Popescu, *Organizarea științifică a întreprinderilor monopoliste de stat*, București, 1928.

¹⁸⁹ „Aurora”, 25 iunie 1927.

¹⁹⁰ *Ibidem*; B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L., Programe și declarații..., f. 74.

¹⁹¹ „Viitorul”, 1 decembrie 1921.

¹⁹² C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 3.

vreme —, cu atât mai multă strălucire va dobîndi viața economică și punerea în valoare a condițiilor favorabile ivite după desăvîrșirea unificării statului¹⁹³. Măsurile întreprinse în această direcție¹⁹⁴ nu au putut contribui decît în mică măsură la punerea în practică a tezelor respective.

Problemele de învățămînt, de știință și cultură, soluționate în întregime în interesul maselor, a nevoilor vitale ale României, s-au aplicat în condiții istorice noi. Burghezia, deși era și ea interesată în înfăptuirea lor, nu a fost capabilă, din cauze obiective sau subiective, să desăvîrșască acest proces.

Se cuvine de reținut în concluzie că clasele dominante au dezbătut pe plan programatic probleme menite să asigure refacerea și dezvoltarea economiei pe seama intensificării procesului de exploatare a oamenilor muncii, care se conjugau pe plan social-politic cu restrîngerea drepturilor și libertăților democratice, cu înăsprirea măsurilor represive. Prevederile avansate din programele partidelor burgheze cu privire la forța de muncă și regimul muncii în România anilor 1922—1928 reprezentau afirmații de principiu, valoarea lor atîrnînd de soluții practice, pe care le vom analiza cu alt prilej.

LE PROBLÈME DE LA FORCE DE TRAVAIL ET DU RÉGIME DU TRAVAIL EN ROUMANIE DE 1922 À 1928

Résumé

Les profondes transformations qui ont eu lieu en Roumanie à la suite de la réalisation de l'unité de l'État, ainsi que les exigences objectives du redressement et du développement de l'économie nationale contraignirent la classe sociale qui détenait le pouvoir à accorder une plus grande importance au travail physique et intellectuel. Cela a eu pour résultat de réduire peu à peu le chômage durant les premières années de la période à laquelle nous nous référons, sans parvenir cependant à le liquider. La bourgeoisie voulait augmenter la production, non seulement quantitativement mais aussi qualitativement, pour obtenir le plus de profits possibles. C'est pourquoi elle assura à la force de travail certaines conditions de conservation et de protection.

Pendant la période 1922—1928, caractérisée par un effort de reconstruction et par un certain essor économique, il y eut d'importantes modifications quant au nombre d'ouvriers: celui-ci augmenta dans le secteur industriel et dans les transports et diminua dans une certaine mesure dans l'agriculture, comme conséquence de la réforme agraire. Ce fut une raison de plus pour les partis politiques bourgeois de ne pas ignorer le problème de la force de travail et de l'inclure dans leurs programmes, bien que de manière différente; ils étaient fortement convaincus que ne pas s'en préoccuper aurait nui non seulement à „l'ordre” dans l'État, mais aussi au processus de production.

Analysant les objectifs des partis bourgeois, l'auteur constate une ressemblance entre leurs principales directives quant au problème des rapports avec

¹⁹³ Mihail Mora, *Pentru alegătorii mei. Activitatea parlamentară în 1927 și 1928*, București, 1929, p. 69; „Dezbaterile Adunării Deputaților”, 22 iunie 1927, p. 2 597.

¹⁹⁴ Vezi, între altele, conferințele publice cu teme variate (natura. conservarea și transformarea energiei; principiile unui program de dezvoltare industrială; știința modernă și tehnica modernă; curente noi tehnico-economice în Europa; foloasele practice ale matematicii; psihotehnica industrială; organizarea științifică a muncii; industria și învățămîntul tehnic; știința pură și știința organizată; îndrumarea economică, și altele) ținute de Gh. Țițeica, D. Leonida, M. Manoiilescu, V. Brătianu, I. Simionescu ș.a. (*Conferințe publice 1921—1936*, Timișoara, 1936, p. 9—15).

la force de travail : la journée de travail de huit heures ; la rationalisation du travail ; le vote d'une loi concernant le contrat collectif ; l'unification de la législation ouvrière ; la réorganisation et l'amélioration des assurances sociales ; la garantie d'un minimum de salaire, etc. Les programmes des partis bourgeois, quoique assez succincts, sont cependant suffisamment clairs pour faire ressortir l'intérêt de la bourgeoisie à prendre des mesures qui, par la régime de l'arbitrage et de la participation aux bénéfices, puissent faire échouer les grèves, rassembler les forces internes pour collaborer au développement de la société capitaliste.

La bourgeoisie eut vite fait de se rendre compte que pour atteindre ses buts, il fallait créer aux trois catégories d'activités intellectuelles (enseignement, science et culture) des conditions de progrès, ne serait-ce que limitées. Elle préconisa que le développement du travail intellectuel eût lieu en étroite liaison avec le processus social-économiques sur le plan national et en contact permanent avec les progrès de la science et de la culture universelles.

Le problème de la force de travail fut posé et défendu avec esprit de suite par les organisations politiques et professionnelles du prolétariat. Leur lutte pour réaliser leur programme eut lieu dans des conditions particulièrement difficiles : la dissension politique et syndicale de la classe ouvrière ; la mise hors la loi du parti communiste roumain ; le régime de l'état de siège et de la censure maintenu pendant presque toute la période de 1922—1928. Les organisations politiques et professionnelles de la classe ouvrière combattirent vaillamment pour obtenir une législation protectrice du travail.

SITUAȚIA INTERNĂ A CELUI DE AL TREILEA REICH, OGLINDITĂ ÎN DIRECTIVELE LUI GOEBBELS

DE

J. BENDITER

După părerea cercurilor conducătoare naziste propaganda nu trebuia — cum declara Hitler — să aibă „prea mare legătură cu problemele de fiecare zi ale maselor”. Pe măsură ce teroarea instaurată pe plan intern atingea „perfectia”, eficiența propagandei era din ce în ce mai redusă. Ea trebuia, în schimb, să se îndrepte prin toate mijloacele spre „exterior”. Pe de o parte, pentru a furniza materialul necesar simpatizanților din alte țări, iar pe de altă parte, pentru a menține o atmosferă de continuu „război psihologic” împotriva acelor popoare și țări care luptau contra dominației naziste¹.

Propaganda unei țări care avea cea mai puternică industrie din Europa — spunea Goebbels subalternilor săi în preajma atacării Poloniei — nu trebuie să se ocupe de „mărunțișuri”². Ea trebuie să găsească modalitățile „cum să arunce în gura flămândei bestii care era publicul”³ succesele repurtate de regimul național-socialist. Întreaga muncă de propagandă trebuia să aibă în vedere că „ideologia nazistă nu se poate ocupa decît de probleme a căror importanță se măsoară în decenii și secole”⁴ și că ea servește o cauză „care nu apare decît o dată la două mii de ani”⁵.

Activitatea aparatului de propagandă i se părea lui Goebbels a fi ușoară, în primul rînd, pentru că „masele vor să fie înșelate”⁶, și, în al doilea rînd, pentru că ea nu putea fi criticată de populația germană. Ar fi prea mult — spunea Goebbels — „ca acei care trăiesc datorită nouă să îndrăznească să ne critice”⁷. Pregătirea opiniei publice germane pentru războiul contra Poloniei — după părerea lui Goebbels — era suficient să se sprijine pe lupta dusă de cercurile politice pînă în 1933, în vederea „reglementării granițelor de răsărit”, luptă care trebuia prezentată ca un obiectiv constant al politicii externe germane. De asemenea, ea trebuia să se sprijine pe succesele repurtate pînă în 1939 de politica și de diplomația nazistă. Ceea ce era foarte important pentru „asigurarea” succesului — așa cum credea șeful propagandei naziste — era de a convinge poporul german că războiul contra Poloniei nu comporta riscuri. Succesul

¹ K. Heiden, *Der Führer, Hitler's Rise to Power*, Boston, 1944, p. 168.

² H. Heiber, *Josef Goebbels*, Colloquium Verlag, Berlin, 1962, p. 268.

³ R. Semmler, *Goebbels, The man next to Hitler*, London, 1947, p. 194.

⁴ *Wessen und Aufgabe der S.S. unter Polizei. Der Weg der S.S.* — Mann und Blutfrage, p. 160.

⁵ E. Kohn—Braunstedt, *Dictatorship and Political police*, London, 1945, p. 179.

⁶ H. Heiber, *op. cit.*, p. 268.

⁷ E. Kohn — Braunstedt, *op. cit.*, p. 181.

contra Poloniei avea să contribuie la întărirea puterii celui de al treilea Reich. Tot poporul german trebuia să fie convins că puterea militară, economică și politică a Germaniei, era în stare să asigure victoria nu numai asupra Poloniei ci și asupra statelor care se vor opune la îndeplinirea „misiunii istorice a germanismului“.

Puțini dintre germani au știut că două zile după dezlănțuirea atacului asupra Poloniei, ministrul aprovizionării, Funk, a anunțat în cadrul unei conferințe de presă secrete că, „pentru a acoperi finanțarea războiului fără a atinge moneda“, se vor micșora imediat salariile, se vor raționaliza alimentele și se va introduce interdicția schimbării locului de muncă⁸.

După înfringerea Poloniei, au început să apară o serie de „mărunțișuri“, de care propaganda trebuia să țină seama. Între altele era vorba de „nemulțumirea, neliniștea și neînțelegerea situației de către o parte a populației germane“, cum declara Goebbels în cadrul unei ședințe cu aparatul de propagandă⁹. Populația — așa cum arătau rapoartele poliției secrete, S. D. — aștepta încheierea păcii pentru că așa cum i „se promisese de către propagandă“, după pedepsirea Poloniei de către cel de al treilea Reich, avea să urmeze pacea¹⁰. În nordul și centrul Germaniei și mai ales în Prusia Orientală — arăta Goebbels — se simțea o îngrijorătoare lipsă a cărbunelui¹¹; lipsa cartofilor, a încălțăminte — continua el —, se transformaseră „într-o problemă politică“.

Un raport special al poliției secrete, din 21 noiembrie, constata că „lipsa mâncării este un factor de mare importanță în formarea opiniei publice“¹². Raportul se referea la unele informații anterioare, în care se arăta că în unele regiuni ale țării populația „discuta prea mult“ despre situația din ce în ce mai proastă a alimentației¹³. Războiul, pe care propaganda avea misiunea să-l prezinte drept un izvor de mari avantaje pentru populație a impus mai repede decît și-au închipuit cercurile conducătoare naziste, o serie de măsuri, între care și evacuarea unei părți a populației. Executarea ordinelor de evacuare întâmpina mari greutăți. Rapoartele poliției secrete arătau că, pe de o parte, populația refuza să se evacueze în așteptarea apropiatei încheieri a păcii, pe de altă parte, cei evacuați cu forța se întorceau acasă sau „umblau de colo pînă colo mărind haosul prin peregrinările lor“¹⁴. La toate acestea „nemulțumiri“ ale lui Goebbels, el a fost obligat să mărturisească subalternilor săi și „nemulțumirea“ în legătură cu activitatea desfășurată de tineretul din centrele universitare din Jena, Göttingen, Breslau care se organizau „în grupe de sălbateci“ și se preocupau „prea mult de distracții“¹⁵. El a prețuit în mod deosebit ordinul special din 9 martie 1940, prin care se luau o serie de măsuri pentru „liniștirea“ tineretului¹⁶.

Chiar și „invidia“ celor care munceau față de cei avuți a trebuit să constituie o preocupare a propagandei¹⁷.

⁸ Marlis G. Steinert, *Hitlers Krieg und die Deutschen*, Econ Verlag, Dusseldorf — Wien, 1970, p. 97.

⁹ *Kriegspropaganda 1939—1941. Geheime Minister Konferenzen im Reichs Propaganda Ministerium*, Hrsg. von W. Boelcke, Stuttgart, Deutsche Verlag Anstalt, 1966, p. 238.

¹⁰ *Meldungen aus dem Reich. Auswahl aus den Geheimen Lageberichten des Sicherheitsdienstes der S.S. 1938—1944*, Hrsg. von H. Boberach, Neuwied Luchterhand Verlag, 1965, p. 103.

¹¹ *Kriegspropaganda*, p. 249, 261, 263, 264.

¹² *Meldungen, op. cit.*, p. 11—114.

¹³ *Ibidem*, p. 87.

¹⁴ *Ibidem*, p. 39, 40.

¹⁵ W. Klöse, *Generation im Gleichschritt. Eine Dokumentationbericht*, Oldenburg, Hamburg, G. Stalling Verlag, 1964, p. 222.

¹⁶ *Ibidem*, p. 223.

¹⁷ H. Schoeck, *Der Neid, Eine Theorie der Gesellschaft*, Freiburg, München, 1966, p. 7.

Poliția secretă cerea printr-un raport special ajutorul propagandei împotriva nemulțumirilor care domneau în rândurile catolicilor din cauză că averile unor biserici „fuseseră atinse” de regimul nazist¹⁸.

La toate aceste „mărunțișuri” care dădeau de lucru aparatului de propagandă, se mai adăugau și unele „neplăceri” cum se exprima Goebbels. Una din acestea a fost generată de „atmosfera nefavorabilă” creată în Germania în urma intrării Italiei în război. Dat fiind că populația germană avea o părere proastă despre pregătirea militară și puterea de luptă a soldatului italian — explica Goebbels — presa trebuia să combată „cu mult tact” zvonurile sau părerile false, ironiile la adresa Italiei¹⁹. Obligat să explice această atitudine, Goebbels arăta că „este vorba de un vechi păcat al germanilor, care în domeniul politicii externe se lăsau influențați de resentimente”²⁰. Se pare însă, mai ales după rapoartele poliției secrete, că cetățeanul german era din ce în ce mai puțin preocupat de capacitatea de luptă a Italiei, pentru că venirea iernii, lipsa cărbunelui și a alimentelor îl interesau într-o măsură mai mare. Poliția secretă recomanda insistent ca, prin toate mijloacele, propaganda să lămurească masele că ele trebuie „să înțeleagă situația de război”²¹.

Toate aceste probleme îngreunau munca aparatului de propagandă, într-un moment când eforturile trebuiau îndreptate spre a găsi „argumentele” necesare pentru a convinge masele despre necesitatea continuării războiului. Dacă atacul asupra Belgiei și Olandei a fost prezentat în propaganda scrisă și orală drept „răspunsul legitim” al Germaniei față de încălcarea legilor neutralității²² de către cele două guverne, iar atacul asupra țărilor scandinave drept reacția împotriva încercării Angliei „de a le transforma în teatre de război antigermane”²³, planitul atac asupra Franței impunea explicații mai ample. În acest scop, Goebbels a cerut ca presa și radioul „să răscolească întreaga istorie a relațiilor franco-germane”, pentru a dovedi că Franța a fost și a rămas dușmanul nr. 1 al Germaniei. Războiul trebuia să apară drept un rezultat al politicii provocatoare și dușmănoase a Franței împotriva Germaniei. În mod deosebit, sublinia Goebbels, trebuia arătată vinovăția Franței pentru ca nu cumva „noi să apărăm iarăși în rolul de provocatori ai războiului”²⁴. Cu mult tact — arăta Goebbels — „noi trebuie să dovedim opiniei publice internaționale că Anglia și Franța erau provocatoarele războiului”²⁵.

Celebrând victoria reputată împotriva Franței, propaganda — arăta Goebbels — trebuia să facă față și unor greutăți. Era vorba despre prevenirea eventualelor „nedumeriri sau neînțelegeri” în legătură cu poziția Germaniei victorioase față de Franța învinsă. Neocuparea în întregime a Franței, menținerea unui guvern în zona așa-zis liberă, ar fi putut fi interpretată de către populația germană sau de opinia publică internațională drept un regim „de favoare” sau chiar drept o slăbiciune a învingătorului. Cum deocamdată nu trebuiau date nici un fel de explicații în presă sau prin radio, Goebbels s-a simțit obligat să împărtaşească colaboratorilor săi câteva date în legătură cu viitorul Franței. Nimeni — spunea el într-o ședință la 9 iulie — „nu trebuie să se aștepte că Germania va încheia o pace cavalească cu Franța, sau că o va considera ca pe o aliată a sa”. În viitor, Franța va fi „un fel de Elveție mărită” și niciodată nu va mai fi o mare putere²⁶. În noua ordine europeană, Franța va ocupa locul „unui mic stat atlantic”. După anexarea Alsaciei și Lorenei, cel de al treilea Reich va anexa și Burgundia, plus teritoriul dintre Langres și Dijon. Burgundia avea să devină un Reichsgau. Porturile Boulogne și Dunkerque, vor fi transformate în

¹⁸ Meldungen, op. cit., p. 119.

¹⁹ Kriegspropaganda, op. cit., p. 392, 418.

²⁰ Ibidem, p. 589.

²¹ Meldungen, op. cit., p. 135, 137.

²² Kriegspropaganda, op. cit., p. 344.

²³ Ibidem, p. 315.

²⁴ Ibidem, p. 419.

²⁵ Ibidem, p. 349.

²⁶ Ibidem, p. 419.

baze navale germane. După ce vor fi satisfăcute și cererile teritoriale ale Italiei, micul stat francez va fi folosit ca o zonă turistică și eventual „pentru a dicta moda”. În cadrul acestui plan, înscris într-o notă secretă din 12 iulie 1940, se mai prevedea prefacerea Olandei și a Belgiei în protectorate germane²⁷. Pentru că nimeni nu trebuia să afle de acest proiect, Goebbels cerea presei să evite de a „idealiza pe Pétain, iar populația franceză și atitudinea ei față de învingător trebuia „descrisă în culori sumbre”²⁸. În schimb, prin toate mijloacele, propaganda trebuia să scoată în evidență faptul că, după victoria asupra Franței, Germania nu mai avea de cine să se teamă în Europa²⁹.

Perioada pînă la atacarea Angliei a fost considerată de cercurile conducătoare naziste drept una „de tratative”³⁰. Germania nazistă, în culmea puterii sale militare, era convinsă că Anglia, rămasă fără aliați, va fi silită să încheie pace. În consecință, presa și radioul — după ordinul lui Goebbels — nu trebuiau „să fie agresive cu poporul englez”³¹, ci numai cu Churchill, ale cărui ambiții — cum declara Hitler — „aveau să fie într-un viitor apropiat frinate”³². La mijlocul lunii iulie, la Berlin era cunoscut că guvernul englez a refuzat ofertele de pace ale Germaniei.

Goebbels a fost silit să recunoască în fața colaboratorilor săi, în ședința din 14 august, că la Berlin domnea neliniște în legătură cu apropiatul război contra Angliei³³. De fapt, este astăzi cunoscut că neliniștea cuprinsese și o parte a cercurilor naziste. Cercurile militare și îndeosebi marina, în frunte cu amiralul Raeder, erau convinse că atacarea Angliei nu va fi de loc ușoară. Pregătirile flotei germane — după părerea unor cercuri autorizate — nu corespundeau cerințelor unei debarcări în insulele britanice³⁴. Dealtfel, nici Hitler nu a subapreciat dificultățile unui război împotriva Angliei³⁵. Ordinele speciale date de serviciile de propagandă ale armatei și ale partidului nazist subliniau temerile și îndoilele în legătură cu succesul rapid împotriva Angliei. Faptul că în discursul ținut de Hitler, la 4 septembrie 1940, la Palatul sporturilor, el nu a pomenit nici un cuvînt în legătură cu „războiul fulger” împotriva Angliei, a fost apreciat pe drept cuvînt că la Berlin își făcuse loc convingerea că acest război nu va fi de scurtă durată³⁶.

În instrucțiunile trimise propagandei la 19 august 1940, generalul Keitel, atrăgea atenția că Anglia trebuie considerată ca un inamic puternic. În consecință, „nu este vorba dacă vom câștiga războiul ci cît timp ne va trebui să-l câștigăm”. El cerea ca toate eforturile propagandei să se îndrepte spre a „dezobișui poporul german să creadă că războiul împotriva Angliei se va termina imediat”³⁷. Ținînd seama de cele scrise de Keitel, în ședința din 25 august s-a hotărît ca presa să pregătească opinia publică germană cu ideea că războiul contra Angliei se va prelungi probabil pînă în iarna anului 1941³⁸.

²⁷ Marlis G. Steinert, *op. cit.*, p. 140.

²⁸ Kriegspropaganda, *op. cit.*, p. 418.

²⁹ G. Buchheit, *Hitler als Feldherr, Die Zerstörung einer Legende*, Rostalt Grate, 1958, p. 93.

³⁰ K. Klee, *Das Unternehmen „Seelöwe“. Die Geplante deutsche Landung in England*, 1940, Göttingen, 1958, p. 36.

³¹ Kriegspropaganda, p. 419.

³² *Ibidem*, p. 419.

³³ Kriegspropaganda, *op. cit.*, p. 460.

³⁴ Ronald Wheatley, *Operation „Seelöwe“*, W. Köhler Verlag, München, 1958, (trad. din engleză), Berlin, p. 43.

³⁵ Ch. Wilmont, *Der Kampf um Europa*, A. Metzner Verlag, Frankfurt/M. — Berlin, 1954, p. 193.

³⁶ R. Wheatley, *op. cit.*, p. 136.

³⁷ Kriegspropaganda, *op. cit.*, p. 474—475.

³⁸ *Ibidem*, p. 476.

Primele raiduri ale avioanelor engleze asupra unor orașe germane au constituit o „surpriză” și „un puternic șoc” asupra populației³⁹. Plin de emfază, Goebbels declara colaboratorilor săi că „prestigiul Reichului nu poate îngădui ca Berlinul să fie bombardat”⁴⁰. Anglia, pe care Goebbels o compara cu un boxeur „care zace la pământ însingurat și mai încearcă cu disperare să se țină în picioare”⁴¹, nu a putut fi învinsă de armatele germane. În timp ce Goebbels se silea la conferințele zilnice să ghicească „data debarcării” în Anglia, guvernul nazist a hotărât să „amîne” victoria.

Înfringerea suferită în bătălia contra Angliei, a obligat pe Goebbels să modifice tonul propagandei care, — după părerea sa — apelase pînă atunci numai la înțelegere. El considera că „a sosit momentul ca propaganda să apeleze mai mult la instincte”⁴². Cunoșcînd hotărîrile luate de conducerea nazistă de intensificare a terioarei pentru a reduce la tăcere orice fel de opoziție, Goebbels explica colaboratorilor săi necesitatea violenței, care, după cum spunea el trebuie să devină o parte integrantă a propagandei. Pînă la asigurarea dominației asupra întregii lumi, regimul nazist a trecut la aplicarea instrucțiunilor date de Hitler în iulie 1940, cu privire la menținerea ordinii în interiorul Germaniei și a teritoriilor ocupate. În acest cadru se trece la executarea „programului de eutanasiere”, prevăzut în decretul semnat de Hitler în ziua izbucnirii războiului și care nu avea în vedere numai uciderea bolnavilor mintali — cum s-a afirmat uneori — ci pe toți bolnavii de boli incurabile din Germania. Dealtfel este astăzi cunoscut că această măsură a avut în vedere și alte categorii de persoane care stînjeau activitatea regimului nazist. Medicii S.S., cu o pregătire specială în cadrul diferitelor institute și a „Academiei medicale S.S.”, din considerente etice — cum a declarat medicul însărcinat cu executarea programului — au „curățat rasa germană” de zeci de mii de bolnavi sau presupuși bolnavi.

Inspectorul general al sănătății, din cel de al treilea Reich, Karl Brandt, declara la procesul medicilor de la Nürenberg că aceste crime au fost hotărîte încă din 1935, iar în 1939 au fost luate primele măsuri organizatorice concrete. Prima probă — arăta el — a fost executată în perioada ianuarie 1940 — august 1941, cînd au fost uciși 70.273 oameni⁴³. Printre alte măsuri puse atunci în aplicare a fost și aceea a exterminării în lagărele de concentrare a deținuților cu ajutorul camerelor de gazare. În afară de lagărele de concentrare de la Chelmo, Belzec, Sobibor, Treblinka, rezervate asasinării evreilor, Auswitz și Maidanek au fost rezervate experimentării camerelor de gazare. Alegerea celui mai convenabil gaz a constituit preocuparea a sute de medici. În cele din urmă, echipa de medici S.S., sub conducerea șefului catedrei de igienă de la Universitatea din Margburg, a recomandat drept „cel mai bun” gazul Zyklon B⁴⁴. Rândamentul zilnic al gazului Zyklon B era, în lagărul de la Belzec, de 15 000 de oameni, la Treblinka și Sobibor de 20 000⁴⁵. Nici Hitler și nici Himmler nu au fost mulțumiți de randament și au cerut, cu ocazia vizitei făcute în aceste lagăre, „accelerarea acțiunii”⁴⁶. Deși despre aceste înspăimîntătoare crime nu se pomenea nici un cuvînt în presă, Goebbels a dat ordin să se desmîntă ceea ce presa din întreaga lume scria despre grozăviile care aveau loc în lagărele de exterminare germane.

³⁹ *Der Luftkrieg über Deutschland, 1939—1945, Deutsche Berichte und Pressestimmen des neutralen Auslandes*. Nach den „Dokumenten deutscher Kriegsschäden“ Hrsg. von Bundesministerium für Vertriebene Flücht, p. 103.

⁴⁰ *Kriegspropaganda, op. cit.*, p. 455.

⁴¹ H. Heiber, *op. cit.*, p. 312.

⁴² *Kriegspropaganda, op. cit.*, p. 311.

⁴³ A. Mitscherlich, F. Mielke, *Wissenschaft ohne Menschlichkeit, Medizinische und Eugenische Irrweg unter Diktatur, Bürokratie und Krieg*, Heidelberg, Verlag Lambert, 1949, p. 176.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 177.

⁴⁵ Dr. Yves Ternon, Dr. Socrate Helmann, *Histoire de la médecine S. S.*, Casternmar, 1969, Paris, p. 135.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 136.

Dat fiind că încă din 1941 lipsa brațelor de muncă se făcea simțită, Goebbels, cu aprobarea celorlalte căpetenii naziste, a inițiat o campanie de mobilizare a femeilor, intitulată pompos „femeile germane contribuie la victorie”. Aplicarea directivei din martie 1941 s-a lovit de mari greutăți și a dat mult de lucru nu numai propagandei ci și poliției. Era vorba, mai ales la început, de o aprigă rezistență a femeilor care refuzau să meargă la munci dintre cele mai grele. Hitler, care în 1935 declarase că „mă voi rușina să fiu german dacă vreodată, în cazul unui război, femeia va trebui să meargă pe front”⁴⁷, a dat ordin poliției să folosească forța pentru îndeplinirea ordinelor înscrise în directiva din martie 1941. Explicind greutățile întâmpinate de autorități pentru mobilizarea forțată a femeilor, Goebbels arăta colaboratorilor săi că poziția femeilor germane era „marcată de tradiționalul dezinteres pentru politică, de orizontul lor limitat”. El a apreciat că unul dintre principalele rezultate ale poziției femeii germane a fost „extinderea în Germania a unei adevărate epidemii a prostiei”⁴⁸.

Acestea ar fi numai câteva din „mărunțișurile” cu care a fost silită să se ocupe din primul an al războiului propaganda condusă de Goebbels.

Plină de optimism scurt timp după victoria împotriva Poloniei, propaganda a devenit din ce în ce „mai realistă” — după expresia lui Goebbels — în preajma și după atacarea Uniunii Sovietice. Contrar așteptărilor, după 22 iunie 1941 — arăta șeful propagandei — apăruseră o serie „de greutăți cu totul neprevăzute”. În consecință, se impunea găsirea unor „noi metode” cu ajutorul cărora să se poată influența mai ales „conștiințele înrăite”⁴⁹. Aceste metode — așa cum promisese Goebbels lui Hitler — trebuiau să constituie „ein novum” în ceea ce privește munca de propagandă⁵⁰. În primul rând ele trebuiau să convingă pe germani despre necesitatea vitală a continuării războiului. În al doilea rând, aceste măsuri trebuiau să asigure poporul că războiul împotriva Uniunii Sovietice — considerat de Goebbels „unul din cele mai hotărâtoare evenimente din istoria lumii”⁵¹ — avea să aducă Germaniei uriașele bogății ale solului și sub-solului rusesc. În sfârșit, propaganda trebuia să pună în evidență că războiul împotriva U.R.S.S. oferea Germaniei prilejul „îndeplinirii” misiunii istorice de luptă împotriva bolșevismului.

Una din cele mai serioase greutăți în calea aplicării „noilor metode” era — așa cum au recunoscut unii foști conducători nazisti după război — faptul că „de data aceasta populația era adânc îngrijorată în fața noilor sacrificii cerute de războiul din răsărit”⁵². Față de această îngrijorare, Goebbels se mîngia cu gândul că masele, fiind „proaste, lacome și uitate”⁵³, vor putea fi „hrănite” unor cu „unele adevăruri” dar mai ales cu „jumătăți de adevăruri”. Nici în caz de victorie și nici în caz de înfrângere — credea el — masele nu trebuiau lăsate să gîndească. Pentru a evita pericolul gîndirii, ele trebuiau ținute sub teroare. După înfrîngerea de la Stalingrad, pentru ca masele să nu gîndească, Goebbels a cerut ministrului Justiției cît mai multe arestări și cît mai multe condamnări la moarte. În război — îi spunea el — „nu are nici o importanță dacă o acuzație este dreptă sau nu”⁵⁴.

După atacarea Uniunii Sovietice, Goebbels nota în jurnalul său îngrijorarea de care era cuprins față de starea de spirit a trupelor de pe frontul de răsărit. El era indignat de faptul că soldații erau prea mult preocupați de „grija zilei de

⁴⁷ M. Domarus, *Hitler, Reden und Proclamationen, 1932—1945. Kommentiert von einen deutsche Zeitgenossen*, München, Süddeutscher Verlag, 1965, I, p. 603.

⁴⁸ F. Percival, *Tagebuche eines Verzweifelten, Zeugnis einer inneren Emigration*, Stuttgart, 1952, Gaverts Verlag, p. 131.

⁴⁹ *Kriegspropaganda*, op. cit., p. 466; H. Heiber, op. cit., p. 294.

⁵⁰ *Bilanz des Zweiten Weltkrieg*, Gerhardt Stalling Verlag, Hamburg, 1953, p. 394.

⁵¹ H. Heiber, op. cit., p. 297.

⁵² *Entscheidungsschlachten des Zweiten Weltkrieges*, Hrsg. von H. A. Jacobsen und J. Rohwer, 1960, Verlag für Wehrwesen, Frankfurt/M., p. 170.

⁵³ H. Heiber, op. cit., p. 302.

⁵⁴ E. Nickisch, *Das Reich der nideren Dämonen*, Hamburg, 1953, p. 176.

miine", iar ceea ce îi anima îndeosebi era „speranța într-un concediu, în venirea primăverii și a verii”⁵⁵. Era vorba — cum credea el — despre un defetism care nu bîntuia numai între soldați ci și în cadrele de conducere ale armatei⁵⁶. Aceasta impunea o întărire a legăturilor dintre armată și partidul nazist. Dealtfel, și cercurile de conducere ale naziștilor erau preocupate de această problemă, nu numai în legătură cu armata ci și cu unitatea necesară din interiorul partidului nazist⁵⁷.

În nota secretă din 2 martie 1942 adresată de Keitel șefilor Statelor Majore ale armatei, pentru a exemplifica insuficiența educației naziste a armatelor, a fost citată corespondența soldaților de pe front care, — cum se arăta în notă — producea „panică și derută” în sinul populației. Ceea ce scriu soldații acasă — nota Goebbels în jurnalul său în 1942 — „este ceva de neînchipuit! Fiecare vrea să o facă pe grozavul! Eu cred că O.K.W. ar trebui să dea o lecție soldaților. Este vorba de o mare slăbiciune omenească împotriva căreia sîntem parcă fără putere”⁵⁸. Ceea ce producea mari „neplăceri” lui Goebbels era faptul că poliția secretă raporta nu o dată că populația credea mai mult în ceea ce scriau sau povesteau soldații de pe front decît în cele publicate în presă⁵⁹.

Dat fiind că războiul din răsărit devenea din ce în ce mai greu, nu numai pentru soldați ci și pentru populație, Goebbels a hotărît că propaganda „va trebui să folosească metode mai dure”⁶⁰. Starea de spirit care domnea în rîndurile populației înfometate din Stuttgart, Esslingen, Harb, Gottningen — arătau rapoartele poliției secrete — era îngrijorătoare. Foamea — se arăta în rapoarte — „înfluențează asupra puterii de muncă și a hotărîrii populației de a lupta”⁶¹. La Berlin — se arăta într-un alt raport — „cetățeanul a început să înțeleagă că Germania a subapreciat puterea ruscască”⁶².

Metodele „mai dure” pe care trebuia să le introducă în munca de propagandă la sfîrșitul anului 1942 aveau în vedere între altele — după directivele lui Goebbels — „să se înceteze a scrie și vorbi despre pace”, să se „înceteze profetiile” și să se propage „o muțenie mîndră, o ură infernală și o gîndire eroică”⁶³. „Noua direcție mai realistă” a propagandei a produs — cum raporta poliția secretă — „nervi populației care se consideră tratată ca niște copii arie-rați mintali”⁶⁴. Chiar forurile superioare ale armatei își exprimau nemulțumirea despre felul cum lucra propaganda. Se menționa de pildă că unele informații din presă „creau o imagine falsă poporului german despre Rusia”. Erau criticate încercările de bagatelizare a „acțiunilor militare ale aliaților”, ceea ce aducea grele prejudicii. Se considerau greșite încercările de a ascunde maselor efectele bombardamentelor asupra orașelor germane⁶⁵. Nici serviciile de propagandă ale partidului nazist nu erau prea mulțumite de activitatea Ministerului de Propagandă condus de Goebbels. Aceasta cu atît mai mult cu cît — cum arăta Bormann într-o ședință specială cu cadrele de conducere administrative — în țară „există o atmosferă de neîncredere în victoria finală”. Lui Bormann i se părea că propaganda contribuia prea puțin la „reducerea la tăcere prin toate mijloacele” a acelor care făceau opoziție regimului nazist⁶⁶.

⁵⁵ Goebbels *Tagebücher aus den Jahren 1942 bis 1943*, Hrsg. von L. Lochner, Atlantis Verlag, 1948, p. 49.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 55.

⁵⁷ M. Steinert, *op. cit.*, p. 223.

⁵⁸ Goebbels *Tagebücher*, *op. cit.*, p. 47.

⁵⁹ *Meldungen*, *op. cit.*, p. 211.

⁶⁰ *Wollt Ihr den Totalen Krieg? Die Geheime Goebbels-Konferenzen 1939—1943*, Hrsg. von W. A. Boelcke, Deutsche Verlags Anstalt, 1967, p. 215.

⁶¹ *Meldungen*, *op. cit.*, p. 158.

⁶² *Meldungen*, *op. cit.*, p. 169.

⁶³ H. Heiber, *op. cit.*, p. 307.

⁶⁴ *Meldungen*, *op. cit.*, p. 198.

⁶⁵ M. G. Steinert, *op. cit.*, p. 229.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 321.

După înfrângerea de la Stalingrad, Goebbels împărtășea față de Speer și Funk părerea că în țară se simțea o evidentă „criză de conducere”⁶⁷. Singurul mijloc posibil pentru a acoperi această situație, după părerea lui Goebbels, era intensificarea teroarei. Dacă „domnul X sau doamna Y — spunea el — nu au creieri ca să înțeleagă că moartea a sute de mii de soldați constituie sacrificii ale poporului nostru, să fie exemplar pedepsiți”⁶⁸. El avea în vedere nu numai pe cei care nu au înțeles „sacrificiul soldaților” ci mai ales pe cei care — cum raporta poliția secretă — se întrebau „cum va mai câștiga Germania războiul?”, ca și pe cei care erau convinși că după înfrângerea de la Stalingrad „Germania a pierdut războiul”⁶⁹. Urmind ordinul dat la 27 februarie 1943, prin care se prevedeau cele mai draconice sancțiuni⁷⁰ împotriva acelor cu „conștiința înrăită”, Goebbels recomandă printr-un articol germanilor să acționeze cu „cele mai josnice mijloace” (auf tiefsten Gemeinschaftsinn) contra oricărui dușman al regimului. Trebuia făcut totul pentru a evita situația „de a ne pleca în fața dușmanului sau să capitulăm”⁷¹. Singurul și cel mai eficient mijloc pentru a obliga poporul german să participe la războiul total era, după Goebbels, intensificarea la maximum a teroarei. Numai în aceste condiții „nu vom avea greutăți din partea germanilor”⁷² spunea el colaboratorilor săi. Căpeteniile naziste erau din ce în ce mai îngrijorate și de faptul că se impuneau o serie de explicații chiar în sinul partidului nazist în legătură cu cauzele care au favorizat de pildă ca ca „Germania să fie invadată de un val de zvonuri care exercitau o influență nefastă asupra populației”⁷³. Intre explicații figurau „efectele bombardamentelor și ale unor înfrângeri suferite pe front”. La acestea se mai adăugau și unele greșeli făcute de propagandă, care s-a datat „la false profeții” sau la un „optimism exagerat”.

Înlăturarea lui Mussolini a determinat pe Hitler — cum notează Goebbels în jurnalul său — să facă „aluzie” la o serie de măsuri „radicale” pentru a îndepărta eventualitatea unor evenimente asemănătoare și în Germania⁷⁴. Îngrijorarea și frica cercurilor conducătoare naziste cu greu puteau fi ascunse. Vestile de pe frontul de răsărit, din cel al Mediteranei, cele din Italia erau alarmante. Bombardamentele asupra orașelor germane atingeau „dimensiuni greu de imaginat” — cum notează Goebbels. Atacul din iulie 1943 asupra Hamburgului a distrus un oraș locuit de un milion de locuitori. Gauleiterul orașului, raporta lui Goebbels că aproape 800 000 de persoane au rămas fără adăpost. Efectul moral, psihologic și material al raidurilor aviației aliate asupra populației a fost catastrofal.

Situația din interiorul Germaniei era atât de grea încât Goebbels a îndrăznit să discute cu Hitler, în septembrie 1943, despre necesitatea unor negocieri de pace. Rezumând discuția purtată cu Hitler în jurnalul său Goebbels nota că „mai de vreme sau mai târziu vom trebui să abordăm problema spre care unii din dușmanii noștri vor să ne îndreptăm”. El se referea la eventualele tratative cu unele din statele coaliției antihitleriste în vederea încheierii păcii. El nota în continuare că Germania „niciodată pînă azi nu a avut noroc într-un război purtat pe două fronturi”. În orice caz, conchidea el, Germania nu mai era capabilă să suporte acest război mult timp⁷⁵.

⁶⁷ A. Speer, *Inside the Third Reich Memoires by A. Speer*, Weinfeld and Nicolson, 1970, London, p. 258.

⁶⁸ H. Heiber, *op. cit.*, p. 311.

⁶⁹ Meldungen, *op. cit.*, p. 393, 395.

⁷⁰ G. Jansen, *Deutschlands Rüstung im Krieg*, Berlin, Frankfurt/M., Ullsten Verlag, 1968, p. 269.

⁷¹ E. K. Braunstedt, *Goebbels and national-socialist Propaganda*, London, The Cresset Press, 1965, p. 218.

⁷² *Wollt Ihr den Totalen Krieg?*, p. 315.

⁷³ M. G. Steinert, *op. cit.*, p. 406.

⁷⁴ Goebbels *Tabebuicher*, *op. cit.*, p. 491.

⁷⁵ Goebbels *Tagebücher*, *op. cit.*, p. 428—442, 468, 477—478.

Germania nazistă se afla în pragul catastrofei, când Goebbels a primit mandatul de a organiza „mobilizarea totală”. În locul lui, la conducerea ministerului propagandei va fi numit Hans Fritzsche.

Nimeni în Germania nu mai avea nevoie să fie convinși sau lămurit prin activitatea de propagandă despre viitorul regimului nazist.

LA SITUATION INTÉRIEURE DU TROISIEME REICH D'APRÈS LES DIRECTIVES DE GOEBBELS

Résumé

Les rapports de la police secrète sur l'état d'esprit qui régnait en Allemagne pendant les années de la seconde guerre mondiale, les directives données par Goebbels à l'appareil de propagande, contribuent à mieux faire connaître et avec d'intéressants détails la situation intérieure de ce pays.

L'auteur souligne dans son étude que la guerre, présentée par le régime nazi comme étant une source de grands avantages pour la population, a imposé, plus rapidement que les chefs politiques et militaires ne se l'imaginaient, de grandes difficultés.

Les masses populaires — auxquelles la propagande avait promis la conclusion de la paix après „la punition de la Pologne” par le troisième Reich — ont eu, même dès la première année de la guerre, des déboires considérables. Le prolongement de la guerre, la défaite de la Wehrmacht dans la bataille pour l'Angleterre, les gigantesques sacrifices imposés par la guerre en Orient, la pénurie des vivres, les premiers bombardements des alliés sur certaines villes allemandes, ont été de nature à produire une grande préoccupation des cercles nazis. Ils y ont répondu par de terribles mesures de terreur. La mobilisation totale, en 1943, a confirmé non seulement les succès militaires mais aussi une situation intérieure dominée par la misère et la méfiance des masses dans le régime qui vivait ses derniers jours.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA SITUAȚIEI STUDENȚILOR IEȘENI ÎN PERIOADA 6 SEPTEMBRIE 1940 — 23 AUGUST 1944

DE

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Viața și activitatea studenților ieșeni din anii celui de al doilea război mondial au stat numai într-o mică măsură în atenția cercetătorilor¹. Lucrările² privitoare la cunoașterea acțiunilor organizate de tineretul studios din diferite orașe ale țării pentru obținerea unor condiții mai bune de trai și de învățatură, împotriva războiului și a dictaturii antonesciene, conțin și unele date legate de viața studențească ieșeană³.

---

¹ Vezi articolul lui Aurel Loghin, *Din tradițiile democratice și revoluționare ale studențimii ieșene*, în *Cercetări istorice*, III, Iași, 1972, p. 269—279.

² C. Mocanu, *Despre lupta studențimii din România împotriva fascismului și a războiului hitlerist*, în „Anale de istorie”, 5/1969, p. 29—43; G. Moț, V. Ștefănescu, *Din contribuția tineretului din țara noastră, în frunte cu uteciștii, la lupta P.C.R. pentru victoria Insurecției armate de la 23 august 1944*, în „Anale de istorie”, 4/1959, p. 106—119; Savel Davicu, *Acțiuni ale maselor populare din Moldova sub conducerea organizațiilor P.C.R. în lupta pentru răsturnarea dictaturii militaro-fasciste și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, an. XI (1960), fasc. I, p. 19—39; V. Adăscăliței, *Momente privind rezistența din Moldova în fața dictaturii antonesciene (sept. 1940 — august 1944)*, în „Studii și articole de istorie”, III, 1961, p. 461—483; C. Mocanu, *Din contribuția tineretului la lupta P.C.R. împotriva fascismului și pregătirea războiului antisovietic*, în „Studii”, 2/1962, p. 263—290; Savel Davicu, *Din lupta maselor populare din Iași împotriva dictaturii militare fasciste și a războiului hitlerist*, în „Anale de istorie”, 2/1964, p. 49—62; L. Eșanu, I. Saizu, *Aspecte ale rezistenței maselor populare din Moldova împotriva dictaturii militaro-fasciste și a războiului antisovietic*, în „Studii”, 3/1966, p. 531—549; Gh. Ungureanu, D. Șandru, I. Saizu, *Contribuții la cunoașterea stării de spirit a maselor populare din Moldova în anii dictaturii militaro-fasciste (6 sept. 1940 — 23 august 1944)*, în „Studii și articole de istorie”, IX (1967), p. 173—205; A. Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *Iașul contemporan. Scurt istoric. 1918—1969*, Iași, „Junimea”, 1969; Gh. I. Ioniță, A. Karetki, *Intellectualii ieșeni în lupta antifascistă*, Iași, 1971; G. Ivașcu, *Jurnal ieșean, 1935—1940*, București, Ed. „Cartea Românească”, 1971; Ionel Hagiu, *Rezistența antifascistă în Moldova*, Iași, 1971; *Timp eroic*, Iași, „Junimea”, 1971; A. Loghin, *Rezistența populară din Moldova în lupta împotriva coteropitorilor fasciști*, în vol. *România și tradițiile luptei armate a întregului popor*, București, Ed. Militară, 1972, p. 159—164.

³ Vezi lucrările: *File din istoria U.T.C.*, București, Ed. Politică, 1971; *Tradițiile revoluționare și educația tineretului*, București, 1970 și *Tineretul comunist în acțiune*, București, Editura științifică, 1972.

În studiul de față ne propunem să prezentăm unele momente din viața și activitatea studenților ieșeni în anii celui de al doilea război mondial (6 septembrie 1940 — 23 august 1944). Atenția noastră a fost îndreptată, în primul rând, asupra revendicărilor specifice studențimii (îmbunătățirea condițiilor de viață și de învățătură, mărirea numărului de burse, reducerea taxelor universitare etc.).

Marile sacrificii umane și materiale suportate de România în războiul antisovietic, „colaborarea” economică româno-germană⁴ etc. au nemulțumit profund poporul român. În marea lor majoritate, profesorii și studenții ieșeni s-au pronunțat, într-o formă sau alta, împotriva războiului și au dezaprobat hotărîrea generalului Antonescu de a angaja țara la coaliția Axei, unii alăturându-se luptei conduse de Partidul Comunist Român pentru doborîrea dictaturii militarofasciste și pentru ieșirea României din conflagrație și alinierea la coaliția Națiunilor Unite.

Deși nu prea numeroase, datorită măsurilor represive luate de regimul antonescian, acțiunile studenților ieșeni împotriva războiului și a fascismului s-au alăturat poziției antirăzboinice a poporului, atitudinii sale constant antihitleriste și dorinței de instaurare a unui regim cu adevărat democratic. Aceste probleme, ca și altele, de natură specific studențească sau de interes general, le avem în vedere în articolul de față, considerînd reliefaarea lor drept o contribuție la cunoașterea unui capitol important al istoriei patriei.

Institutede învățămînt superior din Iași au fost nevoite să facă față la numeroase dificultăți materiale și financiare, amplificate de angajarea României în conflagrație⁵. Sumele mici alocate de stat pentru învățămînt, lipsa fondurilor pentru înzestrarea laboratoarelor și amfiteatrelor, insuficiența materialului didactic, cantitățile mici de combustibil (lemn și petrol), numărul mic al sălilor de disecție, greutatea în acordarea burselor și în cazarea studenților etc. au împiedicat evoluția normală a vieții universitare⁶. Universitățile din România resimțeau din plin neajunsurile acțiunii în care regimul antonescian angajase țara.

Probleme noi s-au ridicat în timpul evacuării institutelor de învățămînt superior din Iași⁷ la Alba Iulia-Zlatna, Devessel-Turnu Severin, Făget, Geoagiu și Rîmniciul Vlcea⁸.

⁴ La 7 decembrie 1941, Mihai Antonescu îi spunea consilierului Steltzer că „viața noastră economică și financiară este adînc zdruncinată de colaborarea cu Germania”, Arhivele Statului București, fond Președinția Consiliului de Miniștri (în continuare se va cita Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Min.), dosar 344/1941, f. 367; A. Hillgruber, *Les entretiens secrets de Hitler. Septembre 1939 — décembre 1941*, Paris, Fayard, 1969, p. 677—688.

⁵ Întrușiți în ședința de Senat, la 20 decembrie 1941, profesorii arătau că „Iașul a avut de suferit de pe urma bombardamentelor aeriene, tranzitului de trupe și materiale grele ale armatei germane”, Arhiva Universității „Al. I. Cuza” Iași, fond Rectorat (în continuare se va cita Arh. Univ. Iași, fond R.), dosar 11/1941, f. 42—43.

⁶ Arhiva Institutului Politehnic „Gh. Asachi” Iași, fond Rectorat-Secretariat (în continuare se va cita Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S), dosar 7/1943, pachet 2, f. 167; dosar 13/1943, pachet 4, nepaginat; dosar 1/1942, pachet 1, nepag.; dosar 1/1943, pachet 1, nepag. Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 1/1940, f. 718; dosar 64/1940, nepag.; dosar 11/1941, f. 3, 42—43; dosar 7/1941, f. 392. La 16 aprilie 1943 rectorul Politehnicii aducea la cunoștința Ministerului Culturii Naționale și Cultelor că facultățile întîmpină mari dificultăți pentru a ajunge în posesia materialelor comandate în Germania (Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 12/1943, pachet 4, nepag.).

⁷ Arhivele Statului Iași, fond Prefectură (în continuare se va cita Arh. St. Iași, fond Pref.), dosar 4/1944, f. 281; Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 2/1944, f. 203, 257; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 2/1944, pachet 1, nepag.; dosar 6/1944, pachet 2, f. 193.

⁸ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 7/1944, pachet 2, f. 167; dosar 6/1944, pachet 2, f. 133.

Starea social-economică grea a părinților studenților⁹, numeroasele mobilizări, chiriile mari, numărul insuficient de locuri în cantine și cămine, scumpetea pieții, costul ridicat al cursurilor universitare¹⁰ etc. au făcut ca numărul studenților înscriși la Universitate să scadă în primii ani ai războiului (la Politehnică constatarea este valabilă numai pentru anul 1940—1941), situația cunoscând o ameliorare pentru anul universitar 1943—1944¹¹. Majoritatea studenților și studenților erau foarte săraci¹², situația precară a mijloacelor de existență fiind cunoscută de autoritățile centrale și locale. Încercarea studenților ieșeni de a manifesta împotriva sărăciei la 27 martie 1941 a fost oprită de autorități¹³. Studenții ieșeni considerau *legile de ordine publică foarte aspre* (subl. ns.) și atacau regimul de „cazarmă” instituit în facultăți¹⁴. Numeroasele intervenții făcute pe lângă Ministerul educației naționale, consiliile de patronaj sau pe lângă șeful statului¹⁵ nu au dus la nici un rezultat, studenții continuând să trăiască în condiții grele.

Hotărîrea prin care autoritățile intenționau să închidă căminele universitare a fost dezaprobată de studenți¹⁶ care deseori arătau că posibilitățile materiale de întreținere erau insuficiente¹⁷. Mai mulți profesori universitari, din considerente umanitare, s-au pronunțat împotriva desființării căminelor, propunând reorganizarea lor¹⁸.

În perioada 1 decembrie 1941 — 31 martie 1942¹⁹, căminele ieșene au fost ocupate de trupele germane, ceea ce a provocat nemulțumirea studenților²⁰ nevoiți să umble zile întregi după gazde prin oraș, unde chiriile erau deosebit de ridicate. Studenții „nu atribuiuau această vină Consiliului Universității sau autorităților locale, ci *conducătorilor*”²¹ care au dat ordin de începerea cursurilor fără ca mai întâi să rezolve problema găzduirii și întreținerii lor și reproșau regimului propagandă făcută prin radio și presă după care s-au luat măsuri pentru ușurarea vieții lor, deși, în realitate, nu luase nimeni nici o decizie în această privință²². Însuși mareșalul Antonescu recunoștea, la consfătuirea din 27 noiembrie 1941 cu rectorii și decanii facultăților din țară că „mediul în care am ținut noi studențimea a fost detestabil” și că „la căminele și cantinele bucu-

⁹ În anul universitar 1939—1940 la facultatea de chimie industrială au fost înscriși 199 de studenți. În procente starea social-economică a părinților studenților se prezenta astfel: 20% bună, 30% potrivită și 50% *mediocră*, idem, fond facultatea de chimie industrială — corespondență, dosar 5/1943, pachet 2, f. 630. Facultatea de agronomie era formată în cea mai mare parte din fii de săteni săraci, idem, fond R-S, dosar 1/1943, pachet 1, nepag.

¹⁰ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 86/1944, f. 17.

¹¹ *Anuarul Universității „Al. I. Cuza” din Iași, 1939—1959*, București, 1960, p. 52—53; *Anuarul Institutului Politehnic „Gh. Asachi” Iași, 1912—1968*, vol. I, Iași, 1968, p. 162.

¹² Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 7/1941, f. 5; dosar 5/1941, f. 441; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 1/1943, nepag.; Arh. St. București, fond Ministerul Afacerilor Interne (în continuare se va cita M.A.I.), dosar 225/1941—1942, f. 3.

¹³ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 7/1941, f. 5.

¹⁴ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 4/1943, f. 620.

¹⁵ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 6/1941, f. 231; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 1/1943, pachet 1, nepag.; dosar 32/1943, pachet 6, nepag.

¹⁶ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 5/1941, f. 441.

¹⁷ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 4/1943, f. 620.

¹⁸ Idem, dosar 64/1940. Proces verbal nr. 14 din 13 iulie 1941.

¹⁹ Căminul central studentesc fusese transformat în farmacie a armatei germane, iar căminul „Regina Maria” în spital de triaj. Pentru refacerea lor, a bucătărilor și grajdurilor era necesară suma de 7 milioane (Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 11/1941, f. 2).

²⁰ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 4/1941, pachet 2, nepag.

²¹ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 54/1941, f. 64; Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 4/1941, vol. III, f. 517.

²² Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 54/1941, f. 64.

reștene am găsit păduchi cu găleata". „Studentzii — spunea în continuare marelui — trăiesc în condiții oribile din care cauză au fost susceptibili la toate curentele care i-au dus în stradă... revolta lor contra statului fiind explicabilă”²³. În cadrul aceleiași confesțiuni, rectorul Universității ieșene arăta că au existat serioase greutăți pentru cazarea și întreținerea studenților din cauza ocupării căminelor și a cantinelor de armatele germană și română. Profesorul M. David semnală lipsa lemnului (care nu ajungeau decât pentru o săptămână) și slaba organizare a căminelor²⁴ care „necesitau mari și urgente reparații”²⁵. Antonescu i-a avertizat pe cei prezenți că „orice mișcare de stradă, studentască, o reprimă cu mitraliera”, arătându-și nemulțumirea față de propaganda făcută la Iași și Sibiu de elemente „care profită de anumite lipsuri”²⁶. Nici după consfătuire, greutățile Universității și ale Politehnicii nu au fost lichidate cu toate memoriile și scrisorile adresate oficialităților²⁷. Starea improprie a căminelor²⁸, numărul mic de locuri în comparație cu totalitatea studenților²⁹, lipsa de confort și mobilier, lipsa totală a lemnului de foc³⁰ au produs veșnică agitație printre studenți. Un alt neajuns îl constituia autorizarea prin care Serviciile Mobilizarea și Organizarea Națională a Teritoriului și Apărarea Pasivă puteau ocupa căminele „Regina Maria” și „Miclescu” de către spitalul de zonă interioară nr. 284 în caz de absolută necesitate. Universitatea ieșeană atrăgea atenția Ministerului Culturii Naționale, la 10 septembrie 1942, că aceste cămine „sînt singurele pe care le posedăm pentru adăpostirea studenților. Nici o studentă nu va avea unde locui sau lua masa”³¹. Deschise mai tirziu, din cauza reparațiilor și a încetirilor, ele erau neîncăpătoare față de numărul mult mai mare de studenți și nu puteau adăposti decât 15% din totalul tinerilor³². Studenții din căminul de pe strada Păcurari erau nemulțumiți deoarece dormitoarele erau supraaglomerate și lipseau sălile de studiu. Ei solicitau deschiderea a două-trei cămine noi care să amelioreze situația, hrană suficientă, asigurarea asistenței medicale studenților care „nu era în măsură să facă față tuturor nevoilor și cerințelor”³³. În urma vizitei făcute la Iași, în anul 1943, mareșalul Antonescu făcea constatarea că studențimea prezintă unele lacune în ținuta ei, disciplină, ordine, spirit de inițiativă și atrăgea atenția asupra tinerilor cazați la căminul de la fostul gimnaziu „Ștefan”³⁴.

²³ Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Min., dosar 416/1941, f. 6—7.

²⁴ *Ibidem*, f. 27.

²⁵ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 7/1942, f. 426.

²⁶ Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Min., dosar 416/1941, f. 38.

²⁷ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 7/1942, f. 404.

²⁸ Arh. Inst. Polit., Iași, fond R-S, dosar 1/1943, pachet 1, nepag.; dosar 13/1943, pachet 4, nepag.; Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 54/1941, f. 67; dosar 7/1942, f. 404; Arh. St. Iași, fond Pref. dosar 3/1942, vol. III, f. 615.

²⁹ La un număr de 3 027 studenți ai Universității (1 961 băieți și 1 066 fete) existau următoarele cămine: Central (134 locuri), Sărărie (125 locuri), Covurlui (50), Regina Maria (180), Miclescu (40), deci un total de 529 locuri. La Politehnică 841 studenți (proveniți din patru facultăți) aveau repartizate în cămine 210 locuri (Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 3/1942, vol. III, f. 616; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 32/1943, pachet 6, nepag.).

³⁰ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 54/1941, f. 67.

³¹ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, Direcția Învățămîntului Superior (în continuare se va cita Min. Instruct., D.I.S.), dosar 1315/1942, f. 234; Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 7/1942, f. 893.

³² Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Min., dosar 1158/1943, f. 19; Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 63/1943, f. 1. În anul 1943 la Politehnică au fost căminizați 154 studenți, *Anuarul Institutului*... p. 153.

³³ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 63/1943, f. 1.

³⁴ *Idem*, dosar 9/1943, f. 222.

Numeroși erau profesorii care vedeau strînsă legătură dintre asigurarea unor condiții optime de viață și de învățatură pentru studenți și aportul lor la culturalizarea maselor³⁵. Chiriile mari, numărul insuficient de locuri în cămine și cantine, scumpetea pieții, costul ridicat al cursurilor universitare etc. făceau ca un număr din ce în ce mai mare de tineri să renunțe la studii³⁶.

Situația studenților ieșeni s-a agravat la începutul anului 1944, cînd guvernul antonescian, în condițiile înfrîngerilor suferite pe front de armatele Axei, a hotărît evacuarea unor întreprinderi și instituții din Moldova, printre care Universitatea, Politehnica, Academia de Muzică. Momentele grele prin care treceau instituțiile de învățămînt superior ieșene au determinat numeroase luări de poziție, ceea ce făcea ca organele de ordine să ceară, la 8 mai 1944, comandanților militari „să curme orice abatere care ar fi comisă de studenți, să o reprime cu toată severitatea”³⁷.

Mari neajunsuri a provocat, în anii dictaturii antonesciene, menținerea la un cuantum ridicat a taxelor universitare³⁸ un serios impediment pentru studenți. Deși Ministerul educației, printr-o circulară, a stabilit cuantumul tuturor taxelor universitare (ele nu trebuiau să depășească valoarea maximală stabilită de forul tutelar)³⁹, nerespectarea instrucțiunilor devenise un lucru obișnuit. Mereu, facultățile stabileau taxe noi⁴⁰ ceea ce provoca proteste ale studenților, unii fiind nevoiți să renunțe la studii. Senatul Universității ieșene, sesizat de scăderea numărului de studenți⁴¹, propunea uniformizarea de tratament pentru toate facultățile și asigurarea de perspective materiale pentru viitor⁴² (subl. ns.). Mari erau, de asemenea, și taxele de cămin; în anii 1942—1943 se ridicau la suma de 300 lei lunar (locuit, luminat, încălzit), studenții trebuind să plătească și o taxă de uzaj de 200 lei⁴³. Scutirile de taxe⁴⁴ la care procedau forurile universitare în urma numeroaselor cereri studențești nu reușeau să rezolve decît parțial această problemă cu consecințe grele pentru viitorul intelectual al țării.

Abuzurile săvîrșite cu prilejul acordării burselor au constituit deseori motive de agitație printre studenții ieșeni⁴⁵. Studenții erau nemulțumiți de valoarea mică a burselor în comparație cu scumpetea și nevoile vieții și aduceau critici autorităților universitare pentru întîrzierea plății lor. „Deși ocupați cu examenul — se scria într-un raport al Chesturii de poliție Iași din 2 martie 1941 — studenții își exprimă nemulțumirea că nu s-a primit nici o dispozițiune pentru plata burselor pe lunile ianuarie și februarie, ordin pe care îl interpretează în sensul că România va intra într-o acțiune cît mai curînd”⁴⁶. Era aceasta și o atitudine de protest a studențimii față de îndreptarea unor importante resurse financiare către armată. Numeroase probleme a creat Uniunea Națională a Stu-

³⁵ Idem, dosar 7/1942, f. 1010.

³⁶ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 3/1942, vol. III, f. 622; dosar 4/1941, vol. III, f. 917.

³⁷ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 86/1944, f. 18.

³⁸ Idem, dosar 4/1941, f. 455.

³⁹ Idem, dosar 4/1943, f. 25. La Politehnică, prin hotărîrea din 25 septembrie 1943, au fost fixate următoarele taxe: rectorat (4 500 lei). Taxe pe facultăți: chimie (7 500 lei), electrotehnică (7 500 lei), construcții (6 500 lei). Pentru fiecare examen se plătea suma de 400 lei (Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 7/1943, pachet 3, nepag.).

⁴⁰ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 10/1943, f. 154; dosar 4/1943, f. 48.

⁴¹ Idem, dosar 59/1942, f. 152—153.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Idem, dosar 69/1943, f. 238. La Politehnică taxa de admitere pentru anul universitar 1943—1944 era fixată la suma de 500—1 000 lei, iar taxa de frecvență 5 000—12 000 lei, *Anuarul Institutului...* vol. I, p. 158.

⁴⁴ Arh. Inst. Polit. Iași, fond 1, Facultatea de electrotehnică — corespondență, dosar 8/1942, pachet 3, f. 1.

⁴⁵ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 9/1940, f. 20—21.

⁴⁶ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 3/1941, f. 119.

denților Creștini din România, care, în perioada statului „național-legionar”, a primit largi atribuții și în acordarea bursei. Abuzurile U.N.S.C.R. în această direcție și lipsa sa de principalitate reies și dintr-o notă adresată de Universitate Prefecturii județului Iași la începutul anului 1941 în care se arată că trebuie „să revină Universității dreptul de control asupra studențimii din punct de vedere școlar, moral și social”⁴⁷.

În mai multe rânduri, autoritățile locale și studenții ieșeni au cerut mărirea numărului de burse⁴⁸ care satisfăceau, de fapt, numai 20% din nevoi⁴⁹, ajutoare sub formă de masă gratuită, și îmbrăcăminte⁵⁰. Facultatea de chimie industrială arată într-un raport înaintat la 3 martie 1943 că „nu ni s-a acordat un număr suficient de burse în raport cu numărul de studenți înscriși, ceea ce ne-a obligat să fracționăm suma bursei individuale pentru a putea satisface cererile studenților merituosi și sărmani de la facultatea noastră”⁵¹. Foarte dificilă era situația studenților de la Academia de arte frumoase din Iași care, într-un memoriu din septembrie 1941, spuneau: „Nu avem casă, nu ni s-a dat nici un ajutor, nici de reparații, nici de instrumente sau material didactic, — burse”⁵².

În condițiile participării României la război, posibilitățile de acordare a bursei s-au diminuat. Dificultăți s-au ivit și în legătură cu problema bursei studenților mobilizați, a cuantumului lor⁵³ față de scumpetea vieții⁵⁴. Numărul de burse al Universității ieșene (facultățile de drept, litere, științe, medicină), a scăzut continuu ajungând la 193, în anul universitar 1943—1944⁵⁵, o situație mai bună existând la Politehnica⁵⁶, unde un număr de burse era acordat de întreprinderi industriale, administrația C.F.R. sau Mitropolie.

Participarea României la al doilea război mondial a determinat guvernul antonescian să procedeze la mobilizări, printre concentrați aflându-se numeroși studenți. Problema demobilizării, deși a fost pusă în mai multe rânduri, nu a primit rezolvarea așteptată, mareșalul Antonescu amintind la 27 noiembrie 1941 celor care au ridicat această chestiune că „toată lumea trebuie să-și facă datoria pe

⁴⁷ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 53/1941, f. 4.

⁴⁸ Arh. St. Iași, fond Academia de Muzică și artă dramatică, dosar 15/1940, f. 25; Arh. Inst. Polit. Iași, fond 1, Facultatea de electrotehnică — corespondență, dosar 3/1942, pachet 2, f. 1—140.

⁴⁹ Arh. St. Iași, fond Academia de muzică și artă dramatică, dosar 1/1942, f. 98; Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 54/1941, f. 72.

⁵⁰ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 11/1941—1942, f. 63.

⁵¹ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 18/1943, pachet 4, nepag.

⁵² Arh. St. Iași, fond Academia de muzică și artă dramatică, dosar 14/1941, f. 474.

⁵³ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 11/1941—1942, f. 48. În ședința Consiliului Învățământului Superior din 22 septembrie 1942 se arată „imposibilitatea de a mări numărul de burse” (*ibidem*, dosar 66/1941, f. 16—17).

⁵⁴ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 3/1942, vol. III, f. 623, 616.

⁵⁵ Situația numerică a studenților și numărul de burse (pe universitate) în anii 1939—1944 se prezenta astfel:

Universitatea	Anul universitar					
	1939—40		1940—41	1941—42	1942—43	1943—44
Facultățile drept, litere, științe, medicină	nr. stud.	1 414	1 036	953	525	1 687
	nr. burse	215	215	239	233	193

Anuarul Universității... p. 52—53 și 54.

⁵⁶ Anuarul Institutului Politehnic... p. 157—158.

front”⁵⁷. În urma memoriilor înaintate de studenții ieșeni, la 1 noiembrie 1943, departamentelor Instrucțiunii și Apărării Naționale „pentru a fi demobilizați în timpul duratei cursurilor și examenelor, adică în perioada noiembrie 1943 — inclusiv iunie 1944”⁵⁸, s-a aprobat, la 19 noiembrie 1943, o sesiune extraordinară în februarie 1944 pentru studenții de la litere și științe⁵⁹. Ministerul educației anunța Politehnica la 21 decembrie 1942 că studenții care vin de pe front urmează să dea examenele restante atunci când se pot prezenta și numai într-o singură sesiune — februarie 1943⁶⁰.

Nemulțumiri au provocat și obligațiile prevăzute în cadrul muncii de război. Studenții și studentele urmau să fie folosiți timp de două luni în administrația rurală și la căminele culturale⁶¹, munca de război trebuind „să aibă o durată de cel puțin 30 de zile, eșalonate în perioada 1 iulie — 31 august 1943”⁶².

Stabilirea sesiunilor de examene pentru studenții mobilizați⁶³, susținerea examenelor în alte localități datorită evacuării institutelor⁶⁴, insuficiența burselor⁶⁵, condițiile grele de lucru în laboratoare⁶⁶, dificultățile de cazare pentru studenții aflați în practica de vară⁶⁷ și în practica productivă⁶⁸ au întreținut permanent încordarea printre studenți și au făcut ca învățământul românesc să se afle la un pas de dezorganizare.

Regimul politic instalat la 6 septembrie 1940 a fost dezaprobat de întregul popor român care a văzut în el „dictatura cea mai barbară pe care a cunoscut-o vreodată muncitorimea și țărănimea din România”⁶⁹. Manifestul „Tineri muncitori, țărani, elevi, studenți și premilitari” editat de Comitetul regional al Tinerețului Comunist din Moldova, după ce lua poziție față de instalarea dictaturii militaro-fasciste, arăta condițiile grele în care trăiau elevii și studenții. Studenții Universității Mihăilene erau chemați la luptă „pentru scăderea taxelor și sporirea burselor, pentru lichidarea definitivă a exmatriculărilor, pentru sesiunea ordinară din februarie, autonomie universitară și libertatea organizării căminelelor și cantinelor studențești”. Studenții erau îndemnați să se constituie în „gărzi de apărare împotriva terorii verzi, pentru libertatea de organizare sindicală, politică și culturală a maselor de tineret, pentru răsturnarea dictaturii militare gardiste, împotriva războiului imperialist, pentru un guvern popular ales de mase, pentru independența României”⁷⁰. Alături de studenții comuniști, marea masă a tineretului studios participa (direct sau indirect) la lupta împotriva mișcărilor de extremă dreaptă, străine de interesele poporului român. Un număr de studenți s-au încadrat în formațiunile de extremă dreaptă, gestul lor datorându-se, printre altele, așa cum observa Lucrețiu Pătrășcanu, „nu stării de spirit a tineretului, ci condițiilor social-economice în care era nevoit să trăiască și să în-

⁵⁷ Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Min., dosar 16/1941, f. 38.

⁵⁸ Idem, fond Min. Instr., D.I.S., dosar 2489/1943, f. 124.

⁵⁹ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 4/1943, f. 620.

⁶⁰ Arh. Inst. Polit., Iași, fond I, Facultatea electrotehnică — corespondență, dosar 5/1942, pachet 2, f. 1.

⁶¹ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 9/1943, f. 222.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 4/1942, pachet 2, nepag.

⁶⁴ Idem, dosar 1/1940, pachet 1, nepag.

⁶⁵ Idem, dosar 18/1943, pachet 4, nepag.

⁶⁶ Idem, fond 1, Facultatea de electrotehnică — corespondență, dosar 1/1943, pachet 1, f. 131.

⁶⁷ Idem, fond R-S, dosar 33/1943, pachet 6, nepag.

⁶⁸ Idem, dosar 5/1941, pachet 2, nepag.

⁶⁹ Ionel Hagiu, *Rezistența antifascistă*... p. 36. Vezi articolul *Regimul legionar și tineretul*, în „Moldova Roșie”, an. I, nr. 4—5, septembrie—octombrie 1940.

⁷⁰ Vezi Manifestul din noiembrie 1940 editat de Comitetul Regional din Moldova al Organizației pentru apărarea și eliberarea victimelor imperialiste intitulat „Muncitori, țărani, soldați, intelectuali”, Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. (în continuare se citează A.I.S.I.S.P.), cota K XXIV—1.

vețe⁷¹. Demagogia deșănțată, lipsa de principii, oportunismul ieftin⁷² etc. au favorizat o mișcare fără trecut și viitor care, din nefericire, și-a găsit în unii studenți un „suport” intelectual și o sursă de manevre politice. Disputele între marea masă studențească și studenții legionari care desfășurau o activitate rezervată⁷³ au caracterizat întreaga perioadă a războiului. Acțiunile studenților gar-diști⁷⁴, care se bucurau pentru fiecare luptă câștigată de germani⁷⁵ au fost favorizate și de hotărîrea Ministerului Educației Naționale⁷⁶, care a aprobat reintegrarea în drepturi a celor exmatriculați pentru activitate politică legionară, cu dreptul de a-și completa frecvența și de a trece examenele anilor restanți pînă la sesiunea din iunie 1941. Studenții legionari au împiedicat la 25 octombrie 1940 pe profesorul Iorgu Iordan să-și țină examenele⁷⁷, și au încercat să oprească pe Octav Botez să comemoreze personalitatea lui Nicolae Iorga. Profesorii Paul Nicorescu și Andrei Oțetea și conferențiarul George Călinescu au vorbit la începutul cursurilor lor despre personalitatea marelui dispărut⁷⁸ care fusese în-lă-turat din viață însă nu și din patrimoniul cultural al națiunii⁷⁹, iar Senatul Uni-versității ieșene a organizat la 18 mai 1941⁸⁰, la Mitropolie, o adunare pentru evocarea celui care își consacrase întreaga viață apărării ființei naționale, cunoaș-terii amănunțite a istoriei poporului român.

Apropierea României de Germania hitleristă și „angajamentele”⁸¹ luate de Ion Antonescu au fost dezaprobat⁸² de întregul popor român, conștient de ma-rile sacrificii materiale și umane pe care trebuia să le suporte țara. Atitudinea antirăzboinică a populației românești este bine surprinsă și de atașatul militar un-gar la București, locotenent colonel Szontoy care scria conducătorilor săi că gene-ralul Antonescu are mari dificultăți, „starea de spirit fiind potrivnică războiului germanilor și dictaturii. Marea majoritate a populației țării e interesată — nota în continuare atașatul maghiar — numai în privința condițiilor de viață, a căror gravitate crescîndă, zi de zi, în mod invariabil o atribuie războiului și germa-nilor. Războiul a devenit inutil și a fost impus de germani, regimul Antonescu nefiind simpatizat de masă”⁸³ (subl. ns.).

Insuflețite de chemările comuniștilor, forțele democratice și patriotice au des-fășurat acțiuni energice, demonstrații și greve, precum și acte de sabotaj, care au marcat începutul mișcării de rezistență din România⁸⁴. Activitatea dusă de

⁷¹ Lucrețiu Pătrășcanu, *Supt trei dictaturi*, Ediția a III-a, București, „Fo-rum”, 1945, p. 204.

⁷² *Idem*, *Poziția Partidului Comunist față de intelectuali*, București, Editura P.C.R., 1946, p. 6.

⁷³ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 4/1941, f. 15.

⁷⁴ *Idem*, dosar 2/1940, f. 10 ; fond Rezidența Regală a ținutului Prut (în con-tinuare se va cita Rezidența Regală...), dosar 9/1939—1940, f. 240.

⁷⁵ Arh. St. Iași, fond Pref. dosar 2/1940, f. 128—129 ; *idem*, fond Rezidența Regală..., dosar 10/1940, f. 259.

⁷⁶ Arh. Univ. Iași, fond R., dosar 4/1940, f. 259.

⁷⁷ Arh. St. București, fond Min. Ed. Naț., D.I.S., dosar 955/1940, f. 112.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 118.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 120 și 124.

⁸⁰ Arh. Univ. Iași, fond R., dosar 53/1941, f. 20.

⁸¹ Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Min., dosar 313/1940, f. 5 ; A. Hill-gruber, *op. cit.*, pp. 358—364, 372—373, 432—439, 589—603, 622—625.

⁸² Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 2/1940, f. 100 ; dosar 4/1940, f. 45 ; *idem*, fond Rezidența Regală..., dosar 9/1939—1940, f. 240 ; Arh. Univ. Iași, fond R., dosar 4/1940, f. 616 ; Arh. St. București, fond Min. Ed. Naț., D.I.S. dosar 857/1940, f. 124—125.

⁸³ Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Min., dosar 223/1941, f. 4—12.

⁸⁴ Ion Popescu-Puțuri, *Partidul Comunist Român — organizatorul și condu-cătorul mișcării de rezistență pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist*, în „Studii”, 4/1969, p. 619.

Partidul Comunist Român în rândul studenților este subliniată și de Direcția Generală a Siguranței, care, într-o notă din 30 martie 1942 menționa: „Partidul comunist urmărește să dea o atenție specială muncii în rândul tineretului studios, care trebuie să ocupe un loc de frunte în lupta pentru salvarea patrimoniului cultural al poporului”⁸⁵. La acțiunile pregătite de Comitetul Regional Moldova al P.C.R. și U.T.C. pentru zilele de 6, 7, 18 și 19 ianuarie 1941 au participat și studenții. „Unii dintre studenți — se menționa într-un raport din 18 martie 1941 al Chesturii Poliției Municipiului Iași — erau aderenți la mișcarea comunistă”, activitatea lor desfășurându-se cu multă prudență⁸⁶, necesară în acele momente, când cea mai mică greșală putea să coste viața unei întregi organizații. Studenții ieșeni își manifestau ostilitatea față de organele care nu acordau nici un interes situației lor materiale⁸⁷. Prin manifeste răspindite pe coridoarele Universității ieșene comuniștii demascau politica antinațională și antipopulară a dictaturii antonesciene și chemau studenții la lupta împotriva guvernului și a războiului⁸⁸.

La 1 decembrie 1941, aniversându-se desăvârșirea unității naționale în prezența corpului didactic de la Universitate și a unui public numeros, când conferențiarul a amintit că Transilvania „este casa noastră a românilor” un student din sală a strigat: „vrem casa noastră”. O parte din public a aplaudat, la sfârșitul adunării strigându-se: „vrem Ardealul”⁸⁹. Studenții Ioan E. Baciuc, Emil Barno, Ambrozie Pop, Anton Gligor și Gheorghe Mărinceanu de la Politehnica „Gh. Asachi” au propus organizarea pentru 11 decembrie 1943 a unei serbări la care urma să se aniverseze 25 de ani de la unirea Transilvaniei cu patria mamă. Serbarea a avut loc la 16 decembrie 1943. fondurile adunate cu acest prilej urmînd să fie date ca ajutoare studenților transilvăneni refugiați și celor săraci⁹⁰. În felul acesta studenții ieșeni își exprimau speranța că într-un viitor nu prea îndepărtat România, care fusese mutilată teritorial prin hotărîri arbitrare, va fi reintegrată în hotarele ei firești.

Comitetul Regional Moldova al P.C.R. a editat în martie 1942 un manifest în care chema la luptă „pentru România liberă, pentru front unic al tuturor patrioților din toate clasele sociale, pentru salvarea neamului românesc de catastrofa războiului și a foamei”⁹¹. La Universitate s-au produs în ziua de 27 iunie 1942 acțiuni ale studenților comuniști care aveau încredere în victoria finală a armatelor sovietice⁹². Un puternic nucleu comunist, cuprinzînd un număr de 20 de studenți activa la facultatea de agronomie⁹³; în iulie 1942, la Iași, conducătorii organizației locale U.T.C. au fost descoperiți și arestați⁹⁴. Partidul Comunist Român, se scria într-un document din anul 1942, intenționează „să creeze un *Front Patriotic Studențesc*” alcătuit din „comitete patriotice pe facultăți”⁹⁵.

Studenții democrați se întâlneau pe strada Sărării în fiecare săptămînă unde, în cadrul unor reuniuni intime, se citea literatură pacifistă și se comenta cursul operațiunilor pe front⁹⁶. De asemenea, prefectura județului Iași semnala într-un raport că partizanii profesorului George Călinescu au discuții furtunoase cu unii studenți care îi acuză că sînt comuniști⁹⁷. Unii studenți refuzau să meargă pe front⁹⁸, iar în căminul Păcurari studenții legionari cereau excluderea unor

⁸⁵ *File de istoria U.T.C. ...*, p. 206.

⁸⁶ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 6/1941, f. 3.

⁸⁷ Gh. Ungureanu, D. Șandru, I. Saizu, *Contribuții ...* p. 184.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 186—187.

⁸⁹ V. Adăscăliței, *op. cit.*, p. 477.

⁹⁰ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 25/1943, pachet 5, nepag.

⁹¹ A. Karetcki, L. Eșanu, G. Tudoran, *Iași. Mărturii ale luptei revoluționare*, Iași, Editura „Junimea”, 1969, p. 33.

⁹² Arh. St. Iași, fond Chestura de Poliție, dosar 127/1942—1943, f. 377—383.

⁹³ Arh. Inst. Polit., fond R-S, dosar 9/1942, pachet 5, nepag.

⁹⁴ Arh. St. Iași, fond Circumscripția a III-a de Poliție, dosar 15/1942, f. 371.

⁹⁵ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 2/1942, f. 396.

⁹⁶ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Iași (în continuare se va cita Arh. Comit. Jud. P.C.R. Iași), fond 2, dosar 205/1946, f. 127.

⁹⁷ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 2/1942, f. 82.

⁹⁸ C. Mocanu, *Despre lupta studențimii ...* p. 39.

colegi care ironizau repetatele replieri și retrageri „strategice” ale armatelor germane⁹⁹. Studenții de la Politehnică participau într-un număr foarte redus la cursurile de limbă și literatura germană și italiană (10—15 la facultatea de chimie și 1—2 la celelalte facultăți) ceea ce a atras atenția Ministerului care, printr-o circulară din 30 noiembrie 1942, pune în vedere obligativitatea frecvenței¹⁰⁰. O vie nemulțumire a produs printre studenții medicaliști ridicarea unor obiecte din cămin de către armata germană¹⁰¹.

Victoria de la Stalingrad și ieșirea Italiei din conflagrație au reprezentat factori decisivi în evoluția războiului, influențând și starea de spirit a maselor populare tot mai îngrijorate de soarta țării¹⁰². Grupările politice ce sprijiniseră până atunci, în general, politica mareșalului Antonescu, devin tot mai circumspecte. Prin numeroase memorii, ele cer lui Antonescu, să scoată țara din război pentru a preîntîmpina un dezastru național. Chiar demnitarii ai regimului ca Mihai Antonescu, recunosc că „mor români pe front pentru o cauză care ne depășește”¹⁰³.

Consecvent liniei sale strategice și tactice, în etapa luptei de eliberare națională de sub jugul fascist, Partidul Comunist Român a militat neobosit pentru unirea tuturor forțelor democratice, patriotice, antihitleriste, într-un front unic național al poporului român¹⁰⁴. Activitatea P.C.R. de atragere în cadrul Frontului Patriotic a forțelor democratice „de la cele mai moderate pînă la cele avansate de stînga” era sesizată de organele polițienești¹⁰⁵. Unele „cercuri național-țărăniști — se scria într-un raport din 19 martie 1943 al Inspectoratului Regional de Poliție Iași — pe măsură ce activitatea politică anglo-sovietico-americană devine tot mai accentuată, caută să găsească o formulă de acțiune politică care să le permită „în viitor dreptul de a se numi luptători pentru cauza democrației și deci guvernamentali”¹⁰⁶. În același raport se menționa că „foarte mulți tineri național-țărăniști văd azi o formulă a colaborării tuturor forțelor democratice însă nu găsesc înțelegere deplină la conducătorii național-țărăniști. Nici unul din acești șefi democrați nu adîncesc premisele unui viitor regim democratic”¹⁰⁷. La facultățile de drept și medicină, la Politehnică, atît în București cît și în provincie, sub influența U.T.C. au luat ființă cercuri de dezbateri politice care reuneau alături de uteciști, tineri socialiști, național-țărăniști de stînga și alți studenți cu vederi progresiste¹⁰⁸.

Curtea Marțială a Corpului IV Armată a judecat în toamna anului 1943 studenții care „au afișat pe pereții coridorului de la Facultatea de științe din Iași manifeste în care se aduceau acuzații conducătorilor armatei române, arătîndu-le că trimit soldații noștri la moarte pentru o cauză ce le este străină”¹⁰⁹. În vara aceluiași an se desfășurase o campanie protestatară în momentul în care Curtea Marțială a Comandamentului militar al Capitalei a început judecarea procesului unui grup de patrioți antifasciști descoperiți de Siguranță că activau la facultatea de medicină, în rîndurile corpului didactic și ale studenților¹¹⁰.

⁹⁹ Arh. Comit. Jud. P.C.R., Iași, fond 2, dosar 205/1946, f. 127.

¹⁰⁰ Arh. Inst. Polit. Iași, fond Facultatea de construcții — corespondență, dosar 1/1942, pachet 1, f. 58.

¹⁰¹ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 63/1943, f. 55.

¹⁰² Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 30/1943, f. 140; idem, fond Circ. III Poliție, dosar 19/1943, nepag.

¹⁰³ Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Min., dosar 307/1940, f. 568.

¹⁰⁴ Ion Popescu-Pufuri, *op. cit.*, p. 621.

¹⁰⁵ Arh. St. Iași, fond Circ. III Poliție, dosar 15/1942, f. 608.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 609.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ Florea Dagne, C. Petculescu, *Căderea revoluționară a tineretului, obiectiv major al activității P.C.R. (1921—1944)*, în „Anale de istorie”, 5/1971, p. 40.

¹⁰⁹ V. Adăscăliței, *op. cit.*, p. 478; S. Davicu, *Din lupta...*, p. 58.

¹¹⁰ Gh. Ioniță, A. Karețki, *Intellectualii ieșeni...*, p. 248.

Numeroase manifeste tipărite în primele luni ale anului 1944 chemau poporul român la luptă pentru doborîrea dictaturii militare antonesciene, pentru o Romînie liberă, independentă și democratică¹¹¹. „Romîni — se scria în documentul din 10 aprilie 1944 elaborat de P.C.R. — a sosit scadența falsurilor, a amăgirilor și minciunilor cu care țara întregă a fost ținută în această tragică și funestă eroare. Țara nu mai vrea să te urmeze, domnule mareșal, pe calea aceasta. Vrem sfîrșitul războiului și al bombardamentelor, vrem sfîrșitul unor sacrificii absurde, vrem pace imediată. Aceasta este singurul lucru pe care îl cere țara”¹¹².

Alături de alți patrioți romîni, studenți ieșeni au participat pe teritoriul Franței la peste 100 de acțiuni de sabotare a mașinii de război hitleriste¹¹³.

În lupta pentru doborîrea dictaturii antonesciene, tineretul studios urma să joace un rol important. În apelul intitulat „Tineri Romîni! Porniți la luptă” după ce se arăta că singura scăpare stă în doborîrea dictaturii antonesciene, se făcea o chemare către toți tinerii să treacă „imediat la luptă deschisă și dîră pentru înfăptuirea datoriilor sfinte ale ceasului de față”¹¹⁴.

Continuînd tradițiile umanitare și democratice ale Universității ieșene, numeroase cadre didactice, printre care Iorgu Iordan, Radu Cernătescu, Virgil Nitulescu, V. Buțureanu, Octav Botez, Gr. T. Popa, D. Bagdasar, C. Balmuș, Șt. Nicolau, V. Rășcanu, I. Popa, Vasile Mîrza, C. Mihul, V. Pavelcu, G. Ivașcu, Andrei Oțetea etc. s-au remarcat în lupta împotriva războiului, pentru apărarea independenței și suveranității Romîniei¹¹⁵. Pătrunși de adînci sentimente patriotice, prin puternica lor personalitate, ei au atras în această luptă un mare număr de studenți.

Numeroși comuniști: profesori și studenți, muncitori și țărani s-au integrat în mișcarea de rezistență, împotriva germanilor. În condițiile în care, pe frontul de răsărit, armatele sovietice dădeau lovituri zdrobitoare forțelor Wehrmachtului, Partidul Comunist Român pune la punct ultimile detalii ale planului insurrecțional. Numai insurecția putea să rezolve ghemul de contradicții atît de mult ascuțite în anii războiului.

Acțiunile studenților ieșeni împotriva dictaturii militare fasciste și a războiului, pentru instaurarea unui regim care să reprezinte cu adevărat interesele poporului român nu pot fi înțelese decît raportate la eforturile întregii națiuni române. Războiul, cu întregul său cortegiu de consecințe social-economice și politice, a afectat starea de spirit a studenților care erau siliți, în marea lor majoritate, să renunțe la studii pentru a merge pe front. Reacția studenților la înrăutățirea condițiilor de viață și de învățură a fost promptă. Prin memorii, manifeste (editate în special de uteciști), sau participare directă la mișcarea de rezistență (în țară sau străinătate) împotriva fascismului și a războiului, ei au îndeplinit o datorie patriotică. Ei au protestat împotriva mutilării teritoriale a țării și au ținut mereu trează ideea integrității teritoriale a Romîniei, operă a înaintașilor. Studenții nu s-au împăcat nici un moment cu ideea pierderii independenței țării și au luptat pentru recîștigarea ei. Și studenții înregimentați în organizațiile de tineret ale fostelor partide politice burgheze (cu excepția celor aparținînd grupărilor de extremă dreaptă), au fost atrași, mai ales în a doua parte a războiului, la această luptă condusă de comuniști. Marea majoritate a

¹¹¹ „Către muncitori, țărani și soldați! Către masele asuprite de la orașe și sate”, editat de Comitetul Regional al Ajutorului Roșu Român Moldova; „Muncitori, țărani și intelectuali antifasciști”, A.I.S.I.S.P., cota E XVII — 22, cota K XXVIII — 40.

¹¹² Arh. St. București, fond Colecția de diverse materiale privind mișcarea muncitorească (1914—1944), dosar 23/1944, f. 1.

¹¹³ *Tineretul comunist*..., p. 321—322.

¹¹⁴ „Tînărul patriot”, nr. 1, 1 noiembrie 1943.

¹¹⁵ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 5/1940, f. 94; dosar 9/1940, f. 120; dosar 11/1941, f. 109; dosar 7/1942, f. 928; Arh. St. București, fond Min. Ed. Naț., D.I.S., dosar 955/1940, f. 89, 91—92, 112, 124; „România Liberă”. Ziar patriotic. Anul II, nr. 9, 10 august 1944.

profesorilor ¹¹⁶ și studenților ieșeni nu s-au lăsat antrenați de ideologia fascistă împotriva căreia a luptat pentru a apăra cultura unui popor cu o tradiție milenară. Insurecția crea largi posibilități întregului tineret al țării pentru a-și valorifica din plin marile sale calități și aspirații, atât de mult încorsetate în vechiul regim burghez.

LES ÉTUDIANTS DE JASSY DANS LA PÉRIODE DU 6 SEPTEMBRE 1940 AU 23 AOÛT 1944

Résumé

La vie et l'activité des étudiants de Jassy pendant la deuxième guerre mondiale n'ont pas fait l'objet d'études spéciales. Utilisant non seulement les matériaux déjà publiés mais surtout des matériaux inédits, conservés aux Archives Nationales de Jassy et de Bucarest, l'auteur de cet article décrit la vie et l'activité des étudiants de Jassy pendant la deuxième guerre mondiale, notamment durant la période du 6 septembre 1940 au 23 août 1944.

La première partie de l'article est consacrée aux revendications des étudiants, telles que l'amélioration des conditions de vie et d'étude, l'accroissement du nombre des bourses, la réduction des taxes universitaires, etc.

La plupart des étudiants se sont prononcés, d'une manière ou d'une autre, contre la guerre et ont désapprouvé la décision général Antonescu d'engager la Roumanie dans la coalition de l'Axe. Ils ont manifesté leur attitude notamment par la réserve avec laquelle ils ont accueilli l'ordre de mobilisation, par leur opposition contre tout ce qu'on appelait ou prétendait être l'idéologie fasciste, par leur mécontentement à l'égard de l'occupation des foyers d'étudiants et des cantines par les troupes allemandes, par la publication et la diffusion de manifestes contre la guerre, par la participation au mouvement de résistance en Roumanie ou à l'étranger.

Dans la deuxième partie de l'article, l'auteur présente certaines actions des étudiants de Jassy contre la guerre et le fascisme, contre la mutilation territoriale du pays. Il met en évidence le rôle du Parti Communiste Roumain, qui a groupé dans un front national unique l'énergie de toute la nation roumaine contre le fascisme et la guerre.

La guerre avec toutes ses conséquences sociales, économiques et politiques a eu de profondes répercussions sur l'état d'esprit des étudiants, obligés, dans leur grande majorité, d'abandonner leurs études pour être incorporés dans l'armée. Un grand nombre d'étudiants ont participé au mouvement de résistance et à la lutte pour le renversement de la dictature militaire fasciste.

La victoire de l'insurrection nationale antifasciste armée, organisée et dirigée par le Parti Communiste Roumain, a créé pour toutes la jeunesse roumaine de larges possibilités pour mettre pleinement en valeur ses hautes qualités et aspirations, étouffées par l'ancien régime bourgeois.

---

¹¹⁶ Vezi studiul lui N. Copoiu, *Atitudinea potrivnică a oamenilor de cultură față de expansiunea ideologiei naziste în România*, în vol. *Din istoria contemporană a României*, București, Ed. științifică 1965, pp. 187—199.

UN DOCUMENT DE LA ȘTEFAN I, DOMNUL MOLDOVEI

DE

M. VATAVU

Pe lângă precarele știri documentare cunoscute privind domnia lui Ștefan I, semnalăm încă un document intern de la acest voievod, în traducere, din anul 1772 aprilie 26¹. Deși datat eronat de traducător², copia respectivă se dovedește a fi o reproducere destul de fidelă a originalului care nu s-a găsit încă, greșeliile și eventualele omisiuni datorându-se numai greutății de citire a traducătorului. Este vorba de un uric dat de Ștefan I boierului Coșcu și fratelui său, Toader, pentru satul Rugășești de pe Siret³. Pentru verificarea autenticității acestui document, am comparat textul respectiv cu alte informații de epocă privind pe membrii sfatului domnesc menționați ca martori în textul citat. În ceea ce privește pe emitentul documentului, Ștefan I, se știe că la moartea lui Roman I, izbucnind criza internă manifestată prin lupta pentru putere între pretendenții la tron, Ștefan I a fost cel care, cu ajutor de la polonezi, a ocupat, la mijlocul anului 1394, domnia. Dar, el nu a domnit singur, ci asociat cu Iuga și cu fratele său, Mihail, ajungându-se astfel, la rezolvarea pentru moment a crizei interne. Faptul acesta, al asocierii la domnia lui Ștefan I, a lui Iuga și a lui Mihail, este dovedit și de documentul pe care-l prezentăm și în care figurează în lista martorilor, pe primul loc Iuga (în text Iurie) și apoi Mihail.

În ceea ce-l privește pe Mihail, fratele lui Ștefan I, rezultă, dintr-un document extern, că deținea funcția de staroste sau „capitaneus moldaviensis”⁴. Dintre ceilalți membri ai sfatului domnesc menționați, i-am identificat pe următorii: Ioaniș sau Ionaș (în document «Ivanușa») Viteazul, care la 30 martie 1392 era răsplătit de domnul Roman I cu trei sate pe Siret⁵ și pe care îl vom regăsi în sfat și în timpul lui Iuga și al lui Alexandru cel Bun⁶ și Mihalaș care apare sub forma „Mihal” în documentul extern din 6 ianuarie 1395, alături de Vlad (vornicul), Ioaniș Viteazul și Costea⁷. Aceștia se vor menține în sfat și în timpul domniilor Iuga și Alexandru cel Bun⁸, în afară de Costea, care, după încetarea domniei lui Iuga, se va refugia în Polonia. Aici îl găsim angajându-se, în 1402, față de regele Poloniei, să lupte împotriva lui Alexandru cel Bun, dacă acesta va fi necredincios regelui⁹. De curînd, istoricul Șerban Papacostea a semnalat un nou

¹ Documentul se află în posesia autorului.

² Documentul are notat vaeleatul 6515, deci anul 1007, ceea ce este, evident, o eroare din partea traducătorului.

³ Actualmente satul Rogojești, c. Mihăileni, jud. Botoșani.

⁴ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 616

⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 7—8.

⁶ *Doc. privind ist. Rom.*, vol. cit., p. 6—8, și p. 10—11.

⁷ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 611—613.

⁸ *Doc. privind ist. Rom.*, vol. cit., p. 6—8, p. 16—18, p. 22—23.

⁹ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 623.

izvor epigrafic privind istoria medie a țării noastre. Este vorba de o inscripție transcrisă de un istoric rus în anul 1819 și care fusese pusă la 7 septembrie 1399 de Iuga voievod, cu ocazia terminării reconstrucției Cetății Albe, întreprindere în care fusese „ajutat” de boierul Costea¹⁰. În fruntea Cetății Albe nu putea să fie însă decât un sfetnic de seamă al voievodului și este probabil că acest Costea menționat ca membru al sfatului în documentul din 28 noiembrie 1398 și în documentul pe care-l publicăm este același cu cel care apare în inscripția amintită. *Giurgi* sau *Giurgiu* globaciul, căruia deci i se menționează și dragătoria — „globaci” — deci încasator de gloabe sau amenzi — aceasta fiind cea mai veche atestare a acestei dregătorii fiscale în documentele moldovene — este cunoscut ca membru al sfatului domnesc încă din timpul lui Roman voievod¹¹, menținându-se în sfat și în timpul lui Ștefan I, Iuga și Alexandru cel Bun¹². *Roman* este atestat ca membru al sfatului domnesc al lui Iuga voievod în documentul datat : după 12 martie 1399¹³, ca și în cel din 28 noiembrie 1399, unde este menționat ca „Roman de Siret”¹⁴. Pe *Vlad* îl găsim atît în sfatul lui Roman I¹⁵ cît și în cel al lui Iuga și chiar în sfatul lui Alexandru cel Bun¹⁶. Ceilalți boieri invocați ca martori în document n-au putut fi găsiți și în alte izvoare. S-ar putea totuși ca Ion Petrovici să fie de fapt Ion Stravici, în cazul că traducătorul nu a descifrat corect numele acestuia. Stravici apare în sfatul lui Roman și a domnilor următori¹⁷. De asemenea, credem că numele ultimului boier menționat, Goian, este corupt în text; s-ar putea ca traducătorul, neînțelegînd bine textul, să fi transcris în loc de „pisara nașego Iațco”, „...săracului Goian”. Presupunem aceasta întrucît, dacă nu cunoaștem nici un pisar cu numele Goian, în schimb documentul din 1399 noiembrie 28 a fost scris de Iațco, deși și aici credem că a intervenit o eroare de transcriere a traducătorului din secolul al XIX-lea, care va fi citit «Iațco» în loc de Iațco¹⁸. O dovadă în acest sens ar fi și faptul că primele documente emise de Alexandru cel Bun în anul 1400 sînt scrise de Iațco¹⁹.

Pentru datarea documentului nu avem alte indicii decât înseși limitele domniei lui Ștefan I, deci între mijlocul anului 1394 — începutul anului 1399. Fiind singurul document întreg cunoscut pînă în prezent de la Ștefan I, considerăm că nu trebuie să mai subliniem importanța lui. Dăm mai jos textul documentului.

Suret de pe ispisoc a lui Ștefan vod(ă) din vелеat 6515 aprilie 18.

Cu mila lui dumnezău, noi, Ștefan vod(ă), domnul Țării Moldovii, facem știre cu aceasta carte a no(a)stră tuturor cene va căuta, sau citindu va auzi, că aceste adevărat slugă noastră, pan Coșcu, frate-său Toader, au slujit întăi părint(elui) nostru cu dreaptă credință și acmu slujește și noao, pentru ace(e)a l-am miluit cu osebită milă și i-am dat în pămănt(ul) Moldovei Rugașește satul ca să-i fie ocină dreaptă și uric de la noi cu tot venitul, lui și ficiorilor, nepoților și strenepoților. Iar hotarul acelui sat, de la un stejar detunat, până la o movilă cu stălpu într-insa și de acolo drept la Cornu pin Li (...) ²⁰ și -ncă și dc

¹⁰ Ș. Papacostea, *La începutul statului moldovenesc*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VI, 1973, p. 59.

¹¹ *Doc. privind ist. Rom.*, vol. cit., p. 2—3.

¹² *Ibidem*, p. 24—25.

¹³ *Doc. privind ist. Rom.*, vol. cit. p. 5—6.

¹⁴ *Ibidem*, p. 6—7.

¹⁵ *Ibidem*, p. 2—3 ; documentul din 30 martie 1392.

¹⁶ *Ibidem*, p. 6—7, și p. 13—14.

¹⁷ *Ibidem*, p. 2—3, p. 6—7.

¹⁸ *Ibidem*, p. 3—4.

¹⁹ *Ibidem*, p. 10—11.

²⁰ Neclar.

acolo pe lângă Părau Vechi Negru și în capat de sus Lozii și de acolo la stejară<i> tăeți și drept la Săretu și în sus Săretul până la stăjarul cel dintâi, ca să fie lor hotar. Iar la aceasta credința fratelui meu Iurie și Mihail și credința dumnea-lui boerii moldovenеști, giupănu Stanco și Ion Petrovici și Ivanașa Viteazul și Vlad Sinov și Costăn și Mihalaș și Roman și lui Veliciț Caluioan și Letovoev și Giurgi globaciul și credința tuturor boerilor. Și pentru tărie, am poruncit pe dînsa pecete se lege cu mîna sāracului Goian.

Ieromonah Ilarion rus ot Haraceă am tălmăcit.

1772 — go godnea ap(reli) 26 dnea.

Documentul este scris pe hîrtie, 28×20 cm. Pe fila a doua este o însemnare scrisă în sec. al XIX-lea: „1772 apr(ilie) 26. Copie de pe un ispisoc lui Ștefan vo(ie)v(o)d pentru Rugăsești. No. 1“.

ACTE SLAVONE INEDITE, DIN ANII 1443—1447, PRIVIND ISTORIA MOLDOVEI

DE

LEON ȘIMANSCHI și NISTOR CIOCAN

Devenirea istoriei moldovenești în răstimpul care separă domnia lui Alexandru cel Bun de cea a lui Ștefan cel Mare poate fi considerată astăzi, în tră-săturile sale esențiale, relativ bine cunoscută. Dar, nu este mai puțin adevărat că, pentru înțelegerea anumitor evenimente sau fenomene, insuficiența informa-țiilor se resimte, facilitând opinii trunchiate și evazive sau estompând puterea de convingere a demonstrației științifice. Care a fost, de exemplu — pentru a nu ne referi decît la ultima domnie a lui Ștefan voievod (1442—1447) —, desfășu-rarea concretă a repetatelor confruntări politico-militare probate de informația documentară contemporană sau de însemnările lapidare ale analiștilor vremii? Cum a fost posibil, pe de altă parte, epilogul atît de brusc al aceleiași domnii, într-un moment cînd stabilizarea raporturilor politice interne părea să-i asigure, în cele din urmă, succesul operei de guvernămînt? Sau, în sfîrșit, păstrînd limitele cronologice enunțate, în ce a constat, de fapt, acțiunea politică externă a celorlalți urmași ai lui Alexandru cel Bun, pe care reîzbucnirea violentă a crizei politice îi găsește pregătiți să intervină în competiția pentru ocuparea tronului moldovenesc? Iată numai cîteva dintre întrebările firești relevate de analiza obiectivă a faptelor și al căror răspuns solicită încă meditația și studiul profund al istoricului, dar, mai ales, elemente noi de completare a tabloului de ansamblu.

Fără a oferi, desigur, întreaga informație necesară elucidării problematicei istorice deja menționate și lăsînd chiar în suspensie, pe alocuri, cîteva din aspec-tele de detaliu pe care le semnalează, documentele moldovenești depistate de noi în Arhiva Principală a Actelor Vechi din Varșovia, în fondul provenit de la familia Radziwiłł, și al căror text îl punem, în cele ce urmează, pentru prima dată, la dispoziția cercetătorilor, aduc totuși unele lămuriri revelatoare în acest sens. Astfel, toate cele patru acte, reprezentînd înțelegeri ale unor membri ai familiei domnești din Moldova, Iliăș și, respectiv, Petru, cu puternicul magnat polon Didrih Buczacki din Jazłowiec¹, castelan al Cameniței și staroste al Podo-

---

¹ Pentru cele mai însemnate date istorice privind familia Buczacki, vezi I. Bogdan, *Contribuții la istoria Moldovei între anii 1448—1458*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.”, ser. II, t. XXIX (1906—1907), p. 629—637. Remarcăm doar, în plus, că dacă locul de origine al acestei familii, Jazłowiec, a reprezentat, alodoma Volovățului sau Ialovățului moldovenesc, o replică extracarpatică Olhovțiului sau Ialovei maramureșene, atunci interesele ei românești au putut avea și rațiuni de altă natură decît cele pur politice.

lei, denotă, fără echivoc de această dată², gravitatea consecințelor pe care realizarea acelei comunități de interese și colaborări efective dintre reprezentanții feudalităților în cauză le-a avut în desfășurarea vieții politice moldovenești sau în dezvoltarea atributelor fundamentale ale statului feudal. Căci, ce altă semnificație poate avea concedarea temporară, pe care Iliș voievod o confirmă din nou la 22 mai 1443, a curții de la Volhovet, împreună cu întreg domeniul domnesc de acolo, lui Didrih Buczacki (doc. nr. II) — concedare urmată nu peste multă vreme, la 23 februarie 1448, de o alta, cu implicații sporite³; adevăratul arbitraj exercitat de același feudal în exprimarea pretendenței la tronul moldovenesc — așa cum rezultă din cultivarea ambițiilor lui Petru (doc. nr. III și IV) concomitent cu sprijinul acordat urmașului lui Iliș, Roman⁴; sau transformarea cetăților Țețin și Hotin, fapt atestat de cele două refugii ale lui Petru aici (doc. nr. III și IV), în adevărate baze de supraveghere a domniilor de la Suceava? Mai mult încă, adăugind acestor informații datele deja cunoscute⁵, nesiguranta graniței de nord a statului moldovenesc și pierderea oricărei posibilități de apărare stabilă a teritoriului acestuia din aceeași parte — fenomene marcând, indiscutabil, primul pas al unei imixțiuni teritorial-politice efective —, apar ca deja înfăptuite, justificând astfel și ușurința cu care s-a putut acționa împotriva lui Ștefan, în 1447, ori a lui Bogdan, în 1451.

Din rîndul informațiilor de mai largă semnificație istorică oferite de textele diplomatice pe care le publicăm, se cuvin, de asemenea, a fi remarcate și cele referitoare la statutul puterii suverane, mai ales că în interpretarea acestora surveniseră importante modificări, ca urmare a evenimentelor politice de la mijlocul deceniului precedent⁶. Calitatea de „moștenitor“ al tronului, care îi revenise lui Petru în urma asocierii sale la domnie, obține astfel o a doua atestare documentară (doc. nr. I)⁷, diferențindu-se cu claritate de atributul suveranității exercitate de Ștefan voievod asupra „întregii țări a Moldovei“, dar incumbând, totuși, unele prerogative în politica internă și externă a statului feudal, de natură să-i justifice obligațiile contractate față de Didrih Buczacki. Totodată, întrebuințarea termenului într-un context lipsit de echivoc — stipulația expresă a exceptării lui Ștefan din rîndul eventualilor dușmani comuni ai părților contractante fiind, în acest sens, elocventă — dovedește că nici interpretarea conform căreia actul din 1444 s-ar explica prin apariția unei divergențe politice între cei doi frați nu beneficiază de suportul obiectivității⁸. Dimpotrivă, actul în cauză, consemnând decizia asociatului la domnie referitoare la o citorie dom-

² Un exemplu de interpretare inconsecventă, determinată tocmai de lipsa informațiilor necesare, au oferit autorii capitolului corespunzător din tratatul *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei, București, 1962, p. 416, 420—421, reținând din intervenția Poloniei și a Ungariei în Moldova numai latura oficială, de stat, a acestei politici, și acceptînd-o doar pentru partea a doua a intervalului.

³ *Documente privind istoria României*, seria A Moldova, veac. XIV—XV, vol. I, p. 225—226.

⁴ *Ibidem*. Dealtfel, așa cum s-a observat (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 632), Roman voievod îl numește în acest act pe Didrih Buczacki „părinte“, el însuși arătîndu-se ca „fiu“ al protegitorului său, ceea ce, chiar în cazul relațiilor de rudenie care se stabiliseră între cele două familii și, deci, a unei justificări terminologice, incumbă un vădit raport de inferioritate a domnului moldovean.

⁵ Vezi M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 662, 707—708, 721—722, 731 s.a. Vezi și C. C. Giurescu, *Țirguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Editura Academiei, București, 1967, p. 230—237 și 310—313.

⁶ L. Șimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei dintre anii 1432—1447*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ — Iași, VII (1970), p. 77—78.

⁷ Pînă acum era cunoscut doar după atestarea sa din documentul de la 26 aprilie 1444 (D.I.R., A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 203).

⁸ Vezi, de exemplu, C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, 1, ed. a IV-a, București, 1943, p. 20, sau N. Grigoraș, *Din istoria diplomației moldovenești (1432—*

nească indică tocmai unul din drepturile pe care le avea acesta și tocmai în sensul argumentării statutului juridic al emitentului se cuvine a fi folosită întreaga informație a conținutului său diplomatic⁹. Pe de altă parte, cel de al treilea document îl prezintă pe nestatornicul frate al lui Ștefan într-o situație la fel de sugestivă, de data aceasta exprimându-și însă oficial pretenția¹⁰ și însușindu-și, ca atare, calitatea de domn, deși posibilitatea unei stăpîniri înjumătățite a țării („cît timp vom fi domn în ocina noastră sau în partea noastră”), deci a unei diarhii stil Iliș-Ștefan, nu era exclusă. Dealtfel, aceeași pretenție, fără ca argumentele invocate să se întemeieze doar pe dreptul legitim la succesiune, ci și pe exercitarea de fapt în trecut a domniei, trădează și actul donativ al lui Iliș sau ultima învoială, de la Țețin, a lui Petru¹¹.

Conjugînd, apoi, știrile directe ori implicite ale aceluiași documente cu cele deja folosite în paginile literaturii de specialitate, se pot descifra cîteva momente de istorie politică moldovenească mai puțin abordate pînă acum. Semnalăm, astfel, preparativele întreprinse în primăvara anului 1443, sub patronajul magnatului polon Didrih Buczacki, pentru readucerea pe scaunul Moldovei a „cumătrului” său, Iliș. În acest scop, desigur, l-a vizitat el, la Neamț, pe asociatul lui Ștefan la domnie, încheind, fără știrea celui din urmă însă¹², acordul prin care, dacă nu obținea sprijinul direct al lui Petru, se asigura, totuși, de neutralitatea lui viitoare (doc. nr. I). Aceeași convenție explică totodată colaborarea de mai tîrziu a lui Petru cu Roman, fiul lui Iliș, refugierea sa la Hotin, atunci cînd, din cauze lesne de bănuț, a încetat să mai fie asociatul fratelui său, Ștefan (doc. nr. II), sau desfășurarea conflictului militar din primăvara anului 1445 în estul țării¹³, și nu în vest ori sud-vest, cum ar fi fost normal dacă Petru ar fi primit sprijin transilvănean. Firește, în noua conjunctură a faptelor, momentul și modalitatea obținerii de către Petru a sprijinului lui Iancu de Hunedoara¹⁴ solicită o reconsiderare mai atentă, întrucît, pînă la sfîrșitul anului 1447, actele sale politice par a se împleti numai cu cele ale familiei lui Iliș.

Pe de altă parte, concesionarea domeniului domnesc de la Volhoveț, la 22 mai 1443, relevînd dreptul de stăpînire pe care și-l aroga încă Iliș asupra Moldovei, este în măsură să aducă și cîteva elemente noi de încadrare cronologică a momentului incursiunii, atît de nefericite pentru initiatorul ei, despre care relatează analele interne¹⁵. În primul rînd, devine evident că anul 1442¹⁶ tre-

1457), Iași, 1948, p. 115—116 (unde termenul din act este și greșit tradus: „părintele” Țării Moldovei, în loc de „moștenitorul” acesteia).

⁹ L. Șimanschi, *op. cit.*, p. 69.

¹⁰ Acest caracter este subliniat și de prezența celor doi boieri în anturajul său, încît se poate presupune că unul din elementele care oficializau o pretenție consta tocmai în însușirea ei de către o grupare boierească.

¹¹ Pentru semnificațiile acestuia din urmă, vezi mai jos.

¹² Deși la 6 martie 1443 Ștefan se afla la Neamț (D.I.R., A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 185—186), consimțămîntul său nu este menționat în act, așa cum s-ar fi cerut și s-ar fi stipulat dacă expectativa promisă de Petru față de acțiunile lui Iliș nu ar fi fost totuși contrară intereselor domnului.

¹³ Cum lasă să se presupună scrisoarea lui Ștefan către brașoveni, expediată din Vaslui (s. ns.), la 28 mai <1445> (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 723—725), sau înțelegerea cu marele cneaz al Lituaniei, Cazimir, redactată în Iași (s. ns.), la 25 iunie 1445 (*ibidem*, p. 725—728). Vezi și L. Șimanschi, *op. cit.*, p. 69—70.

¹⁴ Sprijin presupus a fi fost acordat începînd încă din anul 1442 (Ilie Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, în „Cercetări istorice”, IV (1928), nr. 1, p. 151—152; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, 1, p. 20; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 115; *Istoria României*, vol. II, p. 420—421).

¹⁵ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, ediție de P. P. Panaitescu, Editura Academiei, București, 1959, p. 7 și 15.

¹⁶ Susținut de C. C. Giurescu, *op. cit.*, II, 1, p. 20, sau *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, Editura Albatros, București, 1971, p. 299, și însușit cu o minimă corectură: sfîrșitul anului 1442 ori începutul anului 1443, și de autorii tratatului *Istoria României*, vol. II, p. 421.

buie scos din discuție. Apoi, în lipsa oricărei stipulații referitoare la un viitor ajutor din partea lui Didrih Buczacki pentru redobândirea tronului de către Iliș, așa cum întinim, de exemplu, în actual lui Petru încheiat la Tețin, anul 1443 pare să nu întrunească nici el condițiile necesare, cu atât mai mult cu cât șirul actelor interne este în perioada de referință neîntrerupt, iar domnul este arătat ca rezident permanent la Suceava¹⁷. Totodată, urmărind în actele domniei lui Ștefan voievod eventuala întoarcere a foștilor susținători ai lui Iliș, pe care documentul în cauză îi nominalizează pentru prima oară, se poate observa cu ușurință că, exceptându-l pe Manoil de la Hotin, prezent incidental, la 30 septembrie 1445, în sfat¹⁸, și pe Dieniș (Dinisco), rămas fidel lui Ștefan voievod, dar în dregătoria de spătar¹⁹, numai Lazor de la Tulova și fratele său, Stan-ciul postelnic, au revenit temporar în țară. Întoarcerea lor nu a avut loc însă în 1443, cum ar fi fost normal dacă orbirea lui Iliș s-ar fi produs acum, ci abia la sfârșitul anului 1444²⁰. Iată, deci, că relatarea analistă se verifică și pe această cale, dovedindu-se, încă odată, conformă realității²¹.

Nu mai puțin semnificative sînt, de asemenea, și ultimele două acte, cel redactat la Hotin facilitînd înțelegerea conlucrării viitoare dintre Petru și Roman, întrucît ar fi greu de admis că perfectarea învoielii s-a făcut fără știrea Marincăi, soția lui Iliș, sub controlul căreia se afla ceteata, iar cel de la Tețin punînd în evidență perimarea aceleiași formule de guvernămînt. Astfel, în ciuda faptului că Petru se mai intitulează încă „domn”, deplasarea sa la Tețin, lipsa unor martori boieri, dar mai ales a unui diac moldovean care să redacteze actul și să lege pecetea după uzul moldovenesc²², trădează, mai degrabă, echivocul situației în care se afla, decît o domnie efectivă, așa cum indică, de altfel, și prezența lui Roman singur la Suceava, la începutul anului 1448. În sfârșit, relațiile pe care Petru și le crease, desigur, cu prilejul celor două refugii ale sale, în mediul galițiano-podolian, explică și posibilitatea pe care el a avut-o, de a pune capăt pretențiilor lui Roman în modul cunoscut²³, atunci cînd, din pricina încă insuficient analizate, orientarea sa politică se schimbăse.

Pentru a împlini observațiile noastre referitoare la problemele politice și instituționale ale statului feudal moldovenesc, menționăm situația specifică în care apare domeniul domnesc de la Volhoveț (doc. nr. II), individualizat pentru prima dată acum de tîrgul Siret și arătat ca întinzîndu-se pînă spre izvoarele Suceviței²⁴. Iar concedarea sa temporară lui Didrih Buczacki demonstrează că, într-adevăr, din punct de vedere al regimului juridic, el se deosebea de restul

¹⁷ Indiferent dacă luăm în considerație data de 29 mai, presupunînd că pe aceasta a avut-o totuși în vedere autorul însemnării analistice, sau de 7 iunie, care rezultă din aplicarea aceluiași calcul la anul 1443 (vezi *D. I. R.*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 191—197, nr. 228—232).

¹⁸ *Ibidem*, p. 213, nr. 253.

¹⁹ *Ibidem*, p. 183, nr. 222, și urm. În ceea ce privește prezența acestuia la Buczacș, la 22 mai 1443, așa cum se verifică și pe baza actelor interne dintre 4 — și nu 14, cum a apărut, greșit, în edițiile de pînă acum — și 30 mai (*ibidem*, p. 188—194, nr. 225—230), explicația constă, credem, într-o împrejurare de altă natură. Încercînd, desigur, să-și garanteze stăpînirea sa asupra Volovățului, periclitată de alungarea lui Iliș, Didrih Buczacki va fi tratat această chestiune cu Ștefan voievod, atunci cînd, în martie, l-a vizitat la Neamț. Dar, cum nici acordul fostului domn nu putea fi, totuși, eludat, călătoria lui Dieniș în Podolia și reluarea formală de către el a rolului de logofăt, pe care îl îndeplinise anterior în sfatul lui Iliș, a devenit, astfel, necesară.

²⁰ *Ibidem*, p. 205—206, nr. 243—244.

²¹ Vezi și L. Șimanschi, *op. cit.*, p. 77.

²² Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *D. I. R.*, *Introducere*, vol. II, Editura Academiei, București, 1956, p. 341—342.

²³ Ilie Minca, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Długosz*, Iași, 1926, p. 38.

²⁴ În ceea ce privește pe Gherman vîntătorul, acesta amintește, și poate nu întîmplător, de Herman, fratele lui Iațco, stăpîn al unui sat din apropiere, de pe

teritoriului țării, aflându-se *ab origine* în stăpînirea directă a familiei domnești²⁵. Nu mai puțin importantă ni se pare a fi, de asemenea, cea dintîi atestare documentară, în cadrul aceluiași document, a slujitorilor însărcinați cu strîngerea dării domnești (în textul slavon: **ДАНННННН**), termen al cărui corespondent românesc a fost înlocuit ulterior cu cel de „birar”²⁶. Aceeași întîietate a utilizării sale diplomatice poate fi consemnată, dealtfel, și în privința diferențierii vornicilor domnești în mare și mici²⁷, deși numărul acestora o făcea să se întrevadă ca existență încă din perioada domniei lui Alexandru cel Bun.

O altă categorie de informații puse la dispoziția interpretării istorice de aceleași texte se referă la viața economică a Moldovei de la mijlocul secolului al XV-lea. Atrag, desigur, atenția varietățile de cambă²⁸ — enumerate într-un mod sugestiv și din punct de vedere strict terminologic — pe care domnii moldoveni le aveau la dispoziție într-o cantitate apreciabilă (doc. nr. III și IV), precum și buțile de vin, dar mai ales de unsoare ce urmau a fi expediate în Podolia (doc. nr. III). Indicîndu-se, fără îndoială, prin cel din urmă apelativ, *păcura*, probele indirecte, deductive — cele directe fiind cu mult mai tîrzii²⁹ —, aduse în favoarea exploatării și comercializării acestei bogății naturale a țării³⁰, se confirmă mai mult decît suficient. În plus, se poate presupune în acest domeniu un interes și, desigur, o preocupare specială a domniei, ca și în cazul celui alt produs natural de mare însemnătate în economia vremii, sarea. Interesante pentru studierea structurii fundamentale a economiei feudale, chiar dacă situațiile înfățișate se asimilează, de fiecare dată, excepției, sînt, apoi, pasajele care trădează — într-o terminologie nu mai puțin grăitoare — grija deosebită și constantă a stăpînitorilor față de cai și vite, după cum menționarea expresă a vînătorului Gherman de pe domeniul de la Volhoveț implică și produselor vînătorești o pondere corespunzătoare în venitul global³¹. În sfîrșit, remarcăm precedența concesiunii acordate de Iliș voievod față de celelalte privilegii clasice de imunitate cunoscute pînă în prezent³², ca și consecințele pe care aceeași hotărîre domnească le poate avea în înțelegerea naturii celorlalte.

Înceind comentariul nostru pe marginea celor patru documente, precizăm că, din punct de vedere al dezvoltării scrisului diplomatic moldovenesc, numai cel dintîi poate reține, eventual, atenția specialiștilor, întrucît următoarele trei au fost redactate cu siguranță în cancelaria lui Didrih Buczacki și se încadrează, deci, în grupul actelor galițiano-podoliene³³. Dar, chiar și actul scris la Neamț

Voitin (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, Iași, 1931, p. 189—190), iar exceptarea Satului Mare se explică prin stăpînirea lui de către Oancea logofăt, căruia Ștefan voievod i-l și dăruiește uric la 15 iulie 1445 (*ibidem*, vol. II, p. 222—223).

²⁵ Pentru situația sa la 1384, vezi L. Șimanschi și G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, IX (1972), p. 120.

²⁶ *Istoria României*, vol. II, p. 876—878.

²⁷ Următoarele mențiuni datează din anul 1448 (*D. I. R.*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 225—226) și provin, fapt demn de reținut, din cele două documente interne ale domniei lui Roman voievod.

²⁸ Vezi, în acest sens, Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în țările române. Secolele XIV—XVII*, Editura Științifică, București, 1970, p. 55—59.

²⁹ *D. I. R.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 136.

³⁰ Gh. Ravaș, *Din istoria petrolului românesc*, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 8—9; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III, 2, București, 1946, p. 559—561; *idem*, *Vechimea exploatării petrolului și a „cerii de pămînt” în Țările Românești*, în „Cibinium”, Sibiu, 1967/1968, p. 15—16.

³¹ Pentru „loviștile” dependente de Volhoveț, vezi și omagiile lui Petru voievod din 1455 și 1456 (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 776 și 786).

³² Vezi documentul din 1 august 1444 (*D. I. R.*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 204—205). Scutirile anterioare, datînd din 1438 sau 1439 (*ibidem*, p. 157, nr. 187, și p. 161, nr. 193), au, evident, un caracter limitat.

³³ Władysław Kuraskiewicz, *Gramoty halicko-wołyńskie XIV—XV wieku*, în „Byzantinoslavica”, IV (1932), vol. 2, p. 360—361 și fig. 13.

ДОБРОКОЛНУ И БѢЗЪ ВСАКОИ ЗАБАВЪ, И СВОИМИ ПАНЪ, И СКАРЕНУМ(Ъ), И СТАДЪ
И СЪ ВСЫМ(Ъ) СКОИМЪ ИМѢНЬИМЪ, НС ЧЫМ(Ъ) КОЛИ ПРИНДѢТ(Ъ), НС ТЫМ(Ъ)
ЗА СѦ <КОЛИ>¹ ВЪКЪ² ИДЕТ(Ъ).

И ТУ СЛЮБИМ(Ъ) ВЪДЕРЖАТИ И ПОПОЛНИТИ(И) ПРИ НАШѢИ Ч(Ъ)СТИ И ПРИ
ВЪРА ХР(И)СТЫАНЪСКОИ.

И НАИ ЛѢПШЕ СЕДѢОЦЕСТВУ ТОМУ ЛИСТЪ ПРИКЪСЛИ ИСМИ НАШЕ ПЕЧАТ(Ъ).

Ис(а) оу Нѣм'ци, въ лѣт(о) ꙗꙋсѣна м(а)рт(іа) г.

Din mila lui Dumnezeu, noi, Petru voievod, moștenitor al Țării Moldovei. Dăm știre cu această carte a noastră, fiecărui bun <pan³>⁴ în fața căruia va ajunge această carte a noastră sau care o va auzi citindu-se, că ne-am legat în scris, cu această carte a noastră, cu scumpul și marele nostru prieten. cu panul Didrih Buceatki de la Iazloveț, castelan al Cameniței, staroste al Podoliei, să stăm pe lingă el cu toată bunătatea și priința, cît va fi în viață, împotriva tuturor dușmanilor lui, neexceptînd pe nimeni, în afară de fratele nostru mai vîrslnic, Ștefan voievod și <domn>¹ al întregii țări a Moldovei; iar împotriva tuturor celorlalți dușmani ai lui să stăm cu cît ne va fi în putere.

Și de asemenea, cînd i s-ar întîmpla vreo nenorocire — ceea ce. Doamne, să nu dai — scumpului nostru prieten, pan Didrih, ca să iasă, din cauza vreunei nenorociri, din ocina sa, <singur>⁴ sau cu panii și slugile lui, atunci panului Didrih și slugilor lui să-i fie deschisă țara noastră și tîrgurile la trecere, împreună cu lucrurile sau cu turmele sale, pînă cînd îi va sosi vremea. Iar cînd va dori să plece înapoi în ocina sa și în țara sa, atunci să plece în bunăvoie și fără nici o zăbavă, și cu panii săi, și cu lucrurile, și cu turmele și cu toată averea sa, cu ceea ce <va avea>⁴ cînd va veni și cu ceea ce <va avea>⁴ la sine <cînd>¹ va pleca.

Și făgăduim să ținem și să împlinim aceasta pe cîntea noastră și pe creștințea creștinească.

Și spre mai deplină mărturie a acestei cărți, am atîrnat pecetea noastră.

S-a scris la Neamț, în anul 6951 <1443> martie 3.

Archivum Glowne Akt Dawnych — Varșovia, Zbiór documentów pergami-nowych (Archiwum Radziwiłłów), nr. 7311.

Orig., perg. (22,5 × 26,8 cm.), șters în cîteva locuri, pecete mică (diametru 2 cm.) atîrnată (șnur de mătase roșie și roz, legătură în cruce), cu legenda :

† Печатъ Петра ковода.

II

1443 (6951) mai 22, Buceaci

Ilie voievod acordă panului Didrih de la Buceaci, staroste al Podoliei, pînă ce-i va achita suma de 500 de zloți tătărești pe care o împrumutase de la el, dreptul de stăpînire asupra domeniului domnesc de la Volhoveț, interzicînd în același timp tuturor dregătorilor și slugilor sale să se atingă de veniturile ce vor fi realizate aici în folosul beneficiarului.

† М(и)л(о)стнѣ б(о)жїю, Иліа ковода, господарь Земли Молдавской. Знаю- чинимъ не сѣмъ листомъ нашимъ, вѣсѣмъ кто на нѣ вѣрнѣ⁵ или вѣо вѣсѣшнѣ чѣсѣи, ажѣ тотѣ истиннѣи приѣтѣлѣ нашѣ милѣи и кѣмъ, панъ Андрихъ Бѣча-

¹ Omis.

² Șters

³ Sau „om“.

⁴ Subînțeles în textul slavon.

⁵ Între Ѣ și Ѥ, un Ѧ tăiat de diac cu aceeași cerneală.

Din mila lui Dumnezeu, Ilie voievod, domn al Țării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că acest adevărat prieten scump și cumătru al nostru, pan Didrih de la Buceaci și de la Iazloveț, staroste al Podoliei, ne-a făcut nouă <mult bine>¹ în nenorocirea noastră, când am venit la el, în casa lui, iar acest adevărat zis pan, Didrih, ne-a deschis nouă casa și târgurile sale, iar argintul, aurul, banii, caii și celelalte lucruri, ceea ce ne-a fost nouă de trebuință în nenorocirea noastră, aceea nu ne-a fost oprit.

Pentru aceea, noi, văzînd slujba și bunăvoința sa față de noi, l-am miluit cu deosebita noastră milă, i-am dăruit și i-am dat curtea noastră de la Volhoveț, și cu pîua² de sumani și cu moara, și pe Gherman vinătorul³, și⁴ cu Socevița, și cu toate cătunele și veniturile care ascultă de acea curte din vechime, în afară de Satu Mare, cum a ținut de la noi și mai înainte milostivirea sa, neoprint pentru noi nimic și nici micșorînd, cu tot dreptul.

Iar pentru aceasta i-am dat înscris prietenului nostru, pan Didrih, pentru cinci sute de zloți tătărești, ca, mai întîi, de la acest adevărat zis pan, Didrih, sau de la copiii lui, acea curte a noastră, Volhoveț, și cătunele, să nu o luăm înapoi niciodată, iar, apoi, lui sau copiilor lui să le dăm și să le plătim acei cinci sute de zloți. Iar pînă atunci, cît timp nu o vom răscumpăra, în acea avere să nu se amestece nici vornicul nostru cel mare, nici cel mic, nici globnic, nici pripășar, nici ilișar, nici cel ce strînge darea⁵, nici altul, și nici oricare din dregătorii noștri, ci numai pan Didrih să folosească și să dobîndească. Și, de asemenea, cînd noi <vom fi>⁶ plătit acei cinci sute de zloți tătărești panului Didrih, scumpul nostru prieten, pan Didrih, ne va da în mîinile noastre zăpisele noastre.

Iar la aceasta este credința domniei mele mai sus scrise, Ilie voievod, și credința iubitului fiu al domniei mele, Roman voievod, și credința pa<nului>⁶ Șteful al lui Jumătate și a fratelui său, pan Mi<n>⁶ drea⁷, și credința panului Lazor de la Tulova și a fratelui său, pan Stanciul postelnic, și credința panului Manuil de la Hotin, și credința panului Misea vornic, și credința panului Vitolt, și credința panului Băloș ceașnic, și credința panului Ivașco al lui Usteclă, și credința panului Oană Lihaci și a fratelui său, pan Giurgiu comis, și credința panului Danco al lui Giurgiu, și credința panului Giurgiu Cabici și credința tuturor boierilor noștri, și mari și mici.

Iar pentru mai mare întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru boier, pan Dinisco logofăt, să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Țador diac, la Buceaci și în anul 6951 <1443> mai 22.

Archiwum Głowne Akt Dawnych — Varşovia, Zbiór dokumentów pergaminowych (Archiwum Radziwiłłów), nr. 7312.

Orig., perg. (22,8 × 32,5 cm.), pecete (cu diametru de 7,7 cm.) alîrnată (şnur de mătase roşie, albastră şi cafenie, legătură în cruce), cu legenda: † Печатъ Івана Ивана Ковкѣда, господарѣ Зѣман Молдавскон * * * (fără nici o legătură).

¹ Omis; vezi şi nota de la textul slavon.

² „pîua”, subînţeles în textul slavon.

³ S-ar putea interpreta şi: aşezarea lui Gherman vinătorul, aşa cum sînt indicate uneori, în documentele interne, proprietăţile boiereşti uricite.

⁴ Sau *dinspre*; vezi şi nota anterioară precum şi cea de la textul slavon.

⁵ Mai tîrziu: „birar”.

⁶ Omis.

⁷ În textul slavon, alternanţa: И pentru ѡ

III

1446 (6954) iulie 15, Hotin

Petru voievod se obligă să-i plătească, după ce va deveni domn al Țării Moldovei, panului Detrih din Buceaci, staroste al Țării Podoliei, în fiecare an, cîte o mie de zlofi turcești și cîte douăzeci de cufterii ca răsplată pentru ajutorul pe care acesta i l-a dat la nevoie.

† Милостиву божьему, Петру коев(о)да, весп(о)д(а)ру Земли М(о)лдавской. Къиззнакамъ снмъ нашимъ(з) аистомъ, кажьдому кзто тотъ аистъ оузьрнть или е'о чьтвчин оу'слышнть, нже всмотрѣкши великѣ[к] приѣзнъ и слѣжкѣ и докротѣ кхторѣю келеможнѣи панъ Дѣтрихъ изъ Бучачъ(х), нпакъ изъ Мѣзлочкиа, панъ Каменецкин, староста Земли Подольской [посѣ] посхполнтѣи, намъ оуказыкала и чинилъ оу наше, оу великое беззверемѣные мене¹: оу скон домъ насъ приняла, мн(о)сти кени хвалаз насъ и потребъ намъ дакала шпаките золота и серебра и пѣназни и композитка намъ не боронилъ(х), про тотѣ докротѣ, коли пакъ намъ мнѣи Божъ дастъ оу наше² весп(о)дарьсте или оу наше³мъ столѣци ытѣ(к)ца наше⁴ отъчине быти . . . . . ⁵ е'о мн(о)стинъ слякѣемъ снмъ аистомъ(з) сѣ записѣмъ, оу кажьдѣи годѣ, тисѣчу золотыхъ(х) түрець(х) и к кѣфтерени, а десѣтъ самокѣзъ а десѣтъ сѣфни, а ыкхсамитѣ на золотѣи ыдѣи, подѣ честѣю и подѣ кѣрою крестѣаньскою нашею, нмаю давати платитъ(х) и ползѣитъ(х), до е'о жикота, до кола бѣдемъ весп(о)д(а)рѣи оу нашеи ытѣчине или оу нашеи части.

И коли не съхочемъ ползѣити или не дати или не платити тѣхъ(х) то золотыхъ(х), и кѣфтерени, и камокъ и ыкхсамита, на кажьдѣи годѣ, тогѣдѣ ытѣсѣжѣемъ сѣ чь<с>⁴ти и кѣрѣ крестѣаньское и бѣдемъ проклѣтъ оу кѣки, а панъ Дѣтрихъ(х) нмаеть, оу нашеи земли, брати стада коньскаа, и коевылаа, и скотѣи и чредѣи оу наше⁵мъ имѣнѣю⁵, а мы не нмаемъ боронитъ(и), ани <нск>⁶ати л(агѣ)д(и)ти, ани сѣ пере[ре]дѣ весп(о)д(а)<р>⁷емъ нашимъ(х) млѣимъ(х), королемъ(х) Польскимъ(х), ж<ало>⁸вати⁸ и е'о радѣю, але нмаемъ имѣти молзчанѣе. И коли быхъ(о)мъ малокали сѣ, или што мхлзвилъ(х), тогѣдѣ бѣдемъ проклѣто оу кѣки.

И на то кѣише писаномъ(х) на сѣмъ листѣ, кѣра нашъ(х) гѣсп(о)дства [мн] и кѣра нашѣхъ(х) боярѣ келѣихъ(х) и малѣхъ(х).

И на⁹ большее потвержѣнѣе сѣмѣ наше⁹мѣ листови, велѣли есѣмо приѣк-снтъ(к) печатъ нашу и боярѣ нашѣхъ(х), пан(а) Станѣчкаа и пан(а) Братѣла.

¹ Așa în orig. ; mai jos. насъ.

² шѣ, adăugat deasupra rîndului.

³ Un cuvînt de 6—7 litere (ДѢВѢТО?) anulat ulterior de diac.

⁴ Omis.

⁵ б, neclar ; poate fi și в.

⁶ Rupt și șters.

⁷ Șters.

⁸ Ж<АЛО>ВАТИ, adăugat între rînduri.

⁹ на, adăugat deasupra rîndului.

Пис(а) оу Хотѣни, юла ф¹, въ л(к)то 752¹¹, ф² дес(а)тине и д.

<În continuare, însemnare contemporană, de aceeași mînă și cu aceeași cerneală :> Я к концу малх мазѣ, а ї концу рина.

Din mila lui Dumnezeu, Petru voievod, domn al Țării Moldovei, Dăm știre cu această carte a noastră, fiecăruia care va vedea această carte sau o va auzi citindu-se, că, văzînd marea favoare și slujbă și bunătate pe care preaputernicul pan Detrih din Buceaci, altfel din Iazloveț, castelan al Cămenitei, staroste al întregii țări a Podoliei, le-a arătat față de noi și le-a făcut în marea noastră nevoie : ne-a primit în casa sa, ne-a ținut cu toată îndurarea și ne-a dat aur și argint și bani ca să plătim cele de trebuință, și cali nu ni i-a oprit, pentru aceea bunătate, cînd iarăși bunul Dumnezeu ne va fi dat să fim în domnia noastră și în scaunul nostru părintesc, al ocinei noastre...³ făgăduim milostivirii sale cu această carte, ne legăm în scris, pe cîntea și pe credința noastră creștinească, să dăm, să plătim și să împlinim, cît va fi el în viață și atîta timp cît vom fi domn în ocina noastră sau în partea noastră, în fiecare an, o mie de zloți turcești și 20 de cufterii⁴ : zece obișnuite și zece din cele mai scumpe⁵, însă una să fie ocsamită⁶ cu aur.

Iar dacă nu vom voi să împlinim sau să dăm sau să plătim acei zloți și acele cufterii⁴ și camhii⁷ și ocsamite⁶, în fiecare an, atunci să ne pierdem cîntea și credința creștinească și să fim blestemați în veci, iar pan Detrih să aibă a lua din țara noastră turme de cai și de iepe și de vite și cirezi din averea noastră, iar noi să nu-l oprim, nici să nu căutăm să ne tocimim, nici să nu ne plîngem înaintea domnului nostru milostiv, regele Poloniei, și a sfatului său, ci să păstrăm tăcere. Iar dacă vom pomeni ceva, atunci să fim blestemați în veci.

Și la ceea ce se află mai sus scris în această carte, este credința noastră, a domniei mele, și credința boierilor noștri mari și mici.

Iar pentru mai mare întărire a acestei cărți a noastre, am poruncit să se atirne pecetea noastră și peceteile boierilor noștri, pan Stanciul și pan Bratul.

S-a scris la Hotin, iulie 15, în anul 6900, 5 zeci și 4 <1446>.

<În continuare, însemnare contemporană, de aceeași mînă și cu aceeași cerneală :> Și 2 buți mici de unsoare și 10 buți de vin.

Archivum Glowne Akt Dawnych — Varșovia, Zbiór dokumentów pergaminowych (Archiwum Radziwiłłów), nr. 7379

Orig., perg. (26,5 × 34,5 cm.), pecete mică (diametru 2 cm.) domnească atirnată (șnur de mătase roșie, legătură în cruce), cu legenda : † Печать Петра королевского, și două peceti boierești deteriorate, atirnite (șnururi de mătase roșie și legături în triunghi). După resturile păstrate, peceteile boierești au fost imprimate în ceară neagră, spre deosebire de ceara roșie a pecetii domnești.

¹ Așa în orig. : ф cu valoare cifrică 5.

² În orig. : S, întors.

³ Vezi nota de la textul slav

⁴ Sortiment de camhă (vezi mai jos).

⁵ Probabil că acesta este sensul general al celor două feluri de cufterii menționate în textul slavon.

⁶ Sortiment de camhă (vezi mai jos), broșată cu fir de argint sau de aur.

⁷ Țesătură de mătase broșată cu fire alcătuiind motive colorate.

IV

1447 (6955) decembrie 23, Țețin

Petru voievod se înțelege cu pan Detrih Buceațki din Iazloveț, castelan al Cameniței și staroste al Podoliei, să-i dea în fiecare an, în schimbul zapiselor pe care acesta i le va înapoia, cîte patru sute de zloți turcești și cîte trei zeci de bucăți de camhă.

† М(и)л(о)стію б(о)жію, мы, Петръ коекода, г(о)с по даръ Земли Молдавскон. Къзнавамы не тымъ(ъ) то нашимъ(ъ) листомъ(ъ), каждому доброву¹, кто коли на немъ(ъ), оузритъ(ъ) илї егѡ чтвни оусла²къшитъ(ъ), гдѣж(ѣ) того кому вудетъ(ъ) потребина, вже пришии есмо оу добрую едностъ и оу добры конецъ не нашимъ милымъ(ъ) приятелемъ(ъ) велъ(ъ)можнымъ(ъ) паномъ(ъ) Детрихомъ(ъ) Бучацкимъ(ъ) з Мзловца, паномъ(ъ) Каменецкимъ(ъ), старостею Подолъ(ъ)скимъ(ъ), аже што коли есмо имали оу негѡ нашихъ записы, буд(и) про што, а мы(ъ) ил(ъ) намъ(ъ) втдалъ(ъ) [ил(ъ)] и перепустилъ(ъ). И оудналъ(ъ) сѧ не нами а кылѡмъ(ъ) ему давали на кажды годъ(ъ), вт(ъ) розтка до розтка³, по четири ста златыхъ(ъ) турецкихъ(ъ) <и п>⁴ѡ пати на десѣтъ камхн кувтерин н⁵ по пѣти на десѣтъ камхн лѣхихъ(ъ); а панъ(ъ) Детрилъ(ъ) имаетъ(ъ) намъ(ъ) кѣти статочнымъ(ъ) приятелемъ(ъ) а в тыхъ(ъ) вѣшии писанныхъ(ъ) записохъ(ъ) не имаетъ сѧ никѡли оупоминати.

Гѡе оусѣ кѣши писанѡе слюбвемо здержати и пополнити под(ъ)лвг(ъ) того нашего листу и запису, при нашемъ ч(ъс)ти⁶ и кѣркъ Хр(и)стианскон.

И на болшую крѣпостъ томъ оусемъ вѣшии писанномъ и печатъ(ъ) нашив есмо прикѣслии к сему нашему листу.

Пис(а) оу Цецвини, в(ъ) лѣто - сѣчнѣ м(ѣ)с(ѣ)ца дек(екрїа) кї⁷.

Din mila lui Dumnezeu, noi, Petru voievod, domn al Țării Moldovei. Dăm știre cu această carte a noastră, fiecărui bun <pan⁷>⁸ care o va vedea sau o va auzi citindu-se cîndva, acolo unde aceasta va fi de trebuință, că am ajuns la bună înțelegere și la bun sfîrșit cu scumpul nostru prieten, preaputernicul pan Detrih Buceațki din Iazloveț, castelan al Cameniței, staroste al Podoliei: dacă am avut cîndva la el zapise de-ale noastre, pentru orice, el să ni le înapoieze și să ni le trimită. Și s-a înțeles cu noi să-i dăm în fiecare an, din Crăciun în Crăciun⁹, cîte patru sute de zloți turcești <și cîte>⁴ o cincisprezece camhii cufterii și¹⁰ cîte cincispreze camhii ușoare¹¹; iar pan Detrih să ne fie

¹ Vezi notele de la traducere.

² Omis.

³ De la вт(ъ) pînă aici, adăugat la sfîrșitul rîndului al șaptelea și la începutul rîndului al optulea.

⁴ Șters.

⁵ Cuvînt adăugat la începutul rîndului al nouălea.

⁶ чти, scris fără titlă.

⁷ Sau „om“.

⁸ Subînțeles în textul slavon.

⁹ „din... Crăciun“, adăugat la sfîrșitul rîndului al șaptelea și la începutul rîndului al optulea.

¹⁰ „și“, adăugat la începutul rîndului al nouălea.

¹¹ Pentru terminologia țesăturilor, vezi explicațiile de la doc. nr. III.

nouă prieten statornic și să nu pomenească niciodată despre acele mai sus scrise zapise.

Tot ceea ce este scris mai sus, făgăduim să ținem și să îndeplinim după această carte și zapis al nostru, pe cinstea și pe credința noastră creștinească.

Iar pentru mai mare tărie a tuturor celor mai sus scrise, am atârnat și pecetea noastră la această carte a noastră.

S-a scris la Țețin, în anul 6955 <1447>, luna decembrie, 23.

Archiwum Głowne Akt Dawnych — Varșovia, Zbiór dokumentów pergaminowych (Archiwum Radziwiłłow), nr. 7322.

Orig., perg. (18,5 × 22,3 cm.), pecete mică (diametru 2 cm.), atârnată cu fișie de pergament, cu legenda : † Печать Петра Ковкодъ¹.

---

¹ Din lipsă de caractere, în toate cele patru documente, s-a cules М în loc de W.

NOI DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI DIN ARHIVE VIENEZE

DE

I. CAPROȘU

Actele moldovenești pe care le publicăm în continuare fac parte din aceeași serie cu cele editate de noi în tomul precedent al acestui „Anuar” (p. 399—410) și se păstrează în același fond, Kanzleiarchiv, de la Wiener Kriegsarchiv; publicarea lor pentru prima dată după textul original evidențiază încăodată, prin comparație cu traducерile și rezumatele tipărite în secolul trecut de Wickenhauser, necesitatea unor ample investigații în arhivele vieneze care să permită editarea după originale, în colecția *Documenta Romaniae Historica*, a tuturor actelor publicate în limba germană de editorul austriac.

Edităm aceste documente după xerografiile aflate la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași și avînd aceeași proveniență; principiile de editare sînt, de asemenea, aceleași cu ale actelor din același fond publicate în tomul precedent al acestui „Anuar” (vezi p. 399—400).

1

1618 (7126) mai 28, Iași. Radu Mihnea voievod împuternicește pe Gavrilas fost staroste și pe Constantin Cracalie diac să stăpînească niște poieni pentru că au plătit desugubină pentru doi leși omorîți în aceste poieni.

† Иѡ РАДѢА ВОЕВОДА, Б<О>ЖІЮ М<Н>А<О>СТІЮ, Г<О>СП<О>ДА<А>РѢ ЗЕМЛИ МѡЛДАВСКОН. ДАЛИ ЕСМН СЕБ ЛНСТ Г<О>СП<О>ДСТВѢ МН СЛѢГѢМ НАШИМ ГІВРИЛАШ БНѢ СТАРОСТѢ И КОСТАНТИН КРАКАЛЕЮ ДІАК УТ РОХОВНА, ОТ ВОЛОСТ ЧЕРНѢЦ, НА ТО УНИ ЕСТ МОЦНИ И СИЛНИ СѢ СИМ ЛНСТОМ ГОСПОДСТВА МН УПИРАТИ И ДѢРЖАТИ ЕДИН ПОЛѢНИ ЧЕРНѢЧАТОМ, НИЖ<Е> СѢТ ПО ТОЮ СТОРОНѢ ПРѢСТА, НА КОТОРОУ ПОЛѢНИ БѢШ СѢИТИ К ЛѢХН И ЧЕРНѢЧАНИ УТ ТРѢГІ ЧЕРНѢЦ, КОГДА ВИДѢЛИ АЖ<Е> НМ ПРИШЛО ТѢЖКО ЖК НѢ ГЛАВАХ, А УНИ СГІВЕРГЛИ УТ ТИХ ПОЛѢНИ И ЗА ТИХ СХМ<Х>РТИ ТИХ ЛѢХОМ; ТАЖ<Е> ТРѢГОВЦИ КАЗАЛИ АЖ<Е> ЕСТ ТОТ ХОТАР СЕЛО РОХОВНА И УТ ШИРѢЦ; ИНО ЗА ТИХ СѢМР<Х>ТИ ТИХ ЛѢХОМ А УНИ ИЗГІБЕША ТРИ ЛЮДІ УТ ШИРѢЦ И ДВА ЛЮДІ УТ РОХОВНА И НА ЕДИН С<Ы>НѢ КРАКАЛЕЮ БНѢ СТАРОСТѢ ЕГО ПОИМАЛИ ЛѢХОВЕ И НЕКЪПИША ЕГО УТ СѢМР<Х>ТИ УТ КАМЕНИЦА И ДАЛ РАДІ НЕГ<О> ТРИ СТА ТАЛЕРИ СВѢРБРИНІХ РАДІ ТОТ СѢМР<Х>ТИ ТИХ ДѢѢ ЛѢХОМ, КАКО НАМАЕТ СЛѢГН НАШИ ВІШ<Е> ПИСАНИИХ, ГІВРИЛАШ СѢ КОСТАНТИН КРАКАЛЕЮ ДІАК, И СПИСОК УТ БРЕМІА ВОЕВОДА КАКО УНИ ПЛАТИЛИ РАДІ ТИХ ПОЛѢНИ.

ИНО МН, ТОТ СПИСОК ВѢРОВАХОМ КАКО ДА ИМАЕТ УНИ ДѢРЖАТИ ТОТІ ПОЛѢНИ, СѢ ВѢСѢМ ДОХОДОМ; А ЕСЛИ ТИМ МѢШЧАНОМ ВЪЗРИТ СѢ НМ НѢКАА КРИВДА, А УНИ

да имаѹт им ѡкратити тѣхъ гнѣзѹт, кто сѣѹт кни<и> писаниихъ, и да соби кѣзѹмѣѹт полѣнии или да прѣидѹт статѣ прѣдъ г<о>сп<о>дствѣ ми протож<и> тѣхъ подане смѣѹт им задержатѣ или ѡпиратѣ прѣдъ симъ листѣмъ господствѣ <ми>¹.

Писъ ѡмъ, въ<х> лѣ<т>ъ т<о> * зрѣѣ маѣ ки.

† Господинъ келѣ.

† Гіангѣ келъ логѡфетъ ѡч<и> и искаѣѣ м. р.

† Бѣнѣкѣѣ <писалъ>.

† Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Am dat această carte a domniei mele slugilor noastre Gavrilaş fost staroste și Costantin Cracalie diac din Rohozna, din ținutul Cernăuți, ca ei să fie tari și puternici cu această carte a domniei mele să oprească și să țină niște poieni ale cernăuțenilor, care sînt pe cealaltă parte a Prutului, în care poieni au fost omoriți 2 leși și cernăuțenii din ținutul Cernăuți cînd au văzut că le vine greutate pe capetele lor, iar ei s-au lepădat de acele poieni pentru acele morți a acelor leși; deci țingoveții au spus că acel hotar este al satului Rohozna și din Șirăuți; deci pentru acele morți ale acelor leși iar ei au pierdut trei oameni din Șirăuți și doi oameni din Rohozna și pe un fiu al lui Cracalie fost staroste, pe care l-au prins leșii, și l-au răscumpărat de la moarte din Camenița și au dat pentru el trei sute de taleri de argint pentru acea moarte a celor doi leși, cum au slugile noastre mai sus scrise, Gavrilaş cu Costantin Cracalie diac, și ispisoc de la Eremia voievod că au plătit pentru acele poieni.

Deci noi, crezînd acel ispisoc, <dăm> să aibă ei a ține acele poieni, cu lot venitul; iar dacă acei țingoveți vor vedea de la ei vreo strîmbătate, iar ei să aibă a plăti acele morți, care sînt mai sus scrise, și să-și ia poienile sau să vină să stea înaintea domniei mele pentru că acei supuși îndrăznesc să le țină și să le oprească înaintea acestei cărți a domniei <mele>¹.

Scris la Iași, în anul 7126 <1618> mai 28.

+ Domnul a poruncit.

+ Ghianghea mare logofăt a învățat și a iscălit m.p.

+ Băiseanul <a scris>.

Original, hîrtie, pecete aplicată, căzută; însoțit de o trad. germ. din 1783.

EDIȚII: Wickenhauser, *Bochotin*, p. 70—71, nr. IX (trad. germ.); T. Balan, *Documente*, I, p. 172, nr. 81 (trad. rom. după Wickenhauser).

2

1627 (7135) aprilie 8, Iași. Miron Barnovschi voievod întărește lui Gavrilaş pîrcălab de Hotin și lui Dumitrache Cracalei niște poieni, iar celui dintîi, separat, seliștea Deniseuca.

† Иѹ Миронъ Бѣзовскіи Могила воєвода, въ<о>жїю мѣ<и>л<о>стїю, г<о>сп<о>д<а>рѣ Зѣмли Молдавскон. Ѣже тотъ истинїи нашъ вѣрїи болѣе Гаврилашъ прокѣлабъ Хотинскіи и слѣга нашъ Дмитрашко Кракалинъ слѣжитъ г<о>сп<о>дствѣ<а> ми правою вѣрною. Тѣмъ, мы, видѣвши ихъ правою вѣрною слѣжеѣ до насъ и зѣмли нашою, жаловали есми ихъ ѡсобною нашою милостїю и дали и милovali и потвердили есми ихъ ѡт насъ ѡ нашихъ зѣмли Молдавсконъ едни полѣнами, что тѣхъ полѣни бѣше чинѣвшю кѣ трѣгѣ Чернѣвцескомѣ, а потомъ зѣмли сѣ<а> два лѣховѣ тамѣ въ тѣхъ полѣни; иножѣ трѣгъ Черновціи како

¹ Sub pecete.

вѣдѣше тѣжко аж<е> <пр>¹иХОДНТ вткх лѣХове до глава нѣ, а вни втмѣтлан с<а> за тнѣ полѣни и рекошѣ аж<е> не сѣт за хотар трзговчани Чернѣци; инож<е> радї тѣл мрзтви за лѣХове аж<е> вни изгѣбили три люди вт Шнрѣци и два люди вт Рохозна и поимлан лѣХове на єдин брат Дсмитрашко Кракален, с<ы>нѣ стар Кракален внк старосте и искснл сѣ вт рѣкал нѣ радї три ста талери сребрннѣ сѣ радн тнѣ сѣмр<ж>тєн лѣХове.

И ѡ том, тиж<е> даем и помнлокаем на болѣрннѣ нашємѣ Гаврилаш прѣкзлаб ѡкроми єдна сєлицє на имѣ Дєнисєска сѣ болоти рєвнн и вєс прїход что єст вткх тнѣ полѣнами вткх Жсчка что тоа сєлицє бѣше прїсєлѣшно кѣ вкол трзг Чернѣцкомѣ. Тѣм радн, тнѣ полѣни да сѣт болѣрннѣ нашємѣ Гаврилаш прѣкзлаб и Дсмитрашковн Кракален прѣжїн втнннѣ и тоа сєлицє на имѣ Дєнисєска ѡкроми Гаврилаш прѣкзлаб, іако да єст нм и дѣтєм нѣ, непорѣшен, нколинж<е>, на вѣкн.

И кто сѣ поксєнт сѣ разорити нашє мнл<о>єанїє и ѡстроєнїє, тот да єст прокѣт и трєклѣт вт Г<оспод>а Б<ог>а сѣтворшаг<о> н<е>во и зємлн и вт вєсѣл с<є>м<а>тнѣ. И нн да с<а> не ѡмншєт.

Пис ѡ Мє, в<ж> л<ѣ>т<о> ~ зрлє м<ж>с<є>дѣца ап<риліє> ~ и д<ъ>нн.

† Сам г<о>сп<о>д<и>нє казал.

+ Io Miron Bărnovschii Moghila voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată acest adevărat credincios boier al nostru Gavrilaș pîrcălab de Hotin și sluga noastră Dumitrașco Cracalei slujesc domniei mele dreptcredincios. De aceea, noi, văzînd a lor dreptcredincioasă slujbă către noi în țara noastră, i-am miluit, cu deosebita noastră milă, și le-am dat, și i-am miluit și le-am întărit de la noi, în țara noastră a Moldovei, niște poieni, care acele poieni au fost ascultătoare de țigul Cernăuți, iar pe urmă s-au omorît doi leși acolo, în acele poieni; deci țigul Cernăuți cînd a văzut că le vine pîră dinspre leși pe capul lor, iar ei s-au lepădat de acele poieni și au spus că nu sînt de hotarul țigului Cernăuți; deci pentru acele morți de leși ei au pierdut trei oameni din Șirăuți și doi oameni din Rohozna și au prins leșii pe un frate al lui Dumitrașco Cracalei, fiul bătrînului Cracalei fost staroste, și l-au răscumpărat din mîinile lor pentru trei sute taleri de argint, toți pentru acele morți ale leșilor.

Și întru aceasta, de asemenea, dăm și întărim boierului nostru Gavrilaș pîrcălab deosebit o seliște, anume Deniseuca, cu bălți de pește și tot venitul ce este dinspre acele poieni dinspre Jucica, care acea seliște a fost ascultătoare de ocolul țigului Cernăuți.

De aceea, acele poieni să fie boierului nostru Gavrilaș pîrcălab și lui Dumitrașco Cracalie drepte ocini, și acea seliște, anume Deniseuca, deosebit lui Gavrilaș pîrcălab, ca să le fie lor și copiilor lor, neclintit niciodată, în veci.

Iar cine s-ar încumeta să strice miluirea și întocmirea noastră, acela să fie blestemat și de trei ori blestemat de Domnul Dumnezeu, făcătorul cerului și al pămîntului, și de toți sfinții.

Și altul să nu se amestece.

Scris la Iași, în anul 7135 <1627> luna aprilie 8 zile.

+ Insuși domnul a zis.

Original, hîrtie, pecete aplicată, stricată; însoțit de o trad. germ. din 1783.

EDIȚII: Wickenhauser, *Bochotin*, p. 71—72, nr. X (trad. germ.); T. Balan, *Documente*, I. p. 196—197, nr. 100 (trad. rom. după Wickenhauser).

Loc rupt și șters.

1645 (7153) aprilie 1, Iași. Vasile Lupu voievod întărește lui Gavrilaş Mateiaș fost mare logofăt satul Denisauca și seliștea Ilișeni.

† М<н>а<о>стѣю б<о>жѣю, мы, Нв Басилѣе коевода, господарь Земан Мвладаскон. Знаменито чиним ис сям листом нашим късѣм кто на нем къзрит нан чточи его слышит уже прѣдоше прѣд нами и прѣд късним нашими мвладаскими болѣри, великими и малими късн мешчане вт трѣг Чернѣцскомѣ и тѣгали сѣ лицам, прѣд нами, съ нашего кѣрнаго и почтенѣаго болѣрина Гаврилаш Мѣтеаш був кел лвогфет радѣ едно село, Динесѣвка, что на рѣцѣ Прѣтѣ, ѣ колѣст Чернѣцскомѣ, меж Жѣшка и меж Линцеши, съ сѣножати и съ колотими рыбними, рѣкъщи мешчане Чернѣцски како ест тое село вт хотар трѣг Чернѣцскомѣ и зчинил им великѣ приселованѣ Гаврилаш лвогфет съ скою силою, а н<а>ше кѣрнѣи в<ы>ше писан Гаврилаш лвогфет тако втѣшал прѣд нами како ест емѣ права даанѣ и м<н>ловаанѣ вт поконнаго Мирѣи Барнѣвски коевода и сказова прѣд нами и нарѣденѣ за даанѣ и м<н>ловаанѣ на тое село выш<е> писан Динесѣвка съ мѣсто за сѣножати и съ колотами рыбными и съ вѣс хотар емѣ. Того ради, мы, вѣмотрѣхѣм съ н<а>ш<е>го съѣкта како неподобѣт нам разориты и сказиты даанѣ инших г<о>сп<о>д<а>ры прѣжде нас бывших, мы за зное дадохом и пом<н>ловахѣм съ тое село Динесѣвка съ вѣсего хотар покѣда живѣли из давно и съ колотами рыбными да ест выш<е> писанномѣ болѣринѣ г<о>сп<о>д<е>тка ми Гаврилаш Магѣаш був лвогфет прака даанѣи зрик и потѣрѣженѣ, а мешчани чернѣцкѣи вни зѣстали вт прѣд нами и вт вѣс законно земскаго како вт сѣлѣ на прѣд да не имаѣт вни тѣгати радѣ сѣм тѣж николиже, на вѣки вѣчнѣи.

И вт том, тѣже, прѣидѣ прѣд нами и прѣд нашими болѣри сѣбѣи наше Михѣилаш и Ывнашко дворниц<и> був и Маринкы, вѣщ<и> Барнѣвски стараго, по его доброн волю неким непонзженѣи ани приселован<и> и продал<и> своѣ права вти<и>на и дѣд<и>на . . . . .¹, ѣ ко>лост Дорѣнскомѣ, съ мѣсто за став и за мали на тоѣ потоцѣи и съ вѣс приход что тоѣ сѣище приходилоѣ съ част емѣ кѣгда сѣ раздѣлили съ нних братѣх емѣ, Аѣпашко Бѣчѣи и съ Ыѣана, почто вни продали част Михѣилаш вт село Клокѣчна, половина село, и вт Баскѣщци, тѣж<е> половина которѣи вти<и>на было ман добры та сѣищѣи нѣмѣ Илѣшкѣи вни продал нашемѣ вѣрномѣ и почтенным болѣринѣ Гаврилаш Мѣтеаш лвогфетѣ радѣ два сто талѣри сѣвѣрѣных; и паатна емѣ вѣс испѣлно тѣх пинѣси выш<е> писаннѣх ѣ талѣри сѣвѣрѣных вѣ рѣки сѣсѣт наше Михѣилашко, с<ы>нѣ Ивнашко дворники Маринкы, вѣщ<и> стараг<о> Бѣрѣовскѣи вт прѣд нами и прѣд нашим и болѣри.

Того радѣ, тѣх двѣ села выш<е> писанным Динесѣвка съ мѣстоѣ за сѣножати и съ колотѣ за рыбными и тоѣ сѣище Илѣшкѣи съ мѣсто за став и за мали да ест и вт г<о>сп<о>д<е>тка ми выш<е> реченномѣ болѣринѣ г<о>сп<о>д<е>тка ми кѣрнѣи и почтенѣи, Гаврилаш Мѣтеаш лвогфетѣ, прави вти<и>ни, и кѣпѣжи, и даанѣ, и зрик и потѣрѣженѣ, съ вѣсѣм дохodom, емѣ, и дѣтѣи его, и вничатѣм, и прѣвничатѣм, и прѣцѣратѣм и вѣсѣм родѣ емѣ, кто с<ѣ> изѣрет наближнѣи, непоколѣбѣи николиже<е>, на вѣки вѣчнѣи.

¹ Loc rupt.

И хотар тии прѣд реченнм селах да ест емѣ вт кѣси стороны по сконнм хотарн старѣи, покѣда из кѣка вживали.

И на то ест кѣра нашего г<о>сподств<а>[ми] кыш<е> писаннаго, мы, Ив Каснаѣе воевода, и кѣра прѣкѣзлюбленим сыномм г<о>сп<о>дств<а>ми, Ив Стефан воевода, Ивнна воевода и кѣра болѣрин наших: кѣра пана Григорѣе Ърѣке вел дворник Дванѣи Земли, и кѣра пана Гаврила гетмана, и кѣра пана Фома великаго дворника Бишнѣи Земли, и кѣра пана Тоадера Петричанко и Бѣлан прѣкѣлабове Хотинскаго, и кѣра пана Илѣе Шептелич портарѣ Свчаветѣи, и кѣра пана Миханла Фѣртѣна и Дамаскина прѣкѣлабове Немецкаго, и кѣра пана Гѣургѣе Бѣлкѣи и Квстантин прѣкѣлабове Романскаго, и кѣра пана Дѣмитрѣ Бѣхѣш спѣтарѣ и кѣра пана Гѣургѣе чашника, и кѣра пана Юргакѣе вистѣрника, и кѣра пана Гика сѣванника, и кѣра пана Кос<тѣ> комиса¹ и кѣ<ра>² кѣси болѣрин наших младавскихъ, великими и малими.

И по нашим животѣи и г<о>сп<о>дств<о>ванѣе, кто бѣдет г<о>сп<о>д<а>рѣ вт дѣтѣи наших или вт нашего родѣ или пак бѣд кого Богѣ изверет господарѣ бѣти наше земли младавскѣи, тот бы емѣ непорѣшит <нашего дан>³ѣи и потвержденѣе, нѣ але бы дали и вкрѣпили занеже сѣт емѣ правн штинни и кѣпекни и даанѣе.

И на бѣлаше крѣпост и потвержденѣе томѣ кѣсемъ кыш<е> писанномѣ, велѣли есмы нашемо кѣрному и почтенному п<а>нѣ, Тодерашкѣи Иновнѣ великому лѣгв<о>етѣ, писати и сѣ наш печат привѣсити кѣ семѣ листѣи нашемо.

Писа Дѣмитрашко вт Каснаю, в Мсох, в<ъ> л<ѣ>то <х>рѣг м<ѣ>с<е>ца април 7 дѣни.

Ив Каснаѣе воевода <м.р.>.

+ Din mila lui Dumnezeu, noi, Io Vasilie voievod, domn al Țării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se că au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici, toți ȧrgoveții din ȧrgul Cernăuți și s-au pîrit de față, înaintea noastră, cu credinciosul și cinstitul nostru boier Gavrilăș Măteiaș fost mare logofăt pentru un sat, Denisăuca, care este pe riul Prut, în ȧinutul Cernăuți, între Jușca și între Lințești, cu finațuri și cu bălți de pește, spunind ȧrgoveții din Cernăuți cum este acel sat din hotarul ȧrgului Cernăuți și le-a făcut lor mare asupra Gavrilăș logofăt al puterea lui, iar credinciosul nostru mai sus scris, Gavrilăș logofăt, așa a răspuns înaintea noastră că îi este dreaptă danie și miluire de la răposatul Miron Barnovschi voievod și a arătat înaintea noastră și drese de danie și miluire pe acel sat mai sus scris Dineseuca cu loc de finaț și cu bălți de pește și cu tot venitul său. Drept aceea, noi am socotit cu sfațul nostru că nu se cuvine să stricăm dania altor domni foști mai înainte de noi, noi din nou dăm și miluim cu acel sat Dineseuca cu tot hotarul pe unde au folosit de demult și cu bălți de pește ca să fie mai sus scrisului boier al domniei mele Gavrilăș Mateaș fost logofăt dreaptă danie, și uric și întărire, iar ȧrgoveții cernăuțeni, ei au rămas înaintea noastră și din toată legea țării ca de acum înainte să nu aibă ei a se plinge pentru această pricină niciodată, în vecii vecilor.

Și întru aceasta, de asemenea, au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri sluga noastră Mihăilaș și Ionașco fost vornic și Marina, nepoții lui Barnovschi cel bătrîn, de bunăvoia lui, nesilit de nimeni și nici asupra și au

¹ Ilizibil în xerografie.

² Omis.

³ Șters.

vîndut dreapta lor ocină și dedină. . . . . ¹, în ținutul Dorohoi, cu loc de iaz și de moară în acel pîrîu și cu tot venitul, care acea seliște i-a venit în partea lui cînd s-a împărțit cu frații săi, Lupașco Bucium și cu Axana, pentru că ei au vîndut parter lui Mihăilaș din satul Clocucina, jumătate de sat, și din Văscăuți, de asemenea jumătate, care ocină a fost mai bună, acea seliște, anume Ilișeni, el a vîndut-o credinciosului și cînstitului nostru boier Gavrilăș Măteiaș logofăt pentru două sute de taleri de argint; și a plătit el toți deplin acei bani mai sus scriși 200 taleri de argint în mîinile slugii noastre Mihăilașco, fiul lui Ionașco vornic și al Mărinicăi, nepoții bătrînului Bărnovschii, dinaintea noastră și dinaintea boierilor noștri.

Drept aceea, acele două sate mai sus scrise, Dinisăuca, cu locuri de finăț și cu bălți de pește, și acea seliște, cu loc de iaz și de moară, să-i fie și de la domnia mea mai sus zisului boier al domniei mele credincios și cînstit, Gavrilăș Măteiaș logofăt, dreaptă ocină, și cumpărătură, și danie, și uric și întărire, cu tot venitul, și copiii lui, și nepoților, și strănepoților, și răstrănepoților și întregului său neam cine i se va alege mai apropiat, neclintit niciodată, în vecii vecilor.

Iar hotarul acelor înaintea spuse sate să-i fie dinspre toate părțile pe vechile lor hotare, pe unde au folosit din veac.

Iar la aceasta este credința domniei noastre mai sus scrise, noi, Io Vasile voievod, și credința preaiubiților fii ai domniei mele, Io Ștefan voievod, Ioan voievod, și credința boierilor noștri: credința panului Grigorie Ureche mare vornic al Țării de Jos, și credința panului Gavril hatman, și credința panului Mihai Furtună și Damaschin pîrcălăbi de Neamț, și credința panului Gheorghie Vilcu și Costantin pîrcălăbi de Roman, și credința panului Dumitru Buhuș spătar, și credința panului Gheorghie ceașnic, și credința panului Iorgachie vistier, și credința panului Ghica stolnic, și credința panului Cos<tea comis> ² și credința tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici.

Iar după viața și domnia noastră, cine va fi domn din copiii noștri sau din neamul nostru sau iarăși pe cine va alege Dumnezeu să fie domn al țării noastre a Moldovei, acela să nu-i strice <danie> ³ și întărirea <noastră> ³ ci să-i dea și să-i întărească pentru că îi sînt lui dreaptă ocină și cumpărătură și danie.

Iar spre mai mare putere și întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului și cînstitului nostru pan, Todirașco Ianovici mare logofăt, să scrie și să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Dumitrașco din Vaslui, la Iași, în anul 7153 <1645> luna aprilie 1 zile.

Io Vasilie voievod <m.p.>.

Original, pergament, (pecetea, ce pare a fi atîrnată, nu se vede în xerografie); însoțit de o trad. germ. din 1783.

EDIȚII: Wickenhauser, *Bochotin*, p. 77–79, nr. XV (trad. germ.).

4

1645 (1753) mariei 24, Iași. Constantin Barbovșchii și soția sa, Anghelina, vînd o parte de ocină din Lențești lui Alecsi Cracalei.

Adecă eu, Costandin Barbovșchii, și cu giupîneasa mea, Anghelina, fata lui Pațuchi Cracalei. Scriem și mărturisim cu cest zapis al nost[ă]ru cum noi, de nime nevoiți, nici asupriți, ce de bunăvoia noastră, am vîndut a noastră dreaptă ocină și moșie din sat din Lențești, ce iaste pe Prut, în ținutul Cernăuților, din tot satul toată partea ce să va alege partea lui Pațuchi Cracalei, cu tot venitul; aceia

¹ Rupt în document.

² Ilizibil în xerografie.

³ Șters.

am vîndut văru-mieu, lui Alecsi, feciorul Măricuții Crăcăliasă, diréptu [diréptu] optuspredzece lei bătuți, bani gata. Și s-au sculat Alecsi Cracalei și ne-au făcut plată deplin întru mîna noastră aceia ce mai sus scriem 18 lei bătuți, toți deplin.

Și în tocmeala noastră s-au tîmplat dumnealui Costantin Drăgușescul și Pătrașco . . . . .¹ tă, și Isac Cucoranul, și Isar Grama, și Brîndzanul și Prodan Drăgușescul; și eu, Ionașco diiacul, am scris.

Deci noi, deaca am văzut de bunăvoie tocmeală și plată deplină, noi încă am întărit și de la noi lui Alecsii Cracalei ca să-și facă și direse domnești ca să hie direaptă ocină și moșie. Și pentru mai mare credință ne-am pus pecețile și am iscălit ca să se creadă.

При данъ Касиііе воєводи.

Ѥ Ис, въ лѣто «зри» мѣсеца мартіе кѣ.

† Из Костѣндинъ Барковскіи искаахъ <m. p.>².

Isac Cucoranul <m. p.>.

Из Исар Грама искаа <m. p.>.

Из Продан Дрѣгушескѣа <m. p.>³.

Original, hîrtie ; însoțit de o trad. germ. din 1783.

EDIȚII : Wickenhauser, *Bochotin*, p. 81—82, nr. XIX (trad. germ.).

5

1654 (7162) august 12, Iași. Gheorghe Ștefan voievod întărește lui Iordachie fost mare vistier jumătate din satul Lențești și mai multe părți din Valeva și Cucur, pe care le avea de la socrul său, Gavrilăș Mateiaș fost mare logofăt.

† Из Гевр҃ги Стефанъ воєвода, в<о>жюу м<н>л<о>стїю, г<о>сподарь Земли Молдавскон. Ѡже прїеде прѣд нами и прѣд нашими молдавскамы болѣри, великихъ и малыхъ, болѣринѣ наш Юргакїе вие вистѣрникъ и жаловали сѣ прѣд нами съ великою жалобъ и съ многа съсѣдителейъ въ болѣри и съ слѣги господства ми и съ многи людїи и сице рекъшъ прѣд нами аже нареденїе что имѣа теста своего Гаврилашъ Матїиашъ великомъ логофету вившинъ за вискъпленїе и за потеръженїе въ нинѣхъ господавы прѣжде насъ вискъшїи на половина село Линцецини, что на Прѣстѣ волостъ Черневецкомѣ, съ полѣни за сѣножатнїи, тѣхъ нареденїе въсѣ погнѣбошъ монастыр Драгомирнаа за козакъи когда пришли Тимошъ Хмѣлинскїе даже до градъ Сънаевскїи и по грабѣи и скази свѣта монастыр Драгомирна и възѣа въсѣ[а] имѣнїа къпцимъ н<н>⁴ нинимъ людїи которїи были тамъ и робѣа многи людїи и дрѣга; нинѣ имѣа тѣхъ прѣдъ господства ми болѣринѣ нашъ Юргакїе вистѣрникъ съ Гава въ . . . . .⁵ радїи една частъ въ того село Линцеци рѣкъшїи Гава аже въпрѣа слова естъ тоа частъ тестѣ болѣринѣ нашъ Юргакїе вистѣрникъ съ словоу своему, а нинѣ болѣринъ вше писанъ како въѣцаа прѣдъ нами аже естъ тоа частїи

¹ Șters.

² În zilele lui Vasile voievod.

La Iași, în anul 7153 <1645> luna martie 24

+ Eu Const <andin> Barbovschii am iscălit <m.p.>.

³ Eu Isar Grama am iscălit <m.p.>.

Eu Prodan Drăgușescul <m.p.>.

⁴ Omis.

⁵ Loc gol în document.

отнинѣ права купежна тѣстѣ своего Гаврилаш логофѣт от Гава, за дѣднинѣ и за вѣкѣшеніе что он имал ѡт Баснаіѣ Кракалѣ, како нам сказокал един вѣкатѣ за исписок за тѣж и за фѣрню ѡт Баснаіѣ воевода, како тѣгал сѣ и тогда съ Гава и зостал на нѣгѣу почто ѡн продал сам тоа част за отнинѣ, и нынѣ тѣкожде вѣрѣтал на него ѣкоже ходѣет съ хитростію и съ словес ѣжвини и зостал ѡн вѣсего закона.

И тѣже даем и потвѣржденіе болѣринѣ наш Нюргакѣ вѣстѣрник на его права ѡтнина и вѣкѣшеніа тѣстѣу своего више писаным на трѣта част ѡт село Балюка съ став, и съ садовѣ и съ вѣс прихѣд, что ест вѣ того волост, нижна част, что ест им права кѣпежна ѡт Исака, сынѣ Гаврила, вѣкѣ Тоадер и от вѣнци елѣ Мѣрон и ѡт сыновѣ Костантин.

И тѣже даем и потвѣрждаем на дрѣга част ѡт того село Балюка, ѡт трѣта част половина, съ став и съ вѣс прихѣд что ест им права кѣпежна ѡт Костантин, сынѣ Герман ѡт Линцеци, и ѣнци, вѣкѣ Мѣндрин.

И тѣже даем и потвѣрждаем болѣринѣ наш више писаномѣ на его права ѡтнина и измененіе что имал тѣстѣ своим Гаврилаш логофѣт съ Гаврила, сынѣ Думитрѣ Хѣждѣу, и Нѣкин; и дал Гаврила вѣсѣ част Костин. . . . .¹ что сѣ извѣрет ѡт село Балюка и ѡт Кѣчур, и ѡт вѣтрѣ селоу, и ѡт полѣ и ѡт вѣс прихѣд, а Гаврилаш логофѣт, тѣстѣ болѣринѣ наш Нюргакѣ вѣстѣрник дал елѣ вѣсѣ част елѣ за дѣдѣмѣ что сѣ извѣрет ѡт Черлена Балюка; и нареденіе что он имал за измѣно нини погнѣшо, а дрѣгим зостал.

Того радѣ, господство ми ѣкоже вѣидѣхом толика жалѣ и съ многа мѣртѣиѣ ѡт болѣри и ѡт сѣлѣи господства ми и ѡт нинѣ людѣ добри по вѣрѣснѣ, господствѣми вѣрѣвахѣм на ннѣ и ѡт нас ешеже дадохѣм и потвѣрѣдохѣм на тѣхѣ више писани части за ѡтнинѣ и село Линцеци и ѡт Балюка и ѡт Кѣчур, съ стави, и съ брѣдовѣ за мѣни, и ѡт полѣ, и ѡт царинѣ, и съ сѣкожати, и съ садовѣ, и съ мѣсто за пасики, и съ вѣс прихѣд како да ест елѣ прави ѡтнинѣ, и вѣкѣшеніе, и вѣрик, и измененіа и потвѣрженіа, съ вѣсѣм дохѣдолѣ, нѣпорѣчено нѣкѣланж, на вѣки. И нн да сѣ не вѣмнѣшет при сѣм листѣм господства ми.

Пис ѣ Мѣох, вѣ лѣто *ѣрѣкѣ мѣсеца август вѣ дѣни.

† Елѣм господинѣ вѣлѣ.

ѣз Нѣнашко вѣл логофѣтѣ искал <т.р.>.

† Нѣнашко Дрѣгѣш <писал>.

+ Io Gheorghe Ștefan voievod, din mila lu Dumnezeu, domn al Țării Moldovci. Iată a venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri moldoveni, mari și mici, boierul nostru Iordache fost vistier și s-a jeluît înaintea noastră cu mare jaloabă și cu multe mărturii de la boieri și cu slugi ale domniei mele și cu mulți oameni și așa a spus înaintea noastră că dresese ce le-a avut socrul său, Gavrilaş Mateiaș fost mare logofăt, de cumpărătură și de întărire de la alți domni care au fost înaintea noastră, pe jumătate din satul Lințești, ce este pe Prut, în ținutul Cernăuți, cu poieni de fină, toate acele drese au pierit la mănăstirea Dragomirna de cazaci cînd a venit Timoș Hmelnischie pînă la cetatea Sucevei și a prădat și a stricat sfînta mănăstire Dragomirna și a luat toată averea negustorilor <și>¹ a altor oameni care au fost acolo și au robît mulți oameni și altele; acum au

¹ Omis.

avut piră înaintea domniei mele boierul nostru Iordachie vistier cu Sava din . . . . .¹, pentru o parte din acel sat Lințești a spus Sava că îi este impresurată acea parte de socrul boierului nostru Iorgache vistier cu puterea sa, iar celălalt boier mai sus scris a răspuns înaintea noastră că acea parte de ocină este dreaptă cumpăratură socrului său, Gavrilăș logofăt, de la Sava, de dedină și de întărire ce a avut el de la Vasilie Cracalie, precum ne-a arătat o bucată de ispisoc de piră și de ferie de la Vasilie voievod, cum s-a pîrit și atunci cu Sava, și l-a rămas pe el pentru că el însuși a vîndut acea parte de ocină, și acum iarăși l-a aflat că umblă cu meșteșug și cu vorbe mincinoase și a rămas el de toată legea.

Și de asemenea dăm și întărim boierului nostru Iorgachie vistier dreapta sa ocină și cumpăratură socrului său mai sus scris, a treia parte din satul Valiuva, ce este în același ținut, cu iaz, și cu grădini și cu tot venitul, partea din jos, ce îi este dreaptă cumpăratură de la Isac, fiul lui Gavril, nepotul lui Toader, și de la nepoții lui Miron și de la fiii lui Constantin.

Și de asemenea dăm și întărim altă parte din acel sat Valeva, jumătate din a treia parte, cu iaz și cu tot venitul, ce îi este dreaptă cumpăratură de la Constantin, fiul lui Gherman, și de la Anița, nepoata Mîndrei.

Și de asemenea dăm și întărim boierului nostru mai sus scris dreapta sa ocină și schimbătură ce a avut socrul său Gavrilăș logofăt cu Gavril, fiul lui Dumitru Hăjdău, și Ileana; și a dat Gavril toată partea lui Costin . . . . .¹, ce se va alege din satul Valeva și din Cuciur, și din vatra satului, și din cîmp și din tot venitul, iar Gavrilăș logofăt, socrul boierului nostru Iorgache vistier, i-a dat toată partea sa de dedină ce se va alege din Cerlena Mare; și dresese ce el le-a avut de schimb, unele au pierit, iar altele au rămas.

De aceea, domnia mea, dacă am văzut atîtea jalobe și cu multe mărturii de la boieri și de la slugi ale domniei mele și de la alți oameni buni dimprejur, domnia mea le-am crezut și de la noi încă dăm și întărim acele mai sus scrise părți de ocină, și satul Lințești, și de la Valeva și de la Cuciur, cu iazuri, și cu vaduri de mori, și din cîmp, și din țarină, și cu finete, și cu grădini și cu locuri de prisăci, și cu tot venitul ca să-i fie drepte ocini, și cumpăratură, și uric, și schimbătură și întărire, cu tot venitul, neclintit niciodată, în veci. Și altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a domniei mele.

Scris la Iași, în anul 7162 <1654> luna august 12 zile.

+ Însuși domnul a poruncit.

Eu Ionașco mare logofăt am iscălit <m.p.>.

+ Ionașco Drăguș <a scris>.

Original, hîrtie, pecete aplicată, stricată; însoțit de o trad. germ. din 1783.

EDITII: Wickenhauser, *Bochotin*, p. 83—85, nr. XXI (trad. germ.); „Arhiva genealogică”, II, p. 47 (trad. rom. din 1727 ian. 8); T. Balan, *Documente*, II, p. 146—147 (trad. rom. din 1727 ian. 8, după „Arhiva genealogică”).

6

1661 (7169) iulie 18, Iași. *Gheorghe Ștefan voievod restituie și întărește lui Iordache fost mare vistier seliștea Denisauca și niște poieni.*

† Иѡ ГИРГН ШТЕФАН КОЕВОДА, БО>ЖІЮ МЕН>ЛО>СТІЮ, ГО>СП<О>ДА>РЬ ЗЕМАН МОЛДАВСКОН. БЖ>ГО> ГО>СП<О>ДСТВО> МИ ДАДОХОМ И ПОТВРЪДНОМ ЕСМИ ВОЛЕРНИИ НАШ ВКРНИ ЮДАКІ БИШІИ КЛА ВІСТІАРНИК ЕГО ПРАКОЮ УТН>НН И ДАНІЕ И МИЛО УТ НАРЪДЕНІЕ ЧТО ИМАЛ ЗА ДАНІЕ И ЗА МЕН>ЛОВАНІЕ ТЕСТВ СВОЕМ ГАРНАЛІШ МЪТІШ БНК КЛА Л<В>ГОФЕТ УТ МИРШН БАРНОВСКІ КОЕВОДА И УТ ИС-

¹ Loc gol în document.

cu Ionașco Ciuci, și Pintelei de acolo, și Ionașco Florescul, și Alexa Părciu, și alt Alexa Hlucinea, și Sirbul croitor și cu alți țirgoveți, și tineri și bătrâni, din acel țirg și s-au pîrît de față pentru acea seliște Dinaseuca și pen'ru acele poieni de finaț, cu răposatul Gavrilăș logofăt; deci el și atunci i-a rămas pe ei și a ținut de atunci pînă acum răposatul Gavrilăș logofăt, iar în urma lui a ținut boierul nostru mai sus scris Iordachie vistier, pînă cînd s-a întîmplat și s-a sculat țara noastră împotriva lui Vasilie voievod și s-a bătut cu el pe Sirbca, cu noi și cu țara noastră, și l-am nimicit pe el, și l-am învins și a fugit Vasilie voievod în țara cazacilor și a fost și boierul nostru care scrie mai sus cu el acolo, în acea țară.

Și întru aceasta a venit înaintea noastră Isac voit și cu toți țirgoveții din țirgul Cernăuți și așa au spus înaintea noastră că este a lor acea seliște Diniseuca și cu acele poieni de finaț, dreaptă ocină și dedină din hotarul țirgului Cernăuți, și li le-a impresurat Gavrilăș Măteias logofăt cu puterea sa. Deci domnia mea am făcut o carte de la domnie ca să aibă ei a ține acea seliște Diniseuca și cu acele poieni către hotarul țirgului lor, iar acum, dacă a venit înaintea noastră boierul nostru Iordache vistier și a arătat înaintea noastră acele drese care sînt mai sus scrise, de danie, și de miluire, și de pîră și de ferie, domnia mea și cu tot sfatul domniei mele am socotit și am aflat cu adevărat cum sînt drepte ocini și danie de multă vreme și nu se cuvine nouă să stricăm acele drese și, de asemenea, dăm și întărim boierului nostru, lui Iordachie, acea seliște Diniseuca și acele poieni ca să-i fie lui și copiilor lui drepte ocini, și uric și întărire, cu tot venitul, neclintit niciodată, în veci; și acea carte ce am făcut domnia mea în trecut să nu se creadă, ci să se ia de la ei. Și altul să nu se amestece înaintea acestei adevărate cărți a noastre.

La Iași, anul 7169 <1661>, luna iulie 18.

Însuși domnul a poruncit.

+ Racoviță Cehan mare logofăt m.p.

+ Dumitrașco <a scris>.

Original, hirtic, pecete aplicată, căzută; însoțit de o trad. germ. din 1783.

EDIȚII: Wickenhauser, *Bochotin*, p. 82—83, nr. XX (trad. germ.).

POMELNICUL TRIPTIC AL MĂNĂSTIRII SOLCA

DE

ION I. SOLCANU

Pentru cunoașterea istoriei epocii feudale românești pomelnicele așa-zise „ctitoricești”, format carte sau triptic, constituie importante documente istorice. Este suficient să amintim, în acest sens, pomelnicul de la Bistrița¹, cele trei pomelnice de la mănăstirea Sucevița², de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, pomelnicul de la Moldovița³, pomelnicul de la mănăstirea Bisericieni⁴ etc. Aceștia li se adaugă și pomelnicul, de aceeași importanță, de la mănăstirea Solca, ctitoria lui Ștefan Tomșa al II-lea.

Lucrat în lemn, avînd forma unui triptic compus dintr-un panou central și două canaturi mai scurte, pomelnicul de la Solca face parte din categoria „marilor pomelnice de lemn”, dar dimensiunile sale, de 1,270 m înălțime, 1,00 m lățime deschis și 0,450 m închis, îl situează pe primul loc în categoria acestora⁵. Asupra lui au făcut referiri, pe rînd, N. Beldiceanu⁶, O. Tafrali⁷, Erast Costea⁸ ș. a. N. Beldiceanu sesiza existența lui încă în deceniul nouă al secolului trecut

¹ Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941.

² La mănăstirea Sucevița se păstrează trei pomelnice, două format carte și unul în formă de triptic. Primul, scris în limba slavă pe 22 foi de pergament și 47 foi de hîrtie, cu începere de la 3 septembrie 1580, de mitropolitul Gheorghe Movilă; al doilea, e scris tot în limba slavă, pe 12 foi de pergament și 13 foi de hîrtie și al treilea, cel de format triptic, scris pe hîrtie aplicată pe lemn (vezi D. Dan, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 86—87 cu textul integral în Anexă”; pentru pomelnicul triptic indicăm lectura, cu corecturi, propusă de Victor Brătulescu, *Pomelnicul cel mare al mănăstirii Sucevița*, în „Mitropolia Moldovei și a Sucevei” (în continuare, M.M.S.), tom. XLIV, nr. 3—4, p. 185—204.

³ Theodora Voinescu, *Pomelnicul cu donatori al mănăstirii Moldovița*, în „Studii și cercetări de istoria artei” (în continuare, S.C.I.A.), an. X, p. 204—211; Scarlat Porcescu, *Pomelnicul triptic de la mănăstirea Moldovița*, în „M.M.S.”, tom. XXXIX, nr. 7—8, p. 530—545.

⁴ Theodor Codrescu, *Uricaru*, vol. XXIII, p. 309—378.

⁵ Ca dimensiuni, pomelnicului de la Solca îi urmează cel de la Sucevița și apoi cel de la Moldovița.

⁶ N. Beldiceanu, *Epitaful aflat la Bunești*, Iași, 1888, Extras din „Buletinul Societății de medici și naturaliști din Iași”, p. 12.

⁷ O. Tafrali, *Sculptura în lemn românească*, în „Arta și arheologia”, an. 1935—1936, fasc. 11—12, p. 18—19.

⁸ Erast Costea, *Ctitoria voievozului Ștefan Tomșa al II-lea de la Solca*, Cernăuți, 1939, p. 150—151 și foto de la p. 97. Autorul corectează în cîteva locuri lectura parțială făcută de Sim. Fl. Marian (vezi Sim. Fl. Marian, *Vartolomei Măzereanu. Condica mănăstirii Solca*, Suceava, 1902, p. VIII—IX).

transcriind primele zece rînduri din coloana în care sînt pomeniți domnii Moldovei. Atenția lui O. Tafrali a fost reținută de frumusețea motivelor sculptate, considerîndu-l, între pomelnicele din Moldova, ca fiind „cel mai frumos și mai mare, cu înălțimea de un metru și ceva” dar, dintr-o greșeală, profesorul ieșean publica o altă fotografie, aceea a pomelnicului de la mănăstirea Moldovița.

O privire de ansamblu asupra structurii, proporțiilor, ornamentației și tehnicii de lucru a pomelnicului este necesară. Format, așa cum arătăm mai sus, dintr-un panou central (1,270 m înălțime și 0,450 m lățime) și din două canaturi de forma unor uși împărătești (0,910 m înălțime și 0,275 m lățime), pomelnicul de la mănăstirea Solca se termină, în partea de sus a panoului central, cu un coronament sculptat (cca. 0,250 m înălțime) care era mărginit în partea superioară de un șir de fleuroni, acum dispăruți. Conturat de segmente de arcuri polilobate terminate în acoladă, coronamentul are în plin centru un medalion cu marginile perlate închis într-un cerc. De o parte și de alta a medalionului sînt dispuse simetric flori în formă de rozetă, granate, lălele în floare și boboci de lălele, motive cunoscute de ornamentația în piatră și în lemn a țărilor române încă din secolul anterior (la mănăstirile Moldovița și Sucevița le întîlnim în ornamentația unor analoage). În partea inferioară coronamentul este delimitat de o linie în relief punctată la distanțe egale de nouă grupe a câte trei perie. Linia perlata delimitează coronamentul de un dreptunghi pe care sînt conturate arce polilobate terminate în acoladă, asemenea celor ce conturează coronamentul în partea superioară și șase fructe de rodie pe vrejuri care se îmbină deasupra acoladei accentuîndu-i forma. Asemenea ornamente de proveniență orientală, formate din vrejuri și fructe de rodie, întîlnim și în pictura bisericii mănăstirii Sucevița la chenarele care delimitează unele registre. Nu ar fi exclus ca meșterul artist care a lucrat pomelnicul de la mănăstirea Solca să se fi inspirat pentru ornamentarea coronamentului și din broderia religioasă moldovenească de la începutul secolului al XVII-lea unde fructele de rodie pe vrej constituie uneori motiv de ornamentație. Așa, de pildă, la aerul datînd din 1612 de la mănăstirea Dragomirna, datorit de ctitorul ei, Anastasie Crimca, latul chenar floral, care reprezintă dealtfel și cea mai mare parte a broderiei, este bogat ornamentat cu vrejuri și fructe de rodie.⁹ În colțurile de sus ale dreptunghiului este plasată câte o floare-rozetă.

Spațiul nesculptat al dreptunghiului cuprins între arcele polilobate și cele trei coloane scrise ale panoului central era pictat. Cele două canaturi laterale sînt tăiate în partea superioară tot în formă de segmente de arcuri, unite în acoladă constituind, evident, o replică a părții superioare a coronamentului. Înălțimea de numai 0,910 m a celor două canaturi laterale îngăduia ca suprafața pictată a dreptunghiului, mărginită în partea de sus de cele șase fructe de rodie, să fie vizibilă chiar și atunci cînd pomelnicul era închis (vezi fig. de la p. 218).

Întreaga suprafață a tripticului deschis, cu excepția părții superioare a canaturilor laterale, care a fost pictată, este acoperită cu hirtie pe care sînt scrise numele ctitorilor, ale arhiepiscopilor și episcopilor, ale boierilor „mari și mici” etc. Închis, pomelnicul, datorită coronamentului sculptat de pe panoul central și al celor două canaturi terminate în partea superioară în arce polilobate, sugerează imaginea unor uși împărătești. Marginea exterioară a canatului din stînga avea o stinghie, acum dispărută, menită să acopere goul de îmbinare al celor două canaturi, în timp ce, alte două stinghii — traverse delimitau cîmpul central al canaturilor în partea de jos și de sus ale acestora. Privit închis, cu excepția unei mici porțiuni a părții de jos și a celei superioare a coronamentului, întregul cîmp al pomelnicului era pictat. Astăzi, din întreaga pictură se mai păstrează doar pe alocuri, mici insule de culoare și deci este imposibil de refăcut tematica ei numai pe baza observării directe. Partea de jos a canaturilor a fost doar pregătită pentru zugrăveală dar, din ceea ce s-a păstrat este cert că a fost destinată unei inscripții din care abia se mai deslușește dispunerea rîndurilor.

⁹ *Istoria artelor plastice în România*, vol. II, București, 1970, p. 144 și fig. nr. 217 și 218.

În ansamblul său ornamental, pomelnicul de la mănăstirea Solca constituia, prin armonia proporțiilor, prin frumusețea sculpturii, desigur armonios completată de pictură, o adevărată operă de artă. El își găsește un corespondent aproape identic în pomelnicul mănăstirii Moldovița, datat cu certitudine, pe baza unei inscripții, în deceniul cinci al secolului al XVII-lea (1644 iulie 5)¹⁰. Ceea ce deosebește structural pomelnicul mănăstirii Solca de cel al mănăstirii Moldovița este *dreptunghiul de sub coronament delimitat, în partea superioară, de linia perlată*, iar în partea de jos de cele trei coloane ale panoului central. În plus, sînt cele șase fructe de rodie care împodobesc cele două triunghiuri din stînga și din dreapta acoladei accentuînd totodată, prin forma și dispoziția lor, arcele polilobate terminate în acoladă.

Asemănarea structurală și ornamentală dintre cele două pomelnice (deocamdată numai în ceea ce privește elementele sculpturale) cu rezerva formulată mai sus, pînă la suprapunere, în special a coronamentelor, ne dă convingerea că sînt opera aceluiași meșter sau, cel puțin, o copie a unuia după celălalt. Identitatea elementelor florale, dispunerea lor ca și totala asemănare a dispunerii spațiilor pictate ale celor două pomelnice conduc la ideea că identitatea ornamentației a cuprins și tematica picturii lor, ceea ce ne permite să refacem, fie și ipotetic, pe baza a ceea ce s-a păstrat din pictura pomelnicului de la mănăstirea Moldovița, tematica picturii pomelnicului de la mănăstirea Solca. Astfel, în medalionul central al coronamentului era pictat chipul „Celui vechi de zile” ; sub coronament, pe panoul central, era pictată scena unei „Deisis” (care, spre deosebire de cea de pe pomelnicul de la mănăstirea Moldovița, era vizibilă chiar și atunci cînd pomelnicul era închis) încadrată de cite un înger și serafim pe fiecare parte interioară a celor două canaturi¹¹. Închis, pomelnicul ar fi prezentat în partea de sus a canaturilor scena „Sf. apostoli Petru și Pavel” pentru că acesta era și hramul bisericii mănăstirii Solca și, din același motiv, la pomelnicul mănăstirii Moldovița acest spațiu este pictat cu scena „Bunei vestiri”, cu îngerul păzitor de o parte și Fecioara de alta. Pe partea centrală a canaturilor, pe cele patru panouri a căror dispunere este vizibilă și acum, se găseau pictate scenele : „Buna vestire”, „Înălțarea”, „Tetrarhia patriarhală” urmate de un tablou votiv cu donatori¹². Partea de jos a canaturilor, asemenea pomelnicului de la mănăstirea Moldovița, a fost rezervată unei însemnări din care, după cum arătam mai sus, se distinge doar dispunerea ei în rînduri. Desigur că numai asemănarea pînă aproape la identitatea celor două pomelnice a făcut ca O. Tafrali să confunde pomelnicul mănăstirii Moldovița cu cel al mănăstirii Solca¹³.

Din comparația stilului de ornamentare sculpturală cît și din dispunerea identică a panourilor pictate de la cele două pomelnice triptice de la mănăstirile Moldovița și Solca, deducem că ambele datează din aceeași epocă. Cel de la Moldovița, după cum am văzut, este datat sigur. Care dintre aceste două pomel-

¹⁰ Th. Voinescu, *op. cit.* p. 204 ; *Istoria artelor plastice...*, p. 150 și fig. nr. 247.

¹¹ Th. Voinescu, *op. cit.*, p. 205 și fig. 1.

¹² *Ibidem*, p. 209 și fig. 2.

¹³ O. Tafrali, *op. cit.*, fig. 17. În fototeca Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, care a fost preluată de la Muzeul de antichități al Universității „Al. I. Cuza” — Iași, înființat de O. Tafrali, se găsesc mai multe fotografii ale pomelnicului de la mănăstirea Solca executate în anul 1928. Acestea, de o foarte bună execuție ne-au fost de un real folos la citirea textului și chiar la completarea lui acolo unde astăzi era ilizibil sau rupt. Făcînd această mențiune aducem un omagiu prof. O. Tafrali care dacă nu s-ar fi stins din viață la scurt timp după apariția articolului citat mai sus și-ar fi făcut singur corectura de rigoare.

nice este copia și care originalul vom putea răspunde abia după ce vom urmări textul pomelnicului în discuție ¹⁴.

COLOANA ÎNȚII

З(А)Є ПОМНИИ -

ѦТ СѦ СЦЕННО И-
НѦКЪ. Помѣ

НИ ГИ ДЦѢ РАБЪ
СВОНЪ.

ермона(Х) ИѦНАСѢ(Є)

ермона(Х) ИНХИЛОХІЄ

ермона(Х) ФИЛОТѢЮ

ермона(Х) ВЕНІАМИ(Н)

ермона(Х) ГЕДЕОН

ермона(Х) ІУСИФЪ

ермона(Х) ОУФНІА

ермона(Х) СНИВЕ(СТ)РЪ

ермона(Х) ГЕРВАСІЄ

ермона(Х) ОУФНІА(А)

ермона(Х) ПАВЕЛЪ

Со(А)КАНИ

ермона(Х) ДОРОДІЮ

ермона(Х) ЕВЛОГІЄ

ермона(Х) ІСАІА

ермона(Х) ЕФРЕМ

ермона(Х) НИКОЛАЄ

ермона(Х) АРСЕНІЄ

ермона(Х) ІГНАТІЄ

ермона(Х) СНИВЕ(СТ)РЪ

Со(А)КАНИ

ермона(Х) ПЕТРОНІЄ

ермона(Х) ПАРДОНІЄ

ермона(Х) ИНА(С)ТАСІЄ

ермона(Х) ІУАКИМ

ермона(Х) ФИЛОТѢЮ

ермона(Х) ГИДІОНЪ

ермона(Х) НИКОДИМ

ермона(Х) АНТОНІЄ

ермона(Х)* ДАМАСКИ(Н)

ермона(Х) КА(Р)НАВА

еросхимона(Х)* ИВАНЪ

еромона(Х) ДА(Н)Н(А), ермона(Х)

Aici se pomenesc

sfinții monahi.

Pomenescе,

Doamne, sufletele robilor
tăi.

ierimonah Athanasie

ieromonah Anihiohic

ieromonah Filoteiu

ieromonah Veniamin

ieromonah Ghedeon

ieromonah Iosif

ieromonah Theofil

ieromonah Silivestru

ieromonah Ghervasie

ieromonah Theofil

ieromonah Pavel

Solcani

ieromonah Dorotheiu

ieromonah Evloghie

ieromonah Isaia

ieromonah Efrem

ieromonah Nicolae

ieromonah Arsenie

Ieromonah Ignatie

ierimonah Silivestru

Solcani

ieromonah Petronie

ieromonah Parthenie

ieromonah Anastasie

ieromonah Ioachim

ieromonah Filoteiu

ieromonah Ghidion

ieromonah Nicodim

ieromonah Antonie

ieromonah Damaschin

ieromonah Varnava

ieroschimonah Ioan

ieromonah Danil, ieromo-
nah

¹⁴ Pentru editarea textului slav am folosit următoarele semne :

( ) pentru litere suprascrise, coborite de noi în text ;

< > pentru întregirile textului propuse de noi ;

**** pentru loc alb, text șters, rupt sau greu lizibil ;

* pentru începutul unei grafii noi.

COLOANA A II-a

З(Д)Є ПОМІННА(Т) -

сѧ монахѣ, инѣ-
кѣ, инѣкѣнѣ.Помѣни гн дшѧ
рабѣ сконхѣ.

мона(х) Силуана(н)

мона(х) Павелѣ

мона(х) Па(н)филіѣ

мона(х) Геро(н)діѣ

мона(х) Даниїлѣ

мона(х) Ларіон

мона(х) Геласіѣ

мона(х) Николаѣ

мѧна(х) Іѡрестѣ

мона(х) Геласіѣ

мона(х) Писіѣ

мона(х) Макаріѣ

мона(х) Ма(р)даріѣ

мона(х) Іѡаннѣ

мона(х) Серафим(м)

мона(х) Іѡаннѣ

мона(х) Іѡнѣ

мона(х) Іѡнннн

мона(х) Серафимѣ

Aici se pomenesc
monahii, călugării, călugă-
rițele.Pomenește, Doamne, sufle-
tele robilor tăi.

monah Siluoaan

monah Pavel

monah Panfilie

monah Gherondie

monah Daniil

monah Larion

monah Ghelasie

monah Nicolae

monah Iorest

monah Ghelasie

monah Paisie

monah Macarie

monah Mardarie

monah Ioann

monah Serafim

monah Ioann

monah Ioil

monah Ionichi

monah Serafimă

COLOANA A III-a

З(Д)Є ПОМІННАТ Сѧ БѢГО-

чистннѣн гп(д)ръ Земле Молдав-

сков ктитортѣ стѣн ѡбѣтѣ-

ли сн. Помѣни гн дшѧ рабѣ

сконхѣ.¹⁵

Іѡ Стефан коєвода

снѣ Томѣн коєвода, ѡцѣ

его и мти его и г(с)ж(д)а его,

Катерина и г(с)ж(д)а Циневра

Іѡ Левіинѣ коєвода и г(с)ж(д)а

<его>, Роксанда.

Aici se pomenesc binecîn-
stitorii domni ai țării
Moldovei, ctitorii acestui
sfinț lăcaș.Pomenește, Doamne, sufle-
tele robilor tăi.Io Ștefan Voievod
fiul lui Tomșa voievod,
tatăl lui, mama lui și
doamna lui,Caterina și doamna Gine-
vra.Io Leon voievod și doamna
lui, Roxanda.

¹⁵ Cuvîntul „svoih“ este scris în același rînd cu „Io Ștefan voievod“ dar aparține rîndului anterior. Din lipsă de spațiu, cel care a scris pomelnicul l-a coborît cu un rînd mai jos. Dovadă a acestui fapt este atît grafia cît și culoarea roșie cu care este scris. N. Beldiceanu, care a copiat aceste rînduri, n-a sesizat acest lucru ceea ce a împietat asupra traducerii (vezi N. Beldiceanu, *op. cit.*, loc. cit.).

Ёу Нлѣж коѡѡда, г(с)ж(д)а
 Магдалина, г(с)ж(д)а
 Рѡзанда н г(с)ж(д)а Пѣафіа.
 Ёу Богданъ коѡѡда.
 Ёу Радѡуль коѡѡда
 н г(с)ж(д)а ёго, Лоукіа
 н снѣ ёго, Ёу Стефа(н) коѡѡ(д)а.
 <Ёу> Радѡуль коѡѡда
 н г(с)ж(д)а ёго н ча(д) н(х).
 Ёу Мирѡнь Барновскы
 <коѡѡ>да н щѣ ёго
 н мѣти ёго.
 . . . . .
 <Ёу Василе коѡѡ>да н щѣ
 <ёго н мѣти> ёго, Ирѣна
 <н г(с)ж(д)а> ёго, Тѡдоска н ча(д)
 <нх Ёу Нѡ>анъ коѡѡда,
 . . . . . коѡѡда н г(с)ж(д)а ёго
 . . . . . н ча(д) н(х).
 . . . . .
 . . . . . с. коѡѡда
 . . . . . коѡѡда
 . . . . . <г>гѡ Лоукина
 . . . . . <Ёу> Стефа(н) коѡѡда
 <н мѣти ёго К>атрина.

Io Ilie voievod, doamna
 Magdalena, doamna
 Roxanda și doamna Agafia.
 Io Bogdan voievod.
 Io Radul voievod
 și doamna lui, Luchia,
 și fiul lui, Io Ștefan voievod
 < Io > Radul voievod
 și doamna lui și copiii lor.
 Io Miron Barnovschi
 < voievod > d și tatăl lui
 și mama lui.
 . . . . .
 < Io Vasile voie > vod și tatăl
 < lui și mama > lui, Irina,
 < și doamna > lui, Todosca
 și copii
 < lor Io Io > an voievod.
 . . . voievod și domna lui
 . . . . . și copiii lor.
 . . . . .
 . . . . . s voievod.
 . . . . . voievod.
 . . . < I > ui Luchina.
 . . . < I > o Ștefan voievod
 < și mama lui, C > atrina

COLOANA A IV-a

З(Д)Є ПОМИНИАТ СѦ

арХѣп(с)кпы н еп(с)кпы.

арХѣп(с)кпъ Анастасіе
 архіеп(с)кпъ Аѡданаіе
 еп(с)кпъ Евлогіе
 еп(с)кпъ Гѡургіе
 еп(с)кпъ Ефремъ
 еп(с)кпъ Оѡѡфанъ
 еп(с)кпъ Ёѡрестъ
 еп(с)кпъ Пѣадѡнь
 еп(с)кпъ Дѡниісіе
 еп(с)кпъ Анастасіе

Aici se pomenesc
 arhiepiscopii și episcopii.

arhiepiscop Anastasie
 arhiepiscop Athanasie
 episcop Evloghie
 episcop Gheorghie
 episcop Efrem
 episcop Theofan
 episcop Iorest
 episcop Agathon
 episcop Dionisie
 episcop Anastasie

ω(т) Πς(т)на	еп(с)кпъ Серафимъ	de la Putna	episcop Serafim
	архїеп(с)кпъ С(а)ава		arhiepiscop Saava
	архїеп(с)кпъ * Гедев(н)		arhiepiscop Ghedeon
ω(т)* Солка	еп(с)кпъ Даниїлъ	de la Solca	episcop Daniilă
ω(т)* Πς(т)на	архїеп(с)кпъ Антонїи	de la Putna	arhiepiscop Antonii
	. . . . .		. . . . .
ω(т)* Πς(т)на	архїмандрит Мнхаїлъ	de la Putna	arhimandrit Mihail
	Иврдаци и книгинна е'го. Тодерашко и		Iordachi și cneaghina lui.
	книгинна е'го. Монахъ Карлаам. Ивнъ,		Toderașco și
	Илие, Бѣлаша, Катрина, Мариа.		cneaghina lui. Monah Var-
	Иврдаци, Катрина и чадъ ихъ :		laam. Ion,
	Ко(с)тантинъ, Ивнъ, Балаша,		Ilie, Bălașa, Catrina, Maria.
	Сада, Илие, Марие, Пѣлхирѣ, Ивнъ.		Iordachi, Catrina și copiii
	. . . . .		lor :
	Шарбанъ *, То(а)дер, Илѣна и чадъ ихъ,		Constantin, Ion, Balașa,
	Тодерашко Ка(н)такозино.		Safta, Ilie, Marie, Pulheria,
	. . . . .		Ion.
	. . . . .		. . . . .
. . . . .	Їв(н) Балши и кнѣгинна е'го	. . . . .	Ion Balși și cneaghina lui
Балши	Мариа и чѣ(д) ихъ, Касилѣ и	Balși.	Maria și copiii lor Vasilie
. . . . .	кнѣгинна е'го Марие.	. . . . .	și cneaghina lui Marie
	Ида(м) и кнѣгинна е'го П(н)гѣлн-		Adam și cneaghina lui
	на и чѣ(д) ихъ Касилѣ.		Aghelina și copiii lor Va-
	. . . . .		silie.
	. . . . .		. . . . .
	Ивнѣшко *, Параскива		Ionașco, Paraschiva,
	Ил(к)са(н)дра, Мариа, Касилѣ		Alecsandra, Maria, Vasille
	Гѣвргїе, Сада.		Gheorghie, Safta.
Жи(т)ни- черю *	Мнхалати и кнѣгинна е'го	jitni- cerlu.	Mihalati și cneaghina lui
	Сада, Иврдати, Бѣлаша,		Safta, Iordati, Balașa,
	Замфиро и ве(с) род (н)хъ.		Zamfira și tot neamul lor.
	. . . . .		. . . . .
	Гѣв(р)гїе * Ярапѣ(л) и родъ ихъ.		Gheorghie Arapul și
			neamul lor.

COLOANA A V-a

З(Д)Е ПОМНИМЪ(Т) СЯ

БѢЛѢРЫ ВѢЛНКИ И МАЛЕНКИ.

Помѣни гн дшѣ рабы свѣонхъ.

Aici se pomenesc
boierii mari și mici.Pomenește, Doamne, sufle-
tele robilor < t > ăi.

Доупоу(а) и подроужіе его,
Ижскжнина и чж(д) н(х): Касиліе,

Ивна(ш)ко, Твадер, Гевргіе,
Никоарж, Интиміж и чж(д) н(х).

Никоарж, Маріж и чж(д) н(х):
Доупс(а)
Ивна(ш)ко, Чинаніа, Лазарь,
Настасіж и чж(д) н(х). Тиронь,
Гевр(р)гіе, Овдор, Ингелина,

Юрашко, Ифросина, Илза,
Ереміж, Кандакіж, Юра(ш)ко.

Доумитрашко, Илѣна,
Ивнашко, Крестіан
Индриу, Инка и чж(д) н(х).
Миханль, Твфана и чж(д) н(х).
Доумитра(ш)ко и подроужіе и
чж(д) н(х):
Гевргіе, Олма, Ипосто(а),
Доумитра(с)ко, Іваннь,
Никоарж, Діаманди, ѡцъ
его, Гевргіе, Конка и чж(д) н(х).

Доука и подроужіе его, Злата.
Доумитроу, Бежань,
Банко, Іваннь, Касиліе
Доумитрашко,
Коста(н)тин, Ифросина и чж(д):
Игнат, Софроніа
Коста(н)тин, Илѣна
Григоріе, Илзандра и . . . . .
Гевргіе, Маріа, Мэри . . . . .
Розанда и чж(д) н(х): Гринго . . .
Одохіа, Сабн(н), Маріж.
Григоріе и подроужіе
Интиміа. Доупоу(а),
Доумитроу, Роза(ш)да, Інна.
Иліе и кнегиня его,
Геркасіа. Стефань,
Тодера(ш)ко, Соломіа.
Накоу(а), Настасіа и чж(д) н(х):
Ипатіе, Тофана.
Гаврианца* и кнегиня его.
Пакка* и кнегиня его, Маріа.

Lupul și soția lui,
Păscălina și copiii lor : Vasilie,

Ionașco, Toader, Gheorghe
Nicoară, Antimia și copiii
lor.

Nicoară, Maria și copiii lor :
Lupul,
Ionașco, Cilibia, Lazăr,
Nastasia și copiii lor. Tiron,
Gheorghe, Theodor, Anghe-
lina,

Iurașco, Ifrosina, Alexa,
Eremia, Candachia, Iura-
șco.

Dumitrașco, Ileana,
Ionașco, Crestian
Andrieu, Anca și copiii lor.
Mihail, Tofana și copiii lor.
Dumitrașco și soția și copiii
lor:

Georghe, Toma, Apostol,
Dumitrașco, Ioann,
Nicoară, Diamandi, tătăl
lui, Gheorghe, Voica și
copiii lor.

Duca și soția lui, Zlata.
Dumitru, Bejan,
Baico, Ioann Vasile,
Dumitrașco,
Constantin, Ifrosina și copiii
Ignat, Sofronia,
Costantin, Ileana,
Grigorie, Alexandra și . . .
Gheorgie, Maria, Mări . . .
Roxanda și copiii lor : Grigo-
Odochia, Sabin, Maria.
Grigorie și soția
Antimia. Lupul,
Dumitru, Roxanda, Anna
Ilie și cneaghina lui,
Ghervasia, Ștefan,
Toderașco, Solomia,
Nacul, Nastasia și copiii lor :
Ipatie, Tofana.
Gavrilică și cneaghina lui.
Pavel și cneaghina lui, Ma-
ria.

Накоу(л) и книгинѣ еѣо,
Нѣна, вѣцѣ еѣо. Са(н)тимѣ
и вѣс ро(д) и(х).
Дѣурашко.

Іѡан* и книгинѣ еѣо, Іѡн. . . . .
и чѣ(д) и(х) Николан, Тоадѣр и
< . . . > ра < . . . > и х вѣцѣ еѣо. Николан,
Марі(ѣ)
Іандрѣ, Маріа.

Пелин*

Глигор, Настасіа и чѣ(д) и х:
Марна,

Гаврилаш, Добре(н)кѣ, Іѡнц
и чѣд и х:

Шѣфан . . . . .
. . . . .

Pelin

Nacul și cneaghina lui,
Ileana, tatăl lui. Santimia
și tot neamul lor.

Dumitrașco.

Ioan și cneaghina lui, An . . .
și copiii lor Nicolai, Toader
și < . . . > ra < . . . > lor. Tatăl
lui, Nicolai, Maria
Andrei, Maria,

Gligor, Nastasia și copiii
lor : Maria

Gavrilaș, Dobreică, Anița
și copiii lor :

Ștefan . . . . .
. . . . .

COLOANA A VI-a

З(д)ѣ поминѣт
сѣ вѣлѣху. Помѣ-
ни гѣ дшѣ ра(вѣ) свон(х).

Aici se pomenesc
boierii. Pomeniște,
Doamne, sufletele robilor
tăi.

Тѣртилѣ | Гѣургіе, Нѣна
и чѣ(д) и(х): Василіе, Іѣлек-
сандра, Ірина,
Іригорашко.

Tertilea. | Gheorghie, Ileana
și copiii lor : Vasilie, Ale-
xandra, Irina,
Grigorașco.

Бос . . . . | Тоадѣ(р), Мѣрика,
Тоадѣр.
Стрѣтѣла(т), Іѡнна,
Шѣфан, . . . ата и чѣд и(х).
Коста(н)тин, Іѣроси-
на, Іѡаннѣ, Іѡнтимѣ,
Коста(н)тин, Софро-
ніѣ, Маріѣ, Дамі-
іанѣ, Гѣургіе, Іѡнна,
Настасіѣ, Ірина,
Лѣоу(н)дарѣ, Дѣв(д)ѣра,
Зѣновіѣ, Ёдниміѣ,
Тоадѣр, Ірина,
Лазарѣ, Лѣпѣ(л), Ёднимі(ѣ).

Bos . . . | Toader, Mărica,
Toader.
Strătulat, Anna,
Ștefan, . . . ata și copiii lor.
Costantin, Irosina ,
na, Ioann, Antimia
Costantin, Sofro-
nia, Maria, Dami-
ian, Nastasia, Irina,
Leonard, Theodora
Zănovie, Eftimia,
Toader, Irina,
Lazăr, Lupul, Eftimia,

Бадю(л)* | Тѣдосіѣ Бадюл и подроужіѣ е(г)ѣ
Іѡнница и в(тѣцѣ) . . . . .
Максѣм и Маріа и чѣ(д)
и(х). Милѣлѣ(ѣ) (Бадюл), Іѣга-
фіѣ и чѣ(д):

Badiul | Todose Badiul și soția lui,
Anănița și tatăl . . .
Macsim și Maria și copiii
lor. Milălcea Badiul, Aga-
fia și copii :

Гіор(ъ)гнцѣ, Гіѣрнцѣ . . . . .
Прѣсвѣніе (Колчинскіе), Прѣсана.

Глигоріе (Корнѣскѣл), Глигѣмїа.

Настасїа, Гѣфїца.

Насилїе*
брат
владѣки
Евлогїе
Насилїе, Глигѣлина,
Пѣтра(ш)ко, Нїааш, Настасїе,
Александра, Гѣфїца,
Глигѣра(ш)ко,
Глигорїе, Бѣдокїа, Гіор-
гнцѣ, Александрѣ.
Глигѣлїа, Настасїа.

в(т)*
Бѣчѣци
Нѣкѣлїа Шефан и
кнѣгїннѣ егѣ Гли-
гѣлїа и чѣ(д) нїа
в(т)цѣ егѣ и мїа егѣ.
Нѣ(н) Крїстїна и чѣ(д) нїа.
Дѣдѣ, Марїа и чѣ(д) нїа.

Абѣза
Корнїк
Абѣза
логѣ-
фѣтѣ
Андрїе, Сафта, Ірина
и чѣ(д) нїа. Санѣда*
Нѣнїца, Нѣнїцѣ и чѣ(д) нїа¹⁶.

Помѣни гї . . . . .

Кїрїла, Нїана
и чѣ(д) нїа.

Тѣдосїа, Нїана,
Насилїе, Нїнат, Шефан,
Пѣтра(с)ка, Глигѣмїа,
Глигѣца и чѣд: Гаврил
Анна, Нѣ(н), Софронїе,
Глигѣмїа, Ко . . . . .
Тѣдора, Ко(с)тїн, Тоадѣр.
. . . . .

Ghiorgheiă, Agăricuț . . .
Arăseanie Volcinschie, Ac-
sana,
Gligorie Cornescul, Ante-
mia,

Nastasia, Gafița
Vasilie, Anghelina,
fratele
Pătrașco, Iliș, Nastasie,
vlădicăi
Alexandra, Gafița
Evloghie
Gligorașco
Gligorie, Odochia, Ghior-
ghiț, Alexandra.
Anghelușă, Nastasia.

de la
Băcești
Neculcea Ștefan și
cneaghina lui An-
ghelușă și copii lor,
tatăl lui și mama lui.
Ion, Cristina și copii lor.
David, Maria și copii lor.

Abaza
vornic.
Abaza
logofăt.
Andrei, Safta, Irina
și copii lor : Sanda
Ioniță, Ioniță, și copii lor.

Pomenește, Doamne,.....
Chirila, Ioana,
și copii lor.
Tudosî, Ioana,
Vasilie, Ilnat, Ștefan,
Părăsea, Antimia,
Anița și copii. Gavril
Anna, Ion, Sofronie.
Antimie, Co . . . . .
Tudora, Costin, Toader,
. . . . .

COLOANA A VII-a

З(д)ѣ помїнїаѣт

сѣ чѣцї мїрїни.

Помїни гї дѣлїа свѣнїа.

Григорїе и подрѣ-
жїе е(г)ѣ, Тоѣдора.
Іосїфѣ, Насилїа,

Aici se pomenesc

oamenii mireni

Pomenește, Doamne, sufle-
tele lor.

Grigorie și so-
ția lui, Tudora.

Iosif, Vasilica,

¹⁶ Din cauza spațiului redus cuvîntul „ih“ a fost scris pe rîndul anterior.

Аѳанасіе, Аѳаѳіа,
 Анна, Саава, Георгіе,
 Ирина.
 Анница, Павелъ,
 Анисіа.
 Симѡн(и), Анисіа,
 Іѡанъ, Кръстина,
 Брѣса(и), Рада, Нс-
 ца, Анна, Петра, А(и)на,
 Стръѣсла(т), <...> ирисца,
 Іѡанъ, Авраміе,
 Георгіе, Макаріе,
 Никифор, Настасіа,
 Гаврил, Параска, Ге-
 оргіе, Тодосіа и чл(а) и(х).
 Герасим, Ефимка,
 Дѣмитръ, Анастасіа,
 . . . . . Тоадер,
 Георгіе, Ереміа,
 Тоадер, <...> нѣа,
 Обрѣжїе, Анна.
 Георгіе, Максим
 и подрѣжїе е(го), Тодо-
 ска и чл(а) и(х). Данїиль,
 Накъ, Катрина,
 Георгіе, Ирина.
 Гаври(л) и подрѣжїе
 е(го) и чл(а) нѣа.
 Георгіе, Аксана,
 Лупул(л) и подрѣжїе е(го),
 Марика и чл(а) нѣа,
 Григорашки.
 Нистор* и подрѣжїе е(го),
 Тодосіа и чл(а) нѣа.
 Симѡн(и)* и подрѣжїе е(го),
 Тодосіа.
 Иремїе* и подрѣжїе е(го),
 Одохїа и чл(а) и(х).
 Глигѡрін*, Магдали-
 на, Марика.
 Тоадер*, Софронї.
 Глигорїе, Ондѣрей,
 Итика, Іѡ . . . . . а,
 Симѡн(и), А . . . . . е(го).

Athanasie, Agafia,
 Anna, Saava, Gheor-
 ghie, Irina.
 Annița, Pavel,
 Anisia.
 Simion, Anisia
 Ioan, Crăstina,
 Brăsan, Rada, Nu-
 țul, Anna, Petra, Anna
 Strățulat, <...> iriuța,
 Ioann, Avramie,
 Gheorghie, Macarie,
 Nichifor, Nastasia,
 Gavril, Parasca, Ghe-
 orghie, Todosia și copii lor.
 Gherasim, Eftinca,
 Dumitru, Anastasia,
 . . . . . Toader,
 Gheorghie, Eremia,
 Toader, <...> nia,
 Obreajie, Anna,
 Gheorghie, Maxim
 și soția lui, To-
 dosca și copii lor. Daniil,
 Nacu, Catrina,
 Gheorghie, Irina,
 Gavril și soția
 lui și copii lor.
 Gheorghie, Acsana,
 Lupul și soția lui,
 Marica și copii lor,
 Grigorașco.
 Nistor și soția lui,
 Todosia și copii lor.
 Simeon și soția lui,
 Todosia.
 Iremie și soția lui,
 Odochia și copii lor.
 Gligorii, Magdali-
 na, Marica.
 Toader, Sofronii
 Gligorie, Ondfrei,
 Itica, Io . . . . . a,
 Simion, L . . . . . lui.

Scris pe hîrtia aplicată pe cele trei panouri de lemn, cu cerneală roșie (ini-
 țialele) și cu cerneală neagră, de-a lungul a șapte coloane, textul pomelnicului
 poate fi citit, în cea mai mare parte, în bune condițiuni. Primele două coloane

sînt rezervate „sfințiilor monahi „—ieromonahilor — și „monahilor“, călugărilor și călugărițelor“. Cea de a treia coloană, a voievozilor Moldovei, începe, cum era firesc, cu ctitorul bisericii, Ștefan Tomșa al II-lea „fiul lui Tomșa voievod“ și al „doamnei lui, Caterina“¹⁷, urmînd apoi „doamna Ginevra“¹⁸, prima soție a ctitorului și copiii săi, Leon¹⁹, cu soția lui, doamna Roxanda, Ilie, Magdalena, Roxanda și Agafia. Ilie Tomșa, amintit în pomelnic ca „voievod“, a fost vornic de Vrancea, menționat ca atare în 1636 și 1637²⁰. El nu mai este reținut de niciunul din celelalte pomelnice în care întîlnim familia lui Tomșa al II-lea. Dintre fiicele lui Ștefan Tomșa al II-lea, Magdalena și Roxanda — Ruxanda — sînt atestate documentar²¹, iar Agafia nu este amintită, asemenea fratelui său Ilie, de niciunul din celelalte pomelnice de epocă. Este greu de crezut că ar fi una și aceeași persoană cu Nastasia, menționată în pomelnicul mănăstirii Bisericanii²², cu atît mai mult cu cît „din două documente de la Vasile Lupu, din 20 octombrie 1637 și 24 noiembrie 1638“, aflăm că Ștefan Tomșa a avut și alte fete²³.

¹⁷ Testamentul lui Ștefan Tomșa I menționează ca soție a sa pe Candachia. Contradicția a fost semnalată de Ștefan S. Gorovei într-un documentat studiu privind genealogia familiei lui Tomșa (Șt. S. Gorovei, *Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa*, în „Revista Arhivelor“ an. XLVIII, vol. XXXIII, nr. 3, p. 376). În testamentul lui Ștefan Tomșa din Lemberg, 1564 mai 5, soția sa legitimă este numită *Cambaciam*, vezi Hurmuzaki, *Supliment*, II, vol. I, p. 238—239.

¹⁸ Este curios că tocmai pomelnicul de la Solca omite pe doamna Axana — Axanina — cea de a doua soție, reținînd în schimb numele primei soții, Ginevra, care a murit curînd după venirea în țară și urcarea pe tron a lui Ștefan Tomșa al II-lea căci, în 1613 martie 20 era deja căsătorit cu Axana (vezi N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 2—3). Din corelarea acestor date sîntem tentați să credem că doamna Ginevra a fost înmormîntată la Solca, de unde și respectul față de memoria ei. Doamna Ginevra mai este menționată, fără doamna Axana, în pomelnicul de la Sf. Ilie — Suceava (vezi I. Zugrav, *Biserica Sf. Ilie de lingă Suceava*, în „M.M.S.“, tom. XLV, p. 651) și de la mănăstirea Bisericanii, în două locuri (Th. Codrescu, *Uricaru*, vol. XXIII, p. 310 și 362). Același pomelnic al mănăstirii Bisericanii, la fila 54, pentru ziua de 14 octombrie, amintește pe „Io Ștefan voievod și părinții lui și doamna Axana și copiii săi care au dat satul Troița și odăjdii bisericii (*Ibidem*, p. 338). Cele două soții ale lui Ștefan Tomșa al II-lea, Ginevra și Axana, sînt menționate împreună în pomelnicul mănăstirii Slatina (vezi *Inscripțiile medievale ale României. vol. I. Orașul București*, Ed. Academiei, București, 1965, p. 326) și în pomelnicul refăcut al Episcopiei de Roman, unde Ștefan Tomșa al II-lea a ctitorit biserica Sf. Voievozi (vezi Melchisedek, *Cronica Romanului*, București, 1875, p. 203).

¹⁹ Leon Tomșa, voievod al Țării Românești, este întîlnit alături de doamna sa, Roxanda, în pomelnicele de la mănăstirile Slatina (*Inscripțiile...*, loc. cit.) și Probota (Melchisedek, *Notițe istorice și arheologice*, București, 1885, p. 153) și, singur, în pomelnicul mănăstirii Bisericanii (Th. Codrescu, *Uricaru*, vol. XXIII, p. 362).

²⁰ D. Ciurea, *Organizarea administrativă a Moldovei în sec. XIV—XVIII*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie“ Iași, II, 1965, p. 18.

²¹ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 380.

²² Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 310 și 362.

²³ Șt. S. Gorovei, *loc. cit.* Autorul studiului, amintind pe copiii lui Ștefan Tomșa al II-lea, Leon, Ilie, Magdalena, Roxanda și Nastasia, scria că „aceștia se pare că sînt toți copiii săi, căci pomelnicele și documentele nu mai amintesc alte nume“, or, după cum am văzut, pomelnicul de la Solca menționează și pe o Agafia.

Pomelnicul de la mănăstirea Solca indică și pe nepoții lui Ștefan Tomșa al II-lea, fiii lui Leon Tomșa, pe Bogdan²⁴ și pe Radu²⁵ (Leon), voievod al Țării Românești între 1664—1669 și pe fiul acestuia, Ștefan, căsătorit în 1681 cu Ecaterina, fiica voievodului Gheorghe Duca. În lista voievozilor, acestui strănepot al lui Ștefan Tomșa al II-lea și ultimul dintre descendenții săi pomeniți în tripticul de la mănăstirea Solca, îi urmează Radu Mihnea, Miron Barnovschi²⁶, Vasile Lupu cu părinții lui, doamna Tudosca și copiii lor după care sînt scrise și alte nume de voievozi însă greu lizibile. Ultimile două însemnări de pe această coloană sînt „Ștefan voievod“ (penultimul rînd) și „Catrina“ (ultimul rînd). Erast Costea identifică în aceste două nume pe „Ștefan voievod, fiul lui Radu voievod și pe doamna sa Catrina“²⁷ (subl. ns.). Opinia lui Erast Costea este contrazisă de chiar pomelnicul mănăstirii Solca căci, după cum am văzut mai sus, Ștefan voievod, fiul lui Radu Leon, nepot lui Leon Tomșa și strănepot lui Ștefan Tomșa al II-lea, este menționat imediat după „Radu (Leon, n. ns.) voievod și doamna lui, Luchia“. În atare situație, ultimile două nume din coloana voievozilor nu pot fi decît ale lui Ștefăniță voievod, fiul lui Vasile Lupu și al soției sale Caterina — Ecaterina. Știind că Ștefăniță Lupu a domnit pînă în septembrie 1661, an în care a și murit, deducem că pomelnicul de la mănăstirea Solca a fost scris după această dată dar nu mai tîrziu de septembrie 1665 cînd Eustratie Dabija voievod, nementionat în pomelnic, va muri.

Pentru restrîngerea acestei perioade de datare a pomelnicului de la Solca ne vine în ajutor coloana a doua de pe panoul central, rezervată pomenirii mitropoliților și episcopilor. Aici sînt scrise, cu aceeași caligrafie, numele mitropoliților Anastasie (Crimca) și Athanasie și ale episcopilor Evloghie²⁸, Gheorghe²⁹, Efrem³⁰, Theofan³¹, Iorest³², Agathon³³, Dionisie³⁴, Anastasie³⁵, Serafim

²⁴ Este întîlnit și în pomelnicul mănăstirii Slatina (vezi *Inscripțiile...*, p. 326).

²⁵ Amintit alături de o Archirie, ca soție a sa, în pomelnicul mănăstirii Slatina, în timp ce pomelnicul mănăstirii Solca indică drept soție a sa pe doamna Luchia.

²⁶ Print-un document din 1623 iunie 25, Miron Barnovschi, pe atunci pîrcălab de Suceava, dăruia mănăstirii Solca satele Mlinăuți și Plopeni cu mori, heleșteu și bălți de pește și alt sat Căcăceni, pe Cracău, în ținutul Neamț, pe care îl avea dănic de la moșul său, Simion Stroiici. Miron Barnovschi cerea călugarilor mănăstirii Solca „să aibă a scrie pre părinții noștri și pre noi și pe moșul nostru Simion Stroiici în pomelnicul cel mare“ (vezi *D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVII, vol. V, doc. nr. 309 și 310, p. 232—234). Ajuns voievod, Miron Barnovschi făcea alte importante danii mănăstirii Solca (vezi *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XIX, întocmit de Haralambie Chircă, doc. nr. 19, 121 și 191).

²⁷ Erast Costea, *op. cit.*, p. 151.

²⁸ Episcop de Rădăuți între 1623—1627; 1629—1639 (vezi V. A. Urechia, *Inscripțiuni după manuscrise*, București, 1887, p. 4 și D. Dan, *Cronica episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, p. 77—88).

²⁹ Episcop de Huși între 1633—1645 (vezi Melchisedek, *Cronica Hușilor*, București, 1869, p. 114—116).

³⁰ Al treilea episcop de Huși (vezi Melchisedek, *op. cit.*, p. 103) și de Rădăuți între 1616—1623 (vezi D. Dan, *op. cit.*, p. 75—76).

³¹ Episcop de Rădăuți între 1646—1645 (*idem*, p. 85).

³² Episcop de Rădăuți între 1645—1656 (*ibidem*, p. 86) și de Huși în 1656, an în care se retrage la mănăstirea Secu (vezi Melchisedek, *Cronica Romanului.*, p. 229).

³³ Episcop a cărui păstorie nu este cunoscută. Probabil este una și aceeași persoană cu Agathon care, în pomelnicul mănăstirii Moldovița, este amintit după mitropolitul Athanasie ot Moldovița (1629—1633) și înainte de episcopul Teofan (1646—1654), vezi Sc. Porcescu, *op. cit.*, p. 540.

³⁴ Episcop de Rădăuți între 1628—1629 (D. Dan, *op. cit.*, p. 78—79) și de Roman, între 1630—1634 (Melchisedek, *Cronica Romanului.*, p. IV).

³⁵ Episcop de Rădăuți între 1639—1645 (vezi D. Dan, *op. cit.*, p. 81—84) și, de Roman, între 1651—1657 (Melchisedek, *op. cit.*, p. 232).

de la Putna și, numele mitropolitului Sava. După numele acestora lista continuă cu o altă grafie.

Pentru restrângerea perioadei în care a fost scris pomelnicul în discuție interesează doar ultimile două nume: „episcopul Serafim, de la Putna” și „arhiepiscopul Saava”. Un episcop cu numele de Serafim dar cu „metania de la mănăstirea Agapia” este cunoscut ca episcop de Huși între 1660—1667³⁶ și, de Rădăuți, între 1667—1685³⁷; or, cel menționat în pomelnicul mănăstirii Solca este, după cum arată însemnarea marginală, de „postrig” de la mănăstirea Putna și deci nu poate fi una și aceeași persoană cu acel episcop Serafim care a păstorit la Rădăuți între 1667—1685. Cu excepția episcopilor Gheorghie (de Huși între 1633—1645) și Agathon (a cărui păstorie nu este cunoscută, întâlnit însă și în pomelnicul mănăstirii Moldovița), toți ceilalți episcopi menționați pînă aici de pomelnicul mănăstirii Solca au păstorit *numai la Rădăuți sau și la Rădăuți*. Avînd în vedere această observație cît și faptul că în pomelnicul mănăstirii Sucevița este menționat, după episcopii Gheorghie de Huși (1633—1645) și Iorest de Rădăuți (1646—1654) un episcop Serafim din Rădăuți³⁸ înclinăm să credem că acel *episcop Serafim de la Putna* din pomelnicul mănăstirii Solca este unul dintre episcopii de Rădăuți a cărui păstorie, poate de numai cîteva luni, rămăsă necunoscută, a fost anterioară celui Serafim care a păstorit între 1667—1685.

„Arhiepiscopul Saava” (ultima însemnare făcută de aceeași mînă care a scris grupul arhierilor de pînă la el precum și întreaga coloană a voievozilor, căci numai atît ne interesează în cazul de față), este una și aceeași persoană cu mitropolitul Sava al Moldovei care a păstorit între 1659 și pînă în 1663 cînd „se pare că s-a retras de pe scaunul mitropolitan la mănăstirea Secu unde a și murit la 5 ianuarie 1664”³⁹ și deci, menționarea lui în pomelnicul mănăstirii Solca nu se putea face decît după această dată. Faptul că lista domnilor se oprește la Ștefăniță Lupu (septembrie 1661) iar lista arhierilor, însemnați cu aceeași grafie, la mitropolitul Sava (decedat la 5 ianuarie 1664), dovedește că pomelnicul a fost scris după această dată dar, nu mai tîrziu de septembrie 1665 cînd a murit Istratie Dabiya voievod, nementionat în pomelnic. Deci, pomelnicul mănăstirii Solca este o creație posterioară celui de la mănăstirea Moldovița, la mică distanță în timp, ceea ce și explică din punct de vedere al realizării artistice micile deosebiri semnalate dar și asemănările izbitoare dintre cele două pomelnice.

Donatorul acestei opere a fost desigur, unul dintre descendenții cîtorului mănăstirii Solca, poate chiar Radu Leon și fiul său Ștefan căci numai așa se explică prezența lor în rîndul celor „pomeniți” deși, știut este că în acea perioadă erau încă în viață.

Lista arhierilor se continuă cu o altă grafie, cu mitropolitul Ghedeon (între 1664—1671)⁴⁰ apoi, cu episcopul Daniil, de la Solca, desigur, episcopul de Roman în intervalul înălțurării lui Athanasie (1729—1733) căci, despre acest Daniil se spune în catafistul breslelor că era de „metanie de la mănăstirea Solca”⁴¹.

Afirmația lui Melchisedek este întărită de o inscripție de pe un vas lucrat în lemn, de dimensiuni modeste, avînd forma unui potir, văzut de noi la biserica Arbure din județul Suceava. Scrisă îngrijit, cu cerneală neagră, de jur-împrejurul potirului, inscripția arată că: *Сѣна gropница сѣмкорн е(р)монахъ Гѣдѣв(н), клн снгар(х)ъ w(т) Солкн, при епн(с)копѣ Данилк Романскомъ. К(л)ъто Зслн, мцѣ фѣсрар. Днъ кѣ*. (Această gropniță a făcut-o ieromonahul Ghedeon, ecle-siarh al mănăstirii Solca, în vremea episcopului Daniil al Romanului. Anul 7238 (1730), luna făurar, ziua 23).

³⁶ Melchisedek, *Cronica Hușilor...*, p. 126—131; După D. Dan a păstorit între 1659 — mai 1667 (vezi D. Dan, *op. cit.*, p. 88 și nota 2 de la p. 90).

³⁷ D. Dan, *op. cit.*, p. 90—92; Melchisedek, *Cronica Romanului...* p. 233,

³⁸ V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 193.

³⁹ N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, ed. a II-a, vol. I., p. 394.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Melchisedek, *Cronica Romanului...*, p. 20—21.

Din secolul al XVIII-lea datează și însemnarea familiei Cantacuzinilor moldoveni în frunte cu Iordache, marele vistiier al lui Vasile Lupu, apoi Toderașco, mare vistiier în timpul domniei lui Duca vodă și cu fiii săi, Ion, Ilie și Catrina, atestați documentar și fiicele Bălașa și Maria. Dintre fiii lui Toderașco lipsește Vasile Cantacuzino care ar putea fi identificat cu „monahul Varlaam”, menționat în pomelnic după Toderașco Cantacuzino. Vasile Cantacuzino, poate chiar acest monah Varlaam și fratele său Ilie, dăruiau mănăstirii Solca satul Ciorsaci, danie întărită de Antioh Cantemir la 9 iunie 1705⁴². Dar ceea ce explică locul de cinste al familiei Cantacuzinilor în pomelnicul mănăstirii Solca este înrudirea lor cu familia lui Ștefan Tomșa al II-lea, prin căsătoria lui Toderașco Cantacuzino cu Safta, nepoata ctitorului mănăstirii Solca⁴³.

Iordache II Cantacuzino-Deleanu și soția sa, Caterina, sînt pomeniți „cu copiii lor Costantin, Ioan, Balașa, Safta, Ilie, Maria, Pulheria, Ion” ceea ce confirmă afirmația făcută de N. Iorga care amintește însă și de un alt fiu Iordache, neîntîlnit în pomelnicul mănăstirii Solca⁴⁴.

Familiei Cantacuzino îi urmează, în pomelnicul mănăstirii Solca, familia Balș: Ion Balș⁴⁵ cu cneaghina lui, Maria⁴⁶, și fiul lor, Vasile, cu cneaghina lui, Maria⁴⁷, Adam Balș cu cneaghina lui, Anghelina, și fiul lor Vasile. Este sigur că menționarea familiei Balș s-a făcut, cel mai devreme, la jumătatea secolului al XVIII-lea cînd, cei pomeniți nu mai erau în viață.

Coloana a cincea, a boierilor „mari și mici”, începe cu Lupul Stroici logofăt și soția lui, Păscălina, reținută și de pomelnicul cel mare al mănăstirii Sucevița⁴⁸ cu deosebirea că pomelnicul de la mănăstirea Solca amintește și pe fiii lor, Vasile și Ionașco, atestați documentar⁴⁹, apoi pe Gheorghie, Nicoară și Antimia⁵⁰. Lor le urmează Nicoară Prăjescul cu cneaghina lui, Maria, și fiii lor; Lupul, Ionașco și Cilibia⁵¹. Printr-un document din 16 mai 1623, Lupul și Ionașco Prăjescul dăruiau mănăstirii Solca casele lor din ȋrgul Suceava, cu pivniță de piatră, pe Ulița Armenească, „ca să ne serie pe noi și pe părinții noștri în sfîntul marele și micul pomelnic”⁵².

„Lazăr, Nastasia și copiii lor”, menționați după familia lui Nicoară Prăjescul, nu pot fi decît părinții popii Aftanasie — Athanasie — care dăruia, la 30 august 1633, mănăstirii Solca stupii cumpărați cu banii realizați din vînzarea părții de sus a satului Milișăuți „ca să fie pomenire din an în an mie și părinților mei,

⁴² Erast Costea, *op. cit.*, p. 227.

⁴³ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 386.

⁴⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 173. În pomelnicul bisericii Sf. Arhangheli, din Pașcani, între copiii lui Iordache Cantacuzino și ai Catrinei apare totuși menționat și un Iordache (Vezi Virgil Drăghiceanu, *Biserica din Pașcani*, în B.C.M.I. anul XIX (1926), fasc. 49, p. 123).

⁴⁵ Mare vornic al Țării de Sus între 1685 martie 1 și ante august 25 (vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, sec. XIV—XVII, București, 1971, p. 342).

⁴⁶ Una din cele trei soții ale lui Ionașco Balș, (*ibidem*).

⁴⁷ Probabil fiica lui Ștefan Hîjdău sau fiica adoptivă a lui Ilie Sturza paharnic (*ibidem*).

⁴⁸ V. Brădulescu, *op. cit.*, p. 197.

⁴⁹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 326 și notele 10—11 de la p. 327.

⁵⁰ În nota *Un pahar moldovenesc din secolul al XVI-lea* (în volumul *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1905, p. 645—650) cercetătoarea Corina Niculescu identifică, pe baza unei inscripții, un alt fiu al lui Lupu Stroici logofăt, pe nume *Busnea*. N. Stoicescu consideră că „este posibil ca, în acest caz, „fiu” să fie utilizat pentru a desemna o persoană apropiată” (vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 327 nota 14). *Busnea* nu este amintit nici de pomelnicul de la mănăstirea Solca.

⁵¹ Cilibia, fiică necunoscută a lui Nicoară Prăjescul. Pentru Ionașco și Lupul vezi I. C. Miculescu-Prăjescu, *Obîrsia unei familii din Moldova*, în „Revista istorică română”, 1940, vol. X, p. 175—218; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 426—427 și în pomelnicul mănăstirii Bisericiani, în, *Uricaru*, vol. XXIII, p. 318.

⁵² D.I.R., A, Moldova, veacul XVII, vol. V., p. 218—219.

Lazăr și Anastasia"⁵³. În prima coloană a pomelnicului, a „sfinților monahi“, înțilnim în două locuri, pe „ieromonah Athanasie“ care poate fi una și aceeași persoană cu popa Atanasie, fiul lui Lazăr și al Anastasiei.

În aceeași coloană identificăm pe Dumitru Buhuș, mare spătar în vremea domniei lui Vasile Lupu, mort la 15 martie 1647 și pe soția lui, Ileana, cu copiii lor Ionașco, Creștian — Cristea —, Andrei și Anca. Informația se confirmă, în parte, prin pomelnicul mănăstirii Bisericiani unde este amintit „Dumitru Buhuș, Ileana și copiii lor Ioan, Cristea, Nastasia, Ilea, Maria... că au făcut un coșer și pivniță și clopotniță“⁵⁴. Mănăstirea Solca primea danie, în 1629 aprilie 30, de la Dumitru Buhuș și soția lui Ileana „casc în Iași cumpărate cu 40 de stupi“⁵⁵.

Cîteva rinduri mai jos identificăm pe Duca stolnic și pe soția lui, Zlata, care dăruia mănăstirii Solca în 1622 iunie 24 „un plug de doi boi și opt vaci cu vitei și două iepe cu mînji, iezerul Lucuil din ținutul Fălciu, satul Ciorsaci cu siliștea Broșteni din ținutul Suceava...“⁵⁶.

În coloana a șasea, „unde se pomenesc boierii“, se impun atenției însemnările marginale, făcute cu cerneală de culoare roșie, care indică familiile: Tertileă, Bosiul, Badiul apoi, pentru secolul al XVIII-lea, familiile lui Abaza vornic și Abaza logofăt ale căror nume sînt însemnate, deasemenea, marginal. Faptul că în interiorul bisericii mănăstirii Solca sînt înmormîntați unii membri ai familiei Abaza și, anume, Safta (+ 20 decembrie 1583) și soțul ei, vornicul Andrei Abaza (+ 11 ianuarie 1707) cît și menționarea lor în pomelnicul aceleiași biserici presupune o înrudire între familiile Tomșa și Abaza⁵⁷ sau danii de mare importanță făcute mănăstirii de vornicul Andrei Abaza, dar înainte de decembrie 1683 cînd, așa cum am văzut mai sus, își înmormînta soția.

În ultima coloană, a șaptea, sînt înscrise numele acelor „oameni mireni“ care, desigur, au contribuit și ei, pe măsura poziției lor sociale, la întreținerea mănăstirii Solca.

În cea mai mare parte a sa, pomelnicul mănăstirii Solca a fost scris de un singur caligraf, între 5 ianuarie 1664 și septembrie 1665, dar însemnări s-au făcut continuu pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Este în afară de orice îndoială că ne aflăm în fața unui document original, de reală valoare istorică. Informațiile privind familia lui Ștefan Tomșa al II-lea capătă, datorită faptului că sînt oferite de pomelnicul principalei ctitorii a acestei familii voievodale, o importanță deosebită. Valoarea de document a pomelnicului de la mănăstirea Solca crește și în perspectiva viitoarelor cercetări privind istoria Moldovei din secolele XVII—XVIII. Identificarea tuturor numelor „arhiepiscopilor și episcopilor“, ale „boierilor mari și mici“, ale „oamenilor mireni“ etc. reținute de pomelnic va duce, desigur, la clarificarea unor aspecte din istoria Moldovei, în general și din istoria mănăstirii Solca, în special.

Dar, marele pomelnic triptic de la mănăstirea Solca este, totodată, și o însemnată operă de artă de la jumătatea secolului al XVII-lea. Datarea sigură a pomelnicului pe baza cercetării textului este susținută de trăsături stilistice predominante acestei epoci, nu rupte însă de tradiția artistică locală a secolului precedent dar, în care și-au făcut loc, ca urmare a strînselor legături cu arta rusă, și unele elemente ornamentale de factură orientală. Este cazul fructelor de rodie înfîluite, după cum am văzut, și în pictura bisericii mănăstirii Sucevița și în broderia religioasă din vremea mitropolitului Anastasie Crimca sau chiar de mai tîrziu.

În pomelnicul mănăstirii Solca regăsim, în bună parte, pomelnicul de la mănăstirea Moldovița. Noile elemente de compartimentare și de îmbogățire a suprafeței sculpturale (linia perlată, fructele de rodie pe vrei etc.) introduse de artist, ne împieteză cu nimic asupra unității artistice a operei. Că artistul a

⁵³ *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XXI, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, Ed. Academiei, București, p. 446.

⁵⁴ *Uricaru*,..., p. 364.

⁵⁵ Erast Costea, *op. cit.*, p. 50 și doc. nr. 29 din „Anexă“.

⁵⁶ *D. I. R.*, A, Moldova, veacul XVII, vol. V, p. 353—354.

⁵⁷ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 386.

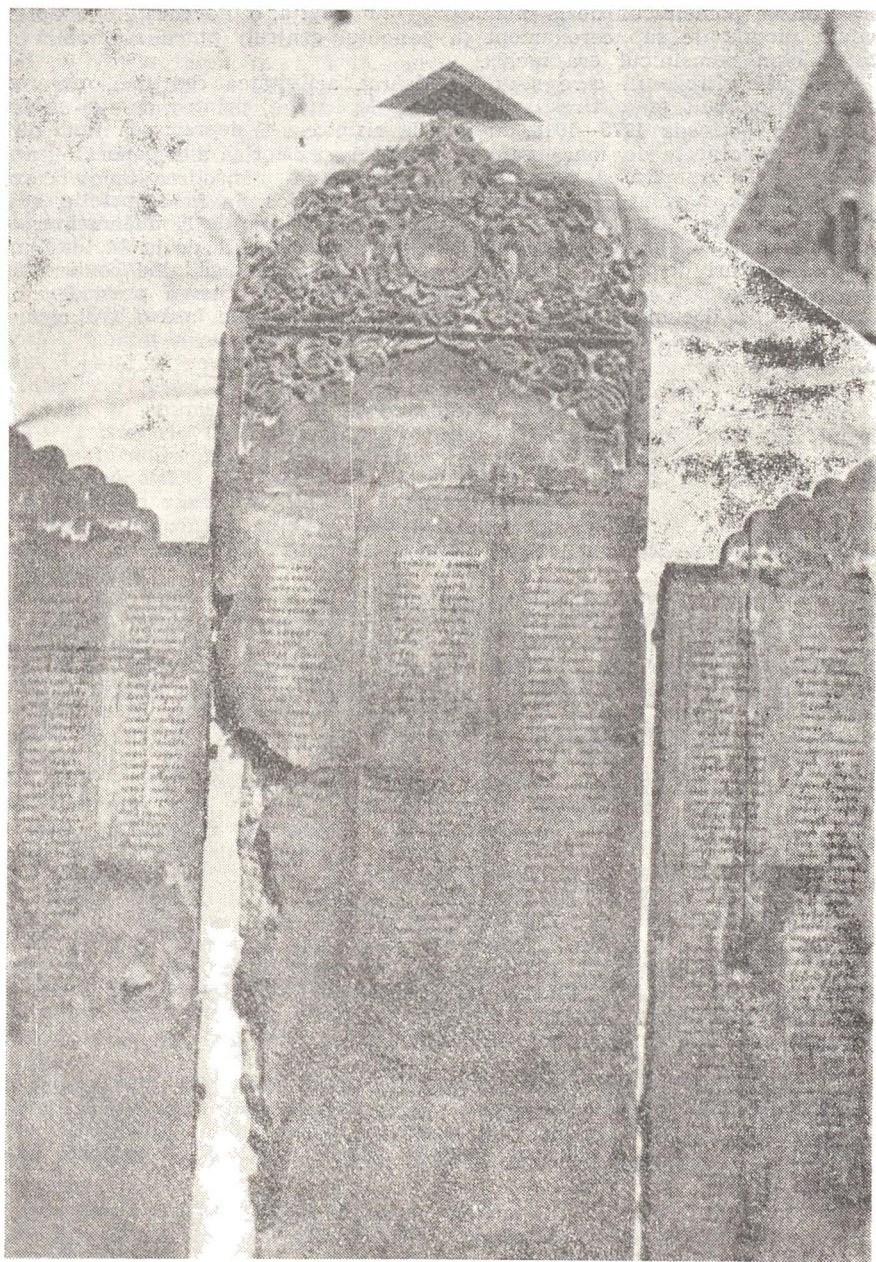

conceput pomelnicul de la mănăstirea Solca mai unitar, sub raport artistic decât a fost realizat pomelnicul de la mănăstirea Moldovița, o dovedește și faptul că suprafața pictată de sub coronament (a panoului central) putea fi vizibilă chiar și atunci când pomelnicul era închis.

Condițiile vitrege în care și-au desfășurat activitatea cea mai mare parte a lăcașurilor de cult mănăstirești din nordul Moldovei, printre care și mănăstirea Solca, în perioada 1775—1918, au dus la risipirea și deprecierea unui însemnat număr de obiecte de mare valoare artistică și istorică ale poporului nostru. Între acestea se numără și pomelnicul triptic de la mănăstirea Solca care, în condițiile arătate, a rămas fără pictura a cărei tematică, în mod ipotetic, am reconstituit-o mai sus. Dar, chiar și așa, pomelnicul triptic de la mănăstirea Solca este, sub raport artistic, singurul comparabil cu pomelnicul de la Moldovița, reprezentînd, alături de acesta, un punct de sprijin a „netăgăduitei continuități și originalități creatoare ce stă la baza artei românești”⁵⁸. Starea precară în care se găsește acest document istoric și operă de artă impune însă o grabnică conservare și restaurare.

---

⁵⁸ Th. Voinescu, *op. cit.*, p. 211.

Pomelnicul triptic al mănăstirii Solca

INSEMNĂRI PRIVITOARE LA ISTORIA ROMÂNILOR DE PE CĂRȚI VECI

DE

NICOS GAIDAGIS

Însemnările de pe cărți au în general o valoare secundară în comparație cu documentele de arhivă; de multe ori însă, în lipsa documentelor oficiale, ne dau informații interesante și ne ajută să lămurim unele teze insuficient sprijinite pe date certe. De aceea, depistarea și publicarea lor nu poate fi decât spre folosul cercetării istorice.

În articolul de față vom publica unele însemnări de pe cărți aflate în Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” din Iași¹. Am împărțit însemnările în patru grupe: 1) însemnări posesive; 2) însemnări privind învățămîntul²; 3) însemnări cu caracter social, economic și politic; 4) însemnări privind fenomenele naturale, iar în cadrul grupei respective le-am așezat, pe măsura posibilităților, în ordinea cronologică, lăsînd la urmă pe cele nedatate.

Majoritatea însemnărilor de pe cărți, cum e și firesc, sînt posesive. Cartea odată cumpărată de cineva sau intrată în patrimoniul unei mănăstiri, școli, biserici etc., se avea grijă să se noteze pe ea „ex-libris”-ul, spre a nu putea fi sus-trasă posesorului. Pe lângă aceasta, asemenea note scot la iveală diferite eveni-mente petrecute în vremea celui care a notat, indică circulația cărții, persona-lități deosebite care au vizitat Principatele Române sau oglindesc indirect rolul și importanța culturală a Principatelor Dunărene în cadrul Imperiului otoman, deoa-rece creștinii din acest imperiu, mai ales grecii, își procurau cărțile mai ușor de aici decît, să zicem, din Constantinopol³.

Interesant este și faptul că unele însemnări atestă rolul unor personalități în răspîndirea unor cărți progresiste pentru vremea respectivă. De pildă, cărțile lui Ilias Miniatis, cel care, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea, cu un desăvîrșit talent literar, făcea apel la eliberarea Greciei și a celorlalte popoare creștine subjugate de Imperiul otoman⁴, erau oferite sau dă-ruite la diferite persoane din Principate⁵.

¹ Vom da titlul cărții prescurtat, iar unde acesta se repetă, nu îl vom mai indica, menționînd în schimb cota cărții, astfel încît, cercetătorul să o poată găsi cu ușurință.

² Aceste însemnări au, de asemenea, un caracter posesiv, dar fiind cărți donate școlii sau amintind dascăli și elevi, am considerat necesar să le trecem într-o categorie aparte.

³ Cf. Anexa nr. 4.

⁴ K. Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τῆς πρώτης ρίζης ὡς τὴν ἐποχὴ μας*. Τρίτη ἐκδοσὴ. Ἰκαρός, 1964, σ 108.

⁵ Cf. Anexa, nr. 6.

Prin Iași au trecut, cum se știe, mulți prelați. Unii din ei au ținut să însemneze pe cărți evenimentul. Este cazul lui Iirisant Notara (venit la Iași odată în 1714 și altădată pe la 1728), a cărui strădanie pentru organizarea și înzestrarea școlilor din București și Iași este bine cunoscută⁶. De la el avem multe donații de cărți, pe care și-a pus semnătura⁷. În anul 1744 a venit la Iași patriarhul Antiohiei, Silvestru, fiind găzduit la arhondaricul mănăstirii Sf. Sava, unde a sfințit 12 minee, dintre care 8 se păstrează astăzi în Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” din Iași⁸.

O altă categorie de însemnări o constituie cele referitoare la învățământ. Pe măsura dezvoltării școlii domnești din Iași ea a fost înzestrată cu tot felul de cărți de către domni și boieri iubitori de carte. Încă de la înființarea ei, în anul 1640, Vasile Lupu a căutat s-o înzestreze cu cărți, din care astăzi nu posedăm decât una⁹. Mai târziu, începând din anul 1714, patriarhul Ierusalimului Hrisant Notara, avea să dăruiască la rîndul său cărți cu însemnări ce lămuresc unele probleme în jurul cărora încă și astăzi se duc serioase dispute. E vorba de Școala nouă domnească sau, cum o denumesc unii, Academia domnească. Șt. Bărsănescu susține, de pildă, că școală înființată de Nicolae Mavrocordat în 1714 a fost instalată la mănăstirea Sf. Sava¹⁰. Însă autorul nu aduce dovezi concludente pentru a-și întări teza, ceea ce a produs reacția lui Const. A. Stoide, care susține că noua școală domnească a fost adăpostită în „vechiul local de școală din apropierea mănăstirii Trei Ierarhi, clădit de Vasile Lupu...”¹¹, și afirmă că „toate indicațiile din documente care vorbesc despre „școala de la Sf. Sava” sînt cu mult mai tîrzii și anume numai cu începere din deceniul al cincilea al secolului al XVIII-lea înainte și că, atunci cînd apare în documente, această școală este denumită numai „Școala de Slovenie de la Sf. Sava”¹² și că „atestări despre cărți care au aparținut în adevăr bibliotecii de la Sf. Sava se găsesc, de asemenea, numai de prin deceniul al șaselea al secolului al XVIII-lea înainte. Indicațiile în cauză, după cît știm, se referă însă la biserica Sf. Sava”¹³ nu la „Școala de la

⁶ Cf. Hurmuzachi-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1915, vol. XIV, partea I, p. 676 și 696, și partea a II-a, p. 1002—1008.

⁷ Cf. V. A. Urechia, *Miron Costin, Opere complete după manuscrise, cu variante și note, cu o recensiuine a tuturor codicelor cunoscute pînă astăzi...*, București, 1888, prefața la tom. II, p. 154; „Revista istorică”, an. XLIX (1933), nr. 7—9, p. 312; N. Iorga, *Ceva mai mult despre viața noastră culturală și literară în secolul al XVIII-lea*. Extras din „Analele Academiei Române”, seria a II-a, tom. XXXVIII, Memoriile secțiunii istorice, București 1916, p. 7 (801); A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, Iași, 1892, vol. V, p. 650; C. Erbiceanu, *Din biblioteca Seminarului Veniamin din Iași, unele din cărți ce se raportează la școală greacă domnească din Iași, ori au fost cărți de școală în Seminar*, în „Revista teologică”, an. III (1885), nr. 51, p. 402; idem, *Actele istorice naționale cuprinse în Mărturisirea Ortodoxă imprimată la Snagov în Valahia la 1699*, în „Revista teologică”, an. III (1885), nr. 52, p. 410; Const. A. Stoide, *Contribuții la istoria învățămîntului în școlile din Iași, în secolul al XVIII-lea*, în vol. *Contribuții la istoria învățămîntului românesc, Culegere de studii*, București, 1970, p. 95—96; Anexa, nr. 17, 18, 19, 20.

⁸ Cf. Anexa nr. 2; însemnarea este reprodușă și de C. Bobulescu, *Pentru pomenirea lui Alexandru-Cel-Bun; Iașii în legătură cu aducerea moaștelor sf. Ioan cel Nou de la Suceava la 1402. Un aer sau epitaf din 1428*, 1934, p. 33—34, după mineiul grecesc din iulie, editat la Veneția în anul 1732, dîndu-se în anexă și facsimilul însemnării, cu traducerea în limba română.

⁹ Cf. Anexa, nr. 16. Un mineu donat de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi se păstrează la Arhivele Statului din Iași sub numărul de inventar 2606, însă nu poate fi considerat ca fiind carte de școală.

¹⁰ Ștefan Bărsănescu, *Academia domnească din Iași 1714—1821*, București, 1962, p. 150.

¹¹ Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 96.

¹² *Ibidem*, p. 94.

¹³ Const. A. Stoide, *Contribuții...*, p. 95.

„Sf. Sava”¹⁴. Credem că însemnarea dată de noi¹⁵ atestă definitiv că începînd de la 1728 școala domnească din Iași a funcționat la mănăstirea Sf. Sava.

Unele însemnări de pe cărțile oferite de Hrisant Notara aruncă o lumină și asupra istoricului „Bibliotecii Universitare” din Iași. Unii autori, precum A. D. Xenopol¹⁶, V. A. Urechia¹⁷, C. Andreescu¹⁸, Karl Kurt Klein¹⁹, V. și Gr. Botez²⁰ etc., consideră că această bibliotecă s-ar fi înființat pe la 1838—1839. Șt. Bărsănescu, luîndu-se după o traducere a unei însemnări, făcută de N. Iorga²¹, a considerat că biblioteca școlii s-ar fi înființat în 1728. Autorul scrie: „De reținut este și expresia: din cele afierosite bibliotecii”²², neobservînd însă că din textul grecesc lipsește cuvîntul „biblioteca” și deci nu se poate cita ceva inexistent. Am arătat deja că încă de la înființarea școlii, Vasile Lupu, i-a dăruit cărți. Aceste cărți, cum e normal, trebuie să fi fost înregistrate și păstrate undeva. Putem fixa deci începuturile Bibliotecii pe la 1640. E drept că pînă în prezent nu s-a descoperit un document care să ateste existența bibliotecii între anii 1640—1715. Scrisoarea domnului Nicolae Mavrocordat, adresată lui Hrisant Notara, unde se vorbește de „catastif” și „bibliotecă”, indică data de „11 aprilie 1715”²³. Noi aducem pentru prima dată un document anterior datei de mai sus, cu privire la existența bibliotecii²⁴.

Pe la 1766, cînd școala domnească din Iași se transformă în Academie, biblioteca acesteia se îmbogățește prin donația domnitorilor Grigore Alexandru Ghica²⁵ și Grigore Callimachi²⁶, a boierului Gheorghe Costachi, mare vistier al Moldovei²⁷, precum și a soției logofătului Thoma din Castoria, Arghira²⁸.

Din însemnările de pe cărțile școlare, făcute de elevi, avem uneori ocazia să ne dăm seama de existența unui spirit de libertate, de preocupările politice ale oamenilor de atunci. Întîlnim în aceste însemnări, referiri la războaiele Imperiului otoman împotriva Rusiei și Austriei, la titlurile și gradele pe care le purtau diferiți reprezentanți ai Imperiului otoman etc.

Valoarea însemnării crește nu numai în cazul cînd oferă date necunoscute, ci și în funcție de vechimea ei, dat fiind că informațiile vechi sînt mai puține. Astfel însemnarea²⁹ din „Psaltichia de la Putna” din 1545, unul din manuscrisul cele mai rare pe care le posedă Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” din Iași, arată că la Camenița, oraș care aparținea atunci Poloniei, se adunase tot neamul Movileștilor, neam care a jucat, după cum se știe, un rol deosebit în

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Cf. Anexa, nr. 20.

¹⁶ A. D. Xenopol, *Memoriu asupra învățămîntului, în Serbarea școlară de la Iași*, Acte și documente de A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, Iași, 1885, p. 156.

¹⁷ V. A. Urechia, *Istoria școlilor de la 1800—1864*, București, 1892, tom. II, p. 86 și 125.

¹⁸ C. Andreescu, *Istoricul Liceului Național din Iași 1835—1935*, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Național, 100 de ani*, Iași, 1936, p. 95 și 99.

¹⁹ Karl Kurt Klein, *Biblioteca Universității din Iași*, în „Boabe de Grâu”, an. V (1934), p. 264.

²⁰ V. și Gr. Botez, *Cînd a fost înființată biblioteca „M. Eminescu” a universității din Iași*, în „Călăuza bibliotecarului”, an. XI (1958), nr. 4, p. 21; Idem, *Biblioteca școlilor din Moldova (1839—1860)*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, an. V (1963), p. 258.

²¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 7 (801).

²² Șt. Bărsănescu, *op. cit.*, p. 157.

²³ Hurmuzachi—Iorga, *op. cit.*, Vol. XIV, partea I, p. 676.

²⁴ Cf. Anexa, nr. 18.

²⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 8 (802); Anexa, nr. 21.

²⁶ Cf. Anexa, nr. 23.

²⁷ *Ibidem*, nr. 22.

²⁸ A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, p. 360, 362, 365. (Ei dau numai traducerea); Anexa, nr. 27.

²⁹ Anexa, nr. 28.

istoria  arilor române. Pornind de la o descifrare eronată³⁰, N. Iorga a legat evenimentul de fuga domnului moldovean în momentul intrării lui Mihai Viteazul cu forțele sale în Moldova, pe care a unit-o vremelnic cu  ara Românească  i Transilvania sub sceptrul său. Solu ia aceasta însă nu poate fi acceptată, fiindcă însemnarea în cauză este ulterioară evenimentelor din anul 1600. Se știe că Mihai Viteazul începuse acțiunile sale de unire a  arilor românești la 18/28 octombrie 1599 prin ocuparea Transilvaniei³¹  i Moldovei, iar unirea acest  se terminase în septembrie 1600³². Simion Movilă, care se urcase pe scaunul domnesc al Munteniei, după  nfr ngerea lui Mihai Viteazul la Bucov în octombrie 1600, a rămas pe tron p n  la 3 iulie 1601. Deci, atunci când se afla la Cameni a, împreună cu domnul Moldovei, Ieremia Movilă, cu fiii săi Mihail sau Mih ila , Gavriil, Ion  i Moise³³, el era domn al ării Românești. Reiese deci concluzia că adunarea de la Cameni a de la 2 aprilie 1601 era în legătură directă cu planurile polone asupra  arilor române, care reinstal nd pe Ieremia Movilă  n Moldova,  i pe Simion Movilă în  ara Românească  i vedeau, parțial, scopurile realizate. Pe polonezi  i nelini tea faptul că Mihai Viteazul plecase la Viena  i se străduia să-i c stige pe habsburgi pentru planurile sale unificatoare³⁴. Ei ceruseră împăratului să nu sprijine „din nou pe voievodul du man, că să-l extrădeze Poloniei”³⁵. Însă  mp ratul a răspuns negativ, iar în ce privește Muntenia, el sus inea că ea depinde de Ungaria, deci nu poate r m ne Poloniei³⁶. Astfel, eforturile poloneze de a obține ca Mihai să nu fie sprijinit la recucerirea Munteniei, rămăseseră fără efect³⁷.

 at  deci, după părerea noastră, care era scopul vizitei Movile tilor  n Polonia. Mihai Viteazul devenea, în ochii curții poloneze, unealta Imperiului habsburgic  i o amenin are directă la adresa intereselor Poloniei, mai ales că el nu renun ase să se intituleze „Principe ereditar al ării Românești, guvernator  i domn al Transilvaniei  i Moldovei” (Scrisoarea din 1 mai 1601 către boierii munteni)³⁸. Nu este exclus ca cu ocazia acestei vizite la Cameni a, fiind presa i de împrejurări, polonezii să fi răspuns favorabil la cererea lui Ieremia Movilă de a se elibera copii săi din Polonia³⁹, mai ales că regele Poloniei era de acord cu eliberarea doamnei  i a fiicelor lui Ieremia, iar eliberarea copiilor lui o punea pe seamă hot r rii dietei⁴⁰.

Unele  nsemn ri de pe paginile c r ilor rare se referă la evenimente importante, precum mazilirea domnilor, decapitarea de către turci a unora dintre ei, ca Grigore Ghica⁴¹  i Hangerli⁴² iar altele, cum este cea din 1804⁴³ a clucerului

³⁰ în loc de 1601 citează 1600 (vezi N. Iorga, *Doamna lui Ieremia vodă*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile sec iunii istorice, seria a II-a, tom. XXXII (1909–1910). București, 1910 ; p. 1022, nota 5. Pentru descifrarea corectă a însemnării am apelat la Paul Mihail, care ne-a dat lămuririle necesare.  i aducem mul umirile noastre.

³¹ Ilie Corfus, *Cucerirea Transilvaniei de Mihai Viteazul după o rela ie polonă contemporană*, în „Romanoslavica”, XVII (1970), p. 555.

³² P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 221–228.

³³ Cf. Octav George Lecca, *Familiiile boiere ti române. Istoric  i genealogic (după izvoare autentice)*, București. 1899, p. 344.

³⁴ Ilie Corfus, *Mihai Viteazul  i Polonii — cu documente inedite în anexe*, București, 1937, p. 172.

³⁵ *Ibidem*, p. 177.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Idem, *Correspondență inedită asupra rela iunilor între Mihai Viteazul  i Polonia*, 1935, p. 54, nr. XIV.

³⁸ *Istoria României*, Editura Academiei, București, 1962, vol. II, p. 1001.

³⁹ Vezi scrisoarea lui Zamoyski către Tylicki, din 22 ianuarie 1601, în Ilie Corfus, *Mihai Viteazul  i polonii*, p. 373, nr. CXIII.

⁴⁰ Vezi scrisoarea lui Tylicki către Zamoyski, din 30 ianuarie 1601 (*ibidem*, p. 373, nr. CXIV).

⁴¹ *Anexa*, nr. 32.

⁴² *Ibidem*, nr. 35.

⁴³ *Ibidem*, nr. 37.

Dimitrie Ghica, pot produce discuții serioase la interpretarea lor. Însemnarea în cauză ne informează că domnitorul Constantin Ipsilanti a întreprins acțiuni de întărire a Bucureștilor cu scopul de a se apăra împotriva acțiunilor lui Pazvantoglu. Dar Constantin Ipsilanti — tatăl revoluționarului de mai târziu, Alexandru, nu numai că nu se temea, credem, de Pazvantoglu, ci era el însuși un răzvrătit împotriva Imperiului otoman. Este cunoscut faptul că el, împreună cu fratele său mai mic Dimitrie, când tatăl lor Alexandru reușise, domnitor fiind la București, să organizeze o puternică armată locală, s-au pus în fruntea unei societăți secrete a ofițerilor și soldaților de aici, societate care avea ca scop să declare în primăvara anului 1782, războiul sfânt pentru independență. Dar secretul s-a aflat la Constantinopol și tinerii Constantin de 21 de ani și Dimitrie de 17 ani, au trebuit să fugă în Transilvania și de acolo la Viena, punând într-o situație defavorabilă pe tatăl lor, domnul Alexandru Ipsilanti, obligându-l să demisioneze⁴⁴.

Transformările politice și militare din Turcia, mai ales pe vremea lui Selim al III-lea, au ridicat prestigiul lui Constantin Ipsilanti, astfel încât pe la 1802 boierii au cerut de la Constantinopol să-l numească domn în Țara Românească. Sub presiunea Prusiei, Rusiei și Angliei, Poarta l-a denumit domn și i-a ordonat să contracareze incursiunile derevenگیوں și a chirgealilor în Țara Românească.

Când a sosit în Valahia, cu puteri mai mari decât predecesorii săi, Constantin Ipsilanti „a hotărât definitiv asupra planului de eliberare a grecilor”⁴⁵. Condițiile acestui plan prevedeau în primul rînd, distrugerea pașalelor de pe Dunăre, unirea Munteniei cu Moldova, formarea unei armate puternice de 75 mii de oameni sub conducerea sa directă și ridicarea celorlalte popoare balcanice împotriva Imperiului, concomitent cu acțiunile sale⁴⁶. El a determinat pe Pazvantoglu prin înțelegeri să nu mai întreprindă incursiuni pe teritoriile Principatelor, reușind totodată să mențină dezbaterile între pașalele turcești pentru slăbirea lor reciprocă⁴⁷.

Cu toată pregătirea armatei, a pandurilor, numirea în fruntea lor a unor comandanți încercați, el nu era încă sigur de reușita planului său. De aceea, la 27 iulie 1804, printr-un memoriu adresat Rusiei, Constantin Ipsilanti, a cerut să se trimită în Țara Românească forțe puternice pentru apărarea țării⁴⁸. Cum însă, răspunsul lui Czartoryski din 3 septembrie, nu a fost favorabil, ci îl sfătuia să găsească „mijloacele posibile” din experiența și înțelepciunea sa⁴⁹, Ipsilanti a încercat să întărească Bucureștii împotriva unui eventual atac otoman. Planurile lui antiotomane nu erau secrete. În memoriul său către Prusia⁵⁰, el le-a expus amănunțit. Intențiile lui putînd fi descoperite ușor și de către Poartă, el trebui să ia măsuri de apărare. Dealtfel evenimentele care au urmat întăresc observațiile noastre⁵¹.

Am încercat în cele de mai sus doar să atragem atenția asupra unora din însemnările pe care le reproducem în anexă, încredințați că ele vor suscita interesul cercetătorilor, sporind informația existentă asupra unor evenimente și personalități.

ANEXA

1. ÎNSEMĂNĂRI POSESIVE

1. „Καὶ τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις τῶν ἀφιερωθέντων τῇ σεβασμίᾳ αὐθεντικῇ μονῇ τῆς Παναγίας Τριάδος τοῦ Βακαρεστίου παρὰ τοῦ ὑψηλοτάτου,

⁴⁴) Ἰωάννης Φιλῆμων, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. τόμος II, Ἀθήναι. 1859, σ. 9—10.

⁴⁵) *Ibidem*, p. 23.

⁴⁶) *Ibidem*.

⁴⁷) *Ibidem*, p. 24.

⁴⁸) *Ibidem*, p. 26.

⁴⁹) *Ibidem*, p. 26 și 265.

⁵⁰) *Ibidem*, p. 23.

⁵¹) Cf. Corespondența lui Ipsilanti cu Czartoryski (P. P. Panaitescu, *Corespondența lui Constantin Ypsilanti cu guvernul rusesc, 1806—1810. Pregătirea Etereiei și a renașterii politice românești*), București, 1933.

καὶ σοφωτάτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Νικολάου Ἀλεξάνδρου βοεβόδα. 1723, μηνὶ Ἰουνίῳ”.

(Și aceasta, printre altele, este din cele dăruite cucerniceii mănăstiri domnești Sfinta Treime din Văcărești de către preafinalțatul și preaînțeleptul stăpîn și domn al întregii Ungrovalahiei kir kir Ioan⁵² Nicolae Alexandru voievod. 1723, în luna iunie)⁵³.

2. „Σύλβεστρος ἐλέω Θεοῦ Πατριάρχης τῆς μεγάλης θεουπόλεως Ἀντιοχείας καὶ πάσης Ἀνατολῆς.

+ Ἐν ἔτει χιλιοστῷ ἑπτακοσιωστῷ τεσσαρακωστῷ τετάρτῳ, μηνὶ ματῷ ἡλθομεν εἰς τὸ θεοφρούρητον Γιάσιον, ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ εὐσεβεστάτου αὐθέντου κυρίου κυρίου Ἰωάννου Νικολάου βοεβόδα. καὶ ἐκοινεύσαμεν εἰς τὴν σεβασμίαν μονὴν τοῦ ἐν ἁγίοις π[α]τ[ρ]ῶ[ς] ἡμῶν Σάββα τοῦ ἡγιασμένου καὶ καθηγούμενου κύρ Δαμιανοῦ, ὅθεν διὰ χάριν τοῦ ἁγίου καὶ ψυχικὴν μας σ[ω]τηρίαν, ἐκαθιερώσαμεν εἰς αὐτὴν τὴν ἁγίαν μονὴν τὰ παρόντα δώδεκα μηνᾶ. Ὅστις δὲ τολμήσει ἀρπᾶσαι ἢ ἀλλοτριῶσαι αὐτὰ, ἀφωρισμένος εἴη καὶ κατηραμένος, καὶ ἀσυγχώρητος, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος.

Ὁ Ἀντιοχείας Σύλβεστρος”.

(Silvestru, din mila lui Dumnezeu patriarh al marelui oraș dumnezeiesc Antiochia și a întreg Răsăritului. În anul o mie șapte sute patruzeci și patru luna mai, am venit în Iași, p[ă]zit de Dumnezeu, pe vremea domniei preapiosului stăpîn, kir kir Ioan Nicolae voievod, și ne-am instalat în cucernica mănăstire a tatălui nostru, Sfîntul Sava, sfîntitul și îndrumătorul în deșert, în timpul stăreției preasfîntitului stareț kir Damian. Astfel, în memoria sfîntului și a mîntuirii noastre sufletești am sfîntit în această sfîntă mănăstire prezentele douăsprezece minee. Cine deci va îndrăzni să le răpească sau să le înstrăineze, să fie afurisit și blestemat și neiertat și după moarte nedeslegat. Al Antiochiei Silvestru)⁵⁴.

3. „Κτῆμα καὶ τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις Γρηγορίου Μπασαραβα Βραγκοβάνου, δωρηθὲν παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου ἐν ἱεροδιδασκάλοις κυρίου Ἀμβροσίου τοῦ Παμπέρεως”.

(Și aceasta, printre altele, este a lui Grigorie Basarab Brîncoveanu, dăruită de prea înțeleptul dascăl în seminar, kir. Ambrosios Pamperis)⁵⁵.

4. „Ἐκ τῶν τοῦ Δημητρίου Νικολάου τοῦ ἐκ κώμης Ζήτηζ τῶν Ἰωαννίνων καὶ τόδε. ἤδη δὲ Ἀνανίου Ἀδαμίδου Κουζάνου τοῦ ἐκ Χαλδίας (Γκιουμισχανέ) ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Βλαχίας ὠνηθεῖσα, ἐν ἔτει αψπς”.

⁵² În loc de „Io” redăm „Ioan”, precum scrie în original.

⁵³ Gregorius Thaumaturgus, *Opera omnia*..., Moguntiae, 1604, f. 1 v (CR-II-35).

⁵⁴ Βιβλίον τοῦ Ἰαννουαρίου μηνός . . . , Ἐνετίησιν, 1732. Βιβλίον τοῦ Ἀπριλλίου μηνός . . . , Ἐνετίησιν, 1732. Βιβλίον τοῦ Μαΐου μηνός . . . , Ἐνετίησιν, 1730 ; Βιβλίον τοῦ Αὐγούστου μηνός . . . , Ἐνετίησιν, 1729. Βιβλίον τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός... Ἐνετίησιν... 1732; Βιβλίον τοῦ Ὀκτωβρίου μηνός, ... Ἐνετίησιν, 1732; Βιβλίον τοῦ Νοεμβρίου μηνός Ἐνετίησιν, 1731, Βιβλίον τοῦ Δεκεμβρίου μηνός . . . , Ἐνετίησιν, 1732, σ. 2 (CR – V – 99).

Sub această însemnare patriarhul Antiochiei a considerat necesar să noteze în două rînduri calitatea sa și sfințirea cărților și în limba arabă.

⁵⁵ Ἀμβρόσιος Παμπέρης Τοῦ σοφωτάτου κυρίου θεοφίλου Κορυδαλέως Ἐκθεσις περὶ ἐπιστολικῶν τύπων..., Ἀλλη, 1768, φ. Ιr, (CR – I = 286).

(Din ale lui Dimitrios Nikolaou din comuna Zitzia de la Iannina este și aceasta. Acum însă este a lui Ananias Adamidis Kuzanius din Haldia (Ghiumi-shané), cumpărată din Bucureștiul Valahiei în anul 1786)⁵⁶.

5. Καὶ τὸ παρὸν ἡγοράσθη παρὰ τοῦ Θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου ἁγίου Χουσίου κυρίῳ κυρίῳ Βενιαμὶν κατὰ το πρῶτον ἔτος τῆς αὐτοῦ ἀρχιερατείας. 1792, δεκεμβρίου μηνός”.

(Și prezenta s-a cumpărat de către iubitul de Dumnezeu episcop de Huși kir kir Veniamin în timpul primei sale demnități de arhiereu 1792 în luna decembrie)⁵⁷.

6. „Καὶ τότε κτῆμα ἐμοῦ ὑπάρχει τοῦ ταπεινοῦ Σωφρονίου ιεροδικόνου, δωρεάν μοι δοθέν παρὰ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου κυρίου κυρίου Βενιαμίν, τῆς ἁγιότηης ἐπισκοπῆς Ῥωμάνου. Ἐν ἔτει 1796, Ἰουνίου 21”.

(Și aceasta este a mea, a smeritului ierodiacon Sofronie; dăruită îmi este de către preaiubitul de Dumnezeu episcopul kir kir Veniamin, al Sfintei Episcopii din Roman, în anul 1796, iunie 21)⁵⁸.

7. „Τοῦ ιερομονάχου Βενιαμίν τοῦ καὶ Νετζέλου, νῦν δε Μολδαβίας Βενιαμίν”.

(A ieromonahului Veniamin, zis și Negel, acum însă Veniamin al Moldovei)⁵⁹.

8. „Καὶ τότε σὺν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ἐμοῦ τοῦ Γεωργάκη Δήμου Ῥήγα. Σερβάνου βόδα λς’ — 1796 ὀκτωβρίου 5, Βιέννα”.

„Γεωργάκης Ῥήγα τὸ πίκλην”.

(Și aceasta printre altele este a mea, a lui Iorgachis Dimos Rigas. Șerban Vodă 36. 1796 octombrie 5. Viena”)⁶⁰.

9. „Ἐμοῦ Κοσμὰ ιερομονάχου τοῦ ἐκ Βλαχίας”.

(A mea, a lui Cosma ieromonahul din Valahia)⁶¹.

10. „Καὶ τότε Στεφάνου βλαδίκα”.

(Și aceasta este a lui Ștefan vlădica)⁶².

11. Ἀνάλυπον κατὰ νοῦν, τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ καὶ μαθητὴν σου Ἀλέξανδρον τὸν Μπελδημᾶνον”.

⁵⁶ Μπαλάνος Βασιλόπουλος, Ὀδὸς μαθηματικῆς..., Ἐνετίσιν 1749, σ. III (CR. IV=85).

⁵⁷ Πεντηκοστάριον..., Ἐνετίσιν, 1778, σ. 1 (V—414): Cf. A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară op. cit.* p. 387, nr. 6 (se dă numai în traducere).

⁵⁸ Ἡλίας Μηνιάτης, Πέτρα Σκανδάλου..., Βιέννη, 1783, ἐξώφυλλο (II—12. 048).

⁵⁹ Βαρίνος φαβωρίνος, Λεξικὸν τὸ Μέγα..., Ἐνετίσιν, 1779, σ. γ’ (CR. VI—256).

⁶⁰ Ῥήγας Βελεστινλῆς. φυσικῆς Ἀπάνθισμα..., Βιέννη, 1790, φ. Ir forsatz (CR. I—524).

⁶¹ Δογματικὴ Διδασκαλία ..., Βουκουρέστι, 1703 ἐξώφυλλο I. (RV. II—190).

⁶² Βαρίνος φαβωρίνος, Τὸ Μέγα Λεξικόν..., Ἐνετίσιν, 1712 φ. Ir (CR. VI.257).

(Aminteşte-ţi de robul lui Dumnezeu şi de elevul tău Alexandru Beldiman)⁶³.

12. „Ἰωακεῖμ ἱερομονάχου τοῦ Σμυρναίου, νῦν δὲ Σωφρονίου Κερκυραίου καὶ δωρηθὲν τοῦ αὐτοῦ μαθητοῦ, Κωνσταντίνου”.

(A lui Ioachim ieromonah din Izmir, acum însă a lui Sofronie din Kerkyra şi este dăruită elevului său Constantin)⁶⁴.

13. „Δέδωκα 20 flor. ἤτοι ἐξήκοντα τάλερα τῷ κύρ Ἀναστασίῳ Μιχαήλ, νὰ μοὶ φέρῃ τὸ λεξικὸν Στεφάνου τὸ μέγαν. 3ῃ Νοεμβρίου [1]802, εἰς τὸ ἐργαστήριον τὸ βράδν”.

(Am dat 20 florini, adică 60 taleri, domnului Anastasie Mihail, ca să-mi aducă marele lexicon al lui Stephanus, la 3 noiembrie 1802, în atelier, seara)⁶⁵.

14. „Καὶ τόδε ξὺν τοῖς ἄλλοις πέφυκε Ἀλέκος ὁ τοῦ Ἰωάννου Κωγαλτσάνου καὶ ἐσημειώθη τῇ ἡμετέρῳ χειρί. [I[809 αὐθ’ αὐγούστου α””.

(Şi aceasta, printre altele, este a lui Alecu, a lui Ioan Kogălniceanu şi s-a scris de mîna mea, în 1809 august 1)⁶⁶.

15. „Αὐτῇ ἡ βίβλος ὑπάρχει ἐμοῦ τοῦ Βασιλείου Ἀδαμίδου, καὶ ὅστις ἤθελεν ἀποταλμῆσθαι ἵνα ἀποξενώσῃ ταύτην μου ἔστω ἀφωρισμένος ὑπὸ τοῦ παντοκράτορος ὑμῶν Ι[η][σ][οῦ][Χρ[ιστοῦ] καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἁγίων. Ναί. Βασίλειος Ἀδαμίδης 1826 Ἰουλίου 21. ἡμην ἔτους ὀκτώ”.

(Această carte este a mea, a lui Vasile Adamachi, şi cine va îndrăzni să-mi-o fure, să fie blestemat de atotputernicul nostru Iisus Hristos şi de toţi sfinţii. Da! Vasile Adamachi 1826, iulie 21. Am fost de 8 ani)⁶⁷.

2. INSEMNĂRI PRIVIND ÎNVAȚĂMÎNTUL

16. „Αὐτῇ ἡ βίβλος τοῦ θείου Χρυσοστόμου ἀφιέρωτε μονῇ τῇ διδασκάλων. ἐν Γίασι πόλει τῆς Μολδαβίας ὑπὸ τοῦ κτήτορος Βασιλείου βοεβόδα”.

(Această carte a Sfîntului Chrisostom este dăruită mănăstirii dascălilor din Iaşi, oraş al Moldovei, de ctitorul Vasile voievod)⁶⁸.

17. „+ Ὁ ἱεροσολύμων Πατριάρχης Χρῦσανθος, τῇ ἐν Γίασίσι νέῃ αὐθεντικῇ σχολῇ. 1714. κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον”.

⁶³ *Ibidem*, pe interiorul ultimei coperte.

⁶⁴ *Ibidem*, dublet, f. 1 r.

⁶⁵ *Suida*. . . Venetiis, 1514, ultima f. forzatz (CR. V-12).

⁶⁶ Ἀραβικὸν Μυθολογικόν..., Ἐνετίησι, 1757, φ. I forzat (I—8570).

La fel a scris mai jos şi Hristodul Alexandru Ioan Kogălniceanu.

⁶⁷ Ἰωάννης Πατούσας, Ἐγκυκλοπαιδεῖα φιλολογικῇ..., Ἐνετίησιν, 1780, φ I forzatz (CR. II—663).

⁶⁸ Ἰωάννης Χρυσόστομος, Τῶν εὕρισκομενων...,)Opera omnia). Eton-Anglie 1612, tom. III, f. 1r (CR. VI—47); cf. I. Gheorghită, *Prezentarea a două cărți prețioase din Biblioteca Centrală „N. Bălcescu” a Universității din Iași*, în *Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare, București, 15—16 decembrie, 1955*, București, 1957, p. 273; idem, *O carte dăruită de Vasile Lupu, aflată în Biblioteca Centrală a Universității din Iași*, în „*Iașul literar*”, nr. 1 (1956), p. 125. Intrucît la I. Gheorghită s-au strecurat unele erori, fie de descifrare, fie de tipar, am considerat necesar să dăm textul însemnărilor din această carte şi aici.

(Al Ierusalimului patriarh Hrisant, noii școli domnești din Iași. 1714, în luna aprilie)⁶⁹.

18. „Ἐκ τῶν τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Γιάσιόις νέας αὐθεντικῆς σχολῆς. Ἀφιερῶσατο ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Χρῦσανθος. 1714, κατὰ μῆνα Ἀπρίλλιον, ἐχέτω δε τὸ ἀνάθεμα ὁ ἀφερῶμενος”.

(Din ale Bibliotecii noii școli domnești din Iași; a donat-o patriarhul Ierusalimului, Hrisant. 1714, în luna aprilie; să aibă deci anatema cel ce o va înstrăina)⁷⁰.

19. „Ἐκ τῶν ἀφιερωθέντων βιβλίων παρὰ τῆς ἡμετέρας μετριότητος τῇ ἐν Γιάσιόις νέᾳ αὐθεντικῇ καὶ ἑλληνικῇ σχολῇ. Ἐπικατάρατος δὲ ὁ τοῦτο ποτὲ ἀφαιρήσων. 1728 μηνὶ Σεπτεμβρίῳ. Ὁ Ἱεροσολύμων Χρῦσανθος”.

(Din cărțile dăruite de către smerenia noastră noii școli domnești și grecești. Blestemat cel ce o va fura vreodată. 1728, în luna septembrie. Al Ierusalimului, Hrisant)⁷¹.

20. „Καὶ τοῦτο ἐκ τῶν ἀφιερωθέντων παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος, ἐν τῇ αὐθεντικῇ ἑλληνικῇ σχολῇ τῇ ἐν τῷ σεβασμίῳ μοναστηρίῳ κειμένη τοῦ ἁγίου Σάββα διατελοῦντι ὑπὸ τὴν δεσποτείαν τοῦ Ἀγίου Τάφου, ἐν Γιάσιῳ. Ὅστις δὲ τολμήσῃ ἀφαιρῆσαι τοῦτο, ἢ ὅλως ἀποξενῶσαι καὶ ἀλλοτριῶσαι ἔστω ἀφωρισμένος καὶ ἀναθεματισμένος, καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. 1728 σεπτεμβρίῳ. Ὁ Ἱεροσολύμων Χρῦσανθος”.

(Și aceasta este din cele dăruite de către smerenia noastră școlii domnești grecești situată în cucernica mănăstire a Sf. Sava din Iași, închinată Sfintului Mormînt. Cine deci vâ îndrăzni să o sustragă sau să o înstrăineze și să o însușească, să fie afurisit și blestemat în secolul prezent și pe viitor, 1728 septembrie. Al Ierusalimului, Hrisant)⁷².

21. ”Ἰωάννης Γρηγόριος Ἀλεξάνδρου Γκίκας Βοεβόδας ἐλέφ Θεοῦ, Αὐθέντης καὶ Ἡγεμῶν πάσης Μολδοβλαχίας.

Καὶ τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀφιέρωται παρ’ ἡμῶν εἰς τὴν ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδοβλαχίας σχολὴν πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν. αῤῥξ”.

(Ioan Grigorie Alexandru Ghica voievod, cu mila lui Dumnezeu stăpîn și domn al întregii Moldovalahia. Și aceasta, printre altele, se dăruiește de noi școlii din Iașul Moldovalahiei, pentru folosința filologilor și studioșilor)⁷³.

⁶⁹ Thoma d'Aquino, *Summa totius Theologiae*, Veneția, 1612, partea I-a, f. 3 v (CR-VI-65). Idem, *Super tertio libro Sententiarum magistri Petri Lombardi*, Veneția, Berman Liechtenstein Coloniensis, 1490, f. 3 r (Inc. V-1); Joannes Tinulius, *Opuscula varia* (in philosophiam)... , Perusia, 1590, p. 9 (CR-III-1).

⁷⁰ *Ibidem*. De asemenea în Inc. V-1, f. 1 r.

⁷¹ Ἱστορία περὶ τῶν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων..., Βουκουρέστι 1715, p. 1 (RV. VI-5). Homerii, *Odysseia*, *Batrachomiomachia*, Hymni, XXXII, Vennetis, 1542, f. 1 v (CR-I-28).

⁷² Iacobus Pontanus, *Progymnasmatum latinitatis, sive dialogorum*... Editio decima... Ingolstadii, 1653, f. 1 v (CR-I-194); Publius Virgilius Maro, *Bucolica*, *Georg. et Aeneis*... N. Erythraei op... Francofurti, Wecheli, 1583, f. 1 v (CR-I-52); Petrus Hispanus, *Summulae logicae*..., Veneția, 1610, f. 1 v (CR-II-40); *Vocabulaire latin-allemand-polonais*, f. 1 v (CR-I-471); *Gradus ad Parnassum*, sive novus synonymorum, epithetorum, phrasium poetarum, ac versuum thesaurus..., f. 5 r (CR-I-488); Precum și în Inc. V-1, f. 1 r și CR-III-1, p. 7.

⁷³ Basilius Magnus, *Opera omnia*, Paris, 1637—1638, vol. 1—3. S-a notat pe toate cele trei volume la început (CR-VI-51). De asemenea în: Joannes Chrysostomus, *Opera omnia in duodecim tomos distributa*, Francofurti ad Moenum, 1698,

22. „Καὶ τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀφιέρωται παρ' ἐμοῦ Γεωργίου Κωστάκη μεγάλου βεστιάρη, εἰς τὴν ἐν Ἰασιῷ τῆς Μολδοβλαχίας σχολὴν πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων, καὶ φιλομαθῶν., ἀψξς' Γεώργιος Κωστάκης Βεστιάρης”;

(Și aceasta, printre altele, se dăruiește de mine, Gheorghe Costachi mare vistiier, școlii din Iașul Moldovalahiei, pentru uzul filologilor și studioșilor 1767. Gheorghe Costachi vistiier)⁷⁴.

23. „Ἰωάννης Γρηγόριος Ἰωάννου Καλλιμάχης Βοεβόδας ἐλέφ Θεοῦ Αὐθέντης καὶ Ἡγεμῶν πάσης Μολδοβλαχίας.

Καὶ τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀφιέρωται παρ ἡμῶν εἰς τὴν ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδοβλαχίας σχολὴν πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν. Ἐτεὶ ἀψξη', Φεβρουάριος”.

(Ioan Grigorie Ioan Callimachi voievod din mila lui Dumnezeu stăpîn și domn al întregii Moldovalahia. Și aceasta ca și celelalte se dăruiește de noi școlii domnești din Iașul Moldovalahiei spre folosința filologilor și studioșilor. În anul 1768 februarie)⁷⁵.

24. ἀψπς' Ἰουνίου ἡρχθήμεν τὸ τοῦ Θεοδώρου, τέταρτον πρὸς τοὺς παρ' ἐμοὶ μαθητιῶντα”.

(1786 iunie 10, am început [predarea] gramaticii a patra a lui Theodor către elevii mei)⁷⁶.

25. „Să se știe că am plecat la București, ca să învăț carte la dumneaui vornicu Dinu Filipescu, la leat 1799 octomvrie 12, în zioa de Sfeti Dimitrie și eram de ani 18. Gheorghe Băl<ea>n<u>”⁷⁷.

26. „Κτῆμα τῆς ἐν Ἰασίῳ σχολῆς. Ἐξωνηθέντα τὸ αὐζ' σωτήριον ἔτος παρὰ τοῦ ἀγίου Μητροπολίτου κυρίου Βενιαμίν”.

(Proprietatea școlii din Iași. Răscumpărată în anul 1807 de către sfântul mitropolit kir Veniamin)⁷⁸

27. „Καὶ τόδε Θωμᾶ β' λογοθ[έτου] τοῦ ἐκ Καστορίας, ὃ νῦν ἀφιέρωται τῇ ἐν Ἰασίῳ Αὐθεντικῇ σχολῇ ὑπὸ Ἀργυρῆς συζύγου αὐτοῦ”.

vol. 1—2, f. 3 v, vol. 3—4, f. 1 v, vol. 5—6, f. 1 v. (CR-VI-138); Idem, *Explanatio- nes in Novum Testamentum*, Francofurti, 1697, vol. 1—3, 4—6, f. 1 v (CR-VI-137).

⁷⁴ *Biblia Sacra quadrilingua Veteris Testamenti hebraici cum versionibus... graeca LXX... latina Sebastiani Schmidii... et germanica B. Lutheri*, Lipsiae, 1750—1751, tom. 1—3, pe toate cele trei tomuri la f. 2 v (CR-VI-252); *Biblia Sacra quadrilingua Novi Testamenti graeci cum versionibus syriaca, graeca vulgare, latina et germanica...*, Lipsiae, 1747, f. 2 v (CR-VI-251).

⁷⁵ Joannes Damascenus, *Opera omnia quae extant...*, Venetia, 1748, vol. 1—2, primele foi (CR.VI-244); Eusebius Pamphilus, *Ecclesiasticae historiae libri decem*. Moguntiae, 1672, 2v (CR. VI-109); Socrates Scolasticus, s.a., *Historia Ecclesiastica*, Moguntiae, 1677, f.2v (CR.VI—117).

⁷⁶ Θεοδώρου Γραμματικῆς εἰσαγωγῆς τῶν εἰς τέσσαρα εἰς τὸ τέταρτον, Ὑπόμνημα..., ὑπὸ Νεοφύτου ἱεροδιακόνου..., Βουκουρέστι, 1768, ἐξώφυλλο I. Pe primele foi ale acestei cărți s-a notat : „Καὶ τόδε τυγχάνει γὰρ τοῦ Γεωργίου τοῦ ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως υἱ/οῦ τοῦ Παπαδιαμάντου”. (Și aceasta este a lui Gheorghe fiul lui Papadiamantis din Constantinopol). (RV. IV-18); Cf. A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară...*, p. 354, nr. 13. (Se dă numai în traducere).

⁷⁷ Βιβλίον ἱστορικόν..., Ἐνετίσιν, 1743, p. 194 (III-11961). Lectura acestei însemnări o datorez prof. Const. A. Stoide. Îi mulțumesc în mod deosebit.

⁷⁸ *Georgicorum P. Virgilii Maronis Libri IV...*, Petrograd, 1786, f. 2v (CR VI-229).

(Și aceasta este a lui Thoma din Kastoria, al II-lea logofăt ; care acum se dăruiește școlii domnești din Iași de către Arghira, soția lui) ⁷⁹.

3. INSEMNĂRI CU CARACTER SOCIAL, ECONOMIC ȘI POLITIC

28. „Написахъ сѣ здѣ, на памѣтъ, азъ а(ρ)χ(η)мандритъ Кеннаминъ, въ градѣ Камѣнницѣ, м(ѣ)с(ѣ)ца аπ(ρ)ηλ въ кѣтъ 23⁰ ѿгда вѣхωмъ съ еп(η)с(κ)ο πωμ θεωδοcιѣмъ Радωвскѡмъ, съ г(ο)сπ(ο)д(α)ρ(ѣ)мъ Іω Ηερεμїа κοεκοδїс с(тн)тъ г(ο)сπ(ο)д(пс)пза сн, Іω Костантинъ κοεκοда, н съ г(ο)сπ(ο)д(с)пка Іω Снмѡнъ κοε(ο)да н съ с(тн)ноκтн вхсѣмъ г(ο)сπ(ο)д(с)тѣа сн“.

(S-a scris aceasta, aici, spre amintire, eu, arhimandritul Veniamin, în cetatea Cameniței, luna aprilie, 2 anul 7109 <1601>, cînd am fost cu episcopul Theodosie de Rădăuți, cu domnul Io Iremia voievod și cu domniei sale, Io Constantin voievod, și cu domnul Io Simeon voievod și cu toți fiii domniilor sale.

29. „αψε' φευρουαρίου ιγ' ἦλθεν ἡ ἔκπτωσις τῆς ἀρχῆς τοῦ θεοσεβεσ-τάτου, ἐκλαμπροτάτου καὶ τῆς γαλήνης καὶ φιλανίας γέμοντος κυρίου κυρίου Ἰωάννου Μιχαήλ Ράκοβιτζα βοεβονδα, αὐθέντος καὶ ἡγεμόνος πάσης Μολ-δοβλαχίας οὗτινος ἡ ἐπαναστροφή γενοίτο, Χριστ[ε] Βασιλεῦ, διὰ πρεσβειῶν τῆς ἀγίας αὐτ[οῦ] μ[ητ]ρ[ό]ς, καὶ τοῦ ἀγίου αὐτ[οῦ], καὶ π[ατ]ρ[ό]ς ἡμῶν Χρυσοστόμου τοῦ Π[ατ]ριάρχου, ταχίστη λαμπρῶς“.

(1705 februarie 13 s-a întîmplat căderea puterii preacuviosului, preastrălu- citului și a plinului de liniște și prietenie kir kir Ioan Mihail Racoviță voievod, stăpîn și domn a întregii Moldovalahia, a cărui reîntoarcere să se facă, Hris- tosele Rege, prin reprezentanții sfintei sale mame și a sfîntului și tatălui nos- tru Hrisostom Patriarhul, foarte repede și în mod strălucit) ⁸¹.

30. „Εἰς τοὺς 1773 ἦλθα με τὸ καράβι μου ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς Γαλάττη καὶ ἐπούλησα τὰ κρασιά μου πρὸς 60 παράδες τὴν ὁκάν καὶ ἔλαβα γρόσια 30.000 καὶ τόσα“.

(În anul 1773 am venit cu vasul de la Constantinopol la Galați și am vîndut vinurile mele cu 60 parale ocaua și am primit peste 30.000 de groși) ⁸².

31. „Ὁ σουλτάν Μουσταφᾶς ἐν τῷ αψῆγ', σεπτεμβρίου κς', ἀσυκῶνωντα τὸν ἐλτζῆ τῶν ῥώσων εἰς τοὺς ἐπτὰ γουλάδες ἐκήρυξε κατ' αὐτῶν τὸν

⁷⁹ 'Αριστοτέλους ἅπαντα, Basel, 1550, f. 1 r (CR-VI-29). Note asemănătoare în : Eusebius Pamphilus, *Ecclesiasticae historiae*, libri X, Lutetiae Parisiorum, 1544, f. 2 r (CR-VI-36) ; Georgius Cedrenus, *Annales...*, Basel, 1566, f. 1 r (CR-VI-19) ; Dio Cassius, *Επιτομή τῆς Διωνος τοῦ Νικαέως Ρωμαϊκῆς ἱστορίας*, ἦν συνέτεμεν Ἰωάννης ὁ Ξιφιλίνος. (probabil ediția din Hannover 1606), p. 1 (CR-I-193) ; Herodoti Halicarnassei, *Orationes, conciones, sermocinationes, et epistolae...* (poate cea din Leipzig, 1675), f. 1 r (CR-I-175) ; Θεόφιλος Κορυ-δαλεὺς, *Εἰς ἅπασαν τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματα καὶ ζητή-ματα...*, Ἐνετίησι Γλυκεῖ, 1729. φ. Iv (CR. III—93). Γεράσιμος Βλάχος, *Εἰς τὰ περὶ ψυχῆς Ἀριστοτέλους βιβλία*, Κέρκυρα, 1669, φ 2r (Ms. II—39).

⁸⁰ „Psaltichia de la Putna“ din 1545, pe interiorul primei coperți de lemn (Ms. I-26).

⁸¹ (CR-VI-47), ultima foaie forzatz verso.

⁸² Τὸ ἱερὸν τῆς δόξης..., Πετροπουλί, 1772, ultima f. forzatz (CR-III-120).

πόλεμον. οὐδε τοῦνομα Ἀμπρεσκοῦ· βεζήρης δὲ ὁ Ἐμὴν πασᾶς. Ἐν δὲ τῷ αψοδ ἰανουαρίου ἰ, ἡμέρα Παρασκευὴ ἀπέθανεν ὁ σουλτάνος Μουσταφᾶς καὶ ἐκάθισεν ἀντ' αὐτοῦ ὁ αὐτοῦ αὐτάδελφος σουλτάν' Ἀπτοῦλ Χαμίτ, ὅς τι ἐρμινείας δοῦλος Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἀνακηρύττει πάλιν τὸν πόλεμον κατ' αὐτῆς τῆς αὐτοκρατορίσεως Αἰκατερίνης. Ἐν ᾧ τῷ αὐτῷ ἔτει, Ἰουλίου, πολιορκῶντα τὸ στράτευμα τῶν ῥωσσῶν τὸν βεζύρην Μουσούνογλου μὲ ὄλον του [τὸ] στ[ράτευμα] ἔκλινε καὶ μὴ θέλωντας καὶ ἔκαμε τὴν ἀγάπην ὑπογράφοντας καὶ τὰ ζητήματα (ὁποῦ) ἐπρόβαλεν ἡ Ῥωσσία".

(În 1768 septembrie 26, sultanul Mustafa a închis pe elciul rușilor în Edi Cule și a proclamat războiul împotriva acestora. Iată cum îi e numele : Amprescos ; vizir fiind Emin Pașa. Iar în 1774 ianuarie 10, ziua vineri, a murit sultanul Mustafa și s-a urcat în locul lui fratele său cel bun, sultan Abdul Hamid, care, rob fiind unei talmăcirii (?), a proclamat din nou războiul contra împărătesei Ecaterina ; însă, în același an, în iulie, armata rusă asediază întreaga armată a vizirului Musunoglu, obligându-l să încheie pace, semnînd și pretențiile impuse de Rusia)⁸³.

Pe aceeași carte și de aceeași mină s-au trecut și titlurile firmanelor, muselge-urilor și a pașalelor. Le reproducem mai jos :

„Τίτλος τῶν φερμανίων ὁποῦ στέλλονται εἰς μουλάδες. ἄσπρα 500 „

Ακζα, κουζάτουλ, μουσλιμίν, ἔβλά, βελάτουλ, μουβέχιτίν' μάτε-νουλ, φάζλί, βέ ἐλγιακίν, ῥαφι, οὐ λούμιλ, σεριγιαφι, βέ ἔλτίν. βάρισί, οὐ λούμιλ, ἐνπιγιαί, βέ ἔλμουφ σελὴν. ἔλμουχτάσοῦ, πι μεζίτί, ἰνάγετοῦλ μέλεκίλ. μουϊν' μέβλανά Ἰσμυρ κατισί, Ζιιτετί, φεζάίλε

Τίτλος τοῦ μουσελγέ (Titlul muselgeului)

Κοῦτ βέ τοῦλ ἔματζετί, βέ ἔλ ἀγιάν, Ἰσμύρ χασί βοῦβοτασι Ζιίτέ μετζτέ Τῶν πασάδων (Pașalelor)

Τεστοῦρι μουκερέμ, μεσίρι μουφεχαμινζάμουλ ἐαλέμ μουτεμπιρίλ οὐ. μουρίλ τζουμουρίλ πίλ φικρίλ σακίπίλ, μεχιμματοῦλ ἐνάμ, πιραίλι σακκιπι μουχέ γιτί, πουνγιάν ἐλ τοβλέτι, βέ ἔλ ἱκπάλ. μουσέγιτί ἐρκιάν. ἐλ σαατήτί βέ ἐλ ἱτζλάχ, ἐλ μαχφούφι, πῖ σουνούφι, ἄβατιφίλ, μέλεκίλ, ἄλλα ἀνατολοῦ βεζιρίμ πασᾶ. ἐτάμ ἀλλάχ τᾶλε ιτζάλε.

32. „Și era cursul (?) anilor de la Hristos 1777 la luna lui octomvrie, au trimis împăratul turcesc de au tăiat pe Gligore Ghica voievod de la Moldova, în scaun și i-au dus capul la Tarigrad“⁸⁴.

33. „1777 σεπτεμβρίου ΙΟ. Ηλθα ἀπὸ τὴν μπατρίδα μου μὲ τὸν θεῖον μου Δημήτριον Θεοδόρου Σακούλην ἀπὸ χοριον Γκοδοβαζδαν. Δῆμος Γε-ώργιος Βόλι“.

(1777 septembrie 10, Am venit din patria mea cu unchiul meu Dimitrie Theodor Saculi de la satul Godovazda. Dîmo Gheorghe Voli)⁸⁵.

⁸³ *Dictionarium quatuor linguarum*, Venetia, 1757, vol. 1, (CR. IV-109). După V. Mihordea, *Ceva despre serdarul Gheorghe Saul* în „Revista istorică“ vol. XXIV, nr. 4—6 (1938), p. 154, Obreskow a fost închis la 25 octombrie 1768.

⁸⁴ CR. IV-136, f. 1 v. Din alte două însemnări de pe aceeași filă aflăm că autorul însemnării de sus a fost Iacob monahul, iar cartea aparținea mănăstirii Băbeni, din județul Slam-Rîmnice (Țara Românească).

⁸⁵ Ὁρθόδοξος Ὁμολογία, apărută în Olanda pe la 1667, foile forszatz. (CR-I-539).

— „1782 μαρτίου 7, Γιάσι. Εἰς τὴν ἀγίαν Παρασκευὴ καθῶμασθεν καὶ με ἔβαλεν ὁ θεὸς μου εἰς τὴν τέχνην γουναρικήν. Δῆμος Γούναρης”.

(1782 martie 7, Iași. Locuiam la Sfinta Paraschiva și m-a pus unchiul meu în meseria de blănar. Dîmo blanarul)⁸⁶.

34. — „1787 Ἰενοουαρίου 27, Γιάση. Ἐνθήμεσιν ἀφοῦ ἔφηγεν ὁ αὐθέντης Ἀλέξανδρος Ἰωάννου Μαυροκορ[δ]άτου β[οε]β[ό]δας) εἰς τὴν Μοσκοβὴν με τὸ μέγαν καμαράσιν Κοστάκι Φυλῶδων καὶ με ἄλλους, ἀφύνοντας τὴν κυρίαν ἐδῶ εἰς τὴν ἀδελφὴν του δομνῆτζα Σολτάννα με τοὺς δύο υἱοὺς της Σκαρλάτω Καρατζά καὶ σπαθ[άρη] Κοστακη Καρατζιά”.

(1787 ianuarie 27, Iași. Amintire de cînd a plecat domnul Alexandru Ioan Mavrocordat voievod la Moscova împreună cu marele cămăraș Costache Filodor și cu alții, lăsînd pe doamna aici, la sora sa domnița Soltana, împreună cu cei doi fii ai ei Scarlat Caragea și spatarul Costachi Caragea)⁸⁷.

— „1799, μαρτίου 12, Γιάσι. Ἡ μαζυλία τοῦ ὑψηλοτάτου αὐθέντου Ἀλέξανδρου Ἰωάννου Καλεμαχου β[οε]β[ό]δας”.

(1799 martie 12, Iași. Mazilirea preainălțatului domn Alexandru Ioan Calimah voievod)⁸⁸.

— „1802, σεπτεμβρίου. Ἡ μαζυλία τοῦ ὑψηλοτάτου αὐθέντου Νηκολάου (sic) Σούτζου β[οε]β[ό]δας τῆς Μολδαβίας”.

(1802 septembrie. Mazilirea preainălțatului domn Nicolae (sic) Suțu voievod al Moldovei)⁸⁹.

— „1806, ἡουλίου 15. Ἡ μαζυλία τοῦ ὑψηλοτάτου Ἀλεξανδρου Κοστανδῆνου Μορούζη β[οε]β[ό]δας τῆς Μολδαβίας”.

(1806 iulie 16, mazilirea preainălțatului Alexandru Constantin Moruzi voievod al Moldovei)⁹⁰.

— „1806, αὐγούστου 25. Γιάσι. Ἡ μαζυλία τοῦ ὑψηλοτάτου Κοστανδῆνου Ὑψηλάντη β[οε]β[ό]δας”.

(1806 august 25, Iași. Mazilirea preainălțatului Constantin Ipsilanti voievod)⁹¹.

— „[I]819. σεπτεμβρίου α. Ἡ μαζυλία τοῦ Σκαρλάτου Καλεμάχη”.

(<1>819 septembrie 1. Mazilirea lui Scarlat Callimachi)⁹².

— „αψε αὐγούστου κβ εἰς τὰς δέκα ὥρας ἐγέννησε ἡ δομνίτζα υἱόν ἡμέρα Παρασκευὴ ξημερώματα (ὀνόματι Ἀλεξανδρον)”.

(1785 august 22, la zece ceasuri, a născut domnița băiat, în ziua de vineri dimineața (numit Alexandru)⁹³.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*; În realitate a plecat la 14 decembrie 1786.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*; E vorba de Alexandru Suțu, mazilit la 4 octombrie 1802.

⁹⁰ *Ibidem*; A fost mazilit în luna august.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*; A fost mazilit în luna iunie 1819.

⁹³ *Epicteti Enchiridion*., Dresda, 1756, f. 1, forzatz (CR. I-245 dublet).

— „αψπς' σεπτεμβρίου κδ, εἰς τὴν μίαν ὥραν τῆς νυκτός, ἡμέρα πέμπτῃ, ἐγένησε ἡ δόμνα κόρη, ὀνόματι 'Ρωξανδρα”.

(1786 septembrie 24, la orele unu de noapte, joia, a născut doamna fată, numită Ruxandra)⁹⁴.

³⁵ „1799 februarie 18, în ziua vineri la... din zi, au tăiat capul lui Constantin vodă Hangerliu, în Țara Românească, în orașul Bucureștilor. Pornind el grele dăjdi<i> asupra țării, încă și văcărît au scos în toată țara și la mari și la mici; și strigîndu-sa (sic) de obște tot norodu, au cerut de la Dumnezeu asupra lui plată; iată numai au ajuns și urgia împărătească și sosind la ziua de mai sus arătată, i-au tăiat capul pe la namiez și l-au tîrît de picioare pin sală și l-au aruncat jos la scară, spre pildă și altora și arătare”⁹⁵.

³⁶ „1807 noemvrie în 10, au venit moscali<i> în Moldova, al treilea rînd: ἐπὶ 'Αλεξάντρου Πάβλοβητς (în timpul lui Alexandru Pavlovici) împărat Rosiî”⁹⁶.

37. „Εἰς τοὺς 1804, ἡγεμονεύων ἐν Βουκουρεστιῷ ὁ ὑψηλότατος αὐθέντης Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης, με κοινὴν γνώμην ὄλων τῶν ἀρχόντων τοῦ τόπου ἐζήτησε τὴν ἀδειαν ἀπὸ τὴν κραταιοτάτην Ὀθωμανικὴν Πόρταν διὰ νὰ ὀχυρώσῃ τὴν πολιτείαν τοῦ Βουκουρεστίου με χαντάκια, συνεχῶς ἐπαπειλουμένην ἀπὸ τὸν πέραν τῆς Δουνάβεως τὸν εἰς Βιδίνι κάστρον ἀποστάτην Πασβάνδογλου. Λαμβάνωντας λοιπὸν ταύτην τὴν ἀδειαν ἀμέσως ἐπρόσταξε ἡ ὑψηλότης του πρακτικὸὺς γεωμέτρους νὰ μετρίσουν αὐτὴν τὴν πολιτείαν, καὶ εὗρέθη ἡ περιφέρειά της ὀργειαῖς δώδεκα χιλιάδες. Ὅθεν καγὼ ὡς ἀληθέστατον καὶ μνήμης ἄξιον ἔκρινα εὖλογον νὰ σημειωθῇ ἐν ταύτῃ τῇ Βίβλῳ παρ' ἐμοῦ Δημητρίου Γκίκα μεγάλου κλωτζίερη”.

(În 1804, domnind la București preînălțatul domn Constantin Ipsilanti, de comun acord cu toți boierii țării, a cerut permisul de la puternica Poartă otomană ca să fortifice orașul București cu sanțuri, amenințat mereu de răsculatul din cetatea de dincolo de Dunăre, a Vidinului, Pazvantoglu. Primind deci această încuviințare, imediat a ordonat înălțimea sa pe geometri practicieni să măsoare acest oraș; și s-a găsit perimetrul lui de douăsprezece mii stînjeni. Și eu, ca un adevăr demn de amintire, am considerat necesar să se noteze în această carte, de către mine, Dimitrie Ghica mare clucer)⁹⁷.

38. „Am însemnat la leat 1821 iulie 23, cînd s-au făcut furtună mare de s-au scos toți pomii din pămînt și cu piatră au bătut toate roadele, viile toate împrăjuriul Bucureștilor. Iar venirea turcilor au fost în săptămîna moșilor. Iar cînd s-au tăiat bimbașă Sava cu toți arnăuții lui, la august 7, duminică, după ce eșe oameni<i> din biserică, m-am întîmpat și eu de am mers în tîrg și am văzut unde fug oameni<i>, dînd unul peste altul. Și eu din tîrg am fugit pînă la mahala acasă, trecînd pri<n> turci la drum; și s-au făcut mare bătae arnăuți<i> Savii cu turci<i> și cu zaporozani<i>, de la eșirea bisericii pînă a doo zi, luni, la vremea prînzului s-au spart bătaia lor și s-au spartu sfintele biserici cu tunuri și le-au arsu cu foc, pîngărind turci<i> din porunca tiranului Kchaia bei. <1>821 avgust 8”⁹⁸.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ 'Εορτολόγιον..., Σναγῶβ, 1701, pe ultima f. albă (RV. II-8 dublet).

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Πηρόλιον..., Λειψία, 1800, p. β” (CR-VI-448). Pe p. 1 (a') a acestei cărți aceeași persoană a notat: „Καὶ τότε σὺν τοῖς ἄλλοις Δημητρίου Γκίκα μεγαλοῦ λογοθέτου Κατω Τζάρα”

(Și aceasta <carte>, printre altele, este a lui Dimitrie Ghica, mare logofăt al Țării de Jos).

⁹⁸ Floarea dărrurilor..., Brașov, 1807, f. 1 v (RV. I-136).

„Și mare tulburare s-au făcut în tot orașul Bucureștilor, cît s-au tăiat mulțime de turci și zaporojani și arnăuți ca la cinci sute, iar cei mai mulți au prins de veste și au fugit pri<n> lume, pã unde au putut scăpa și pã alți<i> i-au prins prin grădini ascunși și pã unde i-au găsit i-au perdut și mulți drepti au perit într-acei foc și minie dumnezeiască. Și la urmă s-au pus din poruncă primstavuri de au strigat prin mahalale pînă s-au așezat creștini prin casile lor și tot cu mare frică și s-au făcut multe zafuri la sfintele biserici și lăcuitoilor și mare frică căzută pe toți oameni<i> și mulți robi s-au trimis în țara turcească în robie. <1>821 avgust 8”⁹⁹.

4. INSEMNĂRI PRIVIND FENOMENELE NATURALE

39. „1623 έπεσε ένα χαλάζι μεγάλο και ήταν τον Μάϊ τον μήνα στές 20 ήμέρες και τὸ ἐζήγιασαν και ήταν 50 δράμη τὸ σπορή”.

(1623 a bătut piatra mare și a fost în luna mai la 20 zile și l-au cîntărit și era bucată de 50 de grame)¹⁰⁰.

40. 'Εν έτει 1729. αψκθ ήλθε θανατικὸν περισσὸν εἰς τὰ μέρη τῆς ἀνατολῆς.

(În anul de la Hristos 1729 au bîntuit multa boală ucigătoare în părțile răsăritului)¹⁰¹.

41. „1772 μαῖου 18. Βάρεσε χαλάζι μέγα ὥσάν τὸ αὐγὸ και ἐχάλασε τὰ ἀμπέλια και τὰ ωπορηκὰ τὰ γρέμησε μὲ τὴν ὀλόγητα”.

Același moment e notat aproximativ la fel și în limba română: „1772 mai 18, au căzut piatră mai mare decît oul de găină și au stricat viile de tot și popii (sic) i-au rupt crângile de au rămas numai ciocanii, care piatră n-au mai fost altădată”¹⁰².

42. „'Απὸ τὴν εἰκοστὴν τρίτην ἕως εἰκοστὴν τετάρτην Σεπτεμβρίου τοῦ αψκδ έτους ἐχίωνησεν ἀδιακόπως και έστω εἰς ένδειξιν”.

(De la 23 pînă la 24 septembrie a anului 1784 a nins neîncetat; să fie ca măturie)¹⁰³.

43. „'Ωδε γέγραπτε ή ἀνάμνησις τοῦ έν Μολδαβία γεγονότος μεγάλου σεισμοῦ έν έτει 1802. 14 οκτομβρίου τῇ ήμέρα έορτῇ άγίας Παρασκευῆς περι ὡραν έβδόμην και κάρτο ... (sters)”.

⁹⁹ Ibidem, f. 2 v; Dintr-o însemnare de pe ultima filă a cărții, scrisă de aceeași mină, aflăm că autorul acestor două însemnări este „Costandin sin Dragomir, din satu Mah<a>|<aua> Apostului”; la f. 1 r forzatz, același notează: „această cărticică, ce să cheamă Floarea darurilor, este a dumnealui logofăt Dinul din mahalaua Apostului...”.

¹⁰⁰ 100, Τὸ παρὸν Τυπικόν..., Ένετίησιν, αχιε, φ. f. 1, forzatz (CR-IV-136).

¹⁰¹ 'Ιωάννης Δαμασκηνός, 'Εκδοσις τῆς 'Ορθοδόξου Πίστεως..., Veronae MDXXXI, f. 7v (CR. II-4).

¹⁰² CR-IV-136, p. 5-6 și 43-47.

¹⁰³ Σειράνός και πεντήκοντα ὑπομνηματιστῶν..., Λειψία, αφοβ', ultimă f. forzatz (CR. VI-227).

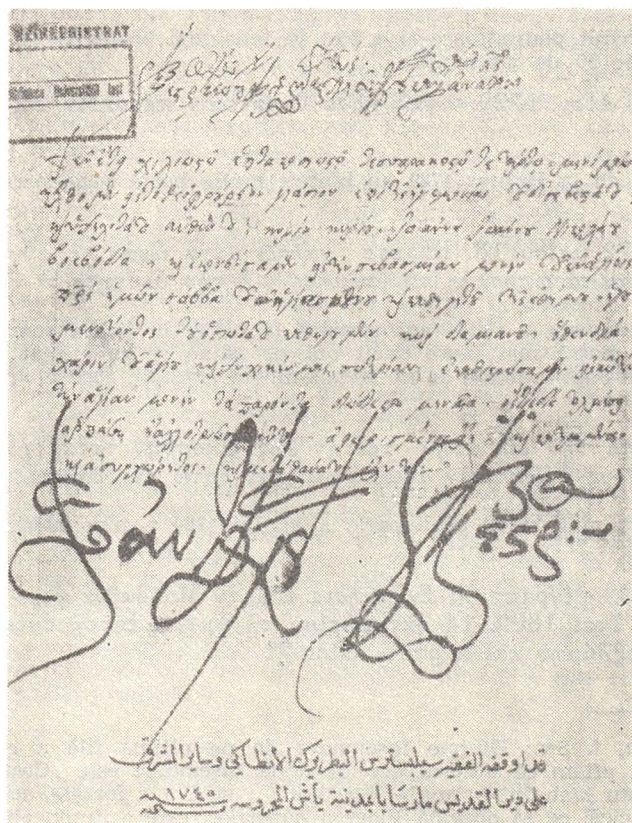
(Aici scriu din memorie despre marele cutremur întâmplat în 1802 la 14 octombrie în Moldova, în ziua Sfintei Paraschiva, pe la orele șapte și un sfert)¹⁰⁴.

44. „Ἐτους 1814 Φεβρουαρίου 11 ἔκαμε μία φουρτούνα καὶ ἐψώφησαν τὰ ζῶα τοῦ κόσμου ὅλου”.

(1814 februarie 11, a fost o furtună mare și au murit animalele tuturor oamenilor)¹⁰⁵.

45. „La anul 1838 genar 11, marți seara, la patru ceasuri de noapte, s-au cutremurat pământul foarte tare și au ținut 3 minute. Grigorii Voinescu”¹⁰⁶.

46. „La 1842 dechembrie 31 s-au văzut curcubeu pi cer; vro 20 zili au fost curat ca de luna lui mai, oamenii însă mure tare. Omăt nu era nici decum”¹⁰⁷.

(Anexa 2)

Autograful patriarhului Antiohiei, Silvestru

¹⁰⁴ (CR. V-12), f. 1 v forzatz.

¹⁰⁵ (CR. IV-136).

¹⁰⁶ Xenophontis opera. ., Lipsiae, 1763, p. 561 (CR-II-107 dublet).

¹⁰⁷ Μηναίον τοῦ Ἰανουαρίου, „Ἐνετίησιν, 1778, f. 1, forzatz (CR. V-220).

...
...
...
...

(Anexa 16)

Insemnare dotală a lui Vasile Lupu

Σ... 1714. ...

(Anexa 17)

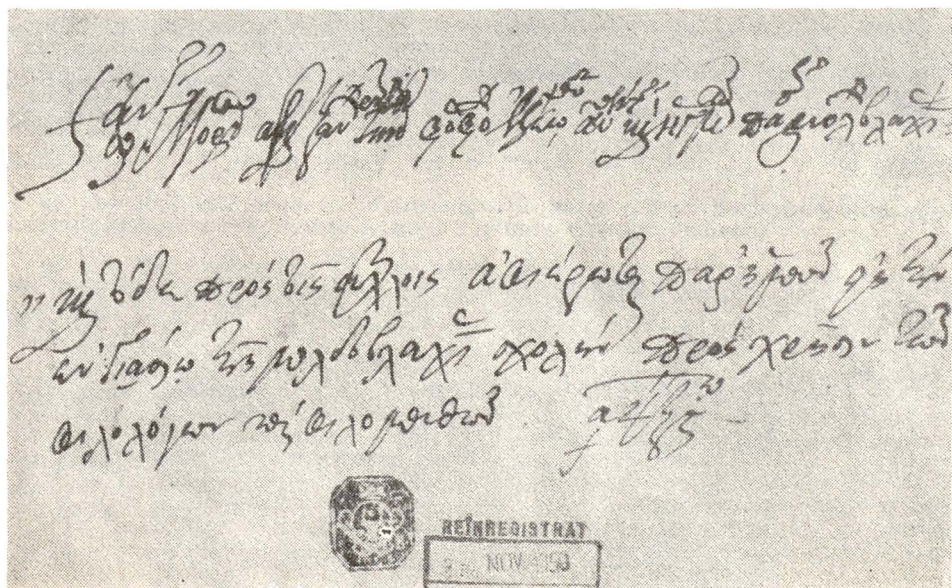
Insemnare dotală a lui Hrisant Notara, din 1714

Σ... 1728 ...

Insemnarea lui Hrisant Notara prin care se atestă existența școlii domnești de la Sf Sava în 1728

(Anexa 20).

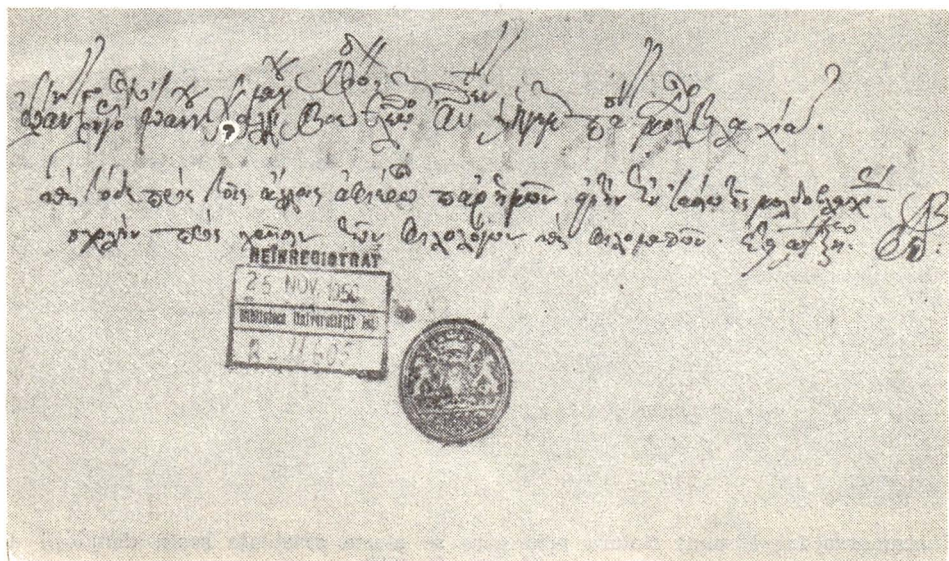

Handwritten text in Romanian script, likely a letter or official document. The text is written in a cursive style. Below the text, there is a circular seal and a rectangular stamp that reads "REINREGISTRAT" and "25 NOV 1956".

(Anexa 21.

Autograful voievodului Grigore Alexandru Ghica

Handwritten text in Romanian script, likely a letter or official document. The text is written in a cursive style. Below the text, there is a circular seal and a rectangular stamp that reads "REINREGISTRAT", "25 NOV 1956", and "B-11605".

(Anexa 23).

Autograful voievodului Grigorie Ioan Callimachi

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://adxenopol.academiaromana-is.ro>

O COLECȚIE DE DOCUMENTE OTOMANE IMPORTANTE PENTRU ISTORIA ROMÂNIEI (1597—1607) *

DE

TAHSIN GEMIL

Apărută în prețioasa colecție „Osmanlı Tarihine Ait Belgeler” (Documente privitoare la istoria otomană), volumul elaborat de dr. Cengiz Orhonlu aduce o contribuție însemnată nu numai la acoperirea unor lacune din istoria otomană dintre anii 1597 și 1607, ci și deosebit de valoroase informații despre țările române din aceeași perioadă.

După o scurtă prefață, în care autorul împărtășește motivele și împrejurările care l-au determinat să aleagă un asemenea subiect, în primul capitol al părții introductive se face o sumară trecere în revistă a cunoștințelor generale legate de diplomatica otomană. Se arată în acest sens că originea și bazele diplomatice osmane se află în statele turcești preotomane din Asia Centrală, mai ales în cel al uigurilor, de unde și denumirea „osmano-turcă”, utilizată pentru desemnarea acestei diplomatice. Considerăm însă, că mai corect ar fi termenul „turco-osman”, așa cum se obișnuiește în istoriografia noastră de specialitate.

Următorul capitol introductiv este destinat prezentării schematice a cancelariei marelui-vizir (Bâb-i Asaî). După cum se știe, pînă la înființarea acestei cancelarii, treburile Imperiului otoman fuseseră rezolvate în cele patru cancelarii ale divanului imperial (*Divan-i Hümayûn*): *Beylik*, *Tahvli*, *Ruus* și *Amedi*. La jumătatea veacului al XVIII-lea, odată cu organizarea cancelariei marelui-vizir, denumită și *Paşa Kapısı* (Poarta Pașei), chestiunile cele mai importante ale statului otoman au fost însă transferate spre soluționare acestei cancelarii, divanul imperial limitîndu-se doar la primirea protocolară a solilor și la distribuirea soldelor. De altfel, la jumătatea secolului al XV-lea, cînd sultanii au încetat să participe direct la dezbaterile divanului imperial, conducerea divanului a fost cedată marelui-vizir, care ținea la curent suveranul cu evoluția treburilor statului, prin scurte și periodice rapoarte verbale. Apoi, începînd cu veacul al XVII-lea îndeosebi, legătura dintre sultan și marele-vizir s-a menținut mai mult prin intermediul unor rapoarte rezumative scrise, denumite *takrir* sau, în mod obișnuit, *telhis*.

Telhisurile au fost întocmite, pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, numai pentru chestiuni de însemnătate majoră, în care aprobarea sultanului era reclamată imperios. Suveranul își exprima acordul sau dezacordul, de regulă prin foarte scurte rezoluții, denumite *hatt-i hümayûn* (scrisul imperial) sau *gevak* (răspuns), scrise personal de către sultan pe marginea de sus a telhisurilor. Se

---

* Cengiz Orhonlu, *Telhisler (1597—1607) (Telhisuri)*. Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları nr. 1511, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1970, XXIX + 149 p. + 15 facs.

înțelege de la sine, prin urmare, valoarea deosebită pe care o prezintă asemenea documente pentru cunoașterea istoriei otomane în intimitatea și în ansamblul ei.

Telhisul era întocmit de către *reis-ül-küttab*, care avea și obligația de a traduce și prezenta marelui-vizir scrisorile venite din afară. Telhisuri puteau prezenta sultanului și alți înalți dregători otomani, însă numai prin intermediul marelui-vizir. Telhisul era predat sultanului, în cadrul unui ceremonial aparte, de către dregătorul special însărcinat cu ducerea lui, denumit *telhisi aga*.

Deosebit de utilă este prezentarea de către autor a unei liste a manuscriselor, din bibliotecile turcești și străine, care conțin colecții de telhisuri, întocmite între secolele XVI și XVIII.

În sfârșit, introducerea se încheie cu o notă a editorului, în care se arată că cele 184 de telhisuri, publicate integral, se bazează pe o colecție-manuscris, păstrată în două exemplare la Biblioteca Topkapı Sarayı-Istanbul, R-1303 și, respectiv, la Biblioteca Universității din Istanbul, nr. 3161, pe care editorul le-a coroborat însă cu documentele existente în cele două arhive principale din Istanbul (*Topkapı Sarayı* și *Başbakanlık*), realizând în acest fel o adevărată ediție critică.

Conform regulii statornicite în istoriografia turcă actuală, și acest volum este însoțit de un indice antroponimic, de unul geografico-politico-social, precum și de unul al termenilor și instituțiilor istorice. Consultarea volumului ar fi fost însă mult înlesnită dacă autorul ar fi întocmit și regestele documentelor, clasându-le eventual pe probleme.

Având în vedere marea însemnătate a documentelor privitoare la istoria țărilor române, în special pentru o mai bună cunoaștere a unor aspecte ale tulburărilor din Transilvania între anii 1601 și 1606, am considerat util să prezentăm rezumatul conținutului telhisurilor care privesc istoria țării noastre, limitându-ne la unele sublinieri, fără a face însă comentarii pe marginea lor. Dat fiind însă faptul că cea mai mare parte a acestor documente nu sînt dateate nici de către editor, am încercat să le plasăm cu aproximație în timp.

Deși, în titlul volumului se specifică că telhisurile publicate sînt din anii 1597—1607, primul document reprezintă *hatt-i hümayın*-ul sultanului Süleyman Magnificul în legătură cu acordarea pecetii de mare-vizir lui Ali pașa, în 1561.

Cel de-al doilea este un telhis al *müfti*-ului către sultanul Murad al III-lea (1574—1595), în care anunțind dispariția solului Transilvaniei, atrage atenția suveranului că acest fapt presupune răscoala principelui, adăugînd în acest sens și posibilitatea alianței acestuia cu „regele Ungariei”, căci recent principele își luase soție din acea parte, fapt pe care *müfti*-ul ceruse să fie împiedicat. Interesantă este observația *müfti*-ului că, „în cazul răscoalei Transilvaniei, se vor răscula și Țara Românească cu Moldova; <de aceea> este necesară pregătirea <împotriva lor> încă de pe acum...”, în sensul trimerii unei armate către Moldova și Țara Românească. În rezoluția sa, sultanul acordă încredere celor raportate, poruncind luarea tuturor măsurilor corespunzătoare.

Un alt telhis, probabil din 1600—1601, se referă la intervenția unui preot musulman anonim din Edirne, pe lângă sultana-valide, solicitînd postul de *seyhül-harem* al Medinei. El menționează unele servicii ale sale „în slujba religiei și statului”, printre care și acela de a convinge populația musulmană, conform poruncii serdarului Mahmud pașa, de necesitatea „războiului sfînt” (*gaza*) asupra Țării Românești; de asemenea, în același scop el ar fi strîns 1000 voluntari și ar fi cheltuit 1000 florini din banii săi.

Telhisul marelui-vizir Yemişçi Hasan paşa¹, probabil din aceeași perioadă, cuprinde rezumatul unei scrisori a lui Ieremia Movilă, în care domnul Moldovei, după ce arată că *sandjak*-ul de hotar Akkerman nu avea de cîțva timp conducător, remarcă că în condițiile în care toți dușmanii din împrejur se pregătesc de război, se impune ca o necesitate urgentă numirea cît mai grabnică a unui *san-*

¹ Yemişçi Hasan paşa a fost mare-vizir între 22 iulie 1600 și 4 octombrie 1603; a fost un conducător orgolios, lipsit de tact și pricepere. Mazilirea și executarea sa (16 octombrie 1603) se datorează dorinței sale de a pune mina pe întreaga putere, prin utilizarea intrigilor în rîndurile oastei robilor Porții.

djak-bey. În acest sens, el intervine în favoarea fostului sandjak-bey de Gîlău (*Göle*) Ali bey, care fiind mai înainte bey la Bender, voievodul moldovean fusese pe deplin mulțumit de buna sa vecinătate. Într-adevăr, așa cum arată un extras dintr-un alt document, din 5 februarie 1601, dat de editor în notă, Ali bey a fost numit la acea dată sandjak-bey de Akkerman, dar cu specificarea că la intervenția hanului Crimeii.

Într-un alt telhis, probabil al aceleiași mare-vizir, se anunță sultanul despre sosirea la Poartă, în ziua de 19 septembrie 1602, a trimișilor hanului Crimeii, care venind și cu doi prizonieri maghiari, aduseseră „știrea îmbucurătoare” (*mujde*) că atunci când oastea tătară mergea din Țara Românească către Transilvania, nimicea o oștire de 15 000 creștin.

În telhisul aceleiași mare-vizir Yemişçi Hasan pașa, probabil din 1602, se recomandă sultanului că, dată fiind situația dezastruoasă a contribuabililor, să accepte intermedierea păcii cu habsburgii, intermediere asumată de către regele Franței. Este interesant de reliefat faptul că printre condițiile cerute de imperiali era și aceea a rămănerii Transilvaniei în stăpânirea habsburgică, dar cu obligația plății către Poartă a haraciului obișnuit. În rezoluția sa, sultanul Mehmed al III-lea (1595—1603) atrage însă atenția marelui-vizir că într-un raport anterior ceruse 50 000 galbeni pentru linișirea Transilvaniei; banii îi fuseseră dați și ca atare poruncește rezolvarea situației în acest mod.

Vizirul Mustafa pașa, în telhisul adresat sultanului, probabil tot în 1602, arată că mai înainte se ajunsese la o înțelegere cu principele Transilvaniei, conform căreia, dacă Poarta îi acorda un *'ahd-name* (tratat), principele urma să vină la Belgrad pentru a se sfătui cu vizirul Mustafa pașa. Cum sultanul acceptase acordarea *'ahd-name*-ului cerut, tocmai când principele se pregătea să pornească către Belgrad, imperialii pătrunseseră în Transilvania, ceea ce îl obligase pe principe să scrie vizirului Mustafa pașa, pentru a se scuza că nu mai poate veni la Belgrad și, totodată, de a cere trimiterea urgentă de ajutoare în oști și bani. Trăgând atenția asupra pericolului pierderii Transilvaniei, vizirul Mustafa pașa solicită grabnic ajutor militar și 100.000 galbeni, din care 50.000 urma să-i dea principelui. În încheiere, vizirul Mustafa pașa subliniază faptul că sprijinirea Transilvaniei va avea un efect important asupra tuturor dușmanilor imperiului otoman. Din păcate, copia acestui telhis nu conține rezoluția sultanului.

Volumul cuprinde și copia unui *mahzar*, probabil din 1602, al populației musulmane din sandjak-ul Vidin, împotriva abuzurilor săvârșite de sandjak-bey-ul Ahmed bey și *mütesellimul* (încăleitorul) său Sefer *cevuş*, care îi jefuiseră prin stringerea repetată a unor dări exagerate de mari, ceea ce îi adusese în pragul ruinei, cu atât mai mult, cu cât, „mai înainte de aceasta, din pricina prădăciunii răufăcătorului Mihal (Miha, Viteazul — n. ns.) sârmanele *re'aya*-le rămăseseră atât de sărace și slabe, încît cinci-şase gospodării ajunseră să folosească o singură pereche de boi pentru a face agricultură și de-abia agonisesc cele necesare traiului...”. În același timp, semnatarul memoriului arată că „spionul nostru, care a venit acum din Țara Românească, ne-a adus știrea că 10 000 de tîlhari blestemați au intenția de a produce pagube teritoriului otoman, ceea ce a provocat o mare teamă în rîndurile fruntașilor și sârmanilor musulmani din Vidin”. Situația este așa de grea — se atrage atenția în încheierea *mahzarului* — încît există posibilitatea răscoalei și a părăsirii colective a acestei regiuni. Hatt-î hümâyûn-ul sultanului poruncește efectuarea unei anchete.

Telhisul, datat la 2 septembrie 1602, cu care marele-vizir Yemişçi Hasan pașa se întorsese de la Belgrad la Istanbul în ziua de 5 februarie 1603, pentru a cere o oaste puternică în scopul instalării lui Moise Székely pe tronul Transilvaniei, în afara faptului că aduce la serie de informații interesante în legătură cu luptele din Transilvania, degajă și grava slăbiciune în care se afla Imperiul otoman în acele vremuri, fapt ce îl determinase să nu poată adopta o atitudine energică față de imperiali în chestiunea Transilvaniei.

Un alt telhis, tot așa de întins ca și precedentul, al aceleiași mare-vizir, probabil din primăvara anului 1603, atrage din nou atenția sultanului asupra importanței care trebuie să se acorde apărării Transilvaniei împotriva imperialilor, căci — se arată în document — „dacă ținutul Transilvania va încăpea în minile nemților..., atunci nu va rămîne nici Timișoara și nici Țara Românească

și Moldova". De aceea — propune el — este necesară acordarea neîntârziată a unui ajutor bănesc, măcar de 15.000 taleri, lui Moise Székely, care este atît de sărac și lipsit de credința oștirii sale, încît nu are nici măcar cu ce să se îmbrace, iar atunci cînd a fost împreună cu oastea islamică, a stat mereu în mijlocul ei, în loc să stea împreună cu oastea sa, de care se teme. De asemenea, marele-vizir recomandă, în continuare, să se intervină degrabă pe lângă regele Poloniei, pentru ca acesta să trimită lui Moise Székely un ajutor de 15.000 oameni și, totodată, să se poruncească voievozilor din Țara Românească și Moldova să-i vină și ei în sprijin cu cîte 10.000 oșteni fiecare. Referindu-se la problema tronului Țării Românești, marele-vizir reproșează sultanului faptul că, Simion Movilă fiind numit în Țara Românească la rugămintea regelui Poloniei și date fiind dovezile de prietenie ale acestui voievod față de Poartă, nu era acum momentul pentru a se amîna satisfacerea unei cereri mai vechi a lui Simion Movilă de a i se întări domnia. Totodată, marele-vizir exprimîndu-și nemulțumirea pentru neinformarea sa în legătură cu eventualele intenții de schimbare a lui Simion cu Radu Mihnea, atrage atenția că o asemenea faptă ar fi în măsură să provoace acțiuni nedorite, în acele împrejurări, din partea polonezilor. În încheierea telhisului, marele-vizir cere reglementarea grabnică a situației din Crimeia, deoarece prezența trupelor tătarăști în Transilvania constituie o necesitate stringentă. Nici acest document nu conține rezoluția sultanului.

Marele-vizir Yemișçi Hasan pașa, prezintă — probabil în 1603 — traducerea scrisorii cancelarului Transilvaniei adresată ambasadorului englez la Poartă. După ce apreciază bunele intenții ale ambasadorului față de Transilvania, cancelarul evidențiază eforturile sale și ale principelui pentru încheierea păcii dintre Poartă și habsburgi. Alături de eventualele condiții pe care imperialii le-ar putea pretinde otomanilor, cancelarul exprimă și dorința Transilvaniei de a nu i se cere haraci mai mare de 10.000 florini, sumă ce fusese stabilită prin *ahdname-ul* lui Süleyman Magnificul, iar „vilăyeturile Țara Românească și Moldova să fie, așa cum permanent au fost pînă în prezent, sub stăpînirea voievozilor creștini”. Scopul scrisorii reiese în final, cînd se cere intervenția pe lângă Poartă a ambasadorului, pentru ca aceasta să cedeze Transilvaniei cîteva cetăți de la hotare. Fără rezoluția sultanului.

În telhisul aceluiași mare-vizir, probabil tot din aceeași perioadă, se insistă din nou — motivîndu-se situația deosebit de grea a populației musulmane și nemusulmane din imperiu — asupra acceptării intermedierii regelui Franței a păcii dintre imperiali și otomani, pe baza condițiilor cerute de habsburgi, printre care și aceea a rămîinerii Transilvaniei sub stăpînirea acestora, dar cu obligația plătirii în continuare a haraciului obișnuit al acestei provincii către Poartă. În rezoluția sa, sultanul Mehmed al III-lea acceptă în principiu mijlocirea păcii de către regele Franței, care este „vechi prieten”, dar nu este de acord cu cedarea Transilvaniei, pe motivul că ea „este foarte apropiată acestei părți și dacă rămîne la ei (la habsburgi — n.ns.) nu vor lipsi niciodată certurile dintre noi”; „de aceea, arată mai departe sultanul, cel mai potrivit este ca din nou vilayetul Transilvania să fie dată unuia dintre transilvăneni”.

Probabil tot din 1603 datează și un alt telhis al marelui-vizir Yemișçi Hasan pașa, în care se comunică sultanului despre înfrîngerea, de către oastea Silistrei, a unei incursiuni în dreapta Dunării, efectuată de 6.000 „kâfiri” veniți din Transilvania și Țara Românească. Lipsește rezoluția sultanului.

Unul din primele telhisuri, în acest volum, al noului mare-vizir Lala Mehmed pașa², prezintă o însemnătate aparte pentru istoria Moldovei. Documentul, întocmit probabil în 1605—1606, confirmă tradiția orală consemnată de Miron Costin³ și informația din documentele interne moldovenești⁴, în legătură cu

² A devenit mare-vizir la 5 august 1604, urmîndu-l pe Malkoci (Yavuz) Ali pașa (16 octombrie 1603 — 26 iulie 1604).

³ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 52.

⁴ D.I.R., veac XVII, A, vol. I, Editura Academiei, p. 50 și 92.

suma de 40.000 galbeni, pe care sultanul o dăduse lui Ieremia Movilă în 1600⁵. Astfel, marele-vizir arată că mai înainte prezentînd sultanului un raport detaliat (însoțit de „porunca ilustră prevăzută cu hatt-i hümayûn“, dată lui Ieremia Movilă „în vremea fostului padișah răposat“⁶) asupra situației Moldovei, sultanul poruncește „să se ceară 40.000 florini, de la robul lor, sus-numitul Eremye voyvoda...“. Invocînd necesitățile de aprovizionare ale expediției orientale „din acest an norocos“, ca și faptul că o serie de provizii și materiale încredințate moldovenilor spre a fi procurate, „nu pot fi obținute din altă parte“, marele-vizir consideră că ar fi mai bine să se perceapă în natură acea sumă de 40.000 florini, căci în caz contrar va fi necesară plățirea proviziilor și celorlalte bunuri, ceea ce va însemna anularea expediției către Orient. În rezoluția sa, sultanul Ahmed I (1603—1617) a scris însă „cer patruzeci mii florini“.

Prin urmare, acea sumă nu fusese decît un împrumut, acordat lui Ieremia Movilă și, prin el, polonezilor⁷, în împrejurările crizei politice provocată de lupta lui Mihai Viteazul.

Următorul telhis legat de istoria României aparține, conform mențiunii de la începutul lui, aceluiași mare-vizir Lala Mehmed pașa. El reprezintă rezumatul raportului lui Ahmed, *baş-defterdar* de Belgrad, prin care acesta comunică despre predarea, către Moise Székely, a banilor, materialelor și ajutorului militar tătărăsc de 5.000 oameni. De asemenea, se anunță succesele obținute de Moise Székely în unire cu Bektaş pașa, printre care și cucerirea cetăților Lugoj și Sebeș, ceea ce a provocat via satisfacție a sultanului, exprimată în răspunsul său de pe acest document.

Este cît se poate de limpede faptul că acest telhis datează din primăvara anului 1603⁸. Dar, prezintă nenumerate așezarea sa în manuscris după documente posteroare acestei date, fapt ce pare să se datoreze copistului, care a confundat perioada cînd Mehmed pașa a fost mare-vizir (5 august 1604 — 21 iunie 1606) cu cea premergătoare, în care același pașa, cu rangul de al treilea vizir și cu funcția de beylerbey al Rumeliei, a condus ostile otomane împotriva imperialilor⁹. Se impunea, așadar, ca editorul să fi luat în discuție acest caz, cu atît mai mult, cu cît, mențiunea sa din notă, în legătură cu moartea lui Moise Székely, vadește că el cunoștea bine situația reflectată de acest document.

În telhisul, probabil din 1605, al aceluiași mare-vizir Mehmed pașa, se exprimă temeri în legătură cu faptul că habsburgii vor profita de începerea expediției otomane în Orient pentru a încerca să pună mina pe Transilvania, unde „regele“ (*kiral*) Bocskay rămăsese singur. De aceea, marele-vizir solicită să nu se negligeze și campania împotriva imperialilor. În rezoluția sa, sultanul indică ca *serdar* (comandant suprem de expediție) al campaniei orientale pe Nasuh pașa¹⁰.

Într-un alt telhis, probabil din 1606, marele-vizir Mehmed pașa, rezumînd raportul *mütefferika*-ului (slujbaş al înalților dregători) Mehmed, care fusese trimis la „regele“ Bocskay, atrage din nou atenția asupra pericolului austriac în privința Transilvaniei; principele ar fi început tratativele de pace cu habsburgii, dar se teme de viclenia acestora, care profitînd de tulburările provocate de lipsa de bani a lui Bocskay, vor încerca să atragă pe maghiari de partea lor. Totodată, marele-vizir își manifestă serioasa neliniște în legătură cu știrea conform căreia

⁵ D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfîrșitul sec. XVI și începutul sec. XVII*, în „Studii și cercetări științifice“, istorie, Iași, anul VIII (1957), fasc. 2, p. 329—330.

⁶ Mehmed al III-lea (1595—1603).

⁷ Vezi D. Ciurea, *op. cit.*, p. 330.

⁸ Vezi N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, IV, București, 1902, p. XXVI—XXVII.

⁹ Vezi Ismail Hami Danişmend, *Izahli Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Cronologia explicativă a istoriei otomane), 3, ed. a II-a, Istanbul, 1972, p. 234.

¹⁰ În 1044 h (1605—1606) a fost numit într-adevăr acest pașa, cu rangul de al treilea vizir, să comande expediția Iranului, dar apoi, în mai 1606, a fost înlocuit cu marele-vizir.

imperialii ar aştepta ajutoare din partea francezilor¹¹. Cere să se acorde grija maximă pregătirilor, pentru a se putea face faţă atacului habsburgic îndreptat fie asupra teritoriilor otomane (*Memâlik-i mahrusa*), fie asupra lui Bocskey. Sultanul menţionează că „s-a luat cunoştinţă“.

Persistând în expunerea gravităţii situaţiei din Transilvania, acelaşi mare-vizir încearcă, într-un alt telhis, cu maximă probabilitate din mai 1606, să convingă sultanul de oportunitatea amânării expediţiei împotriva Iranului, cu conducerea căreia fusese însărcinat. Mehmed paşa îşi întemeiază propunerea pe necesitatea apărării hotarelor europene împotriva planurilor habsburgice, care vor putea fi înlăptuite atunci când armatele otomane vor pleca către Orient. În ultimă instanţă, marele-vizir recomandă pregătirea temeinică către ambele părţi, inclinând mai mult pentru conducerea campaniei europene. Sultanul se arată însă ferm, poruncind scurt „vei pleca către partea orientală“.

Aşa cum rezultă dintr-un alt telhis, al aceluiaşi mare-vizir, presiunea imperialilor asupra Transilvaniei nu fusese ignorată de către Poartă. La 14 mai 1606, al patrulea vizir Murad paşa primise misiunea de a conduce campania împotriva habsburgilor. Dar, dat fiind faptul că Anatolia era secătuită — arată marele-vizir Lala Mehmed — unităţile care fuseseră repartizate în expediţia orientală (comandată de el însuşi — n.ns.) au preferat să meargă şi ele tot către Ungaria, care în acel moment (vara anului 1606 — n.ns.), după aprecierea marelui-vizir, era mai puţin ameninţată. De aceea, el solicită ca toate unităţile Porţii să fie trimise către Orient. Sultanul acceptă o asemenea iniţiativă.

În telhisul, probabil de la începutul verii anului 1606, acelaşi mare-vizir cere sultanului întărirea *temessük*-ului¹² către voievodul Moldovei, pentru 65.000 kile de cereale¹³, pe care acesta trebuia să le trimită în scopul aprovizionării expediţiei orientale. Sultanul întăreşte actul respectiv.

Un alt telhis, tot al lui Mehmed paşa¹⁴, desigur din aceeaşi perioadă, atrage atenţia sultanului asupra pericolului exercitat de presiunile şi propaganda papalităţii în vederea unirii maghiarilor cu austriecii. În scopul preîntâmpinării unui asemenea fapt, marele-vizir recomandă sultanului întărirea grăbnică a garnizoanelor de la hotarele ungureşti şi retrimiteră către Bocskey a însemnelor de confirmare a domniei (sabic şi kaftan). Sultanul este de acord.

Un telhis deosebit de interesant, aparţinând noului mare-vizir Derviş Mehmed paşa, este legat de numirea lui Simion Movilă în Moldova. La moartea lui Ieremia Movilă — arată marele-vizir —, conform tratatului (*'ahd-name*), tronul fusese ocupat de fiul său. Dar, venind de curînd mahzar din partea populaţiei Moldovei, se invocă vîrsta de copil (*sagîr*) a fiului lui Ieremia şi se cerea numirea lui Simion Movilă în scaunul Moldovei. Marele-vizir, arătîndu-se de acord cu o asemenea cerere, relevă sultanului că în acest fel situaţia tulbură din Moldova ar putea fi bine stăpînită şi, în acelaşi timp, respectîndu-se tratatul, populaţia Moldovei s-ar simţi liniştită. Ca atare, Derviş paşa, subliniind temeinicia celor rela-

¹¹ Termenul de „Frenghistan“, utilizat aici, se referă la Europa creştină, în general, şi la Franţa, în special.

¹² *Temessük* — în accepţiunea comună „chitanţă, act de confirmare“.

¹³ Termenul *tereke*, utilizat aici, se referă la recolta agricolă în general.

¹⁴ Lala Mehmed paşa, atît în perioada în care a fost comandantul frontului antihabsburgic, cît şi în vremea în care a deţinut sigiliul de mare-vizir, a avut contribuţii însemnate în apărarea Transilvaniei. Aşa se explică faptul că el, bun cunoscător al situaţiei europene, a insistat pentru primordialitatea problemei Transilvaniei faţă de cea a Orientului, în atenţia Porţii. Dar, viitorul său înlocuitor, *kapdan-i deryâ* (amiral) Derviş Mehmed paşa, urmărind obţinerea funcţiei de mare-vizir, a declanşat o aprigă luptă de intrîgi împotriva lui. Dorind îndepărtarea sa din capitală, Derviş paşa a reuşit să-l determine pe sultan să-l numească în fruntea expediţiei orientale. Aşa cum rezultă din unele surse, nu ar fi exclus că moartea sa, la 21 iunie 1606, să se datoreze aceluiaşi. Derviş Mehmed paşa, care într-adevăr l-a succedat imediat în postul de mare-vizir, însă pînă la 9 decembrie 1606, cînd a fost executat.

tate în mahzar, solicită sultanului trimiterea degrabă, lui Simion Movilă, a poruncii și însemnelor domniei. Dar, având în vedere situația grea a Moldovei, recomandă sultanului ca numirea noului voievod să nu-i fie transmisă prin *kapuğibaşı*, conform obiceiului, ci printr-un curier cunoscut și prin *kapu-kethüda* Moldovei de la Poartă.

Cu toate că acest document nu conține rezoluția sultanului, el nu-și pierde cu nimic din valoare, fiind autentic ca și toate celelalte telhisuri din acest volum. Permițându-ne doar să atragem atenția asupra chestiunii tratatului, menționată de două ori, credem că ea se referă la tratatul din 1597 cu Polonia. Totodată, nu ar fi exclus ca, așa cum consemnează Miron Costin¹⁵, să fi existat și un document aparte, obținut de Ieremia Movilă de la sultan, prin care să i se fi confirmat ereditatea familiei sale pe tronul Moldovei.

În sfârșit, ultimul telhis interesând istoria țării noastre, elaborat desigur în același an, 1606, aparține aceluiași mare-vizir Derviş Mehmed pașa și constituie traducerea scrisorii lui Ștefan Bocskay, prin care acesta mulțumind pentru sabia și kaftanul trimis, își exprimă credința statornică față de Poartă. În același timp, el informează că a luat cetatea Tokay din mâinile imperialilor. Nici acest telhis nu conține rezoluția sultanului.

Relevind încă o dată valoarea și înaltele calități științifice ale volumului de telhisuri întocmit de către Cengiz Orhonlu, ne exprimăm din nou convingerea că arhivele și bibliotecile turcești vor aduce și în viitor, permanent, contribuția lor deosebit de prețioasă la cunoașterea temeinică și a istoriei patriei noastre.

---

¹⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 52; Ieremia Movilă ar fi primit de la sultan, alături de cei 40.000 galbeni, „și dîresă, ce-i dzicu ei atşirif, de domnie vecinică lui și seminții lui“.

UN YARLIG AL HANULUI CRIMEII GAZI GHIRAY-BORA CĂTRE
DOMNUL MOLDOVEI ARON VODĂ TIRANUL

DE

TAHSIN GEMİL

Deși progresul turcologiei românești, mai ales în ultimul deceniu, este evident, totuși, datorită faptului că vreme îndelungată sursele documentare turco-osmane au fost neglijate în istoriografia noastră, cercetătorul român nespecialist nu are încă posibilitatea să valorifice în suficientă măsură informațiile cuprinse în documente de asemenea natură. De aceea, până la apariția unor instrumente de lucru eficiente în acest sens, considerăm că darea în circuitul istoriografiei noastre a oricărui document turco-osman privind istoria României, prezintă o utilitate practică imediată. Cu o asemenea intenție publicăm, în traducere românească integrală, și un *yarlig*¹ original, păstrat în colecțiile Bibliotecii Czartoryski din Cracovia².

Documentul pe care îl înfățișăm este interesant înainte de toate prin originea sa, căci izvoarele documentare crimeiene sînt și mai puțin cunoscute în istoriografia noastră, decît cele otomane. Apoi, el are o mare valoare prin data și conținutul său informațional.

Acest *yarlig* aparține hanului Crimeii Gazi Ghiray-Bora (1588—1596 ; 1596—1608) și este adresat, la 11—20 aprilie 1594³ domnului Moldovei Aron vodă Tiranul (1591—1592 ; 1592—1595), în privința urgentării pregătirilor moldovene pentru participarea în expediția antihabsburgică otomano-tătără din vara aceluiași an. Prin urmare, el datează din perioada în care Aron vodă nu-și definise încă hotărît poziția sa politică în contextul tot mai complicat al situației internaționale din acea vreme. Hanul Gazi Ghiray, cunoscut ca un bun politician și militar⁴, și-a dat seama desigur de consecințele grave pe care alinierea Moldovei alături de „Liga Sfintă” le-ar fi avut pentru politica otomană în Europa și mai ales asupra intereselor statului crimeian. El a căutat să preîntîmpine o astfel de acțiune din partea domnului Moldovei, la început pe calea concilierii⁵. Presupu-

¹ *Yarlig* — scrisoare, document prevăzut cu însemnele de întărire (*tugra* și *pecete*) ale hanului Crimeii sau ale moștenitorilor-asociați ai tronului său (*kalgay* și *nuredin*).

² Biblioteca Czartoryski — Cracovia, Rkp. 2766, f. 75. Ținem să exprimăm mulțumiri, și pe această cale, cunoscutului turcolog polonez Zygmunt Abrahamowicz, care avut amabilitatea de a ne semnala existența acestui document.

³ În cancelariile statelor islamice medievale a existat și sistemul datării după decade lunare (*evail*-prima, *evasit*-mijlocie, *evahir*-ultima).

⁴ Vezi Ismail Hikmet Ertaylan, *Gâzi Geray Han. Hayâtı ve Eserleri* (Gazi Ghiray Han. Viața și operele sale), Istanbul, 1958.

⁵ Cronicarul otoman Ibrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, II, ed. Murat Uraz, Istanbul, 1969, p. 365—366 arată că în anul 1595 același Gazi Ghiray a cerut

nem că un asemenea obiectiv a urmărit și scrisoarea pe care o publicăm. Într-adevăr, caracterul și tonul ei diferă față de obișnuitele porunci pentru participarea la campanii militare, adresate domnilor români de către Poartă. *Elkab-ul* este cel specific scrisorilor de bunăvoință; hanul îl declară pe domn „prietenul nostru”; yarligul are un caracter „amiabil”, cuvânt repetat de câteva ori în cuprinsul ei. Ceea ce atrage însă atenția în mod deosebit este lipsa din acest document a expresiei *sözümüz* (cuvintul sau porunca noastră), așezată în mod curent în josul sau în stînga tigrului.

Analiza documentului pe care îl prezentăm ne poate conduce la presupunerea că hanul Gazi Ghiray intenționase mai dinainte să împiedice posibilitatea unei alianțe a domnului Moldovei cu „Liga Sfîntă”, prin antrenarea lui directă în tabăra otomano-crimeiană. Süleyman ceavuş, *kapu-kethüda*-ul hanului la Poartă — care nu putea scrie, bineînțeles, decît în numele celuiia pe care îl reprezenta — ceruse domnului Moldovei, probabil în toamna sau în iarna anului 1593, să participe cu oșteni, cai, tunuri și provizii în expediția tătărească de sprijinire a războiului antihabsburgic declanșat de către marele vizir Kodja Sinan pașă. Conform afirmației lui Gazi Ghiray, voievodul Aron ar fi răspuns favorabil la aceste doleanțe, ceea ce a avut drept urmare trimiterea yarligului pe care îl publicăm, conținînd înștiințarea apropiatei porniri a campaniei tătărești și dorința hanului ca Aron vodă să-și urgenteze pregătirea contribuției sale la această acțiune militară. Este vorba, așadar, nu de angajarea directă a Moldovei în expediția otomană, ci în cea crimeiană. Mai mult, hanul își permite să reconsidere porunca Porții către domnul Moldovei, reducînd la jumătate obligația de 12 tunuri a acestuia. Gazi Ghiray avea în vedere, firește, necesitățile de apărare ale Moldovei și, implicit, ale intereselor sale în zona est europeană, probabil împotriva cazacilor sau polonezilor. Este perioada în care hanul Crimeii se bucura încă de libertăți și drepturi deosebit de largi, fiind socotit la Poartă mai mult un suveran aliat decît un vasal; protocolul otoman prevedea privilegiul special pentru hanul Crimeii, impunînd superioritatea sa în rang față de marele vizir otoman⁶. Dar, expediția otomano-tătară din vara anului 1594, la care se referă acest document, a marcat începutul limitării privilegiilor hanului, în sensul că ea a fost prima participare a hanului Crimeii într-o acțiune militară în care sultanul otoman nu era personal prezent⁷. Cronicarii otomani condamnă orgoliul, lipsa de tact și pricepere politică a marelui vizir Kodja Sinan pașă, consemnînd totodată cu regret faptul că acesta a fost cel dintîi care a știrbit onoarea și rolul hanatului Crimeii⁸.

Este desigur dificil să stabilim cu exactitate motivul care l-a determinat pe Gazi Ghiray să renunțe la un privilegiu fundamental. În orice caz, alături de ambițiile marelui vizir Sinan pașă, înfrîngerile suferite de armata otomană pe frontul habsburgic și perspectiva unei alianțe generale creștine în jurul „Ligii Sfînte”, trebuie să fi alcătuit cauzele esențiale care l-au constrîns pe Gazi Ghiray să accepte o asemenea situație⁹. De altfel, însăși această scrisoare a sa către domnul Moldovei reflectă o atare atitudine.

Porții aducerea Moldovei în subordonarea directă a statului crimeian. Sultanul a respins însă o asemenea doleanță, de teamă unei întăriri prea mari a puterii hanului.

⁶ Tahsin Gemil, *Aspecte ale relațiilor economice moldo-tătare din secolul al XVIII-lea* (în manuscris).

⁷ Pînă la acea dată hani crimeieni nu luaseră parte decît la expedițiile aflate sub conducerea directă a sultanului. Cîteva decenii mai tîrziu, hani au fost obligați să participe și la campaniile comandate de alte pașale decît marele vizir. Cu prilejul acelorasi evenimente din 1594 a fost încălcată și o altă reglementare veche, prin antrenarea, pentru prima oară, și a agăi ienicerilor într-o expediție care nu era condusă personal de către sultan.

⁸ *Peçevi Tarihi*, ed. cit., II, p. 353—354; *Naimâ Tarihi*, I, ed. Zuhurî Darnışman Istanbul, 1967, p. 93.

⁹ Porunca de participare a hanului în expediția lui Sinan pașă fusese emisă de către sultan, dar la insistențele marelui vizir, Gazi Ghiray putea

Din păcate, nu cunoaștem încă cu precizie poziția concretă a lui Aron vodă față de acest yarlîg al lui Gazi Ghiray. Cert este însă faptul că domnul și ostirea moldoveană nu se aflau alături de han, atunci când acesta a sosit, la 11 august 1594, în tabăra din Ungaria a marelui vizir¹⁰. De asemenea, armata tătară nu a trecut prin Moldova¹¹, ci prin Polonia¹², desigur, atît în virtutea recentului tratat otomano-polonez din 1591¹³, cît mai ales ca urmare a atitudinii din acel timp a Republicii nobiliare față de habsburgi¹⁴. Totodată, avînd în vedere faptul că această scrisoare a lui Gazi Ghiray a sosit la Iași imediat după venirea trimișilor papei și împăratului Rudolf al II-lea, cărora Aron vodă le-a dat asigurări de aderare la „Liga Sfîntă”¹⁵, putem presupune că Aron vodă a reușit să se eschiveze cu abilitate, măcar în parte, de cerințele lui Gazi Ghiray¹⁶, dar pînă în august 1594, cînd armata tătară și hanul aflîndu-se departe de hotarele Moldovei, Aron vodă și-a putut definitiv oficial trecerea de partea habsburgilor¹⁷.

O chestiune însemnată, dar complicată, ar fi și aceea a lămuririi împrejurărilor în care acest yarlîg al hanului Crimei, adresat domnului Moldovei, a ajuns în Polonia.

Fără îndoială, adevărata valoare informativă a documentului pe care îl prezentăm va fi evidențiată numai printr-o utilizare a lui în coroborare cu alte documente, inedite și editate, referitoare la politica externă a Moldovei în situația internațională complexă din acele vremuri.

În privința caracteristicilor paleografice și diplomatice ale acestui yarlîg, trebuie să menționăm că grafia, în tipul *divani*, excelează prin claritate, iar hîrtia, de dimensiunile 26×22 cm., este lipsită de filigran. Limba este cea specifică cancelariei crimeiene, însă cu sublinierea că influența limbii djagataice este mai puțin prezentă decît în multe alte yarlîguri. Aceasta poate și datorită înaltei culturi a lui Gazi Ghiray, cunoscut ca un desăvîrșit stăpînitor al limbii literare otomane¹⁸, în care s-a și manifestat, creînd numeroase opere lirice, epice și epistolare¹⁹. Neîntîlnind cazul unei scrisori solemne, yarlîgul pe care îl prezentăm începe — ca de altfel marea majoritate a documentelor turco-osmane referitoare direct la domnii români — cu *elkab* (inscripție), fără *d'avet* (invocatio) și *'unvan* (întitulatio). Însemnele de întărire, tugraua hanului, așezată în dreapta sus, și pecetea sub formă de pară, situată în stînga jos, probează autenticitatea acestui document.

Însă refuza, recurgînd la tradiție și la reglementările protocolare, trimițîndu-l doar pe kalgay sau nureddin. Nu sînt desigur excluse nici unele interese personale ale lui Gazi Ghiray de a-și apăra tronul.

¹⁰ Cronicarul Ibrahim Peçevi s-a aflat atunci în apropierea lui Gazi Ghiray (vezi *Peçevi Tarihi*, ed. cit., II, p. 353).

¹¹ Vezi Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor...*, I București, 1895, p. 126—127. În mai 1594 se știa că Aron Vodă este decis să se opună chiar și cu forța armelor intenției tătarilor de a trece prin teritoriul Moldovei.

¹² Vezi *Peçevi Tarihi*, II, ed. cit., p. 352—353; Hurmuzaki, *Documente*, III—2, p. 39, 108.

¹³ Archiwum Glowne Akt Dawnych-Warszawa, Dzial Turecki, t. 268, nr. 493.

¹⁴ Vezi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 128—132; D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, Extras din „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, X (1973), p. 45.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 38—39.

¹⁶ Vezi N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, București, 1937, p. 269—272; 274—275.

¹⁷ Andrei Veress, *Documente...*, IV, p. 94—97.

¹⁸ Ismail Hikmet Ertaylan, *op. cit.*, p. 31 și urm.

¹⁹ La Biblioteca Nurdosmaniye din Istanbul se găsește un manuscris-copie conținînd o parte din scrisorile, pe diverse teme, schimbate între Gazi Ghiray și celebrul său contemporan și prieten, cronicarul și muftiul Hodja Sa'düddin. Între ele un interes aparte pentru istoria românească prezintă o scrisoare în

În sfârșit, referitor la modalitatea de publicare, am adoptat pe cea curentă în istoriografia mondială de specialitate, cu deosebirea că transliterarea am efectuat-o pe baza alfabetului utilizat în limba turcă contemporană. Traducerea românească am încercat s-o facem cât mai apropiată de textul original, evitând pe cât posibil rezumările. Intervențiile noastre, impuse de claritatea traducerii, le-am pus între paranteze unghiulare. În cazul în care unele expresii din textul original au fost traduse prin sensul lor și nu *ad litteram*, acestea au fost indicate între paranteze obișnuite sau explicate în aparatul critic.

<Tuğra>

Kıdvet ümerâ-i-l-millet-il-Mesihîyye 'umdet küberâ-il-iseviyye dostumız Bogdan voyvodasi Harun voyvoda hâtîmet 'akîbet-ü bil-hayr yarlıg mahabbet vusul olicak ma'lûm ola ki der-gâh 'âli çavuşlarından olub kapu-kethüdâmiz olan Süleyman çavuş zide izzühü bundan akdem size mektûb gönderüb zîkr olan mektûbde mün-deric olana vech-i ma'kul ile cevab yazub gönderdiginizi mezbûr Süleyman çavuş zide izzühü bu canibe geldikde bil-tamam haber virdi. Sizden ma'mûl olan dahi bu idi ber-hurdâr olasız.

Imdi yarlıg mahabbet vusul buldukda gerekdir ki ferman olunan atların eyü çerilerin tedarik idüb ve sair levâzımı dahi hasıl yarlıg şerif mahabbet der-gâh 'âli çavuşlarından Musa çavuş vusul buldukda ber vech-i müsâra'at tedarik eyliyesiz.

Hâliâ mezbur Musa çavuş ile serdar hazretleri tarafından vârid olan mektûb mahabbet üslûbde sizin için eğerce oniki top tedarik ve ihzar eyliyesiz diu buyurmuşlar lâkin sizin dahi serhadlaryanız lâzım olduğu ma'lûm olmağın altı pare top tedarik olunmak vech-ü münasib görülmüşdür.

Imdi mezbur Musa çavuş vâridkda atların ve eyü çerilerin ve topları dahi cemî' levâzım ve mûhimmâtî ile tedarik eyliyesiz ki inşaallah-ü ta'alâ suları mürûr itdügimiz sa'at mezbûr Süleyman çavuş zide izzühü oğlu Mustafa çavuş zide kadrühü size irsal olunmak mukarrerdir. Şöyle bilesiz. Tahrîren fi evahîr Receb sene esnein ve elf.

<Mühür> :

Han
Gazi Giray
bin Devlet Giray
<Han>

Be-mekâm
Bağçe-Saray

<Tuğra>

Pildâ demnâ de urmat de către principii (*ümera*) neamului lui Mesia, reazemul mărișilor poporului lui Isus, prietenul nostru Harun voievod, voievodul Moldovei — să-i fie hărăzit un sfârșit fericit! —, atunci când va primi distinsul yarlıg amiable, va afla că: *kapu-kethüda-ul*² nostru Süleyman ceavuş merituosul, care este dintre ceavuşii Măritei Porți a Timpului³, vă trimisese, mai înainte, o scrisoare. Susnumitul Süleyman ceavuş merituosul, atunci când a venit în această parte⁴ ne-a dat informații complete despre faptul că la con-

versuri, dar cu valoare documentară, a lui Gazi Ghiray, în care acesta evocă expediția sa din 1595 în Țara Românească.

¹ *Mahabbet* — iubire, dragoste prietenească; în sensul că această scrisoare exprimă iubirea hanului față de Aron vodă.

² *Kapu-kethüda* sau *kapu-kâhya* (în limba română *capuchehaia*) avea și hanul Crimeii la Poartă.

³ Poarta palatului sultanilor otomani.

⁴ În Crimeia.

ținutul scrisorii pomenite dumneavoastră ați trimis răspuns întocmit clar. Ceea ce emanase de la dumneavoastră era aceasta : să fiți plini de satisfacție!⁵.

Așadar, atunci când va sosi yarlîgul amiabil⁶ este necesar să pregătiți caii, oștenii buni, de asemenea, să strîngeți și alte furnituri de război (*levâzim*), care au fost poruncite ; iar atunci când distinsul yarlîg amiabil va ajunge cu Musa ceavuş⁷, care este dintre ceavuşii Măritei Porți a Timpului, să grăbiți pregătirile.

Deși, în scrisoarea amiabilă (*mahabbet*) adusă acuma de către susnumitul Musa ceavuş, din partea înălțimii-sale serdarul⁸, se poruncește ca dumneavoastră să pregătiți și să aduceți douăsprezece tunuri, știind însă că și dumneavoastră aveți nevoie <de tunuri> către hotarele voastre, s-a considerat oportună pregătirea <de către dumneavoastră> a șase piese de tun.

Deci, când va sosi sus-numitul Musa ceavuş, să pregătiți caii și oștenii buni, de asemenea și tunurile, împreună cu toate furniturile de război (*levâzim ve mühimmdîi ile*), pentru că în același ceas în care, cu ajutorul lui Allah, vom trece apele, este hotărît ca Mustafa ceavuş demnul, fiul sus-numitului Süleyman ceavuş merituosul, să fie trimis la dumneavoastră. Așa să știți !

Prin scris⁹, către sfîrșitul <lunii> Regeb, anul una mie doi¹⁰.

<Pecetea în formă de pară>¹¹

Han

Gazi Ghiray

fiul lui Devlet Ghiray

<Han>¹²

În reședința din

Bagçe-Saray

⁵ În sensul că domnul Moldovei răspunsese favorabil la conținutul acelei scrisori a lui Süleyman ceavuş.

⁶ Este vorba de primirea, de către Aron vodă, a acestui yarlîg al hanului Gazi Ghiray-Bora.

⁷ Deci, acest yarlîg a fost trimis la Iași prin Musa ceavuş.

⁸ Se referă la marele vizir Kodja Sinan pașa, care la acea dată se afla la Belgrad. Este interesant că hanul nu utilizează titlatura protocolară de *serdâr-î ekre'n* (generalisim), pe care o avea marele vizir atunci când comanda o campanie militară.

⁹ *Tahrîren* — expresie în diplomatica turco-osmană, care desemnează faptul că încunoștințarea se transmite prin scris și nu pe cale orală.

¹⁰ 11—20 aprilie 1594.

¹¹ Este în stînga jos, avînd dimensiunile 1,5×1,8 cm.

¹² Ilizibil în acest document.

UN ASPECT AL RELAȚIILOR POLITICE DINTRE ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN SECOLELE XVI—XVII: MUTAREA DREGĂTORILOR DINTR-O ȚARĂ ÎN ALTA

DE

N. STOICESCU

Locuite de același popor — motiv pentru care străinii le cunoșteau fie sub numele general de Valahia, fie sub acela de Valahia Mare și Valahia Mică¹ — Țara Românească și Moldova au constituit, precum se știe, două state feudale² cu o organizare politico-administrativă foarte asemănătoare: cele două țări erau conduse de cite un domn sau voievod, ajutat fiecare de un sfat domnesc, alcătuit aproximativ din aceiași dregători. Asemănarea dintre organizarea politică a Moldovei și Țării Românești a fost remarcată încă de acum trei secole de cronicarul moldovean Miron Costin, care a trecut prin Țara Românească și care afirma că, în afară de ban și hatman, „celelalte dregătorii (ale Țării Românești și Moldovei — N.S.) sînt toate cu aceleași numiri și cu aceleași slujbe”³ (adică atribuții — N.S.).

Această organizare politică în mare parte asemănătoare — care în unele domenii mergea pînă la identitate — corespundea aceluiași necesități, resimțite de o populație de aceeași origine.

Încă din secolul al XVI-lea, locuitorii celor două țări române, care aveau posibilitatea să se cunoască între ei mergînd dintr-o țară în alta, erau conștienți de faptul că moldovenii și muntenii sînt „toți de o lege și de o limbă”, cum scriau boierii munteni în anul 1599⁴.

Astfel stînd lucrurile, muntenii se simțeau la ei acasă în Moldova, așa cum moldovenii nu erau de loc străini în mijlocul fraților lor munteni. De aceea, fără teamă de primejdia înstrăinării, „gospodarul moldovean devenea gospodar mun-

¹ Despre această problemă vezi mai recent Eugen Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia” și sensurile ei* („Studii”, 1968, nr. 6, p. 1105—1123) și idem, *L'unité du territoire roumain a la lumière des mentions extérieures. Le nom de „Valachie” et ses sens* („Revue roumaine d'histoire”, 1968, nr. 6, p. 877—898).

² Despre cauzele care au dus la formarea a două state feudale — problemă încă nu îndeajuns de bine studiată — vezi P. P. Panaitescu, *De ce au fost Moldova și Țara Românească, țări separate*, Buc., 1938; reprodus și în vol. *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, Buc., 1947, p. 131—148.

³ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 390.

⁴ Ștefan Ștefănescu, *Știri noi cu privire la Mihai Viteazul* („Studii și mat. de istorie medie”, V, 1962, p. 188). De aceea „niciodată un moldovean n-a consimțit să întrebuițeze numele oficial (de Țara Românească — N.S.) pentru acestălalt pămînt al neamului” (N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 10).

tean și gospodarul muntean gospodar moldovean", după cum remarcă, la sfârșitul secolului al XVI-lea, boierii munteni Dan vistierul și Vintilă clucerul, doi dintre adversarii politici ai lui Mihai Viteazul, aflați în pribegie în Moldova⁵.

Datorită acestor împrejurări — cunoscute istoricilor și evocate aici pe scurt — ca și faptului că unii domni au stăpinit atât în Țara Românească cât și în Moldova⁶ sau au avut relații de rudenie în una din cele două țări⁷, dregătorii puteau fi mutați dintr-o țară în alta, însoțind de obicei pe domni de care erau apropiați.

Scurta notă de față urmărește să pună în lumină acest aspect deosebit de interesant al legăturilor politice dintre cele două state medievale românești — aspect neîntâlnit după cite știm în istoria altor țări — și care nu a constituit încă obiectul unei cercetări speciale. Nota are la bază o lucrare mai mare despre cei circa 1000 de dregători ai Țării Românești și Moldovei de pînă la începutul secolului al XVIII-lea, apărută cu cîțiva ani în urmă⁸. Studiind viața și activitatea acestor dregători, am constatat că, începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și pînă la sfârșitul veacului următor — deci într-o perioadă relativ scurtă — un număr de 34 de dregători au ocupat demnități atât în Țara Românească, cât și în Moldova⁹.

Pentru domniile celor două țări mutarea sau aducerea dregătorilor apropiați sau rude cu ei din Moldova în Țara Românească sau invers prezenta o garanție că aceștia îi vor sluji mai cu credință decît restul dregătorilor, care le erau necunoscuți.

Din cei 34 de dregători, majoritatea au fost străini (greci sau sud-dunăreni), aduși în țările noastre de diverși domni care îi preferau boierilor autohtoni. Ne-fiind legați de pămînt, acești dregători — care trăiau mai ales din veniturile produse de demnitatea ocupată, venituri foarte mănoase în epoca respectivă¹⁰ — se puteau muta mai ușor decît boierii autohtoni, care stăpîneau sate și moșii, de administrarea cărora trebuiau să se ocupe.

Mulți dintre acești dregători de origine străină s-au așezat pînă la urmă în una din cele două țări, formînd familii care s-au înrudit cu boierimea pămînteană și s-au românizat destul de repede, datorită în primul rînd marilor posibilități ale poporului nostru de a asimila elementele străine. Acesta este cazul lui Constantin Cantacuzino postelnicul, care a pus temeliele puternicei familii a Cantacuzinilor din Țara Românească — conducătoarea partidei „naționale” din a doua jumătate a secolului al XVII-lea — al fraților săi Toma și Iordache, de la care pornește familia Cantacuzino din Moldova, al lui Trufanda vistierul, ai cărui urmași au alcătuit familia Prișcoveanu, al familiilor Catargi și Ruset, așezate în Moldova etc.

Primul dintre boierii cunoscuți care au acupat dregătorii în ambele țări a fost Ivan Noroceza din Răzvad, ginerele lui Mircea Ciobanul și una din cele mai interesante figuri din istoria politică a celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea. După ce a deținut dregătorii de seamă în Țara Românească (mare postelnic, 1561—1564 și mare logofăt, 1564—1568, al cumnatului său, Petru cel Tânăr)

⁵ Hurmuzaki, S. II/1, p. 487.

⁶ Despre „schimbul interdinastic” dintre Țara Românească și Moldova, ca expresie a unității etnice dintre cele două țări, vezi A. Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire* („Rev. arhivelor”, XI, 1968, nr. 2, p. 66).

⁷ Despre aceste relații vezi N. Stoicescu, *Legăturile de rudenie dintre domni și marea boierime și importanța lor pentru istoria politică a Țării Românești și Moldovei* (sec. XV — începutul sec. XVIII) („Danubius”, V, 1971).

⁸ *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV—XVII*, Buc., 1971.

⁹ Nu am inclus în acest număr pe boierii care l-au însoțit pe Mihai Viteazul în Transilvania și Moldova și care și-au păstrat titlurile de dregători din Țara Românească, unde cei mai mulți dintre ei s-au și întors după scurtă vreme.

¹⁰ Vezi N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători în Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII), Buc., 1968, cap. Veniturile marilor dregători.

și a pribegit în Transilvania, a ajuns mare dregător în Moldova, unde domnea o alta rudă a sa, Petru Șchiopul, și el de origine munteană, în sfatul domnesc al căruia a figurat ca pîrcălab (1589—1591), fiind apoi mare vornic al țării de sus (1591—1592) și hatman (1593). Reîntors în Țara Românească, a fost mare vornic al lui Mihai Viteazul (1594—1597), pe care l-a slujit cu credință.

Într-o situație asemănătoare este *Andrei (Corcodel) hatmanul*, originar din Moldova și înrudit cu familia Stroici, care — după ce a ocupat dregătoriile de logofăt III (1583), pîrcălab (1584—1586), hatman (1586—1589, 1591—1592) și mare vornic al țării de sus, a venit și el în Țara Românească, unde a fost mare logofăt al lui Mihai Viteazul.

Al treilea dregător al lui Mihai Viteazul care a ocupat funcții și în Moldova este *Nicolae Coci*, care s-a mutat de două ori din Moldova în Țara Românească, fiind pe rînd: mare comis (1593) în prima țară, mare postelnic (1593—1594) în cea de a doua, mare paharnic în Moldova (1594) și din nou mare postelnic în Țara Românească (1595). Acest albanez a slujit succesiv pe Aron Tiranul și pe Mihai Viteazul, domnii aliați în lupta contra turcilor.

Prin aducerea acestor dregători în Țara Românească, marele domn urmărea foarte probabil să cunoască mai bine realitățile din Moldova și, în același timp, să stabilească și prin intermediul lor legături politice mai strînse între aceste două țări, pe care avea să le unească apoi sub sceptrul său.

O masivă trecere de dregători din Țara Românească în Transilvania și Moldova a avut loc în timpul unirii lor sub sceptrul lui Mihai Viteazul. Dregătorii care au mers cu domnul în Transilvania (Radu Buzescu clucerul, Mihalcea Caragea banul, Teodosie Rudeanu logofătul, Stoichiță vistierul etc.) și-au păstrat titlurile pe care le aveau în Țara Românească, rămînînd mai departe sfințicii lui Mihai Viteazul. La plecarea domnului în Moldova, cîțiva dintre ei l-au însoțit acolo. Dintre aceștia unii sînt menționați cu aceleași titluri din Țara Românească (Mihalcea Caragea banul, Teodosie Rudeanu logofătul¹¹ etc.); singurul care și-a schimbat funcția a fost *Udrea Băleanu*, care din mare ban devine hatman al Moldovei (mai-iulie 1600), luînd titlul dregătorului comandant de oaste din țara cucerită.

În aceeași epocă s-a mutat în Moldova un alt boier, *Cîrstea*, care — după ce a fost postelnic în timpul domniei lui Mihai Viteazul — a plecat cu Simion Movilă în Moldova, unde a fost pîrcălab (1602—1607); revenit în Țara Românească, a intrat în slujba lui Radu Mihnea și a ocupat demnitatea de mare spătar (1611—1613) și mare vornic (1614—1615, 1616—1617), fiind ucis de Alexandru Iliș.

Unul din căpitani lui Mihai Viteazul, *Mîrzea din Berilești*, înrudit prin soție cu Radu Șerban, al cărui mare spătar a fost (1604—1610), a trecut apoi în slujba lui Ștefan Tomșa, domnul Moldovei, care l-a făcut mare vornic (1613—1615); revenit și el în Țara Românească, a fost mare paharnic (1616—1618).

Cele mai numeroase treceri de dregători dintr-o țară în alta au avut loc în vremea domniilor lui Radu Mihnea ce a stăpînit succesiv în Țara Românească (1611—1616, 1620—1623) și Moldova (1616—1619, 1623—1626) și care, în timpul domniei fiului său Alexandru Cuconul în Țara Românească (1623—1626), a condus de fapt ambele țări¹². În cei 15 ani ce formează epoca lui Radu Mihnea — numit de Miron Costin Radu cel Mare — s-au schimbat din Țara Românească în Moldova și invers un număr de 15 mari dregători, cei mai mulți însoțindu-l pe domn la mutarea sa dintr-o capitală în alta. Este vorba de:

¹¹ Este vorba de documentul din <1600> iunie 1, dat de Mihai la Iași, privind însă satul Radovanul din Țara Românească; aici sînt amintiți în sfatul domnesc dregătorii lăsați de Mihai Viteazul în Transilvania, ceea ce ne face să presupunem că diacul i-a putut trece ca martori, fără să fie prezenți la Iași, pe dregătorii care asistaseră la judecarea aceleiași pricini la Alba Iulia (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. VI, p. 378). Problema organizării politice a celor trei țări române sub sceptrul lui Mihai Viteazul nu este încă îndeajuns de bine studiată.

¹² După cum spunea N. Iorga, Radu Mihnea a fost „domn peste întreaga românie liberă” (*Istoria românilor*, VI, p. 10).

Ianache Caragea, care, după ce a fost mare postelnic în Moldova (1613—1615), pleacă în Țara Românească, unde Radu Mihnea îl numește „bunul meu prieten”. A fost ctitor de lăcașuri în ambele țări : biserica Sf. Sava din Iași și mănăstirea Slobozia — Ialomița.

Bernard Borisi, tutorele lui Radu Mihnea, care-l face mare postelnic în Țara Românească (1613—1616) ; după schimbarea acestuia, îl însoțește în Moldova, unde ocupă aceeași funcție (1616—1618), fiind apoi hatman al lui Gaspar Grațiani (1619).

Miho Racotă, fratele lui aga Leca al lui Mihai Viteazul ; a fost mare spătar al lui Radu Mihnea în Țara Românească (1616), însoțindu-l și el în Moldova în funcția asemănătoare de hatman (1616—1618) ; revenit în Țara Românească, a avut o lungă carieră politică, fiind : mare spătar (1618—1630, cu intermitențe), mare logofăt (1630), mare ban (1630—1631), mare spătar (1631—1632) și din nou mare logofăt (1640).

Gorgan din Criva, rudă cu familia Brîncoveanu, deține recordul mutărilor din Țara Românească în Moldova ; a început ca mare stolnic în Țara Românească (1616—1618), după care a fost mare vornic (1621) și pîrcălab în Moldova (1621) ; revenit în Țara Românească, a ocupat pentru scurtă vreme dregătoria de mare paharnic (1623), după care a plecat din nou în Moldova, unde a fost mare spătar (1624—1625) ; revenit în Țara Românească, a ocupat aceeași funcție de mare spătar (1628), fiind ucis apoi de Radu Iliaș.

Dumitrache Cantacuzino, mare vistier în Moldova (1616, 1617—1618 și 1623) și mare paharnic (1616—1617), vine în Țara Românească unde este „prim sfetnic” al lui Radu Mihnea și mare vistier al lui Alexandru Cuconul (1624).

Mihai Fortuna și-a început cariera tot sub Radu Mihnea în Moldova ca mare comis (1616—1617) și mare paharnic (1617—1618), după care a fost din nou mare comis al aceluiași domn în Țara Românească (1621—1623), însoțindu-l în aceeași funcție în Moldova (1624—1629), unde a ajuns apoi unul din dregătorii lui Vasile Lupu, ca : mare postelnic (1633—1634), pîrcălab (1635—1636, 1643, 1646) și mare comis (1639—1640).

Aslan, rudă cu Petru Șchiopul, a început tot ca dregător al lui Radu Mihnea în Moldova, fiind pîrcălab (1617) ; a venit în Țara Românească unde a fost : mare vornic (1624), după care a plecat din nou în Moldova, ocupînd aceeași funcție (1624—1625) ; revenit în Țara Românească, a ajuns mare ban (1630), pribegind apoi cu Matei din Brîncoveni în Transilvania.

Bartolomeu Minetti, cumnatul lui Radu Mihnea, unchiul și tutorele lui Alexandru Cuconul, a fost mare stolnic în Țara Românească (1620—1627), după care s-a mutat în Moldova, unde a fost hatman (1629).

Trufanda și-a început cariera în aceeași vreme în Țara Românească ca mare postelnic (1620—1623), urmîndul pe Radu Mihnea în aceeași calitate în Moldova (1624), după care a fost pîrcălab (1624). Reîntors în Țara Românească — unde s-a stabilit — a fost mare vistier (1626—1629).

Hrizea din Bălteni a ajuns mare dregător tot în a doua domnie a lui Radu Mihnea în Țara Românească, fiind mare vistier (1621—1623) ; a plecat în Moldova cu aceeași dregătorie împreună cu domnul său (1624—1625). După moartea acestuia, a revenit în Țara Românească, unde a fost : mare logofăt (1626—1628) și mare vornic (1628—1632) ; după o pauză, a ocupat din nou dregătoriile de mare ban (1634—1637) și mare vornic (1638—1641).

Iancu Costin, intemeietorul familiei Costin, a început prin a fi postelnic II al lui Radu Mihnea în Țara Românească (1622—1623), după care s-a stabilit în Moldova, unde a fost mai departe postelnic II (1625—1626), ajungînd apoi mare postelnic (1627—1630, 1631) și hatman (1633—1634).

Gheorghe Catargi a fost mare postelnic în Moldova (1622—1623), trecînd cu aceeași demnitate în Țara Românească la Alexandru Cuconul (1623—1625), după care s-a întors în Moldova, unde a fost din nou mare postelnic (1626) și pîrcălab (1627—1628, 1631).

Batiște Vevelli, „om de mare inteligență și pricepere”¹³, deși cumnat cu Alexandru Iliș, a intrat în slujba lui Radu Mihnea ca mare paharnic în Țara Românească (1622—1623); pleacă apoi în Moldova, unde avea mare influență asupra cumnatului său Alexandru Iliș, fiind ucis de locuitorii răsculați (1633).

Constantin Celebiul, cumnatul lui Alexandru Cuconul, nu a ocupat dregătorii în a doua domnie munteană a lui Radu Mihnea; a fost scurtă vreme pircălab în Moldova (1624), după care a fost mare clucer al cumnatului său în Țara Românească (1624—1626); a plecat apoi în Moldova, unde a ajuns din nou pircălab (1632).

Constantin Cantacuzino, ginerele lui Radu Șerban, a început prin a fi mare paharnic al lui Radu Mihnea în Moldova (1624—1625), după care ocupă funcția de mare postelnic al fiului acestuia, Alexandru Cuconul, în Țara Românească (1625—1627); după ce a fost pentru scurtă vreme mare paharnic (1629), a ajuns marele postelnic al lui Matei Basarab (1632—1654).

Alți 8 dregători — și ei în mare parte străini — au fost aduși de diverși domni din secolul XVII din Moldova în Țara Românească sau invers, ori au fost siliți de diverse împrejurări să treacă dintr-o țară în alta:

Alexandri a fost mare vistier al lui Ștefan Tomșa în Moldova (1612—1615, 1621) și apoi mare postelnic al fiului domnului, Leon vodă al Țării Românești (1630—1631).

Ianachi Catargi, socrul lui Alexandru Iliș, a fost mare ban în Țara Românească (1613—1616, 1618—1620), după care a plecat în Moldova cu ginerele său. Este unul din dregătorii care, la 1616, nu l-a însoțit pe Radu Mihnea în Moldova.

Necula Catargi, fratele precedentului, mare postelnic (1618—1619) și mare spătar (1620—1624) în Țara Românească, a intrat apoi în slujba lui Miron Barinovski ca mare postelnic (1627) și mare vistier (1628—1629); a revenit în Țara Românească, unde apare în sfat ca fost mare spătar (1632), dată după care fugie în Moldova de teama lui Matei Basarab; intrat în slujba lui Vasile Lupu, a ajuns mare vistier (1638, 1639—1640).

Apostol Catargi, fiul lui Ianache; după ce a îndeplinit diverse misiuni în Țara Românească în timp ce tatăl său era mare ban (1619—1620), a trecut în Moldova ca mare paharnic (1622—1623), a revenit în Țara Românească, unde a ocupat aceeași dregătorie (1626—1627) și s-a stabilit în Moldova, unde a deținut din nou aceeași demnitate (1631), fiind apoi mare vistier (1634) și mare postelnic (1635—1643).

Condilo din Albești a fost mare postelnic în Țara Românească (1628—1629), fiind apoi mare comis în Moldova (1632), după care se întoarce în Țara Românească, unde nu mai ocupă dregătorii.

Nicolae Milescu, vestitul cărturar, a fost grămatic și spătar în Moldova (1653—1659), după care a ajuns mare spătar în Țara Românească, unde fugise de teama lui Ștefăniță Lupu (1660).

Lascarache Ruset, fratele lui Iordache, și-a început cariera de dregător în Moldova, unde a fost: vistier II (1665), mare căminar (1665—1669), mare vistier (1670); venit cu Gheorghe Duca în Țara Românească, a ocupat dregătoriile de mare postelnic (1674—1676) și mare spătar (1677—1678); după ce a fost cîțiva ani capucheaie, a ajuns mare postelnic în Moldova (1695—1696).

Iordache Ruset, „matca tuturor răutăților” din vremea sa, cumnatul lui Gheorghe Duca, care-l face mare postelnic în Țara Românească (1676—1678). Fugit în Moldova de teama lui Șerban Cantacuzino (1678), avea să joace aici un însemnat rol politic pînă la moartea sa, în 1720.

¹³ N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 38.

În afară de acești dregători, în majoritate străini de origine, un număr de alți 5 dregători au fost aduși de rudele lor domnești sau de domnii cărora le dovediseră credință, din Moldova și Țara Românească, rămânând aici doar atîta vreme cît guvernau domnii de care erau legați, după care s-au întors în țara de origine. În felul acesta au fost aduși din Moldova în Țara Românească :

Nestor Ureche, dregător credincios al familiei Movilă, care — după ce a fost mare vornic al țării de jos al lui Ieremia Movilă (1596—1601) — l-a însoțit pe Sinion Movilă în Țara Românească, unde a ocupat înalta funcție de mare ban (1601—1602).

Dumitrache Chiriță (Paleologu), cumnatul lui Ieremia Movilă, fost pîrcălab în Moldova (1597—1600), venit și el cu Simion Movilă, care l-a făcut mare postelnic (1601—1602). Ambii boieri s-au întors apoi în Moldova, unde au ocupat mai departe dregătorii înalte, ca devotați ai Movileștilor.

Patrașco Boul, cumnatul lui Leon Tomșa, fost mare spătar în Moldova (1630—1631), după care a venit la cumnatul său în Țara Românească, unde a fost mare ban (1631).

Toderașco Sturza, mare cămăraș în Moldova (1657), cumnatul lui Grigore Ghica, care-l aduce în Țara Românească în ambele sale domnii în calitate de mare spătar (1662—1664, 1672—1673).

Lupașco Buhuș, cumnatul lui Gheorghe Duca, dregător care, după ce a ocupat funcțiile de mare jîtnicer (1664, 1669—1671), pîrcălab (1665), mare sluger (1665—1666), mare șetrar (1667—1668) și mare paharnic (1669) în Moldova, a însoțit și el pe cumnatul său, Gheorghe Duca, în Țața Românească, unde a fost mare spătar (1675—1677).

•

Mutarea dregătorilor amintiți mai sus din Moldova în Țara Românească și invers — *dovadă puternică a originii comune a locuitorilor lor* — a contribuit la stringerea relațiilor politice dintre cele două țări, la o mai bună organizare a dregătoriilor celor două țări, care erau — așa cum am mai spus-o — foarte asemănătoare între ele.

Dar, mai presus de toate acestea, mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta a adus o contribuție de seamă la întărirea conștiinței unității de neam, afirmată cu tărie de intelectualii din secolele XVII—XVIII.

DATE ÎN LEGĂTURĂ CU MEDICINA ȘI MEDICII DIN MOLDOVA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

DE

CONST. A. STOIDE

Și în Moldova, ca și în Țara Românească, datele asupra medicilor și a exercitării profesiei lor sînt destul de puține. Aceasta s-a datorat, în parte, și împrejurărilor în care au activat acești medici. Legați de persoana domnului, odată cu acesta, în cele mai multe cazuri părăseau și ei țara. Rosturi mai modeste, dar și mai statornice, au avut bărbierii, despre care se știe că, pe lângă atribuțiile care le designează numele, îndeplineau și sarcinile de felceri, subchirurghi și pe acelea de dentiști¹.

Ei se întîlnesc cu deosebire din domnia lui Vasile Lupu înainte, în număr destul de însemnat²; au o stare materială înfloritoare cu case în oraș, în mahalalele centrale³, pămînturi agricole și vii⁴. Unii dintre dînșii ajung șoltuzi ai capitalei, ca acel Vasile Gînscă bărbierul⁵. În acte apar și „bărbieri domnești“, dovadă a folosirii lor pe lângă curtea domnească⁶.

¹ Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, 2, Buc., 1946, p. 581.

² Încă din 1632 (7140) martie 8, la Suceava, semnează într-un act de vînzare al postelnicului Lupu Prăjescu, și „Gheorghe bărbier“. Actul se încheie cu indicația: „și-au pus toți pecețile“, deci și bărbierul (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II, 1, p. 71); într-un act din 15 martie 1647 (7155) — vînzare de case în Țîrgul Vechi către Hristodor jignicerul — apare și mărturia lui „Vasile Gînscă bărbier“ (Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/8); într-un act din Iași, 1 iulie 1656 (7164) — vînzare de casă în Țîrgul vechi — între mărturii este și aceea a lui „Ele bărbierul“ (Arh. St. București, M-rea Galata XIV/14; într-un alt act, din 30 decembrie 1663 (7172) — vînzare de loc în Ulița Ruscă — între mărturii este și aceea a lui Ambrochie bărbier (Arh. St. București, M-rea Cetățuia, XI/15). „Ambrochie bărbierul“ mai trăia prin martie 1681 (7189), dată la care dă mărturie într-un act de vînzare („Ioan Neculce“, fasc. 4, p. 135).

³ Un act din 28 aprilie 1665 (7173) atestă o vînzare de casă, pe Ulița Nouă, „între Pătrașco bărbierul și între locul Nencioaei“ în folosul lui Gavrilăș logofătul. Mărturii pentru vînzare dau ulicerii: „popa Gheorghe și Pătrașco bărbierul și Sava bărbierul și Dumitrașco sin Căldăriariu și Mierăuț sin Căldăriariu“... (Arh. St. București, M-rea Cetățuia, XIV/16).

⁴ Act din Iași, din 19 februar 1669 (7177). Andronic Blănarul, fost portar, vinde lui Duca vodă două fâlcii de vie „în Dial la Cetățue“. Viia o cumpărase Andronic de la „Dumitrașco și de la Apostol, feciorii lui Enache bărbierul“ (Arh. St. București, M-rea Sf. Sava din Iași, XVII/14).

⁵ Act (cca. 1656) de vînzare de case către Hristodor stolnicul; întărește vînzarea „Vasile Gînscă șoltuzul cu 12 pargari“ (Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/19).

⁶ Act din cca. 1645—1655. Vînzare de loc în Țîrgul Vechi; între martori și „Enache bărbierul domnesc“ (Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/23). E pă-

Între medicii din Moldova, despre care s-a vorbit mai puțin, din cauza informației foarte restrinse în care apare, e și „doftorul Moisiu”⁷. Era evreu de origine; poate evreu de rit apusean. Asupra datei la care a venit în Moldova nu avem informații certe. Posibil să fi fost atras în țară de situația de liniște și bunăstare din timpul îndelungatei domnii a lui Vasile Lupu. Noi însă l-am întâlnit în acte abia de prin aprilie 1657 (7165). Un act din Iași, cu această dată, pentru o vânzare a unui loc cu prisacă, numit Hilimoneștii, în hotarul tirgului Șcheia, în favoarea unui Ioniță pircălabul de Hotin, cuprinde alături de alte mărturii și pe aceea a lui „Moise doftorul”. Înaintea lui își pun numele Ioan Prăjescu vistiernic și „Iordache vătavul de aprozi din Iași”⁸. „Doftorul” se găsea într-unul din cele mai alese anturaje, dovadă de prețuirea de care se bucura. Dealtfel, se pare, încă de atunci se găsea în serviciul curții domnești, ca medic al doamnei voievodului Gheorghe Ștefan, pentru a cărei tămăduire mergea, pentru leacuri, la Viena⁹, căci e neîndoielnic că despre dînsul era vorba în știrea însemnată în socotelile orașului Cluj: „Pentru soția lui Gheorghe Ștefan, merge medicul ei la Viena”¹⁰.

Spre deosebire de alți medici care părăseau țara odată cu domnul care-i adusesse, sau de a cărui ocrotire se bucurau, Moise a înțeles să rămână în Moldova și sub domniile următoare, a lui Gheorghe Ghica și a lui Ștefăniță Lupu. Sub Dabija Vodă ajunsese la o stare materială înfloritoare; în septembrie 1662 (7171) își cumpără case în Iași, pentru suma de „100 galbeni, bani buni”, sumă importantă pentru epocă. Vînzătorul fusese Iorga, feciorul lui Caraiani, fost vornic de tirg. Casele se găseau în centrul orașului, pe Ulița Strimbă, lângă Podul Vechi, între casele lui Paladi aga și locul lui Hariton cel Bătrîn. Iată și ulicerii, megieși, care întăresc cumpărătura și care erau sau aveau să devină și clienți ai doftorului: David, staroste de neguțatori, Toader Paladie aga, Iane, ginerile lui Mihai Ungurul, Sogardi, ginerile lui Condrea zlătariu și Gheorghe zlătariu, Alexa Pană, Ionașco zugravul, Pană Caciaune, fost staroste, „preotul popa Darie”, Ilie zălariu, Vasile croitor, Ionaș, nepotul lui Cujbă, Iane Botezatul, Danilă Lapteacru. Scrie actul Dumitrașcu, diacul de pe Podul vechi¹¹.

Cu timpul, „doftorul Moise” ajunsese foarte cunoscut și fiind, se pare, singurul „doftor” din Iași în această perioadă, este designat în acte și numai cu numele de „doftorul”. Ca mulți contemporani de aceeași breaslă și el va fi dat bani cu împrumut cu camătă; la dînsul, desigur, se referă însemnarea dintr-un act din Iași, cu data de 20 ianuarie 1665 (7173), din procesul înaintea lui Dabija vodă, dintre fiii lui Enache fost vistiernic; unul dintre împiricinați arată că a luat „8 lei bătuți de la doftor”¹².

După 1665, pentru cîtva timp nu mai apare în actele păstrate. El însă își va fi continuat viața obișnuită, doftoricind bogata sa clientelă. Mai trăia prin iunie 1670, dată la care luăm indirect cunoștință despre dînsul în actul prin care un „Marcu, fiul lui Lupu sărarul” vindea lui Manuil, care în act e arătat drept

---

rintele vînzătorilor de la nota 4. Act din 20 iunie 1715 (7223); Anița Agoaia dă ginerelui ei o casă cu pivniță ca zestre. Între mărturii este și aceea a lui „Andronachi bărbier gospod” („Ioan Neculce, fasc. 8, p. 69).

⁷ P. Pruteanu, *Medici în Moldova înainte de Regulamentul organic*, în *Din istoria medicinei românești și universale*, București, 1962, p. 234.

⁸ Act din 11 aprilie 1657 (7165) din Iași (Arh. St. București, M-reă Trei Ierarhi, ms. 578, f. 289).

⁹ St. Meteș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj și Rămânii din Cluj*, Cluj, 1935, p. 75.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Act din Iași, din 15 septembrie 1662 (7171), în „Ioan Neculce”, fasc. 4, p. 120. Actul s-a publicat, din greșală, și la p. 133—134 ale aceleiași reviste.

¹² Act din Iași, din 20 ianuar 1665 (7173), în N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 18.

„cumnatul lui Moise doftorul“, o casă cu loc cu tot¹³. E vorba despre casa și locul pe care s-a construit vechea sinagogă¹⁴.

Nu putem spune cât a mai fi trăit după această dată doftorul Moise, dar după unele mărturii se vede că el se găsea ca doctor al lui Duca vodă și prin 1672, căci despre dînsul, desigur, e vorba în știrea care arată ca doctor al acestui voievod pe un medic evreu¹⁵. E posibil ca cercetările în arhive să sporească cu timpul, informația în legătură cu acest doctor.

O informație mai veche vorbește despre trecerea de la Brașov la Iași a cunoscutului doctor Ioseph Clemens Brecht vor Brechtenberg. Era originar din Strassburg și venise în Transilvania prin 1688—1689 ca medic militar al trupelor habsburgice de ocupație. Știri de prin 1693 îl arată în Țara Românească, în serviciul voievodului Constantin Brîncoveanu; de acolo, mai tîrziu, s-a reîntors la Brașov¹⁶.

Era și el un erudit și un bun cunoscător al limbilor elină și latină și chiar română și greacă nouă. Dacă e să credem informația dintr-un dicționar literar, Brecht ar fi tradus din nemțește în românește catehismul lui Luther și un număr de cîntece religioase. De asemenea ar fi tradus din limba elină în românește opera istorică a lui Tucidide, iar în grecește, probabil greaca comună, Eneida lui Virgilius¹⁷. Nici una din aceste lucrări nu ne-a parvenit.

Doctorul Brecht era cunoscut printre contemporani ca un reputat ginecolog (în pitoreasca expresie germană a timpului un „Kindermacher“). În această calitate a fost chemat în Moldova, la curtea voievodului Constantin Duca, în 1694. Avea să lecuiască pe doamna țării de o aparentă sterilitate¹⁸. Cum soția lui Duca vodă era fiica lui Constantin vodă Brîncoveanu, e de presupus că recomandarea a venit de la acesta din urmă. Și în adevăr, în urma tratamentului aplicat de doctorul Brecht, doamna Maria a lui Duca a avut copil¹⁹.

Cît timp a rămas Brecht în Moldova, care după informația existentă ar fi fost numit „arhiater“ (sic! Arhiiatros), nu știm. Alte izvoare în legătură cu acest caz nu au fost pînă acum date la lumină.

¹³ Act din 15 iunie 1670 (7178), în „Revista cultului mozaic“, nr. 69 din iunie 1961, p. 5.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ P. Pruteanu, *Medici în Moldova*, loc. cit., p. 235.

¹⁶ E. Gusbeth, *Geschichte der Sanitäts Verhältnisse in Kronstadt*, Kronstadt, 1884, p. 74. Prin 1700 era lector de școală în oraș și medic practicant. În 1710 se întîlnește la Sibiu, de unde din nou coboară în Țara Românească. Aici ar fi încercat convertirea tîrcurilor la creștinism, ceea ce voievodul n-a putut tolera și Brecht a trebuit să se reîntoarcă la Brașov, unde a continuat să ocupe postul de lector între 1712 și 1728. Moare acolo în 1730 în vîrstă de 72 de ani (Gusbeth, op. cit., p. 74).

¹⁷ I. Trausch, *Schriftssteler Lexicon*, I, Kronstadt, 1868, p. 174—178.

¹⁸ Știrea despre chemarea doctorului Brecht la Iași o dă sasul Martin Ziegler în următorii termeni: „anno 1694, die 6 februarii, in Moldaviam discessit excellentissimus dominus Iosephus de Brecht, alias Kindermacher, ubi voivode arhiater futurus est“. (*Auszug aus annotata historica ex scriniis Martini Ziegleri (1678—1718)*, în *Quellen zur Geschichte de Stadt Brasso*, VI-er Band, Brasso, 1915, p. 236.

¹⁹ N. Iorga în „Revista istorică“, I, nr. 9—10, 1915, p. 187.

CANTEMIR ȘI KOGĂLNICEANU

(NOTE ISTORIOGRAFICE)

DE

AL. ZUB

O dublă analogie leagă, în gândul nostru, numele lui Cantemir de acela al lui Kogălniceanu: una privește relativa similitudine a epocilor în care le-a fost dat să acționeze pe tărîm politic; cealaltă are în vedere efortul cărturarilor de a-și recomanda țara și poporul lumii din afară, lume de la care se aștepta, ca o compensație legitimă, sprijin pentru redobîndirea demnității naționale de altădată. Din prima rezultă un anume fel de a înțelege funcția externă a statului, în sensul unei integrări în concertul european; din a doua — scrieri despre poporul român sau de un caracter mai larg, elaborate în limbi accesibile diplomației și lumii savante. Ambele fac din Cantemir și Kogălniceanu, la distanță de un secol și cîteva decenii, momente de prestigiu ale efortului românesc spre universalitate.

Vom schița aici, mai mult cu titlu de sugestii, cîteva asemănări ale acestor momente, pe linia aspirației mai vechi de a dovedi noblețea originii și demnitatea trecutului nostru, dublată de efortul de a promova, pe plan extern, o politică activă, susceptibilă să reactualizeze în fapt această demnitate. Fiîndcă și Cantemir și Kogălniceanu au fost în același timp istoriografi și făptuitori de istorie, iar obsesia lor primordială și permanentă, pe amîndouă tărîmurile, a fost restabilirea prestigiului național. Activitatea lor s-a desfășurat în momente de răspîntie, care semnifică, pentru istoria Europei, prefaceri de importanță capitală¹, căci epoca lui Cantemir a fost o epocă de mari răsturnări în sistemul de forțe, una care a însemnat consolidarea Franței sub Ludovic XIV, îndepărtarea hegemoniei suedeze a lui Carol XII prin ascensiunea rapidă a Rusiei, prîmenită, aceasta, prin reformele lui Petru I, în timp ce Imperiul otoman, a cărui ultimă încercare de expansiune eșuase sub zidurile Vienei, intra sub zodia așa-numitei „chestiuni orientale“, căreia cărturarul îi prevedea o soluție iminentă. Epocă de războaie aproape neîntrerupte, de competiții și rivalități ireductibile, epocă al cărei dinamism specific se reflectă în arta barocului. De această efervescență, dcși reduse la o vasalitate tot mai strînsă față de Poarta otomană și condamnate la o politică de echilibristică, fără orizont, principatele române n-au rămas străine: o atestă mai ales inițiativele de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului următor. Nu exista nici o șansă, credea Cantemir — și Neculce ne asigură că acesta era sentimentul obștesc — de a scăpa de opresiune decît sub pavăza noii puteri ce se afirmase în anii din urmă, iar această orientare viitorul domn a îmbrățișat-o încă din vremea cînd studia artele liberale și cînta din tambură la Istanbul, căci convenise în sensul amintit cu ambasadorul Petru Tolstoi. Ajuns pe tronul Moldovei într-un moment cînd războiul ruso-turc sta să izbucnească,

¹ Walter Götz, *Das Zeitalter des Absolutismus*, Berlin, 1931, p. 7.

fomentat de regalul pribeag de la Bender, el s-a grăbit să încheie un tratat de alianță cu Petru cel Mare, asigurându-și ereditatea tronului și integritatea țării, în perspectiva unor reforme capabile să conducă la modernizarea acesteia în sens occidental. Urmările se cunosc. Nu s-a subliniat însă destul radicalitatea poziției, curajul de a jertfi — cum singur scria — „toate măririle și foloasele pentru o singură mărire”², aceea care trebuia să asigure restituirea vechilor drepturi, la adăpostul cărora poporul român să-și poată desfășura în voie însușirile creatoare. La cristalizarea acestei atitudini a contribuit, desigur, și contactul intim cu un alt orizont de cultură. În mediul cosmopolit din capitala otomană, departe de ai săi, dar adinc implicat în evenimentele care îi privea, Cantemir le-a putut înțelege mai bine aspirațiile și a optat pentru o politică externă capabilă să impună independența de fapt a țării și reforme interne, în sensul absolutismului care a pregătit, în Apus, noul regim. Firește, nu e un caz singular, fiindcă tot departe de patrie Miron Costin s-a decis să-i scrie letopisețul, pentru ca apoi să cinte în versuri polone, vergilian, „fara înălărmătat și pe bieții locuitori”³ ai acesteia, cu nădejdea că vor fi ajutați să-și redobândească libertatea. Același efect l-au avut studiile Stolnicului Cantacuzino și ale corifeilor Școlii ardelenice în Italia, de unde s-au întors cu argumente în sprijinul latinității poporului român. Nu mai puțin semnificativ e cazul lui Kogălniceanu însuși, al cărui gând de a scrie istoria țării s-a înfiripat în vremea studiilor din Franța și Germania, din dorința de „a arăta europenilor cine sint moldovalahii și ce au făcut în timpurile trecute”⁴, ca răspuns la nedreapta ignorare a acestora de către străini. Mai mult, el s-a întors în țară, la 1838, cu intenția de a provoca o adincă reformă: „Cînd veneam de la Universitate, vă mărturisii el curînd, capul îmi era plin de planuri, unele mai bune decît altele; vîiam, prin literatură, să pfeac năravurile, să introduc în patria mea o nouă viață, noi principii. În nebuna mea prezumție mă socoteam c-oî ajunge odată a fi un Prometeu”⁵. Ce altceva a voit să facă, cu paisprezece decenii mai înainte, Cantemir? Ceea ce principele-cărturar punea pe seama tatălui, i se potrivește chiar lui: „Clădesc la loc moșia aproape năruită și înviez țara ca din cenușa ei”. N-a ezitat deci să-și sacrifice tihna studiilor pentru a se consacra acestei reconstrucții, care însă nu era posibilă cîtă vreme „tirania mizerabilă”⁶ interzicea orice înnoire. Motivația programului său politic el o căuta în trecut, pretinzînd că domnia autoritară — pivotul acestui program — ar fi existat inițial în țările române, dar că a fost uzurpată de boieri. Felul de a raționa e legitimist, ca și la Kogălniceanu. Amîndoi istoricii caută în trecut imaginea ideală a principatelor, proclamînd, odată cu unitatea lor de la început, imperativul solidarității. „Nu, acest neam nu trebuie să piară — scria Cantemir — îl păzește un trecut și îl chiamă un viitor; lăsați turentul să-și adune șuvițele răsfirate!”⁸. Un mesianism pozitiv, nutrit din cunoașterea vechilor faptă de glorie, se descifrează clar din scrisul cărturarului și Kogălniceanu va ști să-l aprecieze cum se cuvine, recunoscînd că și în exilul său Cantemir „au nemurit numele Moldovei [...], au dovedit nobilul început al românilor”, înălțîndu-și astfel „un vecinic monument în duhul străinilor și în sufețele compatrioților săi”⁹. Firește, se referea mai ales la opera istorică a ilustrului înaintaș, cea prin care originea latină a poporului român și continuitatea acestuia pe pămîntul vechii Dacii fuseseră demonstrate cu neîntrecută erudiție. Întreaga operă se cuvine însă tipărită, după exemplul „națiilor civilizate”, fiindcă prin ea Cantemir „au făcut patriei

² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*.

³ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 220.

⁴ M. Kogălniceanu, *Istorie de la Valachie, de la Moldavie et Valaque transdanubiens*, I, Berlin, 1837: Preface.

⁵ Idem, *Iluzii pierdute*.

⁶ D. Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, București, 1960, p. 162.

⁷ Idem, *Istoria Imperiului otoman*, ed. I. Hodos, București, 1876, p. 272.

⁸ Idem.

⁹ Apud Dan Simonescu, M. Kogălniceanu tipograf și editor la Iași, „Studii și cercetări bibliogice”, II, 1957, p. 178.

atîta bine, poate cît Ștefan prin sabia sa". Kogălniceanu a conceput deci, împreună cu scriitorul Costache Negruzzi, în 1838, o ediție monumentală destinată să „facă cînte epoei în care viețuim”¹⁰. Planul e eșuat, se știe, datorită lipsei de prenumerații care să asigure costul imprimării, însă inițiativa nu e mai puțin caracteristică pentru spiritul ce anima epoca și îndeosebi pe Kogălniceanu. Fiindcă era vorba nu numai de lucrări elaborate în sprijinul latinității și al vechilor noastre drepturi, ci și de remarcabile scrieri filosofice, literare, geografice etc., reprezentînd o probă evidentă a potențelor intelectuale românești. Cu o parte din opera cărturarului, Kogălniceanu luase contact de timpuriu, căci solicița încă pe cînd se afla la Berlin, „hronograful lui Cantemir”¹¹, iar în studiul *Romänische oder wallachische Sprache*¹², publicat în 1837, indicase lucrările românești și străine ale cărturarului, pe care îl știa „cunoscut în toată Europa”¹³. În același an menționa, în bibliografia liminară din *Histoire de la Valachie*, două din scrierile lui Cantemir: *Istoria imperiului otoman* în versiunea franceză din 1743 și *Descrierea Moldovei* în ediția germană din 1771¹⁴, aceasta în timp ce „Magazin für die Literatur des Auslandes” publica, fără semnătură, un articol trimis din Rusia despre Dimitrie și Antioh Cantemir¹⁵. *Hronicul vechimii a romano-moldo-valahilor* nu i-a fost accesibil decît mai tîrziu, după abandonarea studiilor, în ediția îngrijită de paharnicul Gh. Săulescu (1835—1836), ale cărei lipsuri știa să le remarce, spre a le evita el însuși. N-a putut tipări însă decît *Întîmplările Cantacuzinștilor și Brîncovenilor în Valahia*, opuscul tendențios, căruia Kogălniceanu îi atașa o cuprinzătoare notă bibliografică¹⁶.

Pentru tînărul care îndemna, încă de pe băncile școlii, „să arătăm că sintem în stare de a face ceva”¹⁷, Cantemir era un model, utilizabil și în propaganda patriotică. Exemplul marelui pribeag, care scrisese *Hronicul* mai întîi latinește, solicitat de „unii prieteni streîni” să-i informeze „de începătura, neamul și vechimea moldovenilor”¹⁸, l-a urmat și Kogălniceanu atunci cînd, la îndemnul savantului Humboldt, tipărea sinteza despre *Limba și literatura română sau valahă*, studiul despre țigani (*Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains*) precum și întîiul tom din *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Vialaques transdanubiens*, toate în cuprinsul unui singur an și înainte ca vîrsta autorului să fi atins două decenii, cu voința enorm concentrată de a aviza pe străini asupra provinciilor românești. Parcurgînd o parte din Franța și mai toată Germania, frecventînd mai ales cercurile intelectuale, constatase pretutîndeni absența celor mai elementare noțiuni adevărate despre compatrioții săi, despre istoria, obiceiurile, instituțiile, cultura acestora, ca și cum ar fi fost vorba de „un popor sălbatic, abrutizat, nedemn de libertate”. Era, după socotința istoricului, urmarca unui secol și jumătate de tiranie, timp în care minciuni și calomnii de tot felul au putut circula fără a li se opune replica adevărului¹⁹. Dar și Cantemir se plînsese, pe urmele lui Miron Costin, contra „ocărilor” răspîndite pe seama poporului nostru, admonestîndu-l cu violență pe „iscusitul în basne Simion” și pe „traca mincinoșilor Misail”. Ca și predecesorul său, Kogălniceanu a înțeles că „hula” nu poate fi combătută decît prin studiul riguros al istoriei și prin difuzarea cea mai largă a adevărului, astfel recuperat, în forme accesibile. Cantemir elaborase o *Descriptio Moldaviae*

¹⁰ *Ibidem*, p. 179.

¹¹ Cf. Al. Zub, *Un proiect fastuos: „Scrierile Cantemireștilor”*, în „Convorbiri literare”, 1973, nr. 18 (30. IX.), p. 4.

¹² M. Kogălniceanu, *Scrisori*, București, 1913, p. 125.

¹³ Idem, *Opere I, Scrieri istorice*, București, 1946, p. 543—544.

¹⁴ *Ibidem*, p. 59—60.

¹⁵ R. Dragnea, *Mihail Kogălniceanu*, ed. II, București, 1926, p. 20.

¹⁶ „Arhiva românească”, II, 1845, p. 279—322.

¹⁷ M. Kogălniceanu, *Scrisori*, p. 216.

¹⁸ D. Cantemir, *Hronicul vechimii romano-moldo-valahilor...*

¹⁹ M. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie...* Préface.

în acest scop, silindu-se a fi cât mai obiectiv în înfățișarea virtuților și a defectelor, cum a procedat de altfel și în *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae*, operă a cărei primă parte încercase chiar să o publice în Germania, fără să izbutescă²¹. *Hronicul*, nu mai puțin, redactat și acesta în limba latină, păstrează o notă de imparțialitate, în ciuda tezei puriste pe care știința n-o mai poate împărtași astăzi, dar care atunci, la începutul secolului al XVIII-lea, se legitima prin nevoia de a răspunde celor care ne atribuiam o origine ignobilă ca sîntem latini, coborîtori direcți ai Romei antice, și că am rămas „neclintii și nemuțați” în matca noastră²². Romanitatea și continuitatea, înțelese însă mai larg, cu recunoașterea și a altor elemente, aveau să constituie și ideile de bază ale *Istoriei* lui Kogălniceanu, „ma chire Histoire”, cum îi spunea singur, acuzînd dificultățile ce întîmpina la tipărirea ei²³. Nu se plînsese oare la fel și Dimitrie Cantemir, prevenindu-și cititorii cît de anevoie își scria *Hronicul*, știînd că „mari stînci în mijlocul drumului ca neclintite stau” ?²⁴.

Predilecția lui Cantemir pentru istorie în anii pribegiei se explică în primul rînd prin dorința de a oferi Europei o imagine cît mai veridică asupra trecutului și a stării actuale a popcrului român, în ideea de a obține sprijinul acesteia și mai cu seamă pe acela al Rusiei, în eventualitatea unui război care ar fi dus la înfrîngerea Imperiului otoman. Ca descendenți legitimi ai clasicismului latin, dar și ca făuritori ei înșiși de valori originale, românii aveau dreptul la stimă, mai ales că civilizația Apusului a profitat secole în șir de pe urma luptelor purtate de aceștia contra invaziilor²⁵. Era drept ca jertfa lor de sînge și aur să fie răsplătită, căci dacă românii n-au prea avut răgaz să înalțe catedrale și să scrie poeme, ei au ocrotit disponibilitățile creatoare ale altora. O asemenea idee se regăsește și la Kogălniceanu, în împrejurările cunoscute de la mijlocul secolului al XIX-lea, cînd chestiunea orientală se afla într-o nouă fază, de la care se putea aștepta în fine, emanciparea și unirea principatelor dunărene. În această direcție a activat redactorul „Daciei literare” și al „Arhivei românești”, pentru aceasta s-a zbatut „omul de la 2 mai” și emisarul României la Congresul de la Berlin, situîndu-se în centrul vieții social-politice și culturale a epocii, participînd astfel la rezolvarea problemelor cu care Europa era confruntată atunci. Activitatea lui se integrează unui spirit, unei tendințe generale și constituie, desigur, un moment al efortului românesc de adevare la civilizația universală. Între acțiunile lui politice, plasate mai ales în a doua jumătate a secolului și manifestările culturale din tinerețe se recunoaște o unitate perfectă. Ar fi suficient să amintim discursul despre istoria culturii și a literaturii române din 1829, pregătit pentru „Societatea de istorie și antichități” din Odesa²⁶, al cărei membru a fost ales, precum rezultă din titlurile menționate în acele *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques* din 1854. Făcînd un scurt istoric al culturii românești și stăruind îndeosebi asupra progreselor intelectuale din ultimul deceniu, el se credea îndrituit să prevadă mari realizări în viitor, ca probă de „ce poate face o voință fermă și imuabilă”²⁷. Progresele românilor aparțineau umanității și istoricul își prevenea colegii din erudita societate că lucrările lor ar fi incomplete dacă n-ar ține seama de activitatea intelectuală a acestora. Chiar vechile cronici, avertiza el, conțin „frumoase pagini” de care istoricii străini ar trebui să ia act²⁸. Firește, se referea și la Cantemir, dacă nu în primul rînd la el. Cîțiva ani mai tîrziu, Kogălniceanu va și excerpta

²¹ „Revista critică literară”, Iași, II, 1894, p. 66.

²² Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii românești, veacul XVIII*, t. I. București, 1901, p. 284.

²³ Kogălniceanu, *Scrisori*, p. 173.

²⁴ Cantemir, *Hronicul*.

²⁵ Cf. Dan Bădăru, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, București, 1964, p. 206—207.

²⁶ Cf. Paul Cornea, în *Documente și manuscrise literare*, vol. II, București, 1969, p. 225—229.

²⁷ *Ibidem*, p. 213.

²⁸ *Ibidem*, p. 214.

sistematic din cronicile noastre acele pasaje care puteau servi istoriei lui Petru cel Mare, Carol XII, Stanislas Leszczynski, Dimitrie Cantemir și Constantin Brîncoveanu, reeditînd, într-o luminoasă prefață, aceeași teză a drepturilor ce și le-au cîștigat românii în fața Europei, prin lupta dusă secole de-a rîndul contra barbariei și a islamismului. Ei s-au distins însă nu numai prin virluți războinice, ci și prin lucrări ale spiritului. Binefacerile păcii nu le-au gustat decît rareori și atunci fără să lase din mînă sabia. Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Șerban Cantacuzino (ultimul amintit în legătură cu salvarea Vienei), merituau a fi cunoscuți de către cei ce se interesau de destinele civilizației. Istoricul afirma chiar și unele priorități românești, precum crearea armatelor regulate, proclamarea toleranței religioase și a libertății de conștiință, folosirea scrisului în limba națională etc. Unele instituții locale, pretindea el, au servit de model altor state, iar cărturari români de felul lui N. Miloscu, P. Movilă, Paul Berindel (Kutinski), Dimitrie și Antioh Cantemir, ultimul fiind socotit ca un veritabil „Boileau russe”, au scris în limbi străine, pătrunzînd direct în cultura universală²⁹. Astăzi încă, adăuga Kogălniceanu, „vechile manuscrise și broderii în aur și perle sînt considerate de savanți și călători drept capodopere de caligrafie și iscusință”³⁰. Teatru al tuturor problemelor ce priveau Europa orientală, țările române prezentau un mare interes pentru istoria lumii, de unde și însemnătatea deosebită a mărturiilor cuprinse în *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques* (I—II, Iași, 1845)³¹, operă care i-a adus alegerea ca membru la Académie des Inscriptions (1846), instituție pentru uzul căreia cerea știri din țară, și ca membru la Société Royale des Antiquaires du Nord. Prețioasa culegere, riguros adnotată, el a trimis-o și Academiei Regale de la Stockholm, recomandînd unele vestigii ale trecerii lui Carol XII („le roi chevaleresque”) prin țările române și informațiile noi din cronicile noastre despre acea epocă³². Iar cînd Ubicini semnală, în 1861, o compilație de cronici românești în colecțiile Bibliotecii Naționale din Paris, Kogălniceanu se declară dispus să subvenționeze, ca prim ministru al guvernului Moldovei, tipărirea ei „cît mai repede”³³, căci era încă un mijloc de a face cunoscută peste granițurile țării. Ministrul se situa astfel pe linia profesorului de la Academia Mihăileană, care la 24 noiembrie 1843 vorbise despre însemnătatea acestei istorii, fixîndu-i locul în cadrul istoriei universale. Tradus cîrînd într-o publicație de limbă germană³⁴, iar mai tîrziu în limbile franceză³⁵, cehă, maghiară³⁶, *Cuvîntul introductiv* a circulat și în străinătate, ca și *Fragments tirés des chroniques* prin care, o spunea chiar el³⁶, Kogălniceanu voia să intereseze pe străini în studiul istoriei românești, dat fiind că aceasta prezenta un interes universal. La sporirea acestui interes a adus el însuși o contribuție importantă pe calea scrisului, dar și prin participarea directă la istorie, ca îndrumător al vieții culturale și politice, ca ministru, apoi ca trimis extraordinar al României la Paris după dobîndirea independenței etc. Și nu începe îndoială că exemplul lui Dimitrie Cantemir i-a bînuit voința de a-i continua opera, cu șanse sporite în ordinea practică. Deșigur, sub raportul multitudinii preocupărilor intelectuale el nu și-a egalat marele predecesor, dar a introdus un plus de metodă, de spirit critic și mai cu seamă un incomparabil realism în tot ce a întreprins.

²⁹ Kogălniceanu, *Fragments tirés des chroniques...* p. V—VI.

³⁰ *Ibidem*, p. VII.

³¹ *Ibidem*, p. XIV.

³² Idem, *Scrisori. Note de călătorie*, București, 1967, p. 99—100.

³³ *Ibidem*, p. 70.

³⁴ „Blätter für Geist, Gemuth und Vaterlandskunde”, 1847, nr. 22—24, 26 (mai—iun.).

³⁵ *Anthologie de la littérature roumaine des origines au XX-e siècle*, avec introduction historique et notes par N. Iorga et Septime Gorceix, 2-e éd., Paris, 1920, p. 134—142.

³⁶ Cf. Constantin Crișan și Victor Crăciun, *Literatură română în lume*, București, 1969, p. 48—49.

În conștiința lumii Cantemir a rămas îndeosebi ca filosof, moralist și istoric. a cărui operă elaborată în limbile greacă, latină, rusă și română, parțial tradusă și în franceză, germană, italiană, a făcut o remarcabilă carieră și dincolo de hotare³⁷; Kogălniceanu mai ales ca om politic cu vederi largi, axat întotdeauna pe interesele de permanență ale poporului său. Amândoi însă s-au străduit să participe la ieșirea acestuia din izolare, o izolare relativă firește, și de integrare în marele flux al istoriei. Subliniind de curind universalitatea literaturii române, în sens larg, Pierre de Boisdeffre afirma că această universitate n-a fost pusă, de fapt, nicicând la îndoială, căci „încă în 1714, Academia din Berlin chema în sinul ei pe prințul Dimitrie Cantemir, marele istoric al Porții otomane și al Principatelor Moldovei și Munteniei. Dacă faci istorie, nu-ți este interzis s-o scrii; dacă o scrii, nimeni nu te împiedică s-o și faci. Exemplul lui Cantemir, mult înaintea celui al lui Palacky, al lui Lamartine, al lui Senghor sau al Generalului de Gaulle, ne amintește aserțiunea de mai sus, pentru că Pic della Mirandola al românilor — istoric, filosof, poet și muzician totodată — fusese deopotrivă domn al Moldovei”³⁸. Scriitor și faptuitor de istorie a fost, la rândul său, și Mihail Kogălniceanu, autorul primei sinteze moderne, chiar dacă neterminată, de istorie a patriei, militant indefectibil pentru unire, pentru independență și demnitatea României, căreia îi prevedea „un interes european”³⁹.

³⁶ *Fragments tirés des chroniques...*, p. XIX.

³⁷ Cf. Constantin Crișan și Victor Crăciun, *op. cit.*, p. 41—42. Vezi și Ion Pătrașcu, *Un traducător craiovean al lui Dimitrie Cantemir*, „Ramuri”, X, 1973 nr. 7, p. 13; Mariana Iova, *Dimitrie Cantemir — bibliografie selectivă*, București, 1973.

³⁸ Pierre de Boisdeffre, *Cuvînt înainte la Literatura română în lume* de Constantin Crișan și Victor Crăciun, p. I—II.

³⁹ „Monitorul oficial”, 1869, nr. 34, p. 223.

VECHEA STEMĂ A ORAȘULUI BUZĂU

DE

DIMITRIE GH. IONESCU

Țările române — Muntenia, Moldova, Transilvania și Dobrogea — au avut, din vremuri îndepărtate, steme; județele, orașele și unii dregători aveau sigilii (peceți). Spunem aceasta pentru că, la origină, stema apare pe sigiliu.

În fapt, târgurile și orașele își confecționează sigilii (peceți) atunci când dezvoltarea lor economico-socială impune domniei, interesată în propășirea lor, cedarea unei părți din drepturile sale *dominiale*, recunoscându-le o oarecare autonomie, redusă, inițial, la unele aspecte judecătorești, administrative și financiare. Așa dar, existența sigiliului exprima, juridic, raporturile cu domnia și, pe lângă aceasta, aplicarea sigiliului pe documente de o valoare probatorie necontestată actelor ieșite din cancelariile orașenești¹

•

Orașul Buzău, așezat lângă vadul de trecere peste râu, la încrucișarea unor drumuri de mare circulație, apare prima dată într-un document din 1431, alături de alte vechi orașe ale Țării Românești, ca târg și punct vamal — negustorii săi putând exporta, nestingheriți, la Brașov, ce vor (ceară, seu, argint, mărgăritar), și de unde ar aduce „cine ce dorește”, în așa fel încît relațiile tuturor cu Brașovul să decurgă întocmai „cum fuseseră și pe timpul lui Mircea cel Bătrîn” (1386—1418): „Și iarăși să luați vama cum s-a luat și-n zilele părintelui domniei mele Mircea voievod, așa să luați și acum”².

După cum se vede, obiectul actului îl constituie o revenire, în sectorul economic, la situația din timpul lui Mircea cel Bătrîn „fără nici o schimbare”³, iar în cel politic: un sprijin de care viteazul domn avea o atît de mare nevoie.

S-ar putea ca legăturile economice „oficiale” dintre Buzău și Brașov să fi început din deceniul al VII-lea al secolului al XIV-lea, după cum ne lasă să deducem privilegiul dreptului de iarmaroc pe care brașovenii îl obțin în

---

¹ Vezi E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *Documente privind istoria României, Introducere*, II, București, 1956, p. 437—457; Idem, *Despre dreptul de sigiliu*, în „SCN”, III, 1960, p. 338—341 și A. Sacerdoțeanu, *Condițiile în care a apărut sigiliul orașului București*, în „Glasul Bisericii”, XXI, 1962, nr. 11—12, p. 1097—1104.

² *Documenta Romaniae Historica*, B., vol. I, p. 131.

³ N. Iorga, *Istoria Comerțului*, I, București, 1928, p. 66; Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV—XVI)*, București, 1965, p. 321.

1364, în virtutea căruia erau liberi să atragă în oraș... „pe toți și pe fiecare dintre negustori... și pe oricare alți oameni străini”⁴.

Încă de atunci, târgul Buzăului, în care se adunau și se distribuiau plusprodeusele unor zone mai apropiate ori mai îndepărtate, devenise oraș dar, care va fi fost organizarea sa administrativă, în lipsă de documente, o putem, astăzi, numai presupune.

De altfel, în aceeași situație se găsesc, pentru vremea aceea, toate celelalte centre urbane, chiar acele care au servit țării de capitală: Cîmpulung, Argeș, Tîrgoviște. Și totuși, documentația privitoare la trecutul orașului Buzău în raport cu a celorlalte este, în unele privințe, mai bună. De pildă, în chestiunea care ne preocupă, există o mențiune din secolul al XV-lea exprimînd într-o formă destul de limpede dreptul domniei asupra acestui târg. Astfel, la 28 februarie 1470, Radu cel Frumos scrie brașovenilor o scrisoare redactată în limba latină *in opido nostro Bussio*⁵ = în orașul nostru Buzău, — formulă destul de simplă dar care indică raportul de subordonare a orașului față de domn, recunoscut, în concepția feudală, stăpîn al întregii țări.

*

Ultimele decenii ale secolului al XV-lea și îndeosebi întregul secol al XVI-lea au însemnat pentru orașul Buzău, datorită legăturilor comerciale intense cu Brașovul, o epocă de progrese economice, sociale și urbanistice⁶. Pentru această perioadă, poate cea mai rodnică din istoria veche a acestui oraș, se pot surprinde în actele ieșite din cancelaria domnească date prețioase cu privire la forma sa de organizare. Bunăoară, la 7 aprilie 1536—1540, cînd Radu Paisie voievod cere „județului și celor 12 pîrgarii din orașul domniei mele din târgul Buzăului”⁷ să delimiteze braniștea Episcopiei, înseamnă că la acea dată orașul avea conducere proprie: județul și pîrgarii (primarul și consilierii comunali), reprezentanți ai obștii țirgoveților. Iar, dacă la 10 aprilie 1572, treizeci și trei de orașeni vînd nestingheriți domnului Alexandru Mircea micile lor proprietăți individuale dintre târg și Episcopie, precum și „9 ogoare în Cîmpul orașului”⁸, este îndreptățită cu prisosință ipoteza că târgul și moșia nu mai aparțineau atunci domniei, ci orașenilor care dispun cum vor de pămînturile proprii. Așa dar, stăpînirea efectivă a moșiei țirgului în secolul al XVI-lea oferă un argument în plus includerii Buzăului între orașele Țării Românești anterioare apariției statului feudal⁹.

Cam tot de pe atunci, mai precis de la 21 septembrie <1570—1582,> avem cel dintîi act prin care județul și pîrgarii întăresc Episcopiei dreptul de stăpînire asupra morii de la Vadul Bărcii, de pe iaz, dăruită de Stanciu al lui Tudoran, Pătru, Matei și Jipa¹⁰.

Înainte de a se încheia secolul al XVI-lea, conducătorii orașului întăresc la 10 februarie 1585, în contextul unui act redactat de cancelaria Episcopiei, stăpînirea acesteia peste o prăvălie din oraș, donația negustorului Petru cel Bătrîn — județ era atunci Balco¹¹, — iar la 12 iunie 1590, cînd în fruntea sfatului orașnesc se afla Tudoran, se întărește mănăstirii Dusico din Tricala Rumeliei, 15

⁴ Zimmermann, Werner, Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 212—213; vezi și R. Manolescu, *op. cit.*, p. 27.

⁵ Reprodusă după original de I. Bogdan în *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București, 1905, p. 329.

⁶ Vezi Dimitrie Gh. Ionescu, *Date cu privire la evoluția teritorială, urbanistică și demografică a orașului Buzău*, în „St. și art. de ist.”, XIII, 1969, p. 121.

⁷ D.I.R., B, XVI, 2, p. 204.

⁸ *Ibidem*, XVI, 4, p. 65.

⁹ Despre lupta orașului Buzău pentru a-și păstra bunurile funciare pînă tîrziu încoace, vezi Dimitrie Gh. Ionescu, *Lupta orașenilor din Buzău cu Episcopia între 1550—1850*, în „St. și art. ist.”, VIII, 1966, p. 83—99.

¹⁰ D.I.R., XVI, 3, p. 377.

¹¹ *Ibidem*, vol. 5, p. 180.

stinjeni de ocină și 12 pogoane vie în Vernești, vîndute de Dumitru, fiul unui tîrgoveț din Buzău ¹².

Fără să atribuim acestor acte, emise de conducerea orașului, semnificația ieșirii complete de sub dreptul dominiului, ele exprimă, totuși, consolidarea treptată a cvasiautonomiei orașenești. Mai mult, faptul că Episcopia, integrată orașului, era la acea dată subordonată juridic și administrativ autorității orașenești ¹³, marchează punctul de maximă autoritate atins de orașul Buzău în cadrul atât de fluctuant al autonomiei orașenești.

Ajungem acum la problema sigiliului. Din cercetarea atentă a trei documente originale, de proveniență locală, din 1570—1582, 1585—1590 (în limba slavă) și din 3 aprilie 1618 (în limba română) ¹⁴ — primele două amintite mai înainte —, scrise pe hîrtie, în oraș, rezultă că tustrele sînt întărite, juridic, prin peceți aplicate pe ceară neagră, acum căzută în întregime.

Am văzut însă că, pentru orașul Buzău, prezența organelor de conducere proprie este atestată documentar prin actul din 1536, ceea ce ne dă posibilitatea să presupunem că începuturile organizatorice ale vechilor tîrguri din Țara Românească, între care istoricii includ și *tîrgul Buzăului* ¹⁵ datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, cînd organizarea administrativă și judecătorească a unității teritorial-politice, din care făceau parte, se desăvîrșește, și cînd orașele apar ca rezultat al prefacerilor din viața economică și socială a tîrgurilor sprijinite dintru început de domnie.

Față de situația aceasta, înregistrată de istoriografia noastră recentă ¹⁶, ne socotim îndreptățiți să datăm existența sigiliilor orașenești cam tot de pe atunci, deoarece pecetea orașului exprima personalitatea juridică a comunității orașenilor, reprezentată de județ și pîrgari, printre prerogativele cărora se afla păstrarea și aplicarea peceții.

Însă, înlăturarea organelor locale de la conducerea orașului Buzău de pe la jumătatea secolului XVII, a însemnat, fără îndoială, o restrîngere simțitoare a libertăților orașenești, și vremea în care s-a produs (cca. 1640—1655 ¹⁷ — (cînd regimul nobiliar din Muntenia se sprijină tot mai mult pe puterea armată) ne îndreptățește s-o punem în legătură cu interesele domniei de a avea aici, în acest ținut de margine, bîntuit deseori de oști străine, o conducere fermă față de păturile orașenești, apăsate sub greutatea sarcinilor fiscale și, prin aceasta, gata să adere la orice împotrivire antifeudală, cum s-a și întîmplat, de altfel, în mișcarea populară dezlănțuită de seimeni în 1654—55 ¹⁸. Noii dregători — căpitani în prima fază, ispravnici după reforma lui Const. Mavrocordat din 1740 — preluînd conducerea orașului, își păstrează și funcțiile în aparatul militar sau slujitoresc ¹⁹, cumulînd uneori și administrarea județului.

¹² *Ibidem*, p. 455 și 456. Actul e scris de Popa Dobrilă. Vernești (8 km. nord-vest Buzău) făcea parte, atunci, împreună cu alte 11 sate, din ocolul tîrgului Buzău (N. Iorga, „St. și doc.”, V, București, 1903, p. 337).

¹³ *D.I.R.*, B, XVI, 3, p. 377 și XVI, 5, p. 180.

¹⁴ *Ibidem*, XVII, 3, p. 206—207.

¹⁵ *Istoria României*, II, București, 1962, p. 290—291.

¹⁶ Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul sec. al XVI-lea*, București, 1967, p. 160—163; E. Vîrtoșu, *op. cit.*, p. 339.

¹⁷ Ultima atestare cunoscută, privind județul și pîrgarii orașului Buzău, datează din 10 oct. 1632 (Bibl. Acad., CXXIV/192), iar primul căpitan al orașului apare în 1640 (P. P. Panaitescu, *Călători poloni prin țările române*, București, 1930, p. 50—51).

¹⁸ N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, București, 1902, p. 37—39.

¹⁹ *Arh. St.*, București, Ep. Buzău, XXVI/142.

În noile condiții, numeroase tranzacții (vânzări, cumpărări, donații, diate) se încheie de părțile în cauză asistate numai de „oameni buni”²⁰, când nu se recurge la autoritatea episcopilor²¹, în timp ce puținele acte emise de căpitani sau ispravnici sînt fără peceti, au înfățișarea unor rapoarte a căror valoare probatorie o constituie doar confirmarea unor „oameni buni și bătrîni”, specificați nominal, la care se recurge în tot acest răsîmp²² atunci cînd e vorba de acțiuni privind viața proprie a țirgoveților.

Cu datele pe care le avem la îndemînă nu se poate vorbi, nici înainte, nici după 1640, despre existența unei cancelarii în care să se păstreze catastifele țirgului, pecetea, instrumentele și materialele pentru scris. Faptul că pe un zapis străin de oraș, din 26 nov. 1592, „Dan logofăt de oraș din Buzău” semnează ca martor nu spune prea mult deoarece nu confirmă neapărat existența unei cancelarii orașenești aici. Expresia „logofăt de oraș” este folosită în cazul de față ca să se sublinieze diferența calitativă dintre Dan, care aparținea cancelariei domnești, și alți patru logofeți de pe sate, participanți și ei, ca martori, la tranzacția respectivă²³.

În acest sens, pledează îndeosebi și condițiile în care sînt redactate actele emise de conducătorii orașului Buzău în secolele XVI—XVIII, adică: la întîmplare, neuniform, scrise de oameni angajați ocazional — lucru explicabil într-o regiune în care meșteșugul scrisului era atît de răspîndit²⁴. De pildă, la 20 august 1648, Stoica „logofātu ot Băncești” (azi — un cartier al orașului) scrie un zapis „în casa iuzbașii locului, în Buzău”²⁵, iar actul slav, din 12 iunie 1598, este scris de popa Dobrilă.

Abia către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, cînd încep să apară în documente termeni ca „tactul ispravnicatului” sau „condicar” avem dovada existenței, în oraș, a unei cancelarii pe lîngă sediul ispravnicatului²⁶.

•

Urmele sigiliului orașului Buzău atîtea cîte s-au păstrat pe filele îngălbenite ale documentelor amintite ni-l arată de mărime mijlocie (3 cm. în diametru), rotund, fără vreo altă indicație cu privire la grafia și conținutul legendei sau la stema orașului.

Ținînd seama însă de faptul că înființarea Episcopiei în 1504 a adus orașului, după mentalitatea vremii, un spor de prestigiu, perspectiva unei înfloriri culturale în limba națională, precum și beneficiile unui centru administrativ²⁷, putem presupune că pe sigiliul orașului a apărut încă de pe atunci, ca stemă, imaginea unei biserici, recunoscută protectoare a orașului. Deducem aceasta din frecvența orașelor care-și adoptă în stemă motive de această natură: Țirgoviște, Rîmnice (Vilcea). București²⁸. În plus, această ipoteză este întărită de următoarele date: a) fațada unei biserici apare și pe stema județului Buzău de pe sigiliul Munteniei din vremea lui Alexandru Ipsilanti (1774—1782), alături de sigiliile

²⁰ *Ibidem*, LXXXI/3, din 4 aprilie 1672; XXVII/14, din 10 febr. 1675; *ibidem*, M-rea Banu, II/8 din 6 nov. 1684.

²¹ *Ibidem*, XIII/10 din 6 febr. 1372; *ibidem*, CXLI/120 din 5 febr. 1700.

²² Vezi două hotărînicii ale ispravnicului Tudorache, din 8 mai 1765 (Arh. St. București, Ep. Buzău, LXXX/12 și 13).

²³ *D.I.R.*, B, XVI, 6, p. 58. Pentru cariera lui Dan în cancelaria domnească, vezi *ibidem*, 5, p. 455, 459; vol. 6, p. 34, 291 și 320.

²⁴ D. Gh. Ionescu, *Carte românească și vechi biblioteci în orașul și județul Buzău*, în „Glasul Bisericii”, XXVIII, 1969, 7—8, p. 835—843.

²⁵ Arh. St. Buzău, Inv. 1, doc. 403, f. 48.

²⁶ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, IX, București, p. 222.

²⁷ La 17 sept. 1543, Radu Vodă Paisie atribuie Episcopiei jurisdicția asupra județelor Buzău, R. Sărat, Brăila și Săcuieni (*D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 307—308).

²⁸ E. Virtosu, *op. cit.*, p. 492—496.

celorlalte județe²⁹, b) cu acest component principal apare și stema orașului Buzău de pe cel mai vechi sigiliu ce ni s-a păstrat³⁰.

Acestea, asociate cu prudența caracteristică inovațiilor din acest sector, duc la concluzia că schema bisericii episcopale de pe stema sigiliului orașului Buzău din 1831 vine din vechiul sigiliu al secolelor XVI și XVII, cu atât mai mult cu cât nici noile modificări introduse după 1831 nu au înlocuit-o.

Fig. 1. Sigiliul cu stema orașului Buzău din 1831.

Sigiliul la care ne referim este lucrat de mână, din alamă, și este atașat unui mîner de lemn. După cum se vede în figura alăturată, e mic (25 × 26 mm), rotund, și în exerga, cuprinsă între două cercuri din care unul continuu, iar cel din margine perlat, de o parte și de alta a balanței dreptății, se citește legenda: MAGHISTRATU ORĂȘULUI BUZĂULUI (în majusculele cirilice). În mijloc, apare stema: fațada principală a catedralei episcopale așa cum arăta înainte de a i se adăuga pridvorul și tencui exteriorul, în 1834, când avea o singură turlă: alături, în stînga — șoimul în zbor.

Biserica reprezintă, fără îndoială, orașul în funcția de sediu al Episcopiei, șoimul și coroana voievodală simbolizează vitejia boiernașilor buzoieni pe care Nicolae Iorga îi aseamua unor vultani feudali, iar balanța dreptății cu ambele talgere în cumpănă — justiția nepărtinitoare. Așa cum se vede, stema orașului Buzău reprezintă desigur rezultatul unei evoluții³¹, care n-a schimbat însă prea mult din înfățișarea inițială. Deoarece, aproape aceeași iconografie se menține în stema orașului pînă tîrziu încoace (vezi fig. 2), chiar după ce comisii, constituite anume să le modifice, nu adaugă prea mult fiindcă întotdeauna s-a convenit „a se păstra tot ceea ce se găsește intrat în uz mai dinainte”³².

²⁹ M. Dogaru, *Sigiliile Țării Românești — 1715—1821*, în „Revista arhivelor”, XXXII, 1970, nr. 2, p. 411.

³⁰ Arh. St. București, Cab. numismatic, Catalogul sigiliilor de orașe, țîrguri și județe, sub nr. 42.

³¹ În această formă, stema apare pe *Harta Județului Buzău*, întocmită și tipărită de Basil Iorgulescu, la Paris, în 1890, precum și pe frontispiciul Palatului comunal, unde poate fi văzută, cu ușurință, de oricine.

³² Ștefan D. Greceanu, *Eraldica română. Acte privitoare la stabilirea armoriilor oficiale cu planșe și vocabular*, București, 1900, p. 125, 147.

Pentru aceasta e de ajuns să observăm stema orașului Buzău din 1944 (fig. 3)³³, în componența căreia noile elemente heraldice (buzduganul și sabia încrucișate sub coroana voievodală) stau alături de șoim și de imaginea bisericii — toate pe un scut conectat în 3 avînd deasupra o coroană murală formată din 5 tunuri).

Din cele de mai sus, cititorul va înțelege de ce sigiliul (pecetea) este considerat de istorici drept un document important în cunoașterea dezvoltării și organizării țărilor și orașelor noastre, mai ales atunci cînd este vorba despre viața și tradițiile orașului medieval.

Fig. 2. Sigiliul cu stema orașului Buzău din 1884³⁴.

Fig. 3. Sigiliul cu stema orașului Buzău din 1944.

³³ Aplicată pe un act din 8 decembrie 1944 (Arh. lic. „M. Eminescu”, Buzău, dosar 3/1944).

³⁴ Aplicată pe un certificat eliberat de Primăria orașului Buzău la 2 noiembrie 1912, în colecția noastră.

UN MANUSCRIS ILUMINIST INEDIT

DE

D. CIUREA și M. BORDEIANU

Aspecte dominante, sub raport structural, pentru ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, pe plan european, sînt și rămîn, cum s-a subliniat, creșterea demografică și dezvoltarea economică. Literatura recentă, abundentă, conține ample discuții, pe bază de material informativ, revalorificat în legătură cu acest „tournant” spectaculos. Pe plan ideologic și conjugat se intensifică lupta contra bazelor șubrede ale feudalismului și se afirmă teoretic dreptul sacrosanct al națiilor la existență și dezvoltare liberă, o manifestare de modernism. Poporul român, fracționat sub trei stăpîniri tiranice străine, participă, cum s-a mai scris, la această luptă innoitoare și progresează prin reforme impuse pe cale revoluționară. Față de ampla literatură străină de atunci, în particular de factură austriaco-germană, în care originea și dreptul la existență liberă erau prezentate mai mult sau mai puțin favorabil, se lua atitudine prin stimularea raționamentului istoric la nivel actual și prin scrieri care denunțau inechitatea flagrantă și impuneau restabilirea adevărului istoric. Cum se știe, teama dominatorilor s-a transformat în coșmar și, în 1854, ocupația austriacă își propunea o himeră: „purificarea de elementele rezultate din anii revoluționari 1848—1849” și restabilirea „ordinei legale”. O scriere, cu un astfel de caracter, nedeclarat dar afirmat, ignorată pînă acum, inexplicabil, și care necesită a fi discutată și publicată integral, este „Istoria Valahiei”, existentă fragmentar, în manuscris inedit, la Biblioteca Centrală din Iași. Lucrarea este scrisă în spirit net iluminist¹, cum o arată și subtitlul „urzire politiei românești”. „Razele iluminismului”, la care se referea J. Rohrer, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, pătrundeau și aici, și generau manifestări independente de mentalitatea fanariotă și opuse acesteia. Autorul și-a propus să realizeze un „corpus” planificat al istoriei românești². Metoda de lucru: prezentarea în ordine cronologică, în capitole unitare, cu titluri expresive, a materialului preluat din literatura străină, cu un aparat critic amplu, pentru partea mai veche, datorită și controverselor unor „istornici”, conținînd referiri la o istorie generală („Allgemeine Welthistorie”, vol. 50 și 54), la autori recentî atunci, în primul rînd la „căpitanul” F. I. Sulzer („lucrul cel gingaș ce s-au alcătuit”), Samuel Clain (1780) și „egumenul Grizălini”, și apel la o amplă litera-

¹ Cf. pentru iluminism în Moldova și „Revue roumaine d'Histoire”, 2, 1967. p. 275; „Studii”, 5, 1966

² Aceluiași autor i s-ar putea atribui și manuscrisul „Povățuire întru istorie... cei atît de obște istorie a lumii” (1813), menționat în catalogul expoziției din 1885 (Xenopol — Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, Iași, 1885, p. 277—278).

tură, începînd cu autorii clasici, o întregă bibliografie³. Stilul lucrării nu mai este declamator sau memorialist nostalgic, ci net euristic. Impresionează temeritatea în abordarea unor probleme, care și în stadiul actual al cercetării opun dificultăți și incertitudini. Ca un Janus bifrons, cronicar și istoric, preocupat de redarea sau restabilirea adevărului, se antrenează în discuții pasionante, care frapază prin imaginație și prin logică istorică. Se are în vedere întreaga românităate carpato-balcanică. Și pe istoricul nostru l-a impresionat tendențiozitatea lui Sulzer⁴, morb de care a fost afectat însuși Johann Gottfried Herder (1784), cînd scria despre „Valahii de la Hem”, în raport cu Slavii și Germanii, în raport cu alți autori, care considerau că realitatea istorică, de atunci nu necesita o perorație amplă și inutilă și acceptau elogios pe Bonfini. Ne rețin deci, în mod particular, atenția discuțiile în legătură cu continuitatea, care a luat contururi spectrale⁵, inclusiv interrelații și influențe româno-slave, româno-bulgare, româno-grecești, româno-albaneze, proporția de termeni latini în lexicul limbii române moderne, originea și sensul termenului „valah”, formarea „poliției românești”, inclusiv analiza amplă a actului din 1247 („hrisovul cel de dănuire din anul 1247 a crijaților”), lupta între catolicism și ortodoxie, lupta pentru consolidare statală, în raport cu cucerirea turcească și pretențiile de dominație ale „republicii leșești”, afișate mai ales prin Jan Zamoyski, „marele logofăt al crăiei leșești, acest cunoscut politic”. Este glorificat și aici Ștefan cel Mare, „domn foarte lacom de cînte” (ca și Traian), pentru victoria din ianuarie 1475 de la „părăul Racova”. Lucrarea se datează, aproximativ, prin alt manuscris, posterior, al aceluiași autor, o „istorie a Bulgariei”, datată Iași, 1808. Autorul compilator, cu manifestări apreciabile de critică istorică, este menționat aici, de el însuși, „Ioan Nemișescu ot vistierie”⁶. În prefața adresată „Cinstiților iubitori de știință cetitori”, se insistă asupra preocupării centrale: „să trag... toate povestirile ce voi afla pentru neamul nostru al Românilor...”. „Să nu calc nici planul istoriei”. Nu este exclusă intenția publicării. În tipografia Mitropoliei se tipăriseră unele scrieri de circulație mai largă, de exemplu o adaptare din Geografia generală a lui Bouffier, în 1795, anostă și învechită, avînd, în anexă, și o cronologie a domnilor Moldovei. Am putea presupune că acest diac de vistierie, pentru care nu dispunem de date biografice⁶ bis, dar care n-a putut elabora această „istorie” fără o pregătire, în materie de istoriografie, de peste zece ani, a fost în contact cu Scarlat Sturza, la care se referea admirativ, în opera sa (1805), Andreas Wolf, medicul din Sibiu, care a stat doi ani la Leipzig, și întreținea la Iași, pînă la 1792, după relatarea lui Wolf, relații cu străinii cu preocupări intelectuale. Scarlat Sturza (tatăl lui Alexandru Sturza), plecat în 1792 în Rusia, era frate cu Grigore Sturza, fost mult timp mare vistiernic al Moldovei, „uman și respectabil” (tatăl lui Mihail Sturza), după prezentarea lui Wolf. O ambianță de reconstituit și pe baza relatărilor lui

³ Între acești autori, citați și luați în discuție, apar: Vopiscus, Eutropius, Procopius, Jordanes, Anna Comnena, Anonymus, Chalkondyles, Dukas, Bonfini, Micchów, Cromer, Leunclavius, Thou, Luccari, Raynaldus, Ricaut, Del Chiaro, Timon, Khevenhiller, Tröster, Schwandtner, Thunmann, Pray, Dogiel, Stritter, Cantemir, „hronicile românești” etc. Se fac și mențiuni generice de autori.

⁴ Sulzer reflecta forța dublată de machiavelism cînd scria sentențios în 1781. Continuitatea românească în Transilvania era admisă și de J. Liechtenstern, *Statistik des Österreichischen Kaisertums*, ed. nouă, Viena, 1817, p. 45—46.

⁵ Cf. și Alexander Gerschenkron, *Continuity in History and other essays* (1968), p. 12.

⁶ Manuscrisul *Istoria Bulgariei* („perilipsis”) de Ioan Nemișescu era menționat în catalogul expoziției din 1885 ca existent în Biblioteca Universității din Iași. Cf. Xenopol — Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, Iași, 1885, p. 270. Cf. și Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. X, ed. a III-a, București, 1930, p. 288.

⁶ bis) În 1817 era medelnicer. Cf. „An. Ac. Rom.”, Mem. secț. ist., s. II, tom. 32, 1910, p. 68.

Wolf, care nu s-a lăsat influențat de Sulzer, pe care l-a utilizat, și care se referea la prietenii săi din Iași, care i-au furnizat cifre pentru statisticile sale. Wolf se referea și la rededeptarea spiritului național românesc în Moldova. El mai amintea și de prezența la Iași a lui Johann König, originar din Breslau, profesor de latină și agent consular prusian, care a prezentat, în rapoartele sale, situația și perspectivele Moldovei. În această ordine de idei, s-ar putea admite că acest Ion Nemișescu, care, anterior, a putut lucra la administrația Coburg din Roman și la Departamentul pricinilor străine, a fost și dascăl al lui Mihail Sturza și chiar al lui Ioan Tăutu, care au scris și ei memorii istorice cunoscute. S-ar explica astfel cum aceste manuscrite ale lui Nemișescu au ajuns în Biblioteca Academiei Mihăilene. Grigore Sturza dispunea probabil și de o bibliotecă necesară unor astfel de studii, fastidioase pentru un astfel de „cercetător” insolit din Moldova de la sfârșitul secolului XVIII, la a cărei situație deplorabilă se refereau Ligne, Peyssonnel, cu tot sarcasmul său, și alți oameni de cultură, cu simpatie, căldură și compasiune pentru poporul român atât de oprimat, care n-avea nevoie, cum se scria și se mai scrisese, decît de libertate pentru a se dezvolta, în raport cu resursele țării și vigoarea sa nativă. Preocuparea eliberării poporului român de sub dominația turcească, fără a urma o altă tutelă, o reflectă autorul și în redarea unor situații mai vechi, în care, pentru el, opresiunea constituia non-sensul existenței statului autonom. Este impresionantă, oarecum, ignorarea acestui material, care, ajuns și existent în Biblioteca Academiei Mihăilene, a putut fi și sub ochii lui Mihail Kogălniceanu, și Xenopol și altor profesori de istorie și de literatură (Săulescu, Albineț și alții)⁷, fără să rețină atenția acestora în sensul unei valorificări corecte. Avem în față opera unui istoric autentic, rămas în anonimat și ignorat de posteritate, care merită a fi adus în actualitate și valorificat, alături de Clain, de Șincai și de Maior. Comparativ cu Ioan Tăutu, care aparținea unei noi generații, acest Ioan Nemișescu, autor remarcabil pentru începutul secolului al XIX-lea, mai ales sub raportul posibilităților proprii de lucru, s-a manifestat tot atât de meteoric, lăsînd, totuși, o realizare mai substanțială, impresionantă sub raportul cunoștințelor, ample și variate, informației acumulate și a prezentării clare și sobre, echilibrate.

Prezentăm un fragment din *Istoria Valahiei*, pag. 8—9, referitor la continuitate, scris, sub influența lui Gebhardi și Engel, în replică la Sulzer. „Au rădicat oștile cele de pază împreună și pe orășanii din orașile cele mai mari și trecîndu-i peste Dunăre... Și fiindcă numărul coloniștilor acelor vechi a lui Traian era atîta de mare încît nu să bizuea că li să va pute da locul trebuincios în Mesia și în Iliria. Pentru aceea nu este de crezut cum că aceștia care pînă atunci să afla de 30 de ori mai înmulțiți la număr prin 5 sau 6 vârste de oameni ar fi putut afla îndestul loc întru acel ținut mai mic ce s-au numit Dacia lui Avrillian. Drept aceea să vedi că numai lighioanele și lăcuitoii orașelor celor mai mari și din țărani ce lucra aproape de Dunăre au fost siliți de ș-au părăsit patrie lor și s-au mutat în Mesia”⁸.

La I. Albineț, pag. 11, care, de asemenea, menționase pe Gebhardi și Engel, remarcăm următorul pasaj: „au tras legheoanele din ea (Dacia) și împreună cu acestea s-au rădicat și un mic număr de lăcuitoi... Odată cu legheoanele însă

⁷ Cf. Albineț, *Manual de Istoria principatului Moldovei*, Iași, 1845.

⁸ I. N. reflecta și pe marginea textului lui Eutropius, dar și prin prisma situației actuale de atunci. Teritoriul nord-dunărean era mai abundent în resurse, țărani din zona Dunării mai exploatați de turci și de alți ocupanți, creșterea demografică o realitate pe care o trăia și pe care o reda și arzul boierilor din 1805.

n-au trecut și toți lăcuiitorii Daciei, carii prin 179 ani de la a lor venire aici, tare se înmulțise... S-au tras mai cu seamă pe la strîmtori și munți...".

•

În concluzia acestei prezentări sumare, subscriem la sublinierea sociologului francez Charles Letourneau (1884): „il faut faire en sorte que la justice éclairée par la science prenne en main le timon des sociétés“, un deziderat valabil pentru istoricul nostru, rămas quasi necunoscut, comemorat aici.

UN MANUSCRIT ILLUMINISTE MÉCONNU

Résumé

Dans les collections de la Bibliothèque Centrale de Jassy en existe un manuscrit roumain avec le titre „Istoria Valahiei... urzirea politiei românești“ (Histoire de la Valachie... formation de l'état roumain), qu'on peut dater environ 1800 et attribuer, à l'aide d'un autre, de 1808 (Iași) à Ioan Nemișescu. En est présenté brièvement le contenu de cet manuscrit ayant comme but, aussi, en utilisant une riche bibliographie, la présentation de la formation du peuple roumain, en soutenant son droit à une existence libre dans son pays, qu'il a habité sans interruption.

ECOUL REVOLUȚIEI DIN 1821 ÎN NORD-VESTUL MOLDOVEI

DE

I. DÎRDALĂ

Dacă răsunetul revoluției de la 1821 se poate urmări în Transilvania într-un impresionant volum de documente¹, în nordul Moldovei aflat tot sub stăpânire austriacă, influența acestei mișcări continuă să rămână învăluită în tăcere, din lipsa fondurilor arhivistice, pierdute sau înstrăinate de fosta administrație austriacă.

Revoluția de la 1821 nu putea rămâne fără urmări pe plaiurile unui străvechi ținut românesc, la o dată când foștii țărani liberi, nu demult deposezați de vechile lor scutiri și privilegii și aduși în stare de iobăgie de regimul austriac, trăiau într-o lume europeană, zguduită de frământări social-naționale.

Imperiul austriac era un conglomerat de popoare și națiuni. După înfrângerea lui Napoleon Bonaparte, puterea Austriei în Europa a crescut, dar revoluția burgheză din Franța și războaiele napoleoniene făcuseră ca ideile revoluției să se răspândească printre popoarele și națiunile supuse Austriei pînă în ținuturile Sucevei.

Prin Congresul de la Viena din 1814—1815 și așa zisa „Sfîntă Alianță” a marilor monarhi, se restabilise ordinea în Europa; clădită însă pe abuzul de putere, în scopul înăbușirii spiritului național și revoluționar, această ordine ascundea adevărata dezordine. Popoarele și națiunile oprite aspirau la independență. Numeroase mișcări naționale amenințau monarhia habsburgică. După înfrângerea lui Napoleon, împăratul Austriei se prezenta în fața Europei ca un puternic suveran, dar pe plan intern era foarte îngrijorat. Frica de Napoleon se transformase, la Viena, în frica de revoluție. Francisc I își sprijinea puterea pe politica de învrăjbire națională, dar sub influența progreselor în economie și ale principiilor revoluției franceze, popoarele supuse se uneau tacit în lupta lor pentru dezrobire și conspirau, în ciuda tuturor represiunilor.

În munții Calabriei se organizau cărbunarii italieni. După modelul lor, sub diferite forme și denumiri, societăți secrete au apărut și în imperiul austriac, mult extins după căderea lui Napoleon. Aceste societăți erau organizate și acționau sub influența liberalismului burghez. Nordul Moldovei, prin situația lui politico-economică, era legat de provinciile apusene ale monarhiei, iar prin ierarhia bisericească, de popoarele slave din sud, supuse aceleiași coroane. Cu alte cuvinte, posibilitatea unei contagiuni era directă, indiferent dacă agentul molip-

---

¹ *Documente privind istoria României*. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki (Serie nouă), III, *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*. Documente culese și publicate de acad. A. Oșetea, București, 1967.

sitor venea din sud sau din apus. În ținut nu se dezvoltase o burghezie și mai ales o burghezie națională, dar spiritul liberal de emancipare socială și națională era întreținut de cărturari și de clerul sătesc și mănăstiresc. Încă din 1817, Toader Racoce lansase o înștiințare pentru înființarea unei gazete românești². Acest mic cărturar, slujbaş al statului austriac, intenționa să redestepte spiritul românesc, să cheme la o viață nouă populația locală asuprită.

În lumea catolică, Papa nu intrase în alianța „sfântă” a marilor monarhi și nu adoptase principiile reacțiunii despotice, dar, indirect, sub influența lor și a unui pacifism creștin, se străduia, în anul 1820, să îndepărteze clerul catolic de duhul revoluției. Ca să preîntâmpine o alunecare spre revoltă în nordul Moldovei, Coroana habsburgică, prin episcopul Bucovinei, a interzis clerului să facă parte din vreo societate conspirativă și, pentru mai multă siguranță, l-a obligat să reinnoiască, în scris, jurământul de credință față de Coroană. Prin circulara din 10 martie 1820, episcopul atrăgea atenția întregului cler ortodox „că isпита au arătat cum că întovășirile și frățietățile sau însoțitățile cele mai tainice au fost izvorul cel de căpitanie prin care scurniturile cele mai tricăcioase s-au lărgit, legea cea adevărată s-a călcat, moralitetul adecă bunele năravuri s-au vătămat, încă și castnica odihnă și toată fericirea spre sfărîmare au pornit”.

Episcopul avea convingerea că în ținut nu existau societăți secrete și nici nu se temea că ar putea lua ființă dar din „grija întâmpinării și a pazei de toate primejdiile și pre deplină ascultare a pre înaltei porunci” a impus protopopilor, preoților, administratorilor mănăstirești, capelanilor și tuturor vicarilor „fără nici o zăbavă să isprăvească și cu însuși a sale iscălituri să adverească, și să dea câte un jurământ spre cea mai siguripsită ferință de vre o amestecare sau împleticire cu vre o soțietate sau frățietate tainică”³.

Nici o știre nu confirmă existența vreunei societăți secrete, dar cu sau fără asemenea societăți, foștii țărani liberi, supuși servituților feudale de regimul austriac, într-o vereme cînd revoluția franceză le desființa, au reacționat. În timp ce cărbunarii italieni ocupau Neapolul și sileau pe rege să acorde o constituție, în ținuturile Sucevei au loc mișcări țărănești. Prin circulara din 6 octombrie 1820, episcopul Daniei Vlahovici semnala că „oameni obștești, adică țărani, mai virtos cei de prin păduri și munți” au produs tulburări punînd în pericol pacea și ordinea internă⁴.

În iarna anului 1821, în Țara Românească, a izbucnit revoluția condusă de Tudor Vladimirescu. Ideile eliberatoare proclamate de Tudor la Padeș au pătruns cu înțeleală în ținut, sîdînd în sufletul țăranilor nădejdea ușurării de jugul asupririi feudale și naționale. Sub influența lor și în pofida măsurilor de represiune, mișcarea țărănească a luat amploare.

Țăranii au atacat domeniile feudale și pe negustorii îmbogățiți prin speculă. În multe cazuri, autoritățile austriece au observat că stăpînii erau jefuiți de fosele lor slugi fugite după începerea mișcării din Țara Românească⁵. Mișcări mai intense s-au desfășurat în ținuturile muntoase, acolo unde condițiile naturale erau mai prielnice. Un decret din 18 iunie 1822 al guvernămintului imperial din Liov semnala episcopiei că în cursul anului 1821 acțiunile cele mai puternice s-au produs în munții Bucovinei și ai Galiției⁶.

Răzvrătirile au fost încurajate de preoți de țară, nu prin insuficiente învățăturile date țăranilor, cum scria Veniamin Zaharievici⁷, un cleric al episcopiei, cît din dorința lor de a vedea desființate vechile privilegii feudale și asuprirea națională, pe care clerul de jos le suporta la fel de greu ca și țăranii.

² Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina (1775—1918)*, Cernăuți, 1926, p. 19.

³ Arh. Protopopiatului din Cîmpulung Mold., Protocolul poruncilor, tom. II, anii 1812—1822, doc. 214 din 10 martie 1820.

⁴ *Ibidem*, doc. 846 din 26 septembrie/6 octombrie 1820.

⁵ *Ibidem*, doc. 597 din 15/27 iulie 1822.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

După înfrângerea revoluției din Țara Românească, mișcarea s-a potolit. Țăranii s-au retras și s-au ascuns de urmăritori, dar spiritul de răscoală va mai persista în rindurile populației române, întreținut de eteriștii refugiați, după înfrângerea de către turci a mișcării pentru independența Greciei. În vara anului 1821, Iordache Olimpiotul și Farmache, cele două căpetenii eteriste, cu 500 de arnăuți, s-au refugiat din Moldova în ținutul Dornelor, din sudul Bucovinei. Comisarul austriac din Suceava le-a permis intrarea după multe ezitări, dar populația locală, cum afirma un cronicar al evenimentelor, i-a primit cu „lacrimi de bucurie”⁸.

Mulți eteriști au venit și din Țara Românească prin Transilvania, stîrnind îngrijorarea autorităților austriece. Feldmaresalul Bellegarde obliga la 22 octombrie 1821 pe comandantul militar al Transilvaniei să cerceteze și să afle cine poartă vina că eteriștii continuă să se strecoare prin acest principat în Bucovina și Basarabia⁹. Guvernul austriac se temea de mișcarea eteristă pentru eliberarea Greciei. La 21 iulie 1821, Metternich, cancelarul Austriei, rugase pe reprezentantul diplomatic al Angliei la Petersburg să comunice țarului Alexandru că: „Grecii reprezintă o ramură a aceluși spirit organizat de răzvrătire, care se propagă sistematic în Europa și se manifestă prin explozii pretutindeni unde, dintr-o cauză sau alta, slăbește mina puterii cirmuitoare”¹⁰. Eteriștii greci găseau printre românii din nordul Moldovei un mediu prielnic. În monarhie se instalase un spirit de dezordine care tulbura profund liniștea împăratului și obliga guvernul și pe Metternich să țină oștirea în stare de alertă, gata să intervină oriunde se înfiripa o revoluție¹¹.

Pentru moment, lipsesc alte informații. O cercetare a arhivelor fostei judecătoriai a guvernământului austriac din Liov, sub jurisdicția căruia se afla în acea vreme nordul Moldovei, ar putea da la iveală multe alte știri interesante. Din cele aflate pînă acum, se poate trage totuși o concluzie. Într-o lume europeană, unde popoarele și națiunile luptau pentru dezrobirea socială și națională și în care cadru se formase și Tudor Vladimirescu, eoul revoluției de la 1821 din țările române trebuia să răsune pînă la fosta Cetate de Scaun a lui Ștefan cel Mare, strălucitul domn al Moldovei.

⁸ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, IV, 1960, p. 272.

⁹ A. Oțetea, *Solidaritatea Românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, loc. cit., p. 542, doc. 416.

¹⁰ *Istoria diplomației*, vol. I, București, 1962, p. 462.

¹¹ Arh. Protopopiatului din Cîmpulung Mold., loc. cit., doc. 574 din 13/27 iunie 1822.

UNELE PRECIZĂRI PRIVITOARE LA PALATUL DE LA RUGINOASA

DE

ADRIAN MACOVEI

Devenit pentru un scurt timp reședința primului domnitor al Principatelor Unite, Alexandru Ioan I, palatul de la Ruginoasa — comparativ cu alte construcții din Moldova ridicate în aceeași epocă — ocupă un loc cu totul aparte atît din punct de vedere istoric, cît, mai ales, arhitectural.

Vechea casă boierească de pe moșia Ruginoasa, căreia mai tîrziu avea să i se atribuie în mod justificat denumirea de palat, a fost supusă, în două etape, unor transformări radicale în decursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea.

Prima dintre ele s-a datorat vistiernicului Săndulache Sturza. Spirit întreprinzător și proprietarul unui întreg șir de moșii, între care și Ruginoasa, vistiernicul Săndulache Sturza avea să se remarcă, la începutul secolului al XIX-lea, nu numai datorită averii sale însemnate, ci și datorită unor inițiative care depășeau mentalitatea închistată a contemporanilor săi din aceeași clasă socială, mai ales în ceea ce privește economia domeniului feudal. În acest fel este prezentat vistiernicul Săndulache Sturza de unele mărturii documentare inedite, sau insuficient cercetate, a căror existență a fost ignorată de autorul monografiei consacrată localității Ruginoasa¹.

După cum rezultă dintr-o serie de situații privind veniturile și cheltuielile moșiei Ruginoasa, Săndulache Sturza a încredințat reconstrucția casei boierești cunoscutului arhitect Johan Freiwald, menționat într-o „samă” întocmită pe lunile noiembrie—decembrie 1804 că a primit banii necesari călătoriei sale în Moldova. Tot el a fost însărcinat și cu angajarea în străinătate a unor meșteri sau „fabricanți” nemți pentru fabrica de postav; căci, odată cu lucrările de reconstrucție a curții boierești, au fost pornite și cele de fundare a unei „fabrici” de postav², despre care, pînă în prezent, se cunosc foarte puține date. Din „sămile” cercetate rezultă că Săndulache Sturza, fără a neglija ridicarea clădirii palatului, a reușit să aducă în stare de funcționare „fabrica” de postav, pe care o aprovizionează cu lînă din Moldova³ și ale cărei produse erau vindute și la Iași⁴. În cele din urmă, această încercare avea să sfîrșească prin închiderea „fabricii” în intervalul de timp cuprins între 1 mai 1813 și 30 aprilie 1814, cînd între veni-

¹ Boris Crăciun, *Ruginoasa*, Iași, 1969, 135 p. + 1 hartă.

² Arh. St. Iași, Colecția documente, pachet 536, nr. 1 și 3.

³ Se menționează cumpărarea a 1291 ocale „lînă pentru postav” cu 1 549 lei 8 parale (*Ibidem*, nr. 1).

⁴ În cheltuielile pe luna octombrie 1808 sînt menționați „banii podului pentru postav ot Ruginoasa” achitați de Săndulache Sturza pentru postavul adus la Iași (*Ibidem*, nr. 3).

turi se menționează încasarea sumei de 320 lei realizată din vânzarea „boielilor fabricii de postav”⁵.

În aceeași perioadă mai sus amintită au fost terminate și lucrările curții boierești de la Ruginoasa. Ce sume au fost cheltuite cu zidirea celor două obiective (la care s-a adăugat și o biserică⁶), precum și cu înzestrarea lor, nu putem ști, căci situațiile de venituri și cheltuieli ale moșiei sînt dispartate și incomplete. Nu putem, de asemenea, să ne pronunțăm, fără îndoieli, nici asupra stilului în care a fost construit palatul: probabil cel clasic, dacă avem în vedere stilul folosit cu predilecție în arhitectura civilă din Moldova în primul deceniu al secolului lui trecut. În schimb, documentele la care ne-am referit, ne informează că proprietarul Ruginoasei a adus în țară, cu cheltuiala sa, un grădinar neamț, Mehler⁷, pe care l-a însărcinat cu amenajarea și întreținerea parcului din jurul casei boierești⁸.

Noi transformări ale palatului aveau să fie întreprinse de către Costache, fiul lui Săndulache Sturza, care ajunsese și el la rangul de logofăt și ministru de interne sub domnia lui Mihai Sturza. Autorul monografiei citate, insuficient documentat, a pus această renovare pe seama lui Al. I. Cuza, după cumpărarea de către acesta a palatului, în 1862, opinînd că, după 1847, familia Sturza nu a mai acordat nici o atenție clădirii și că în cel de al VI-lea deceniu al secolului al XIX-lea „palatul își pierde din splendoarea lui de altădată, dărăpăindu-se”⁹. Afirmația inexactă și nefondată are la bază, presupunem, și cele scrise în 1888 de G. Sion, care, în *Suvenire contimporane* menționa — atunci cînd a prezentat aventurile amoroase ale Marghioliței¹⁰, soția lui C. Sturza — că, în 1847, casa boierească de la Ruginoasa era „de curînd (subl. ns.) transformată în castel de stil gotic...”¹¹. Confuzia comisă de G. Sion este explicabilă, dacă avem în vedere că el și-a scris memoriile după patruzeci și ceva de ani de la data pe care am amintit-o. Documentele inedite citate de noi în continuare ne dezvăluie faptul că C. Sturza a început în anul 1847 reconstruirea casei boierești de la Ruginoasa, lucrările, după cum vom vedea, terminîndu-se de abia în anul 1855. Or, în decurs de șapte ani numai, pînă cînd a intrat în stăpînirea lui Al. I. Cuza, era imposibil ca palatul să ajungă într-o stare de dărăpănare, mai ales că în 1857 fusese ipotecat împreună cu moșia.

La 12 februarie 1847, C. Sturza a încheiat un contract cu arhitectul Johan Brandel¹², prin care acesta din urmă se obliga „a prefăca casa... de la Ruginoasa după *arhitectura stilului gotic* (subl. ns.) și pentru facerea altor planuri în detalii zugrăvelile și încheieri de contracturi cu lucrătorii trebuitori”. Pentru

⁵ Arh. St. Iași, Colecția documente, pachet 536, nr. 7.

⁶ În 1818, numai pentru pictarea catapetezmei bisericii din Ruginoasa, „zugrafu” Balomir a încasat suma de 5 000 lei. Dealtminteri, același meșter avea să picteze și interiorul bisericii și se pare că, între altele, a realizat și un portret al vistiernicului pictat pe a scîndură din lemn de tei (*Ibidem*, nr. 10, 13).

⁷ *Ibidem*, nr. 1; în 1824 „Grădinarul neamț” era plătit cu 108 lei pe lună (*ibidem*, nr. 11).

⁸ Impresionat de aspectul parcului, G. Sion remarcă în memoriile sale că era foarte întins, cu alei amenajate, arbori roditori și partere cu flori executate cu gust (G. Sion, *Proză. Suvenire contimporane*, ediție îngrijită cu un studiu introductiv, glosar și note de Radu Albala, București, E.S.P.L.P., p. 444).

⁹ Boris Crăciun, *op. cit.*, p. 36, 38.

¹⁰ Vezi amănunte la N. Grigoraș, *Dramele Ruginoasei* în „Magazin istoric”, an. II (1968), nr. 11, p. 9—15.

¹¹ G. Sion, *op. cit.*, p. 443.

¹² Bibl. Acad., DCXCVII/76. Contractul a fost autentificat de judecătoria Iași, secția a II-a, la 27 februarie 1847. O lună mai tîrziu, la 12 martie, R. V. Richtofen, consulul Prusiei la Iași, a iscălit și el contractul.

supravegherea și îndrumarea lucrării¹³, angajarea meșterilor¹⁴, întocmirea devizului materialelor necesare¹⁵, plata meșterilor și a celor 40 de salahori¹⁶, Johan Brandel — „răspunzător pentru nimerita execuție a planului după stilul gotic și pentru urmarea plății oamenilor întrebuințați” — era retribuit cu 200 galbeni. Potrivit contractului, lucrările trebuiau să înceapă la 1 aprilie, dată pînă la care arhitectul urma să procure o parte din materialele necesare și să angajeze meșterii cu avansul de 100 de galbeni primiți de la C. Sturza¹⁷. S-au ivit însă unele neînțelegeri.

Prin nota din 28 februarie 1848, C. Sturza protesta la consulatul Prusiei din Iași pentru încălcarea stipulațiilor contractului din partea lui Brandel, care, după ce nu a predat la timp planurile părților de tîmplărie ale clădirii pentru a fi executate, a suspendat și lucrările de reconstrucție începute de abia în toamna anului 1848, refuzînd să prezinte situația cheltuielilor făcute¹⁸.

Retras pentru o perioadă de timp la Dumbrăveni¹⁹, Brandel (împiedicat desigur și de evenimentele mișcării revoluționare din martie 1848 din Moldova, în care a fost amestecat și C. Sturza) nu și-a reluat activitatea decît la finele anului 1850, cînd, la 22 decembrie, a semnat un angajament, ce a fost anexat contractului, prin care se obliga ca, în funcție de banii primiți de la C. Sturza, să încheie lucrările de zidărie²⁰; spre sfîrșitul anului 1852 acestea au fost terminate²¹.

În continuare, între anii 1853 și 1855, C. Sturza a angajat meșteri²² care, sub supravegherea aceluiași arhitect, au efectuat o serie de amenajări și finisări interiorului clădirii, în vara anului 1855 încheindu-se astfel lucrările de reconstrucție ale palatului.

¹³ Brandel era obligat ca pînă în toamna anului 1847 „să mîntuie din roșu tot lucrul casei cu sobe, cu lăcătuși (sic!) și celelalte și la vara viitoare (1848 n. ns.) să o dea tencuită gata după plan”. (Bibl. Acad., D.CXC VII/76).

¹⁴ „...sirguindu-să a alege buni și iscușiți în meșteșugul lor, cu prețurile cele mai moderate după cugetul său” (*ibidem*).

¹⁵ În mod special se menționa că în locul materialului nou să nu se folosească cel din „zidire ce are să se dăr<î>me” (*ibidem*).

¹⁶ Între aceștia, arhitectul nu putea accepta „băiet mai mic de cincisprăzeci ani și mai mult de giumătate de femei, îngrijind ca în zori de zioă să fie la lucru și să li se dea hrana la ceasul hotărît” (*ibidem*).

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 86: pînă la finele anului 1847 au fost cumpărate materiale diverse în valoare de 25 432 lei 15 parale, între care: cherestea adusă de la Boroaia în valoare de 15 758 lei, 115 000 bucăți cărămizi (cite 24, 20 și 15 lei mia de bucăți) — 2129 lei, 1250 merțe var nestins — 3415 lei; 100 000 bucăți șindrilă (cite 11½ lei mia de bucăți) — 1150 lei; meșterii pietrari au primit pentru lucrările efectuate 12 395 lei (*ibidem*, nr. 162).

¹⁹ *Ibidem*, nr. 85.

²⁰ *Ibidem*, nr. 91.

²¹ Cheltuielile pînă în această fază s-au ridicat la suma de 153 201 lei (*ibidem*, nr. 162, 146).

²² Astfel, la 30 ianuarie 1853 a fost angajat un sticlărar care, în schimbul celor 160 galbeni, s-a obligat să monteze cite două rinduri de sticlă la toate ferestrele clădirii „... sticlă bună, curată și a lăsa la zăci una dumis<ale> boierului ca să aibă răzărfa” (*ibidem*, nr. 101). Un alt contract a fost încheiat cu Carl Zergiebel, care pentru 110 galbeni a construit, după planurile arhitectului Brandel, trei scări interioare din lemn de stejar și a montat sau reparat toate ușile din interiorul palatului (*ibidem*, nr. 104). În același timp a fost angajat și Heinrich Stach, tot pe bază de contract, ca în decurs de două luni și jumătate să confecționeze și să monteze dușumelele în toate încăperile palatului în schimbul sumei de 50 galbeni (*ibidem*, nr. 105). Prin contractul din 12 februarie 1855, Alexandru Ioan și Gh. Borcea din Roman s-au obligat să facă „sobe trebitoare la casă de pe moșia Ruginoasa” cu preț de 4 galbeni „soba cu 4 și 6 stîlpi” (colonețe) și 3 galbeni soba cu „2 stîlpi” (*ibidem*, nr. 106). În sfîrșit, la 23 aprilie 1855 P. A. Flan „dit Lecomte” s-a angajat față de C. Sturza să zugrăvească toate ca-

În ceea ce privește stilul care a fost adoptat cu prilejul renovării și pentru care a optat C. Sturza, cel gotic — ale cărui elemente au fost preluate parțial de curentul romantic din arhitectura țărilor române la mijlocul veacului trecut — exemplul Ruginoasei nu este singular. Și în acest caz se verifică faptul că marea boierime, dorind să-și construiască clădiri impunătoare, în lipsa meșterilor autohtoni, a recurs la serviciile arhitecților și meșterilor străini veniți din țările unde stilul gotic era foarte răspândit²³. Așa se explică prezența la Ruginoasa a arhitectului neamț Brandel și a meșterului Tipold²⁴, alături de alți meșteri, tot nemți, menționați în nota 22, cu excepția lui P. A. Flan²⁵, străin și el, dar care, în realitate, îndeplinea rolul unui antreprenor; singurii meșteri autohtoni aduși de la Roman și amintiți în documentele cercetate sînt cei doi constructori de sobe cu colonete.

Aceleași surse documentare nu ne dezvăluiesc dacă au fost executate reparații și la clădirile anexă ale palatului, sau la zidul care înconjoară incinta acestuia. Bastioanele plasate în punctele de intersecție ale zidurilor, ridicate într-un stil gotic de factură militară, arată că acestea au fost construite în timpul lui C. Sturza.

La numai doi ani de la reparația capitală, în aprilie 1857, palatul împreună cu moșia Ruginoasa aveau să fie ipotecate pentru împrumutul contractat la Banca Națională a Moldovei de vornicul Alexandru Sturza, fiul logofătului C. Sturza, în valoare de 60 000 galbeni, pe timp de 17 ani și o dobîndă de 7%²⁶. Cum Al. Sturza, fire risipitoare, nu a putut achita ratele la termenele stabilite trimestrial, moșia Ruginoasa este scoasă în vânzare. Astfel, la 13 ianuarie 1862, Curtea de Întărituri a confirmat depunerea făcută de Al. I. Cuza în valoare de 52 011 galbeni, reprezentînd prețul moșiei Ruginoasa. Din această sumă 49 441 galbeni 28 lei au fost vărsați Băncii Moldovei, autorizată de banca din Brunsvig să încaseze sumele acordate împrumut de fostă Bancă Națională a Moldovei care urmau să revină creditorilor acesteia din străinătate. În acest fel, o dată cu destablarea de către Curtea de Întărituri — la 16 aprilie 1862 — a obligației de împrumut și eliberarea ei, împreună cu documentele moșiei, maiorului Pistoșchi, Ruginoasa a trecut în proprietatea lui Al. I. Cuza²⁷. Aici, în ambianța plăcută creată de soția sa Elena, care s-a ocupat personal de executarea unor retușuri și mobilarea încăperilor²⁸, avea să-și petreacă câteva clipe de răgaz primul domnitor al Principatelor Unite.

Distrus în timpul celui de al doilea război mondial, palatul de la Ruginoasa cunoaște din nou marea sa arhitecturală din vremea lui Al. I. Cuza de abia în zilele noastre, cînd, prin grija statului, a fost restaurat.

merele palatului (fără a se specifica numărul lor) și să vopsească toată lemnăria, inclusiv scările interioare de stejar, cu 192 galbeni plătiți în mai multe rate. Ultima a încasat-o la 26 iunie 1855, dată la care poate fi considerată ca încheiate lucrările de reconstrucție ale palatului de la Ruginoasa (Bibl. Acad., DCXCVII/107).

²³ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, București, Editura Academiei, 1965, p. 417, 420.

²⁴ Stoler de meserie, Tipold a încasat pentru executarea lucrărilor de timpplărie suma de 849 galbeni, adică 31 413 lei (Bibl. Acad., DCXCVII/164).

²⁵ În 1841 același P. A. Flan a fost trimis în străinătate de Jules Sacchetti pentru a angaja măistri necesari „fabricii” de mașini și unelte agricole pe care intenționa să o deschidă la Iași (Adrian Macovei, *Prima întreprindere din Moldova pentru fabricarea mașinilor și uneltelor agricole (Iași 1841)*, în „Cercetări istorice”, (1973), p. 211.

²⁶ Bibl. Acad. DCXCVII/110.

²⁷ *Ibidem*, nr. 117.

²⁸ La 19 noiembrie 1863, Elena Cuza a comandat unei firme din Paris mobilă în valoare de 61 909 franci. Comanda a fost onorată în iarna din 1864—1865. Pentru amănunte vezi V. Cîndea, *Un interior din vremea Unirii Principatelor*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, an. X (1963), nr. 1, p. 222—236.

ISTORIE UNIVERSALĂ

ACTES DE L'ATHOS. 1. *Actes de Xenophon*, Amsterdam, 1964, 113 p.; 2. *Actes du Pantocrator*, Amsterdam, 1964, 77 p.; 3. *Actes d'Esphigménou*, Amsterdam, 1967, 122 p.; 4. *Actes de Zographou*, Amsterdam, 1969, 213 p.

Editura Adolf M. Hakkert din Amsterdam editează, din 1964, colecția *Actes de l'Athos*. Până acum au apărut patru volume, cuprinzând actele mănăstirilor Xenofon, Pantocrator, Esfigmenu și Zograf. Aceste volume reprezintă reproduceri anastatice ale edițiilor originale, din „Vizantina Hronica”, suplimente la volumele X, XII și XIII.

1. Actele mănăstirii Xenofon, publicate de Louis Petit, reproduc ediția din 1903, St. Petersburg.; această ediție conține 15 documente în limba greacă, dintre anii 1083 iulie, indiction 12 până la 1784 iunie.

În *Introducere* (p. 1—18) se face istoricul mănăstirii, fondată în ultimii ani ai secolului al X-lea și se arată că, la 1384, mănăstirea ocupa, în ierarhia celor 20 de mănăstiri ale Athosului, locul al optulea. La început locuită de greci, cu viață idioritmică, ea a fost mai târziu populată de sirbi și bulgari. Editorul a avut prilejul să consulte cartea lui V. Langlois, *Le Mont Athos et ses Monastères*, Paris, 1867, unde se publică un inventar provizoriu al actelor mănăstirii. Între aceste acte sînt și unele românești, dintre anii 1520 și 1820. În răstimpul a trei secole, voievozii Moldovei și Țării Românești au făcut diferite danii mănăstirii Xenofon (p. 14). În prezentul volum actele românești nu sînt incluse, dar semnalarea prezenței lor în cartea lui V. Langlois este prețioasă pentru istoricii români. Actele grecești se publică cu regestul în limba franceză; urmează textul original cu rîndurile numerotate și, la sfîrșit, se descrie materialul documentului și pecetea.

2. Actele mănăstirii Pantocrator, publicate de Louis Petit, reproduc ediția din 1903, St. Petersburg. Volumul conține 26 de documente dintre anii 1107 noiembrie, indictionul I și 1902 mai 3.

În *Introducere* (p. 1—19) se face istoricul mănăstirii. Înființată de împăratul Alexis Comnenul (după unii cronicari) sau de Alexis Strategopulos din secolul al XIII-lea, mănăstirea se numără printre primele ale Muntelui Athos, dar în secolul al XIV-lea era în ruină. În secolele următoare mănăstirea posedă metocuri și primește danii de la Salonic și Constantinopol.

Alături de mănăstirea Pantocrator, în dependență juridică de ea, s-a ridicat marele schit Sf. Ilie, un centru de mare influență asupra monahismului Athosului. Fondatorul lui este Paisie Velicicovschi, născut în 1722 la Poltava și ajuns la Athos în 1746, din țările române, alături de călugărul moldovean Visarion. În 1757, cu aprobarea fostului patriarh Serafin, retras la Pantocrator, Paisie construiește pe terenul mănăstirii Pantocrator o biserică, chilia, arhondaric, pentru o obște de 50 de călugări. Pe baza informațiilor documentare, editorul arată că Paisie a început să negocieze cumpărarea mănăstirii Simonpetru, dar din cauza datoriilor care se acumulasă și a presiunii creditorilor, „Paisie fuge în Valahia (sic! = Moldova) cu Visarion și cu 60 dintre călugării săi”. După plecarea lui

Paisie, schitul Sf. Ilie continuă să fie locuit de 41 de persoane, care plăteau harraci. Succesorii lui Paisie la Sf. Ilie au continuat să folosească veniturile de la metocurile din Moldova (p. 18). Schitul cunoaște o perioadă de reînflorire cu Paisie al II-lea, născut în țările române, venit la Athos în 1838 și ajuns superiorul schitului Sf. Ilie la 1841, unde rămâne până la moartea sa din 1871.

Cele 26 de documente grecești se publică în original, cu regestul în limba franceză. Documentele din 1839 și 1892 reglementează raporturile dintre mănăstirea Pantocrator și schitul Sf. Ilie.

3. Actele mănăstirii Esfigmenu, publicate de Louis Petit și W. Regel, reproduc ediția din 1906, St. Petersburg. Volumul conține 44 de acte dintre anii 1034 decembrie, indictionul 3, până la 1848 noiembrie 28.

În *Introducere* Louis Petit arată că nu se cunoaște data fundației mănăstirii, deși unii o atribuie împărătesii Pulcheria din secolul al XI-lea, dar fără dovezi sigure. De această mănăstire este legată tradiția înființării de către Antonie, trăitor într-o grotă de lângă mănăstire, la mutarea lui la Kiev, a mănăstirii Pecerska din Kiev.

Sînt enumerate actele legate de raporturile dintre această mănăstire și vecinele ei, Zograf și Hilandar. În secolele XIV—XV, mănăstirea este ajutată de despoții sirbi, iar în secolele următoare de către țarii ruși. Ajutorul românesc se manifestă prin Gavriil Costachi, mare vornic din Moldova, care la 1682 închină mănăstirii proprietatea sa, mănăstirea Ciocănești. După două secole, urmașul vornicului, mitropolitul Veniamin Costache, în numele întregii familii, donează, la 20 august 1806, pentru veșnicie, pe lângă mănăstirea Ciocănești, din ținutul Fălciu, și o altă mănăstire, Florești, din ținutul Tutova, cu moșia ei Bursuci. Actul, scris în limbile română și greacă, este reproduș în ediție în limba franceză. Pentru un surplus de garanție a valabilității actului, acesta este confirmat de un hrisov al domnului Moldovei. Donația este semnată de către toți membrii familiei: Veniamin Costache, Vasile Costache vornic, Șerban Costache spătar, Mihail Costache spătar și fiul său, Ilie, Gheorghe Costache, Constantin Costache postelnic, Matei Costache postelnic, Nicolae Costache comis, Grigore spătar cu fii săi — Ioan Costache stolnic, Teodor Costache și Gheorghe Costache. În 1814 iulie, indictionul II, actul este întărit de Sinodul de la Constantinopol, de către patriarhul Hieril. O nouă întărire se face de către același Sinod în 1819, luna mai și conține 304 rînduri.

4. Actele mănăstirii Zograf, publicate de W. Regel, E. Kurtz și V. Korablev, reproduc ediția din 1907, St. Petersburg.

Se publică actele grecești din anii 6488 (980) august, indictionul 8 pînă la 6795 (1287), indictionul 4 (în total 67 acte grecești) și actele slave din anii 6700 (1192) februarie 2 pînă la 1748 martie 6 (în total 13 acte). În *Prefață* W. Regel arată că un număr mic de acte ale mănăstirii Zograf au fost publicate de Florinskij, Aprilov, arhim. Leonid, Bodianski, Zacharia von Lingenthal, Gelzer ș.a. Pentru aceste ediții sursa principală au fost copiile lui Sevastianov din 1858—1860 și, de asemenea, copiile din colecția lui P. Uspenskij. Toate documentele au fost văzute cu originalele de către W. Regel, în timpul voiajului făcut în 1896 la Muntele Athos.

Dintre documentele slave, enumerăm actele referitoare la țările române. Astfel:

I. Actul nr. 6 din 1433 februarie 9, indictionul I, de la Alexandru voievod din Țara Românească, emis la Tirgoviște, care donează anual mănăstirii Zograf 3000 aspri (în regestul în limba franceză în mod eronat este trecut „Jean Alexandre Grand-Duc de Moldavie!” și „s'engage à donner annuellement au monastère de Zographou 500 l aspres”).

II. Ștefan voievod al Moldovei donează prin actul din 6879 (1470) septembrie 13, anual pentru bolnița mănăstirii Zograf 500 aspri. Actul este datat din Suceava și scris de Isaia, avînd pecete de ceară.

III. Alt act, de la Petru voievod, din 7083 (1575) iunie 1, prin care domnul Moldovei donează mănăstirii Zograf 100 de galbeni ungurești, și 6500 aspri, iar pentru spitalul mănăstirii, 500 de aspri. Actul este scris în Iași, de către Cristea Mustevici avînd pecete de ceară.

IV. Sub nr. 9 se publică actul din 7159 (1651) martie 25, prin care Vasile Lupu, voievodul Moldovei închină mănăstirii Zograf mănăstirea Dobrovăț, cu toate moșiile, viile, iazurile, morile, țișanii și bunurile sale, care este scris în Iași de Dumitrașco, cu învoirea celor patru ierarhi ai Moldovei și aducind mărturia divanului domnesc. În același an, la 29 mai, se emite o reconfirmare (nr. 10) a actului publicat anterior, care la data aceasta este fără început și fără enumerarea boierilor din divan.

V. Sub nr. 12 se publică hrisovul din 7206 (1698) ianuarie 30, a lui Antioh Cantemir, domnul Moldovei, care închină mănăstirii Zograf mănăstirea Căpriană, ca să fie metoc, urmînd exemplul lui Vasile Lupu, care închinase mănăstirea Dobrovăț. Se aduce drept mărturie divanul domnesc. Actul este scris de Petrașcu, în Iași, și are pecete de ceară.

Toate volumele au indice de nume și tablă de materii.

Paul Mihail

Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УССР у Львові (1233—1799) Catalogul documentelor pe pergament ale Arhivei centrale istorice de stat a R. S. S. Ucrainene din Liov (1233—1799), Kiev, 1972, 675 p.

Catalogul pe care-l prezentăm a fost alcătuit și pregătit pentru tipar, în limba ucraineană, de O. I. Kupcinskii și E. I. Rujitkii.

El cuprinde o introducere (p. 5—22) urmată de descrierea documentelor (p. 25—557), de lista prescurtărilor, bibliografie și observații, rezumatele în limbile engleză, franceză și rusă (p. 559—560) și indice (p. 571—666) de nume proprii, în caractere ucrainene și caractere latine, geografice, localitățile unde s-au dat documentele, cuvinte rar întâlnite și indicele de ilustrații, în limbile rusă, engleză și franceză.

În introducere se arată că se publică 1133¹ de pergamente în limbile: latină, polonă, ucraineană, germană, italiană, franceză, greacă, rusă, cehă și arabă. Majoritatea documentelor sînt scrise în limba latină (993), polonă (136) și ucraineană (35). Însemnările de pe documente sînt în limbile latină (1108), poloneză (202), ucraineană (46).

Aceste documente au emanat din cancelariile de stat și particulare ale țărilor Europei de răsărit și de Apus. Ele prezintă o deosebită însemnătate pentru cercetătorii care studiază istoria politică și social-economică a Ucrainei, Rusiei, Poloniei, Belarusiei, Moldovei și Transilvaniei.

Autorii catalogului arată că majoritatea acestor documente nu s-au editat niciodată și nu s-au rezumat în cataloage științifice.

Catalogul se deschide cu cel mai vechi pergament din 1233. Încheierea lui cu anul 1799 se explică prin aceea că de la acea dată se schimbă caracterul istoric al documentelor scrise pe pergament.

La baza catalogului a stat colecția adunată în deceniul al 6-lea al secolului al XIX-lea de renumitul cărturar ucrainean I. Vanghilevici.

În timpul războiului, din colecție s-au pierdut 220 unități. Începînd din 1946, adunarea pergamentelor se completează cu 320 documente din Arhiva capitalului latin din Liov și alte fonduri.

Documentele au fost emise în Liov, Varșovia, Roma, Cracovia, Petricovia, Lublin, Constantinopol, Argeș, Huși etc.

Partea fundamentală a ediției o compune descrierea fiecărui pergament. Majoritatea documentelor reflectă amănunțit viața orașelor din evul mediu, organizarea și activitatea breslelor orașenești, privilegiile orașelor sau ale comunităților național-religioase, activitatea Frățiilor ucrainene.

¹ La erată nu s-a îndreptat că la p. 77 și 565 se arată numărul de 1134 pergamente.

În documente se expun statutele breslelor croitorilor, fierarilor, dulgherilor, teslarilor, morarilor, curelarilor, cazangiuilor, șepcarilor, cizmarilor, fringhierilor, căldărarilor etc.

Un număr însemnat din aceste documente se referă la istoria orașului Liov, unul din marile centre comerciale ale feudalismului, pe o perioadă de cinci sute de ani. O parte din documente reflectă legăturile economice între statele din Europa de răsărit. Unele acte originale sînt pentru negustorii care vînd mărfuri în Transilvania (nr. 50 și 124), altele pentru cei care vin din Moldova și Valahia sau invers.

O grupă însemnată de documente se referă la istoria bisericii ortodoxe și a bisericii romano-catolice și a legăturilor lor cu centrele religioase ale Răsăritului și Apusului.

Într-o măsură oarecare, în documente se află reflexele conflictelor sociale și naționale și lupta categoriilor sociale de pe teritoriul Ucrainei, din secolele XIII—XVIII.

Catalogul cuprinde documente din cele mai diverse tipuri și cuprinsul cel mai diferit, emanate din cancelariile regilor poloni, mari cnezi lituani, voievozi moldoveni, papi de la Roma, patriarhi de la Constantinopol și Antiohia. Un interes deosebit prezintă documentele cancelariilor mai mici, particulare, puțin studiate de știința istorică diplomatică.

Colecția de pergamente de la Liov constituie în același timp și un fond însemnat de sfragistică. Un șir întreg de peceti se publică pentru întia dată. Astfel, catalogul se deschide cu pecetea și iscălitura voievodului valah Vlad al II-lea, reproducă în culori și intercalată între p. 16 și 17. Pergamentul însuși este publicat sub nr. 124 și conținutul lui este astfel redat: „1439 septembrie 8, Argeș. Voievodul valah gospodarul țării Transilvaniei, cneazul Amlasului și Făgărașului, Vlad al II-lea acordă liovenilor și altor negustori din țările Rusiei, Poloniei și Moldova privilegii pentru liberul comerț în țara sa, după ce vor plăti la vama din Rîmnice cîte doi florini ungurești de fiecare car“. Fotocopia întregului hrisov este reproducă la p. 78.

Catalogul conține pergamente românești, citîndu-se literatura de specialitate în limba română la sfîrșitul descrierii: *Documente privind Istoria României*, A. Moldova, vol. I (1384—1475) București, 1954; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II (1493—1503) București, 1913; D. Bogdan, *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, București, 1938. M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași 1932, supliment, Iași, 1933. N. Iorga *Istoria comerțului românesc*, vol. I — 1915, E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, Introducere, vol. II București, 1956 și, în limba polonă, E. Kaluzniacki, *Documenta moldawske i mułtanskie z archiwum miasta Lwowa*, Lwow, 1878.

Dintre actele cunoscute, enumerăm:

1. *din 1456 ianuarie 15, Suceava*. Petru III, voievodul Moldovei, garantează, după plata vămii, negustorilor lioveni și altora, care vor veni în Moldova, deplină libertate a face comerț cu diferite mărfuri, întărit din privilegiul dat de înaintașii săi, Ștefan și Petru (nr. 174 p. 97).

2. *1456 ianuarie 20, Suceava*. Petru III, voievodul Moldovei, întărește mănăstirii Humor dreptul de stăpînire asupra Pîrteștilor și siliștea Denișevo și eliberîndu-se de alte îndatoriri. Acest hrisov s-a publicat în limba română, după fotocopie (nr. 175, p. 97).

3. *1456 iunie 29, Suceava*. Petru III, voievodul Moldovei, întărește negustorilor lioveni și altor negustori privilegiul de liberul comerț în Moldova, dat de voievodul Alexandru. Fotocopia acestui hrisov este reproducă la pag. 98 (nr. 178 p. 99).

4. *1460 iulie 3, Suceava*. Ștefan IV, voievodul Moldovei, întărește negustorilor lioveni și altora care vor veni în Moldova, potrivit privilegiilor predecesorilor săi, dreptul de a face comerț (nr. 195 p. 106).

5. *1463 iunie 25, Iași*. Ștefan IV, voievodul Moldovei, acordă un salv-conduct burmistului și negustorilor lioveni, dreptul de a face comerț în Moldova, conform privilegiilor ce au de la înaintași (nr. 203 p. 109).

6. 1522 *noiembrie, Suceava*. Ștefan V, voievodul Moldovei, dăruiește salv-conduct burmistului, consilierilor și negustorilor din Liov pentru intrare liberă în Moldova și a face comerț cu diverse mărfuri, potrivit privilegiilor de mai înainte (nr. 381 p. 188). Fotocopia acestui hrisov în întregime este reprodusă la p. 189, iar pecetea în mărime naturală la p. 190.

La aceste pergamente, cunoscute în literatura de specialitate românească, se publică un hrisov *inedit*, rezumat astfel: 1507 *februarie 22 Huși*, Bogdan V, voievodul Moldovei, întărește lui Luți Goriți, Teodor Păcurariul cu fratele Grițco și surorii Marta, Ignat cu fratele Ivan și altora dreptul de stăpânire pe satele Luruntești, Dădești, cu fintini și mori ce sînt pe pîrîul apei Larga, din privilegiile ce au avut în trecut, date de Ilieș și Ștefan, voievozi ai Moldovei. Se arată că documentul e scris în limba slavă ucraineană, este în mărime de 18,7 × 33 + 5,3 cm., că are inițiala M. ornată și că pecetea este căzută. Hrisovul se păstrează la fondul 131, în partea dreaptă. (nr. 322, p. 158).

Alte pergamente se referă la legăturile negustorilor din Moldova cu Liovul. Astfel, sub nr. 126 se publică rezumatul documentului din 1440 august 17, Liov, în care se relatează că negustorul din Moldova Hecht Nicolaus dăruiește Arhiepiscopiei suma de 337 și jumătate grivne polonezi, pentru catedrala din Liov. Despre același negustor din Moldova arată și pergamentele sub nr. 132 din 1441 august 8 și nr. 135 din 1442 septembrie 26.

O seamă de pergamente reglementează drepturile și uzanțele negustorilor care vor veni la Liov. Astfel, *din 1444 iulie 6, Buda*, Vladislav III hotărăște ca negustorii italieni să fie datori a vinde mărfurile de peste mări în Liov, iar cele nevîndute a le scoate înapoi, iar nu în Valahia (Moldova), ca să nu aducă pagube pentru comerțul Liovului cu Valahia (nr. 144, p. 86).

1458 *februarie 8, Colomeia*. Starostii și judecătorii din Sprovi, Sneatin, Colomeia, Cuti și alții dau dispoziție ca negustorii care vin din Valahia (Moldova), în caz de deposdare de cai, boi și altele, să se înfățișeze la judecătorii din Colomeia (nr. 184, p. 101).

1521 *decembrie 20, dat în Petricovia*. Sigismund I, în legătură cu noile vămi introduse în regiunile rusești și ale Podoliei, care aduc pagube negustorilor lioveni care merg în Valahia, face noi dispoziții (nr. 374, p. 184).

1527 *aprilie 11, Cracovia*. Sigismund I, în legătură cu plîngerile cetățenilor Liovului asupra starostelui și cetățenilor din Cameneța precum că învoiesc negustorilor a evita depozitul liovean și a trece din Turcia și Valahia pînă la Lituanian și Moscova, iar negustorilor moscoviți și lituani a trece pînă la Valahia și Turcia, dispune a se confisca mărfurile celor ce vor călca ordonanța (nr. 405, p. 201).

1530 *martie 5, Cracovia*. Sigismund I dă dispoziție conform căreia boii și mărfurile din Rusia, Podolia, Valahia sînt obligați a trece prin Liov, Gorod, Perekop, pînă la Sandomir (nr. 417, p. 206).

1537 *februarie 27, Cracovia*, Sigismund I, cercetînd contradicția ivită între cetățenii Liublinului și cetățenii Liovului, cei dintîi învinuindu-i că, potrivit privilegiilor avute, li se aduc mari pagube de către cei din Liov, care rețin negustorii din Turcia și Valahia care merg cu mărfurile lor pînă la Liublin, dă dispoziție ca cetățenii Liovului să poată aduce la depozitul liovean mărfurile negustorilor turci, tătari și valahi (nr. 454, p. 224).

1544 *decembrie 12, Cracovia*. Sigismund I face judecată între burmistul și cetățenii Liublinului și între burmistul și cetățenii Liovului, privind interzicerea negustorilor din Turcia și Valahia de a aduce mărfuri la piața Lublinului (nr. 503, p. 246).

1545 *ianuarie 22, Cracovia*. Sigismund I confirmă conținutul documentului din 1533 aprilie 5 din Cracovia, a judecății între cetățenii Cracoviei și cetățenii Liovului privind negustorii din Cracovia de a merge după mărfuri pînă în Tataria și Valahia (nr. 505, p. 247).

1552 *aprilie 14, Petricovia*. Sigismund II reîntărește privilegiile Liovului, între care cel de la Vladislav III din 1444 iulie 16, dat în Buda, privind negustorii din Italia care, vînzînd mărfurile lor la Liov și cumpărînd altele, n-au dreptul a le vinde în Valahia, ci sînt datori a le duce înapoi (nr. 546, p. 269).

1597 martie 18, Varșovia. Sigismund III, cercetînd reclamația consilierilor Liovului asupra cetățenilor care se sustrag de la plata pentru vin, care se percepe de la butoiul de vin valah și morav, exclusiv liovenilor cite 24 groși (nr. 750, p. 377).

1600 aprilie 17, Varșovia. Sigismund III reglementează comerțul armenilor din Liov cu Turcia și Valahia, între mărfuri fiind postavul „failundiș” (nr. 758, p. 381—382).

1651 august 2, Liov. Ian Cazimir întărește Frățimei Vinătorilor din Liov dreptul de a percepe de la negustori cite un groș de la pielea de bou, iar dacă le mîină pentru vînzare din Valahia și le trec prin Liov, cite jumătate de groș (nr. 893, p. 446).

1671 octombrie 30, Liov. Mihail, rege al Poloniei, întărește cinci documente, între care unul de la Sigismund III dat în Varșovia la 30 august 1628 pentru Frățimea Vinătorilor din Liov, cu privilegiu de a stringe dare de la negustorii care mîină vitele din Valahia prin ținutul Liovului (nr. 953, p. 473).

Alte pergamente se referă la acordarea de danii pentru serviciile aduse. Astfel, sub nr. 330 din 1509 octombrie 23, Liov, Sigismund apreciind meritele aduse de Stanislav din Hodici, mareșal regal și staroste Liovului și Camenitei, în expediția armată împotriva voievodului valah, îi dăruiește lui și urmașilor satele Zidaticze și Maleczkowcze (p. 162).

Dintre pergamentele referitoare la istoria bisericii române, enumerăm înții pe cel din 1596 octombrie 8, Brest, prin care se face Unirea cu scaunul romano-catolic, care s-a răsfrînt mai tîrziu și asupra românilor din Transilvania (nr. 748, p. 374—377).

Nr. 703 din 1586 ianuarie 1, Liov, prin care Patriarhul Ioachim al Antiohiei binecuvîntează întemeierea Frățimii ortodoxe, pe lîngă biserica Adormirea din Liov. Această biserică va fi ctitorită de voievodul Ieremia Movilă și alți donatori din Moldova. Pergamentul nr. 753 din 1598 aprilie 17, Varșovia, eliberat de Sigismund III, învoiește pe Ieremia Movilă a zidi în Liov biserică ortodoxă, în cinstea Adormirii (p. 379).

Prin documentul din 1587 decembrie 1, Patriarhul Ieremia al Constantinopolului întărește Frățimea și-i acordă dreptul de a avea școli și tipografie (nr. 708, p. 353).

În fine, sub nr. 847 din 1637 februarie 19, Varșovia, Petru Movilă, Mitropolitul Chievului, Galitiiei și a toată Rusia, întărește privilegiile Frățimei Stavropighiale din Liov și bisericii Adormirea dreptul de a tipări cărți. Pergamentul este însoțit de pecetea Mitropolitului Petru Movilă (p. 425).

În legătură cu tiparul liovean, cu care va avea legătură și tiparul moldovean, stă documentul sub nr. 814 din 1630 mai 11, prin care se întăresc privilegiile date de regii polonezi și patriarhii ecumenici, ca Frățimea ortodoxă din Liov să tipărească cărți în tipografia sa.

Alt pergament, sub nr. 855, din 1638 decembrie 30, prin care Vladislav IV întărește tipografului Mihail Sliozka dreptul de a tipări cărți în limbile polonă, latină și ucraineană în Liov. De la tipografiile Frățimei ortodoxe și a lui Mihail Sliozka, din Liov, vor circula cărți și în țările române.

Din localitățile referitoare la Țările române, documentul sub nr. 581 p. 585, din 1557 martie 21, dat în Alba-Iulia, arată că regina Isabela a Ungariei învoiește negustorilor lioveni să introducă mărfuri și să facă comerț cu ele pe teritoriul întregii Transilvanii.

Ediție deosebit de valoroasă și cuprinzătoare de documente și pentru evul mediu românesc, volumul sporește cunoștințele cercetătorilor asupra acestor prețioase pergamente.

Paul Mihail

J.-B. DUROSELLE, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, 5e Edition prolongée jusqu'à 1970, Dalloz, Paris, 1971, 807 p.

Personalitatea distinsului istoric francez J.-B. Duroselle este binecunoscută specialiștilor din țara noastră. J.-B. Duroselle este autorul unor lucrări

deosebit de apreciate ca: *Les relations germano-soviétiques 1933—1937*, Paris, 1954; *Les frontières européennes de l'U.R.S.S.*, Paris, 1957; *De Wilson à Roosevelt. Politique extérieure des Etats-Unis, 1913—1945*, Paris, 1960; *Le conflit de Trieste 1943—1945*, Bruxelles, 1966; *Le monde déchiré 1945—1970*, Paris, 1970, 2 vol.: împreună cu Pierre Renouvin: *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964; împreună cu Jean Meyriat: *Les nouveaux Etats dans les relations internationales*, Paris, 1962; *La Communauté internationale face aux jeunes Etats*, Paris, 1964, *Politique nationale envers les jeunes Etats*, Paris, 1964. Este cunoscută, am putea spune pretutindeni, de către istorici a sa *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, lucrare premiată de către Academia de științe morale și politice din Franța. Aceasta a cincea ediție la care ne referim tratează, față de edițiile precedente, și unele aspecte ale relațiilor internaționale din perioada 1957—1970; de asemenea, bibliografia este completată cu lucrări apărute în ultima vreme.

Cartea cuprinde trei părți: I *La paix illusoire (1919—1933)*; II. *L'époque d'Hitler 1933—1945*; III. *Le deuxième après-guerre 1945—1957*. De fapt, așa cum arătăm, ultima parte cuprinde perioada până în 1970 și nu până la 1957, cum a rămas în titlu. Autorul îmbină, în tratarea relațiilor internaționale, criteriul cronologic cu cel geografic și cu cel tematic, fapt care permite evidențierea unor aspecte deosebit de importante, atât în înlănțuirea lor logică, cât și în contextul unor elemente specifice, dintr-o parte sau alta a lumii. Spre exemplificare, reproducem titlurile capitolelor din prima parte a lucrării: I *Primele consecințe ale tratatelor de pace*; II *Problemele europene din 1922—1925*; III *Europa și apogeul securității colective (1925—1929)*; IV *Problemele extra-europene din 1921—1929*; V *Primele eșecuri ale securității colective (1929—1933)*. Acest din urmă capitol se referă atât la Europa, cât și la Asia („Afacerea Manciuriei”).

Un loc deosebit îl ocupă analiza relațiilor internaționale cuprinse între venirea lui Hitler la putere și sfârșitul celui de al doilea război mondial (aproximativ 250 pagini). Evenimentele din perioada imediat premergătoare și de la începutul războiului se bucură, din motive bine întemeiate, de o atenție specială în partea a III-a a lucrării: Cap. III *Anschluss-ul și crizele cehoslovace (1937—1939)*; Cap. IV *Criza poloneză și declararea războiului*; Cap. V *Faza europeană a războiului (1939—1941)*.

Dintre problemele analizate în ultima parte a lucrării, amintim aici: *Eșecul marilor conferințe internaționale (1945—1947)* *Războiul rece și conflictele localizate (1948—1952)*; *Lumea a treia după 1957* ș.a. Și pentru perioada scursă de la al doilea război mondial, ni se oferă o imagine de ansamblu asupra relațiilor internaționale (Europa, America, Orientul Apropiat și Mijlociu, Extremul Orient și Asia de sud-est, Africa), deși — așa cum ne-o mărturisește însuși autorul, în prefață — s-au manifestat unele greutăți de documentare, „ipotezele substituindu-se faptelor” (p. 6).

Desigur, nu sîntem întotdeauna de acord cu interpretarea, adesea obiectivistă, acordată fenomenelor istorice analizate; apoi, unele aspecte mai pot fi discutate și ne referim, în special, la cele ce privesc țara noastră. Dar, *Histoire diplomatique de 1918 à nos jours* este mai mult decît un manual de învățămînt superior sau un ghid, așa cum și-a propus autorul. Și cum ghidul descrie și explică fără să intre în fondul problemelor — precizează autorul (p. 6) — rezultă că el nu și-a propus să elucideze toate aspectele, ci să ne ofere o sinteză a elementelor esențiale din istoria relațiilor internaționale în epoca contemporană. Cartea lui J. B. Duroselle, ajunsă într-un interval scurt de timp la a cincea ediție, reprezintă o lucrare de referință în literatura de specialitate și un instrument indispensabil de lucru pentru oricine studiază istoria contemporană universală. O mențiune specială se impune și pentru lista bibliografică, care cuprinde nu mai puțin de 37 de pagini cu titluri de volume de documente publicate, de memorii, de lucrări generale și speciale etc.; în clasificarea lor, criteriul cronologic a fost îmbinat cu cel tematic, fapt ce prezintă numeroase avantaje. Este, după părerea noastră, una dintre cele mai complete liste bibliografice de care dispunem în momentul de față, pentru istoria universală contemporană.

Cartea interesează și pe cercetătorul care se ocupă cu istoria României, atât pentru locul rezervat țării noastre în cadrul relațiilor internaționale, cât și pentru aprecierile concrete referitoare la un moment sau altul din istoria sa contemporană. Desigur, ca români, sîntem înclinați să observăm că, în cazul unor astfel de lucrări de sinteză, spațiul acordat României este prea redus. Ne vom feri, pe cît posibil, de a ne situa pe o asemenea poziție; ne interesează, în primul rînd, cum este tratată România în cadrul relațiilor internaționale și mai puțin, cît se vorbește despre țara noastră, chiar dacă între cele două aspecte există o anumită legătură. Din acest punct de vedere, ne propunem să ne referim, pe scurt, la unele aprecieri din lucrarea lui J.-B. Duroselle.

Autorul nu și-a propus să relateze evenimentele referitoare la desmembrarea Austro-Ungaria, ce au avut loc la sfîrșitul anului 1918. Făcînd numai unele aprecieri necesare înțelegerii evoluției ulterioare a relațiilor internaționale, el consideră că Aliații au căutat să aplice, la sfîrșitul războiului, principiul naționalităților, dar au făcut-o într-o măsură imperfectă, „avantajînd, în cazurile îndoielnice, țările care au luptat alături de ei (Serbia, România, Grecia), ca și pe cehi”. A rezultat, astfel, formarea a două grupe de state, statele revizioniste (Austria, Ungaria, Bulgaria) și statele „aproape satisfăcute”: Cehoslovacia, România, Iugoslavia (p. 22). Ar putea să rezulte că formarea sau definitivarea unor state naționale din această parte a Europei ar fi rezultatul acțiunilor întreprinse de Aliați. Este, astfel, neglijată lupta popoarelor respective care, în condiții internaționale favorabile, a constituit factorul fundamental în realizarea dezideratelor naționale. Nu minimalizăm și sîntem conștienți de rolul pe care marile puteri l-au avut la Conferința păcii, în stabilirea unor zone de influență și chiar la definitivarea concretă a unor frontiere. Dar ele au trebuit să țină seama de anumite stări de fapt, ca urmare a luptelor naționale din această parte a Europei, stări care au fost, în linii generale, consfințite prin tratatele de pace din 1919—1920. De aici, existența unor state care și-au desăvîrșit unitatea națională, ca fenomen istoric absolut necesar și nu de satisfacerea unor ambiții sau pretenții de moment, așa cum ar putea să rezulte pentru cititorul mai puțin avizat.

În același capitol, autorul relatează refuzul lui Ion I. C. Brătianu de a accepta clauzele referitoare la minorități, prevăzute în tratatul de la Saint-Germain, fără însă a preciza că aceste clauze reprezentau o încălcare a suveranității noastre naționale și un mijloc de imixtiune a marilor puteri. După demisia lui Brătianu în octombrie 1919 — continuă J. -B. Duroselle — au urmat noi alegeri și „noul președinte al Consiliului de Miniștri, Vaida-Voevod a semnat tratatele de la Saint-Germain și Neuilly și acordurile privind minoritățile” (p. 26). Este evidentă scrierea greșită a numelui primului-ministru, Vaida-Voevod¹. De fapt, Ion I. C. Brătianu a demisionat în septembrie și nu în octombrie 1919; la 27 septembrie 1919 s-a format guvernul Arthur Văitoianu, în timpul căruia s-au desfășurat primele alegeri pe baza votului universal, din care a rezultat guvernul Vaida-Voevod, alcătuit la 1 decembrie 1919. Într-adevăr, acest guvern a semnat, la 10 decembrie 1919, tratatele cu Austria și cu Bulgaria.

Se fac cîteva aprecieri juste asupra condițiilor concrete în care s-a creat Mica Înțelegere și a obiectivelor urmărite la începutul activității sale. Pentru deceniul al III-lea, poziția României este urmărită, în special, în cadrul unor relații bilaterale dintre anumite state importante ale Europei, ceea ce dezvăluie numai o latură a poziției sale internaționale (vezi p. 96—97).

Pentru perioada 1933—1936, România este amintită o singură dată; autorul consideră că la sfîrșitul anului 1936 și începutul anului 1937, alianțele franceze din estul Europei deveneau „aproape inoperante”. Germania lucra activ la construirea liniei Siegfried. „Cum, în aceste condiții, Franța ar fi putut să ajute Polonia, Cehoslovacia și România? Se asistă, deci, în 1936 la o progresivă dizlocare a sistemului francez. În august 1936, regele Carol al României îi retrage lui Titulescu, mare prieten al Franței, portofoliul afacerilor străine” (p. 194). Este, dacă ne putem exprima astfel, apărută poziția Franței din această perioadă.

¹ Semnalăm și scrierea greșită a numelui Diamandi, care apare sub forma Diamondi (p. 96).

care, după J. -B. Duroselle, nu putea să ajute țările respective din estul Europei. După părerea noastră, Franța, ca și alte puteri, putea încă, în acel moment, să ajute aceste țări, dacă cercurile conducătoare occidentale ar fi promovat o politică hotărâtă de apărare a securității colective. Dizlocarea sistemului francez nu este și rezultatul politicii de cedare în fața pretențiilor Germaniei hitleriste, politică promovată de anumite cercuri engleze și franceze?

În altă ordine de idei, Nicolae Titulescu este amintit foarte puțin; din această cauză, nu apare, la adevărata valoare, figura ilustriului diplomat de valoare mondială, rolul său activ în cadrul relațiilor internaționale și poziția sa hotărâtă, potrivnică oricăror concesii care să încurajeze pe agresori.

În legătură cu evenimentele din România, de la sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie 1940, se precizează că „la 30 august a fost semnat, sub presiunea germano-italiană «al doilea arbitraj de la Viena» [...] Ungaria a anexat, în cincispreze zile, un teritoriu de 44.000 km², cu 2 milioane locuitori“ (p. 272). De fapt, cifrele sînt de 42.243 km², teritoriul răpit, cu o populație de aproximativ 2 600 000 de locuitori; se mai impune precizarea că cea mai mare parte a acestei populații era compusă din români. „Cîteva zile mai tîrziu — continuă J. -B. Duroselle — la 6 septembrie, regele Carol al României a abdicat în favoarea fiului său, Mihai“. În octombrie, Hitler, sub pretextul de a proteja puțurile de petrol contra sabotajului englezesc a ordonat Wehrmacht-ului să ocupe România (p. 273). Pentru o mai bună înțelegere a situației internaționale a României din perioada aceea, era util să se specifice că 6 septembrie 1940 nu a marcat numai înlocuirea unui rege cu altul, ci a însemnat instaurarea dictaturii fasciste, legionaro-antonesciene cu toate consecințele sale, atît în politica internă cît și în orientarea externă a României.

În capitolul al VII-lea, intitulat *Relațiile internaționale în timpul fazei mondiale a războiului (1941—1945)*, autorul tratează, într-un subcapitol, *Înfrîngerea Germaniei*; aici, el se referă și la evenimentele din vara și toamna anului 1944, la succesele Armatei sovietice și încheierea convențiilor de armistițiu cu unele țări din Europa de est și sud-est, printre care și România (p. 381—382). Ne surprinde ignorarea completă a insurecției naționale antifasciste, izbucnită la 23 august 1944, în România. Și aceasta cu atît, mai mult, cu cît numeroase lucrări străine, de sinteză, apărute în ultima vreme, deși nu dovedesc o înțelegere clară a conținutului și caracterului insurecției din România, se referă la consecințele importante ale acestui act asupra desfășurării războiului, la grăbirea capitulării Germaniei hitleriste. Se arată că, la 12 septembrie, „după luarea Bucureștiului (1 sept.)“, s-a semnat armistițiul cu România (p. 381). *Este, astfel, complet neglijat faptul că România prin insurecția sa națională a întors armele împotriva Germaniei în ziua de 23 August, dată care marchează începutul participării sale active, cu tot potențialul militar și economic, la războiul antihitlerist*. După cum se știe, Conferința păcii de la Paris nu a luat în considerație participarea României la războiul antihitlerist din perioada 23 august — 12 septembrie 1944: *tratatul de pace dintre România și Puterile aliate și asociate (10 februarie 1967) a fixat ca dată de început a acestei participări 12 septembrie 1944*.

În general, pentru România în perioada care s-a scurs de la sfârșitul celui de al doilea război mondial, există unele aprecieri eronate, de pe o poziție obiectivistă, exagerîndu-se adesea rolul factorului extern. O lectură atentă scoate la iveală și anumite observații ce se impun atenției. Astfel, autorul evidențiază preocuparea României de a-și consolida independența economică și suveranitatea națională prin accentul pus pe dezvoltarea industriei. Se arată că Partidul Comunist Român s-a manifestat împotriva intervențiilor străine în treburile interne ale statelor. P.C.R. a acționat pentru întărirea unității sistemului socialist, în primul rînd, prin consolidarea orînduirii socialiste în fiecare țară socialistă (p. 665—666).

Am luat în discuție numai anumite momente ale poziției României în cadrul relațiilor internaționale cu scopul de a semnală modul incomplet, sau chiar greșit, în care sînt ele prezentate în lucrarea lui J. -B. Duroselle, mai ales că interpretări similare se întîlnesc și în alte lucrări străine.

J. -B. Duroselle este un nume cunoscut în istoriografia universală. Observațiile noastre nu urmăresc, și nici nu pot urmări, să atingă valoarea de an-

samblu a sintezei ilustrului istoric francez. Am fi foarte bucuroși ca prin aceste observații să venim în ajutorul cititorului român sau străin, preocupat de o înțelegere cât mai clară a locului României în cadrul relațiilor internaționale din perioada contemporană a istoriei sale.

I. Agrigoroaiei

JACQUES DELPERRIÉ DE BAYAC, *Histoire du Front Populaire*, Paris, Fayard, 1972, 542 p.

Ziarist și laureat al „Premiului Rezistenței”, pentru lucrarea sa „Histoire de la milice” (1968), autorul unei interesante cărți despre *Les Brigades internationales*, de Bayac este convins că Frontul popular constituie unul din evenimentele majore ale istoriei contemporane a Franței. Nemulțumit că istoria acestuia este încă prea puțin cunoscută, el adresează cartea unui cerc larg de cititori.

Pentru a se face mai bine înțeles, pentru a explica mai temeinic cauzele care au dus la formarea blocului de stînga și mai ales pentru a explica greutățile cu care a trebuit să lupte guvernul condus de Leon Blum, autorul face o largă incursiune în istoria Franței de după primul război mondial. Bîntuită de puternice frămîntări politice generate de luptele dintre reacțiunea tradiționalistă și forțele progresului Franța, de după război pînă la guvernarea frontului popular, — arată autorul — a fost guvernată și administrată de notabili înclinați spre imobilism, cu licee și universități făcute pentru privilegiati, cu obiceiuri și un mod de gîndire care — cum crede de Bayac — aparțineau secolului al XIX-lea. Greutățile economice și monetare, plus valul de revendicări ale maselor producătoare, survenite imediat după primul război mondial, au subliniat pe de o parte, existența unor mari nemulțumiri, iar pe de altă parte, lupta cercurile conducătoare contra oricăror idei înnoitoare în viața societății franceze. Autorul este convins că Franța dintre cele două războaie, nu a avut nici mijloacele și nici dorința de a face noi cuceriri. Din contra — după cum arată de Bayac — politica ei externă a fost dominată de frica față de Germania, de grija de a se apăra de orice fel de conflict, precum și de o puternică ostilitate față de Uniunea Sovietică.

Subliniind consecințele grele ale crizei economice din 1929—1933 asupra vieții economice, și mai ales politice, de Bayac acordă o mare atenție studierii activității partidelor de stînga; autorul își exprimă respectul și stima sa față de comuniștii francezi și de partidul lor. Astfel, el consacră lupta dusă de P.C.F. încă din 1934 pentru constituirea unui bloc de stînga analizînd cu o anumită obiectivitate dificultățile înregistrate pe parcursul desfășurării acestei complexe activități. *Unirea forțelor democratice* în jurul unui program comun de luptă împotriva fascismului, pentru apărarea democrației, a independenței și suveranității naționale, a căpătat o importanță excepțională cu larg răsunet internațional. Din nefericire, această activitate — cum scrie autorul — s-a desfășurat într-o perioadă cînd Franța se afla într-un mare declin și cînd amenințarea hitleristă era în continuă creștere. Activitatea reacțiunii franceze luase proporții. La toate acestea se adaugă ostilitatea unor cercuri politice franceze în fața oricărei politici ferme față de puterile totalitare, ca și împotriva oricărei apropiieri franco-sovietice.

Depășind grutățile obiective și subiective, sprijinit de voturile milioaneilor de francezi, instaurarea guvernului Frontului popular a constituit un mare succes al forțelor de stînga, care au reușit să reunească acordul unanim a zece organizații democratice și antifasciste. Celebrînd acest succes, autorul crede că toate realizările sau insuccesele acestei guvernări au fost legate în primul rînd de personalitatea lui Leon Blum. Exagerarea rolului jucat de șeful guvernului, nu-l împiedică însă să aprecieze în mod real că Leon Blum ar fi vrut să satisfacă aspirațiile imediate ale maselor fără însă a modifica sau atinge măcar regimul capitalist. Altfel în politica internă cît și în cea externă, Leon Blum, a urmat o linie politică de mijloc, ceea ce a întărit convingerea maselor și a muncitorimii în special că guvernul era din ce în ce mai puțin hotărît să țină cont de părerile lor

Referindu-se la cauzele care au slăbit poziția guvernului condus de Leon Blum, autorul subliniază lipsa unei politici ferme și de alianță cu U.R.S.S., politica de concesiuni și conciliere față de actele de agresiune ale Germaniei naziste, lupta internă din sinul guvernului. El se referă îndeosebi la ciocnirile dintre antifascismul unora și tendința spre un pacifism păgubitor al altora. De Bayac insistă mult asupra hotărârii cercurilor privilegiate — cum scrie el — de a lăsa prin orice mijloace politica guvernului frontului popular.

Studiul lui Bayac, viu și frumos scris, prezintă interes nu numai pentru specialiști. Sigur că unele din păreriile autorului pot fi supuse criticii. Între altele ne referim la cele care privesc pasivitatea maselor franceze, dezinteresul lor pentru politică, absolutizarea caracterului agricol al Franței în perioada dintre cele două războaie. Se resimte nu o dată că autorul este de profesie ziarist. Depășind o serie de deficiențe ale lucrării, se impune să subliniem interesul pe care de Bayac îl manifestă pentru uriașă activitate desfășurată pentru pregătirea și desfășurarea activității de către guvernul Frontului popular. Cartea reușește să sublinieze importanța și complexitatea experienței făcute de Frontul popular.

J. Benditer

MAURICE COUVE DE MURVILLE, *Une politique étrangère 1958—1969*, Paris, Plon, 1971, 500 p.

Deși, în ultimii ani, numeroase lucrări au fost consacrate relațiilor internaționale ale Republicii Franceze din perioada gaullistă, pentru specialiștii în istoria diplomației este indispensabilă consultarea lucrării celui care, în perioada 1 iunie 1958 — 31 mai 1968, a fost conducătorul Quai d'Orsay-ului.

Personalitate marcantă a vieții politice internaționale, Maurice Couve de Murville, unul din principalii colaboratori ai generalului De Gaulle, ne dezvăluie principalele direcții ale diplomației franceze din perioada 1958—1968. Asociat la opera întreprinsă de generalul De Gaulle, „om de măsură și de reflecție”, Maurice Couve de Murville consideră anul 1958, *hotărâtor* în schimbarea opticii politicii externe a Franței. Noul curs al diplomației franceze a fost fără îndoială favorizat de „strălucirea excepțională pe care o asigură autoritatea națională și internațională a generalului De Gaulle”; în această acțiune de mare anvergură esențiale au fost trei condiții: voința, libertatea și continuitatea (p. 17).

Maurice Couve de Murville observă că pînă în anul 1958 „S.U.A. au dominat politica externă franceză”, afacerea Suezului reprezentînd „un fel de complot deschis cu Anglia pentru a afirma o politică proprie în Orient”. În acest timp Franța a participat la „imobilismul general” generat de așa-zisul „război rece”. Acțiunile diplomatice ale Franței după 1958 scrie Murville au urmărit să dea activității născut „vigoare, libertate, adesea curaj, în definitiv independența care-i lipsea și care singură putea să-i asigure stilul și eficacitatea” (p. 21). Realizînd aceste obiective, Franța înceta să mai fie omul bolnav al Europei.

Decolonizarea, securitatea, independența și rolul Franței în lume, raporturile cu estul, Germania, Europa — principii esențiale ale politicii externe franceze de după 1958 au fost definite și afirmate.

A V-a Republică și-a rezolvat onorabil problemele „Imperiului colonial” deoarece „epoca colonială aparține trecutului și singură independența efectivă a tuturor națiunilor putea constitui o contrapondere la puterea celor tari” (p. 24); desigur, în precipitarea hotărîrilor guvernanților francezi, un rol esențial l-a jucat mișcarea de eliberare a popoarelor coloniale, conșusă de Fronturile naționale (cazul Algeriei). Diplomația franceză are fără îndoială meritul de a fi sesizat mai devreme că în relațiile dintre state presiunile de orice fel nu au ce căuta, deoarece aparțin trecutului. Popoarele, ele înșile, sînt cele mai în măsură să-și rezolve propriile probleme, amestecul altor state în treburile lor interne creînd complicații cu urmări neprevăzute. În acest sens, *Acordurile de la Geneva* reprezentau cel mai bun fundament al oricărei soluționări pașnice și durabile a chestiunii vietnameze.

Semnificativă pentru schimbarea opticii relațiilor internaționale ale Franței este aprecierea pe care Murville o face la sfârșitul întâlnirii Charles De Gaulle — John Foster Dulles (5 iulie 1958): „a fost întâlnirea a două concepții, aceea a imobilismului, în această lume divizată și a unei evidente hegemonii americane asupra jumătății occidentale, cu o Franță care înțelegea să iasă din renunțarea ei, să rezolve propriile probleme și să deschidă noi orizonturi” (p. 30). Franța afișa astfel voința sa de independență care respingea subordonarea, interesul pentru menținerea păcii, un rol conform cu vocația sa. Noua sa atitudine viza și revizuirea politicii față de țările din est (p. 45).

Evoluția raporturilor franco-americane, cu momentele lor de apropiere și depărtare, este surprinsă în capitolele II, III și IV. Problema securității Franței, a programului său național de înarmare, discuțiile legate de menținerea Comandamentului N.A.T.O. pe teritoriul francez, proiectele de „colaborare” economică între Piața comună și S.U.A. etc. au dominat convorbirile, de multe ori la cel mai înalt nivel, dintre cei doi „parteneri”.

Prezența Comandamentului N.A.T.O. pe teritoriul francez făcea ca Republica „să renunțe în largă măsură la stăpânirea propriei sale politici” și „altera bazele însăși ale suveranității sale naționale”. Acestea au fost motivele pentru care guvernul francez a cerut marea sediului Comandamentului Pactului Nord Atlantic de pe teritoriul său, instaurarea independenței și a suveranității nefiind „nici impertinență, nici nesocotință, ci o mișcare de destindere în relațiile cu estul” (p. 78). Noi complicații au cunoscut relațiile franco-americane în timpul escaladării de către guvernul S.U.A. a războiului în peninsula Indochina, sau în momentul recunoașterii de către Franța a singurului guvern legal al Chinei, acela de la Pekin (Franța a fost prima mare putere occidentală care a recunoscut R. P. Chineză). Guvernul de la Paris, în mai multe rânduri „a arătat că „singur poporul sud-vietnamez putea să-și definească calea începând din momentul în care va fi lăsat să o facă, considerînd că „o soluționare militară era exclusă” (p. 130). Relațiile franco-americane au intrat într-o nouă fază, în momentul venirii la Casa Albă a lui Richard Nixon, dialogul reluîndu-se după ani de criză.

Capitolul V este consacrat relațiilor cu Uniunea Sovietică, iar următorul raporturilor cu țările din răsăritul Europei. Maurice Couve de Murville scrie că anul 1964 a fost „anul dezghețului, adică începutul normalizării, inițiativele venind din partea Estului” (p. 198). Găsim totodată mai multe referiri la politica externă a României, aprecieri favorabile la adresa conducătorilor români. România afirma „dorința sa de independență națională”, de colaborare cu toate țările lumii, indiferent de orînduirea lor social-economică și politică, pe baza neamestecului în treburile interne, a respectării integrității teritoriale, a egalității și avantajului reciproc — singurele principii în stare să contribuie la întronarea în lume a păcii și a destinderii internaționale. În acest context este amintită vizita făcută la Paris de primul ministru Ion Gheorghe Maurer, convorbirile fructuoase avute de acesta cu generalul De Gaulle și cu premierul Georges Pompidou. Maurice Couve de Murville evidențiază dorința guvernului român de a multiplica, pe plan economic și cultural, schimburile cu țara sa, care au fost primite cu simpatie de poporul și guvernul francez. Primele rezultate ale acestor contacte au fost concretizate prin încheierea unui acord comercial, care făcea ca schimburile economice dintre cele două state să se dubleze (p. 203). Oaspete al țării noastre, Maurice Couve de Murville a fost impresionat de realizările obținute pe plan industrial de poporul român (p. 214). În convorbirile avute cu șeful statului și cu primul ministru român s-au evidențiat posibilitățile de dezvoltare a relațiilor tradiționale dintre cele două state, conducătorii români pronunțându-se pentru „respectarea tuturor alianțelor și prietenilor” și afirmînd „voința lor de independență și speranța într-o desființare a blocurilor” (p. 214). După ce a vizitat Uniunea Sovietică și Polonia, în mai 1968, generalul De Gaulle a sosit la București. Autorul vorbește de primirea entuziastă făcută de poporul român generalului De Gaulle, concordanța de vederi cu conducătorii români a căror primă griji „era de a afirma personalitatea României, prin menținerea regimului social-politic”. La București „se confundau amicitia istorică și sentimentul național, într-un fel de inteligență elementară și instructivă a solidarității care unește cele două popoare pe baza ideilor de independență, de pace și de înțelegere ge-

nerală în serviciul unela sau alteia". Politica de destindere apărea ca singura perspectivă deschisă evoluției problemelor europene, Franța găsiind în est răspunsul necesar; destinderea trebuia să conducă nu la consolidarea unei hegemonii a celor mari, ci să permită la toți să se înțeleagă și să reglementeze problemele prin acordul tuturor interesatilor. Dialogul deschis între Franța și țările din estul Europei (în speță România), cooperarea economică și culturală, erau un exemplu de relații între state cu sisteme social-politice diferite.

Raporturile cu statul vestgerman „subiect capital al politicii externe franceze”, problemele Pieței Comune și ale Europei (uniunea politică), chestiunea Marii Britanii, Franța în lume, sînt analizate în următoarele cinci capitole. Idei interesante ca aceea după care Europa trebuia să se afirme independent de S.U.A. și sub propria sa responsabilitate, libertatea și demnitatea națiunilor, independența nu este necunoașterea realităților, dau o notă aparte unei cărți scrise într-un stil caracteristic spiritului francez. Remarcabile sînt o serie de portrete pe care Murville le face unor personalități cu care a venit în contact în cei 11 ani de activitate diplomatică.

Adevărata politică începe prin a discerne realitățile, cartea fiind un bma-giu involuntar adus aceluia care o incarna, generalul De Gaulle.

Politica externă, ținînd cont de realitățile lumii contemporane, în care rațiunea trebuie să domine, ar putea „permite să ne găsim unii pe alții”. Epoca noastră, în care există state mari, mijlocii, mici și foarte mici poate și trebuie să fie dominată de ideea colaborării. Colonialismul, războaiele imperialiste, politica de dictat nu-și mai găsesc locul într-o lume în care forțele păcii, antiimperialiste devin tot mai numerose. Cartea fostului ministru de externe francez este și un moment de reflecție la ceea ce ar putea însemna în condițiile actuale un război atomic, *dialogul constructiv* fiind singurul în stare să permită statelor lumii să se regăsească.

Valeriu Florin Dobrinescu

ISTORIA ROMÂNIEI

CONSTATIN PREDĂ, *Monedele geto-dacilor*, București, Ed. Acad., 1973, 485 p. + 80 pl.

Monografia intitulată astfel are menirea de a aduna și interpreta toate descoperirile monetare de pînă acum și mai ales de a trage concluziile pe care acestea le îngăduie. În acest scop au fost adunate, pentru prima dată, toate descoperirile monetare din colecțiile de stat și particulare, din țară și din străinătate, precum și întreaga bibliografie.

Cunoscut atît prin preocupările anterioare referitoare la problema trecerii societății geto-dacice de la prima la cea de a doua epocă a fierului, cît mai ales prin numeroasele contribuții în domeniul numismatic, autorul face de data aceasta o prezentare a întregii istorii economice și politice a populației geto-dacice pînă la constituirea statului dac al lui Burebista.

Ocupîndu-se de o perioadă în care au avut loc profunde prefaceri interne, cînd populația geto-dacică ajunsese la un nou stadiu de dezvoltare social-economică și politică, cînd forțele de producție fac posibilă înregistrarea unor noi progrese în toate domeniile de activitate, C. Preda urmărește procesul de folosire a monedei ca mijlocitor în relațiile de schimb și ca simbol al unei organizări politice superioare.

O atenție deosebită acordă autorul izvoarelor scrise, din a căror analiză reiese tendința de unificare și întărire a triburilor getice, ceea ce a determinat îngrijorarea unor state ca Macedonia și Tracia care au purtat campanii de reprimare sau intimidare a geților. Informațiile arheologice mult mai bogate, necesare documentării tezilor reieșite din izvoarele literare, formează obiectul capitolului, privind *condițiile economice și social politice ale apariției monedei la geto-daci*.

Datele arheologice, privind perioada de timp cuprinsă între sfîrșitul secolului al V-lea și mijlocul secolului al IV-lea î.e.n., ilustrează o etapă nouă su-

perioară, când în nordul Dunării se întrevăd începuturile utilizării, deocamdată pe scară redusă, a roții olarului. Acest fenomen ce se va extinde în a doua jumătate a secolului al IV-lea și primele decenii ale secolului al III-lea î.e.n., interval considerat de autor drept a doua perioadă de evoluție, cunoaște o continuitate și o legătură firească. Straturile cu locuire intensă din așezările de la Zimnicea și Poiana, datate cu monede de bronz de la Filip al II-lea și Alexandru cel Mare și respectiv cu drahme emise de Histria și fragmente ceramice grecești, oglindesc starea generală de schimbări și transformări interne care tinde spre o orînduire nouă, superioară. În afară de aceste așezări mai sînt enumerate și alte descoperiri din Muntenia și Moldova, care arată că monedele grecești și macedonene s-au răspîndit relativ uniform în mediul autohton geto-dacic. Această răspîndire demonstrează că populația geto-dacică producea pentru schimb fiind în măsură să treacă imediat și la schimbul monetar. Astfel, sporul de produse, stimulată de circulația monetară, impune un nou mijloc de schimb și acesta va fi moneda locală, în cantitate mai mare, menită să rezolve dificultățile ivite în circulația mărfurilor.

În cadrul prezentării imitațiilor realizate de geto-daci după monedele care au circulat în Dacia în vremea respectivă, autorul a realizat o clasificare a monedelor geto-dacilor pe perioade cronologice și în cadrul acestora pe tipuri regionale.

În funcție de evoluția stilului și felul cum se grupează diferite categorii monetare s-au putut stabili în cadrul monetăriei geto-dacice o fază de început și două etape principale de dezvoltare.

Așa cum autorul a susținut și în alte studii (Dacia, NS, X, 1966 și Studii clasice, XI, 1969) primele imitații de tip Filip al II-lea au început să fie bătute de geții din zona Dunării, către sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.e.n.. În susținerea acestei concluzii, deosebit de prețioasă este descoperirea tezaurului monetar de la Scărișoara (Ilfov) care cuprinde drahme emise de orașul Histria (mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.) și imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea, într-o oarecare măsură, sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n., ca dată de început a imitațiilor dacice a fost susținută și de E. A. Bielz, R. Forrer și Constantin Moisil. C. Preda aduce în plus multe precizări asupra fiecărei descoperiri în parte ținînd cont de aria de răspîndire a primelor imitații și de inițiatorii acestui proces care nu puteau fi decît traco-geții.

După invazia celtilor în Balcani, au loc unele modificări pe plan etnic și cultural în aceste regiuni, care aduc după sine și schimbări în domeniul numismatic. Celții preiau inițiativa dezvoltînd o nouă monetărie în toate regiunile pe care le-au ocupat. În acest moment, mijlocul secolului al III-lea î.e.n. plasează C. Preda *prima fază principală de dezvoltare a monetăriei geto-dacice*, cînd iau naștere anumite tipuri monetare cu serii de emisiuni și o întreagă gamă de variante. El a observat că cele mai de seamă descoperiri se găsesc în preajma Munților Apusenii sau în zona de dealuri subcarpatice unde au existat probabil și zăcăminte de argint. O inter pătrundere observată între diferitele tipuri monetare indică și existența unor raporturi de schimb. Numărul monedelor sporește iar circulația lor începe să se contureze din ce în ce mai precis. Imitațiile de tip Rasa, Banat, Pruncu-Jiblea, Tulghies, Ramna, Criciova, Crișeni, Huși-Vovriști, Larissa etc. nu sînt intru totul contemporane, cele mai multe fiind emise în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al III-lea î.e.n., datore care se apropie de formulările lui V. Părvan și C. Diacoviciu, și pînă la mijlocul secolului al II-lea î.e.n. cînd începe cea de a doua fază principală a monetăriei lor din Dacia.

În cadrul acestei faze pe care autorul o datează cu precizie din a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. și pînă în primele circa trei decenii ale secolului I î.e.n., s-au grupat emisiunile de tip Dumbăveni, Medieșu Aurit, Cladovo-Saschiz, Petelea, Rădulești-Hunedoara, Aiud-Cugir, Chereluş-Feniş, Virteju-București, Adîncata, Inocești-Răcoasa.

Problema sfîrșitului monetăriei locale în Dacia, care au emis imitații de tip greco-macedonean, a preocupat în mod deosebit pe specialiști. C. Preda, analizînd critic toate ipotezele emise și ținînd seama de cercetările și descoper-

ririle arheologice și numismatice, aduce precizări noi și deosebit de importante. El observă că în cetățile dacice din Munții Orăștiei sau în tezaurile de obiecte de argint dacice din a doua jumătate a secolului I î.e.n. n-au apărut niciodată monede geto-dacice. Trage astfel concluzia că odată cu perioada când Dacia condusă de Burebista cunoaște una din cele mai importante faze de dezvoltare, avînd loc acum și unificarea triburilor și uniunilor de triburi geto-dacice, apare necesitatea unei monede unice, care a fost copia fidelă a denarului republican roman.

Un spațiu întins dedică autorul unor *considerații generale* de ordin numismatic și cronologic, ocupîndu-se în amănunt de prototipurile care au stat la baza emisiunilor analizate, metalul folosit la emiterea lor, tehnica monetară, nominal și modul precum și simboluri, sigle, monograme și contramărci. De asemenea, pentru fiecare tip monetar în parte, a încercat să fixeze anumite limite cronologice fără să neglijeze părerile tuturor numismatilor din țară și din străinătate. Într-un capitol special rezervat cronologiei, analizează toate opiniile specialiștilor, care sînt destul de diferite atît în ceea ce privește începutul cit și sfîrșitul monedei geto-dacice. C. Preda își orientează datele sale în funcție de rezultatele la zi ale descoperirilor arheologice și numismatice ajungînd la formulări care-l apropie de cele ale lui V. Pârvan și C. Dalcoviciu, cu deosebirea că el distinge și faza începuturilor sporadice a imitațiilor de tip Filip al II-lea din spațiul balcanico-danubian, pe care savanții amintiți n-au crezut-o posibilă.

Un capitol pe care îl considerăm deosebit de important se referă la *tipurile monetare și triburile din Dacia în secolele III—I î.e.n.* precum și originea lor etnică. În prezentarea fiecărui tip monetar în parte s-a afirmat că emisiunile respective au un caracter tribal și pot fi puse în legătură cu conducerea tribală sau unional tribală. Perioada de început, care corespunde cu prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n. nu poate avea un anumit centru de emitere precizat întrucît monedele descoperite sînt dispersate pe arii foarte întinse. Cit privește însă prima fază principală a monetăriei din Dacia, tipurile respective avînd aria mai mult sau mai puțin limitată, se poate afirma că în a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n. existau cîteva centre monetare între care au avut loc relații culturale și schimburi comerciale directe, permanente și probabil înrudi etnice. Așa de exemplu se poate afirma despre centrele din Banat, nordul și nord-vestul Transilvaniei și zona dealurilor subcarpatice ale Olteniei. Legături de aceeași natură au putut să existe și între triburile din regiunile amintite cu populația învecinată din vest, dintre Tisa și Dunărea de Mijloc.

La întrebarea firească asupra etnicului populației care a emis aceste monede, majoritatea numismaților români au interpretat ca *geto-dacice* toate imitațiile de tip greco-macedonean descoperite pe teritoriul României.

Numismatul austriac K. Pink, ale cărui teze au fost preluate de majoritatea numismaților străini, consideră că monedele descoperite în Banat și Transilvania sînt în totalitate emise de celti. C. Preda, ținînd seama de stadiul de dezvoltare social-economică și politică a populației geto-dacice din această vreme și cadrul istoric și geografic în care se plasează toate aceste manifestări, fixează cîteva criterii în atribuirea etnică a principalelor tipuri monetare. Astfel el observă că înainte de stabilirea celtilor în Dacia intramontană, în această regiune dacii n-au putut dezvolta o monetărie proprie, ei avînd o cultură și o viață caracteristică primei epoci a fierului. De la mijlocul secolului al III-lea î.e.n. datează toate descoperirile monetare din Transilvania imitate după monede originale de la Filip al II-lea și mai ales de la Alexandru cel Mare. Autorul constată că influența grecească la aceste monede se exercită dinspre sud-vest și rolul de vehiculat al acestei influențe revine fără îndoială celtilor care, în urma dezastrului de la Delphi din 278 î.e.n. au trecut în nordul Dunării, unde se constată că apar cele mai vechi și mai bogate serii de monede din lumea celtică.

Aria de răspîndire a tipurilor monetare din prima fază se suprapune cu zonele unde s-au descoperit numeroase urme celtice, ca nord-vestul Transilvaniei și mai puțin în nordul Olteniei și Centrul Moldovei. Reținem observația că în regiunile unde celtii nu au pătruns (sudul Moldovei, sudul Transilvaniei etc.) o monetărie puternică se dezvoltă abia începînd cu mijlocul secolului

al II-*ea* î.e.n., perioadă de decădere a celților și dezvoltare economică a triburilor geto-dacice. Simbolurile tipic celtice, folosite de aceștia și în general în arta decorativă (porcul mistreț, pasăre, roata, cercul cu punct la mijloc, spirala simplă etc.) precum și contramărcile care redau de asemeni tipuri de ornamente celtice, se întâlnesc numai pe emisiunile monetare din prima fază de dezvoltare ca tipurile Tulghieș-Mîreșu Mare, Silindia, Chișinău-Criș și Huși-Vovriești. Cît privește tipul monetar Huși-Vovriești despre care C. Preda a formulat anterior ipoteza că ar aparține unei formațiuni politice tribale geto-dacice, pe baza unor date istorice și arheologice mai concludente și datorită analogiilor cu multe descoperiri din vest și nord-vest, revine și afirmă că monedele de acest tip au fost aduse de triburile celto-bastarne stabilite în Podișul Central Moldovenesc la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. Ele apar odată cu venirea bastarnilor și dispar odată cu decăderea lor.

Deși în această perioadă de timp abundă emisiunile celtice, s-a căutat să se distingă și tipurile monetare ce se pot atribui daco-geților, adică acele monede care nu au nici un semn caracteristic celtic, care au reliefurile mai puțin înalte și nu sînt încărcate cu diferite simboluri.

Elementele specifice emisiunilor dacice din prima fază de dezvoltare se transmit la tipurile din faza a doua. Continuitatea aceasta reiese cu deosebită claritate la monedele din tezaurele de la Adîncata și Vîrteju București, care au avut ca model monedele de tip Prundul-Bîrgăului-Jiblea, și care demonstrează legătura stilistică și desfășurarea gradată de la un tip la altul atît pentru avers cît și pentru revers. Autorul mai distinge și alte tipuri monetare situate cronologic către mijlocul secolului al II-lea î.e.n., ca de exemplu imitațiile de tip Medieșu Aurit, care conțin elemente de stil dacice și care fac legătura de la o fază la alta în zona intramontană a Daciei.

Cît privește spațiul dintre Olt, Dunăre și Carpați, descoperirile cu caracter celtic nu sînt numeroase și reprezentative ca cele de peste Carpați, ceea ce îl determină pe C. Preda să presupună că celții n-au ajuns să se impună aici pe plan politic și nici economic.

Analizînd emisiunile din a doua etapă principală, caracterizată prin tipuri monetare noi, autorul scoate în evidență legăturile stilistice dintre cele două faze și o continuitate a elementelor tehnico-artistice, ca rezultat al permanenței și al unei activități monetare continue a triburilor geto-dacice. El observă că în zonele unde în prima etapă, atelierele monetare erau foarte active, acestea dispar complet după mijlocul secolului al II-lea î.e.n. Centrele monetare principale se deplasează acum spre centrul Munteniei (tipul Vîrteju-București) și sudul Moldovei (tipul Dumbrăveni). Prezența acestor ateliere monetare ca și descoperirile arheologice din aceste regiuni, demonstrează că uniunea de triburi getice ajunsese la un nivel înalt de dezvoltare și la o organizare politică superioară fiind condusă de un șef cu titlul de basileu.

În ultima parte a concluziilor sale autorul încearcă localizarea triburilor celtice și geto-dacice din toate zonele Daciei în secolele III—I î.e.n., corelînd descoperirile numismatice cu cele arheologice completînd astfel localizările mai vechi realizate de V. Părvan după datele arheologice și informațiile lui Ptolemeu.

Pentru a se realiza o imagine a întregii activități monetare de pe cuprinsul Daciei pînă la cucerirea ei de către romani autorul a rezervat cîte un scurt capitol emisiunilor de tip roman-republican (Tilișca), monede de aur de tip Koson și cele din Dobrogea de tip Moskon.

Întrîntele cu aria de răspîndire a fiecărui tip monetar în parte precum și cele 80 de planșe cu material ilustrativ contribuie la realizarea unei imagini de ansamblu asupra monetăriei din Dacia.

Pentru stadiul actual al cercetărilor, lucrarea monografică a lui C. Preda reprezintă nu numai un mijloc de informare asupra monedelor geto-dacice ci și un studiu aprofundat a unei categorii de „documente” prin care se aduce o substanțială contribuție științifică la cunoașterea istoriei geto-dacilor

Silvia Teodor

I. I. RUSSU, *Dacia și Pannonia inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, Ed. Acad., 1973, 123 p. + 21 figuri.

Cartea are următorul cuprins: Prefață p. 9—10. I — Descoperiri arheologice și epigrafice la Gherla în a. 1960—1961; diploma militară din a. 133, p. 11—14. II — Diplomele militare romane p. 14—18. III 1 — Diploma militară din anul 123 p. 63—67. VII 1 — *Ala Brit(t)onum C(ivium) R(omanorum)* p. 67—70. VII 2 — Trupele auxiliare p. 32—35. IV 1 — *Quintus Marcus Turbo* p. 36—41. IV 2 — Planul împăratului Hadrianus de evacuare a Daciei la 117/118 p. 47—52. IV 3 — Consolidarea ordinii provinciale p. 52—56. V 1 — *Dacia Porolissensis* p. 56—61. V 2 — Guvernatorul-comandant p. 62—63. VI — Consulii decretului din a. 123 p. 63—67. VII 1 — *Ala Brit(t)onum C(ivium) R(omanorum)* p. 67—70. VII 2 — *Marcus Minicius Marcellinus praefectus* p. 70—71. VII 3 — Ostașul veteran și familia sa p. 71—78. VII 4 — *Pannoni illyri și celti* p. 78—81. Anexe. 1 Diplomă dată de Ulpius Traianus pentru Dacia (Superior?) p. 83—90. II Diplomă pentru Dacia Porolissensis (CIL, XVI, 110) p. 90—99. III Diplomele militare ale Daciei romane p. 99—102. IV Diploma pentru provincia Moesia Superior (a. 99) p. 102—109. Abrevieri bibliografice p. 111—112. Indices p. 113—123.

În anul 1971, luna octombrie, s-a descoperit, în interiorul castrului roman de la Gherla, un important document epigrafic, al cărui text poate fi considerat o adevărată pagină de istorie a Daciei în anii celui de al doilea deceniu de existență a acestei provincii. Este vorba de un fragment al unei diplome militare, din care s-a păstrat numai prima placă de bronz (125×104 mm), adică prima pagină externă (*tabella prior extrinsecus*) și prima pagină internă (*tabella prior intus*), dar și aceasta cu ambele texte numai în parte păstrate. Din cele două pagini ale diplomei, s-a putut citi și completa, într-o măsură satisfăcătoare, cea mai mare parte a textului lipsindu-ne numai textul cu numele martorilor (*testatores*).

Textul diplomei începe cu numele împăratului Hadrian, care acordă cetățenia romană soldaților din două unități militare auxiliare de cavalerie (*alae*), soldaților unei unități auxiliare de infanterie (*cohors*) din armata Daciei Porolissensis și soldaților unei unități auxiliare de cavalerie (*ala*) din armata Pannoniei inferior. În continuare se spune, că soldații, în urma unui serviciu militar de 25 de ani, și mai mult chiar, sînt eliberați din armată și beneficiază de dreptul de căsătorie. Diploma poartă data de 10 aug. 123 și a fost emisă pentru soldatul cavalier *Glavus*, fiul lui *Navatus*, originar din orașul *Sirmium*, din provincia Pannonia inferior. Acesta este pe scurt conținutul diplomei.

Documentul menționează cea mai veche atestare a Daciei Porolissensis, la 10 aug. 123 și deci împărțirea Daciei în Dacia Inferior, Superior și Porolissensis exista la această dată. Înainte de descoperirea acestei diplome, se știa că la 2 iulie 133 exista Dacia Porolissensis, desprinsă din regiunile septentrionale ale Daciei Superior. Noua diplomă, descoperită la Gherla, avansează această desprindere cu încă zece ani.

O a doua importanță a diplomei constă în enumerarea unităților militare auxiliare, existente în Dacia Porolissensis la data emiterii documentului: *ala II Pannoniorum (veterana)*, *ala I Brittonum c(ivium) R(omanorum)*, *cohors I Britannica (milliaria)* din armata Daciei Porolissensis și *ala I Britannica (scris și Brittonum) c(ivium) R(omanorum)*, care era însă *milliaria*, din armata Pannoniei inferior.

A treia importanță constă din menționarea, că soldații, din unitățile de mai sus, au fost eliberați din armată (*dimissis honesta missione*) de către Q. Marcus Turbo, cunoscut guvernator al Daciei și al Pannoniei inferior în primii ani de domnie ai împăratului Hadrian.

A patra importanță informație, inedită, constă în indicarea numelui procuratorului presidial, care stătea în fruntea Daciei Porolissensis la data emiterii diplomei. Din păcate însă, numele acestuia, „TAVIO (sau T. AVLO ? IVLIO ?) GRAPO“, nu poate fi dedus cu absolută certitudine (p. 62) și încă nu se cunoaște un nume asemănător printre procuratorii de rang ecvestru.

Cea de a cincea informație, deosebit de prețioasă pentru istoria imperiului roman în timpul domniei lui Hadrian, este menționarea celor doi consuli *suffecti*, T. Salvius Rufinus Minicius Opimianus și Cn. Sentius Aburianus, ambii în funcție la 10 aug. 123, neatestați de alte izvoare.

Cea de a șasea importantă informație stă în legătură cu istoria militară romană, prin menționarea lui M. Minicius Marcellinus, comandantul (*praefectus equitum*) unității *ala I Brit(t)on(um) c(ivium) R(omanorum)*, la 10 aug. 123 sau, mult mai probabil, anterior acestei date (p. 32).

Ca o ultimă importantă este menționarea numelui posesorului diplomei, *Glavus*, fiul lui *Navatus*, originar din localitatea Sirmium, fost soldat cavaler (*ex gregale*) în *ala I Brittonum c(ivium) R(omanorum)*, care beneficiază de *civitas Romana*, de *ius conubii* și de *honestia missio*, la care se adăugă numele soției sale (*uxori eius*), *Iubena*, fiica lui *Bellagentus*, din neamul craviscilor (*Eravisci*), populație celtică din Pannonia inferior.

În ce privește data emiterii diplomei, aceasta s-a putut face datorită r. 3 al textului, unde, în titulatura împăratului Hadrian, se specifică */tribunic(ia) potestat(e) VII*, ceea ce corespunde cu anul 123. Menționarea celor doi consuli *suffecti* nu este de folos pentru arătarea anului, ei nefiind cunoscuți pînă la publicarea acestui document (mai sus), în schimb, numele consulilor este precedat de *a(n)te d(iem) III Id(us) Aug(ustas)*, adică 10 august, după calendarul nostru. Titulatura */tribunic(ia) potestat(e) VII* este păstrată numai pe pagina a doua (*tabella prior intus*), unde nu întotdeauna textul este absolut corect (cf. p. 17), așa cum, cu rare excepții, se făcea pe prima pagină (*tabella prior extrinsecus*), din care însă, primele rînduri nu s-au păstrat. Sau din textul a. trei diplome militare, se vede, că pe pagina interioară, titulatura împăratului poate fi eronat scrisă: astfel *tribunicia potestas XVIII* în loc de *XVII* (CIL, XVI, 133); *tribunicia potestas III* în loc de *III* (CIL, XVI, 142); *imperator VII* în loc de *VIII* (CIL, XVI, 128). De altfel, autorul admite, că în *tribunic(ia) potestat(e) VII* „cifra este clară. Dacă nu cumva va fi fost totuși vreo confuzie a unui gravor la Roma, ori a vreunui scrib-secretar în biroul comandamentului suprem“ (p. 31–32). Pînă la descoperirea unui document cu anul de consulat al celor doi *suffecti*, planează deci incertitudinea, dacă diploma a fost emisă în anul 123 sau, dacă nu cumva, cu cel puțin un an înainte, deși pentru anul 122 se cunoște patru consuli *suffecti* (A. Degrassi, *I Fasti Consolari*, Roma 1952, p. 36).

Unitățile militare din diplomă sînt cunoscute din documentele anterioare datei de 10 aug. 123, cu excepția unității *ala I Brit(t)on(um) c(ivium) R(omanorum)*, singura care nu pune în fața anumitor probleme. După Prof. I. I. Russu, unitatea este identică cu *ala I Britannica c(ivium) R(omanorum)*, atestată în Dacia la 2 iul. 110 (CIL, XVI, 163). Sau aceasta din urmă, în diploma din 2 iul. 110, este scrisă prin (ALA) I BRITANNICA C R, care este la fel atestată tot în Dacia la 17 febr. 110, scrisă însă (ala) I BRITANNICA (*milliaria*) C R (CIL, XVI, 57). Mai curînd ar fi deci de admis, că în cele două diplome din anul 110, figurează aceeași unitate, unde însă scribul în diploma din 2 iul. a omis semnul α pentru *milliaria*, ceea ce nu este un fapt izolat în redactarea diplomelor militare. Chiar în diploma de la Gherla, tot pentru această unitate, scribul a omis semnul α , care indică *milliaria* (p. 35). În diploma noastră, unitatea în cauză apare însă în grafia (ala) I BRIT— — — și ALAE BRITON C R. Este adevărat, că privind etnicul pentru numele unităților auxiliare, nu rareori se face confuzia între *Brittonum*, *Britannorum* și *Brünnica*. Tocmai în această diplomă, ultima unitate, cea din Pannonia inferior, este scrisă odată BRITANN (adică *Britannica*), a doua oară BRITTON (adică *Brittonum*), deși numele corect era *Britannica*. Ar exista deci posibilitatea, ca în diplomă să fi fost *ala I Brittonum c. R.*, care la 10 aug. 123 era în Dacia Porolissensis și deosebită de *ala I Britannica (milliaria) c. R.*, care la 17 febr. și la 2 iul. 110 se găsea în Dacia (CIL, XVI, 57, 163) și apoi la 10 aug. 123 în Pannonia inferior (dipl. de la Gherla), de unde, de altfel, anterior acestei date, venise în Dacia, pentru a participa la cele două războaie de cucerire (anii 101–102, 105–106).

În cazul că *ala I Brittonum* c. R., din această cea de a doua diplomă de la Gherla (prima din 133), este deosebită de *ala I Britannica (milliaria)* c.R. din 2 iul. 110, atunci aici ar fi prima ei atestare, nefiind cunoscută din altă parte. În mod sigur că vine în Dacia din Pannonia (inferior, probabil) — de îndată ce soldatul Glavus este originar din Sirmium și soția lui este o eraviscă — și tot în Pannonia inferior se va întoarce, cunoscută aici începînd cu diplomele din anul 139 (CIL, XVI, 112, 113, 175, 179).

Distincția de *(civium) R(omanorum)*, după Prof. I. I. Russu, „a fost primită foarte probabil în cursul războaielor contra geto-dacilor sub Traianus“ (p. 34), dar, pînă în prezent, nu avem nici o certificare pentru participarea acestei *ala* la cele două războaie, cum avem pentru *ala II Pannoniorum (veterana)*, *ala I Britannica (miliaria)* c.R. și coh. *I Britannica (milliaria)* c.R. (CIL, XVI, 54, 57, 103), așa încît, s-ar putea ca *civitas Romana* să o fi obținut cu prilejul războaielor de la începutul domniei lui Hadrian și, tot cu același prilej, temporara prezență a ei în nordul Daciei, probabil în castrul de la Gherla.

Guvernatorul, care „a dispus și patronat actul solemn de lăsare la vatră (*honesta missio*)“ a soldaților din unitățile Daciei și Pannoniei inferioare, este Q. Marcius Turbo (p. 36), cunoscut ca fiind în fruntea celor două provincii pe la începutul domniei lui Hadrian. După Prof. I. I. Russu, cele două provincii, temporar reunite, au fost sub guvernarea lui Q. Marcius Turbo în anii „(?)117—118—119(?)“, care îi succede lui C. Iulius Quadratus Bassus în Dacia. Acesta din urmă ar fi guvernat Dacia „în ultimul an (117) al domniei lui Traianus... care a căzut foarte probabil pe cîmpul de onoare (sau în cursul vreunei campanii?), combătînd pe sarmați în anul 117/118, ori poate mai precis la sfîrșitul anului 117“ (p. 37). Față de această veche cronologie a guvernatorilor din Dacia, Ch. Habicht, *Die Inschriften des Asklepeions, in Altertümer von Pergamon*, VIII, 3, Berlin, 1969, p. 43—53, nr. 21, studiînd din nou inscripția de la Pergam (*Ann. Ep.*, 1934, 176), ajunge la concluzia, că acest C. Iulius Quadratus Bassus guvernează Dacia în anii 117—118, iar Q. Marcius Turbo ajunge la conducerea Daciei deabia în 118 (cf. A. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus*, Budapesta, 1968, p. 46—48 și W. Eck, *Senatoren von Vespasian bis Hadrian*, München, 1970, p. 184—187), continuînd războiul început sub predecesorul său. Ceea ce devine însă curios în această diplomă, este faptul că la 10 aug. 123, la guvernarea Daciei nu se mai găsea Q. Marcius Turbo, ci Cn. Iulius Severus. Această anomalie este explicată de autor în sensul, că soldații celor trei unități auxiliare ale Daciei Porolissensis au primit *honesta missio* „în 118/119“, dar diploma a fost emisă deabia „la 10 aug. 123“ (p. 59) și aceasta este singura explicație ce se poate da.

O atenție deosebită merită capitolul în legătură cu apariția Daciei Porolissensis (p. 56 și urm.). Părerile mai vechi, pînă în anul 1961, era că Dacia Porolissensis a apărut „între 8 iulie 158 și 27 sept. 159“ (A. v. Premerstein, *Wiener Franos*, 1909, p. 256 și urm.) sau „8 iulie — 27 sept. 158“ (A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 32—34). Odată însă cu descoperirea primei diplome de la Gherla (*Ann. Ep.*, 1962, 255), s-a văzut că în anul 133 exista Dacia Porolissensis, desprinsă din partea de nord a Daciei Superior. Autorul insistă însă asupra părerii lui E. Ritterling, care încă în 1924, „afirma categoric, că organizarea Daciei Porolissensis era anterioară anului 157 și chiar a anului 150, fără să dispună de vreo probă epigrafică în afară de... intuiția sa științifică, ce s-a dovedit în două etape (cu cele două diplome gherlene)“ (p. 57—58, cu sublinierea noastră). După noi însă, E. Ritterling a ajuns la concluzia existenței Daciei Porolissensis la 157 nu prin „intuiția sa științifică“ ci mai curînd printr-o „probă epigrafică“, ce exista. În articolul lui E. Ritterling, *RE*, XII, 1295 (pe care autorul îl citează și din care reproduce textual la p. 57 nota 54), acesta, vorbind despre organizarea Daciei Porolissensis, printre altele preciza „sicher vor dem J. 157, wahrscheinlich noch vor dem J. 150“. Această afirmație nu este însă o „intuiție“, o clar-viziune am zice noi, ci ea se bazează pe un cunoscut text epigrafic, descoperit cu mulți ani înainte, chiar în localitatea Porolissum. Este vorba de inscripția lui Tib. Claudius Quintilianus, *procurator*, în care se

spune, că împăratul Antoninus Pius construiește din nou amfiteatrul în anul 157 (CIL, III, 836). A. Stein, *op. cit.*, p. 29, menținându-se la părerea, potrivit căreia Dacia Porolissensis nu este mai veche de 8 iul. — 27 sept. 158, considera că procuratorul Tib. Claudius Quintilianus, prezent la Porolissum la 157 în vederea inaugurării amfiteatrului, nu poate fi decât un procurator financiar, „da damals noch nicht die Provinz Dacia Porolissensis bestand, kann es sich nur um einen Procurator der Provinz Dacia superior handeln“. Dar E. Ritterling a interpretat mult mai just această inscripție, considerind că Tib. Claudius Quintilianus, prezent la Porolissum, este de fapt procuratorul Daciei Porolissensis. Aceasta era deci sursa epigrafică ce îl autoriza pe E. Ritterling să afirme, că la 157 exista Dacia Porolissensis și nu intuția sa. Deci după cuvintele „sicher vor dem J. 157“, ale lui E. Ritterling, fie că, acest mare învățat, din eroare a omis paranteza „(CIL, III, 836)“, fie că a intenționat să o scrie mai jos și nu a mai făcut-o, sau oricare ar fi explicația, această paranteză, cu indicarea izvorului epigrafic, a rămas în afara textului.

Totuși, într-o inscripție aflată la Palmyra, unde apare numele unui T. Aelius — — și care, datorită acestui nume de persoană, inscripția s-a datat în timpul lui Antoninus Pius (138—161), printre altele se menționează și ἐν Παρολί- [σσω τῆς ἀνωτέρας] Δακίας (Ann. Ep., 1947, 170), din care ar fi de înțeles că la data respectivă, localitatea Porolissum se găsea în Dacia superior (nu în Porolissensis), căci aceasta înseamnă ultimele cuvinte ale textului epigrafic grecesc. După Prof. I. I. Rusu, în cazul în care „datarea după criteriul antroponimic (numele T. Aelius — — —) în vremea lui Antoninus Pius este valabilă, înseamnă că această inscripție palmyreniană comite o confuzie, ori este totuși anterioară anului 123(?)“ (p. 60). Noi nu avem la îndemână revista Syria, XXII, 1941, unde la p. 231 H. Seyrig publică inscripția cu textul fragmentar de la Palmyra, probabil cu fotografie, pentru a ne da seama, dacă după lacună a fost PAC sau, dacă nu cumva, IAC? S-ar putea deci ca textul să fie completat mai curind prin ἐν Παρολί[σσω τῆς] ἐπαρχί[ας] Δακίας, adică simplu, provincia Dacia.

Comandantul unității ala I Brittonum c.R., după cum indică diploma, la 123 sau mai curind anterior (*praefuit*), la data când s-a primit *honesta missio* sau când a fost eliberată diploma, a fost M. Minicius Marcellinus, *praefectus*. După Prof. I. I. Rusu, „el poate fi identificat în cadrele armatei din Germania, anume un ofițer din legiunea XXII Primigenia «—M(arcus) Minicius M(arcus) fil(ius) Quir(ina tribu) Lindo Mar[cel]l[i]nus p(rimus) p(ilus) leg(ionis) ei[usdem]», CIL, XIII, 6679“ (p. 70). După autor, „nimic nu se opune“ pentru această identificare, dar, adăugăm noi, nu acesta era cursul de avansare al unui cavaler în cadrul celor *tres militiae equestres*; nu este ceva obișnuit ca un *primus pilus* de legiune să fie avansat la comanda unităților auxiliare, promovarea lor făcându-se tot în cadrul legiunilor (A.v. Domaszewski — B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*², Köln — Gratz, 1967, p. 116 și urm.). Rămîne deci, ca M. Minicius Marcellinus, *praefectus equitum*, comandant al unității de cavalerie din diploma de la Gherla, să fie considerat a fi deosebit de omonimul său *primus pilus* al leg. XXII Primigenia din armata Germaniei superior.

Soldatul veteran, beneficiarul decretului (a diplomei), *Glavus*, este bine documentat de autor ca avînd o origine illyrică, cu „antropomim tipic“ (p. 71), ca și patronimul *Navatus*, „nefiind însă exclus ca antropomimul să fi fost chiar comun celtic și illyr“ (p. 72). Soția lui *Glavus*, *Iubena*, după cum indică etnicul, era din neamul celtic al eraviscilor. Numele tatălui ei, *Bellagentus*, „pare a fi pînă acum și el un exemplu «unicum»“ în antroponimia celto-eraviscă (p. 73). Cu aceste antroponime se îmbogățește repertoriul onomastic al Daciei cu două nume illyrice (poate unul eventual celto-illyric) și cu două nume celtice. Fiind acum în domeniul onomastice, este cazul să amintim bine-venita rectificare a lui LVOMERCI, fiul lui Molacus, britton de neam, posesorul diplomei CIL, XVI, 110, în IVOMERCO (p. 90 și urm.), fie că citim *Ivomercus* fie *Iuomercus*.

Cu privire la căsătoriile soldaților auxiliilor romane, am dori să atragem atenția asupra unui fenomen cu totul aparte și care nu s-a făcut pînă la noi.

Din textul diplomelor militare (în număr de 22, după cum se indică în repertoriul de la p. 99—101) privind Dacia, pînă la anul 164, nu reiese atestarea de căsătorii a militarilor auxiliilor romane cu femei de origine dacică. Aceasta are o anumită semnificație și din care reiese situația socială inferioară a dacilor din provincie, față de situația privilegiată a celților, illyrilor sau a tracilor (moesiilor) din provinciile vecine.

Ar mai fi necesară remarcă asupra afirmației de la p. 35, că „menționarea în una și aceeași diplomă (decret, *constitutio*) a unor trupe auxiliare din două provincii (Dacia Porolissensis și Pannonia Inferior) este un lucru cu totul neobișnuit, rezultînd dintr-o situație cu totul excepțională: «legatio» — comanda militară unificată a lui Marcus Turbo asupra celor două provincii”. În mod evident că apariția unităților din două provincii, în diploma de la Gherla, se datorește și guvernării din partea aceleiași persoane a provinciilor unificate, dar, două provincii în aceeași diplomă, nu este, așa cum se afirmă, „un lucru cu totul neobișnuit”. Se cunoaște diploma din 20 sep. 82, cu unități din Germania și Moesia (CIL, XVI, 28) și alta de la 1 aug. 150, cu unități din Pannonia inferior și Pannonia superior (CIL, XVI, 99). După noi însă, menționarea unităților din două provincii în diploma de la Gherla mai curînd este în legătură cu o acțiune militară, iar în diploma de la 1 aug. 150, chiar se face precizarea, *cum essent in expedition(e) Mauretan(iae) Caesariensis(is)* (H. Nesselhauf, CIL, XVI, p. 90). Mai curînd deci, menționarea unităților din două provincii într-o singură diplomă este de pus în legătură nu atît cu persoana lui Q. Marcus Turbo, cît mai ales cu acțiunile militare coordonate din partea armatelor celor două provincii, împotriva iazygilor, care se găseau între Dacia și Pannonia inferior (harta din fig. 6).

Cu privire la diplomele Daciei, ne mai putem opri asupra afirmației, pe care o face autorul la p. 35, pentru lăsarea „la vatră” a soldaților din auxilia Daciei superior și Porolissensis, printre care se menționează și „formația de trupă etnică *Palmyreni sagittarii*”; dar unitățile etnice de *Palmyreni sagittarii* de fapt în diplome nu primeau *honesta missio*, adică lăsarea „la vatră”, ci numai *civitas* (CIL, XVI, 68; *Ann. Ep.*, 1958, 30 = 1959, 31; 1967, 395).

Monografia se încheie cu un capitol *Anexe* (p. 83 și urm.), unde se publică integral sau se fac importante rectificări, observații și completări pentru încă trei diplome descoperite mai recent sau mai de mult pe teritoriul Daciei.

În încheiere nu ne rămîne decît să aducem cele mai sincere mulțumiri Prof. I. I. Russu, pentru a ne fi pus la dispoziție această utilă monografie, privind istoria politică a Daciei și Pannoniei inferior la începutul domniei lui Hadrian. Lucrarea este scrisă cu mult simț critic, autorul luînd ca bază de informare stricta analiză a izvoarelor literare, epigrafice și arheologice și nu călăuzindu-se după false ipoteze sau logică fantezistă, așa cum se mai procedează încă. De multă utilitate este capitolul privind planul împăratului Hadrian de evacuare a Daciei în anii 117/118, unde se arată că într-adevăr a existat o asemenea tentativă și nu este o falsă sau tendențioasă informație a istoricului antic (p. 41 și urm.). La fel interesează capitolul despre războiul cu sarmații din anii 117/118 (p. 47 și urm.), în legătură cu care, una dintre cele mai de seamă contribuții este adusă de savanta analiză al textului diplomei militare de la Gherla, din anul 123.

Nicolae Gostar

Cîteva precizări în legătură cu o pretinsă contribuție științifică

Este de mult și bine cunoscută în arheologia românească valoarea științifică a vestigiilor aparținînd civilizației denumită de tip Dridu (secolele VIII—XI), pusă în directă legătură cu procesul de definitivare a formării poporului român. De aceea, publicarea corectă și exhaustivă a unor astfel de dovezi arheologice concrete și convingătoare trebuie, fără îndoială, socotită ca o contribuție reală la elucidarea unor aspecte ale procesului istoric menționat.

Înțelegînd însă într-un mod cu totul original noțiunea de contribuție științifică, unii prelinși specialiști ai unor astfel de probleme, ignorînd o însemnată parte din tot ce s-a realizat pînă acum, se străduiesc să prezinte, ca pentru întâia oară, unele „clarificări personale” cu privire la anumite aspecte privind civilizația de tip Dridu.

Astfel, recent, ultimul număr al publicației *Carpica*, editată de către Muzeul de istorie și artă din Bacău, apărut în 1974 (dar purtînd ca an de publicare 1972), ne oferă neplăcutul prilej de a lua nemijlocit contact cu cîteva din „realizările” unui asemenea „specialist”, valorificate dacă se poate spune așa, în articolul, pretențios intitulat, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret a Moldovei*, semnat de Ioan Mitrea.

Deoarece noi înșine ne-am ocupat, timp de aproape două decenii, de probleme privind civilizația de tip Dridu din întreaga Moldovă (incluzînd deci și regiunea dintre Carpați și Siret, pentru care I. Mitrea se consideră cel mai autorizat specialist), ne-am luat îngăduința de a analiza conținutul acestei lucrări, interesul nostru științific fiind evident justificat și de dorința firească de a constata noile contribuții, pe care le anunța, încă din titlu, articolul menționat.

Mărturisim însă că încă de la primele pagini, ne-am convins că autorul și-a întocmit lucrarea, în marea sa majoritate, pe baza materialelor descoperite, cercetate și publicate deja de către noi, în cîteva studii speciale și anume: *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei* apărut în „Studii și cercetări de istorie veche”, 19, 1968, 2, p. 227—275; *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele XI—X e.n.*, publicat în *Carpica*, vol. II, Bacău, 1969, p. 253—305 și *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI—XI e.n.*, apărut în „Studii și cercetări de istorie veche”, 21, 1970, 1, p. 97—126.

Compilația pe care I.M. ne-o prezintă drept „contribuție științifică” nu se rezumă numai la atât. Ignorînd normele elementare de întocmire a unei lucrări științifice originale, I.M. se face vinovat de însușirea celor mai multe dintre ideile și concluziile care stau la baza articolelor noastre amintite. De aceea, ne vine ușor să demonstrăm asupra cîtor pagini, din cele 16 cît conține „contribuția” sa, poate I.M. să-și revendice cu adevărat paternitatea.

Astfel, chiar de la fraza cu care își începe lucrarea, I.M. ne dovedește „stilul personal” și „originalitatea” metodei sale de lucru, dîndu-ne în felul acesta posibilitatea de a face comparații.

Iată cum își începe lucrarea I.M.:

„După cum se știe, în 1956, în arheologia românească a fost formulat conceptul de cultură Dridu. Pe baza unor minuțioase și multiple observații de ordin stratigrafic, tipologic și comparativ, prilejuate de rezultatele primelor sondaje făcute în așezarea de la Dridu în 1956, prof. I. Nestor a definit conceptul de cultură Dridu” (I.M. pagina 115).

Sursa de inspirație este ușor de aflat, cu toată abilitatea autorului de a schimba ordinea cuvintelor în frază, deoarece iată cum în 1968 începeam noi articolul publicat în SCIV:

„După cum se știe, conceptul de cultură Dridu a fost pentru prima oară formulat, încadrat cronologic și atribuit din punct de vedere etnic în 1956 de I. Nestor, pe baza unor minuțioase analize de ordin stratigrafic, tipologic și comparativ, care l-a încetățenit imediat și definitiv în literatura românească de specialitate” (D. Teodor SCIV, 1968, 2, p. 227).

Desigur, dacă cele două fraze citate mai sus ar mai putea să nu fie socotite de unii chiar *identice*, la fel ca și altele destul de numeroase și în același mod „personal” reproduse în restul articolului, în schimb I.M. nu scapă prilejul de a ne oferi, mai la fiecare pagină, cîte una sau două fraze, transcrise *aproape exact* după acelea din articolele noastre amintite.

Ne îngăduim să dăm comparativ cîteva exemple avînd astfel o bază concretă de a aprecia cum se cuvine munca de cercetare și mai ales „contribuțiile” lui I.M. în acest domeniu.

„Semnificativ este și faptul că în vreme ce populația din spațiul nord-dunărean folosește în epoca culturii Dridu în mod curent moneda bizantină, populația slavă fie ea din regiunile Europei Centrale sau Răsăritene întrebuințează cu predilecție dirhemul arab de argint”. (I.M. p. 123);

„Podeaua acestor locuințe, amenajată de obicei la orizontală nu era lutuită, ci numai puternic bătătorită”. (I.M. p. 119);

„Ceea ce se poate afirma încă din momentul de față este faptul că atît tipul de locuință cît și tipurile de vetre și cuptoare întîlnite în cadrul culturii Dridu... sînt de veche tradiție locală, ele întîlnindu-se frecvent în cuprinsul așezărilor din perioada prefeudală anterioară”. (I.M. p. 120);

„Fiind de regulă îngropate la o adîncime destul de mare, resturile funerare sînt mai greu de descoperit”. (I.M. p. 120)

„Diversele unelte descoperite în cadrul așezărilor ne atestă ca ocupație principală în această vreme agricultura, creșterea vitelor și practicarea unor meșteșuguri, ceea ce presupune o viață stabilă, sedentară” (I.M. p. 121);

„În etapa protodridu are loc o creștere substanțială a ceramicii lucrată cu roata în detrimentul ceramicii lucrată cu mina, mai ales a celei de factură slavă” (I.M., p. 129);

Evident, am putea continua cu astfel de exemple, dar ne oprim aici, considerînd că sînt suficiente pentru a da oricui dreptul de a se îndoi de „metodele” folosite de I.M. în investigațiile sale „științifice”. În această ordine de idei, ne putem pune însă întrebarea, care sînt atunci „contribuțiile științifice” pe care „specialistul” le anunța încă din titlul lucrării sale? Întrebarea aceasta este cît se poate de justificată, dacă pornim de la constatarea că aproape toate concluziile pe care I.M. le prezintă ca fiind ale sale, fuseseră deja publicate cu cîțiva ani mai înainte în studiile din care și-a însușit de altfel și frazele amintite mai sus, „vrednicul copist” băcîoan omițînd să arate (ca și în alte lucrări ale sale), unde și de către cine au fost formulate pentru prima oară.

Astfel, la pagina 125—127 și 128—130 ale lucrării sale I.M. stabilește, chipurile ca pentru întîia oară, o serie de etape de evoluție și mai multe categorii și tipuri ceramice aparținînd culturii Dridu dintre Carpați și Siret, ignorînd faptul că ele fuseseră deja stabilite, după cum foarte ușor se poate dovedi, consultînd lucrările noastre din SCIV, 1968, p. 240—262, 270—275 și *Carpica*, II, p. 276—278, 282—286, 291—304.

Neputînd, desigur, reproduce în întregime lucrările noastre, care însușează peste 100 pagini, I.M. are în schimb „meritul” de a fi încercat să „rezume” doar concluziile studiilor care ne aparțin. Firește, în acest caz I.M. ne obligă oricum să fim de acord cu o bună parte din concluziile lucrării sale (de fapt ale noastre), dar nu ne poate împiedica să nu semnalăm și unele

„Este interesant de remarcat că în vreme ce populația din teritoriul de la nordul Dunării de Jos folosește în secolele X—XI în mod curent moneda bizantină, populația slavă din regiunile Europei Centrale și de nord-est întrebuințată cu predilecție dirhemul arab de argint”.

(D. Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 120).

„Podeaua acestor locuințe, de obicei amenajată în majoritatea cazurilor la orizontală... nu era lutuită ci numai puternic bătătorită”. (D. Teodor, *Carpica*, II, p. 261);

„Ceea ce trebuie reținut este faptul că absolut toate tipurile de locuințe și cuptoare documentate sînt de veche tradiție locală, ele întîlnindu-se și în perioada de dinaintea secolului al VII-lea”. (D. Teodor, *Carpica*, II, p. 265);

„Fiind de obicei îngropate la o adîncime destul de mare, resturile funerare sînt mai greu de descoperit” (D. Teodor, *Carpica*, II p. 265);

„În ceea ce privește uneltele documentate în toate așezările, ele atestă ca ocupație principală, în această vreme, agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile, ceea ce presupune o viață stabilă, sedentară”. (D. Teodor, *Carpica*, II, p. 266);

„În această vreme are loc o creștere substanțială a ceramicii lucrată cu roata în detrimentul ceramicii lucrată cu mina, mai ales a celei de factură slavă” (D. Teodor, *Carpica*, II, p. 301);

afirmații care, recunoaștem, ar putea să-i aparțină. Menționându-le avem astfel posibilitatea de a afla care sînt în mod concret „contribuțiile” sale.

Mai întîi afirmația sa de la p. 116, cum că descoperirile de la Horodiștea și Fundu-Herței, jud. Botoșani, ar fi fost primele de acest fel publicate în Moldova, nu este justă deoarece asemenea vestigii fuseseră depistate în 1911 la Serdaru-Galați și publicate încă din anul 1912.

Tot în legătură cu descoperirile de tip Dridu din Moldova, la p. 116—117 a lucrării menționate, I.M. crede de cuviință că este necesar să adauge la cele 25 de săpături arheologice în obiective Dridu, încă 100 de descoperiri, ca și cum acestea ar fi fost o noutate pentru Moldova, cînd în realitate noi înșine am publicat circa 100 de descoperiri de tip Dridu în hărțile noastre din SCIV, 19, 1968, 2, p. 230 și *Carpica II*, 1969, p. 256. Ar fi fost, desigur, mai de folos din punct de vedere științific dacă I.M. ar fi adăugat într-adevăr mai multe descoperiri noi în acest teritoriu de care se ocupă în calitate de „specialist”, descoperiri care ar fi servit poate pentru „lămurirea unor aspecte de tip Dridu”. Dar din dorința de a exagera numărul și rolul „noilor” sale descoperiri și de a sublinia îndeosebi contribuția personală la cunoașterea civilizației Dridu de pe aceste meleaguri, I.M. recomandă (imprudent) la nota 21 de la p. 117 a articolului său o comparație directă între harta lui și harta noastră din SCIV, 19, 1968, 2. Luînd în considerație recomandarea făcută, am constatat însă că din cele 20 de „noi” descoperiri, pe care le aduce în plus față de harta noastră din 1968, cinci figurează în harta publicată de noi în *Carpica II*, 1969, la (numerele 27, 28, 60, 66 și 68), unul figurează în harta din SCIV, 21, 1970, 1 (la nr. 8), cinci sînt descoperiri personale făcute între anii 1971—1973 și comunicate de noi lui I.M., iar altele cinci au fost descoperite sau publicate de N. Zaharia, Gh. Coman și M. Comșa (între anii 1969—1971); două dintre ele nefăcînd însă parte din teritoriul Moldovei deoarece se plasează mai la sud de râul Milcov. Din cele 20 așa zise descoperiri noi îi rămîn, prin urmare, lui I. M. doar patru asupra cărora urmează să-și dovedească paternitatea. Dintre acestea, la Berești Bistrița și Izvoare-Bahna, I.M. a întreprins și săpături arheologice.

Nu cunoaștem care este valoarea științifică a rezultatelor obținute prin săpăturile întreprinse de I.M. sau a cercetărilor sale de suprafață, dar o bănuim de vreme ce, așa cum am arătat, recurge tot la periodizarea propusă de noi și tot la aceleași tipuri de vase pe care le-am stabilit, fapt dovedit printre altele și de constatarea că în ilustrația care îl însoțește articolul, din 22 de planșe numai harta și două planuri de locuințe nu reproduc descoperiri publicate deja de către noi. Acesta fiind, în general, aspectul „original” în care se înfățișează specialiștilor articolul lui I. M., nu vom insista mai mult asupra conținutului său, lăsînd oricărui cercetător de bună credință posibilitatea de a constata direct veridicitatea afirmațiilor noastre.

Ne îngăduim totuși să atragem atenția asupra intenției de aș fi propus de la început să studieze scindat civilizația de tip Dridu, limitîndu-se fără nici un temei științific numai la teritoriul dintre Carpați și Siret, cînd se știe că unitatea acestei civilizații pe cea mai mare parte a teritoriului României, este tocmai una dintre trăsăturile sale esențiale.

Voind să apară cu tot dinadinsul un „specialist” în cultura de tip Dridu, I.M. și-a limitat „competența” numai la un anumit teritoriu al Moldovei. Întrucît acest teritoriu a fost studiat din acest punct de vedere și deoarece în articolul său I.M. nu aduce nou nici măcar prea multe descoperiri de suprafață, inutilitatea efortului său, ca și consumarea unui bun spațiu tipografic, apar, credem, cît se poate de evidentă.

Desigur, nu sîntem împotriva refolosirii descoperirilor arheologice deja publicate, îndeosebi pentru o reinterpretare a lor, pentru alte clarificări în legătură cu diverse noi aspecte ale problemelor. Sîntem însă hotărîți împotriva unor astfel de metode folosite în alcătuirea unei lucrări științifice ca acelea la care a recurs I.M.

Pretinsa contribuție științifică a lui Ioan Mitrea nu este numai o încercare de a induce în eroare pe cei ce doresc să cunoască realitățile arheologice din epoca de definitivare a formării poporului român, ci mult mai grav, un fapt incompatibil cu munca de cercetare cu probitatea științifică, în general.

Dan Gh. Teodor

ȘTEFAN S. GOROVEI, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, București, Ed. Militară, 1973, 168 p.

Apărută într-o colecție de curînd inaugurată a Editurii Militare: „Domnitori și voievozi ai țărilor române”, cartea lui Ștefan S. Gorovei, asupra căreia ne propunem, în cele ce urmează, să atragem atenția cititorului, poate fi considerată, după părerea noastră, ca una dintre cele mai curajoase încercări ale medievisticii românești din ultimii ani. Și nu credem că facem o afirmație hazardată. Mai întîi, pentru că abordarea procesului de apariție a unei noi realități istorice și, implicit, de dispariție a realității generatoare, dar învechite, presupune, indiscutabil, cunoașterea exhaustivă, în plenitudinea dezvoltării lor, a ambelor fenomene. Ceea ce, date fiind dimensiunile acestora în cazul de față: pe de o parte, cadrul politico-juridic al existenței românilor în secolele X—XIV, iar pe de altă parte, statul feudal moldovenesc, echivalează cu investigarea întregului nostru trecut medieval. Apoi, pentru că o astfel de reconstituire, lipsită, în mod obiectiv, de numeroase știri directe asupra faptelor istorice elementare și susceptibilă oricărei modificări cauzate de reconsiderarea surselor ori de îmbogățirea lor — dificultăți care, grefate pe incertitudinea ce însoțește în genere orice început, sporesc pe măsura corelării lor într-un ansamblu — constituie, de bună seamă, o probă de maturitate a gândirii istorice, pe care nu mai este nevoie să o subliniem. Iar în al treilea rînd, pentru că a te adresa publicului larg, a supune, deci, conștiința istorică retrospectivă unei acțiuni mai mult sau mai puțin personale, într-un astfel de domeniu și într-un moment cînd această conștiință se află ea însăși într-un proces de restructurare, reprezintă un act de responsabilitate socială pe cît de nobil, pe atît de covîrșitor.

Firește, însă, că veleitățile, oricît de meritorii ar fi ele, nu sînt în măsură să garanteze, singure, și succesul final al unei scrieri. Se impune, de aceea, în continuare, întrebarea dacă lucrarea oferită de Ștefan S. Gorovei reușește nu numai să frapeze, ci să și convingă. Răspunsul nu credem că poate fi însă, nici de data aceasta, altul decît cel afirmativ, iar argumentele nu se lasă prea mult căutate. Cartea este scrisă, într-adevăr, cu acea „iubire” de care vorbea N. Iorga (vezi *motto*-ul de la p. 8), „iubire” față de oameni, „iubire” față de faptele lor, „iubire” față de pămîntul muncit și apărât de ei. Și acest ales sentiment, niciodată manifest, dar întotdeauna prezent, asigură încă din primele momente ale lecturii o ambianță mai mult decît propice dialogului propus de autor, o participare efectivă a cititorului la actul reconstituirii istorice. Iar expunerea, de o claritate pe care numai deplina stăpînire a faptelor o poate oferi, vine să ușureze înțelegerea, să mențină pînă la sfîrșit interesul, să captiveze chiar pe alocuri. Nimic sau prea puțin, deci, din acel atît de îndrăgit uneori stil „științific”, arid și greoi, lipsit de viața pe care înțește s-o reînvie.

Dar, nici mijloacele fericit alese pentru înlăptuirea unui scop anumit nu decid încă asupra reușitei — firește, asupra unei reușite profunde și durabile. Concordanța dintre imaginea istorică și realitatea obiectivă, cu alte cuvinte calitatea reflectării, constituie, neîndoindu-ne, proba hotărîtoare a oricărei întreprinderi de natura celei în discuție. A judeca însă o operă istorică prin prisma acestei corelații este mai mult decît dificil. Căci, dacă, unul din termeni a rămas neconținut același, reprezentările subiective s-au succedat permanent, s-au modelat după optica și cerințele vremii, în tendința mereu productivă, dar niciodată împlinită, spre adevăr. Conștient de această realitate autorul circumscrie, dealtfel, încă din prima pagină a *Cuvînt-ului înainte*, toate aspectele particulare ale tratării, explicîndu-se și individualizîndu-se, așa cum o va face consecvent și cu aceeași grijă mai apoi. O preocupare, fără îndoială, necesară, întrucît nu numai sistemul cronologic al întemeierii — a cărui paternitate autorul și-o recomandă în mod expres —, ci întreaga construcție respiră originalitate, chiar dacă unele interpretări sînt preluate întocmai sau desăvîrșesc observații anterioare.

Să încercăm însă disocierea citorva dintre cele mai semnificative elemente ale cuprinsului. *Veacul stăpînirii tătare*, cum se intitulează prima parte a lucrării (p. 17—49), reprezintă, de fapt, un concept pe cît de echilibrat, pe atît de sugestiv asupra principalelor mărturii care conturează existența politico-socială a românilor în secolele X—XIV, ideea fundamentală — pusă în circulație, pentru prima

dată la noi, de N. Iorga, preluată și extinsă apoi de alți istorici — fiind aceea a posibilităților de dezvoltare normale sau aproape normale pe care le-au avut autohtonii în perioada stăpînirii tătarăști. Relevînd, la rîndul său, fenomenul colaborării militare a românilor cu tătarii, toleranța religioasă manifestată de aceștia din urmă, sau ordinea publică instituită de ei pe tot cuprinsul imperiului, pentru protejarea procesului productiv sau a negoțului, autorul deosebește însă două „contribuții majore” ale stăpînirii mongole la dezvoltarea noastră istorică: „pe de o parte, înlăturarea posibilității existenței unui stat străin — ca nație și religie — la Carpați și la Dunăre, iar pe de altă parte, influențarea și grăbirea încheierii vieții de stat” (p. 41—42). Concluzii, negreșit, de maximă însemnătate metodologică pentru abordarea procesului istoric al perioadei în cauză și cu repercusiuni teoretice nu mai puțin esențiale. Dar, după părerea noastră, teza dominației binefăcătoare a fost totuși, cu prea multă imprudență înbrățișată. Și nu pentru că aspectele aduse în discuție contrazic realitatea. Dimpotrivă! Ci, pentru că nu avem dreptul să judecăm trecutul în funcție de posibilități care nu s-au realizat, nu sintem, cu alte cuvinte, principial justificați să întemeiem o concluzie istorică pe raportul dintre real și fictiv, dintre certitudine și probabilitate, deci pe ceea ce ar fi putut să fie dacă ar fi fost ungurii sau, respectiv, dacă n-ar fi fost tătarii.

Spre deosebire de caracterul pregătitor și, ca atare, preponderent determinat al primei secțiuni, partea a doua a lucrării: *Dragoș Vodă și-a lui ceată* (p. 51—107) oferă însă, de la bun început, într-o remarcabilă sinteză asupra factorilor: determinanți, potențatori și incidentali, viziunea de ansamblu a istoricului în spiritul căreia urmează să fie înlănțuite ulterior faptele. Iar aportul investigațiilor personale — extrem de minuțioase, în ciuda aparențelor cauzate de natura lucrării — nu întîrzie nici el să se concretizeze: plasarea momentului venirii lui Dragoș în Moldova în anul 1347, așa cum intuise anterior N. Iorga, și determinarea sensului geografic — dinîpre sud spre nord — al acțiunii întreprinse de el, pe baza datelor istorice puse la dispoziție de toponimia și folclorul moldovenesc; identificarea acelui „rege al Proslaviei”, de la 1352 și de la 1354, atestat într-un text cunoscut încă lui B. P. Hasdeu, dar neglijat ulterior, cu Dragoș descălecătorul; explicarea prezenței și, firește, a semnificației anului 1359 în tradiția analiticii moldovenesti prin ecoul răscolei antimaghiare care s-a produs atunci în Moldova, și, ca urmare, prin confuzia produsă mai tîrziu între restauratorul suzeranității angevine, Dragoș din Giulești, și Dragoș descălecătorul; pentru ca, în final, sabia moldovenească din muzeul de la Ieski-Serai să fie considerată, după elementele sale heraldice, ca sabia lui Dragoș ori a lui Sas. Interpretări rezultînd dintr-o analiză îndelungată, îmbinate într-un sistem armonios și ponderat, în ciuda ușoarelor accente romantice ale expunerii, și reușind, fără îndoială, să reinvie o epocă despre care știrile directe sînt extrem de imprecise și de lacunare.

Firește, și autorul se grăbește în a fi cel dintîi care să remarce, nu există în toate privințele o deplină certitudine. Unele piese ale ansamblului vor putea fi eventual rețușate sau chiar înlocuite ulterior, după cum altele vor fi, desigur, în aceeași măsură, capabile să reziste tuturor probelor examinării critice. Din păcate însă cea dintîi corelație care își vedește, după părerea noastră, insuficiența argumentației este tocmai aceea care constituie suportul întregii construcții — adevărata piatră de încercare a tuturor încercărilor asemănătoare de pînă acum —, adică atribuirea faptelor istorice particulare astfel determinate lui Dragoș descălecătorul sau chiar, pînă la un anumit moment urmașului și descendentului său la conducerea noii formațiuni statale, Sas voievod.

Elaborată în aceeași manieră a originalității creatoare, partea a treia și ultima a volumului: *De la „terra” la „regnum”* (p. 109—161) relevă acea succesiune a faptelor istorice care, începînd cu opera politică a lui Bogdan voievod și terminînd cu recunoașterea Mitropoliei moldovenești de către Patriarhia constantinopolitană în primii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun, reprezintă, în esență, același proces al întemeierii, reluat însă și desăvîrșit pe alte planuri. O concepție, fără îndoială, perfect justificată și aptă să suporte o reconsiderare cu mult mai amplă, chiar, decît cea operată de autor. Dar, și într-o astfel de eventualitate, precizările efectuate deja, cum sînt cele privind: permanența lui Bogdan în Maramureș și sosirea lui în Moldova abia în anul 1363, încadrarea cronologică a episodului de

la Plonini: 1367, sau descifrarea unei pagini din istoria raporturilor moldo-lituanene care aduce câteva elemente noi în discuția asupra lui Iurg Koriatovici, vor rămâne să contribuie hotărâtor la înțelegerea viitoare a epocii. Căci, indiscutabil, singură sursa istorică pusă în valoare recent, într-un articol asupra căruia autorul însuși atrage atenția în nota finală a lucrării (p. 166), modifică substanțial opțiunea de până acum asupra procesului de constituire a statului feudal moldovenesc.

Încheiem șirul sublinierilor noastre fără a încerca obișnuita apreciere globală asupra lucrării, dar exprimându-ne totuși convingerea că cel puțin o parte din interpretările care-i conferă originalitatea vor rezista exigențelor formulate la începutul acestor rânduri.

L. Șimanschi

D. VELCIU, *Miron Costin*, București, Ed. Minerva, 1973, 298 p.

Apariția unei cărți închinată lui Miron Costin nu poate să surprindă decît în mod plăcut pe cititori și cercetători. Personalitate atît de cunoscută în trecutul istoriei românești — care a umplut cu activitatea lui cea de a doua jumătate a sec. al XVII-lea, atît pe teren politic administrativ, ca și prin opera sa deosebit de cuprinzătoare — era de așteptat să i se dedice o operă cu caracter monografic. Studiile care i s-au consacrat pînă în momentul de față, unele deosebit de importante prin materialul nou adus, altele prin interpretare, îmbrățișează diverse aspecte ale activității și operei acestei personalități. Deci, e interesant de observat dacă autorul noii cărți s-a mulțumit să dea o sinteză a rezultatelor la care ajunseseră înaintașii săi în cercetarea vieții și operei lui Miron Costin, sau dacă, îndepărtîndu-se de rezultatele acestora, va încerca o nouă viziune asupra subiectului.

Cercetînd cartea lui D. Velciu, cititorul avizat observă, cu oarecare surprindere, că autorul ei, care o prezintă ca pe „un modest omagiu (adus) memoriei lui Miron Costin”, „la împlinirea a 340 de ani de la nașterea lui” „rezultat”, ne asigură d-sa, al „unor minuțioase, îndelungi și răbdătoare cercetări”. Oferă nu numai o viziune nouă, dar, s-o spunem de la început, cu totul neașteptată asupra figurii acestui reprezentant de frunte al culturii și vieții publice moldovenești, din a doua jumătate a sec. al XVII-lea. Vom încerca la rîndu-ne, în cele ce urmează, să supunem unei atențe și amănunțite analize, rezultatele mai caracteristice la care a ajuns autorul, evident, cu scopul de-a arăta, pe baza informației existente, ceea ce e nou, pozitiv, în expunerea lui Velciu și ceea ce ni se pare că duce la îndepărtarea de la imaginea pe care o oferă aceste izvoare asupra boierului și cărturarului moldovean de acum trei secole.

Lucrarea, după o scurtă *Introducere*, se deschide prin capitolul *Miron Costin în fața istoriei literare* (formularea ni se pare nepotrivită sau, chiar, tendențioasă; de ce „în fața” și nu „în istoria literară”?), în care se face o trecere în revistă, puțin cam prea dezvoltată (p. 7—50), a scriitorilor și operelor care s-au ocupat de viața și opera cronicarului, începînd cu Dimitrie Cantemir și pînă la zi. Expunerea, pentru partea mai veche, cuprinde lucruri cunoscute cercetătorilor și chiar de cea mai mare parte din intelectualitatea noastră. Ceea ce nu se cunoaște și se dă aici cere și explicații, care, evident, lipsesc. Dacă se citează un G. Popescu, pentru *Cursul elementar de istoria literaturii române* (București, 1878), cititorul se întreabă, cine a fost acest G. Popescu, cine este „Arbore” (Galați, 1886), Hodoș (Caransebeș, 1893) etc. ... (p. 17). În notă (1) se subliniază că lista nu e completă, adăugîndu-se și alte nume într-o expunere cu totul necritică; se pun alături Al. Lambrior, Moses Gaster, L. Șăineanu, de un obscur C. S. Stoicescu și unii dintre cei citați în text. Credem că acesta e un procedeu greșit. O monografie asupra operei și vieții unui scriitor de talia lui Miron Costin necesită o bibliografie selectivă, fără concesii.

Ce se dă pentru perioada de după V. A. Urechia — care e analizat și prea minuțios pentru lucruri cunoscute și scoase în evidență de cercetători anteriori — și pînă după P. P. Panaitescu (p. 23—42) sînt în general lucruri folositoare și vor servi în îndrumarea cercetătorilor mai tineri. Unele lucruri de după această

periodă, cu totul recente, sînt privite și discutate cu o evidentă intenție de a ciștiga simpatii și a menaja susceptibilități, care ar putea dăuna vederilor de viitor ale autorului (p. 42—50).

Omul public (p. 51—126). De la început autorul își avertizează cititorii că în capitolul indicat a pus în evidență „o serie de secvențe, de episoade din viața și activitatea publică a cronicarului, în măsură să pună în *adevărată lumină* (s.n.) complexa personalitate a acestuia”. În punctul 1 se face arătare că „viața lui Miron Costin debutează, *prin chiar originile ei, cu un amănunt de o deosebită singularitate*” (s.n.) „în măsură să jaloneze încă din începuturi *cadrul sinuos, plin de neprevăzut și contradictoriu*”, sub semnul căruia se vor desfășura întreaga viață și activitate publică a cronicarului”. (s. n).

Cunoștințele noastre asupra începuturilor familiei cronicarului Miron Costin, ca și celea asupra altor familii de boieri moldoveni din sec. al XVII-lea, sînt cu totul nesigure. În ce privește pe Iancu Costin, părintele lui Miron, informațiile pentru epoca sa de tinerețe nu merg dincolo de ceea ce ne-a împărtășit însuși cronicarul în opera sa: doar cîteva știri din deceniile al treilea și al patrulea ale secolului¹. Dimitrie Cantemir care și-a scris opera, cu mult mai tîrziu după moartea cronicarului, afirma despre Costinești că la obîrșie ar fi fost sirbi². Am fi dispuși să credem că această afirmație a lui Cantemir, prin nimic dovedită, e de pus în legătură cu afluența în Moldova, în prima domnie a lui Ștefan Vodă Tomșa (1612—1615) a acelor oșteni („slujitori”) rați, (rascieni), foști în serviciul lui Mihai Viteazul³. Deoarece, după cum se știe, cei mai mulți dintre Costineștii din sec. al XVII-lea au fost și ei oșteni, bătrînul Cantemir a putut face această confuzie, pe care a transmis-o fiului său. Originea sirbească a Costineștilor, în genere n-a fost acceptată de cercetătorii din epoca modernă⁴, deși nu s-a dat o altă soluție problemei. D. Velciu, după ce respinge ca „banalizată” această indicație din Cantemir, emite *ipoteza*, pe care și încearcă să o documenteze, a unei origini din Țara Românească a familiei Costin, de unde ar fi venit împreună cu Radu Vodă Mihnea (p. 52). Autorul ipotezei menționate încearcă să argumenteze că Miron Costin ar fi căutat să-și ascundă această origine, lucru ce ni se pare cu totul improbabil. În acest sens d-sa se întreabă „cum se poate explica preocuparea conștientă, deliberată a lui de-a ascunde originea sa muntenească” (?), și-și răspunde că aceasta s-a întîmplat deoarece cronicarul, ajuns la cele mai înalte ranguri în ierarhia țării și legat prin alianță cu o familie domnitoare „nu avea interes să-și știrbească această poziție și să dea „apă la moară” numeroșilor adversari politici interni, scoțînd în evidență *proveniența, munteană, fără temeieri nobiliare, cum se cunoaște, a tatălui său*” (p. 54) (s.n.). Ne întrebăm: putem crede, că în acea epocă, un om ajuns la situația lui Miron, de-ar fi vrut, și-ar fi putut ascunde originea, de extracția cea mai modestă? Dar oare atîția dintre contemporani, ajunși în aceleași situații, nu aveau aceeași origine „fără temeieri nobiliare”? De ce el și-ar fi ascuns-o? Și la ce i-ar fi servit aceasta? Dar să trecem la discuția asupra pretensei origini muntenești a Costineștilor.

În sprijinul acestei *ipoteze* (e termenul cu care-și elichetează concluziile însuși autorul), Velciu aduce cîteva date documentare, parte noi, parte cunoscute anterior, care, cu o anume interpretare, socoate că i-ar da dreptul să conchidă astfel. Din acte, d-sa surprinde indicația unor legături între Costin postelnicul, tatăl lui Miron și voievodul Radu Mihnea, despre care se știe că trecuse din Țara Românească în Moldova, înconjurat de partizani munteni, cu o primă domnie în 1616—1619. Este vorba despre un act de la Alexandru Coconul din

¹ Letopisețul în P. P. Panaitescu, *M. Costin, Opere*, 1958, p. 92, 96, 100, 104 etc.

² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ediția G. Pascu, București, 193 ..., p. 200.

³ Miron Costin, *Letopisețul*, ed. cit., p. 59.

⁴ Totuși N. Iorga, *Istoria Românilor*, VI, 1938 : „Ioan, tatăl scriitorului, sirb adus de Radu Mihnea de dincolo de Dunăre”. Vezi și D. Velciu, cartea de față, p. 29 și nota 2).

1627, în care se arată că Radul Mihnea a dăruit ocine în satul Plăviceni lui Costin postelnicul. Velciu crede că aceasta s-ar fi datorat serviciilor făcute ambilor domni, începând încă de la prima domnie muntenească a lui Radu vodă (p. 52). Pasajul din actul în cauză spune: „Iară după aceea, cînd au fost în zilele răposatului părinte al domniei mele, Io Radul Voievod, în primul rînd, Costin postelnicul care era în casa părintelui domniei mele al doilea postelnic, el dacă au văzut această ocină pustie și fără oameni a cerut această selişte” etc.⁵. D. Velciu afirmă că expresia „în primul rînd” s-ar referi la întia domnie a lui Radu Mihnea, din Țara Românească, care a avut loc în 1611—1616.

Aceasta, crede d-sa, ar aduce un argument în plus în legătură cu originea Costineștilor, deoarece ar atesta începutul legăturilor din Țara Românească, dintre Costin și domn. Trebuie însă observat că expresia în discuție nu se referă la ordinea în timp a domniei lui Radu Mihnea, ci la starea în care se găsea ocina, indicată. Aceasta, după ce fusese dăruită episcopiei de Rinnic, de către doamna Stanca în 1604 (7112), lăsată în părăsire prin neîngrijirea călugărilor greci, se pustise. Costin postelnicul a obținut „în primul rînd” (sau mai bine „în rîndul întîi”) această ocină, la care, după ce a fost repopulată de dînsul, e nevoit să renunțe, nefiind ocină domnească, ci călugărească. Solicitată din nou ca bun bisericesc de episcop, lucru recunoscut și de Costin înaintea domnului, a fost din nou întărită (în al doilea rînd) episcopiei⁶. Această danie n-a putut avea loc însă decît după 1618 și înainte de 1625, deci anterior celei de a doua domnii a lui Radu Mihnea din Moldova, cînd Iancu Costin a fost nevoit, ca om de casă al voievodului, să părăsească, împreună cu acesta, țara. Cît despre dregătoria de postelnic al doilea a lui Costin, la ea a putut acesta ajunge numai în cursul celei de a doua domnii din Moldova a ocrotitorului său. Între 1611—1616, Costin era prea tînăr, poate încă numai copil (presupunind ca întemeiată ipoteza lui D. Velciu despre originea lui din Țara Românească), pentru a putea fi acceptat în serviciul curții domnești, necum să fie postelnic al doilea.

Pentru originea celor doi frați: Costin și Dumitru, trebuie pusă în discuție și împrejurarea că „Dumitru postelnicul, fratele lui Costin hatmanul” este cunoscut sub numele de Dumitru Drăguțescu⁷, iar Alexandru Costin, fiul lui Costin hatmanul, stăpînea părți din satul Sirbi (ținut Putna), moștenite de pe „moșul” său Drăguțul Bogdan⁸. În vechea limbă românească „moș” are accepțiunea de „bunic” și de „străbun”. Acest Drăguțul Bogdan, de la care și-a luat numele de „Drăguțescu” Dumitru postelnicul, fratele lui Costin hatmanul și pe care l-a moștenit Alexandru, fiul acestuia din urmă, a fost un staroste de Putna, identificat în acte între anii 1607—1617⁹. El pare a fi fost socrul lui Costin, tatăl lui Dumitru și Ioan Costin¹⁰.

Despre dregătoria de postelnic al doilea a lui Costin și despre legăturile lui cu Radu Mihnea vorbește și fiul său Miron Costin în Cronică: împrejurarea că postelnicul Costin făcea parte din convoiul care ducea în Țara Românească trupul neînsuflețit al voievodului Radu Mihnea, la curtea căruia acesta slujise¹¹. Curios de observat că D. Velciu, în cartea sa, nu face mențiune despre acest act din viața lui Costin postelnicul. Evident, cunoscută această împrejurare din

⁵ În textul slavon: **Къ прѣхоу рѣасъ**. Actul din 2 aprilie 1627 (7135), în *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. XXI, București, 1965, p. 354—357, doc. nr. 203.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Act din 13 martie 1653 (7161), Acad. Română. *Creșterea colecțiilor*, 1908, p. 69. La această dată, soția sa Alexandra mai trăia.

⁸ Iul. Marinescu, *Documente relative la Maria Ruset, fata lui Eustatie Dabija Voievod*, în „Arhiva genealogică”, an. II, ian.-mart, 1913, p. 59—62).

⁹ I. Antonovici, *Documente Birlădene V*, p. 147; și Acad. Română, „*Creșterea Colecțiilor*”, 1905, p. 100.

¹⁰ Pe acest Costin, noi l-am identificat, într-o lucrare în curs de publicare, cu acel Costin miedarul, trăitor în aceeași epocă. S-ar putea însă ca Drăguțul Bogdan să fi fost părintele lui Costin hatmanul și a lui Dumitru Drăguțescu postelnic. Suntem încă, în domeniul ipotezelor!

¹¹ Miron Costin, *Letopisețul*, ed. cit., p. 92.

trecutul postelnicului și pusă în legătură cu indicațiile din actul cu data de 2 aprilie 1627 (7135), ar putea duce la o altă explicație a daniei lui Radu Mihnea, care nu ar necesita un recurs la ipoteza unei origini muntenești a acestuia. Prin dania făcută lui Costin se căuta de către voievod numai să se asigure o posibilitate de trai, în Țara Românească, unui partizan venit cu domnul din Moldova unde, după mazișirea acestuia, nu putuse rămâne.

Rudă cu voievodul următor, Miron Barnovschi, el se întâlnește în Moldova în tot timpul primei domnii a acestuia, care îl ridică la treapta de mare postelnic. Tot în Moldova se găsește Ioan Costin și în domniile următoare, până la ieșirea din țară, împreună cu Moise vodă Movilă.

D. Velciu menționează în persoana unui „oștean” din Țara Românească pe „un frate mai mic” al lui Costin postelnicul, participant la o luptă dusă de Matei Basarab contra lui Vasile Lupu (p. 53); lucru pe care, de asemenea îl pune în legătură cu presupusa origine muntenească a Costineștilor. Trebuie însă de observat că această apariție a „fratelui lui Costin hatmanul” în Țara Românească, s-a produs cu ocazia încercării făcute de Matei Basarab, în 1635—1637, de a-l înlocui pe Vasile Lupu cu unul dintre frații Movilești și anume cu Ioan Movilă. Se încercase ridicarea acestuia pe tronul Moldovei de oarece Moise Movilă nu era acceptat de George Rakoczy, iar Gavril Movilă murise tocmai atunci¹². Scrisoarea invocată de D. Velciu arată că Ioan Movilă înștiința pe un senator ardelean despre proiectul de răsturnare a lui Vasile Lupu, care prevedea alcătuirea a două corpuri de oaste: unul recrutat în Polonia sub comanda lui Costin hatmanul; altul în Țara Românească, pus sub conducerea „fratelui mai mic al hatmanului”. De acord cu această încercare ar fi fost și Matei Basarab și aceasta ar explica recrutarea — de către Dumitru postelnicul, căci neîndoios că el e personajul în cauză — de ostași pe teritoriul Țării Românești¹³. Organizarea și conducerea acestui corp de oaste o aveau tot moldovenii și în acest scop fusese trimis, din Polonia, Dimitrie postelnicul, unde și el se găsea pribeag. Planul se vede că n-a fost acceptat de Rakoczy, care ar fi preferat ca pretenident la tronul Moldovei pe altcineva, eventual pe „un Neagoe Vodă”¹⁴.

Dar Iancu Costin, fostul hatman, se știe, trecuse în Polonia împreună cu Moise Vodă Movilă, în 1634. Evident, în încercările de-a ocupa tronul țării, Costineștii au stat, atât în sprijinul lui Moise Vodă, cât și al fratelui său Ioan Movilă. Pentru răsturnarea lui Vasile Lupu, ce avea să vină pe două fronturi, la nord din Polonia și la sud din Țara Românească, se găseau acolo cei mai de temei sprijinitori ai lor, care erau frații Costin hatmanul și Dumitru postelnicul. Și mai târziu, până după 1640, Dumitru postelnicul se întâlnește în Țara Românească, unde a fost identificat la data arătată¹⁵, evident, tot în serviciul Movileștilor și pentru același scop: răsturnarea lui Vasile Lupu. Despre Velica Costin, sora mai mare a lui Miron, D. Velciu — tot ca argument în susținerea ipotezei amintite, afirmă că n-ar „fi fost semnalată vreodată în Moldova” (p. 53). În adevăr din informația păstrată se vede că ea a fost căsătorită cu boierul Mihai Dediu (zis și Rădulescu), pare-se originar din Țara Românească, care însă a ocupat dregătorii și în Moldova¹⁶, și care în adevăr s-a așezat la Rîmniceu Sărat. Dar Velica și soțul ei stăpâneau pământuri în Moldova și Mihai Dediu, fost spătar, se întâlnește în tranzacțiile de pământuri ale fraților soției sale¹⁷, ca mărturie că nu va revendica pământului tranzacționate.

Și Alexandru, fiul mai mare al lui Iancu Costin, se întâlnește în relații cu Matei Basarab, domnul Țării Românești. Dar aceasta are o altă semnificație, nu

¹² A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, p. 355—358, doc. nr. 276.

¹³ A. Veress, *Documente* ... IX, p. 355—358, doc. 276.

¹⁴ Veress, *Documente*, IX, p. 352, doc. 273.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, Buc., 1930, p. 39—40. Identificarea cu Dumitru postelnicul o face Panaitescu. (loc. cit., nota 3).

¹⁶ S. Zotta, *O soră necunoscută a lui Miron Costin*, în „Revista istorică”, XII, 1926, nr. 4—5, p. 104—106.

¹⁷ Inedit, Acad. R.S.R., nr. LX1/72.

aceea a originii familiei Costineștilor de dincolo de Milcov și nici măcar a mamei sale. Se știe că Matei Basarab, la împăcarea din 1645 cu Vasile Lupu, a făcut o mănăstire, Soveja, în Vrancea, la vadul luptelor celor doi domni; ori, pentru înzestrarea acestei mănăstiri, bătrînul voievod a cumpărat cîteva bunuri din Moldova, cu care a dăruit-o. Între acestea și părți de moșii care aparținuseră lui Alexandru Costin²⁰. Același se întîlnește în Țara Românească, la Tîrgoviște, prin iarna anului 1646, dată la care redactează actul de vânzare către Matei Basarab²¹.

Aceasta e, credem, și nu altăceva semnificația împrejurării că Ioan Costin, postelnicul, fratele său Dumitru și fiul Alexandru, se întîlnesc în diverse perioade în Țara Românească. De altfel, după cum bine se știe, nu sînt singurii moldoveni care apar în acea epocă, cum s-au întîlnit și mai înainte și se vor întîlni și după aceea, în Țara Românească. După cum s-au întîlnit în „slujbe” în Moldova, din cele mai vechi timpuri, destui boieri sau oșteni din Țara Românească. Și nici unul nu căuta să-și ascundă obîrșia.

Trebuie oare subliniat că dacă Ioan Costin, om cu o ascendență „mai modestă” — după noi, ridicat dintre „curteni”, mica nobilime moldovenească — a putut parveni la situațiile de mare postelnic și hatman, și în plus să se căsătorească cu nepoata voievodului Miron Barnovschi (probabil fiica unei surori a acestuia), cu atît mai mult și mai ușor putea să aspire la astfel de situații fiul său care, prin rangurile la care ajunsesse tatăl său și prin legăturile de înrudire, făcea parte din marea boierime moldovenească.

De reamintit apoi că, D. Velciu, în cartea sa, plecînd de la „ipoteza” originii muntenești a lui Ioan Costin, și ajungînd la concluzia că Miron cronicarul ar fi căutat să o ascundă, conchide că această tendință ar pune în „adevărată lumină complexa personalitate a acestuia”. În sensul acesta D. Velciu își propune să ne ofere o nouă viziune asupra lui Miron Costin ca simplu particular, om politic și om de înaltă cultură. În lumina acestor concluzii, printr-o interpretare, după noi tendențioasă, a datelor, autorul se străduiește să prezinte pe bătrînul cronicar. După D. Velciu, Miron Costin ar fi urmat „machiavelice”²², „exemple provenind chiar de la personalități remarcabile ... regi, domni, conducători politici, oameni de cultură”, care, în fața marilor sarcini ale istoriei, atunci cînd momentul o cerea” nu întotdeauna „alegeau și foloseau mijloacele cele mai compatibile cu înaltele scopuri urmărite”. „Patriot sincer și aprig apărător al drepturilor Moldovei în fața asupririi turcești, dar în același timp ambițios și hotărît să ajungă el însuși cit mai curînd la situații politice înalte, Miron Costin nu va reflecta nici el prea mult — așa cum vom vedea mai departe, dintr-o serie de exemplificări — asupra compatibilității mijloacelor, atunci cînd va socoti că sînt în joc soarta Moldovei, interesele personale, și ale clasei căreia aparține” (p. 58), (sublinierea noastră).

Spre ilustrarea afirmațiilor de mai sus, Velciu trece la enumerarea actelor de natura aceasta, de care s-ar fi făcut vinovat Miron Costin: părăsirea lui Vasile Lupu în 1653, pentru a îmbrățișa cauza lui Gheorghe Ștefan Vodă, socotită de către d-sa „de fapt o trădare a domnului care-l primise din Polonia și care, acum învins, nu-i mai putea susține marile ambiții” (pag. 59); dar ceva mai departe în expunerea sa, Velciu ajunge la concluzia că Miron Costin s-ar fi raliat lui „Gheorghe Ștefan numai în cea de a doua acțiune a acestuia împotriva lui Vasile Lupu, după ce în sprijinul noului pretendent la scaunul Moldovei, veniseră și trupele regelui polon”; și aceasta pentru că socotea că „eli-

²⁰ A. Sava, *Documente putnene*, vol. I, p. 12—15. Aici e însă omis numele lui Alexandru Costin.

²¹ *Catalogul documentelor moldovenești*, II, p. 365, doc. nr. 1842.

²² Expresia lui G. Călinescu (*Istoria literaturii române*, Buc. 1941, p. 23), folosită de D. Velciu (p. 125), are cuprinsul următor: „deși providențialist în istorie, Miron este machiavelist în politică”. Trebuie recunoscut însă că această caracterizare aforistică a lui G. Călinescu nu are sensul vulgar, dat concepției secretarului florentin, de către D. Velciu. Istoricul literar Călinescu ține numai să consemneze contrastul dintre concepția providențialistă a cronicarului și practica lui politică, ascuțită și calculată, de om al acestui pămînt.

berarea țării sale de sub umilitoarea apăsare turcească, prin sprijinul militar al Poloniei, va constitui, de altfel, principalul obiect politic urmărit de cronicar, deschis sau ascuns, cu temporare reflexiuni strategice, de-a lungul întregii sale vieți" (p. 60). Cititorul cărții lui Velciu are însă dreptul să se întrebe: consideră acesta că a părăsit Miron Costin în 1653 pe Vasile Lupu din oportunism și dorință de parvenire, (cum s-a afirmat la p. 59), sau a căutat să-și pună în practică obiectivul, desigur nobil, de „eliberare” a țării de sub turci, care putea veni numai prin Gheorghe Ștefan, aliatul polonilor (p. 60)? Mai departe se dă a înțelege că tot o „trădare” a lui Miron Costin o constituie și împrejurarea de a nu fi urmat pe Gheorghe Ștefan în încercările de-a rezista turcilor (care de fapt n-au avut loc!), împreună cu George Rakoczy și cu Constantin Șerban (p. 62), pentru ca, ceva mai departe să se afirme că „filopolonul Miron Costin nu mai putea sprijini un domn care nu numai se depărta de poloni, dar acționa chiar împotriva lor” (p. 62). Dar D. Velciu, fără să-și dea seama își înfirmă teoria privitoare la pretinsul filopolonism a outrance a lui Miron Costin, deoarece se știe că el n-a părăsit pe Gheorghe Ștefan îndată după ce acesta a început lupta contra polonilor, căci și după înfrângerea încercării lui Rakoczy de a ocupa tronul Poloniei cu ajutorul domnilor români, el se mai găsea în serviciul voievodului, ca sol pe lângă Constantin Șerban. O spune singur în Cronică. Deci mobilul trecerii sale de partea lui Gheorghe Ghica l-a constituit tocmai faptul că fostul voievod Gheorghe Ștefan fusese mazilit de turci și nu din cauză că el se aliase cu dușmanii polonilor! Oare Miron Costin era dator să urmeze pe Gheorghe Ștefan în exil, numai așa ca să nu fie acuzat de trădarea fostului domn? Avut-a tînărul boier vreun rol în determinarea atitudinii politice a lui Gheorghe Ștefan? Și cît de atașat se simțea el acestei domnii, pentru a-l urma în exil, ca în caz negativ să fie taxat de trădător?

Arătînd, în continuare, că Miron Costin s-a căsătorit cu fiica lui Ion Movilă, D. Velciu afirmă că alegerea la care s-a oprit „n-a fost de loc întîmplătoare; căsătoria trebuind să servească și ea scopurile de rapidă ridicare, pe plan politic, social și material, de care era animat urmașul, plin de ambiție, a fostului hatman, Iancu Costin” (p. 60—61). Iată-l dar pe D. Velciu, consecvent atitudinii pe care și-a impus-o, că face din Miron Costin și un vinător de zestre și de situații prin căsătorie! Numai că, prin mama sa, Miron Costin, pe scară socială, nu era prin nimic mai prejos de Ileana, fiica lui Ioan Movilă. Nepot, după mamă, a voievodului Miron Barnovschî, înrudit și el cu Movileștii, și fiul unui fost hatman, care și-a ratat cariera în slujba lor și, pe lângă acestea, cult și talentat, era, cum se spune, un soț potrivit „domniței”. Iar, dacă e să privim lucrurile mai deaproape, această căsătorie, cel puțin pentru o bună bucată de vreme, i-a fost o piedică în carieră. De amintit, în acest sens, procesele de moștenire pierdute de Miron Costin în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan, care nu puteau fi întîmplătoare. Drepturile soției sale la moștenirea lui Balica i-au fost recunoscute mai tîrziu, în domniile de după Gheorghe Ștefan. Se mai afirmă în cartea lui Velciu că Ileana Movilă, prin legăturile ei de familie, i-ar fi adus „și o bază de puternice relații în Polonia” (p. 61), care însă nu prea se vede la ce i-ar fi servit deocamdată. Relații cu lumea politică polonă își va face Miron Costin mai tîrziu, prin servicii reciproce — care, credem, nu mai e cazul să le amintim.

Nu înțelegem pentru ce demersurile lui Miron Costin, pentru a intra în stăpînirea averii ce-i revenea de drept ca zestre a soției sale după Isac Balica, sînt caracterizate de D. Velciu ca o „campanie înverșunată pentru a intra efectiv în stăpînirea tuturor satelor” etc. (p. 62). A procedat în această chestiune, de ordin personal, la fel cum procedau și ceilalți contemporani, în cazuri similare.

În exercitarea unor simple practici de cancelarie, pe care Miron Costin, în calitate de mare logofăt, e ținut să le îndeplinească, D. Velciu vede tendința acestuia ca „să apară drept un campion al dreptății și echității, conducătorul căruia îi displace, în mod hotărît: abuzul, dictatul, hotărîrea de sus lipsită de posibilitatea de apel”, se înțelege cu intenția de a părea ceea ce nu era în fond.

Să vedem însă despre ce e vorba. Pe unul dintre actele prin care dispune, în calitate de mare logofăt „alesător de ocne”, ca un vornic de poartă să judece

la ținut o pricină dintre doi stăpîni de moșii, Miron Costin, care desigur observase că porunca de judecată nu e completă, adăugase cu mîna lui: „Iar de or arată și ei (adică partea adversă) niscare direse vechi, cu răspunsuri împotriva direselor lui Mihuleț, să-i aduci aici la domnia mea de față cu direscele lor să-și întrebe“ (p. 66). Altă dată logofătul adaugă într-o poruncă similară: „Și la alesul locului să hie cu toți răzeși“ (Ibidem); sau recomandarea: „Să socotiți fără suflețe vătămate“ (Ibidem). Și Velciu își încheie observațiile cu considerația că: „Latifundiarul deținător a peste 100 de sate, ajuns dregător cu deplină răspundere simțea că este necesar, poate și pentru liniștirea propriei conștiințe, ca în fața contemporanilor să apară limpede că „legalitatea“ „feudală“, la care veghează, pe care o dorea și o credea imuabilă, se împacă armonic, cel puțin în formă, cu principiile de justiție, morală și echitate, pe care i le impuneau înaltele valori ale umanismului și clasicismului în spiritul cărora fusese educat“ (p. 67). Păcat de atîtea considerații îmbrăcate în termeni pretențioși ca „înaltele valori ale umanismului și clasicismului în spiritul cărora fusese educat“ Miron Costin, pentru că aceste lucruri nu se găsesc numai în actele care poartă semnătura sa, și nu sînt niște exerciții de morală ipocrită ale acestuia, cum dă a înțelege autorul cărții, ci niște procedee obișnuite în administrarea justiției; astfel de recomandări se găsesc înserate în toate actele redactate de diverși dregători designați în acest scop; ele făceau parte din practicile epocii. Orișicine se poate convinge de aceasta, citind actele de aceeași natură inspirate de marii dregători din întreg secolul al XVII-lea și din secolul următor.

Urmează în cartea lui D. Velciu o trecere în revistă a diverselor personalități ale epocii, autohtone și străine, care, după d-sa, se fac vinovate de anume lipsuri morale și care ar fi servit de modele lui Miron Costin în întregul său carieră.

Cel dintîi dintre domnii români, se înțelege prevăzuți cu toate defectele detestate de autor, e Grigore Ghica. Miron Costin ar fi avut mare admirație pentru acesta și l-ar fi luat de model în activitatea lui politică. După ce enumeră, după Letopiseț, cîteva acte săvîrșite de Grigore Vodă și socotite de Miron ca recomandabile, încheie: „Este neîndoios că pentru acest fugar domn muntean, cronicarul a nutrit o deosebită simpatie“. L-ar fi atras către el, pe lîngă atitudinea amabilă, și „întime afinități veletare (s.n.), nicideată destăinuie (mărturisite) de către cronicar, dar care se reliefează singure de-a lungul carierei sale publice. Miron Costin, care a cultivat, în secret, *supreme ambiții de domnare, versatitatea și marile libertăți de conștiință* (s.n.) pe care și le putea îngădui un conducător, un domn, un „uns al lui Dumnezeu“, însemnau căi și mijloace de luptă pe care, de altfel fără un asemenea exemplu și fără altele, încă mai ilustre, la care ne vom referi mai departe, dregătorul plin de aspirații n-ar fi îndrăznit poate, să le folosească“ (s.n.), (Ibidem, p. 69—70). Se pune apoi, la îndoială, nu știm, sub influența lui Grigore Ghica, al cărui proces de cochetărie cu catolicii îl face (p. 68—70), sau sub „influența profesorilor și a spiritului de predare ce domnia în școalele pe care le-a urmat acolo, organizate de biserica și propaganda iezuită catolică“, sinceritatea „convincerilor lui ortodoxe“, care, constată d-sa „au deveni mai puțin ferme, mai puțin intransigente“, etc. (70). Această pentru că ar fi „privit, cel puțin în înțelegere“, „principiile dogmatice promovate de catolicism“, „ca și pe slujitorii acestei biserici“ (Ibidem) și, de asemenea, pentru că și-a trimis copiii să frecventeze școlile iezuite din țară. Trece însă cu vederea D. Velciu — numai întîmplător (?) — că unul dintre fiii lui Miron Costin (Patrașcu) a studiat în Polonia la o școală slavo greacă latină și că mai tîrziu era membru al asociației de clerici și mireni ortodocși de pe lîngă această școală²³?). Alt argument în susținerea tezei amintite ar fi acela că pe exemplarul ms. din Poema polonă, închinat regelui se găsea devisa A.M.D.G. Se poate oare socoti că unele manifestări de „înțelegere“ față de clerul catolic din țară ar fi echivalat cu îmbrățișarea credinței catolice și de asemenea „deviza indicată“, care devenise o simplă formulă de folosire curentă, fără a se mai gîndi cîteva la semnificația dată ei primordial de iezuiți!

²³ P. P. Panaitescu, *Știri noi despre Miron Costin*, în *Omagiu lui I. Bianu*, p. 281.

Un exemplu de trădare a credinței ortodoxe, crede D. Velciu, că a găsit și a urmat Miron Costin, în Chiril Lukaris, care în a sa *Mărturie* ar fi „făcut concesii în favoarea calvinismului și care a fost „condamnat, pentru aceasta, după ce murise (s.n.) de către consfătuirea sinodală ținută la Iași în 1642” (p. 74). Ecoul acestei condamnări nu s-ar fi stins în Moldova „prin 1652–1653, cînd Miron Costin reîntra în țară”) (ibidem) și, evident, l-ar fi influențat. Nu vedem însă intrucît manifestarea lui Chiril Lukaris, condamnată ca eterodoxă — și se știe cu ce ceremonial impresionant se fac astfel de lucruri — ar mai fi putut ispiți pe tinărul Miron Costin să-i urmeze exemplul! Nouă ni se pare că aserțiunea avansată de D. Velciu despre „duplicarea coexistență a celor două credințe la Miron Costin”, cel puțin din actele puse în discuție, nu poate fi susținută. Miron Costin a urmat drumul pe care au mers și alți contemporani; legați strîns de credința strămoșească, ei se arătau îngăduitori și toleranți față de credința altora.

Un alt personaj *nefast* dintre înaltele personalități care ar fi servit de model lui Miron Costin, ar fi fost însuși regele polon Ioan Sobieschi. Pentru susținerea acestei păreri D. Velciu reproduce după I. Moga²⁴ informația despre oferta făcută de marele Vizir turc în 1673, lui Sobieschi, candidat la tronul Poloniei, de a-i împrumuta o sumă de bani necesară pentru a-și putea finanța candidatura, în schimbul încetării războiului contra imperiului otoman și a unor dovezi „de credință” față de înalta Poartă²⁵. În această ofertă a turcilor vede D. Velciu o atestare a trădării lui Sobieschi sau a unei manifestări de „duplicitate politică” din partea sa! În discutarea acestei probleme e necesar să se cunoască, cît de sumar, practicile epocii. Să ne amintim despre felul în care aveau loc alegerile de rege în Polonia, începînd încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, după stingerea iagelonilor, cînd se confruntau, prin bani și arme, influențe diverse: habsburgice, franceze, turcești și moscovite. De asemenea nu e lipsită de folos și o privire asupra împrejurărilor în care aveau loc în dietele imperiale, alegerile de către marii electori, a împăraților romani de națiune germanică, din plin ev mediu și pînă către epoca modernă. Aceste lucruri cunoscute, vor da, desigur, alt relief tratărilor turcești pe lângă Sobieschi și atitudinii acestuia în chestiune.

D. Velciu, pentru a ajunge la concluzia unei manifestări de „duplicitate politică” din partea acestuia, omite pasagii întregi din studiul lui Ioan Moga în legătură cu evenimentele și în rîndul întîii răspunsul lui Sobieschi la aceste oferte: nu acceptă pretențiile vizirului de a trimite ostatici poloni în Turcia, pentru garantarea angajamentelor luate de el, ca să nu „fie suspicionat de Poloni ca fiind rău intenționat față de Republică”. Propunea numai să se încheie o pace onestă, fără ostatici. Poarta va avea în persoana lui un prieten veșnic”. În ce privește împrumutul, nu fixa o sumă, lăsînd la discreția Porții să aprecieze cîte cheltuieli trebuie pentru cîștigarea tronului. Pacea să se încheie cît mai degrabă, căci mai sînt numai 5 săptămîni pînă la alegeri, iar *Moscoviții trimit încontinuu scrisori și ambasadori* (s.n.) pentru atragerea Republicii să încheie alianță”. În fine arată că cu greu, ar putea fi convinsă Republica să încheie pace, „fără restituirea Căminitei”; „Turcii o pot ceda, pretextînd că au părăsit-o din cauza ciumei și a foametei”²⁶.

În încheiere I. Moga arată: „Negocierile duse în forma aceasta evident, că nu erau de natură de a dispune pe vizir să încheie pacea. Mareșalul cerea totul fără a oferi în schimb decît o problematică prietenie”²⁷. Unde vede d. Velciu un act de trădare a lui Ioan Sobieschi în discuțiile pe care le-a avut cu vizirul? În același sens Velciu aduce ca mărturie și unele date în legătură cu o prietenie „așcunsă”, între Sobieschi și tătari, relatată de Ion Neculce în *Letopiseț* sub

²⁴ I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române*, (Cluj, 1933), p. 48.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ I. Moga, *op. cit.*, p. 50.

²⁷ *Ibidem*.

forma: „dzic că Sobețchi s-au fost agiunsu cu tătarii, de au fost tot una. Numai în videala leșilor s-arăta neprieten”, deoarece tătarii în timpul retragerii acestuia după luptele din 1691, ar fi refuzat să urmărească armata polonă, căci dacă i-ar fi urmărit, după aprecierea lui Neculce, „pe toți i-ar fi luat de grumazi”. (Velciu, op. cit., p. 77). De asemenea citează, tot după Neculce, observațiile pe care le-ar fi făcut Sobieschi cu prilejul uciderii, într-o ambuscadă, a unor tătări, de către Constantin Turculeț, căpitanul moldovean, în serviciul polonilor: „Păcat c-au perit atâte viteji! I-au fost dzicind lui Turculeț, pentru ce i-au logit noaptea furis, că el are prieteșug cu dinșii încă din hătmănie”. (sublinierea lui Velciu). Așa dar, în aceste acte ale lui Sobieschi de tactică politică, obișnuite între organele de administrație civilă sau militară de graniță, care dovedesc numai posibilitățile „de mișcare” ale acestora — și la noi se întâlnesc destule, atît în legătură cu polonii, cît și cu tătarii²⁸ și ungurii și mai tîrziu cu habsburgii, tolerate de turci și în unele cazuri chiar recomandate de ei²⁹ — D. Velciu vede acte de trădare (!), care-i ilustrează tema enunțată: „Pertractările oneroase (s.n.) ale unui înalt personaj politic”, etc. p. 77).

Același rol îl atribuie Velciu și unui alt fruntaș al vieții politice poloneze din sec. al XVII-lea, lui „Nicolaie Prazmowski, episcop de Luck, mare cancelar al coroanei”, pe care Miron Costin l-ar fi cunoscut cînd a fost „trimis de Eustatie Dabija”, să prezinte conducerii de stat polone omagiul domnului moldovean. Se schițează apoi, după un cercetător român, portretul de loc de invidiat al acestui prelat demnitar „lacom de averi și demnități”; din fericire, pentru poporul polonez, moartea acestuia „la 15 aprilie 1673”, a adus o imediată înșănătoșire a climatului politic intern al Poloniei (p. 78—80). Nu însă și pentru Moldoveni, deoarece Miron Costin, care-l cunoscuse personal în august 1662, dar care „despre rolul și activitatea de conlucător al acestuia aflase în orice caz înainte”, deoarece boierul moldovean era un „bun cunoscător al trebilor și limbii polone”, avea să-i continue în Moldova nefasta activitate!

La „galeria” personalităților cunoscute direct de către Miron Costin, care i-ar fi putut „confirma dregătorului moldovean că duplicitatea, ingratitudea sau lipsa de scrupul făceau parte din arsenalul omului politic al timpului”, Velciu adaugă alte „cîteva nume de răsunset în epocă”: între acestea pe Nicolaie Milescu, care deși „prietenul și fostul coleg de studii de la Academia grecească din Constantinopol” cu viitorul Ștefăniță Lupu³⁰, l-ar fi trădat (p. 77—78), luîndu-se de bune relatările din O samă de cuvinte³¹, prin nimic altfel atestate. Velciu însă ar fi aplecat și spre admiterea versiunii după care actul de trădare l-ar fi săvîrșit Milescu sub Alexandru Vodă Ilaș și deci operația tăierii nasului ar fi făcut-o acesta. (p. 78). Dar atunci cum rămîne cu *prietenia și colegialitatea* cu Ștefăniță Lupul (?), din care ar reieși caracterul necinstit al eroului? De fapt, în legătură cu „nasul” lui Milescu ne găsim în fața unei legende acreditate, probabil, de însuși Milescu în legătură cu defectul și supranumele de Cîrnu! De ce dar acuzația gratuită că Miron Costin, care ar fi avut „la activ în 1675—1676, cînd își dădea letopisețul publicității, acte de ingraturitudine, notorii și destul de grele față de domni ca Vasile Lupu și Ștefan Petriceiscu”, ar fi socotit „mai cuminte să nu răscolească inutil rîni încă nu deplin vindecate”, adică să fi vorbit despre „trădarea” și pedepsirea lui Milescu.

Să trecem acum la actele de tradare pe care Miron Costin, sub inspirația diverselor modele autohtone și străine le-ar fi săvîrșit în lunga-i viață și carieră publică, precizînd, pe bază de izvoare, raporturile de drept care au existat între boierul moldovean și acei despre care s-a afirmat că au fost victime ale lipsei sale de scrupule și ambiției politice.

Cel dintîi dintre domnii români pe care (după Velciu, op. cit., p. 58—59) l-ar fi trădat Miron Costin e Vasile Lupu. Am discutat mai sus temeiul așa-

²⁸ Miron Costin, *Letopisețul*, ed. cit., p. 92.

²⁹ I. Neculce, *Letopisețul*, ed. cit., p. 46.

³⁰ Nu reiese de nicăieri că Ștefăniță Lupu a frecventat cursurile Academiei din Constantinopol!

³¹ I. Neculce, ed. cit., p. 26—29.

zisei trădări a lui Miron Costin față de Vasile Lupu — despre care în cronica sa el spune: „măcar că am hi datori cu pomenirea lăudată mai multu lui Ștefan Vodă, de la carele multă milă am avut, decît lui Vasile Vodă, de la carele multă urgie părinții noștri au petrecut, iară dreptatea socotindu nu pociu scrie într-alt chip“, decît a-i lăuda curajul și vrednicia în împrejurări grele³². Faptul de a-l fi „primit în țară“, nu credem că constituia pentru Miron Costin obligația morală cerută în cartea pe care o analizăm. Obligații au avut frații Costinești către Ioerdache Cantacuzino, de care Miron Costin s-a și plătit în mod conștiincios³³. De altfel, din cronica lui, în lipsa altui izvor în legătură cu evenimentele, aflăm că și alți boieri s-au raliat, după căderea lui Vasile Lupu, domniei lui Gheorghe Ștefan, între aceștia și Cantacuzinii, Toma, prins la Suceava și Iordache venit de bună voie³⁴.

Am văzut și cum stăm cu cealaltă acuzație de trădare, aceea față de Gheorghe Ștefan.

E necesară o precizare în ce privește accepțiunea acestui termen; după obiceiul pămîntului, încetățânit în țările românești în sec. XVI—XVIII-lea, nici un boier nu era obligat să urmeze pe un domn în pribegie, de îndată ce era înlocuit cu firman de la Constantinopol. La pribegie recurgeau numai acei care erau socotiți „din casa domnului“ și care, se înțelege, în vreun fel oarecare ar fi fost pasibili, din cauza comportării, de a fi supuși unor represiuni, în domnia următoare. Și aceștia, în cele mai dese cazuri, își făceau pace cu noua domnie, adică obțineau o amneștiere de la acesta sau direct de la Constantinopol. Miron Costin n-a avut nici o obligație față de Ștefan Petriceicu; acesta făcea parte dintr-o altă grupare politică din țară, cu care în diverse ocazii Miron Costin se ciocnise. Observăm că D. Velciu, în lucrarea sa, atribuie lui Ștefan Petriceicu calități pe care acesta, era cu totul departe de a le fi avut. Velciu crede a fi descoperit că „intențiile autocratice (s.n.) ale lui Petriceicu“, constituiau o amenințare directă pentru tendințele de independență ale marelui boierim și cronicarul, ideologul concepției acesteia, nu putea accepta, în nici un caz, o asemenea domnie (Velciu, loc. cit., p. 87). Mai departe se afirmă că Miron Costin, îndemnînd pe boieri să părăsească pe Vodă Petriceicu după trădarea de la Hotin, „nu făcea altceva decît să folosească împrejurările favorabile ce se iviseră, pentru a elibera marea boierime din Moldova de autoritatea unui domn ... care-i înșelase așteptările“. (p. 82—88) (s.n.).

Ni se pare că a considera pe Ștefan Petriceicu ca un domn *autoritar*, e tot ce se poate spune mai în contradicție cu evidența cuprinsă în izvoarele timpului. Cronicile epocii văd în Ștefan Petriceicu un om lipsit complet de personalitate: „omu blîndu și slab la domnie, că cine oum grăia îndată pre toți credea și toți erau fără frică de către dînsu“³⁵; „Petriceicu era omu bunu și slabu, prostu“³⁶.

Asupra lui Ștefan Vodă Petriceicu, ca și asupra actelor săvîrșite de dînsul ca domn, a avut să se pronunțe Miron Costin în mai multe rînduri; — unele dintre acestea sînt raportate de cronicarii moldoveni, care tratează epoca, cum e cazul cu atît de cunoscuta *înfruntare pe care i-a adresat-o*, în urma schimbării de front a voievodului la Hotin, înfruntarea raportată de Ion Neculce: „Ori să fie voia mării tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casele să le iee tătării“; și s-au închinat și i-au dzis: — Să fie măriă ta sănătos! și au eșitu afară“³⁷. Despre dezastruoasele urmări pentru țară a închinării lui Petriceicu

³² M. Costin, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 157.

³³ Miron Costin, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 140—141. A se vedea în acest sens și cuprinzătorul document cu data de 13 martie 1663 (7171), pentru rolul lui Iordache Cantacuzino în aducerea în țară a copiilor lui Iancu Costin, hatmanul și a ocrotirii pe care li-a acordat-o (N. Grigoras, *Știri nouă despre viața și familia lui Miron Costin* în „Studii și cercetări științifice, Istorie“, VII, 2, p. 187—188.

³⁴ Miron Costin, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 169.

³⁵ Pseudo N. Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, în Kogălniceanu, *Letopiseșe*, II, p. 8.

³⁶ I. Neculce, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 2.

³⁷ *Ibidem*, p. 53.

la leși, a avut Miron Costin, cum s-a arătat mai sus, să se pronunțe în Letopisetul său. Vorbind despre obiceiul unor domni de a lua măsuri în treburile țării „așa cu șoaptele, numai cu unii, nu cu sfatu”, cronicarul se referă expres la cazul acestui Voievod: „așea... au făcutu și Petriceicu Vodă, de au lepădatu, fără de nici o nevoie domnia țării și s-au dus în Țara Leșească, den care faptu să stinge Țara Moldovii astăzi”³⁸. Aceeași apreciere a evenimentelor o găsim și la Neculce: „Apoi și Petriceicu Vodă... vede-veți la câtă stingere și robie au dus țara cu faptele lui, cum omu scrie pe rindu mai gios”³⁹. În alt loc din cronică sa, tot în legătură cu manifestările pripite ale acestuia, Miron Costin citează și un caz petrecut în domnia lui Vasile Lupu, când domnul, dind crezare unei solii poloneze care-i aducea veste despre pregătirile de război ale acestora contra turcilor, în nădejdea unei izbini creștine, ar fi dispus oprirea birului către Poartă. „Atunce — urmează cronicarul — spun să hi dzis Petriceicu vornicul de Țara de Sus, pre carele-l țineau” ceilalți boieri din sfat ca „mai prostatic”: „eu aş dzice să nu oprim noi birul, pân nu om vedea că trec leșii Dunărea”⁴⁰. Statul a fost ascultat de Vasile Vodă și lucrurile au ieșit bine pentru țară și pentru domn.

Concepția sa despre raporturile care trebuie să existe între țările române și creștinătate a cristalizat-o Miron Costin în următorul pasaj din Cronică; „De laudă este hie la care domnu să hie spre partea creștinească... însă cu înțelepciune, nu fără socoteală și fără temei, în loc de folosul țării să-i aducă perire, cum s-au prilejitu amu și în vremile noastre în câteua rinduri de adusesse a mulți nesocoteala și nebunia, mare cumpănă acestui pământ”⁴¹.

Cît privește legăturile lui Miron Costin cu Ștefan Vodă Petriceicu, s-au văzut: a fost scos de acesta din dregătoria de vornic de Țara de Jos. Deci n-a avut nici un amestec în determinarea domnului de-a se închina polonilor; de altfel, după spusa izvoarelor istorice acesta a făcut acel pas numai cu îndemnul „hatmanului său” Hăbășescu⁴².

Din împrejurarea că există o corespondență, probabil, destul de asiduă între Miron Costin și poloni, nu trebuie să se conchidă că acesta s-ar fi gândit un moment că ar putea coopera cu dînșii, înainte de a se asigura de superioritatea lor asupra turcilor și această superioritate ar fi trebuit materializată prin scoaterea tătarilor din Bugeac și respingerea turcilor dincolo de Dunărea. D. Velciu face caz de scrisoarea din 20 octombrie 1691, adresată de Miron Costin lui Marcu Matczynski, din care deduce că acesta ar fi avut intenția, în cursul luptelor din acel an „să se retragă în Polonia” (Velciu, op. cit., p. 116). Nu ni se pare că acest lucru are un substrat real. Deși scrisoarea se vede a fi fost datată deabia cu două luni înaintea morții cronicarului și pare a exprima o anume îngrijorare, ea nu exprimă decât încercarea de a se scuza pentru că nu a trecut în Polonia — cum pare a fi dat a înțelege cu altă ocazie — căci dacă ar fi voit ar fi putut-o face și în timpul luptelor și după aceea, și evident, în momentul în care scria lui Matczynski. Din tot ce s-a păstrat în izvoare reiese că moartea lui Miron Costin a fost un eveniment neașteptat pentru toți. Ceea ce a brodat pe tema aceasta Dimătrie Cantemir în legătură cu un pretins complot al Costineștilor de a asasina pe domn, nu are nici un substrat real. După toate probabilitățile „complotul” se reducea la organizarea unei acțiuni de piră la Constantinopol, care ar fi avut de scop răsturnarea lui Constantin Cantemir și înlocuirea lui cu Velicico Costin. Cantemir care a dat versiunea unei încercări de asasinat, nu face altceva decât o încercare de-a motiva un act pripit al bătrînului său părinte, săvîrșit sub înrăurirea boierilor dușmani ai Costineștilor.

În legătură cu mazierea lui Antonie Vodă Ruset, care, după mărturiile cronicarilor epocii, s-a datorat pîrilor la turci a lui Miron Costin și Alexandru

³⁸ Miron Costin, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 123.

³⁹ Ion Neculce, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 44.

⁴⁰ Miron Costin, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 122.

⁴¹ Miron Costin, op. cit., p. 66—67.

⁴² Pseudo N. Costin, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 9.

Buhuș, D. Velciu brodează o complicată explicație. Se pretinde că actul în cauză l-ar fi săvârșit Miron Costin din considerentul că Ruset, care avea trei feciori, ar fi intenționat să întemeieze „o dinastie” în Moldova, lăsînd pe unul dintre fiii săi ca urmaș. Intenția aceasta a lui Ruset ar fi fost „contrară” principiilor adoptate de Miron Costin, după care boierii trebuie să dispună de posibilitatea de a se elibera oricînd de un domn neprielnic, lucru mai greu de realizat în cazul instituirii unei domnii ereditare” (Velciu, loc. cit., p. 101). Și Velciu adaugă: „Tendința lui Antonie Ruset în această privință este evidentă pentru că îl vedem din acte, în repetate rînduri, pe Alexandru beizadea Ruset, fiul cel mai mare, dînd porunci ispravnicilor de ținuturi și întăriri de proprietăți sau făcînd danii domnești, în stilul consacrat de cancelaria țării pentru actele emise de domn”: „Io Alexandru snă Antonie Ruset Voevod, din mila lui Dumnezeu domn țării Moldovii, facem știre” etc. În alte acte Alexandru beizadea apare imediat după domn, înaintea boierilor, dîndu-și credința pentru întărirea unor acte de proprietate” (Velciu, loc. cit., p. 101). Că beizadea Alexandru Ruset a dat acte de administrație sub titulatura indicată de Velciu, se explică prin faptul că era caimacam în timpul în care Antonie Vodă se găsea cu turcii în campania de la Cehrin; cit despre titulatură, îi aparținea ca fiu de domn. În aceeași calitate el avea dreptul să apară în actele solemne ca mărturie imediat după domn și înaintea boierilor. Formula suna: „...credința domniei mele Io ...Voevod și a fiului domniei mele... Voievod și credința boierilor domniei mele...”

Este de înțeles că Antonie Ruset ar fi dorit să moară în domnie și să-i urmeze fiul. Numai prin faptul că avea fii, el putea să întemeieze o „dinastie”, cu condiția însă ca turcii să aprobe alegerea acestora în urma părintelui lor, în condițiile în care se alegeau și membrii altor „dinastii”. Același lucru îl dorea și Gheorghe Duca, care, subminat de Cantacuzini în Țara Românească, intriga pentru revenirea la domnia Moldovei. Miron Costin nu se îngrijea de întemeierea „unei dinastii” de către Ruset ci, ca partizan duculesc, a lucrat împreună cu alți boieri, pentru înlocuirea lui Antonie Vodă cu domnul preferat.

Interesant ni se pare și felul în care se oglindesc în cartea lui D. Velciu raporturile dintre Miron Costin și Gheorghe Duca. Velciu crede a fi observat în aceste raporturi „un rezultat a propriei preocupări” a cronicarului de a se impune și ridica cit mai repede și sigur pe treptele rangurilor dregătorești ale țării, și că în acest scop „a urmărit în mod deliberat și a reușit să și-l subordoneze în chip abil pe Duca, fără ca acesta să-și dea seamă, pentru a putea atinge țelul pe care nu l-a părăsit în fapt niciodată de a domina prin sprijin polon o Moldovă eliberată de sub asuprirea turcească, dar fără tutela autocrată a unui domn filopolon cum era Ștefan Petriceicu” (p. 104) (s.n.). În acest scop ar fi dat domnului „ajutorul moral”, „semnînd ca martor, cel mai adese ori alături de alți boieri, o bună parte din actele de cumpărare de sate și vii ale acestuia, cumpărături realizate, după cum se cunoaște (s.n.) nu de puține ori, așa cum era practica puternicilor timpului prin silnirea voinței vinzătorilor”. E o interpretare pe care, pînă acum, nici un istoric român nu a dat-o informației existente în problema aceasta!

Ceva mai departe, aflăm că Miron Costin l-a susținut pe Duca, domn binevăzut de turci „și asupra căruia cîștigase un util ascendenț”, pentru a împiedica sau a „întîrzia, pe cit posibil o inoportună pentru el revenire în scaun a lui Petriceicu” (s.n.). Nu se arată însă pe ce cale ar fi putut veni Petriceicu pe tronul Moldovei; prin poloni — nu, căci deocamdată erau în pace cu turcii! Se afirmă din nou că „spre deosebire de Petriceicu, Duca nu urmărea subordonarea oligarhiei” etc. (p. 108). În continuare se arată că „Miron Costin, deși ... își ducea consecvent mai departe planurile legate de poloni, a făcut în așa măsură jocul lui Duca (s.n.), încît, în ochii contemporanilor, era socotit ca unul dintre apropiatii și favoriții acestuia” (Ibidem, p. 109). Și de data aceasta cititorul e în drept să se întrebe, dacă Miron Costin a reușit să-și „subordoneze în chip abil” pe Duca, țelurilor urmărite, sau dacă, din contra, „a făcut jocul lui”!

Să venim acum la contradicția care, după Velciu, ar fi existînd între cele două sfaturi date de Miron Costin în legătură cu iernaticul tătarilor în țară. S-a plecat de la faptul că, într-un caz, în 1673, Miron Costin a opinat că nu

e cazul să ierneze tătarii în Moldova⁴³; și în alte caz, în anul următor (1674), ar fi fost de părere că era de trebuință să ierneze⁴⁴. Acei care văd o contradicție în comportarea lui Miron Costin, în legătură cu aceste evenimente, nu observă că situațiile nu erau identice. În adevăr, în 1673, Miron Costin, ca și ceilalți boieri din sfat, puteau fi siguri că nu era nevoie ca tătarii să rămână în țară pentru a o apăra de podghiazurile leșești, pentru considerentul că atunci țara o-a unită și podghiazurile care ar fi pătruns nu s-ar fi putut menține, neavind ajutorul localnicilor. În 1674, după trecerea lui Petriceicu de partea polonilor, însoțit de hatmanul Ilăbășescu și de o mare mulțime de tineri, fii de curteni și boiernași, țara era dezbinată; existau, cum se spune în vechea limbă moldovenească „amestecuri”, adică rivalități între pribegi și cei rămași în țară. Obiectiv vorbind, nimeni nu mai putea garanta că cei plecați nu vor veni — cum de altfel s-a și întâmplat în anii următori — însoțiți de lefegii poloni și vor prăda. Aceasta o știa Miron Costin și o știau și ceilalți boieri din sfat și, evident, și voievodul Dumitrașcu Cantacuzino — care n-a voit să-și ia răspunderea pentru siguranța țării și a acceptat iernațiul tătarilor. În treacăt trebuie spus că „prada” tătarilor din această epocă, descrisă cu lux de amănunte în letopisețele alcătuite și pe baza unor izvoade care reprezentau punctul de vedere al partidei favorabile lui Petriceicu și pribegilor⁴⁵, cuprindeau evidente exagerări. În ce privește isprăvile din perioada aceasta a podghiazurilor, de care se temeau boierii și Dumitrașcu Cantacuzino, se cunosc, atât din cronici, cât și din documentele epocii: curți arse, bunuri împrăștiate, oameni aruncați pe drumuri și siliți să se adăpostească în păduri, alții uciși din răzbunare. O situație, cum spunea și cronicarul „den care să stînge Țara Moldovei astăzi”⁴⁶.

Urmărit-au Miron Costin domnia, cu sprijin polon sau de altă natură, cum afirmă D. Velciu, se pare, plecând de la informația din *Viața lui Constantin Vodă Cantemir*, a fiului acestuia? Trebuie să observăm că nici un alt izvor contemporan nu o atestă. Istoricii, care s-au ocupat de viața și opera lui Dimitrie Cantemir, sint unanimi a vedea, în această afirmație a prințului istoriograf, numai încercarea de a motiva acțiunea pripită a părintelui său, bătrînul voievod, care a săvîrșit acest act din îndemnul anturajului, între care Iordache Rușet vornicul și Lupul Bogdan hatmanul. Unele izvoare contemporane arată că tristul eveniment ar fi avut de cauză uneltrile lui Velicico Costin — care, acesta s-ar părea că în adevăr urmărea domnia țării, nu însă prin poloni, ci cu sprijinul lui Brîncoveanu la Poartă. De altfel polonii, care aveau la dinșii pe Ștefan Petriceicu, nu mai erau dispuși să admită independența Moldovei și urmăreau anexarea ei. Fără îndoială că Miron Costin cunoștea acest lucru și, el care era atât de gelos de trecutul de glorie al Moldovei, nu s-ar fi împăcat cu anexarea ei. Am arătat și altă dată, și mai reamintim și aici punctul nostru de vedere în legătură cu memoriul înaintat lui Sobieschi pentru crearea unui anume stat boieresc din Moldova, după încorporarea ei la Republică. Acest memoriu nu se datorează lui Miron Costin și Velciu atribuindu-i-l, nu observă că săvîrșește prin acesta o contradicție: dacă Miron Costin ar fi ambiționat să ocupe domnia Moldovei, n-ar fi putut-o face prin poloni, cum afirmă în cartea dumisale, pentru motivul arătat mai sus, că aceștia nu mai erau dispuși să-i lese libertatea în cazul unei victorii contra turcilor. Noi am fi de părere să atribuim memoriul acelora dintre boierii moldoveni, în genere de extracție mai modestă, care cu ocazia trecerii lui Petriceicu la poloni, sau în alte împrejurări, părăsiseră țara și apoi reveniseră în dese rînduri ca să o prade și să-și răzbune anumite nemulțumiri personale. Aceștia, care nu mai puteau spera într-o reîntoarcere în Moldova, au fost nevoiți să se împace cu încorporarea țării la statul polonez.

Apar în cartea lui D. Velciu o serie de date, de mai mare sau mai mică importanță, care ni se par că nu corespund informației existente. Semnalăm

⁴³ Ion Neculce, *Letopisețul*, ed. cit., p. 46.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 56.

⁴⁵ Pseudo N. Costin, *Letopisețul*, ed. cit., p. 11—12. Ion Neculce, *Letopisețul*, ed. cit., p. 56—57.

⁴⁶ Miron Costin, *Letopisețul*, ed. cit., p. 123.

cîteva în cele ce urmează. Între altele, Velciu citează un act cu data de 24 ianuarie 1681, semnat de dregătorii Moldovei, în frunte cu Dosoftei mitropolitul și Miron Costin logofătul, prin care s-ar atesta originea boierească a fraților Gavril și Bazil Lukaviecki, stăpîni în satul Lucavăț, la data redactării actului „cetățeni ai regatului polon”, înobilati de regele Ioan Sobieschi (p. 123). Această atestare ar dovedi, după Velciu, că Miron Costin a păstrat „totdeauna un gînd pentru frîmîntările sale intelectuale”, deoarece în actul citat, „înainte de a se face mențiunea de mai sus, se da un istoric pe scurt al celor două descălecate ale Moldovei: țara fu colonizată cu romani de către împăratul Traian. Alungați de Atila și de tătari, romanii s-au retras în munți. Mai tîrziu din munții Maramureșului a venit principele Dragoș, întemeind Moldova. Pînă la domnia lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, Moldova a fost independentă”. „Originalul”, scrie Velciu, e „în limba polonă, scris cu caractere cursive, probabil de mîna lui Miron Costin (s.n.), care semnează cu litere latine”. (Se face trimiteră la T. Balan, *Documente Bucovinene*, vol. III, p. 96—97). D. Velciu nu-și dă seamă că se află în fața unui falsificat, probabil de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea sau începutul sec. al XIX-lea, alcătuit de un cunoscător al cronicilor noastre.

În legătură cu procesele pentru obținerea averii soției sale, uzurpate în lipsa ei din țară de către boieri rude mai îndepărtate ale lui Balica și ale Movileștilor, Velciu afirmă că, pentru aceasta, Miron Costin ar fi avut nevoie să „se prevaleze de vechiul așezămînt al lui Miron Barnovschi din 25 febr. 1627, prin care se desființa dreptul domnilor de a confisca proprietățile celor vinovați de înaltă trădare (p. 63). Velciu nu observă că nu era nevoie ca Miron Costin să se prevaleze de acest „așezămînt” (care în treacăt spus, nici n-a existat), deoarece satele confiscate de Ștefan Tomșa fuseseră retrocedate, sub domniile de dinainte, urmașilor aflați în țară, ai lui Balica. În procesul care a avut loc la 20 martie 1659, a fost necesar numai să se ateste drepturile superioare ale Iliei Movilă la moștenirea lui Isac Balica, pe considerențul că era mai apropiată, prin înrudire, decît cei care intraseră anterior în stăpînirea acestor bunuri.

De observat că logofătul Nicolae Buhuș era cumnatul, după sora Anastasia, și nu „socrul lui Gheorghe Duca”, cum se afirmă în cartea lui D. Velciu (p. 103). Indicația scoasă din I. Minea⁴⁷, că Miron Costin ar fi otătorul schitului Drăgușan (Velciu, p. 73) nu corespunde adevărului. Schitul a fost zidit de Miron Cuza, și el logofăt (al II-lea), soțul unei fiice a lui Ion Costin hatman, și deci nepoată lui Miron Costin.

În expunerea sa D. Velciu pleacă, probabil, de la unele afirmații făcute de către cercetători mai vechi, care, din cunoașterea incompletă a epocii, credeau a fi surprins în comportările omului public și cronicarului, abateri de la etica curentă. Autorul s-a străduit să adune un material, în mare parte, cu totul străin de problemă și supunîndu-l unei interpretări forțate pentru a-l lega de activitatea lui Miron Costin, a trasat un portret al acestuia, care nu-i corespunde în realitate. În cele de mai sus am încercat să arătăm metoda reprobabilă, folosită de autor, și netemeinicia concluziilor la care s-a oprit. Cartea abundă în interpretări false și tendențioase, din care nbi am scos în evidență o mică parte. Discuția se poate continua.

Const. A. Stoida

IOSIF KOVÁCS, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, Ed. Dacia, 1973, 187 p.

Cartea profesorului de la Universitatea din Cluj, bine cunoscut cercurilor de specialitate prin temeinicile sale cercetări, abordează, așa cum titlul o probează, o problemă de un deosebit interes. Ea se distinge nu numai prin impor-

⁴⁷ I. Minea, *Despre Miron Costin*, în „Cercetări istorice”, XIII—XVI, 1—2, Iași, 1940, p. 668.

tanța sa intrinsecă, ci, mai cu seamă, prin faptul că lămurește, cu exactitate, lucruri care, oricât s-ar părea de ciudat, erau foarte puțin sau chiar deloc cunoscute. Sînt puține lucrările românești — multe din acestea aparțin autorului însuși — care, în ultima vreme, s-au oprit asupra unora din aspectele parțiale ale problemei agrare în Transilvania. Iosif Kovács ne oferă acum o lucrare de sinteză, de o utilitate și o valoare incontestabile.

De-a lungul celor 187 pagini, printr-o expunere lapidară și strînsă — prea strînsă, chiar, din nefericire — autorul analizează procesul îndelungat și anevoios în cursul căruia au fost înlăturate relațiile feudale în Transilvania. Se pornește de la premisa, care reprezintă, în același timp și una din concluziile fundamentale ale lucrării, în conformitate cu care „legile cu caracter agrar din 1848 și patentele imperiale din 1853—1854 constituie doar primii pași într-un proces de lichidare treptată a diferitelor raporturi feudale”. Procesul, consideră autorul — acesta reprezintă, în fond și obiectul cercetării sale — a fost încheiat complet abia după actul de desăvîrșire a unității naționale, ca urmare a reformei agrare din 1921—1923 (p. 6).

După ce, în primăvara anului 1848, în urma unei legi votate de Dieta de la Pojon, au fost desființate relațiile feudale pe teritoriul Banatului, Crișanei și al Maramureșului, Dieta din Cluj, la rîndul ei, a hotărît ca, în principatul Transilvaniei, legea de desființare a iobăgiei să intre în vigoare la 18 iunie 1848 (p. 15).

Legile din 1848 se refereau doar la desființarea servituților legate de pămînturile sau sesiile urbariale (iobăgești); în prevederile acestora intrau numai iobagii și jelerii urbariali care, în felul acesta, deveneau stăpîni pe pămînturile urbariale. Legea considera aceste pămînturi ca aparținînd, de drept, țăranilor și, de aceea, nu a mai fost considerată necesară nici o dispoziție specială, cu stipulație expresă (p. 16). Situația și sarcinile jelerilor alodiali au rămas aceleași.

În Banat, Crișana și Maramureș, unde urbariile anterioare realizaseră o evidență clară a pămînturilor, iobagii și jelerii (cei urbariali, firește, care plăteau impozitele corespunzătoare, către stat, pentru pămînturile ce le dețineau) au intrat imediat în stăpînirea loturilor lor. În Transilvania însă, unde o asemenea departajare exactă nu exista și unde iobagii și jelerii urbariali foloseau și pămînturi alodiale (p. 17), confuzia — creată și de opoziția nobililor — nu a îngăduit aplicarea întocmai a legii. Țăranii nu au putut să intre nici măcar în stăpînirea pămînturilor urbariale.

Deci, consideră autorul, sarcinile feudale au rămas aceleași și după 1848, asupra tuturor jelerilor alodiali și asupra mării majorități a iobagilor și jelerilor urbariali, care folosiseră, în același timp, și pămînturi alodiale (p. 17). Datele ce ne sînt oferite, cu privire la numărul țăranilor care s-au bucurat de prevederile legii (p. 19 și urm.) sînt pline de un real interes.

Legile din 1848, cu toate limitele lor, deși au adîncit nemulțumirea țăranilor și au contribuit la intensificarea frămîntărilor sociale, au deschis, totuși, procesul de lichidare a relațiilor feudale (p. 18).

Referindu-se la problema agrară în special și la mișcările țărănești care au urmat reglementărilor din 1848, autorul le raportează continuu la politica guvernului de la Viena, care a contribuit la aprofundarea nemulțumirilor populare. În acest context, este plasată și analizată, în geneza și consecințele sale, ordonanța guvernatorului Wohlgemuth, din 10 ianuarie 1850. Actul, care recunoaște valabilitatea desființării iobăgiei și proprietatea urbarialistilor, lărgeste conținutul legilor din 1848 prin faptul că indică, deși în manieră generală, numai, posibilitatea viitoare a lichidării, prin răscumpărare personală, a servituților feudale a celorlalte categorii de țărani. Ordonanța, apreciază autorul, cuprinde, în linii generale, prevederile patentelor din 1853—1854 (p. 27).

Subliniind cauzele și amploarea mișcărilor populare, în etapa imediat următoare revoluției, autorul apreciază că acestea sînt îndreptate, în măsură egală, împotriva moșierilor și a puterii absolutiste (p. 35). După 1848, principala contradicție între moșieri și țărani își găsește expresie „în lupta foștilor iobagi și jeleri urbariali pentru pămînturile urbariale” (p. 40). Aceasta, deoarece, în acțiunea de clarificare a naturii pămînturilor deținute de țărani, în cele mai multe cazuri, nobilii au fost aceia care au obținut cîștig de cauză (p. 36 și urm.).

Menționînd, în continuare, reglementările privind folosința pădurilor, a pășunilor și curăturilor, precum și cele referitoare la locurile aparținînd regimentelor grănicerești, autorul scoate în relief nemulțumirile profunde ale jelerilor alodiali în rîndul cărora, potrivit naturii obligațiilor, intrau *curialistii* sau jelerii de curte, *censualistii*, *taxalistii* (*contractualistii* sau *convenționalistii*) care, din punct de vedere social, deși nu se deosebeau de foștii iobagi, erau supuși, în continuare, tuturor sarcinilor (p. 46 și urm.).

Patentele din 1853—1854, care reprezintă o nouă etapă în procesul de desființare a relațiilor feudale, sînt analizate, de asemenea, în cadrul general al politicii habsburgice. Cele două patente (cea din 2 martie 1853 pentru Banat, Crișana și Maramureș și cea din 21 iunie 1854 pentru Transilvania) care, în general, au același conținut, au consacrat relațiile existente între proprietari și foștii țărani urbariali. au recunoscut dreptul acestora din urmă asupra pămînturilor și au definit, mai complet, pămînturile urbariale (p. 66). În același timp, în legătură cu situația jelerilor de pe pămînturile alodiale, cele două patente indică modalitatea de răscumpărare a sarcinilor acestei categorii. Analiza documentelor îl îngăduie autorului să constate lipsa de eficiență practică a reglementării, avantajele acordate moșierilor și, deci, rolul redus al celor două patente în procesul de înlăturare a relațiilor feudale (p. 69). (În treacăt fie spus, autorul manifestă aici o oarecare inconsecvență; cîteva pagini mai departe observă că, totuși, legile „îlesneau dezvoltarea economiei capitaliste” (p. 73).

În continuare, un substanțial capitol este consacrat *activității judecătorilor urbariale*, chemate să rezolve litigiile și să definească natura pămînturilor alodiale și urbariale. Cu toată opoziția înverșunată a proprietarilor, sprijiniți de autorități, așa cum o probează documentele, majoritatea iobagilor eliberați și declarați proprietari pe baza legilor din 1848 și a patentelor din 1853—1854, în urma sentințelor judecătorilor urbariale — în perioada cuprinsă între anii 1856—1867 — au intrat în stăpînirea pămînturilor (p. 122).

Este analizată, în egală măsură, *legislația referitoare la despăgubirea moșierilor* (pentru sarcinile iobagilor și a jelerilor urbariali despăgubirea o plătea statul. în timp ce jelerii alodiali își răscumpărau singuri servituțiile feudale). Sînt reliefate modalitățile prin intermediul cărora moșierii au obținut imense sume (numai despăgubirea pentru sarcinile urbariale se ridica la suma de 70 000 000 florini (p. 127, 130). De asemenea, sînt expuse conținutul și modul de aplicare al legilor din 1871 care, bazîndu-se pe principiile anterioare, formulate în actele din 1848, 1853 și 1854, au avut drept obiect rezolvarea rapidă a problemelor litigioase în favoarea proprietarilor (p. 139). La rîndul ei, legea din 2 iunie 1873, referitoare la satele colonizate, a impus țăranilor. drept răscumpărare, sarcini grele care nu au putut fi lichidate decît în noile condiții de după 1918, ca urmare a reformei din 1921—23 (p. 147). Totodată, pe baza legii XXX, din 1873, referitoare la răscumpărarea drepturilor de servitute de pe fînaș și păduri, țăranii din fostele regiuni grănicerești, după îndelungi procese, au reușit să intre în stăpînirea pămînturilor lor (cei din Orlat în 1888, iar cei din Năsăud în 1890 (p. 147—148).

Legea din 18 iunie 1880, referitoare la „noul procedeu de regulare, proporționalizare și comasare a proprietății în Transilvania, Crasna, Solnocul Mijlociu, Zarand și Chioar”, și ea, a sporit posibilitățile moșierilor de a jefui de pămînturi pe foștii iobagi și jeleri urbariali (p. 157 și urm.).

Deși, remarcă autorul, legislația de după 1854 nu a adus „nici o schimbare în ceea ce privește concepția conținutului desființării iobăgiei” (sic) (p. 161), deși ea a favorizat *net* moșierimea, atitudinea fermă a foștilor iobagi și jeleri urbariali și criza agrară, care a determinat pe mulți moșieri să-și vîndă moșiile în parcele mici, a determinat o schimbare în repartizarea proprietății funciare. Aceasta a favorizat procesul de dezvoltare a capitalismului în agricultură (p. 162—164). În timp de 10 ani, țăranii români au cumpărat o suprafață de 180 000 iugăre.

Legea din 27 iulie 1897 — ultima analizată de autor — care prevede răscumpărarea sarcinilor cu caracter feudal ale jelerilor alodiali (p. 174), a reprezentat, în egală măsură, un instrument în mîinile moșierilor, pentru deposedarea

de pământ a țăranilor. Mulți dintre foștii jeleri, în fapt, au fost transformați în proletari agricoli (p. 177).

Autorul reamarcă faptul că, în timpul primului război mondial, în Transilvania, unii țărani trăiau în condiții asemănătoare cu cele ale foștilor iobagi. Întreaga lucrare oferă o imagine sugestivă asupra procesului lung și chinuitor al desființării relațiilor feudale, asupra luptei neconținute a țăranilor pentru drepturi și libertăți sociale. În cursul expunerii, autorul subliniază ecoul produs în Transilvania de Unirea Principatelor și de reforma din 1864 (p. 7), constată că, în lupta pentru pământ, masele țărănești, aparținând tuturor naționalităților, au acționat unitar deoarece, pe plan social, soarta lor era identică (p. 7); la aproape toate acțiunile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au participat toate naționalitățile. Lupta comună a contribuit la adâncirea respectului reciproc, la înțelegerea necesității colaborării pe toate țărmurile (p. 7). În egală măsură, I. Kovács constată că „lupta pentru organizarea autonomă în Transilvania s-a împletit cu lupta maselor țărănești împotriva organelor locale vechi” (p. 90), după cum, de asemenea, în acțiunile lor, fruntașii români „au legat problema proprietății de revendicările politice generale ale națiunii române din Transilvania” (p. 107). Afirmatia, deși generală, verifică măsura în care Partidul Național din Transilvania a consacrat o însemnată parte a activității sale apărării drepturilor țăranilor.

Stăruința noastră de a reliefa conținutul și ideile principale ale lucrării este generată de aprecierea deosebită ce o acordăm acesteia. Ea reprezintă un instrument util și probant pentru unul din cele mai importante aspecte ale istoriei Transilvaniei în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Subliniindu-i utilitatea, acordind sufragiile corespunzătoare autorului, profesor și istoric de prestigiu, ne îngăduim să formulăm câteva constatări pe care le-am desprins în urma lecturii cărții; aceasta pune probleme și invită la reflectare.

Așa cum se poate constata din cele de mai sus, autorul analizează, cu rigoare necesară, etapele și condițiile în care au fost desființate relațiile feudale, subliniază lupta comună a maselor de țărani, aparținând tuturor naționalităților, împotriva exploatării nobiliare și statale, care era aceeași. Analiza nu este făcută însă în cadrul contextului general al dezvoltării capitalismului. Observațiile în acest sens, sporadice, nu sînt satisfăcătoare. În afară de aceasta, așa cum sînt expuse, faptele par incredibile. În primul rînd, analiza întreprinsă de autor, clară și probantă pentru obiectul cercetării, nu prezintă suficiente elemente necesare evidențierii limitelor în care s-a dezvoltat capitalismul în agricultură (excepție face analiza de la p. 164—168). Totodată, nu este definită *condiția juridică* a diferitelor categorii de țărani, cum a evoluat aceasta, *natura* raporturilor cu proprietarii ș.a. De asemenea nu se face distincție între *relații feudale* și *rămășițe feudale*; uneori (p. 69) termenii se confundă. Cititorul rămîne cu impresia că relațiile feudale — feudalismul, deci —, în Transilvania, a persistat pînă la reforma din 1921—1923. De altfel faptul acesta este sugerat chiar de titlul lucrării.

În al doilea rînd, situația nu poate fi explicată numai în cadrul *relațiilor sociale* și în afara problemei naționale, în afara evoluției acesteia în perioada dualistă, mai ales. Situația din domeniul relațiilor agrare, credem noi, reprezintă un aspect al acestei probleme. Agricultură reprezenta un domeniu în care asuprirea socială se împletea strîns cu cea națională. Faptele, chiar cele expuse în lucrare, nu pot fi explicate altfel. Sînt utile în acest sens constatările oferite de unele cercetări recente¹.

Dată fiind complexitatea problemei, s-ar fi impus, credem, o precizare a conceptului de *problemă agrară*, în condițiile specifice ale Transilvaniei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

De asemenea, ar fi fost utilă — pentru ca lucrarea să aibă mai multă consistență — o prezentare inițială în cuprinsul căreia să fie precizate coordonatele

¹ Cf. V. Liveanu, *Despre repartitia proprietății funciare în Transilvania în ajunul Unirii cu România*, în „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1221—1227 și *La répartition de la propriété foncière en Transylvanie fin du XIX-e siècle—début du XX-e*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 2, 1972.

pe care se dezvoltă problema agrară, contextul general căreia aparține. În loc de a fixa de la început cadrul cercetării, autorul a procedat invers; a expus problemele și doar unde a crezut că este necesar s-a raportat la situația generală, la politica habsburgilor, mai ales.

De fapt, prin importanța lui, paragraful privind *Repartizarea proprietății funciare la sfârșitul secolului al XIX-lea* cuprinde concluziile principale ale lucrării. Ele se referă la transformările din domeniul agrar reliefând, totodată, importante repercusiuni în desfășurarea luptei naționale a românilor.

Trecând peste unele inadvertențe privind forma, considerăm cercetarea istoricului de la Cluj ca fiind de o certă valoare. Aducând în discuție o problemă insuficient cunoscută în literatura noastră istorică, valorificând — cu tact și competență — un bogat material documentar, lucrarea lui I. Kovács reprezintă o contribuție prețioasă a istoriografiei noastre.

Gh. Platon

Acte judiciare din Țara Românească, 1775—1781, Ediție întocmită de GHEORGHE CRONȚ, AL. CONSTANTINESCU, ANICUȚA POPESCU, THEODORA RĂDULESCU, CONSTANTIN TEGĂNEANU, București, Ed. Acad., 1973, XII + 1064 p.

Institutul de istorie „N. Iorga”, prin volumul pe care îl prezentăm aici, a pus în mîna cercetătorilor trecutului nostru un valoros material de studiu.

Lucrarea apărută acum constituie volumul al IX-lea al colecției „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc”.

Volumul începe cu o *Introducere* (p. V—XII), în care se arată importanța publicării acestor documente pentru diverși cercetători: istorici, juriști, economiști, sociologi, geografi, lingviști și literați. Tot aici se arată normele după care s-a făcut transcrierea documentelor din alfabetul chirilic, precizîndu-se că s-au folosit cele stabilite în *Introducerea* la colecția de *Documente privind istoria României*, I, București, 1956, cu îmbunătățirile aduse în *Documenta Romaniae Historica*, I, București, 1966. Aceasta, desigur, pentru o uniformizare a modului de transcriere a documentelor, care după cum bine se știe a provocat și mai provoacă încă vii discuții în rîndul diferiților cercetători ai documentelor trecutului. În continuare, într-un mod foarte succint, sînt puse în evidență problemele ce se pot studia pe temeiul acestor documente: organizarea activității judecătorești a Țării Românești, efortul depus de domnitorul Alexandru Ipsilanti pe această linie, starea economică din timpul războiului ruso-turc din 1768—1774 și înviorarea economică de după pacea de la Kükük Kainargea, situația socială, cu diversele clase și pături și raporturile dintre ele.

Activitatea judecătorească revenea la patru instanțe: divanul domnesc sau divanul veliților boieri și trei departamente, la care se adăugau și instanțele profesionale, care continuă să funcționeze. Documentele pun în evidență activitatea de judecător a lui Alexandru Ipsilanti, „care exercita cele mai largi atribuții judiciare”, „iar instanțele judecătorești îi erau efectiv subordonate, fiind competente doar să cerceteze conținutul și temeiul reclamațiilor, pentru a face propunerile legale, pe care urma să se întemeieze hotărîrea domnească” (p. VI—VII). Ele sînt folositoare și pentru studiul utilizării textelor juridice romano-bizantine de către instanțele din Țara Românească, cît și pentru stabilirea remunerațiilor acordate judecătorilor de la departamente.

Starea economică a țării și a diferitelor categorii sociale reiese din anaforalele boierilor judecători, prin expunerea pricinilor dintre părți. Vedem diferența care se făcea între bogați, „cei ce au perisus de lucruri nemîșcătoare prin sineși mișcătoare și mișcătoare neguțătorii sau dregătorie”, și săraci, care sînt cei ce „nu au lucruri nemîșcătoare prin sineși mișcătoare și mișcătoare neguțătorii” (p. 91, doc. nr. 85). Se menționează în documente o varietate de slugi domnești: ispravnici

de județe, zapcii, polcovnicii, pircălabii, vornicii, logofeții, vâtafii de plai, vameșii etc. Breslele au primit o atenție deosebită din partea lui Alexandru Ipsilanti, care le-a organizat. Ele ilustrau diversele îndeletniciri ale populației orașelor mai ales, documentele menționind pe: brutari, croitori, cavafi, măcelari, papugii, băcani, abagii, ișlicari, cit și pe precupeți etc.

Între relatările date de documente, multe sînt cele referitoare la orașul București, privitoare la străzi, mahalale, cu numirile lor, unele din ele dispărute astăzi; altele la Craiova și județele de peste Olt; la Ploiești și Tîrgoviște, unde funcționa cîte o școală la 1777; nu puține sînt cele care vorbesc despre locuitorii din satele Țării Românești, toate dintre anii 1775 și 20 decembrie 1781. Desigur că în cele 930 de documente ale volumului se află mult mai multe informații decît am putut noi reliefa aici.

Documentele, în totalitatea lor, au fost extrase din cîndicile domnești aflate la Arhiva Istorică Centrală, în colecția „Manuscrise”, în mod special din cele cu nr. 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8. Aranjate cronologic, fiecare document este însoțit de un scurt rezumat, iar la sfîrșit de note prin care se explică diversele omisiuni. Cele care nu aveau dată, s-au datat, iar pentru celelalte s-a socotit ca dată aceea a întăririi domnești, nu a anaforalei.

Se cuvine să facem aici și cîteva observații. Nu se menționează nicăieri faptul că documente juridice din aceeași perioadă, ba chiar din aceleași cîndici domnești, a publicat și V. A. Urechia în *Istoria Românilor*, I—II, București, 1891—1892, cu lipsurile știute. Credem că în *Introducere* era bine să se fi făcut o asemenea mențiune, mai ales că aici se și arată: „Documentele publicate acum pentru prima dată...”.

Foarte util pentru toate categoriile de cercetători ar fi fost un indice onomastic și toponimic; precum și o listă de regeste a documentelor publicate în volum ar fi ajutat foarte mult la folosirea lui.

Indicele de materii este foarte dezvoltat, găsim însă că unii termeni nu trebuiau trecuți, nefolosind, credem noi, nimănui. Iată spre pildă: „tingire de aramă, 545”, care trebuia să apară mai ales la „aramă”, de unde lipsește acest număr „543”, sau „fișie, de loc, 842”.

Avînd în vedere că volumul de documente poate fi folosit de un cerc mai larg de oameni decît cercetătorii obișnuiți cu formulele slave din documente, era bine ca acestea să se fi tradus, ori la sfîrșitul volumului într-o listă ori în note la fiecare document.

S-au strecurat unele greșeli la transcriere, cum ar fi: la p. 99, rîndul 13 de jos, s-a citit „26” în loc de „28” de ani trecuți din leatul 7256 (1748) august 2 pînă în 1776; sau în documentul nr. 140: niște țigani sînt vinduți cu 180 de taleri, iar nu cu 80 așa cum s-a citit; uneori „i” s-a citit „e”, ca în cazul „adeverințe” în loc de „adivirințe” (p. 98, r. 3 de jos). Cred că în loc de „făr’ de...” (p. 6, r. 27 de jos, p. 25, r. 9 de jos ș.a.) trebuia citit „fără de...”, pentru că litera „r” este scrisă între rînduri și respectînd regula după care se scriau deasupra rîndului consoanele aflate între două vocale, renunțîndu-se la a doua, la transcriere aceasta se completează tacit. Așa cum s-a făcut în cazul lui „să să”, care are pe al doilea „s” scris deasupra rîndului. Altele sînt poate de tipar, ca: „lu” în loc de „lui” (doc. nr. 140), „sau Mehedinți” în loc de „sud Mehedinți” (idem), „le-au dat domnia mea” în loc de „le-am dat domnia mea” (idem). Documentul nr. 245, p. 267 are cota: Ms. nr. 5, f. 255 v, nu 254 v—255.

Editarea acestor documente a necesitat o muncă de lungă durată, migăloasă, ea se înscrie în cadrul efortului care se face astăzi în țara noastră de a pune la dispoziția cercetării materialul documentar necesar, fiind o contribuție meritorie.

Marcel D. Ciucă

Studii și materiale de istorie modernă, vol. IV (redactori responsabili: N. ADĂNILOAIE și DAN BERINDEI), București, Ed. Acad., 1973, 462 p.

De la început se cuvine să ne exprimăm satisfacția reapariției — după o întrerupere de un deceniu — a culegerii de *Studii și materiale de istorie modernă*.

Cel de al IV-lea volum, într-o alcătuire tematică bine definită, cuprinde, în exclusivitate, lucrări ale cercetătorilor de la Institutul de istorie „N. Iorga”.

Prima parte (p. 7—269) este consacrată analizei, pe perioade distincte, a relațiilor economice dintre Țara Românească și Transilvania între anii 1829 și 1876. Astfel, în studiul intitulat *Relațiile economice dintre Țara Românească și Transilvania în epoca regulamentară (1829—1848)* (p. 7—63), Georgeta Penelea prezintă legăturile comerciale dintre cele două țări, a căror trăsătură principală a constituit-o exportul din Țara Românească a unor produse agroalimentare și a unor materii prime necesare industriei din Transilvania și importul produselor manufacturate ale acestora din urmă. Cu toate că în situațiile oficiale ale vremii, Austria a figurat ca destinatară produselor românești exportate, pe cînd, în realitate, o parte au rămas în Transilvania, iar Țara Românească a fost menționată ca singura receptoare a mărfurilor industriale importate din Transilvania — deși unele au tranzitat numai prin Principat, fiind orientate spre sudul Dunării — autoarea a reușit să discearnă pentru anumiți ani, nu fără dificultate, volumul schimburilor comerciale dintre cele două țări (vezi tabelele statistice de la p. 38, 39, 47, 48, 53, 54 și anexa de la p. 64—108). În cadrul aceluiași raporturi economice dintre Țara Românească și Transilvania între anii 1829 și 1848 este analizată și desfășurarea păstoritului transhumant, importantă sursă de venituri pentru cele două țări.

Insuficienta reflectare în istoriografia noastră a rolului factorului economic în dezvoltarea conștiinței naționale a românilor de pe ambele versanți ai Carpaților justifică lucrarea lui Apostol Stan: *Legături economice ale Țării Românești cu Transilvania (1848—1859)* (p. 111—176), în care sînt studiate contactele multiple și permanente dintre românii din cele două țări izvorite din necesități economice în noile condiții istorice. Alături de prezentarea relațiilor comerciale și a rolului „economiei de vîc” transilvănene pentru amplificarea și adîncirea legăturilor dintre țările române, sînt abordate și tratate cu competență noi aspecte: pătrunderea și statornicirea în Țara Românească a numeroși transilvăneni specializați în diverse activități economice, precum și preocupări și tendințe de a crea condiții de realizare, în perspectiva apropiată, a unei comunități economice a celor trei țări surori prin înfăptuirea, între altele, a joncțiunii căilor rutiere modernizate și a liniilor ferate proiectate a se construi, eliminarea unor îngrădiri din calea raporturilor comerciale ș.a.

Conexiunea intereselor economice ale românilor din Transilvania, Țara Românească și Moldova avea să cunoască noi dimensiuni și planuri ascendente în epoca Unirii Principatelor. În studiul său, *Din istoria legăturilor economice între Principatele Unite și Transilvania în anii domniei lui Al. I. Cuza* (p. 177—236), Gr. Chiriță argumentează documentat cum orientarea economiei transilvănene spre Principatele române, începută în perioadele anterioare și desăvîrșită la mijlocul secolului al XIX-lea, a determinat în timpul domniei lui Al. I. Cuza activizarea comunității economice interromânești, care avea la bază comunitatea intereselor de viață economică, unul din criteriile cele mai importante ale constituirii națiunii române moderne.

Rodica Șoimescu, străduindu-se să se încadreze în aceleași coordonate, în lucrarea *Aspecte din relațiile economice dintre România și Transilvania (1866—1876)* (p. 237—269), prezintă unele date asupra raporturilor pe tărîm economic dintre România și Transilvania, remarcînd, din punct de vedere statistic, o sporire a volumului de schimburi comerciale dintre ele în condițiile declarării dualismului austro-ungar, pe de o parte, a ameliorării sub aspect tehnic a transportului de mărfuri și a realizării parțiale a joncțiunii căilor de comunicații, pe de altă parte.

Privite în ansamblu, lucrările succint prezentate se remarcă, în general, prin conținutul lor științific și prin forma lor îngrijită. După părerea noastră, dacă autorii ar fi adoptat același plan de analiză a problemelor, care să nu sacrifice însă originalitatea expunerilor, aceasta ar fi servit mai bine reliefării ideii cardinale care domină cele patru studii: adîncirea și amplificarea treptată și continuă a colaborării economice a românilor de pe cei doi versanți ai Carpaților, care, în final, a dus la realizarea unei uniuni economice reale înaintea celei

politice și administrative. S-ar fi cuvenit, apoi, ca în cele două lucrări care tratează relațiile comerciale dintre Țara Românească și Transilvania între anii 1848 și 1866, să nu fie omis aspectul regimului vamal, știut fiind că de la 1 ianuarie 1848 a fost pusă în aplicare convenția de unificare vamală încheiată de Țara Românească și Moldova la 30 ianuarie 1846, iar, începînd din anul 1850, taxa vamală a celor două Principate a fost majorată la 5°.

Nu putem fi de acord cu delimitarea epocii regulamentare: 1829—1848, adoptată chiar din titlul studiului semnat de Georgeta Penelca, în cuprinsul căruia nu întîlnim — după cum se obișnuiește — o prezentare stadiului cercetării în istoriografia românească a subiectului pe care l-a dezvoltat. Această constatare este valabilă și pentru Rodica Șoimescu, cu atît mai mult cu cît în lucrarea acesteia, cu excepția a cîtorva surse documentare citate, se folosește în exclusivitate, în afară de studii și lucrări tipărite, numai presa timpului: cu predilecție „Gazeta Transilvaniei” și „Telegraful român”. Și, rămînînd la aceeași referință: sărăcia materialului arhivistice folosit — în contrast cu celelalte studii din volum — este de natură să surprindă și ne determină să credem că în documentarea autoarei au rămas unele zone neacoperite: căci, spre exemplu, este greu de crezut că, pentru perioada 1866—1876, comerțul produselor fabricate în Transilvania s-a limitat numai la importul în România a hirtiei și chibriturilor „de salon” (p. 253—256).

Partea a doua a culegerii de studii și materiale este rezervată unor lucrări consacrate celor mai importante aspecte din comerțul intern al Țării Românești (p. 271—462).

Ioan I. Neacșu, în amplul său studiu intitulat *Comerțul intern cu cereale din Țara Românească în perioada regulamentară* (p. 273—371), face o analiză minuțioasă, e drept, bazată în cea mai mare parte pe „cifre orientative”, a consumului intern de cereale (grîu, porumb, mei și ovăz). Modul oarecum neobișnuit de prezentare a materialului documentar (sub formă de cronică), a permis autorului să redea, pentru fiecare an în parte (pe perioada cuprinsă între anii 1829 și 1858), recolta de cereale realizată, volumul consumului intern al populației de la orașe, tîrguri și sate, cantitatea rămasă disponibilă, precum și volumul exportului, utilizîndu-se — repetăm — de cele mai multe ori „cifre orientative”. Interesante sînt, de asemenea, și constatările relative în fluctuația prețurilor, aprovizionarea cu făină a capitalei și a altor orașe etc.

În lucrarea *Comerțul intern al Țării Românești cu vite și carne între anii 1829 și 1859* (p. 373—403), Liana Dumitrescu și Corina Pătrașcu, fără a trage concluzii definitive din cauza lipsei datelor documentare certe, au relevat că comerțul cu vite în Principate, întreținut mai ales de surecii, micii producători agricoli și negustori, și necontrolat de către stat, era fărâmițat. Aprovizionarea cu carne a populației urbane însă, pusă sub directă supraveghere a Sfatului orășenești, era asigurată — ca și în Moldova dealtfel — prin antrepriză.

În sfîrșit, ultimile două studii, datorate Corinei Pătrașcu și intitulate *Comerțul intern cu sare din Țara Românească în perioada regulamentară* (p. 405—425) și *Comerțul intern cu lămînări de seu în Țara Românească (1828—1859)* (p. 427—462), adaugă activității comerciale interne a țării aspecte legate de distribuția unor importante bunuri de consum de primă necesitate. Comercializarea sării pe piața internă a Țării Românești, în limitele prețurilor fixate de stat, era asigurată, la orașe, de către negustori, care, pînă în 1850, fuseseră apărați împotriva oricărei concurențe, iar în mediul sătesc era distribuită de așa numiții țărani sărari, îndeletnicire pe care, în anumite luni ale anului, o aveau și țărani din Moldova (vezi D. Vițcu, *Comerțul cu sare în Moldova între anii 1832 și 1862* în „Analele Universității” „Al. I. Cuza” Iași. Istorie, tom. XIX (1973), seria a III-a, fasc. 1, p. 92 și urm.). Cît privește comerțul lămînărilor din seu, acestea, ca și în Moldova, s-a desfășurat sub supravegherea statului și pe baza concesiunii dreptului de fabricare și valorificare.

Cea de a doua parte a culegerii de studii și materiale este valoroasă prin bogăția informațiilor inedite și sobrietatea expunerilor.

Un aspect care, după opinia noastră, ar fi meritat să fie tratat în această parte a volumului — avînd în vedere posibilitățile productive ale țării și, de aici,

ponderea sub raport cantitativ și valoric în cadrul comerțului intern al Țării Românești — este comercializarea băuturilor alcoolice.

Unele nedumeriri ni le exprimăm și în legătură cu maniera de prezentare a comerțului intern cu cereale, care, deși originală, nu oferă totuși posibilitatea formării unei imagini complete asupra fiecăruia din aspectele componente ale problemei. Apoi, tratarea an de an, cronicărește, nu i-a îngăduit autorului o continuitate în analiza tuturor laturilor subiectului, deși materialul documentar ar fi permis acest lucru. Nu ar fi fost lipsit de interes — dacă tot s-a recurs la folosirea „cifrelor orientative” — ca pe lângă tabelul cuprinzând volumul comerțului intern cu grâu (p. 368—369), să se fi întocmit situații asemănătoare și pentru porumb, mei și ovăș, din moment ce datele erau la îndemâna autorului.

Unele precizări se cuvin a fi făcute și în ceea ce privește afirmațiile lui Ioan I. Neacșu (de la p. 309) în legătură cu posibilitățile de aprovizionare a locuitorilor din Țara Românească cu cereale din Moldova. În virtutea prevederilor convenției încheiate la 8 iulie 1835 între cele două Principate, la art. 8, și nu art. 9 și 10, se menționează că, în zilele de târg, făina de grâu, păpușoi și mălaiul, până la cantitatea de 60 ocale, vor putea fi trecute dintr-o parte în alta de fiecare locuitor fără nici o taxă vamală, iar pitarii orașelor și târgurilor de pe graniță pot cumpăra și trece, în aceeași condițiuni, până la 500 ocale făină de grâu (D. A. Sturza, *Acte și documente relative la istoria nașterii României*, vol. VI₂, București, 1896, p. 171). Potrivit art. 9 din aceeași convenție, un boier putea cumpăra și trece peste hotarul moldo-valah, fără plata vamii, până la 400 ocale orz și nu grâu, porumb sau mei cum lasă să se înțeleagă autorul (*ibidem*); iar art. 10 nu are nici o legătură cu regimul de excepții privind trecerea dintr-un principat în celălalt a cerealelor. Cît privește afirmația că județele Țării Românești de la frontiera cu Moldova se puteau aproviziona de aici cu cereale, ca urmare a celor stabilite de membrii comisiei mixte în jurnalul nr. 5 din 20 octombrie 1842, ea este inexactă. În anul 1842, expirînd termenul de 7 ani cît fusese prevăzut pentru aplicarea convenției din 8 iulie 1835, guvernul celor două Principate și-au numit și trimis la Focșani delegații lor în vederea încheierii unei noi convenții, sau prelungirea celei vechi. Această comisie mixtă — cum a fost denumită în actele oficiale ale timpului — a redactat un număr de 18 jurnale. Cîm însă s-au ivit unele neînțelegeri, activitatea ei a fost suspendată, iar convenția din 1835 a fost prelungită în urma acordului comun a ocirmuirilor Moldovei și Țării Românești (vezi detalii în *Unificarea vamală între Moldova și Țara Românească* (I) în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”. Iași, an. VIII (1971), p. 224 și urm.). În acest caz conținutul jurnalului nr. 5 nu a avut cum să capete o aplicare practică.

Cît privește aserțiunile de la p. 367 că „Importul și exportul cerealelor scutite de vamă în anii de secetă din Țara Românească și Moldova au constituit primele încercări ale formării unei piețe unice interne a cerealelor pentru cele două Principate” și că încheierea, la 30 ianuarie 1846, a convenției dintre Moldova și Țara Românească „... a ușurat schimbul de produse și în special al cerealelor-marfă” (subl. ns.), ele sînt susceptibile de unele reconsiderări. După părerea noastră, este foarte greu de susținut și de motivat documentar dacă a existat, într-adevăr, o piață unică pentru cerealele celor două Principate române, și cînd au fost puse bazele ei. Trebuie să nu pierdem din vedere faptul că atît Moldova, cît și Țara Românească se aflau pe aceeași treaptă de dezvoltare tehnico-economică și erau recunoscute prin similitudinea produselor exportate. Diferența consta doar în cantitatea, calitatea și prețurile acestora. Convenția din 8 iulie 1835, care dezvoltă unele prevederi ale Regulamentului Organic, a însemnat o măsură de protecție menită să înlăture concurența dintre Moldova și Țara Românească atît la export, cît și pe piețele lor interne. În acest sens, pînă la încetarea aplicării convenției — 31 decembrie 1847 — s-a interzis nu numai importul, dar chiar și tranzitarea printr-un principat sau celălalt a cerealelor, vitelor, seului, sării și băuturilor alcoolice (D. A. Sturza, *op. cit.*, p. 171—177). Sînt însă semnalate și unele excepții: la înțelegerile exprese dintre guvernele celor două țări sau prin autorizațiile speciale eliberate de acestea, a fost îngăduit importul unor cantități mici de cereale, destinate fie preîntîmpinării — în anumiți ani — a urmărilor nefaste

ale secetei, fie pentru ameliorarea soiurilor de grâu sau porumb. Acestea nu justifică și nu pot marca — după opinia noastră — începutul unei piețe unice a cerealelor, a cărei existență pentru cele două Principate române, nici măcar din punct de vedere teoretic nu poate fi argumentată. Și aceasta din simplul motiv că intrarea în vigoare, la 1 ianuarie 1848, a convenției de desființare a barierelor vamale dintre Moldova și Țara Românească (care nu a însemnat nici pe departe o simplă prelungire a art. 8 al convenției din 1835 — cum total eronat consideră Georgeta Penelea în lucrarea *Contracte în comerțul extern al Țării Românești (1828—1858)*, în „Studii. Revistă de istorie”, tom. 25 (1972), nr. 4, p. 772—773), a permis *liberalizarea circulației tuturor mărfurilor* între cele două Principate române (cu excepția sării), indiferent de proveniența lor, care a condiționat nemijlocit formarea pieței unice a acestora.

Mărginindu-ne la cele de mai sus, subliniem, în încheiere, că al IV-lea volum din *Studii și materiale de istorie modernă* constituie o realizare meritorie a cercetătorilor de la Institutul de istorie „N. Iorga”, iar cele câteva observații ale noastre nu-i micșorează valoarea științifică.

Adrian Macovei

Documente. Ediție, note, glosar de GH. UNGUREANU, D. IVĂNESCU, VIRGINIA ISAC, București, Ed. Minerva, 1973, 490 p.

După documentele cu privire la *Familia Sion* (1936) și după cele două volume privitoare la Ion Creangă (1940, 1964). Gh. Ungureanu oferă specialiștilor, de data aceasta în colaborare cu D. Ivănescu și Virginia Isac, încă un volum de interes istorico-literar, unul care, precum se anunță în nota introductivă, va fi urmat de altele. Sintem în fața unei inițiative menite să valorifice mai ales bogatele fonduri ale Arhivelor Statului din Iași, spre a putea fi astfel utilizate mai comod de către cei interesați: istorici literari, istorici, sociologi etc. Asupra acestor fonduri s-a atras mai demult atenția în *Îndrumător în Arhivele Statului Iași* (I, 1947, p. 37—68) și nu încapă îndoială că ele vor aduce utile precizări, clarificări și rectificări biografice, pentru a nu mai vorbi de interesul textelor strict literare. Documentele cuprinse în volum se referă la 26 scriitori români din epoca modernă, în ordinea cronologică a activității lor: Costache Conachi, Gheorghe Asachi, Vasile Pogor, Ionică Tăutul, Gh. Săulescu, Manolache Drăghici, Ion Heliade Rădulescu, Alexandru Donici, Costache Negruzzi, Alexandru Hrisoverghi, Costache Negri, Costache Caragiale, Cezar Boliac, Andrei Mureșanu, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Ion Ionescu de la Brad, D. Bolintineanu, Alecu Russo, Mihai Cuciureanu, Gh. Sion, B. P. Hasdeu, Ion Creangă, Titu Maiorescu, Vasile Conta, Mihai Eminescu. Documentele inedite, cu unele excepții (totuși neidentificate ca atare), sînt reproduse după normele textologice în uz, fiind însoțite de utile note (nu totdeauna suficiente) cu privire la persoane, instituții, stări de lucruri, iar la sfîrșit se dă un bogat glosar de termeni vechi, urmat de obișnuitul indice de nume.

Nu s-ar putea sublinia îndeajuns valoarea informativă a volumului. Numai cei ce știu ce va să zică cercetarea în arhive, reclamînd ani de răbdătoare muncă și dificultatea de a procura date precise despre anumite personalități vor putea prețui cum se cuvine serviciile editorilor. Cele 316 documente care alcătuiesc volumul interesează în bună măsură și pe istorici. Să remarcăm, din acest punct de vedere, memoriul din 1827 al vornicului Costache Conachi către Divanul Obștesc al Moldovei, în care, apărîndu-și drepturile asupra unei bucăți de pămînt, explică ce înseamnă „loc domnesc” (p. 13—15); „socotința aceluiași în comitetul de elaborare a Regulamentului organic privind relațiile dintre locuitorii principatelor, „ca niște noroade coboritoare dintr-o spiță, închinătoare de o lege, vorbitoare de o limbă, cu aceleași pravili, obiceiuri și port” (p. 15—18); „socotința” lui Conachi, în același cadru, cu privire la mănăstirile închinare (p. 18—19); un fragment din testamentul aceluiași, în care Conachi explică de ce n-a socotit oportun să-și elibereze robii, țigani, invocînd „starea nemoralnicească în care se află... într-o țară în care locuitorul slobod este atît de bîntuit și asuprit încît

este lovit în dreptul omenesc de la cel întâi stăpin pînă la călărașul cel de pe urmă" (p. 24—27). Din Asachi se reproduc 34 poezii păstrate în manuscris sub titlul de *Alăuta a lui Alviru Dacienu poeta Arcadii din Roma, 1820* (p. 29—68), o adresă din 1834 privind înființarea unei școli de fete la mănăstirea Bârbol (p. 69) și diverse documente istorico-culturale, cele mai multe în legătură cu activitatea sa tipografică. Interesante sînt documentele privitoare la Ionică Tăutu afirmația editorilor (p. 101) că acel „căminar Kogălniceanu“, despre care comișul afirma într-o scrisoare din Constantinopol că își dovedise „slujba și vrednicia sa“, ar fi chiar Mihail Kogălniceanu, întrucît la data plecării lui Tăutu în capitala otomană el nu avea decît 8 ani, iar la această vîrstă e greu de admis că își probease deja „vrednicia în slujbă“. Referința îl privește, desigur, pe Ilie Kogălniceanu, care deși fusese făcut între timp agă, mai putea trece în amintirea comișului drept căminar, cum era în momentul plecării lui Tăutu din țară. Se pare deci că nu direct „la flacăra dogoritoare“ a acestuia s-a încălzit viitorul reformator, ci prin mijlocirea celor care au conlucrat cu inimosul comiș, poate chiar, într-o măsură, prin însuși „băbaca“. Interesante, iarăși, pentru precizările de ordin biografic, dar și pentru fragmentele literare, sînt cele 42 documente negruzziene (p. 141—186). Altele 25, nu mai puțin prețioase sub raportul știrilor, îl privesc pe C. Negri (p. 188—216). Un grup important de documente, în cea mai mare parte cunoscute (unele și tipărite), se referă la M. Kogălniceanu (p. 221—280). Totuși doar despre scrisoarea acestuia către Melchisedec din 5 august 1868 se face mențiunea că a fost comentată anterior de S. Porcescu. Precizări importante aduc cele 55 documente privitoare la V. Alecsandri (p. 281—332), ca și cele 25 relative la Alecu Russo (p. 338—364), sau altele 6 care îl privesc pe B. P. Hasdeu. S-ar putea releva încă multe altele, menite să recomande folosul incontestabil al acestui volum, a cărui eficiență ar fi sporit, desigur, dacă editorii ar fi dat mai multă atenție notelor și dacă ar fi menționat, acolo unde era cazul, caracterul edit al unor texte, indicînd sursele respective. O introducere, în cuprinsul căreia s-ar fi atras atenția asupra noutății și a valorii datelor era de asemenea necesară.

Al. Zub

GH. PLATON, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, Ed. Junimea, 1973, 228 p.

Problemei agrare din România i-au fost consacrate numeroase lucrări, unele deosebit de valoroase. La lista lor se adaugă și cartea lui Gh. Platon, cunoscut ca un neobosit cercetător al istoriei economice și sociale a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. O parte din studiile publicate de el, ca și cartea despre domeniul feudal, sînt axate pe problematica atît de complexă și viu discutată a anului revoluționar 1848.

Gh. Platon motivează cercetarea întreprinsă asupra domeniului feudal prin necesitatea de a completa lipsa unor studii corespunzătoare, lipsă care a determinat pe unii istorici ca, din necunoașterea exactă a realităților, să tragă unele concluzii greșite asupra vieții agrare a Moldovei din prima jumătate a secolului trecut. De aceea, pe baza analizei unui bogat material de arhivă, în cea mai mare parte inedit, autorul își propune, pe de o parte, să documenteze mai larg existența, controversată uneori, a rezervei feudale în Moldova — problemă care a constituit o preocupare mai veche a sa (Gh. Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864*, în „Studii și articole de istorie“, vol. V, București, 1963) — iar pe de altă parte, să stabilească „orientarea și liniile de dezvoltare ale domeniului feudal, antrenat total și definitiv pe făgașul producției de mărfuri“ (p. 6). Scoțînd în evidență caracteristicile regimului agrar din Moldova, care au generat o serie de consecințe de ordin economic, social și politic, el dorește și reușește să contribuie la explicarea unor particularități în dezvoltarea istorică a Țărilor Române,

particularități care s-au manifestat cu prilejul anumitor evenimente, ca, de pildă, revoluția de la 1848.

Cartea lui Gh. Platon începe cu o succintă introducere (p. 5—7), iar conținutul propriu-zis se împarte în două capitole mari în care evoluția domeniului „moșieresc” — de această dată — este cercetată în două etape: primele decenii ale secolului al XIX-lea (p. 9—41) și în vremea Regulamentului organic (p. 42—164). Acest de al doilea capitol se împarte, potrivit tablei de materii, în patru paragrafe, din care primele două sint consacrate analizei separate a veniturilor și a cheltuielilor (p. 79—151), pentru ca în ultimele două, mult mai restrinse ca întindere, să se facă „sumare observații privind natura reglementării relațiilor dintre proprietari și țărani” (p. 151—158) și să fie prezentate „aspecte privind stratificarea în lumea satelor” (p. 158—164). După un larg și util rezumat în limba franceză (p. 165—172), urmează anexele (p. 175—226), ce cuprind numeroase tabele rezultate din prelucrarea datelor din condici de socoteli ale moșilor precum și extrase din documente statistice, adesea însoțite de bogate note explicative.

De la început, semnalăm diferența de terminologie dintre titlul cărții, care se referă la domeniul „feudal” și titlurile celor două capitole, unde este vorba despre domeniul „moșieresc”. Nu-și are locul aici o discuție cu privire la deosebirea de conținut dintre cele două noțiuni, *domeniul feudal*, caracterizat prin natura relațiilor de producție, feudale, din cuprinsul său și *domeniul moșieresc*, în care relațiile de producție și producția de mărfuri au căpătat treptat noi caracteristici ce evoluează către capitalism. Aceasta este și concluzia esențială ce se desprinde din cartea lui Gh. Platon și era bine dacă autorul folosea peste tot termenul de *domeniu moșieresc*.

Materialul documentar folosit de autor la elaborarea cărții l-a pus în fața unor dificultăți serioase, așa cum singur mărturisește (p. 168). Ele se datoresc faptului că sămile de moși, care au constituit baza informației sale, sint din ani diferiți, adesea fără continuitate și au fost alcătuite în mod neuniform și fără destulă rigurozitate. De aceea, datele din cuprinsul lor au trebuit să fie prelucrate cu migală, fără însă a le putea aduce în întregime la același numitor și este meritul său incontestabil că a reușit, din analiza fiecărui caz în parte, să scoată în evidență elementele comune și caracteristice dezvoltării domeniului moșieresc. Chiar folosirea statisticilor oficiale din perioada regulamentară, atîtea cîte s-au mai păstrat în arhive, ridică unele probleme, datorită inexactităților, uneori destul de grave, strecurate în rubricile lor. După întocmirea primei statistici, din anul 1840, domnitorul Mihail Sturza deplîngea faptul că proprietarii, neînțelegînd rostul unei asemenea lucrări, au declarat date ireale. Gh. Platon a utilizat mai mult cifre extrase din statistica anului 1848, care, în urma cîtorva ani de experiență a slujbașilor vremii, era de așteptat să fie lucrată mai conștiincios. Or, între exemplele citate din această statistică (anexa IV) se constată că la trei moși din ținutul Neamț apar cifre fanteziste la suprafețele semănate cu grîu și porumb: pentru grîu, 18 000 fălci la Roznov, 12 000 fălci la Podoleni și 5 000 fălci la Români. Aceasta ar însemna 25 000 ha în primul caz și 18 000 ha în cel de al doilea, ceea ce era cu totul imposibil la acea vreme. Autorul nu a avut posibilitatea să confrunte cifrele statisticii cu alte izvoare și să sesizeze inexactitatea lor, dar în tabelule cu semănăturile din anul 1848 (Arh. St. Iași, tr. 1772, dosar nr. 14656, f. 285—299) se arată că semănăturile de grîu se întindeau pe 800 fălci la Roznov, 500 la Podoleni și doar 150 fălci la Români, ceea ce este mult mai aproape de realitate. Întrucît moșiile arătate nu au intrat în discuție pe parcursul lucrării, ele rămîn numai ca exemple asupra cărora atragem atenția cititorului neavizat. Totuși, statisticile, cu toate defectele lor, rămîn documente care indică linia generală a dezvoltării agriculturii din Moldova în perioada regulamentară, astfel că utilizarea lor în cartea de față a fost necesară. Am insistat asupra acestui aspect de natură tehnică nu numai pentru a recunoaște dificultățile amintite, ci și pentru a sublinia maniera în care autorul a căutat să le rezolve. În dorința de a demonstra cît mai convingător căile și modul de dezvoltare a producției de mărfuri pe domeniul moșieresc din Moldova, el a utilizat la maximum documentele pe care

le-a avut la dispoziție, atît prin numeroasele tabele din text și din anexe, cît și prin notele ample din subsol.

În primul capitol al cărții, Gh. Platon arată că domeniul moșieresc din Moldova, beneficiind de o rezervă mai întinsă decît acela din Țara Românească, a început să producă pentru piață încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea. În consecință, transformările care se constată în perioada regulamentară nu sînt rezultatul unui salt spectaculos determinat de condițiile create prin tratatul de la Adrianopole (p. 25). Fără a nega importanța acestui act de natură externă pentru istoria țării noastre, autorul demonstrează că procesul de adaptare a gospodăriei moșierești la producția de mărfuri s-a realizat treptat și în forme diverse, determinate de numeroși factori adesea specifici fiecărei proprietăți în parte.

Trecînd la perioada regulamentară, după o scurtă prezentare a consecințelor pe care le-a determinat tratatul de la Adrianopole în procesul de dezvoltare a economiei Moldovei, în lucrare se precizează că în centrul acestui proces **se afla domeniul moșieresc, ce se afirma tot mai mult ca „mare întreprindere agricolă”** producătoare pentru piață, fapt care dovedește destrămarea vechiului regim feudal (p. 43). În același timp, munca de clac, element esențial al vechii orînduirii, a continuat să fie „mijlocul principal” de realizare a producției de mărfuri, constituind astfel un paradox istoric „specific dezvoltării noastre interne”. El se explică prin faptul că boierimea, profitînd de slăbiciunea forțelor sociale noi, a menținut relațiile feudale în scopul „de a înfăptui procesul de înnoire în folosul unei singure clase, prin mijloace menite să împună o acomodare lentă” (*ibidem*).

Trei au fost direcțiile mai importante spre care s-a orientat producția de mărfuri pe domeniul moșieresc din Moldova în perioada regulamentară: a) sporirea producției de cereale destinate vinzării ca atare; b) paralel cu aceasta, uneori cu o pondere mai însemnată, cerealele erau prefăcute în spirt, la velnițe; c) legată de fabricarea spiritului, s-a dezvoltat exportul de vite, care, în acest scop, erau îngrășate cu borhotul rezultat de la velnițe. Autorul mai constată că proprietarii, pentru a realiza producția în condiții cît mai avantajoase, au manifestat anumite preocupări pe care el le consideră, pe bună dreptate, ca indicînd orientarea spre o agricultură rațională, dezvoltată. Între aceste preocupări au fost: înzestrarea moșiilor cu inventar propriu, ca unele mai bune și cu randament mai mare; diversificarea culturilor, prin introducerea de plante textile și mai cu seamă a cartofului care, combinat cu cerealele, a făcut să crească producția de spirt; în sfîrșit, folosirea pe scară tot mai mare a muncii salariate, permanente și sezoniere. Proprietarii și arendașii au recurs la munca salariată pentru că, așa cum se subliniază de multe ori în carte, munca de boieresc, deși sporită prin Regulamentul organic și oricît de „rațional” era întrebuintată, a devenit insuficientă pentru realizarea unor cantități tot mai mari de produse agricole pe domeniul moșieresc. Cu toate acestea, în lucrare se mai constată că, în general, nu se făceau investiții de anvergură, care să aducă beneficii mai tîrzii, dar sigure. Proprietarii, dar mai cu seamă arendașii, în termenul scurt, de obicei trei ani, al contractului de arendă, nu aveau timp să aștepte, fapt pentru care căutau să exploateze la maximum toate resursele imediate ale moșiilor, făcînd cheltuieli cît mai puține.

În sfîrșit, ca un element de altă natură, dar nu mai puțin important, se constată preocuparea statului pentru angajarea agriculturii pe o cale nouă, „**compatibilă cu gradul de civilizație al Europei contemporane și cu noile nevoi ale societății românești aflată în plin proces de dezvoltare**” (p. 114). Astfel, agronomia a devenit obiect de studiu la Academia Mihăileană, au fost trimiși tineri bursieri la specializare în străinătate, periodicele vremii publicau sfaturi agrotehnice, au luat ființă Comisia de agronomie și serviciul de statistică ce avea ca preocupare centrală agricultura, principala ramură a economiei țării.

Acestea sînt, în linii mari, constatările la care a ajuns Gh. Platon cu privire la procesul de dezvoltare a domeniului moșieresc din Moldova ca mare întreprindere producătoare de mărfuri în perioada regulamentară. Constatările sale aduc noi elemente care, așa cum și-a propus în introducerea cărții, vin să

dovedească din nou și în mod indiscutabil existența rezervei moșierești în Moldova și evoluția ei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Toate documentele folosite în lucrare arată și autorul așa a înțeles și a demonstrat încă din studiul anterior consacrat acestei probleme (*Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova...*), că este vorba de pământul păstrat la dispoziția proprietarilor de moșii, pe care s-a desfășurat și s-a dezvoltat pe scară tot mai largă producția de mărfuri agricole destinate pieței. Pământul lăsat în folosința clăcășilor și îngustat apoi prin Regulamentul Organic nu aducea proprietarilor și arendașilor decât dijma care, încă de la începutul secolului al XIX-lea, reprezenta o parte tot mai mică din volumul cerealelor adunate în hambarele moșierești. Majoritatea lor covârșitoare se recolta de pe rezervă și pentru sporirea acestor recolte a fost majorat boierescul și s-a trecut la folosirea pe scară tot mai largă a muncii plătite sezoniere. Mai mult chiar, prin legea din anul 1848, moșierimea a renunțat la dijma, devenită o formă total nerentabilă a obligațiilor țărănești, convertind-o în muncă ce se depunea tot pe această rezervă. Astfel, cea mai mare parte a producției de grâu se realiza pe pământul moșieresc, precum și cantități însemnate de porumb care în perioada regulamentară a ajuns să concureze grâul la export.

Aceasta a fost situația rezervei moșierești din Moldova, unde, după cum a dovedit Gh. Platon, ea a stat la baza procesului de transformare a domeniului în mare întreprindere producătoare de mărfuri. Pentru o mai bună înțelegere a acestui proces, autorul face precizarea, foarte utilă, că el nu s-a desfășurat uniform, cu același ritm și cu aceeași intensitate, ci în funcție de interese, vederi, posibilități și grad de inteligență a fiecărui proprietar și arendaș în parte. Pe linia acestei idei, putem adăuga că unele particularități, deosebit de importante, s-au evidențiat chiar și de la o regiune la alta a țării, fiind determinate de anumite condiții locale. De aceea, considerăm că unele completări, de ansamblu, vor întregi tabloul vieții agrare moldovenești din prima jumătate a secolului trecut și vor scoate și mai mult în evidență concluziile valoroase care se desprind din cartea lui Gh. Platon.

Din punct de vedere agricol, prin forța realităților existente, la începutul secolului al XIX-lea, Moldova se împărțea în două zone, de nord și de sud, care, fără a stabili limite riguroase, aveau fiecare caracteristici distincte. În zona de nord, lipsită inițial de căi de comunicație suficiente pentru transportul produselor agricole, cerealele, între care predomina porumbul, erau folosite la fabricarea spiritului, care era un mijloc mai profitabil pentru valorificarea lor, iar pe suprafețele întinse de pășune și fină se creșteau vite ce se exportau în stare vie spre Austria. În partea de sud a țării, unde solul era mai bun și portul Galați situat în apropiere, se cultivau cereale, de preferință grâu, pentru export. Negustorii achiziționau vite pe care le pășunau vara în Țara Românească, iar toamna erau sacrificate la salhanalele aflate în preajma Focșanilor și Galaților pentru a se exporta seu, pastramă și piei.

În nordul Moldovei predomina, compactă, proprietatea boierească și mănăstirească, iar materialul documentar, pe baza căruia Gh. Platon a descris transformările produse pe domeniul moșieresc, se referă mai cu seamă la această parte a țării. După anul 1829, pe moșiile de aici a sporit producția de cereale care au continuat să fie prefăcute în rachiu, dar, pe măsură ce s-au îmbunătățit căile de comunicație, în ținuturile Dorohoi și Botoșani a crescut și producția de grâu pentru export. Gh. Platon a arătat că prin introducerea culturii cartofului a sporit producția agricolă și s-a dezvoltat industria prelucrătoare. Pentru a sublinia importanța acestui fenomen specific tot nordului Moldovei, este suficient să arătăm că în anul 1847, de pildă, cartoful reprezenta 63 la sută din volumul recoltei realizate pe rezerva moșierească din ținutul Dorohoi, după care urmau ținuturile Suceava, cu 49, și Botoșani cu 34 procente. Mai mult chiar, în anul 1845, ponderea acestui produs atingea în ținutul Dorohoi 75,5 la sută (C. Istrati, *Cartoful în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cercetări agronomice în Moldova”, Iași, septembrie 1972, p. 133). Așa cum scria atunci un grup de proprietari, prin introducerea culturii cartofului „s-au făcut un principal izvor de îmbelșugare a pământului” și „au întemeiat industria prefacerii

lor prin velnite în spirt, ce pînă astăzi au ajuns a fi una din cele mai întinse speculații a proprietății pămîntesti“ (*ibidem*, p. 136). Pe această cale au avut loc transformări importante și în creșterea vitelor pentru export, deoarece erau îngrășate cu borhotul rezultat de la velnite, astfel că o parte din suprafețele de pășune și fînăț a fost deștelenită și cultivată cu cereale.

Cu totul alta era situația în sudul Moldovei, unde existau multe moșii libere, răzeșești, în vreme ce proprietățile boieresci erau mai puține și mai mici ca întindere. Făceau excepție doar unele moșii, ca ale lui Conachi (Țigănești, Nămolosa), Moruzi (Pechea) și alții, pentru care însă nu se cunosc documente la fel de bogate în informații ca pentru acelea din nord. Totuși, din informațiile cu caracter general se constată că pe aceste proprietăți erau însămîntate mari suprafețe cu grîu, în vederea exportului (Conachi semăna cu grîu pînă la 1 000 de fălci, pe moșia Țigănești). Proprietarii și arendașii din sudul Moldovei fabricau rachiu din fructe și țescovină, astfel că ei foloseau foarte puține cereale la velnite, iar cultura cartofului era aproape inexistentă pe moșiile lor, fapt care constituie o altă caracteristică a agriculturii din această parte a țării. Creșterea vitelor a continuat să se practice pe seama pășunilor de peste Milcov, unde erau duse vitele achiziționate de negustori de la țărani. Deoarece valorificarea lor prin salhanale devenise puțin rentabilă, către anul 1848 au luat ființă la Galați o fabrică de conserve și unele manufacturi unde se produceau mezeluri.

Gh. Platon a arătat că țărani, „angajîndu-se în contracte de anvergură“, erau aceia care asigurau aprovizionarea orașelor aflate în plin proces de dezvoltare, în vreme ce proprietarii produceau mai mult pentru export (p. 13). Nu se poate stabili o limită precisă între destinația produselor țărănești și a celor moșierești, după cum nici autorul nu o face, dar trebuie arătat că țărănimea din sudul Moldovei a avut un rol important în producția de grîu pentru export încă înainte de perioada regulamentară (C. Istrati, *Cu privire la exportul de grîne din Moldova în anii 1830—1831*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, X (1973), p. 200—202). Același lucru se constată și după anul 1832, cînd de pe ogoarele țărănești din ținuturile Bacău, Putna, Tecuci și Covelului se recoltau cantități de grîu mai mari decît de pe rezerva moșierească, constatare ce se poate face și dintr-unul din tabelele publicate de Gh. Platon (anexa II, p. 176—178). Producția de grîne pentru export se realiza mai cu seamă pe moșiile răzeșești, pe care locuia cea mai mare parte din categoriile de țărani privilegiați (mazili, ruptași, privileghietii). Cu siguranță că ei dețineau majoritatea pămîntului răzeșesc, pe care îl lucrau cu muncă plătită, ceea ce constituie un aspect deosebit de important al procesului de diferențiere tot mai pronunțată din lumea satelor.

Mîna de lucru folosită pentru producția de mărfuri pe domeniul moșieresc este una din problemele căreia, așa cum am arătat, în lucrare i s-a acordat multă atenție, ajungîndu-se la constatări deosebit de interesante. Fără a diminua importanța acestora, se poate afirma că munca salariată era frecvent utilizată în gospodăria moșierească încă de la începutul secolului al XIX-lea, iar la începutul perioadei regulamentare devenise o problemă acută ce trebuia rezolvată chiar pe plan legislativ. În această ordine de idei, este interesant să menționăm cererea pe care, în luna august 1831, o adresa cîrmuirii arendașul de la moșia Zorleni de lingă Bîrlad. El arăta că, datorită „îndeminărilor“ ce a avut, a semănat cu cereale suprafețe întinse pe care nu le putea lucra numai cu zilele de boieresc. Deoarece, din cauza epidemiei de ciumă, nu veneau lucrători din alte părți, iar locuitorii din Zorleni refuzau să muncească mai mult decît era stabilit prin „ponturi“, el cerea să fie obligați a-i stringe toată recolta, cu plată, „după cum să urmează în toate țările luminate“ (Arh. St. Iași, Litere, dosar Ci, nr. 185, f. 663). Petiționarul nu înțelegea deosebirea esențială dintre relațiile de producție existente în Moldova și acelea din „țările luminate“, iar cîrmuirea, neputînd interveni, l-a sfătuit să cadă la o învoială cu țărani. Problema mîinii de lucru devenind generală, alcătuitorii Regulamentului organic au încercat să o rezolve stabilind că țărani, în schimbul locurilor de hrană suplimentare ce le vor obține prin învoială de la proprietari, să ajute la lucru pe moșii, cu plată „după cîrghătorul preț“, după ce vor executa boierescul și vor termina munca pe ogoarele pro-

prii (*Regulamentul organic al Moldovei*, Cap. III, secția 7, art. 124). Dar, pe lângă acest mijloc de constrângere, proprietarii și arendașii au exploatat la maximum lipsa de alimente și de bani a țăranilor care erau nevoiți să contracteze datorii în timpul iernii, când nu existau posibilități de ciștiș și munca era ieftină. Faptul este demonstrat în cartea lui Gh. Platon, iar documentele pe care le-a folosit cu alt prilej (*Situația maselor populare în preajma și în timpul anului revoluționar 1848*. I, în, „*Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ din Iași*”, Istorie, tomul XII, anul 1966, p. 57) arată că datoriile țăranilor, ce se perpetuau an de an, ajungeau până la zece milioane lei.

Pe lângă aceste completări, făcute, așa cum am mai arătat, cu scopul de a sublinia concluziile valoroase ale cărții, sînt necesare cîteva precizări la unele din documentele utilizate de Gh. Platon. Astfel, el arată amploarea folosirii muncii salariate în preajma anului 1848 și pe baza unei informări suplimentare ce se păstrează în arhive anexată la statistica din acel an (p. 13—14 și 143). Dar acest document repetă un text redactat încă din anul 1843 (Arh. St. Iași, tr. 1772, dosar nr. 44036, f. 169 și următ.) și care a fost apoi anexat an de an la lucrările statistice, fără nici o modificare.

De asemenea, între elementele caracteristice „noului” care se afirmă tot mai mult pe domeniul moșieresc este inclus și procedeul, obișnuit în epocă, de a se evalua în bani toate sursele de beneficii ale moșilor. În acest context, autorul se ocupă de moșiile Pașcani, Vorniceni și Ibănești ale boierului Neculai Roznovanu (p. 147—149). În cazul de față, evaluarea surselor de venituri a fost făcută în vederea informării celor care ar fi dorit să ia moșiile în arendă, așa cum rezultă din două dintre documentele referitoare la Pașcani: unul este intitulat „în ce chip trebuiește a se speculari moșia Pașcani fără cheltuială”, adică numai pe baza boierescului (Arh. St. Iași, Documente, pach. 333, doc. 211), iar în celălalt, din anul 1842, după ce se face evaluarea veniturilor pe principiul menționat, se arată „cheltuiala ce poate face posesorul”, cultivînd suprafețe suplimentare pe care să le lucreze cu munca plătită, iar beneficiile să sporească din vinzarea produselor obținute pe această cale (*ibidem*, doc. 210).

În sfîrșit, ne oprim asupra unui aspect tehnic, de prezentare a cărții lui Gh. Platon. Este vorba de cele patru paragrafe în care se împarte capitolul al doilea, ce apar distincte numai la tabla de materii. În cuprinsul cărții, doar paragraful al doilea, referitor la cheltuieli, începe pe o pagină nouă (p. 135), în vreme ce primul se distinge de textul anterior numai prin culegerea cu litere capitale a cuvîntului VENITURILE, în cuprinsul frazei de început, iar ultimele două sînt separate prin semne tipografice (p. 79, 151 și 158). Nu mai insistăm asupra mulțimii greșelilor de tipar strecurate în text, dar considerăm necesar să atragem atenția asupra condițiilor tipografice nesatisfăcătoare în care a apărut o carte atît de interesantă prin conținutul ei. Aceste lipsuri nu împiedică pe cititori ca, prin lectura cărții lui Gh. Platon, să ia cunoștință de transformările importante care au avut loc în societatea moldovenească, aflată în plin proces de dezvoltare, în preajma revoluției de la 1848.

Corneliu Istrati

Alexandru Ioan Cuza. *Acte și scrisori*, Ediție alcătuită de D. IVĂNESCU și VIRGINIA ISAC, Iași, Ed. Junimea, 1973, XLVII pl. + 407 p.

Volumul care face obiectul atenției noastre, omagiu adus de Iașul contemporan domnitorului Unirii, o spunem din capul locului, reprezintă o contribuție de preț, pentru care, atît alcătuitoarii, cît și *Junimea*, merită toate sufragiile noastre. Apărută la 100 ani de la moartea lui Alexandru Ioan Cuza, culegerea de documente — *acte și scrisori* — semnată de D. Ivănescu și Virginia Isac, nu este, totuși, un simplu act omagial, efemer; prin conținut și valoare, se înscrie ferm pe linia operelor de serioasă referință.

Cele 273 de acte și scrisori — inedite, în marea lor majoritate (225) — depistate în urma unei serioase și competente investigații în fondurile documentare

ale arhivelor sau ale principalelor biblioteci din țară, se referă, exclusiv, la perioada anterioară alegerii lui Cuza ca domn al Principatelor Unite. Ele ajută la reconstituirea unor însemnate aspecte dintr-o perioadă puțin cunoscută din viața și activitatea viitorului domn.

Documentele ni-l înfățișează pe Al. I. Cuza îndeplinind, cu competență și devotament, funcțiile administrative de președinte al judecătoriei Covurlui și apoi de pircălab al ținutului, director al Ministerului de interne, comandant al armatei sau de membru al guvernului. Corespondența îl situează în contextul evenimentelor epocii, în tumultul și problematica acesteia. Om al vremurilor sale, Cuza participă activ la frământările acestora, manifestându-și, continuu, adevărul la nou, etalându-și, cu discreție, dar și cu fermitate, totodată, sentimentele alese de cetățean și patriot. Din lectura documentelor, reiese limpede că alegerea din 1859 nu este un rezultat al întâmplării oarbe; prin calitățile sale — pe care materialele pe marginea cărora referim le reliefează — Alexandru I. Cuza se situează alături de marile personalități ale vremii sale, care au luptat cu atîta dăruire și competență pentru constituirea României moderne.

Din documentele în discuție se desprinde, în egală măsură, aspecte interesante din viața intimă, de familie a lui Al. I. Cuza și a doamnei Elena. Corespondența acesteia, afectuoasă și sinceră, degajă o mare căldură și o desăvîrșită sinceritate.

Este mai puțin important de stăruit aici asupra exactității referințelor privitoare la calitatea inedită a unora dintre actele inserate în culegerea pe marginea căreia ne formulăm observațiile. Esențial ni se pare faptul că documentele, în ansamblul lor, răspund, întru totul, obiectivelor pe care alcătuitorii și le-au propus. Aruncînd o lumină vie asupra unei perioade mai puțin cunoscute din viața și activitatea lui Al. I. Cuza, volumul în discuție conține, în același timp informații utile referitoare la epocă și la problemele fundamentale ale acesteia. La rîndul lor, notele explicative, bogate și variate, oferă posibilități mult mai largi de plasare a personajelor în contextul evenimentelor, de înțelegere a resorturilor intime ale anumitor acțiuni.

Traducerea documentelor — marea majoritate a acestora, în original, sînt redactate în limbile franceză sau germană — le face accesibile unui public mai larg, interesat, evident, în cunoașterea mai deplină a personalității lui Al. I. Cuza.

Studiul introductiv, substanțial și metodic, folosind și materialele cuprinse în volum, reconstituie viața și activitatea lui Al. I. Cuza pînă în momentul alegerii sale ca domnitor al Principatelor Unite. Am fi dorit, aici, o subliniere mai puternică a problemelor fundamentale ale epocii, a spiritului acesteia, a atmosferei în care a crescut și s-a format viitorul domn al Unirii. O introducere axată pe asemenea coordonate ar fi scos mai bine în relief importanța materialului documentar, atît de bogat și variat, cuprins în volum.

În cuprinsul *studiului*, autorii reiau aserțiunea mai veche cu privire la existența așa zisei *Asociații patriotice*, pentru a sublinia legăturile lui Al. I. Cuza cu membrii acesteia (p. XVI—XVII). Ne-am precizat cu alt prilej¹ poziția față de această problemă și nu considerăm necesar să revenim aici. Observațiile incluse în studiu, corecte, nu probează cîtuși de puțin existența unei asemenea *asociații*. Admițîndu-i existența nu putem găsi explicații plauzibile cu privire la colaborarea revoluționară în cadrul *Frăției*, la înlînirile de la Mînzina (acestea aveau loc în același timp în care este situată activitatea *Asociației patriotice*), la colaborarea continuată în afara hotarelor țării, la Paris, în cadrul *Societății studenților români*. Frământările atribuite acestei *asociații* trebuie încadrate firesc, organic, în cele generale care au prefațat și au pregătit revoluția română de la 1848 și care, acum, căpătaseră un caracter organizat. Deși documentele nu o probează expres, cu siguranță că Al. I. Cuza se afla în centrul acestor evenimente împreună cu personalitățile proeminente ale generației sale, de care este legată pregătirea revoluției de la 1848.

¹ Cf. Gh. Platon, *Probleme privind mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova*, în *Studii și articole de istorie*, XI, București, 1968, p. 76 și urm.

Nu sintem convinși, de asemenea, că *exodul* revoluționarilor moldoveni și munteni spre capitala Franței s-ar fi datorat, „în mare parte“, acțiunilor represive întreprinse de guvernele celor două țări (p. XVI). Acțiunea trebuie pusă în legătură, credem noi, mai ales, cu organizarea centrului revoluționar de la Paris, filială externă a *Frăției*. De fapt, în acest sens, faptele au fost, deja, precizate.

Nu considerăm că Al. I. Cuza se încadrează în grupul „celor mai periculoși adversari ai regimului“. Mai bine zis, nu sintem de acord cu accepțiunea afirmației. Cu excepția izbucnirii pe care ne-o relatează Sion, provocată de atitudinea lui M. Sturza, nu cunoaștem alte împrejurări în care viitorul domn al Unirii să-și fi afirmat deschis, cu ostentație, opiniile așa cum au făcut-o alții, care nu au manifestat însă atita consecvență în atitudine. Aceasta, firește, nu știrbește nimic din patriotismul lui Al. I. Cuza. Statornic în sentimentele sale, el a fost de o discreție exemplară în afirmarea acestora.

În tinerețea sa, Al. I. Cuza a petrecut o perioadă de timp și în Belgia. Ne-o spune și J. Poumay, consulul general din București², care reliefează atașamentul domnitorului față de instituțiile liberale ale acestei țări.

T. Rășcanu nu apare în arena politică doar în 1846 (p. 46, nota 1). După câte știm, el se afirmase, deja, în 1842. De asemenea, informațiile referitoare la intrarea în țară a lui V. Mălinescu nu sînt suficient de clare p. 131). În sfîrșit, trebuie precizat că, în 1848, în Moldova, a fost epidemie de holeră, nu de ciumă (p. XX).

Aceste observații, de mică importanță, nu scad cu nimic valoarea culegerii; dimpotrivă reliefează interesul ce-l suscită, chiar în precizarea unor detalii, necesare pentru cunoașterea epocii. Actele și scrisorile din volum reprezintă o contribuție valoroasă la cunoașterea vieții și la definirea personalității lui Al. I. Cuza. Publicarea lor se înscrie în șirul actelor de cultură pe care tînăra editură ieșeană le promovează cu toată fermitatea.

Gh. Platon

Cuza Vodă — in memoriam, Iași, Ed. Junimea, 1973, 645 p. (Coordonatori : L. BOICU, GH. PLATON, AL. ZUB).

Despre Al. I. Cuza, fondatorul României moderne, s-a scris enorm. Monografii, studii, articole, culegeri de documente, lucrări memorialistice și beletristice, toate însumează sute de titluri. Dar domnia lui Cuza, cu evenimentele care au precedat-o și urmările imediate, lasă loc pentru noi judecăți și contribuții. În acest sens, amplul volum scos de istoricii din Iași, cu prestigioase colaborări din București, vine să adauge noi date, fapte și idei referitoare la activitatea uneia dintre cele mai ilustre personalități, de la a cărei moarte s-au împlinit, la 15 mai 1973, 100 de ani.

Volumul la care ne referim, coordonat de cunoscuți istorici ieșeni, apare sub egida Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ — Iași. Tratînd o sferă largă de probleme în cele 20 de studii și comunicări pe care le conține, volumul constituie totuși o unitate, nelăsînd în afara preocupărilor aproape nici un aspect semnificativ legat de viața și activitatea lui Cuza. Coordonatele esențiale pe care este construit volumul le găsim în sinteza trăsăturilor personalității lui Cuza, surprinse magistral de Constantin C. Giurescu : „Prin ... patriotism, prin înțelegerea și iubirea pe care a arătat-o față de cei mulți și lipsiți, prin înțelepciunea, pricperca și curajul pe care le-a dovedit în rezolvarea greurilor probleme ale vremii lui, Alexandru Ioan Cuza este o mare personalitate a națiunii române; una din acelea care știu să îndrepte națiunea, în ceasurile decisive, pe căile progresului“ (p. 21).

² Gh. Platon, *Ecoul internațional al Unirii Principatelor Române. în Cuza Vodă, in memoriam*, Ed. Junimea, Iași, 1973, p. 215

Desigur, discutarea unui asemenea volum nu este lipsită de dificultăți și riscuri. Dar, fără a încerca vreo ierarhizare a valorii contribuțiilor, ne vom referi la fiecare, mai detaliat sau mai sumar, în funcție și de preocupările autorului acestei prezentări.

Putând servi și ca introducere la volum — alături de vibrantul *Cuvînt înainte* (p. 5—6), care aparține coordonatorilor — paginile datorate prof. Constantin C. Giurescu, sub titlul semnificativ, *Personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza* (p. 7—22), ne înfățișează principalele etape și trăsături caracteristice ale activității domnitorului Unirii. Exponent al dorințelor de înnoire și progres, care însușeau marea majoritate a poporului român la jumătatea secolului trecut, Al. I. Cuza a avut ca preocupări esențiale: apărarea autonomiei și demnității țării (premisă a viitoarelor acțiuni pentru cucerirea independenței) în raporturile cu Turcia, Austria, Rusia și alte puteri europene, recunoașterea dublei alegeri și a Unirii depline, secularizarea și improprietărea, progresul învățămîntului și al culturii, reorganizarea întregii vieți de stat pe baze moderne. În toate acțiunile sale, ca domn al țării, Cuza a dat dovadă de un înalt patriotism, pricepere și chibzuință.

Două articole interesante, consacrate unui aspect, nu total neglijat de cercetarea istorică, sînt cele de genealogie: *Strămoșii cunoscuți ai principelui Al. I. Cuza* de Ștefan S. Gorovei (p. 25—32) și *Al. I. Cuza. Note genealogice* de Nistor Ciocan (p. 35—49). Merită totuși reținută constatarea — mai ales din cel de al doilea material — referitoare la originea boierească „mică și mijlocie” a lui Cuza, din oameni cunoscuți „prin atitudinea lor înaintată”, prin curajul și sîrguința cu care au participat la unele dintre cele mai de seamă evenimente istorice din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Strîns legate de aspectul genealogic sînt și datele noi referitoare la biografia lui Cuza datorate lui D. Ivănescu (*Contribuții la biografia lui Alexandru Ioan Cuza înainte de domnie*; p. 51—84) și Paul Păltânea (*Alexandru Ioan Cuza, pîrcălab al ținutului Covurluiului*; p. 87—99). Pe lângă evocarea faptelor deja cunoscute, D. Ivănescu aduce unele completări și precizări prețioase, referitoare la familia domnitorului și activitatea lui pînă la 1859. Pentru cunoașterea perioadei 1856—1858 sînt binevenite informațiile pe care le aduce Paul Păltânea asupra demnității și simțămîntelor de dreptate și iubire de patrie care l-au caracterizat pe Cuza în scurtele perioade cît a fost pîrcălab de Galați în 1856 și 1857.

Cele cîteva pagini referitoare la *Alegerea ca domn a lui Al. I. Cuza* de N. Corivan (p. 101—110) vin să reactualizeze semnificațiile și dramatismul unuia din momentele hotărîtoare din istoria luptei pentru făurirea statului național român. În acest context se insistă asupra unui aspect doar menționat pînă acum în istoriografie, proiectul de plan al lui Anastasie Panu pentru realizarea Unirii, plan care avea în vedere acțiuni energice, o atitudine hotărîtă de opoziție față de puterile europene.

Un loc aparte revine celor două studii care tratează aspecte internaționale legate de înfăptuirea actului Unirii (autori: Dan Berindei și Gh. Platon). Se aduc noi date referitoare la complexe probleme care frămîntau Europa, jocul de interese în jurul problemei Principatelor, îngrijorarea pentru menținerea echilibrului european, puternic zdruncinat de evenimentele cu care se confrunta continentul nostru la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea.

Dan Berindei, în excelentul studiu intitulat: *Constituirea statului Național Român în context european* (p. 113—144), ne demonstrează că situația creată de Războiul Crimeii — care consfințise existența unui echilibru de forțe pe continent și imposibilitatea vreuneia dintre puterile europene de a-și impune, în exclusivitate, punctele de vedere — face ca Principatele să realizeze Unirea fără ca puterile Europei, potrivnice Unirii, să o poată stăvili. În aceste condiții, conchide autorul, „însemnătatea factorului intern s-a accentuat și Unirea și consecințele ei apar în moduli cel mai evident ca rezultat, în primul rînd, a acțiunilor interne. Datorită „echilibrului de forțe”, Europa n-a făcut pînă la urmă decît să sancționeze ceea ce românii ei înșiși au realizat” (p. 114).

Poziția Europei față de actul energetic al românilor din ianuarie 1859 este amplu analizată, pe baza unor mărturii de primă mână, în documentatul studiu *Ecoul internațional al Unirii Principatelor Române* (p. 147—232), aparținând lui Gh. Platon. Utilizând material inedit din Arhiva Ministerului de Externe al Belgiei și informații prețioase din ziarele „L'indépendance Belge” și „Messager du Midi” (Montpellier — Franța) — multe documente fiind cuprinse în anexe la lucrare — autorul ne înfățișează luările de poziție, în diferite capitale ale Europei, imediat după alegerea lui Cuza, ca domn, și la București. Se stăruie, mai mult, asupra stupefecției și îngrijorării produse la Constantinopol și, opus acestora, asupra admirației și simpatiei „cu care nu numai oficialitatea, ci și poporul francez a urmărit lupta românilor pentru afirmarea ființei naționale” (p. 151). Față de reacțiile negative de la Viena — mai ales — și Londra, întâlnim sentimente contrare din partea Rusiei, Sardiniei și Prusiei. Real interes prezintă considerațiile referitoare la ideea premeditării actului din ianuarie 1859 (p. 151—153), precum și mărturiile, din finalul studiului, referitoare la atmosfera de entuziasm și efervescență care a stăpinit Principatele Române în ianuarie 1859.

Un grupaj de materiale — cel mai numeros și mai întins ca paginație (p. 235—503) se referă la aspecte ale politicii interne și externe, la unele domenii ale activității lui Cuza.

Din studiile care tratează aspecte din politica externă a lui Cuza (autori: L. Boicu și V. Curticăpeanu) se degajă imensul rol al României în epocă, hotărîrea cu care a știut să-și impună dezideratele vitale. Realizarea Unirii, urmată de un revelator program de reforme și înfăptuiri, peste capul și în pofida opoziției marilor imperii vecine, rămîne ca un act de curaj și demnitate al unui popor hotărît dintotdeauna să înfrunte giganții pentru apărarea ființei sale naționale

L. Boicu (*Cuza Vodă față de lupta popoarelor pentru emancipare națională*, p. 235—259) aduce noi mărturii referitoare la ajutorul acordat bulgarilor, sîrbilor, ungurilor și polonezilor, în lupta lor pentru emancipare națională, are în vedere posibilitatea oferită emigraților de a se organiza și instrui pe teritoriul Principatelor Unite, tranzitul de arme și eventualitatea unui sprijin armat din partea românilor. Reținem aprecierile asupra poziției hotărîte a lui Cuza „care dorea și milita pentru alcătuirea statelor naționale, pentru lichidarea imperiilor multinaționale” (p. 237). Atașamentul față de atari idealuri, bunăvoința și înlesnirile acordate luptătorilor pentru eliberarea națională „erau însă subordonate intereselor fundamentale ale țării: integritatea teritorială, neamestecul în treburile interne, independența interioară, împlinirea năzuințelor supreme ale desăvîrșirii unității național-statale și dobîndirea independenței depline” (p. 240). Astfel, ne putem explica unele incidente în raporturile cu emigrația (arestarea și condamnarea polonezilor atrași de Grigore Sturdza în complot împotriva domnitorului, ciocnirea armată cu detașamentul lui Milkowski, la Costangalia) care, nici într-un caz, nu pot umbri perfectă consecvența a lui Cuza Vodă față de lupta popoarelor pentru emancipare națională.

Deși încălcăm ordinea așezării materialului în volumul la care ne referim, considerăm că poziția lui Cuza față de Transilvania (studiul *Alexandru Ioan Cuza și Transilvania*, de V. Curticăpeanu; p. 409—442), care presupune analiza raporturilor româno-maghiare, trebuie menționată în continuare. Unirea de la 1859 deschidea cele mai largi perspective pentru soarta viitoare a Transilvaniei, inaugurînd epoca în care se pun bazele mișcării iredentiste din Principate, în care eliberarea ținuturilor rămase sub dominație străină intră în sfera preocupărilor majore.

Grija pentru apărarea drepturilor românilor din Transilvania în fața Europei, ocupă un loc marcant în vederile politice ale domnitorului, chiar dacă, din motive lesne de înțeles, nu totdeauna a fost exprimată și susținută deschis și direct. Alături de conturarea luptei unor frunțași ai vieții politice pentru eliberarea Transilvaniei și unirea cu Principatele (este vorba de D. Brătianu, V. Alecsandri și, mai ales, Al. Papiu Ilarian), V. Curticăpeanu insistă asupra conținutului și semnificațiilor multiple ale celor două convenții încheiate cu emigrația

maghiară, la 28 martie și 20 mai 1859, în urma tratatelor dintre generalul Klapka György și principele Cuza. Expresie a dezideratului emigrației maghiare a fost constituirea unui front antihabsburgic, cu sprijinul Principatelor, la care să se alature românii din Transilvania, înțelegerile aveau în vedere drepturi și libertăți egale pentru toți locuitorii din acest teritoriu românesc, autonomie politică, administrativă, culturală și militară.

În domeniul politicii interne, anii domniei lui Cuza înscriu în istoria națională nașterea unui stat nou, cu instituții corespunzătoare statului modern. Se răspundea, astfel, necesităților obiective impuse de evoluția Principatelor până atunci, încadrându-ne, totodată, în curentul de reforme impus acum aproape pretutindeni în statele europene, care păstrau încă rînduiele feudale.

Cercetarea amănunțită a situației financiare, cuprinsă în amplul studiu al profesorului G. Zane — *Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza* (p. 261—326) — are în vedere câteva probleme de importanță vitală pentru așezarea economiei pe baze capitaliste, pentru asigurarea unei stabilități interne: finanțele publice, datoria publică, problema monetară și problema creditului. Analiza aspectului general al finanțelor ne dezvăluie străduința domnitorului și a colaboratorilor săi pentru a asigura un echilibru între venituri și cheltuieli, o anumită stabilitate monetară (greu de realizat în condițiile lipsei unei monede naționale reale), împrumuturi convenabile (care, cu greu și parțial, erau onorate). Înființarea Băncii României, în octombrie 1865, după doi ani de tratative și încercări, „constituie cel mai important moment din istoria bancară din timpul domniei lui Cuza Vodă” (p. 314).

Abordarea uneia dintre cele mai spinoase probleme — cea agrară — de către N. Adăniloae (*Cuza Vodă și problema agrară* — p. 329—360), are în vedere atât evoluția acesteia până la 1859, cât și înfăptuirea legiferării din 1864. Interpretarea datelor cunoscute, alături de utilizarea unor informații inedite, constituie suportul explicării modului în care Cuza, Kogălniceanu și alți oameni de seamă au conceput și soluționat, în chip fericit pentru acea epocă, problema eliberării și împrăștiării țăranilor. Evident, aplicarea legiuirii agrare de la 1864 a contribuit la progresul societății românești pe linia burghezo-democratică.

Un studiu clar și sistematic, minuțios și bine documentat, referitor la activitatea legislativă în timpul domniei lui Cuza (Constantin C. Angelescu, *Unificarea legislației Principatelor-Unite Române sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, p. 363—404), vine să umple un gol resimțit de istoriografia referitoare la această epocă. Avînd în vedere evoluția istorică generală și etapele constituirii și consolidării statului național, se purcede la divizarea acțiunilor pentru unificarea legislației în trei etape, despărțite de 24 ianuarie 1862 și 2 mai 1864. După încercările de unificare din prima etapă — aproape fără importanță — din septembrie 1861 începe activitatea în vederea unificării legislației și a elaborării unor acte legislative fundamentale pentru România modernă. Cea mai rodnică a fost ultima perioadă, datorită și întăririi autorității domnitorului prin „Statutul” și „Legea electorală”. Între anii 1862—1865, pe lângă noua Constituție (Statutul din 1864), a fost reorganizată administrația și serviciile publice, s-au produs adînci transferări în armată, justiție, învățămînt, sistemul fiscal etc. Aproape toate ramurile de activitate au fost supuse unor noi reglementări. Pe ansamblu, legislația din perioada domniei lui Cuza „a fost o operă solidă, chibzuit construită, bine încheată și de vaste proporții” (p. 403).

Preocupările lui Cuza pentru propășirea culturii, a învățămîntului îndeosebi, sînt fericit reliefate în două valoroase contribuții: *Alexandru Ioan Cuza față de problemele învățămîntului și culturii naționale* de V. Cristian (p. 445—464) și *Al. I. Cuza — ctitor al Universității din Iași* de D. Berlescu (p. 466—476). Plecînd de la neglijarea sau chiar negarea de către istoriografie, într-o anumită măsură, a realizărilor din acest compartiment, din perioada 1859—1866, V. Cristian restabilește locul inițiativelor și actelor reformatoare pentru propășirea învățămîntului, legea asupra instrucțiunii publice din 1864 fiind o încununare a acestei activități. Se au în vedere și acțiunile oficiale pentru sprijinirea științei și culturii precum și interesul pentru dezvoltarea culturală a românilor din Transilvania.

D. Berlescu sintetizează datele referitoare la evoluția cursurilor cu caracter superior de pînă la 1859 și constituirea acestora în prima instituție modernă de învățămînt superior din țara noastră, Universitatea din Iași. Față de atmosfera încordată, de gravele probleme cu care era confruntată atunci țara, față de adversitățile pe care le stîrnise politica de reforme a lui Kogălniceanu, înființarea Universității, la 26 octombrie 1860, este un act cu atît mai remarcabil.

N. Grigoraș (*Alexandru Ioan Cuza și Iașii*, p. 478—499), înmănușiază pentru prima oară în istoriografie datele referitoare la situația Iașilor din anii domniei lui Cuza. Reține atenția, grija domnitorului pentru a compensa, prin anumite înlesniri, pierderea suferită de Iași prin fixarea capitalei la București. Pe lîngă înființarea Universității, a Pinacotecii și a Conservatorului, s-a instituit o comisie care să propună măsuri în vederea dezvoltării orașului, s-a încercat stabilirea — aici — a Curții de Casație, înființarea unui Tribunal Comercial ș. a. Cu toate eforturile depuse de domnitor, s-a realizat prea puțin pentru ameliorarea situației Iașilor, neputînd să învingă opoziția Adunării, intrigă, invidia, politicianismul îngust al unora dintre demnitarii cu mentalități legate de un trecut despotice.

Contribuția de certă valoare a lui V. Russu, care ar merita a fi discutată pe un spațiu mai larg, (*„Monstruoasa coaliție” și detronarea lui Cuza*, p. 503—549), se impune prin optica, aproape total deosebită față de ceea ce s-a spus pînă acum, în legătură cu cauzele care au dus la detronarea lui Cuza. Autorul pleacă de la premisa — desigur discutabilă — că alegerea lui Cuza a fost o soluție de moment pentru asigurarea Unirii (*„Astfel — spune autorul — Al. I. Cuza, în concepția majorității oamenilor politici de atunci, încetase să mai fie considerat necesar din momentul în care unirea devenise o realitate asupra căreia era greu să se mai revină”* (p. 507), o trambulină pentru aducerea unui domnitor străin. Opoziția se va accentua pe măsura izolării domnitorului de „albi” și „roșii”, a întăririi autorității acestuia, o dată cu mărețele sale înfăptuiri. În ultimă instanță V. Russu încearcă să demonstreze că realizările lui Cuza au fost factorul hotărîtor în detronarea sa : se are în vedere, de asemenea, și opoziția externă față de prestigioasă politică a domnitorului român. V. Russu nu argumentează însă convingător o idee esențială pe care se sprijină în explicarea detronării și a lipsei de reacție în țară față de acest fapt, anume „starea de nemulțumire pe care o înfîlțim la toate clasele și categoriile sociale” (p. 512). „o nemulțumire surdă dar generală” (p. 511). Ne întrebăm, totuși, pentru ce puteau fi nemulțumiți, atît de vehement, țărani, orașenii, unii intelectuali ș.a. ? Cît privește concluziile — formulate răspicat — că detronarea lui Cuza „a fost un act necesar”, „o consecință logică și firescă (?) nu numai a frămîntărilor politice, ci și a importanțelor realizări, care au fost înfăptuite după 1859” (p. 548), că „actul de la 11 februarie 1866 ne apare ca o mișcare protestatară cu vădite tendințe de revoluționarism” (p. 549), considerăm că puteau fi mai nuanțate, fie și datorită însemnătății, complexității și dificultății problematicei abordate. Indiscutabil, ideile de extremă însemnătate lansate de V. Russu, idei cheie pentru tratarea corectă a domniei lui Cuza, merită re-luate și discutate mult mai larg și mai documentat.

Cercetătorul D. Viteu, în comunicarea *Alexandru Ioan Cuza — anii exilului (1866—1873)* (p. 551—566), reactualizează, cu multă migală, unele date din cei șapte ani de viață petrecuți de Cuza în afara granițelor țării. Este bine surprinsă „prezența” vie și permanentă a domnitorului Unirii, în toată această perioadă, și în România de care era indestructibil legat.

După tragicul sfîrșit din mai 1873, *marele român* se va bucura, în continuare, de respect și prețuire, de cinstire și evocare. De fapt, pe lîngă prețioasele și interesantele date referitoare la păstrarea chipului lui Cuza în folclor (Vasile Adăscăliței, *Un portret folcloric neobișnuit : Cuza-Vodă*, p. 568—579), studiul din finalul volumului, *Posteritatea lui Cuza Vodă* (p. 581—626), aparținînd lui Alexandru Zub, ne dezvăluie — cu minuțiozitatea și patosul care îl caracterizează pe autor — momentele și formele de evocare a personalității lui Cuza în ultimul sfert al secolului trecut și la începutul secolului nostru. Partea esențială a studiului, rodul unei documentări cu adevărat impresionantă — vizînd exhaustivitatea, ne prezintă — cu lux de amănunte — adevărata luptă care s-a dus (nu lipsită de greutăți, peripeții și reprevăzut) pentru construirea statului din

Iași a lui Alex. I. Cuza, dezvelită la 29 mai 1912, într-o atmosferă de mare entuziasm și dăruire față de cel cinstit.

Volumul, în ansamblu, sugerează unele observații care privesc nu numai autorii, dar și colectivul de coordonare. Sînt materiale mult prea încărcate de date nesemnificative sau îndeobște cunoscute, anumite probleme se repetă în două, trei lucrări, fapt care aduce un spor de paginație și nu de calitate. Merită apoi stăruit, fie și într-un studiu de sinteză, asupra unei probleme cu largi semnificații: baza social-politică a puterii lui Cuza.

Se cuvine în concluzie să subliniem iarăși utilitatea și valoarea volumului, conferite de caracterul unitar, temeinicia materialelor, spiritul riguros științific care a călăuzit pe colaboratori și editori. Este un gest de prețuire și evocare pentru un mare om politic al nostru, o reală contribuție la cunoașterea istoriei României într-o epocă de răscruce.

Dumitru D. Rusu

Terra Nostra, Culegere de materiale privind istoria agrară a României, Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare și Apelor, vol. III, București, 1973 (Sub redacția lui EUGEN MEWES), 486 p.

Culegerea înmănușează o parte din comunicările prezentate la cel de-al doilea simpozion *Din istoria agriculturii în România*, care și-a desfășurat lucrările la Iași în perioada 5—7 noiembrie 1971. Tematica variată abordată reflectă interesul larg de care se bucură în ultima vreme cercetarea trecutului mai apropiat sau mai îndepărtat al agriculturii din țara noastră. Dar, dacă avem în vedere titlurile înscrise în sumar și subiectele comunicărilor prezentate la Iași ce nu și-au găsit loc în culegere și dacă admitem că la simpozion au participat majoritatea specialiștilor în domeniul istoriei agrare din România, putem observa că se manifestă predilecție pentru studiile analitice care au în vedere zone mici, perioade de timp scurte și, nu rare ori, aspecte neesențiale.

Multe din articolele publicate trebuie apreciate ca realizări meritorii pe linia aprofundării unor chestiuni mai puțin cunoscute din istoria agriculturii românești. Rețin, din acest punct de vedere, atenția comunicările semnate de Tudor Matcescu, *Cultura viței de vie în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*; Aurel Losonti, Vasile M. Ungureanu, *Sursele de finanțare și creditare ale agriculturii din Transilvania în perioada dezvoltării capitalismului*; Ioan Saizu, *Agricultura României între anii 1922—1928 și altele*.

Există însă materiale care pot suscita discuții, fie în privința concluziilor la care au ajuns autorii fie în privința valorii comunicărilor. În referatul *Unele probleme actuale privind istoria agrară*, Eugen Mewes, pornind de la prelucrarea datelor primite de la specialiști în istoria agrară din mai multe țări în legătură cu definiția acestei discipline, încearcă o sinteză a evoluției ei. Concluziile la care a ajuns autorul ni se par deosebit de interesante, dar ele păstrează multe puncte vulnerabile care le fac, în final, neacceptabile. Schema domeniilor de cercetare ale istoriei agrare propusă în 1969, și completată în partea referitoare la economia forestieră după sugestiile dr.-ului I. Z. Lupe, poate fi asemuită cu tabelul lui Mendeleev, cu deosebirea că acesta din urmă nu este completat încă după circa un secol, pe cînd aceea a lui Eugen Mewes a atins perfecțiunea în decurs de numai cîțiva ani.

La data cînd a fost prezentat referatul, autorului nu-i erau clare încă deosebirile și apropierile dintre termenii de istorie agrară și istoria agriculturii. Dovadă în acest sens stă faptul că în calitatea avută la organizarea simpozionului de la Iași a acceptat ca el să poarte titlul *Din istoria agriculturii în România*, timp în care din concluziile referatului se degajă ideea că simpozionul ar reprezenta o manifestare științifică de istorie agrară.

Dacă avem în vedere domeniile de cercetare ale istoriei agrare, așa cum sînt repartizate (p. 37—39), putem afirma că multe dintre ele se încadrează organic în istoria agrară și, direct sau prin aceasta din urmă, în istoria propriu-zisă. Dar, tot atît de multe, dacă nu majoritatea, deși au legături cu agricultura, nu for-

mează totuși obiectul special de studiu al acestei discipline. Se ridică întrebarea : în ce măsură, de pildă, domeniul *finanțarea și creditarea agriculturii și silviculturii* (C.5) ține de istoria agrară și în ce măsură el poate fi o parte componentă a istoriei finanțelor și a creditului în general ? ; *prelucrarea și industrializarea produselor agricole* (B.9) iese în mod firesc din sfera agriculturii, încadrându-se în cea a istoriei industriei ; *unitățile de măsură* (B.16) nu pot fi considerate, în totalitatea lor, ca unități specifice ale agriculturii întrucît o parte din ele s-au folosit oricînd în decursul istoriei și la măsurarea altor categorii de produse.

Ni se pare că atunci cînd Eugen Mewes califică *etnologia rurală* (D.1) și *sociologia rurală* (D.2) domeniul componente ale istoriei agrare realizează în mod forțat o inversare a raporturilor reale dintre ele. De aici pînă la lichidarea sociologiei, de pildă, nu este decît un pas. Ar fi de ajuns ca, însușindu-și asemenea concluzii, cercetătorii altor compartimente să aibă revendicări similare și, pe această cale, sociologia și etnologia să rămînă fără cîmp de acțiune.

Pornind de la această clasificare a domeniilor istoriei agrare, care pot fi discutabile în marea lor majoritate, autorul stabilește definiția termenului de istorie agrară și scoate la iveală o nouă știință. Nu punem la îndoială pasiunea lui Eugen Mewes pentru istoria agrară, dar se pare că ea ține mai mult de domeniul coordonării decît de cel al cercetării ei ca atare. Așa cum recunoaște chiar domnia sa, în rîndul cercetătorilor istoriei agrare nu există o unitate de vederi cu privire la știința istoriei agrare, care este calificată de unii ramură a istoriei, de alții ramură a istoriei economice, disciplină științifică sau chiar știință.

Socotim că ar trebui să ne intereseze mai puțin faptul dacă o disciplină poate fi sau nu știință de sine stătătoare. Proliferarea științelor pe calea de mai sus nu este de natură să aducă vreun element pozitiv la progresul domeniului respectiv. Nu înțelegem ce cîștig practic ar înregistra cercetarea istoriei agriculturii prin simpla afirmare că ea este întreprinsă în cadrul unei noi științe. Din contra, dacă vom angaja noi categorii de specialiști, fără o pregătire corespunzătoare în domeniul istoriei, riscăm uneori să-i diminuăm chiar nivelul la care a ajuns astăzi. Se pot crea situații de tipul celor pe care le vom menționa în paginile următoare, care duc la cheltuirea fără folos a timpului aceluia care scrie materialul și a aceluia care îl citește.

În acest sens apare surprinzătoare, din mai multe motive, publicarea articolului Mariei Trandafirescu, *Momente din istoria asigurărilor agricole din România*. Utilizînd, fără nici un criteriu de selecție, doar cîteva dintre lucrările specialiștilor români care au studiat istoria asigurărilor agricole din țara noastră, autoarea nu face decît să reproducă informațiile și cifrele publicate de către aceștia. Sursa de bază care a servit drept documentare Mariei Trandafirescu a constituit-o cartea lui N. Ghiulea, *Asigurările agricole. Grîndina — Mortalitatea vitelor*, Cluj, 1930. Dovadă în această direcție stă faptul că în articol majoritatea acțiunilor întreprinse pe linia asigurărilor agricole sînt urmărite pînă în anul în care a apărut lucrarea lui. Nu numai datele, ci și opiniile autorului, indiferent dacă ele concordă sau nu cu realitatea istorică, sînt însușite fără discernămint. Ni se pare nefirească aprecierea reprodușă în citat, adică avem în vedere întreaga perioadă la care se face referirea, potrivit căreia statul nu ar fi recurs la organizarea de asociații ale cetățenilor pentru apărarea prin mutualitate contra riscurilor naturale întrucît el era „lipsit de conștiința unei vieți sociale și de stat democratice, impregnat de idei feudale și absolutiste” (p. 389).

Este adevărat că multe din inițiativele cu caracter oficial — mai numeroase decît cele pe care le menționează autoarea — nu au avut finalitate. Cauzele eșecului nu trebuie căutate însă în mod simplist în „ideile feudale și absolutiste” ale statului, ci într-un ansamblu mult mai complex de factori, care au derivat din incapacitatea cercurilor conducătoare din România de a soluționa problema agrară. Nu ne propunem să analizăm aici aceste cauze. N. Ghiulea afirma că statul a preferat „să dea ajutoare și mile” țăranilor în caz de calamități, decît să organizeze asocieri lor. Dacă urmărim politica agricolă a cercurilor guvernante din România vom constata că ele au acționat în repetate rînduri pe linia sprijinirii din punct de vedere material a agricultorilor, acordîndu-le numeroase înlesniri dar nici odată, nici chiar în cazuri extreme, nu le-au pus la dispoziție mij-

loace financiare sau alte bunuri în mod gratuit. Concludentă rămîne în această direcție atitudinea cercurilor guvernante din perioada anilor 1928—1929 față de populația de pe aproape jumătate din teritoriul țării care avusese de suferit din cauza compromiterii recoltei (Vezi Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 27/1930, f. 38; idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 898/1934—1942, f. 60 și 70; Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 51/1929, vol. II, f. 215; „Argus” din 28.VI.1928).

La p. 388 se menționează tentativa din 1923 a Centralei Cooperativelor Sătești de creare a unui serviciu de asigurări mutuale în contra grindinei. Ar fi fost suficient ca autoarea să extindă sfera investigațiilor pentru a constata că în chiar acel an s-a constituit pe baze cooperative, și nu ca o asociație comercială cum se afirmă la p. 387, societatea „Vulturul” (Cf. C. Rădulescu-Livezi, *Asigurările mutuale în agricultură*, în volumul *Aspecte ale economiei românești. Material documentar pentru cunoașterea unor probleme în cadrul planului economic*. Consiliul Superior Economic, 1939, p. 597). Operațiile de asigurare împotriva grindinei, incendiului, mortalității vitelor și asupra vieții s-au dezvoltat în decursul anilor, ajungînd la bilanțul din 31 decembrie 1934 la o valoare de peste trei miliarde de lei. Societatea cooperativă „Vulturul” grupa, în același an, 1615 asociați, între ei: centrale cooperative, federale, bănci populare, cooperative și persoane fizice (*Ibidem*). Creîndu-și agenții de asigurări pe lingă federale și cooperativele cele mai viabile, calculînd tarife scăzute cooperativelor, obștilor, asociațiilor agricole și băncilor populare, societatea „Vulturul” a găsit de la un an la altul un teren tot mai prielnic pentru activitatea sa la multe dintre acestea (Cf. Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 134/1932, f. 516; Arh. St. Oradea, fond Banca populară regională „Vintilă Brătianu”-Beiuș, județul Bihor, dosar 130/1941, f. 89; dosar 164/1942, f. 95; Arh. St. Pitești, fond Banca populară „Dorința”, comuna Dobrești, județul Muscel, dosar 151/1943, f. 2 și 8).

Opera de asigurare mutuală a agricultorilor a fost organizată la sate după criza economică din 1929—1933 prin intermediul echipelor studențești ale Fundației culturale „Principele Carol”, care au reușit să creeze asociații pentru asigurarea vitelor aproape pretutindeni unde echipele și-au desfășurat activitatea, unele dintre ele, precum cele de la Bușoia și Sadova, județul Cimpulung, Șanț, județul Năsăud, Borlova, județul Severin, Rudăria, județul Caraș și altele cu rezultate multumitoare (C. Rădulescu-Livezi, *op. cit.*, p. 578).

Literatura referitoare la istoria asigurărilor agricole din România este relativ bogată. După primul război mondial au fost publicate numeroase studii în diverse reviste și lucrări. Deși inegale ca valoare, aproape toate sînt superioare din mai multe puncte de vedere articolului Mariei Trandafirescu. Este suficientă compararea materialului recenzat de noi cu articolul publicat în 1939 de C. Rădulescu-Livezi pentru a fi întărită afirmația noastră și a se demonstra că este inutilă tipărirea articolelor care nu prezintă vreo noutate și care nu sînt nici măcar rodul unei cercetări științifice.

Articolul *Din istoria agriculturii în Zarand*, semnat de Ioan Martin, reprezintă o mostră elocventă a modului cum poate fi înțeleasă istoria de persoane fără o pregătire adecvată. După ce autorul fixează limitele geografice ale Țării Zarandului, informează pe cititor că la Curechin (sic!) „un puhoi puternic a scos la suprafața pămîntului un buzdugan datînd din epoca neolitică” (p. 213). Sînt prezentate apoi date privitoare la situația și obligațiile iobagilor din cîteva sate ale regiunii în evul mediu, după care Ioan Martin precizează că ilustrează, pe baza propriilor cercetări întreprinse aici în anii 1933—1936, „principalele aspecte ale agriculturii în perioada dintre cele două războaie mondiale” (p. 215).

În fapt, în articol sînt prezentate numeroase cifre din ani diversi cu privire la starea țărănimii și agriculturii, care nu pot oferi o imagine reală asupra vreunei chestiuni în evoluția ei. În privința modului de folosință a pămîntului, a structurii proprietăților agricole și a inventarului mort nu se face nici o precizare asupra anului la care se referă cifrele indicate, ca și cum nu s-ar fi produs în timp nici o prefacere în această direcție.

Autorul precizează că o problemă „în legătură cu fondul funciar este cea a fărâmițării loturilor țărănești, care nu trebuie confundată cu pulverizarea proprietății” (p. 216). El ilustrează procesul fărâmițării din comuna Țebea, luind ca ani limite 1909 și 1933. Când se referă la întregul Zarand indică numai situația din 1909. Trebuie menționat că cercetătorii economiei și istoriei agrare au definit de multă vreme conținutul noțiunilor de „parcelare a loturilor” (fărâmițare) și de „polverizare a proprietății” și că nici unul dintre ei nu mai are astăzi vreun dubiu în privința sensurilor lor exacte. Prin rezultatele pe care le-a determinat în special asupra stării materiale a țărănimii fenomenul pulverizării proprietății a avut oriunde și în orice timp consecințe mai grave decât cel al fărâmițării loturilor. Or, tocmai acest proces nu este analizat de autor. Mai mult, parcelarea loturilor însăși apare ca un rezultat al procesului de pulverizare a proprietății, dacă avem în vedere regimul juridic și modul cum s-a aplicat practic în România dreptul de succesiune.

În articol găsim cifre statistice privitoare la producția agricolă la hectar, la numărul animalelor existente în regiune și la altele a căror valoare documentară nu poate fi contestată. În anul 1936 dr. Ion L. Ciomac și Valeriu Popa-Necșa au publicat lucrarea *Munții Apuseni. Cercetări asupra stărilor economice din Munții Apuseni, București, „Universul”, 1936 (310 p.)*. Rodul unor investigații atente și complexe, volumul celor doi autori realizează o analiză în profunzime a vieții și activității locuitorilor din Munții Apuseni, regiune în care se include și Țara Zarandului. Dacă avem în vedere rezultatele la care au ajuns Ion L. Ciomac și Valeriu Popa-Necșa în această direcție, credem că un studiu despre agricultura Țării Zarandului trebuia să pornească de la ele și să le aprofundeze. Ioan Martin nu numai că nu menționează această lucrare, dar nici măcar nu realizează un material apropiat ca valoare de acesta. Or, în aceste condiții oportunitatea publicării comunicării poate fi pusă sub semnul întrebării.

În recenzia făcută tomului I din *Terra Nostra*, pe care am publicat-o în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol. Iași VIII/1971, p. 467—473, ne-am exprimat părerea că prin cooptarea în colectivul de redacție a unor specialiști din domeniile care au legături directe cu istoria agriculturii volumele următoare ar fi avut numai de câștigat (p. 473). S-ar fi evitat astfel atît publicarea unor materiale lipsite de valoare, cît și carențe de altă natură, destul de numeroase în volum.

Dacă ne referim la acestea din urmă, este necesar de menționat că unele titluri apar într-un fel formulate în sumar și în alt fel în cuprinsul culegerii. Articolul scris de Aurel Losonti și Vasile M. Ungureanu figurează prima dată sub titlul *Sursele de finanțare și creditare ale agriculturii din Transilvania în perioada dezvoltării capitalismului (1848—1914)*, iar a doua oară fără anii de referință. Titlul în formularea din sumar lasă impresia, contrară realității istorice, că în Transilvania capitalismul s-ar fi dezvoltat numai în perioada 1848—1914; în formularea din text el contravine conținutului articolului. Comunicarea lui Dumitru Puzdrea este intitulată prima dată *Elemente privind istoria industriei uleiurilor vegetale în România pînă la 1918*; în cuprinsul volumului termenul de *vegetale* lipsește, modificînd pe această cale sensul tezei.

În cazul articolului semnat de Valeriu Bulgaru, în sumarul în limba română titlul apare în forma *Statisticianul agrar-social G. D. Creangă (1874—1940) și influența sa asupra primei reforme agrare din România*, în cel prezentat în limba engleză se adaugă (1914—1921), iar în text figurează sub forma *Statisticianul G. D. Creangă (1874—1940) și concepțiile sale în favoarea reformei agrare din România*. Nu cunoaștem dacă aceste încercături provin din vina autorului sau a redacției. Cel mai apropiat de conținutul articolului, dar totuși insuficient de precis, rămîne titlul din urmă. Primele două pot reprezenta curiozități care atestă o totală incompetență și lipsă de cunoștințe elementare în materie din partea persoanei care le-a înscris în sumar. Este un fapt cunoscut încă din școală că prima reformă agrară în România a fost legiferată în anul 1864. Or, în acea vreme G. D. Creangă nu se născuse încă. Anul 1914 nu poate fi luat în considerație ca început al reformei agrare din 1921 întrucît din acțiunile întreprinse atunci nu a

rezultat nici o măsură legislativă concretă pe linia reformei agrare. Dacă am încerca să o încadrăm mai exact în limitele sale, am putea-o fixa în perioada 1917—1921, adică de la modificarea Constituției pînă la promulgarea legilor definitive de reformă agrară.

Articolul lui Valeriu Bulgaru, valoros din multe puncte de vedere și convingător în privința activității desfășurate de G. D. Creangă în domeniul statisticii agrare, poate genera discuții în legătură cu concepția acestuia de după reforma agrară din 1921. Autorul menționează că G. D. Creangă evidenția într-o lucrare publicată în 1930 că după reformă s-a înregistrat scăderea generală a producției agricole, lăsînd a se înțelege că aceasta s-ar fi datorat noii structuri a proprietății noi. Valeriu Bulgaru explică rolul șters avut de G. D. Creangă după reforma agrară din 1921 prin faptul că „el devenise de prisos în societatea postbelică, ale cărei racile avea să le analizeze stăruitor, dar fără posibilitatea de a le tîmădui, încă cincisprezece ani de aici înainte, ca un simplu pedagog și moralist izolat” (p. 470). Atitudinea lui G. D. Creangă nu trebuie căutată în această explicație. G. D. Creangă a devenit, încă înainte de legiferarea reformei agrare, mare proprietar, cumpărînd de la Esmeralda Negruți moșia Botești, județul Fălciu (810 hectare). La racile societății postbelice avea să participe și el în noua situație avută, la fel ca toți ceilalți moșieri din România. Din 1923, cînd organele reformei au decis definitiv asupra exproprierii unei părți din proprietatea lui, pînă în 1938, moșierul a stăpînit ilegal 51,6204 ha de pășune ce fuseseră acordate comunei Botești ca pășune comună; în locul terenului cultivabil expropriat el a oferit pentru împrumutarea individuală pămînt răpos. Moșierul a contestat în mod sistematic toate lucrările de reformă agrară operate la Botești, urmărind — așa cum recunoștea la 26 septembrie 1938 șeful Inspectoratului VI Cadastral Iași în raportul trimis Direcției Generale a Cadastrului — a amîna *sine die* predarea terenului, astfel că în vara anului 1939 operațiile de expropriere și de împrumutarea nu erau definitive. Deși G. D. Creangă poseda un inventar de mare valoare și relativ modern, el arenda anual țărănilor nu numai islaz pentru vite, ci și terenuri cultivabile (Vezi Arh. St. Huși, fond Prefectura județului Fălciu, dosar 56/1934; dosar 36/1935). Credem că elementele expuse de noi pot explica mai realist poziția de după reformă a lui G. D. Creangă decît afirmația nebazată pe documente potrivit căreia el a fost „tras pe linia moartă” de „puternicii zilei” (p. 470).

În cuprinsul lucrării nu s-a realizat o unitate în modul de utilizare a aparatului critic. *Ibidem* este folosit adeseori în loc de idem (vezi articolele semnate de Mite Măneanu și Vasile Dobrescu) și invers (vezi articolele semnate de Constantin Șerban, Francisc Pap și Ioan Căpreanu); apare uneori idem după *ibidem*, referirea fiind făcută la aceeași lucrare (articolul Mariei Trandafirescu); sînt trimiteri în forme neutilizabile în lucrările științifice (Elena Gheran-Mewes citează la nota 9 I. Revai: *Ibidem*). Întîlnim apoi expresii nepotrivite sau lipsite de logică: „insurecția armată a maselor țărănești” — pentru revoluția de la 1848 (p. 431); „s-au remarcat două mari mutuale organizate...” (p. 387) și altele.

În concluzie *Culegerea de materiale privind istoria agrară a României* poate fi apreciată doar parțial ca o reușită. În ea sînt publicate, alături de articole valoroase, comunicări ale unor persoane lipsite complet de pregătire în domeniul istoriei. Ne exprimăm speranța că în volumele care vor apărea în viitor sub titlul *Terra Nostra* asemenea articole nu vor mai fi întîlnite și că rezultatele cercetărilor în domeniul istoriei agrare care vor vedea lumina tiparului vor fi la nivelul pe care știința istorică de astăzi îl pretinde.

D. Șandru

CONST. BOTEZ, DEM. URMĂ, L. EȘANU, *Istoria unei citadele muncitorești — Nicolina — Iași, 1892—1972*, Iași, 469 p.

Lucrarea cuprinde o *Prefață*, semnată de A. Loghin și o altă, intitulată: *Din partea autorilor*. Urmează cuprinsul propriu-zis al cărții, format din patru

părți. *Partea întâia* este alcătuită din așa-numitul de autori „Cadrul de dezvoltare al unei unități industriale de prestigiu”, subîmpărțit în Cap. I, „Însemnări istorico-economice privind evoluția orașului Iași, până la constituirea atelierelor”, și Cap. II, „Rețeaua căilor ferate române până la apariția atelierelor Nicolina”. *Partea a doua studiază*: „C.F.R. Frumoasa de la înființare până la sfârșitul primului război mondial”, formată din Cap. I, „Înființarea și dezvoltarea celui de al șaselea atelier de material rulant de pe rețeaua căilor ferate” și Cap. II, „Pagini din munca, situația și lupta muncitorilor”. *Partea a treia tratează despre* „Situația economică și socială a muncitorilor din atelierele C.F.R. „Nicolina” — Iași, 1919 — 23 August 1944”, din care Cap. I cuprinde „Evoluția economică a atelierelor C.F.R. Nicolina în perioada anilor 1919—1944” și Cap. 2 „Lupta pentru o viață mai bună. Acțiuni economice și politice ale citadelii feroviare ieșene”. *Partea a patra* arată drumul parcurs „De la atelierele principale C.F.R. — la Uzina Mecanică Nicolina, 23 august 1944—1972”: din aceasta, Cap. I se ocupă de „Atelierele C.F.R. Nicolina în prima etapă a revoluției populare (1944—1947)” și Cap. 2, de „Evoluția economică și culturală a Nicolinii în anii socialismului”.

Cartea folosește în largă măsură materiale inedite scoase din arhive, între care: Arhiva I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R.; Arhiva Comitetului județean Iași al P.C.R.; Arhivele Statului Iași cu fondurile: Primărie, Arhiva Tribunalului, fondul Parchetului general al Curții de apel; apoi Arhiva Ministerului căilor ferate, fondul Direcției generale Iași; Arhiva veche a atelierelor C.F.R. etc., Nicolina Iași; Fondul Tribunalului militar Iași etc.

Din materialul editat sînt folosite publicațiile anterioare cu caracter oficial sau studii în legătură cu diverse probleme legate de C.F.R. în genere și de cele ieșene, inclusiv atelierile Nicolina, publicate înainte de eliberare și mai ales după. Între acestea și o serie de publicații, articole și studii, apărute în volum sau în diverse reviste, datorate autorilor, individual sau în colaborare între dinșii, ca și împreună cu alți cercetători¹; lucru care denotă familiarizarea autorilor cu tema tratată².

Mai puțin aprofundat ni se pare Cap. I din *Partea întâia* a cărții, în care se tratează despre „Cadrul de dezvoltare” etc. Din felul în care e conceput și realizat capitolul, nu se poate înțelege dacă autorul lui a căutat să dea o imagine a întregii vieți economice a Iașilor dintr-o epocă mai îndepărtată, sau numai să sugereze aceasta, schițînd anume caracteristici ale dezvoltării orașului. Și într-un caz și în altul, păstrîndu-se proporțiile, s-ar fi cuvenit ca pe baza unei selecții a materialelor, relativ abundente în această privință, numai să se creioneze drumul ascendent al acestei dezvoltări, căci e de înțeles, că nu se poate da „tot” ce constituie viața economică a orașului în epocă; expunerea era menită doar să constituie „cadrul de dezvoltare al unei unități industriale”, ceea ce în fond înseamnă numai o introducere în materie.

¹ În acest sens cităm: C. Botez și V. Rusu, *Proiecte și construcțiuni de căi ferate în perioada concesiunilor* (1869—1879), în „Revista căilor ferate române”, nr. 10/1968; Dem. Urmă, *Centenarul căilor ferate române*, în „Terra”, I (XXI) nr. 4, 1989; C. Botez și L. Eșanu, *Căile ferate române înainte și după desăvîrșirea unității naționale* (Perioada 1918—1928), în „Revista căilor ferate”, nr. 7/1969; V. Șerbu, L. Eșanu și C. Botez, *Aspecte privind situația social-economică a muncitorilor de la căile ferate și luptele lor în perioada anilor 1918—1944*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași” (științele sociale) 1969; C. Botez, L. Eșanu, *Uzina mecanică de material rulant Pașcani, 1869—1970*, Iași, 1970 etc.

² Față de materialul vast edit și inedit folosit, ne gîndim că poate ar fi fost necesară o listă bibliografică a lucrărilor puse la contribuție, și chiar un subcapitol închinat muncii de depistare a materialelor arhivistice folosite, pentru a se ușura, în felul acesta, viitorilor cercetători ai problemei, cunoașterea a ceea ce au folosit autorii în lucrarea de față și ce ar mai putea fi cercetat. Tot pentru uzul mai lesnicios al cercetătorilor, credem că ar fi fost necesar ca un *Indice general* să încheie lucrarea.

De asemenea, nu e determinată nici epoca de la care înainte s-a intenționat să se facă prezentarea arătată și nici nu s-a crezut că trebuie să fie justificat procedeul și obiectul cercetării: a fost în intenția autorului să facă o prezentare a dezvoltării economice a Iașilor de la apariția manufacturilor, urmărindu-se procesul de dezvoltare, paralel cu lucrul în ateliere individuale sau numai s-a proiectat o schiță a dezvoltării economice a orașului de la introducerea fabricilor înainte? Poate procedeul cel mai justificat ar fi fost să se înceapă cu apariția manufacturilor, dar se cuvenea ca problema să fie urmărită consecvent și metodic. Semnalarea pentru sec. al XVIII-lea a unor cazuri de întreprinderi, culese la întimplare și folosirea monografiilor, care tratează numai anume probleme economice pentru deceniul al cincilea și cea de a doua jumătate a sec. al XIX-lea, nu nise pare cituși de puțin recomandabil. Monografiile folosite nu acopăr întreaga dezvoltare economică a Iașului din acea perioadă pentru la se putea opera numai pe baza lor. În ce privește deceniile al șaptelea pînă la al noulea ale sec. al XVIII-lea, epocă în care, în Moldova, se face trecerea la manufacturi, ca și în primele decenii ale sec. următor, datele, cum s-a arătat, sînt cu totul întimplător culese; în unele cazuri expunerile de care sînt însoțite cuprind erori de informație; apoi se întîlnesc și interpretări cu totul străine de ceea ce reiesc din textele folosite. În cele ce urmează se fac cîteva exemplificări în acest sens. Fabrica de postav de la Chiperesti nu poate fi socotită ca o întreprindere ieșeană; localitatea se găsește la o distanță apreciabilă de baza capitală a Moldovei. Apoi a fost înființată în 1764 nu în 1766: meșterii erau poloni; lucrătorii, aduși cu contract, erau „germani” din Polonia (Istoria României, vol. III, 1964, p. 368—369). Trebuie amintit că o tipografie, „întreprindere particulară” a fost înființată și a funcționat în Iași, nu cu începere din prima jumătate a sec. al XIX-lea, cum se afirmă în cartea pe care o recenzăm (p. 24), ci încă din 1743; e vorba despre cunoscuta tipografie a lui Duca Sotiriovicei (Istoria României, volumul citat, p. 367).

Premergătoare manufacturilor înființate „cu ajutorul statului” — chiar dacă acest ajutor consta numai în privilegii de scutire de dări pe termen limitat sau numai monopolul lucrului — sînt socotite „atelierele mai dezvoltate”, care funcționau pe baza „diviziunii muncii”. (Istoria României, III, p. 104—105). În acest sens de amintit în Iași privilegiul dat de Grigorie Vodă (în 1740—1741) către Frații și Ioan, „care au venit acum den Țara Ungurească și sînt meșteri bārari” (N. Iorga, Studii și documente, VI, p. 443). Se avea în vedere deschiderea unui „atelier dezvoltat” sau, poate, a unei manufacturi de bere în Iași. În oraș exista, încă din 1752, și „un atelier de luminări”, în care se investiseră 696 de piastri. (Istoria României, III, p. 370).

După noi, o lipsă a acestui Capitol o constituie și faptul că autorii nu s-au străduit să dea o schiță istorică, cit de sumară, a așezării în care au fost construite atelierele, cartierul Nicolina, vechiul Tîrgușor (Nicolina), înființat cu aproape două secole și jumătate mai înainte de către Voievodul Grigore Vodă Ghica. E adevărat că s-a consemnat în carte, după un cercetător al trecutului Mănăstirii Frumoasa, unele date în legătură cu fundarea de către același domnitor a mănăstirii și a unui palat domnesc, cu o grădină „frumoasă”, „făptură de Țarigrad”, care a dat și numele mănăstirii, de fapt cu hramul Sft. Arhangheli. Aceasta însă nu se face în capitolul despre „Cadrul de dezvoltare”, ci în cuprinsul Cap. 2 al *Părții a doua* (p. 137—139), mai mult ca evocare de pitoresc, sub titlul „Locurile de la Frumoasa”. Amintim dară că pe locul actualului cartier Nicolina, Voievodul Grigore Ghica (1726—1733) a descălecat un „Tîrgușor”, care se întindea între hotarele celor două mănăstiri, a Gălății din sus și a Sf. Arhangheli din gios¹. Anul fundării se vede a fi fost 1729 (7237),

¹ Hrisovul domnului Scarlat Ghica din 1753, publicat de Const. A. Stoide, ca anexa II, la articolul *Tîrgul lui Barnovschi*, extras din „Analele Moldovei”, an. I, 1941, p. 14—17. La data publicării articolului, autorul identifica în mod eronat Tîrgul lui Barnovschi, cu Tîrgușorul (Nicolina).

același cu al zidirii mănăstirii și al facerii grădinii². Poate în același an, sau numai ceva mai târziu, Grigore Vodă a făcut în Tîrgușor „Descălecătură de iarmaroace de trei ori pe an³, și i-au orînduit un pîrcălăb de tîrg, după cît se pare în persoana lui Lupu Poroschi, fost mare căpitan⁴. Pe acesta domnul l-au „fostu miluit cu toată pîrcălăbia Tîrgușorului, cu tot vînitul obișnuit“; osăbit „l-au mai miluit... cu o sută de stînjini de locu, în frunte, din dughenile ce sînt în fața Ulii Tîrgușorului“. De asemenea, i-a mai dăruit „mortasipia“ Tîrgușorului². Acest Poroschie, originar, se pare, din satul Bîrzești, ținutul Vasluiului, n-a avut urmași. Ctitor al bisericii din Bîrzești, căreia i-a hărăzit veniturile tîrgului, cu care-l miluise Voievodul și toată averea lui; a închinat mai apoi această biserică, cu toate darurile, Mănăstirii Sf. Arhangheli. Deci mănăstirea era îndreptățită să încaseze „chiria dughenelor ce vor fi pe acei o sută de stînjini“, dăruiri fostului pîrcălăb de către domn și de asemenea venitul din „pîrcălăbia iarmaroacelor“, cite doi potronici de carul de sare și un drob de sare³. Pîrcălăbii de Iași să nu se amestece la încasarea veniturilor „pîrcălăbiei iarmaroacelor“ Tîrgușorului⁴, cum probabil vor fi încercat.

Ar fi fost interesant de urmărit, în actele epocii, felul în care s-a dezvoltat Tîrgușorul, atît din punct de vedere economic și social și cît timp a avut o administrație aparte — adică de la ce dată înainte a devenit un cartier (mahala) a Iașului. De observat că în capitolul care tratează despre „Cadrul de dezvoltare“, autorii au dat și unele relații asupra întreprinderilor economice din Tîrgușor, care, evident, ar fi trebuit incluse în schița de istorie a Tîrgușorului. A se vedea în acest sens indicația despre „o năuă unitate productivă“, de fabricare a berii, la Nicolina, pentru care un „Leiba“ (?!) obținuse la 20 ianuar 1803 autorizația voievodului Alexandru Moruzzi, (p. 15).

Dar să revenim la discutarea lucrării (Cap. I). Așa cum a fost scrisă. Vom începe cu redactarea ei, citind la împlinire citeva pasaje care cuprind greșeli de acord gramatical și de proprietate a termenilor folosiți: „Divizarea teritorială a permis alături de factorii externi să influențeze la o înaintare extrem de lentă“ (p. 14); „... au vîndut această unitate lui Tudora Mierloaia. Noua proprietară“... (p. 15); „Prin intermediul surselor istorice interne și externe rezultă ca deosebit de importante“. (p. 15); „Forța care punea în mișcare circulare ce rețea materialul lemnos de esență tare, era de proveniență animală“ (p. 205); „interesant este că, încă de atunci s-a prevăzut de Carol Mihalic de Hodocin construcția unor masive băi“ (p. 22); „în loc, așa cum s-a propus, ca, Iașul să fie compensat cu o dezvoltare mai intensă economică și culturală în schimbul renunțării la calitatea de reședință s-a înregistrat politica de decădere“ (p. 29); „s-a reușit să piardă pînă și în sate strămoșeasca industrie casnică“ (p. 34); „Convenția (comercială cu Austria) prin prevederile sale a lovit atît ramurile mai vechi, cu tradiție și experiență, cit și noile ramuri“ (p. 34) (Despre ce ramuri e vorba? !); „produsele realizate erau bine catalogate pe piață“ (p. 18); „sub guvernul lui Mihail Sturza“ (p. 18); „în septembrie 1857, Iohan Levandovschi, negustor din Iași, solicită primirea în antrepriză a iluminatului capitalei Moldovii cu gaz, rezultat al dis-

² Al. Amiras, *Cronica anonimă a Moldovei*, în Kogălniceanu, *Cronicle României sau Letopiseșele*, Tom. III, Buc. 1874, p. 169. În anul 7237 (1729) a rezidit Grigore Vodă M-reia Sft. Arhangheli (fostă ctitorie a lui Melelie Balica), și „tot într-acest an au descălecat și Tîrgușorul de sub Galata și i-au făcut rînduele, cu mari mile, așezîndu să se facă și iarmaroace acolo“.

³ Al. Amiras, op. cit. Însă un hrisov de la Grigore Ghica, (a doua domnie 1735—1741), din 20 martie 7248 (1740) spune: „Înîmplîndu-să în domnia noastră înăi de am descălecat Tîrgușoru ce este supt Galata, cu așezare a trii iarmaroace pe an“ (după *Codica de porunci, corespondențe, judecăți și cheltuieli* a lui Constantin Mavrocordat (1741—1742), publicată în rezumat de N. Iorga, *Studii și documente* VI, p. 275.

¹ Hrisovul lui Scarlat Ghica din 1753 (7261), loc. cit.

² *Ibidem*

³ Hrisovul Voievodului Scarlat Ghica din 1753, loc. cit.

tilării păcurii" (p. 23); Nota 158, „Memoriul a fost tipărit la Iași în anul 1887, în broșură de 8 pagini. Același text a fost tipărit fără nici o modificare și în anul 1890, dovadă a *actualității sale*" (p. 42).

De semnalat și trimiteri bibliografice eronate: așa într-un loc se vorbește despre apariția a diferite ateliere și „fabrice” amintite în numărul din 12 noiembrie 1844 al revistei „Viața Românească”¹ (p. 20); ceva mai departe se arată că *imediat după actul Unirii*, în presa ieșeană și centrală, cu deosebire în ziarele „Românul” și „Adevărul” etc. (p. 29–30). Dar ziarul „Adevărul” apare numai cu începere de la 15 decembrie 1871, continuându-se pînă la 5 aprilie 1872², deci la 12 ani de la Unire. În unele cazuri nu se folosește bibliografia existentă, cititorul fiind trimis la lucrări în ms., fără să se vadă din text motivarea. În acest sens cazul (de la p. 22, nota 53), în care pentru lucrări relative la „alimentarea cu apă potabilă” a Iașului se trimite la lucrarea în manuscris a lui Virgil Narcis Apostolescu, *Contribuții la studiul dezvoltării urbanistico-edilitare a orașului Iași la sfîrșitul secolului XVIII și în prima jumătate a secolului al XIX-lea* etc., cînd de drept ar fi fost să se trimită la studiul lui Const. I. Andreescu, *Știri noi asupra aducerii apei în Iași, în cursul sec. XVIII și la începutul sec. XIX*, „Arhiva Românească, III, Buc. 1939 (Extras, p. 1–91). Altă dată bibliografia citată nu corespunde cituși de puțin textului, pe care ar trebui să-l „ilustreze”; astfel, într-un loc în care ni se spune că: „De asemenea s-au deschis noi ateliere de lemnărie care foloseau materialul lemnos din pădurile apropiate. Producția de trăsuri din Iași”⁸⁷, încerca să țină pasul cu moda și sistemele de lucru din centrul și apusul Europei”. (p. 28). În nota 87 însă aflăm că „Detalii despre activitatea atelierelor de armurărie (subl. n.) și confecționarea pieselor metalice pentru trăsuri, vezi la Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română din județul Dorohoi*, București, 1866, p. 62”.

Se întîlnesc din cînd în cînd nume de locuri și de persoane transcrise greșit: „Mahalaua Munteni” în loc de Muntenime (p. 16); „Ulița Ferecăul” în loc de Ulița Frecăul și „Tîrgușorul de jos” în loc de Tîrgul de jos (p. 14–15); numele preceptorului Iosef Bagarre, de la Institutul Miroslava, e redat Iosef Bazard (p. 17). De amintit de asemenea că „gerahul” care obținea în 1786 privilegiu domnesc de-a înființa în Păcurari o „spîțarie” și o „berărie” se numea Herleț nu Herlet, cum se spune în două rînduri în carte, (p. 15). Uneori se dau și termeni necorespunzător ortografiați. De pildă „plebicist” (p. 30) în loc de plebiscit.

Ceea ce ni se pare cu totul aparte într-o lucrare ai căror autori nu sînt la prima cercetare din domeniul istoriei tehnicii la noi, e prezența în ea a unor termeni necorespunzători în materie, ceea ce ar duce la concluzia că nu și-au apropiat terminologia curentă; astfel, se întîlnesc expresii ca: „fabrica se folosea de diferite *mecanisme* produse de o firmă vieneză” (p. 19); dintr-un document existent la arhivele statului dia Iași, rezultă că, ... s-a achiziționat un *mecanism* special pentru imprimeuri” (p. 15–16); „o altă *antrepriză* cunoscută din deceniile al treilea etc. (p. 16–17; „fabrica de *produse* cărămidă și țiglă” (p. 20, nota 42); „în anul 1843 ... a luat ființă o „fabrică” de *produs* ceară”, (p. 19); „un aport de sprijinirea dezvoltării elementului tehnic la dat și școala tehnică din Iași” (p. 18).

În fine, mai trebuie arătat că punctuația e folosită la întîmplare și în special virgula, în unele cazuri lipsește cu totul. Dăm în cele ce urmează un pasaj mai dezvoltat, din care se poate vedea cum autorul capitoului respectiv se dispensează de folosirea ei: „Întreaga perioadă ce s-a scurs pînă către deceniul de mijloc al secolului trecut înregistrează o importantă prefacere pe linia activității meșteșugărești care trebuia să facă din ce în ce mai mult față unor produse, ce erau un rezultat al importului fabricatelor din centrul și apusul Europei” (p. 16). Sînt și cazuri în care găsim despărțit prin virgulă subiectul de predicat: „autorii, dedică prezenta lucrare” (foaie nepaginată de după cea de titlu); „anul

¹ Pare a fi o greșeală de tipar pentru „*Albina Românească*”.

² Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, Buc. 1913, p. 5. În anul 1872, de semnalat și un proces de presă al ziarului (Hodoș și Sadi Ionescu, loc. cit.).

1841, a mai înregistrat deschiderea" etc. p. 18). În unele cazuri se confundă prepoziția *la* cu expresia *l-a*, formată dintr-un pronume și un verb ajutător: „*la* dat și școala" etc. (p. 18).

Cele semnalate de noi sînt scăpări din vedere sau greșeli de tipar, unele de mai mică importanță și ar putea fi corectate în mod tacit de specialistul îngăduitor, dar cartea se adresează și maselor mai largi de cititori și frecvența acestor greșeli (exemplele date sînt culese numai din cap. I al Părții întâia (p. 13—53)¹, nu poate decît dăuna acestora din urmă care iau o carte în mînă ca să învețe ceva.

Const. A. Stoide

CONSTANTIN DOBROGEANU-GHEREA, *Correspondență*, Ediție, studiu introductiv și note de Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin, București, Editura Minerva, 1972, XXI+363 p.

Sînt publicate în acest volum 295 scrisori, dintre care 102 ale lui C. Dobrogeanu-Gherea și 193 ce i-au fost adresate. Multe dintre ele au fost deja tipărite în ziare, reviste sau cărți. Reeditarea lor nu este lipsită de folos, întrucît, exceptînd biblioteca din București a Academiei R.S.R., publicațiile în care ele au apărut nu se află toate în alte biblioteci, mai ales în cele din orașele de provincie. Cît despre scrisorile inedite din volumul ce recenzăm, unele dintre ele cuprind prețioase informații.

Importantul material din volumul de față ne dă posibilitatea de a cunoaște amănunte deosebit de interesante din viața lui C. Dobrogeanu-Gherea și din istoria socialismului român.

Astfel, C. Dobrogeanu-Gherea, într-o lungă scrisoare trimisă, în 1902, fiicei sale Stefania și ginerelui său Paul Zarifopol, amintește că, fiind abia în vîrstă de 17 ani, a participat, în Rusia țaristă, la o „conspirație socialistă". Urmărit de poliția regimului, s-a refugiat în coloniile germane din sudul Rusiei, unde, printre altele, a fost și calfă de fierar. La 19 ani, așadar în 1874, a trecut Prutul, adăpostindu-se în țara noastră. În anul următor, la Iași, s-a căsătorit cu fiica unui polonez. În acea perioadă a avut de înfruntat multe, foarte multe greutăți.

Din alte scrisori reiese că, pînă cînd, în 1882, a preluat conducerea restaurantului gării Ploiești. C. Dobrogeanu-Gherea, constrîns de nevoi, a exercitat felurite meserii. La 1876, el a deschis un atelier de fierărie și arămărie la Ploiești. La 1877—1878, el a avut o spălătorie la Brăila. Purta atunci numele de Robert Jinks și poseda un pașaport (fals) american. Răpit de pe teritoriul României de Ohrana țaristă, în 1878, a fost internat în sinistra închisoare Petropavlosk și apoi deportat „pe malul Oceanului Înghețat". De aici a izbutit să evadeze împreună cu alți țovarăși de suferință, îmbarcîndu-se pe o barcă și acostînd la țărmul Norvegiei. Înapoiat în România în 1879, după o absență de un an, C. Dobrogeanu-Gherea a regăsit aici pe soția și pe fiica lui.

Cu sprijinul unor prieteni, el a obținut, în 1882, concesiunea restaurantului gării Ploiești. Prin hărnicia și priceperea sa, acest restaurant a dobîndit în curînd o faimă bine meritată și a dat lui C. Dobrogeanu-Gherea posibilitatea de a realiza beneficii care l-au pus la adăpostul grijilor materiale, procurîndu-i mijloacele de a ajuta pe mulți din prietenii lui politici din țară și din străinătate. Din scrisorile publicate în volumul de față reiese că C. Dobrogeanu-Gherea a

¹ Expresii greșite se întîlnesc și în partea din lucrare necercetată de noi. Dăm mai jos cîteva exemple culese la întîmplare: „Sarcinile cărora a trebuit să le facă față *preșonalul* atelierilor Nicolina *apare* mai pregnant dacă vom ține seamă de situația căilor noastre ferate în anii 1917—1918" (p. 161). „Paralel cu aceste înviri *s-a făcut simțită* din plin din partea administrației atelierelor o adevărată luptă pentru intensificarea ritmului muncii". (p. 196); „Salariile muncitorilor însă erau reduse *în plus* pe calea zilelor sau săptămînilor incomplete de lucru, a metodelor capitaliste de „raționalizare a muncii, prin sistemul amen-zilor și impozitelor". (p. 238). (A se urmări și punctuația).

trimis, în diferite rînduri, sume de bani lui C. Racovski, cînd acesta se afla în străinătate, după ce fusese expulsat din România. Constantin Dobrogeanu-Gherea a ajutat bănește și pe G. V. Plehanov, pe Vera Zasulici și pe mulți alții. A contribuit, în ultimul deceniu al veacului trecut, cu importanta sumă de 8.000 lei aur la tipărirea ziarului socialist „Lumea nouă”, care, după cum se știe, a fost oficiul Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România. Așadar, a fost C. Dobrogeanu-Gherea un om foarte generos.

În această corespondență găsim știri numeroase despre activitatea politică desfășurată de C. Dobrogeanu-Gherea. El a fost în legături continue cu fruntașii socialiști din România, ca Zamfir Arbore, doctorul N. Russel, M. Gh. Bujor, Gh. Cristescu, D. Marinescu, doctorul Ottoi (Călin), I. Sion etc. După cum se rostea M. Gh. Bujor, la 19 martie 1913, socialiștii români considerau pe C. Dobrogeanu-Gherea ca „îndrumătorul [lor] teoretic” și „nestrămătatul [lor] tovarăș de luptă”. A fost C. Dobrogeanu-Gherea în relații și cu unii din cei mai de seamă conducători ai partidelor muncitorești din alte țări, ca Roza Luxemburg, G. V. Plehanov, K. Kautsky etc. În scrisorile adresate acestora, el dă uneori informații despre mișcarea socialistă din România. De aceea, pentru cei ce studiază istoria clasei muncitoare din țara noastră, corespondența lui C. Dobrogeanu-Gherea este de o mare utilitate.

Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin au editat această corespondență, publicînd și un studiu introductiv și multe note. Desigur, ei s-au străduit ca rezultatul să fie cît mai bun. Am fost însă foarte surprins constatînd marele număr de erori pe care le-am săvîrșit sau, dacă au fost făcute de alții, ei n-au știut să le îndrepte.

Astfel, sînt unele greșeli comise fie de tipografi, fie de editori care au descifrat greșit manuscrisul. De ex. la p. 61, într-o scrisoare din 1875 adresată soților Russel, C. Dobrogeanu-Gherea arată greșele condiții în care trăia, din cauza foarte reduselor mijloace materiale de care dispunea. Referindu-se la tinăra lui soție, el scrie: „Ea n-a avut încă timpul să guste din otrava numită viață de boier”. Desigur este aici o eroare: s-a imprimat „viață de boier” în loc de „viață de boem”¹.

La p. 140 este reprodus textul unei petiții din 1911 a lui C. Dobrogeanu-Gherea către președintele Curții cu juri din Iași, cu privire la numirea sa ca expert în procesul dintre A.C. Cuza și Em. Socor. Se știe că Em. Socor susținuse, într-o serie de articole și într-o celebră broșură, că lucrarea lui A. C. Cuza, *Despre poporație*, era plagiată. La această învinuire A. C. Cuza ripostase, chemînd în judecată pe Em. Socor. Instanța competentă să judece procesul era Curtea cu juri din Iași. Ea numise expert pe C. Dobrogeanu-Gherea. În petiția înaintată președintelui Curții de către C. Dobrogeanu-Gherea se află un pasaj, care a fost imprimat cu următorul cuprins în volumul ce recenzăm: „În adevăr, care este aici în fond judecata în litigiu? E următoarea: cartea d-lui A. C. Cuza *Despre poporație* e o lucrare originală sau constituie un plagiat? Comisiunea juraților s-a declarat nemulțumită, incompetentă să se pronunțe”. S-a tipărit greșit cuvîntul „nemulțumită” în loc de „nelămurită”.

La p. 240 este publicată o scrisoare de la 20 decembrie 1919 a doctorului S. Irimescu, prin care el comunică lui C. Dobrogeanu-Gherea că Nicolae Iorga „optează pentru Cameră” și că deci „locul lui de secretar la Prahova rămîne vacant”. S-a propus doctorului Irimescu de către N. Iorga să candideze pentru acest „loc”. El cere sfatul lui C. Dobrogeanu-Gherea, declarînd că nu știe „dacă socialiștii au luat hotărîrea să prezinte condiții proprii în aceste alegeri suplimentare”. În rîndurile pe care le-am citit s-au strecurat două greșeli: s-a imprimat „secretar de Prahova” în loc de „senator de Prahova”; apoi s-a tipărit „condiții proprii” în loc de „candidați proprii”.

¹ Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin au reprodus textul publicat de Ion Vitner, C. D. Gherea, *Reconstituire biografică*, I, „Viața românească”, IX (1956), 11, p. 150. Eroarea inițială se află deci în acest text.

Mai sînt și alte greșeli de același fel. Nu le putem menționa pe toate, din lipsă de spațiu.

Sînt în acest volum și alte deficiențe de care în nici un caz nu poate fi învinuit tipograficul. Dintre acestea, semnalăm unele inexplicabile omisiuni. De ex., editorii au inserat în volumul de față scrisorile adresate de I. L. Caragiale lui C. Dobrogeanu-Gherea, care au fost anterior publicate de profesorul Șerban Cioculescu. Au omis însă scrisoarea din iunie 1906, prin care I. L. Caragiale invită la Berlin pe prietenul său drag „Costică”, pentru ca „într-o lună și jumătate” să termine „piesa” de teatru la care lucra și cu care făgăduiește să se înapoieze împreună la București². A fost omisă și scrisoarea lui Caragiale de la 12 septembrie 1906 către C. Dobrogeanu-Gherea și Paul Zarifopol, comunicînd „belele familiale”, de care avusese parte³. A fost omisă și scrisoarea Alexandrinei I. L. Caragiale de la 3 noiembrie 1912 relativă la rămășițele pămîntești ale lui I. L. Caragiale, care zăceau în cavoul capelei unui cimitir din Berlin⁴. În urma acestei scrisori — după cite ne informează Șerban Cioculescu — au fost făcute demersuri stăruitoare de către C. Dobrogeanu-Gherea, care a obținut sprijinul necesar al autorităților române pentru transportarea la București a scriurii lui I. L. Caragiale, rămășițele pămîntești ale marelui scriitor fiind înmormîntate la cimitirul Belu, la 22 noiembrie 1912⁵.

Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin au săvîrșit și eroarea (la p. 183) de a publica sub data de 13/26 februarie 1906 o scrisoare a lui Caragiale de la 13/26 februarie 1912⁶. Din cuprinsul scrisorii reiese foarte clar că ea datează din 1912, Caragiale referindu-se la victoria obținută în alegerile generale pentru Reichstag din 1912 de partidul social-democrat german. Această scrisoare n-a fost publicată de Șerban Cioculescu în *Opere* de I. L. Caragiale, vol. VII, pag. 16, cum greșit citează Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin la p. 184. Ea a fost publicată de Șerban Cioculescu în *Scrisori și acte* de I. L. Caragiale, București, Ed. pentru literatură, 1963, pag. 16.

La p. 168, Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin au mai săvîrșit și eroarea de a atribui profesorului universitar Paul Bujor o scrisoare din 21 iunie 1911 a lui M. Gh. Bujor, o cunoscutul luptător socialist. Nu poate fi nici o îndoială cu privire la autorul scrisorii, deoarece într-însa, printre altele, este vorba și de învățătorul de la Tulcea Emilian Gheorghiu, pentru care este solicitat sprijinul lui C. Dobrogeanu-Gherea. Or, Emilian Gheorghiu era fratele lui M. Gh[heorghiu] Bujor.

La p. 320, este reprodus textul unei scrisori a redacției revistei „Junimea literară” de la 18/31 decembrie 1910, semnată „George Tofan”. Semnatarul acestei scrisori a fost cunoscutul profesor și literat bucovinean George Tofan. Nici el, nici părinții lui n-au purtat vreodată numele de „Tofan”, după cum se pot convinge editorii volumului de față citind biografia lui George Tofan, publicată de profesorul N. Tcaciuc⁷, sau corespondența lui George Tofan, publicată de profesorul Teodor Balan⁸. Probabil că editorii au confundat parafa semnăturii lui George Tofan cu litera y.

Sînt multe erori și în notele care însoțesc cele 295 scrisori din volumul ce recenzăm.

Astfel, adesea datele indicate de editori sînt greșite. De exemplu:

1. La p. 10, se afirmă că gazetarul B. Brănișteanu, care a colaborat vreme îndelungată la ziarele „Adevărul” și „Dimineața”, s-a născut la 1874 și a murit la 1942. Or, în 1945, B. Brănișteanu a publicat o broșură despre N. Titulescu,

² I. L. Caragiale, *Opere*, VII, *Correspondență*, București, 1942, p. 261—262.

³ I. L. Caragiale, *Scrisori și acte*, Ediție îngrijită de Șerban Cioculescu, București, Ed. pentru literatură, 1963, p. 128.

⁴ *Ibidem*, p. 249.

⁵ *Ibidem*, p. 250.

⁶ *Ibidem*, p. 16.

⁷ N. Tcaciuc, *George Tofan*, Suceava, 1923, 14 p.

⁸ Teodor Balan, *Correspondența lui George Tofan*, 1931, 199 p.

cu o prefață pe care a datat-o: 16 noiembrie 1944⁹. Așadar, la 16 noiembrie 1944 el era încă în viață. Profesorul Șerban Cioculescu, care este un cercetător științific deosebit de conștiincios, precizează, într-o notă la o scrisoare a lui I. L. Caragiale, că B. Brănișteanu a decedat în 1947¹⁰.

2. La p. 44, se indică, într-o notă, că Zamfir C. Arbore s-a născut la 1848 și a încetat din viață la 1934. La p. 159 s-a imprimat însă că Zamfir C. Arbore s-a născut la 1849 și a murit la 1922. Cum a fost posibilă o asemenea inaderență? Editorii ar fi trebuit să cunoască interesantul studiu al lui Ion Felea, *Bătrînul Arbore și crengile sale* din „Magazin istoric”, V, 7, iulie 1971, p. 8—14, în care se precizează că Zamfir C. Arbore s-a născut la 14 noiembrie 1848 și a încetat din viață în aprilie 1933.

3. La p. 90, aflăm că Octavian C. Tăslăuanu, fostul redactor al revistei ardelenene „Luceafărul”, s-a născut la 1876 și a murit la 1941. Această ultimă dată nu corespunde realității, căci Octavian C. Tăslăuanu a încetat din viață în octombrie 1942¹¹.

4. La p. 91, în legătură cu invitația adresată lui C. Dobrogeanu-Gherea, în 1899, de a ține o conferință la „Ateneul Român” din București, se menționează că „Ateneul Român” a fost înființat în 1866. Și această dată este inexactă. Din inițiativa lui V. A. Urechiă a fost fondată, la Iași, în 1860, o societate culturală, intitulată „Ateneul Român”¹², care a desfășurat o rodnică activitate pînă ce V. A. Urechiă s-a mutat la București. Aici, cu sprijinul lui N. Kretzulescu și la stăruința lui V. A. Urechiă, s-a înființat, în 1865, „Ateneul Român” din capitală¹³. În cursul chiar al anului 1865 au fost ținute conferințe publice la „Ateneul” din București¹⁴. Deci acest așezămînt cultural a fost fondat cu un an înainte de data indicată de Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin.

5. La p. 102, despre filologul H. Tiktin se spune că „între iulie și noiembrie 1886 a făcut parte din conducerea „Arhivei Societății științifice și literare” din Iași”. Și aici o rectificare este necesară. În 1914, la împlinirea a 25 de ani de la apariția revistei „Arhiva, organul Societății științifice și literare din Iași”, a fost publicat un volum jubiliar, cuprinzînd, printre altele, și o dare de seamă a activității acestei societăți în decurs de un pătrar de veac. În darea de seamă se arată că H. Tiktin a fost director al revistei „Arhiva” pentru partea literară de la 1889 la 13 noiembrie 1892, cînd a fost înlocuit prin A. D. Xenopol¹⁵.

6. La p. 248, se afirmă că Roza Luxemburg „a fost ucisă de contrarevoluționari în iunie 1919”. Or, în mai toate biografiile Rozei Luxemburg se precizează că ea a fost asasinată de contrarevoluționarii din Berlin la 15 ianuarie 1919¹⁶.

7. La p. 305, cu privire la Vasile M. Kogălniceanu, care, urmînd pilda ilustrului său părinte, a dus o luptă îndelungată pentru sprijinirea revendicărilor țărănimii române, se scrie că s-ar fi născut la 1863 și ar fi murit la 1921. Or, în martie 1922, Vasile M. Kogălniceanu a candidat în județul Ilfov, la alegerile generale pentru Adunarea deputaților și a întrunit 9 758 voturi¹⁷. Firește că el n-ar fi putut candida la acele alegeri, dacă ar fi decedat în anul precedent.

⁹ B. Brănișteanu, *N. Titulescu. Amintiri, note, reflexii*, București, Ed. Socec, 1945.

¹⁰ I. L. Caragiale, *Scrisori și acte*, București, Ed. pentru literatură, 1963, p. 165.

¹¹ I. Agârbiceanu, *Octavian C. Tăslăuanu*, în revista „Transilvania”, noiembrie 1942, p. 890.

¹² V. A. Urechiă, *Opere complete, Conferințe și discursuri*, seria B, tomul I, București 1878, p. 379.

¹³ *Ibidem*, p. 380.

¹⁴ „Buletinul Instrucțiunii publice”, I (1865—1866), p. 143—152.

¹⁵ A. D. Atanasiu, *Directorii „Arhivei”, editorii etc.*, „Arhiva, organul Societății științifice și literare din Iași”, XXV (1914), p. 405.

¹⁶ „Marea Enciclopedie Sovietică”, ed. a doua, vol. 25, Moscova, 1954, p. 547.

¹⁷ „Monitorul oficial”, 11 martie 1922, p. 12. 158.

8. La p. 328, despre Alexandru Dobrogeanu-Gherea, care a fost fiul lui Constantin Dobrogeanu-Gherea și al cărui însemnat rol în mișcarea socialistă din România este bine cunoscut, se susține că s-ar fi născut la 1872 și ar fi murit la 1949. Or, Mihail Cruceanu și Florin Tănăsescu, într-o lucrare bine documentată, arată că Alexandru Dobrogeanu-Gherea s-a născut la Ploiești, la 7 iulie 1879 și a încetat din viață la 4 decembrie 1937¹⁸.

În notele inserate de Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin în volumul ce recenzăm întâlnim și alte erori decât cele de date. Iată câteva exemple:

1. La p. 6, în biografia lui I. C. Atanasiu, se spune că el, „în 1900, a trecut în partidul liberal, activînd pînă în 1920”. Adevărul este însă altul. În 1917, pe cînd guvernul și parlamentul României erau în refugiu la Iași, I. C. Atanasiu a părăsit partidul liberal. Dovada o găsim în debaterile Senatului. În ședința de la 30 mai 1917, senatorul C. Argetoianu a citit o „declarație”, semnată de 11 senatori. În acea declarație, guvernul prezidat de Ion I. C. Brătianu era învinuit de incapacitate și necinste și era considerat vinovat de „dezastrul țării”. Printre semnatori era și I. C. Atanasiu¹⁹. După retragerea sa din partidul liberal, I. C. Atanasiu a continuat să activeze politiceste. El s-a înscris în partidul poporului și a fost subsecretar de stat în guvernul din 1920, prezidat de generalul Averescu. A fost apoi deputat averescan al județului Fălciu în parlamentul din 1926—1927.

2. La p. 8, se afirmă că Vasile G. Morțun a fost ales deputat în 1887 „și apoi reales în toate parlamentele pînă la moarte”. Afirmatia nu este pe deplin exactă. Vasile G. Morțun, decedat în 1919, n-a făcut parte din parlamentul zis marginalomanist, ales în 1918.

3. La p. 9, într-o notă despre Ion Radovici, se precizează că el s-a născut la 1868, a murit la 1908 și a fost avocat. La paginile 121 și 131, aceluiași Ion Radovici i se decerne titlul academic de „doctor”, fără a se indica specialitatea în care obținuse doctoratul. Nota de la p. 9 este greșită, căci Ion Radovici n-a fost avocat, ci doctor în medicină. El și-a făcut studiile universitare la Paris, unde, la 1896, și-a susținut teza de doctorat în medicină²⁰.

4. La p. 70, se susține că Nicolae Kretzulescu a fost „ambasador” al României la Paris, în 1878. Or, la 1878, independența statului român nu fusese încă recunoscută de Franța și deci țara noastră nu putea fi reprezentată la Paris printr-un „ambasador”, ci numai printr-un „agent”. De altminteri, în acea perioadă, numai șefii acelor state care făceau parte din categoria marilor puteri aveau dreptul să acrediteze ambasadori. România nu făcea parte din această categorie. În sfîrșit, N. Kretzulescu n-a fost „agent” al României la Paris, în 1878. În acel an, această funcțiune a fost exercitată de N. Calimachi-Cătarci²¹.

5. La p. 84, cu privire la procesul intentat de A. C. Cuza împotriva lui Emanoil Socor, care-l acuzase de plagiat, s-a imprimat că „parchetul a judecat prin jurați” și că „procesul, judecat de parchetul din Iași, a dat satisfacție lui Emanoil Socor”.

„Parchetul” nu era o instanță de judecată. Corespunzînd procuraturii de azi, „parchetul” de altă dată dispunea trimiterea presupusului vinovat în fața judecătorilor competenți, iar în cursul dezbaterii principii, procurorul susținea acuzarea. Procesul de calomnie intentat de A. C. Cuza în contra lui Emanoil Socor a fost judecat, în ianuarie 1912, de Curtea de juri din Iași, care a achitat pe Emanoil Socor. Așadar, nu „parchetul”, ci Curtea cu juri a judecat acel proces.

¹⁸ Mihail Cruceanu și Florin Tănăsescu, *Al. Dobrogeanu-Gherea*, Colecția „Evocări”, București, Ed. Politică, 1971, p. 5 și p. 125.

¹⁹ „Monitorul oficial, Dezbaterile Senatului”, ședința de la 30 mai 1917, p. 147.

²⁰ G. Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine*, Paris, Ernest Leroux éditeur, 1907, p. 70 (din „Supliment”).

²¹ Vasile M. Kogălniceanu, *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la resboiul independenței României 1877—1878, vol. I*, București, 1893, p. 18, 50, 67, 104, 120, 139, 616, 619.

6. La p. 186 este publicată o scrisoare din 4/17 ianuarie 1908 a lui I. L. Caragiale către C. Dobrogeanu-Gherea. În acea scrisoare, Caragiale citează numele unui prieten al său „Gusti”, la serviciile căruia intenționa să facă apel. Într-o notă, editorii volumului susțin că este vorba de regisorul „Paul Gusti”. Ei greșesc și de astă dată. Acel Gusti, la care se referă Caragiale, este Dimitrie Gusti, viitorul profesor de sociologie la Universitatea din Iași și apoi la Universitatea din București. Insuși Dimitrie Gusti ne-a dat ample lămuriri despre legăturile lui cu I. L. Caragiale, într-un lung articol publicat în „Revista Fundațiilor” din 1945, nr. 4, reprodus în volumul *Amintiri despre Caragiale*, București, Ed. Minerva, 1972, p. 92—100²². Dovada reiese și dintr-un interviu al regisorului Paul Gusti, apărut în ziarul „Adevărul” de la 10 iunie 1937²³, în care acesta declară că, sosind la Berlin în 1912, a aflat de la violonistul C. Nottara adresa lui Caragiale. După cum se știe, Caragiale locuia încă din 1904 în acel oraș²⁴. Dacă Paul Gusti ar fi fost la Berlin în 1908 și ar fi avut atunci cu Caragiale legăturile prietenești care se întrevăd din scrisoarea de la 4/17 ianuarie 1908, el de sigur ar fi cunoscut, în 1912, adresa marelui scriitor și deci nu i-ar fi fost de folos să i-o fi comunicat atunci violonistul C. Nottara.

7. La p. 232, despre profesorul dr. N. Leon de la Universitatea din Iași se precizează, într-o notă, că a publicat „*Amintiri*, apărute în două părți în 1925”. Este adevărat că profesorul dr. N. Leon, în viață fiind, și-a publicat memoriile, nu însă „în două părți în 1925”, ci în trei părți, la intervale de mai mulți ani și anume: N. Leon, *Amintiri*, [Partea întâia], Iași, 1922, VII+245+II p.; *Amintiri*, Partea a II-a, Iași, 1925, 200 p.; *Amintiri*, Partea a III-a, Iași, 1927, 227 p.

8. La p. 250 și la p. 290 este citat „*Calendarul muncii*”, publicație socialistă, apărută între anii 1907—1916 sub egida Cercului de editură socialistă din București. Or, *Calendarul muncii* n-a încetat să apară în 1916. El a mai fost tipărit și după primul război mondial. În biblioteca mea am avut *Calendarul muncii* pe 1923, cu un material deosebit de interesant.

Oprim aici enumerarea erorilor. Mai sînt și alte greșeli. Nu credem însă necesar de a le înșira pe toate, căci exemplele citate sînt suficiente pentru a pune în evidență cit de regretabil micșorează ele valoarea științifică a acestui volum. Asemenea deficiențe ar fi putut să fie lesne înlăturate, dacă Editura Minerva ar fi comunicat Institutului de istorie din București sau celui de la Iași ori de la Cluj manuscrisul lucrării, înainte de a-l trimite la tipografie.

În viitor s-ar cuveni ca editurile să fie mai vigilente, pentru ca publicațiile lor științifice să nu apară cu un așa de mare număr de erori.

Constantin C. Angelescu

²² Pentru amănunte privind aceste relații vezi și I. L. Caragiale, *Scrisori și acte*, editate de Șerban Cioculescu, București, Ed. pentru literatură, 1963, p. 129—134.

²³ Reprodus de Ioan Massof în *Despre ei și despre alții*, București, Ed. Minerva, 1973, p. 162—164.

²⁴ Șerban Cioculescu, *Viața lui Caragiale*, București, Ed. pentru literatură, 1969, p. 286.

ISTORIE UNIVERSALĂ

Association Internationale d'Etude du Sud-Est Européen. *Bulletin*, XI (1973).
n° 1—2, 218 p.

În anul 1963, sub auspiciile UNESCO, în cursul unei reuniuni convocate de către Comisia națională a R. S. România pentru UNESCO, a fost creată Asociația internațională de studii sud-est europene. Numărul din *Buletin*, închinat acestui eveniment, cuprinde în prima parte mesajele lui René Maheu, director general al UNESCO și prof. Halil İnalcık (Turcia), președintele AISEE. Urmează cuvintele adresate de președinții comitetelor naționale ale AISEE din mai multe țări: prof. Ch. Frangistas (Grecia), prof. Franjo Barisić (Jugoslavia), prof. M. Berza (România), prof. A. F. Miller (U.R.S.S.), prof. Irwin T. Sanders (S.U.A.), prof. Georges Castellan (Franța), care apreciază cu toții că vasta activitate desfășurată este o garanție a succeselor viitoare. Au fost organizate până acum două congrese internaționale și este în pregătire un al treilea, o serie de colocvii au reunit pe specialiștii din diferite domenii, o colecție de „Studii și documente”, precum și revistele „Revue des études sud-est européennes” și „Bulletin” oglindesc eforturile depuse pentru lărgirea orizontului de ansamblu al disciplinelor implicate ca și aprofundarea investigației în fiecare constituent al domeniului de cercetare. Este ceea ce conchide și acad. Emil Condurachi în articolul *AISEE la a 10-a aniversare — schița unui bilanț al trecutului și perspectivele viitorului său* (p. 27—47). Acad. Vl. Georgiev (Bulgaria) prezintă *AISEE și dezvoltarea studiilor sud-est europene*, iar Petre Gheorghiu (directorul secretariatului), *Publicațiile AISEE*.

Partea a doua a acestui volum conține, ca de obicei, studii și articole comemorative, recenzii și o revistă a revistelor.

V. Velkov și M. Tačeva-Ilitova publică o sinteză despre *Elementele orientale mediteraneene în Tracia și Moesia* din epoca preromană până în cea romană târzie, pe baza mișcărilor de populație, a creării de orașe, a transferului de credințe vechi și noi dintr-o parte a imperiului roman în alta și, mai ales, a relațiilor comerciale al căror centru era Mediterana. Studiul își propune să contribuie la precizarea componentei mediteraneene a substratului etnic și cultural al popoarelor balcanice. El este un prim pas spre o monografie complexă a raporturilor dintre Mediterana și Balcani de-a lungul secolelor.

Prof. Valentin Georgescu, pe linia preocupărilor sale, publică studiul *Structurarea puterii de stat în principatele române (sec. XIV—XVIII)*. Pentru aparatul critic autorul face trimiteri la studiile sale publicate în „Byzantina”, 3 (1971), ca și în „Actes du XIVe Congrès International des études byzantines”, I (1973). De data această, urmărind rolul modelelor bizantine, autorul acordă un loc important analizei originalității structurării puterii de stat la români. Studiul are următoarele capitole: 1. Exumenicitatea imperială și autocrația prenațională a puterii princiare; 2. Monarhia bizantină și veleități imperiale în secolul al XVIII-lea sub dominația otomană? O problemă traumatizantă a ideii imperiale; 3. Figura bizantină a șefului ideal de stat și despotul luminat de la începutul perioadei moderne.

A. Fochi în studiul său *Proverbele dalmate* dă o analiză completă a tuturor proverbelor păstrate din această limbă dispărută. Zamfira Mihail, în studiul *Cercetări de etnografie lingvistică comparată. Din terminologia locuinței urmărește reflectarea elementelor etnografice în semantica termenilor din acest cîmp onomasiologic, precum și concordanțe și convergențe în limbile din sud-estul Europei.*

La rubrica Comemorări sînt evocați *Dimitrie Cantemir* de către Șt. Pascu și *Hristo Botev* de către Iv. Undziev. Sînt prezentate revistele „Balcanica” (Anuar al Inst. de studii balcanice din Belgrad), „Hellenica” (Soc. de studii macedonene-Salonic), „Byzantina” (Univ. din Salonic), „Güney-dogu Avrupa” (Univ. din Istanbul) și „Revue des études sud-est européennes” (București). Recenziile se ocupă de cărțile: G. Mihailov, *Trakite*, Sofia, 1972; *Folklor Shqiptar*, Tirana, 1972; Sp. Marinatos, *Treasure of Thera*, Atena, 1972; N. Camariano, *Alexandre Maurocordato...*, Salonic, 1970. Revista este editată în limba franceză.

Paul Mihail

GEORGE MACAULAY TREVELYAN. *Précis d'histoire de l'Angleterre des origines à nos jours*, Edition française, Paris, Payot, 1972, 517 p.

Cunoscut prin remarcabilele sale studii cu privire la istoria Angliei, distinsul istoric englez prezintă în această lucrare de sinteză rezultatul numeroaselor sale cercetări de detaliu care au precedat-o. Autorul subliniază notele caracteristice ale fiecărei epoci, distingînd factorii cauzali și tendințele societății. Cu mult discernămint sînt tratate diferite aspecte a evoluției poporului englez, din care redăm cîteva din ele.

Se arată că după cucerirea normandă, regii s-au folosit de noul feudalism pentru afirmarea unității naționale într-o epocă cînd în alte părți feudalismul antrena desintegrarea și au creat o administrație puternică, centralizată dar totuși în contact strîns cu viața din provincie: tribunalele lor aveau un drept autohton, unic pentru întreg regatul. Forma de guvernare trecu de la autocrație la monarhie a cărei putere fu întrucîtva limitată de un consiliu, la care participau și cîteva elemente burgheze alături de grupul nobililor. În mod nuanțat, Trevelyan arată că nu era vorba însă de o adunare care să hotărască asupra administrării regatului sau să voteze impozitele, ci numai de o extindere a Curcii Regale. De abia mai tîrziu, în decursul secolelor, a început să se afirme, pe încetul, Parlamentul.

Descriînd războiul de o sută de ani se ajunge la concluzia că el a fost mai degrabă o serie de incursiuni de pradă ale cavalerilor și ale oamenilor de arme englezi decît expediții pentru a satisface ambițiile teritoriale ale regilor.

Pentru perioada mai nouă, autorul afirmă că revoluția din 1688, deși a stabilit supremația Camerii Comunelor, ea a lăsat-o să fie incomodată de sistemul „burgurilor putrede”, care cu anii a uzurpat din ce în ce mai mult sistemul de reprezentare în Parlament. Ideea distribuirii locurilor în Parlament care să țină seama de numărul populației fu înălțurată odată cu dispariția lui Cromwell. Din aceasta rezultă că instituția Camerii Comunelor se identifica din ce în ce mai mult cu clasa proprietarilor funciari care stăpîneau „burgurile putrede”. Deși parlamentară și liberală, revoluția de la 1688 nu fu democratică. În parte, din această cauză democrațiile născîndu-se din coloniile engleze de dincolo de Atlantic se separă din ce în ce mai accentuat de Parlamentul aristocratic din Anglia.

Istoricul englez acordă multă însemnătate inovațiilor tehnice de după revoluția industrială, pe care el o datează ca începînd din timpul domniei lui George al III-lea. În decursul acestei lungi domnii (1760—1820) forțele care dețineau industria capitalistă își impun voința lor unei societăți aristocratice, care nu înțelegea că i s-a apropiat sfîrșitul. Revoluția industrială mări considerabil populația minieră fără a-i ameliora situația materială. Astfel, deși individul claselor favorizate atinsese un înalt grad de dezvoltare în cursul primei faze a revoluției industriale, cînd aceas-a intră în contact cu vechea viață rurală, săracii avură mult de suferit și ordinea socială fu adînc turburată. Anglia lăsînd cîmp liber revoluției industriale nu putu stăpîni repercusiunile sociale și nici să prevadă viitoarea dezvoltare politică.

Sub ultimii regi ai Casei de Hanovra guvernanții englezi au căutat să adapteze sistemul de guvernământ bazat pe cabinetul parlamentar noilor condiții sociale create de revoluția industrială. Ei reușesc întâi în 1832, admitând clasa mijlocie, pe urmă cea muncitoare, în 1867, să participe la controlul mecanismului politic.

În ce privește obiectivul politicii externe din secolul al XIX-lea, principalul interes pe care l-a urmărit Anglia nu a fost războiul, ci asigurarea dezvoltării comerțului său, care nu încetă să crească, devenind din ce în ce mai fabulos în fiecare deceniu, și constituirea unui nou imperiu colonial. Nici una din aceste mari transformări nu ar fi fost realizate, dacă Anglia nu și-ar fi impus ca directivă pacea și securitatea care au caracterizat linia sa de conduită. În afară de episodul războiului Crimeii, politica engleză fu de-a se abține să participe la diversele contestații ale națiunilor continentale.

Rod al unor ample cercetări, scrisă într-un stil atrăgător, lucrarea este utilă studenților, profesorilor și specialiștilor. Ea este interesantă prin problemele pe care le propune și le rezolvă privind istoria Angliei.

Lucrarea are o prefață scrisă de Charles Cestre, profesor onorar la Sorbona.

N. Corivan

ARTHUR A. EKIRCH, JR., *American Intellectual History: the Development of the Discipline*, Washington, 1973, 43 p.

Autor a numeroase studii și articole privind istoria Americii, între care *The Idea of Progress in America, 1815—1860* (1944), *The Decline of American Liberalism* (1955), *The Civilian and the Military* (1956), *Man and Nature in America* (1963), *The American Democratic Tradition: a History* (1963), *Ideas, Ideals and American Diplomacy* (1966), *Ideologies and Utopias: The Impact of the New Deal on American Thought* (1969), *The Challenge of American Democracy* (1973), profesorul Arthur A. Ekirch Jr. de la State University (New York, Albany) publică, rescriindu-l integral, studiul polemic *American Intellectual History*, tipărit cu ani în urmă de către Service Center for Teachers of History, de pe lângă American Historical Association, spre a redefini noua disciplină ca „una din cele mai noi căi de înțelegere a trecutului”, a cărei influență asupra cercetării istorice a sporit serios în ultimul timp, determinând nuanțări caracteristice în interpretarea «experienței» (p. 3). Succesul și popularitatea istoriei intelectuale, afirmă autorul, au stimulat interesul pentru domeniile complementare, precum istoria socio-culturală, filosofia, gândirea religioasă, critica literară și acest interes se înfățișează în primul rând ca o reacție față de predilecția istoriografiei mai vechi pentru evenimentele politice și militare. Noua orientare („New-History”) se datorăște mai ales istoricilor Edward Eggleston și James Harvey Robinson și ea câștigă prestigiu grație studiilor interdisciplinare. „Istoria intelectuală” prezintă evoluția ideilor nu în sine, speculativ, ci în raport cu mediul și instituțiile (școli, biserici, muzee, biblioteci) respective, urmărindu-le cauzăția, așadar geneza, difuziunea, efectele, ca într-o istorie a culturii, poate cea mai ambițioasă, a cărei problematică americană e înfățișată, sumar, în capitolele: *Pioneering and Classic Studies in Intellectual History* (p. 7—16); *Recent Accomplishments and Main Themes* (p. 16—17); *New England Puritanism* (p. 17—19); *New American Enlightenment* (p. 19—22); *American Nationalism as Ideology* (p. 22—26); *Ideas of Nature and the West* (p. 26—29); *The Revolt against Formalism* (p. 29—32); *New Approaches* (p. 32—41), cu note și un index bibliografic.

Al. Zub

GHI. BUZATU, *Războiul secret*, Iași, Ed. Junimea, 1973, 276 p.

Studierea celui de-al doilea război mondial a preocupat și va preocupa multă vreme pe specialiști, cu precădere pe istorici. Rezultatul cercetărilor făcute în țara noastră a sporit în ultimul timp prin valorificarea investigațiilor lui Gh. Buzatu,

care și-a propus, după cum sintetizează și titlul, să releve încheștarea, nu din tranșee, ci de pe tărîmul frontului secret, mai precis să reconstituie și să sublinieze în *ce grad și cu ce efect* s-a manifestat intervenția agenților secreți în diferite momente, dintre care unele de cotitură, ale conflagrației mondiale.

Structura lucrării (I În culisele serviciilor secrete ale puterilor Axei, ale națiunilor aliate și ale statelor neutre; II Dezechilibrul aparent (1939—1941); III Balansul compromis (1942) și IV Cursa destinațiilor diferite (1943—1945)) arată că toate organizațiile de spionaj și contraspionaj s-au aflat într-o luptă acerbă, fără egal în istoria conflictelor armate, fiecare dintre ele tinzînd să înlesnească obținerea victoriei de către statul sau coaliția pe care o slujea. Relevînd activitatea în războiul din umbră a agenților secreți ai puterilor beligerante și ai statelor neutre, unii dintre ei cu o largă arie de acțiune și un rol proeminent (Canaris, Sorge, Yoshikawa ș.a.), autorul demonstrează că serviciile secrete și agenții lor au putut influența într-un fel sau altul asupra desfășurării conflagrației, dar nu au reușit să-i determine în exclusivitate evoluția. În condițiile în care statele beligerante și-au mobilizat integral forțele și resursele pentru a determina înclinarea balanței victoriei de partea lor, supraevaluarea rolului agenților secreți, făcută cu tendință în unele lucrări occidentale, devine de prisos. Dacă rolul lor nu poate fi supraestimat, el nu poate fi nici neglijat, dovadă fiind faptul că serviciile respective au fost organizate, regrupate și reprofile în așa mod încît, prin funcții, să slujească în cel mai mare grad intereselor statelor care le patronau. Și, într-adevăr, agenții secreți, deveniți autentici soldați fără uniformă, au tins să obțină informații de mare însemnătate pentru armate, reușind nu o dată să le apropie de succes. Luptătorii frontului din umbră aliat, dintre care unii s-au impus ca străluciți militanți pentru dreptate și progres, au slujit prin activitatea lor scopurile nobile ale maselor populare. Aceasta le și dă o semnificație deosebită și un sens de prețuire în istorie.

Editura Junimea a fost inspirată publicînd o lucrare, care, în pofida tirajului mare, s-a epuizat în cîteva săptămîni de la apariție. Autorul, binecunoscut specialiștilor prin calitatea studiilor elaborate pînă acum, prin profunzimea investigației, claritatea stilului și obiectivitatea interpretării, a ținut să reconfirme aceleași însușiri într-o lucrare de sinteză, mult așteptată. Cititorul studiilor și al lucrării de față constată, din nbu, cu satisfacție că se află în fața unui istoric de mare erudiție și talent, care a reușit să realizeze o prezentare științifică de aleasă ținută. Lucrarea sa ar fi dobîndit un plus de interes dacă ar fi beneficiat de o iconografie adecvată, iar celei de a patra părți i-ar fi dat extindere, în concordanță cu amploarea evenimentelor și canalizarea lor spre deznodămîntul firesc.

I. Saizu

ISTORIA ROMÂNIEI

Noesis. Travaux du Comité Roumain d'Histoire et de Philosophie des Sciences, I, București, Ed. Acad., 1973, 382 p.

Îngrijit de un larg grup de specialiști, dintre care, la apariție, doi (Ath. Joja și Gr. Moisil) nu se mai aflau în viață, volumul *Noesis* cuprinde comunicările prezentate la Colocviul de filosofie și istoria științelor (București, aprilie-mai 1972). Aceste comunicări au fost sistematizate în două părți: I *Filosofia științelor (statutul entităților abstracte)*; II *Istoria științelor*. Prima cuprinde expuneri despre statutul entităților abstracte (Ath. Joja), entitățile abstracte în matematici (Miron Nicolescu), concepte și relații abstracte specifice științelor tehnice (Remus Răduleț), ipostaze conceptuale și contextuale ale entităților abstracte (Solomon Marcus). Ultima parte cuprinde cinci secțiuni: 1. *Instituții culturale și științifice în țările române înainte de 1866*; 2. *Din gîndirea antropologică românească*; 3. *Dezvoltarea tehnicii pe teritoriul României*; 4. *Dezvoltarea matematicii în România*; 5. *Național și universal în creația științifică*. Într-o măsură mai mare sau mai mică, toate aceste secțiuni interesează pe istoric. Îl interesează în primul rînd cea relativă la instituțiile culturale și științifice, în care Șt. Birsănescu reia, într-o modalitate sintetică, problema încercărilor de a se fonda academii înainte de constituirea Societății Literare Academice (*Essais et ébauches d'académies dans*

les pays roumains, p. 101—113), prima situându-se chiar în anii domniei lui Alexandru cel Bun, la începutul secolului al XV-lea, spre a fi urmată de cele din Oradea Mare și Alba Iulia, de orientare catolică, iar ceva mai târziu de cea protestantă din Brașov. Iacob Eraclide Despot intenționa, la 1563, să adune în jurul său învățați de felul lui Gaspar Peucer din Wittenberg, Joachim Rheticus din Cracovia, Lesterchos Hermodoros etc., însă moartea sa precipită a făcut ca proiectul să rămână proiect. La 1795, dr. Ioan Molnar-Piuaru iniția planul unei „Societăți filosofice”, iar la 1827 Eliade Rădulescu și C. Goleșcu fondau o „Societate literară”. Cinci ani mai târziu lua naștere, la Iași, „Societatea de medici și naturaliști”, cea mai însemnată dintre societățile care au precedat Academia Română. Emil Pop distinge în provincia de peste munți 21 de atari societăți între 1795 și crearea Academiei Române (*Sociétés culturelles et scientifiques roumaines en Transylvanie avant 1866*, p. 115—133), iar Al. Dima recapitulează într-un context mai larg, „societățile quasi-academice” preconizate în același interval de timp (*Sociétés précédant l'Académie de la République Socialiste de Roumanie*, p. 135—140), din inițiativa lui C. Goleșcu, I. Eliade Rădulescu, T. Cipariu, V. A. Urechia, D. A. Sturdza ș.a. La Colegiul Sf. Sava, pe care inițial fondatorul, G. Lazăr, l-a numit academie, se referă comunicarea lui Stanciu Stoian (p. 141—146), insistând asupra vechimii educației superioare la români. Adina Arsenescu, care a asigurat și secretariatul de redacție al volumului, se ocupă de *Societatea de medici și naturaliști din Iași* (p. 149—154). Încercările de înțemeiere a unei Academii de către sașii și ungurii din Transilvania începând cu sfârșitul sec. XVIII, sint cercetate de Iosif Spielmann (p. 155—164), stăruind asupra activității desfășurate de „Verein für Siebenbürgische Landeskunde” (1841), „Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften” (1849), „Erdélyi Muzseum Egyesület” (1849).

O secțiune aparte cuprinde comunicări privitoare la gândirea antropologică românească, urmărită în orientările ei generale (Victor Săhleanu), la începutul sec. XIX (Gh. Brătescu), la „Contemporanul” (Ion Oprescu), în opera lui *Fr. Rainer* (Șt. M. Milcu), *Simion Mehedinți* (Marin Popescu-Spineni și I. F. Georgescu-Viște), *Mihai Ralea* (Radu Tomoiagă).

Evoluția gândirii tehnice românești a fost relevată de Aurel Beleş, Remus Rădulet, Ștefan Bălan, Igor Ivanov și Gh. Ivanovici, iar dezvoltarea matematicilor de Silviu Teleman, Cabiria Andreian Cazacu, Romulus Cristescu, Radu Miron, V. Cruceanu, Izu Vaisman, Solomon Marcus, Nicu Boboc, N. Teodorescu, I. Văduva, Gh. Mihoc, Octav Onicescu. De caracterul totodată național și universal al științei s-a ocupat Simion Ghiță și Victor Săhleanu. Completări și comentarii pe marginea comunicărilor au făcut Gh. Cronț, P. Popescu-Gogan, Olga Necvasov, Gh. Brătescu, Romulus Vulcănescu, Șt. M. Milcu.

Este un volum prețios, care se adaugă eforturilor sporite din ultimii ani, de valorificare a moștenirii noastre științifice, și de răspundere a ei peste hotare.

Al. Zub

AUREL RĂDUȚIU, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Cluj, Ed. Dacia, 1973, 201[—202] p.

Două temeuri evidente stau la originea acestui studiu: „invazia socialului în istorie”, cum numește autorul însuși predilecția ultimului secol pentru problema socială, și progresul substanțial al cercetărilor istoriografice din ultimele decenii. Aurel Răduțiu și-a asumat o sarcină nu tocmai ușoară propunându-și să urmărească și să delimiteze, sub acest unghi, istoriografia română, de la începuturi până la B. P. Hasdeu. Autorul definește preliminar conținutul istoriei sociale și metodologia cercetării, sesizându-i „vecinătățile” și „interferențele” cu celelalte discipline sociale, subliniind necesitatea unei priviri de ansamblu asupra domeniului (p. 5—24). Într-un prim capitol, el abordează problema istoriei sociale în istoriografia românească până în prima jumătate a secolului al XIX-lea, de la primele cronici (în care se reflectă raporturile dintre țărani și boieri, fiscalitatea, justiția etc.) la Dimitrie Cantemir (care a încercat să explice originea claselor

sociale și arbitrajul domnesc în conflictele dintre clase) și la istoricii iluminiști, care condamnă iobăgia, preconizând reforme sociale (p. 25—44). Capitolul II privește constituirea cercetărilor de istorie socială românească, adică premisele istoriografiei moderne și studiile întreprinse de M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Al. Papiu Ilarian (p. 45—114). Capitolul III cuprinde evoluția domeniului în istoriografia epocii pașoptiste, așadar în a doua jumătate a secolului trecut, cu un paragraf în care se disociază istoriografia romantică a epocii revoluționare de istoriografia romantică a epocii postrevoluționare, paragraf urmat de altele patru, în care se examinează, din această perspectivă, contribuțiile lui G. Barițiu, Ioan Puscariu, N. Densușianu și B. P. Hasdeu (p. 115—172). Capitolul de mijloc, pentru care autorul a avut la îndemână mai multe încercări de exegeză, e și cel mai judicios elaborat. Partea ultimă (p. 173—197) cuprinde bibliografia (distingând între *textele* la care s-au făcut referiri în cuprinsul lucrării și studiile menite să asigure o orientare bibliografică selectivă) și un indice al autorilor menționați. Este de așteptat, după aceste „incursiuni”, ca autorul să continue cercetarea spre a contura întregul domeniu, desigur fără prezumția de a-i conferi autonomie, ci ca o problematică specială a istoriografiei naționale.

Al. Zub

Studii și cercetări de istorie buzoiană, Buzău, 1973, 152 p.

La prima apariție editorială, Muzeul de istorie al județului Buzău se prezintă cu o culegere de materiale care au fost ținute în sesiuni de comunicări și referate. Este în exclusivitate un volum de istorie locală, care, în afară de contribuții datorate unor specialiști din București și Iași, reprezintă rodul muncii de cercetare din județul respectiv, ceea ce constituie dovada existenței deja a unei echipe aptă pentru această activitate.

Volumul merită semnalat specialiștilor pentru tematica pe care o abordează, de la comuna primitivă până în anul 1944, pentru modul cum tratează problemele, ca și pentru ilustrațiile care însoțesc textele, mai ales cele ce privesc chestiuni de arheologie și muzeistică. Gh. Diaconu și Eugenia Zaharia oferă rezultatul cercetărilor întreprinse la Gherăseni și Sărata Monteoru, însoțind expunerea de o ilustrție adecvată. V. Drimbocianu prezintă tezaurul de monede medievale provenit de la Glodeanu Siliștea, iar Karol König și Cristian Vlădescu fac cunoscute armele albe și de foc aflate în colecția Muzeului județean de istorie. Un interes aparte îl prezintă materialele semnate de Ion Ionașcu (*Tîrgul — bilciul — de la Valea Teancului*), Nicolae Vrapciu (*Ecouri buzoiene la mișcarea revoluționară din anul 1821*), D. Șandru (*Contribuții la studiul unei proprietăți devălmășe: Obștea Putreda*), Pamfil Georgian (*Gura Teghii — sat de cordon*), Maria Georgescu (*Aspecte ale situației sanitare din perioada 1900—1944*) Merită semnalate și contribuțiile datorate lui Horia Giurgiu (*Minzălești — fiile de monografie*), Valeriu Avram (*Aspecte privind exploatarea, prelucrarea și comerțul cu petrol în județul nostru*) și Valeriu Nicolescu (*Aspecte economice și sociale din Buzăul primelor decenii ale secolului al XX-lea*).

Lipsa de spațiu — pregnantă la fiecare articol — evidențiază faptul că, în pofida încercărilor de a elucida deplin problemele luate în studiu, autorii n-au reușit să-și atingă țelul, ceea ce presupune o reluare a tematicii în alte împrejurări. Ne referim prin excelență la articolele semnate de D. Șandru, Valeriu Avram și Valeriu Nicolescu, care au pus doar parțial în valoare materialul documentar consultat.

Lectura articolelor subliniază că unele din acestea au fost alcătuite numai după cercetarea evasiexhaustivă a materialului documentar, ceea ce le conferă o valoare științifică deplină. Cu prilejul cercetării, au fost aduse la lumina tiparului numeroase și prețioase informații acoperite de praful vremii.

Plecînd de la convingerea inițiatorilor volumului că la o istorie națională, prezentată în dimensiunile adevărului, nu se poate ajunge fără o valorificare deplină a cercetărilor locale, idec unanim împărtășită de specialiști, ne permitem să sugerăm următoarele, tocmai pentru că sîntem încredințați de oportunitatea

aparitiei și a altor volume: să se asigure o proporționalitate a tematicii pe orindui, pentru ca și tematica de după 1944, de strictă contemporaneitate, să poată fi abordată, punându-se în evidență însemnatele prefaceri produse în anii socialismului; să se rezerve spațiu mai mult pentru temele economice, sociale și politice; să nu se omită aspectele culturale la nivelul județului; să se pună în folosință întinsele spații albe dintre articole.

Cu convingerea că inițiativa Muzeului de istorie din Buzău trebuie continuată în proporții și substanță care să sporească nu numai prestigiul instituției, ci și al publicației ei, considerăm volumul de față ca o reușită editorială, repetând că specialiștii pentru domeniile dintre extremele istoriei pot găsi informații prețioase în redactarea unor lucrări de sinteză.

I. Saizu

ILIE MORUȘ ș.a., *Cărturari brașoveni (sec. XV—XX). Ghid bibliografic*, Brașov, 1972, 246 p.

Inițiative lăudabile ale unor cărturari au făcut să apară, în anii din urmă, sub egida bibliotecilor municipale, instrumente de lucru care să sprijine mai ales cercetările de istorie locală. Dar cum aceste cercetări nu pot fi privite izolat, ci în context național, se înțelege că semnificația lor depășește sfera amintită, recomandându-se ca instrumente ale cercetării istorice și socio-culturale în general. Cu atât mai regretabil apare faptul că asemenea lucrări sînt difuzate capricios, în afara pieței obișnuite și numai rareori ele sînt divulgate publicului de vreun beneficiar. Ne gîndim mai cu seamă la prețiosul ghid întocmit de Constanța Călinescu, *Reprezentanți ai Dobrogei în știință și cultura românească* (1969), de care doar cîțiva specialiști din afara sferei locale par a fi luat cunoștință, și nu mai puțin la volumul *Personalități ieșene* (1972), în care Ionel Maftei a schițat 200 de micronomografii, cu date sumare — din păcate și cam simpliste — despre viață și operă.

De curînd, Biblioteca municipală din Brașov a scos un ghid bibliografic, menit „a oferi publicului interesat o serie de informații asupra unor oameni de știință și cultură din trecut, care, prin prezența lor creatoare, au contribuit la progresul economic și spiritual al populației românești, germane și maghiare din această parte a țării” (p. 7). Este vorba de 253 nume, reprezentînd oameni de seamă născuți pe teritoriul județului sau veniți din altă parte în acest perimetru ca să-și desfășoare activitatea. Pentru aceasta autorii (Ilie Moruș, Grigore Topan, Pavel Binder, Valeria Căliman, Emil Micu și Petru Istrate) s-au folosit de informațiile cuprinse în enciclopedii, dicționare, tratate de istorie și literatură, publicații periodice, arhive. Se înțelege, valoarea lor e inegală, fiind vorba nu numai de personalități reprezentative, cu ecou național, pentru anumite perioade, dar și de fruntași ai vieții locale, a căror activitate se recompune anevoie din efemeride cu circulație restrînsă ori din piese dispartate de arhivă. Notițele bibliografice urmează criteriul alfabetic și ele se recunosc ușor și în cadrul indicelui de nume. Pentru fiecare personalitate autorii au dat cîteva elemente biografice, titlurile principalelor scrieri și cîteva „referiri” (de ce nu „referințe?”) bibliografice, bine alese, uneori și o reprezentare iconografică. Valoarea ghidului constă însă nu atât în schițele consacrate personalităților istorice (G. Barițiu, I. Bogdan, G. Bogdan-Duică, Valeriu Bologa, Valeriu Braniște, Tib. Brediceanu, Augustin Bunea, I. Codru-Drăgușanu, David Corbea, Coresi, Aron, Nicolae și Ovidiu Densusianu, G. Dima, V. Goldiș, Șt. O. Iosif, Ion și Alexandru Lapedatu, Constantin Lecca, Andrei, Aurel și Iacob Mureșianu, Nicolae Niculeanu, Cincinat Pavelescu, Horia Petra-Petrescu, Mișu Popp, Aron Pumnul, Sextil Pușcariu, Radu Tempea, Ioan Ursu, Ecaterina Varga ș.a.), cît în cele ce fixează contribuția unor figuri mai modeste, despre care anevoie se pot obține cîteva date precise. Este cazul lungii serii de editori (Z. Carcalechi, Dim. Eustatievici, G. Filip, I. V. Sococ etc.) brașoveni, animatori locali, pedagogi, publiciști, industriași, negustori, artiști etc., pentru care ghidul tipărit sub egida Bibliotecii Municipale oferă știri deosebit de utile.

Semnificația locală și națională a unui atare dicționar bibliografic a relevat-o prof. Dan Simonescu într-o caldă și luminoasă prefață, subliniind faptul că lucrarea oglindește „continua întrecere în acțiuni spirituale dintre locuitorii și cărturarilor orașului, români, maghiari, germani și de alte naționalități, pe cimpul științei, artei, literaturii”, întrecere ce vădește solidaritatea lor în a destăinui „valențele civilizației locale” (p. 3—4).

Al. Zub

I. D. LAUDAT și LENUȚA DRĂGAN, *Dimitrie Cantemir (1673—1723). Bibliografie*, Iași, 1973, 138 p.

Ca și bibliografia întocmită de Mariana Iova, sub auspiciile Bibliotecii Centrale de Stat (*Dimitrie Cantemir, domnitor român și savant de reputație mondială*, București, 1973), bibliografia scoasă în cadrul Bibliotecii Centrale Universitare din Iași poartă amprenta momentului aniversar, moment care îi explică deopotrivă apariția și deficiențele. Căci, multiplicată în perspectiva tricentenarului, spre a servi cadrelor didactice și studenților, lucrarea cuprinde doar referințele de până în luna septembrie. O altă, probabil, va ambiționa să consemneze date din ultimele luni ale „anului Cantemir”, în timp ce Editura Academiei promite să tipărească întreaga operă a cărturarului, însoțită de un volum, al X-lea, biobibliografic. Lăsând la o parte chestiunea îndelung și oțios discutată a paralelismelor se cade să observăm că noua bibliografie aduce un spor de informație în partea care privește destinul personalității și al operei cantemiriene. Partea primă cuprinde, orînduită cronologic, cu mențiunea eventualelor reeditări, opera: cea tipărită (nr. 1—17) și cea păstrată încă în manuscrise ori numai citată ca atare (nr. 18—27). Separat sînt indicate fragmentele din periodice și antologii (nr. 28—55), deși acestea puteau fi trecute chiar în cadrul diviziunii inițiale. Tabele, hărți, microfilme, fotocopii, stampe, gravuri, albume, portrete etc. alcătuiesc o rubrică specială (nr. 56—83), în care, din păcate, s-a avut în vedere doar materialul edit și inedit de care dispune Biblioteca Centrală din Iași, cînd se știe că Biblioteca Academiei și Arhivele Statului București dețin, pentru această categorie de documente, fondurile cele mai importante, îmbogățite mereu, pînă în ultima vreme. La rubrica referințelor cu privire la opera și personalitatea lui Dimitrie Cantemir se anunță mențiuni din „istorii literare, bibliografii, enciclopedii și dicționare” (nr. 84—202), deși se citează în fapt și alte categorii de lucrări: estetică, istoria limbii (nu și *Istoria filologiei române* de L. Șăineanu, notată în altă parte) literatură populară etc.

Mai bogată e rubrica „studii și articole generale, note, însemnări” (nr. 203—955), care trebuie asociată cu rubrica de „recenzii, comentarii, note, însemnări asupra volumelor” (nr. 955—1146). Procedul analitic din ultima rubrică era, poate, indicat pentru întreaga lucrare, regrouparea alfabetică, pe autori, a materiei fiind înlesnită, altminteri, de indicele final. Efortul de a cuprinde însă cît mai mult din ampla informație cu privire la Cantemir și mai cu seamă contribuțiile risipite în presă, merită a fi reținut.

Al. Zub

MARIANA IOVA, *Dimitrie Cantemir, domnitor român și savant de reputație mondială — bibliografie selectivă*, București, 1973, 76 [—77] p. + 54 ilustrații.

Între numeroasele manifestări legate de împlinirea a trei secole de la naștere și a unui sfert de mileniu de la moartea cărturarului, apariția unei bibliografii cantemiriene, fie și selectivă, cum e cea întocmită de Mariana Iova, constituie un eveniment demn de luat în seamă. Întreprinderea nu e de loc ușoară, dat fiind că o bună parte din operele lui Dimitrie Cantemir se păstrează doar în manuscrise greu accesibile, iar literatura de referință, enormă, este risipită în diverse publicații românești și străine, unele încă nedepistate și, în tot

cazul, prezentînd reale, dacă nu chiar insurmontabile dificultăți de cuprindere. Cu atît mai meritorie apare inițiativa Bibliotecii Centrale de Stat de a tipări, în întîmpinarea momentului comemorativ, bibliografia scrierilor lui Cantemir, sistematizate în cinci diviziuni: *opera istorică*; *opera filosofică*; *opera literară*; *studia orientalia*; *opera muzicală* (p. 13—33). La fiecare scriere se dau cîteva indicații asupra genezei și a conținutului, indicîndu-se apoi diferitele ediții și, după caz, locul unde se păstrează originalul. Partea a doua regroupează, selectiv și urmînd același criteriu tematic, principalele referințe privitoare la D. Cantemir ca istoric și etnograf, ca filozof, ca om de știință, ca literat și lingvist, ca muzicolog, la care se adaugă cîteva date despre reprezentarea lui în conștiința poporului român (p. 35—64). E de observat însă că uneori trimiterile nu sînt suficient de precise, indicîndu-se, de exemplu, numărul total de pagini acolo unde ar fi fost necesare trimiteri exacte, la pagină, de vreme ce scrierile respective nu se referă exclusiv la Cantemir. Este cazul unor scrieri de Voltaire, Samuil Micu, A. D. Xenopol, N. Iorga, Gh. Ghibănescu, D. Velciu ș.a. Fără rost apare trimiterile la cele două volume de *Opere* ale lui Miron Costin, care sînt anterioare și deci inutile într-o bibliografie cantemireană. Dacă autoarea a avut în vedere, cum e probabil, studiul introductiv al editorului (P. P. Panaitescu), lucrul acesta trebuia menționat. Se citează lucrarea lui Virgil Cîndea, *Stolnicul între contemporani* (1971), nu însă și monografia întocmită de Silvia Bacîru și Corneliu Dima-Drăgan. Unele scăpări regretabile trebuie puse pe seama tipografiei. Praesler în loc de Roesler, Ion Minea, binecunoscutul istoric, e botezat Ion ș.a.m.d. Paginile despre Cantemir din *Istoria filosofiei românești* (I, 1972) nu sînt anonime, cum apare în bibliografie, ci semnate de Petru Vaida (vezi foaia liminară), iar cele despre *Ideile filosofice ale lui Dimitrie Cantemir* înserate în *Istoria gîndirii sociale și filosofice în România* (1964) nu au trei autori, ci doar unul, pe Dan Bădărău, ceilalți doi amintiți în bibliografie redactînd alte pagini. Desigur, selecția însăși ar putea fi pusă în discuție și oricît de capricioasă ar fi aceasta, se pune întrebarea dcă e permis să lipsească acele *Contribuții la istoria culturii românești* (București, 1971), în care P. P. Panaitescu a făcut importante sublinieri cu privire la opera lui Cantemir (p. 596—600). Referințele despre muzicolog sînt, în realitate, mult mai numeroase decît rezultă din bibliografie, unde din multele contribuții ale lui Viorel Cosma nu se indică decît una. Defectuoasă e și încadrarea unor scrieri la un capitol sau altul. Paginile din *Istoria literaturii românești* de G. Călinescu, referitoare la literat, sînt menționate la capitolul despre *Dimitrie Cantemir în conștiința poporului român*, unde altmînteri sînt menționate și alte istorii literare. Bine alese, dar fără indicarea precisă a sursei, sînt citatele din opera lui Cantemir, alcătuiind o altă parte a lucrării (p. 65—72). ca și opiniile unor oameni de cultură români și străini despre personalitatea și opera cărturarului (p. 73—77). Valoare documentară au și cele 54 de planșe ce împodobesc volumul: portrete și autografe cantemiriene, pagini de titlu, stema țării în timpul domniei lui Cantemir, harta întocmită pentru *Descriptio Moldaviae*, ilustrații făcute de cărturar pentru operele sale etc.

În ciuda unor deficiențe dictate de împrejurări obiective și de graba cu care a fost întocmită, lucrarea aduce servicii reale cercetării și trebuie socotită ca un prim pas spre o bibliografie completă și sistematică.

Al. Zub

MARIN BUCUR, *Istoriografia literară românească de la origini pînă la G. Călinescu*, București, Ed. Minerva, 1973, 645 [—646] p.

O istorie a istoriei literare românești era de mult necesară. Ea ni se înfățișează abia acum, într-un volum care ia notă, sub unghi valoric, de evoluția domeniului, consemnînd, de la M. Kogălniceanu pînă la G. Călinescu, doar acele manifestări istorico-literare „unde efortul cultural este cît de cît evident” (p. 5). Autorul nu și-a propus să dea un inventar, ci o operă de valorificare critică, însoțită de bibliografii cît mai complete. Exhaustivitatea, o știm bine, rămîne mai totdeauna un desiderat. Preocuparea de a fi obiectiv și complet e între totul lăudabilă („am nădărdit să cuprind totul și să nu nedreptățesc pe nimeni”, p. 7),

...ar efortul de a aduna și sistematiza o materie extrem de vastă (un secol și jumătate de cercetări) inspiră respect. Firește, Marin Bucur a profitat în această întreprindere de lucrările anterioare (N. Iorga, O. Densușianu, E. Lovinescu, G. Călinescu ș.a.), însă ceea ce îl deosebește de predecesori, care priveau dezvoltarea literaturii în genere, este disjungerea preocupărilor de istorie literară, efortul de a le descifra, direcțiile și valorile durabile, fără a ignora totuși domeniile adiacente. O asemenea lucrare interesează și pe istoricul preocupat de fenomenul cultural, mai ales că multe nume discutate în acest volum aparțin deopotrivă, dacă nu mai cu seamă, istoriografiei propriu-zise: M. Kogălniceanu, B. P. Hasdeu, G. Barițiu, Al. Papiu-Ilarian, T. Codrescu, Episcopul Melchisedec, Al. Odobescu, Atanasie M. Marinescu, V. A. Urechia, Șt. Orășanu, Al. Papadopol-Calimah, C. Erbiceanu, A. D. Xenopol, Pompiliu Eliade, N. Iorga, I. Bogdan, I. G. Sbiera, Demostene Russo, N. Bănescu, Vasile Grecu, G. Ghibănescu, Constantin Giurescu, Silviu Dragomir, Vasile Pârvan, Stoica Nicolaescu, Al. Lapedatu, I. Minea, I. Lupăș, I. C. Filitti, P. P. Panaitescu, G. Zane, Constantin C. Giurescu etc., spre a nu cita decât pe cele mai însemnate. Fiecăruia autorul i-a schițat efigia, din perspectiva istoriografiei literare, înșirind apoi lucrările ce prezintă interes sub același raport.

Privită în întregul ei, masiva lucrare a lui Marin Bucur, la temelia căreia stă un travaliu considerabil, se vedește astfel un instrument de lucru și un îndreptar util nu numai istoricilor literari, cărora li se adresează în primul rând, dar și istoricilor.

Al. Zub

VASILE BOGREA, *Sacra via. Pagini literare și publicistică*, cu un cuvânt înainte de TEODOR NAUM. Ediție îngrijită, note bibliografice, addenda și postfață de MIRCEA BORCILĂ și V. M. UNGUREANU, Cluj, Ed. Dacia, 1973, 351 p.

După substanțialele *Pagini istorico-filologice* (1971)¹, editura clujeană pune la îndemîna publicului un nou volum, acesta reunind pagini literare și articole cu conținut divers, risipite în presă ori păstrate în manuscris, ale renumitului filolog, istoric și literat Vasile Bogrea, de la a cărui prematură stingere se va împlini în curînd o jumătate de secol. Dacă primul volum, prefăcut de Constantin Daicoviciu, dădea, în bună măsură, imaginea personalității științifice a „unuia din rarii polihistori umaniști ai noștri”, cum l-a apreciat V. Pârvan, încă în timpul vieții, al doilea vrea să fixeze efigia publicistului de rară inteligență, recompusă din ceea ce cărturarul însuși („un om cum poate niciodată nu vom avea unul”, scria N. Iorga) a încredințat tiparului (1910—1926) și din unele texte inedite. Din 139 titluri certe, cite V. M. Ungureanu a recuperat din presă pentru bibliografia lui Bogrea (p. 276—283), unele atribute greșit altor scriitori², doar 37 au fost cuprinse în acest volum, celelalte rămîind (să sperăm) în atenția editurii, pentru alcătuirea unui alt volum. Se va împlini astfel desideratul formulat de Lecca Morariu la puțin timp după moartea cărturarului (*Dar celălalt monument al lui V. Bogrea?*, în „Făt Frumos”, IV, 1929, nr. 2, p. 93), acela de a se pune la îndemîna tuturor roadele risipite ale unei existențe fecunde, cu privire la care Mircea Borcilă și V. M. Ungureanu au avut fericita inspirație de a înmănușia, la sfîrșit (p. 291—317), cele mai autorizate opinii, formulate de V. Pârvan, N. Iorga, I. Agirbiceanu, N. Bănescu, Șt. Bezdechi, Ion Breazu, N. Drăgan, Al. Lascarov-Moldovanu, Lecca Morariu, Liviu Rusu, Eugeniu Speranția, G. Vîlsan, T. A. Naum, C. Daicoviciu, Al. Graur, Al. Rosetti ș.a.

¹ Asupra acestui volum, vezi: „România literară”, IV, 1971, nr. 11, p. 5 (Șerban Cioculescu); *ibidem*, nr. 32, p. 10 (Al. Graur); „Cronica”, VI, 1971, nr. 40, p. 11 (Șt. Giosu); „Steaua”, XXII, 1971, nr. 9, p. 16 (N. Mocanu); „Luceafărul”, XIV, 1971, nr. 33, p. 7 (Al. Rosetti); „Cercetări de lingvistică”, XVII, 1972, nr. 1, p. 198—200.

² Vezi Florea Firan și Marta Mitran, *Ramuri. Bibliografie*, București, 1972, p. 16, 543.

Volumul cuprinde opt părți, cu titluri stabilite de autor sau extrase din operă. Cea dintâi, *Capul Bunei Speranțe*, reunește articole cu caracter patriotic, cronici publicate în 1917 („Neamul românesc”) și 1923 („Conștiința românească”). A doua, intitulată chiar *Conștiința românească*, conține articole din revista cu același nume, din „Cultura poporului”, „Ramuri — drum drept” și „Neamul românesc” (1917—1925), la care se adaugă pledoaria *Pentru învățămîntul clasic* și citeva *Reflexii asupra anticlassicismului*. A treia, *Efigii*, cuprinde evocări despre G. Lazăr, M. Kogălniceanu, P. Mihăileanu, D. Onciul, T. Burada, Ion Ursu, T. Pamfile ș.a. A patra, *Scînteii*, grupează maxime și reflexii, tipărite de autor sau risipite în manuscrise. *Nugae* se întitulează partea a cincea, în care sînt reproduse epigramele acestui „erudit spiritual”, cum îl caracterizează Șerban Cioculescu („România literară”, VI, 1973, nr. 40, p. 7). Poeziile din ultima parte a vieții formează o altă parte, a șasea, *Aripi frînte*, urmată de un grup de traduceri (VII, *Din lirica antică*), publicate în revista „Transilvania”. Ultima parte, a opta, conține o corespondență din Berlin, fragmente de jurnal, însemnări intime etc. sub un titlu ce răsfrînge starea de spirit a creatorului în continuă luptă cu boala și mizeria. „O viață sfărîmată și viața asta a mea, scria Vasile Bogrea, la Viena, puțin înainte de moarte. Jumătate din ea s-a risipit în dureri, jumătate trîndăvie pe paturi de spitale și lungi nopți de agonie fizică și morală, iar jumătate s-a risipit în dăbuiele nesigure după un drum pe care nu mi l-am găsit încă [...]. În tot ce am făcut pînă acum, eu n-am făcut nimic, absolut nimic *întreg* și, prin urmare, nou, *durabil*” (p. 249). Avea dreptate, desigur (cine ar fi știut-o mai bine și cît de mult se aseamănă sentimentul acesta cu cel exprimat de V. Pârvan în *Datoria vieții noastre* despre tragedia precursorului!), în privința peregrinărilor prin spitale, însă era nedrept cu sine în ceea ce privește opera. Căci ceea ce a scris umanistul Bogrea, viu interesat de „tot ce e cîntec, tot ce e artă, tot ce e faptă, tot ce e viață, tot ce e suflet de om” (p. 226), era suficient ca să-i asigure o posteritate durabilă, ale cărei puncte de sprijin se pot desprinde lesne din aprecierile cuprinse în *addenda*, din *Cuvîntul-înainte* semnat de Teodor Naum, din referințele bibliografice indicate selectiv de editori (p. 284—289) și din postfața scrisă de Mircea Borcilă.

Volumul *Sacra via* reprezintă, fără îndoială, nu doar un obișnuit act valorificator, ci și un gest de pietate, care se cuvine primit cu recunoștință.

Al. Zub

IOAN MOGA, *Scrieri istorice. 1926—1946*. Ediție îngrijită de MIHAIL DAN și AUREL RĂDUȚIU. Studiu introductiv de ȘTEFAN PASCU, Ed. Dacia, Cluj, 1973, 357 p.

În peisajul istoriografiei românești din perioada interbelică și de imediat după război, scrișul datorat lui Ioan Moga ocupă un loc distinct. Nu în primul rînd prin dimensiunile sale, care impun și ele, cît prin contribuțiile deosebit de originale la cunoașterea unor probleme de însemnătate majoră, din istoria Transilvaniei mai ales.

Născut în primii ani ai secolului nostru în Săliștea Sibiului, ținut străvechi românesc, aflat de-a lungul secolelor în permanent contact cu realitățile istorice de peste munți, Ioan Moga se îndreaptă, după terminarea cu succes a studiilor liceale la Sibiu, înspre Cluj, la universitatea de aici, care îl licențiază în istorie în toamna anului 1924. Bursier la Școala Română din Roma între anii 1926 și 1928 și director al Gimnaziului mixt din Săliște după aceea, este chemat ca asistent începînd cu anul universitar 1929—30 la facultatea clujeană al cărei student fusese. Integrat în grupul de cercetare istorică din jurul noii universități din Cluj și al Institutului de Istorie Națională de pe lîngă acesta, tînărul istoric de atunci începe să-și pună în valoare capacitatea, spiritul critic, aptitudinile științifice, a căror dovadă o făcuse și pînă atunci.

Practic, opera istorică a lui Ioan Moga a fost realizată de-a lungul a numai două decenii: 1926—1946, poate nici jumătate din cît ar fi putut să fie închinat cercetării științifice în domeniul istoriei. Opera profesorului clujean este

însă una de serioasă contribuție la cunoașterea evului mediu transilvan și a citorva probleme de istorie modernă, care studii își păstrează din valoare pînă astăzi. De aceea, socotim drept o deplină reușită a Editurii Dacia din Cluj publicarea unui volum de scrieri istorice din opera lui Ioan Moga. Realizat prin strădania a trei istorici clujeni, avînd o introducere semnată de academicianul Ștefan Pascu și îngrijit de prof. Mihail Dan și Aurel Răduțiu, primii doi colaboratori la același Institut de istorie unde se găsea și Ioan Moga, volumul, însumînd 357 p. adună din scrierile istoricului clujean răspîndite în diferite reviste de specialitate (îndeosebi în „Anuarul Institutului de Istorie Națională” — Cluj și în „Revue de Transylvanie”).

Din cele 43 de studii înseriate cronologic în *Bibliografia lucrărilor istorice* ale lui Ioan Moga, volumul apărut cuprinde un număr de 19, grupate tematic: teorie și metodologie istorică, geografie istorică, istorie socială și economică, istorie politică și istoria culturii. Autorii editați invită pe cititori și specialiști să întreprindă selecția care a stat la baza alcătuirii acestui volum cu una proprie, avîndu-se ca punct de pornire volumul însuși și lista bibliografică a operei dată la sfîrșit (p. 339—343). În mod conștient au fost lăsate în afara volumului unele lucrări de dimensiuni mai mari, unele dintre acestea apărute în limbi străine (italiană, franceză, germană), care ar fi solicitat și o muncă de traducere a originalului, altele scoase și în extras din revistele de specialitate în care au fost publicate, dintre care se cuvine a fi amintită lucrarea din 1933, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a Țărilor Române la sfîrșitul secolului XVII*, utilă și astăzi cercetătorilor acestei perioade istorice. Volumul scos la Editura Dacia din Cluj este primul apărut pînă acum din opera istorică a lui Ioan Moga, avînd meritul de a fi, în același timp, unul retrospectiv. Oricum, cititorului și specialistului i se pun la îndemînă pagini dintr-o operă istorică ce a făcut o frumoasă probă de rezistență pînă astăzi. Impun studiile privind geografia istorică a unor zone din sudul Transilvaniei și cele care urmau să contribuie la realizarea monografiilor istorice a comunei Săliște. Sînt republicate, astfel, studiile privitoare la Țara Loviștei, Ducatul Amlășului și Scaunul Săliște (p. 37—88), la trecutul economic și administrativ al Săliștei în sec. XVI—XVIII și la „obștea opincarilor” de aici (p. 113—129, 211—215), la dezvoltarea artei și învățămîntului în Săliște (p. 296—309). Rețin atenția studiile de istorie economică și mai ales a comerțului Transilvaniei în secolele XVIII—XIX înserate în volum (*Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*, p. 135—197; *Înființarea gremiului comercial levantin din Brașov*, p. 216—250; *Războiul vama! dintre Austro-Ungaria și România*, p. 251—268).

În sfîrșit, sînt selecționate și cîteva studii privitoare la istoria vechii culturi românești (*Cine a fost Philippus Pictor?* p. 287—293; *Contribuțiuni privitoare la tipărirea cărților bisericești în veacul XVIII pentru românii din Transilvania și Ungaria*, p. 310—319). Materialul informațional nou interpretat printr-o riguroasă metodă istorică a făcut ca aceste studii să fie deosebit de bine primite de către istoriografia vremii în care erau realizate ele, impunînd, așa cum susțin și autorii ediției, „momentul” Moga din istoria istoriografiei românești, de la a cărui ultimă manifestare ne despart aproape trei decenii. Volumul acum apărut credem că va facilita mai buna fixare a operei istorice a lui Ioan Moga în evoluția istoriografiei noastre, contribuind la mai buna exegeză a acesteia. Acestui scop servesc, de altfel, și notele și comentariile competente ale îngrijitorilor ediției aflate la finele volumului pe care îl prezentăm.

După volumele cuprinzînd pagini din scrisul lui V. Bogrea, cu cel privitor la scrierile istorice ale lui Ioan Moga credem că Editura Dacia din Cluj și-a impus o serie a reeditărilor și înmănușării la un loc a unor lucrări științifice răsfrînte prin reviste de specialitate datorate unor străluciți dascăli care au ilustrat în trecut învățămîntul de la Universitatea din Cluj și științele umaniste cultivate în acest centru de cultură, încît alte apariții sînt așteptate cu legitim interes de către cititori, studenți, oameni de cultură, cercetători și istorici.

Nicolae Edroiu

MARIO RUFFINI, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino* (traducere din limba italiană de D. D. PANAITESCU și TITUS PÂRVULESCU), București, Ed. Minerva, 1973, 301 p.

După studiile consistente ale lui Virgil Cândea și Corneliu Dima-Drăgan cu privire la Constantin Cantacuzino, cartea lui Mario Ruffini reprezintă o nouă contribuție substanțială la cunoașterea mai în amănunt a personalității marelui erudit român. Autorul, un distins specialist în relațiile culturale italo-române din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, a căutat în studiul său — între alte chestiuni — să determine influența culturii italiene asupra marelui cărturar. Cartea scrisă cu multă simpatie și mai ales cu multă competență aduce importante precizări și își propune să încerce a da răspunsuri la dificilele chestiuni cu privire la biblioteca istoricului muntean.

Studierea bibliotecii lui Constantin Cantacuzino aruncă noi lumini la cunoașterea acestei personalități multilaterale, înzestrată cu un spirit atît de dornic de a cunoaște cît mai multe lucruri; totodată ne arată preocupările principale spre care discipline ale epocii se îndreaptă predilecțiile sale.

Lucrarea se compune din patru capitole. În primul se descrie viața culturală a stolnicului, în al doilea se arată începuturile bibliotecii, al treilea, cel mai dezvoltat și care formează partea principală a studiului, se referă la alcătuirea bibliotecii. El are trei subcapitole cu privire la operele cu caracter științific, istoric — umanist și la acelea cu caracter filosofic, teologic și de științe religioase; fiecare din ele au subdiviziuni. Capitolul al patrulea cuprinde concluziile autorului.

Din cercetarea bibliotecii reiese că numărul operelor științifice este cel mai redus, deși îmbrățișează multe ramuri. În ce privește sectorul operelor cu caracter istoric-umanist, istoria veche este bine reprezentată. Autorul arată că din nefericire multe din operele amintite în cataloagele și însemnările stolnicului au dispărut. Se amintesc scrierile istorice, care au servit acestuia ca izvoare pentru cartea sa „Istoria Țării Românești”, pe care el le citează și pe care trebuie să le fi avut. Cele mai multe opere din biblioteca stolnicului sînt acelea cu caracter filosofic și teologic.

Din studiarea bibliotecii se poate remarca profunzimea sa pregătire istorică. Numărul destul de mare de ziare și almanahuri care conțin referiri la politica vremii arată viul său interes pentru viața contemporană, dorința de a nu trăi în afara evenimentelor din timpul său. Din păcate, biblioteca stolnicului a fost mult avariata datorită furtului sau confiscării. Autorul printr-o muncă migăloasă a căutat să o reconstituie.

Între primele întrebări pe care și le pune profesorul torinez este ciudata lipsă de cărți grecești, tipărite la Veneția, limba pe care stolnicul o cunoștea așa de bine. El ajunge la concluzia că după tragicul sfîrșit al posesorului lor și confiscării bunurilor sale, cărțile grecești au dispărut, dată fiind grecizarea culturii muntene.

Al doilea fapt însemnat este dispariția completă din bibliotecă a tuturor scrierilor tipărite pe pămîntul românesc, înainte și în timpul vieții stolnicului. Or, este exclus ca un așa de mare erudit să nu le fi avut. Dispariția atîtor cărți arată că biblioteca acestuia, în starea sa actuală este mutilată și că va fi grea reconstituirea în integritatea ei, din care ar apare, poate, — după părerea autorului — drept cea mai mare bibliotecă particulară din vremea sa, din Europa.

De o altă deosebită importanță este constituirea cu mare erudiție a notelor bibliografice, cu care profesorul Ruffini însoțește numele autorilor pe care îi constată în biblioteca stolnicului. În același timp face și o grupare a acestora, reușind astfel să facă o sistematizare a învățaților cunoscuți lui Cantacuzino, după preocupări.

Cartea, scrisă într-o înaltă ținută științifică, lasă să se întrevadă pasiunea pe care a avut-o autorul pentru subiectul pe care și l-a propus să-l trateze. Ea reprezintă o prețioasă contribuție la istoria culturii românești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

Lucrarea are o prezentare a autorului și o prefață scrisă cu competență de Virgil Cindea, iar la sfârșit, un rezumat în limba italiană și un indice de nume.

N. Corivan

MARIA PROTASE, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, Ed. Minerva, 1973. 410 [—411] p.

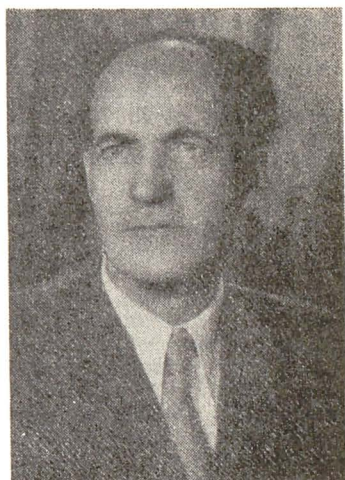
Ampla bibliografie privitoare la Școala ardeleană s-a îmbogățit cu un nou și prețios studiu despre Petru Maior, studiu monografic, gândit dintr-o perspectivă originală, interesantă, care după scrierile publicate de At. M. Marinescu, G. Bogdan-Duică, N. Iorga, O. Densusianu, G. Pascu, Dimitrie Popovici, Al. Piru, D. Prodan, P. Teodor, N. Albu ș.a., aruncă o lumină nouă asupra personalității „ctitorului”, realizând un spor de precizie informațională și de înțelegere. „Un studiu monografic asupra lui Maior, afirmă însăși autoarea, este chemat să în-lăture, să completeze documentația și să valorifice tot ceea ce înseamnă aport meritoriu, el trebuie să abordeze obiectul în perspectiva unei triple evaluări: în epocă, în procesul de devenire a literaturii și sub unghi strict contemporan, accentul căzînd, evident, pe înțila cerință” (p. 18). Este ceea ce izbuteste, cu un travaliu niciodată prețuit indestul, Maria Protase, trecînd mai întîi în revistă principalele rezultate anterioare (*O retrospectivă exegetică*, p. 5—18), spre a urmări apoi obirșia și primii pași (p. 19—24), „perioada romană, echivalentă, în formația cărturarului, cu „descoperirea de sine” (p. 25—37), „popasul vienez” din 1779—1780, situat „între lumea luminilor și lumea de acasă” (p. 38—68), „Blajul deziluziei și al dilemelor” (p. 69—78), care îi oferă totuși ocazia primei lucrări importante: *Procanonul* (p. 79—95). Expunerea continuă cu „dublul apostolat” de la Reghin (p. 96—130), stăruind asupra epocii marilor răs-punderi, situată după 1808 (p. 131—172) și avînd în centru — su-premă împlinire — „cartea neamului” (p. 173—200), cum a numit D. Prodan *Istoria pentru începutul romanilor în Dacia* (1812), operă ce dovedește, între altele, că școala ardeleană n-a fost doar un reflex al culturii ungurești (afirmația lui L. Găldi, 1940), ci o continuare firească, organică, a umanismului românesc, de care *Hronicul* lui Șincai se vădește chiar mai apropiat decît *Istoria* lui Maior, mai modernă, mai deschisă, o istorie în care autoarea sesizează o împletire de „elemente ale unei gândiri și ale unei metodologii de tip luminist cu o viziune de esență romantică”, ceea ce explică faptul că această operă a devenit „cartea de conștiință a generației lui Heliade și Bălcescu”, stimulînd inter-esul pentru trecut și „influențînd decisiv evoluția istoriografiei românești spre romantism” (p. 199). Semnificația politică se atribuie, justificat, și *Istoriei bisericeii românilor atît a acestor dîcoace, precum și a celor dîncolo de Dunăre* (1813), examinată, grație implicațiilor ei polemice, încă mai pe larg (p. 201—259), ca și preocupărilor lingvistice ale cărturarului (p. 260—299). Capitolul final constituie o încercare de sinteză a posterității lui Petru Maior, interesantă, densă, suscep-tibilă de aprofundări, ca de altminteri întreaga operă istorică a acestui „ctitor de conștiințe” și precursor al enciclopedismului românesc, al cărui „efort de a crea, de a deschide noi căi în toate domeniile culturii laice răspundea deopotrivă programului de emancipare națională și configurației spirituale a luminilor”, pu-nîndu-și amprenta asupra unei epoci, căreia i-a înțeles nevoile și devenirea (p. 311).

Un vast aparat critic, plasat, incomod, la sfîrșitul lucrării (p. 313—369), atestă, împreună cu bibliografia aferentă (p. 371—386), un impresionant efort do-cumentar din partea autoarei, iar rezumatul final, în limba franceză (p. 387—398), recomandă fericitul efort și specialiștilor străini, cărora luminismul românesc le este încă prea puțin cunoscut.

Al. Zub

DUMITRU BERLESCU

S-a stins din viață, la 29 ianuarie 1974, profesorul Dumitru Berlescu, figură remarcabilă a învățămîntului nostru universitar, pedagog de elită și istoric de numele căruia se leagă îndrumarea citorva generații de studenți și cercetători.

Născut la 25 octombrie 1909, la Podu-Iloaie, într-o familie de muncitori, și-a început studiile la Pașcani, continuîndu-le la Iași, unde a absolvit Liceul Național în 1928 și Facultatea de litere (specialitatea istorie) în 1932. A avut ca profesori, între alții, pe Ilie Minea, G. Brătianu, Șt. Zeletin, Paul Nicorescu, I. Bărbulescu, fiind îndrumat îndeosebi de Andrei Oțetea, cu sprijinul căruia a fost trimis pentru doi ani la Școala Română de la Fontenay-aux-Roses, unde a urmat cursuri la École des chartes și la Sorbona, efectuînd în același timp cercetări în arhivele Ministerului de Externe și frecventînd, de pe o poziție clar democratică, întrunirile de la „Mutualité” ale Frontului Popular.

Revenit în țară (1937), a funcționat un timp la Seminarul pedagogic, apoi, din toamna lui 1938, vreme de zece ani, ca secretar al Muzeului de Antichități din Iași. În 1939, consiliul Facultății de litere l-a recomandat ca membru al Școlii Române din Roma, spre a-i înlesni studiile cu privire la chestiunea orientală, dar n-a reușit să plece decît în februarie 1940, pentru a rămîne în Italia doar cîteva luni. Numit apoi asistent la catedra de istorie antică și în același timp asistent la Institutul de istorie, s-a străduit, în împrejurări dintre cele mai dificile, să continue cercetările pe cont propriu.

După reforma învățămîntului, i s-a încredințat (1949) suplinirea catedrei de istoria artelor, fiind numit totodată, în urma reorganizării Academiei, colaborator al Institutului de istorie. În același an și-a trecut *magna cum laude* doctoratul la Facultatea de istorie (prof. Andrei Oțetea), cu un studiu despre criza orientală din 1875—1878. Curînd a fost numit conferențiar la catedra de istorie modernă și contemporană, iar din 1950 conferențiar la istoria generală modernă, materie pe care avea să o predea în tot restul anilor, făcînd din cînd în cînd și descinderi mai analitice în cadrul unor cursuri speciale: *Revoluția franceză de la sfîrșitul sec. XVIII; Revoluții și mișcări revoluționare în Europa în prima jumătate a sec. XIX; Mișcarea muncitorească internațională în a doua jumătate a sec. XIX și la începutul sec. XX; Relațiile internaționale de la 1871 la 1914*. În 1953 i s-a încredințat șefia catedrei și decanatul Facultății de istorie. Prodecan, apoi, al Facultății de filologie și istorie (1954), decan (1960), membru în Consiliul științific al Universității și

prorector (1963), a fost titularizat ca profesor în 1971, desfășurînd în toți acești ani o intensă activitate didactică și obștească, interesîndu-se mai cu seamă de îndrumarea tinerilor doritori să se consacre cercetării trecutului.

Atît la catedră, cît și la Institutul de istorie și arheologie, unde a condus sectorul de istorie modernă și a prezidat, o vreme, consiliul științific, el a fost înainte de toate un dascăl și un îndrumător. A inițiat lucrări importante, precum aceea despre *Meseriile și comerțul în Moldova*, cea privitoare la *Lucrările statistice din aceeași provincie sau Problema țărănească în Moldova primei jumătăți a sec. XIX*. Îndrumările date cu ocazia cercetării lor au constituit o adevărată școală pentru colaboratorii săi mai tineri, în bună parte foști elevi, ceea ce înseamnă o realizare chiar mai importantă decît lucrările în sine. Profesorul i-a deprins cu studiul critic și complet al izvoarelor, cu chestionarea lor metodică, cu stringența și claritatea expunerii, întocmind el însuși, din acest punct de vedere, studii exemplare despre criza orientală (1949), recunoașterea independenței de stat a României (1953) și constituirea alianțelor după Congresul de la Berlin, relațiile internaționale ale României la sfîrșitul secolului al XIX-lea etc., la care se adaugă două monografii consacrate, împreună cu alți colaboratori, fabricii de celuloză și hîrtie „Letea” (1969) și fabricii de postav din Buhuși (1970). A elaborat, de asemenea, studii de istorie culturală, cu privire la Universitatea din Iași și Arhivele Statului sau referitoare la personalități eminente ale epocii moderne și contemporane: I. Ionescu de la Brad, Al. I. Cuza, A. D. Xenopol, N. Iorga. Sînt veritabile modele ca orizont, ca amploare a informației, ca metodă, fie că se referă la politica externă a României, la istoria social-economică a Moldovei sau la dezvoltarea culturală a țării în epoca modernă. Dacă unele au rămas neîncheiate, faptul se datorește, în bună măsură, scrupulozității excesive a cercetătorului, care ambiționa să epuizeze posibilitățile de documentare și să împingă la limită examenul analitic. Mai puțin scrupulos, el ne-ar fi dăruit, desigur, un important număr de alte lucrări, cărora n-a ajuns decît să le schițeze cadrul. Dar a pune problema corect, a-i stabili „ecuația”, înseamnă oarecum și a-i găsi rezolvarea. Și nu încapе îndoială că multe din sugestiile profesorului vor fi valorificate — omagiu postum — de către elevii și colaboratorii săi. Ele îndrumă cercetarea spre o problematică fundamentală, ca aceea decurgînd din studiul tranziției de la feudalitate la epoca modernă, dezvoltarea țărilor și a meșteșugurilor, structura instituțională a țării, relațiile ei externe în momente decisive etc. Conducînd, din 1968, teze de doctorat la Facultatea de istorie și filosofie, el și-a îndrumat elevii spre o atare problematică și rezultatele nu vor întîrzia, desigur, să se producă, evidențiîndu-i încă o dată vocația didactică. Fiîndcă Dumitru Berlescu a fost în primul rînd un pedagog, deplin convins că de buna îndrumare a tineretului, spre învățămînt ori spre cercetare științifică, depinde în bună măsură progresul comunității noastre în oricare direcție. Patriot luminat, el a știut să discearnă întotdeauna ceea ce este esențial într-un moment istoric de ceea ce este secundar și aleatoriu, optînd pentru soluții durabile. Esențială pentru un profesor e stimularea vocațiilor, crearea de specialişti în stare să asigure propășirea multiplă a țării și din acest punct de vedere D. Berlescu n-a precupetit, ca profesor, nici un efort, consimțînd chiar, lucru rarism, la sacrificarea propriilor lucrări spre a-i putea ajuta pe alții. Ca și Vasile Pârvan, el știa că „nu acela care aduce el mai mult e cel mai vrednic, ci acela care are cea mai curată, cea mai sfîntă bucurie de aceea ce aduc alții”. Și s-a bucurat de fiecare nouă reușită pe tărîm istoriografic, de orice talent nou cîștigat pentru cercetare sau pentru activitatea didactică, dăruindu-se mereu, strălîn de orice vanitate și capabil să-i primească alături, într-o deplină colegialitate, pe cei mai tineri.

Dincolo de realizările efective pe tărîm științific și didactic, mesajul profesorului Dumitru Berlescu e mai presus de toate unul etic, constituit la îngemănarea unor exigențe ce țin de școala critică a istoriografiei noastre cu valori umane de excepție. Un motiv în plus să credem că acest mesaj nu-și va stinge prea curînd ecourile și că îndemnul profesorului la muncă stăruitoare, discretă, va rodi încă multă vreme.

Al. Zub

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România publică „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, care continuă seria de *istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” cuprinde, *studii, comunicări și note, recenzii* ș. a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României istoriei universale ș. a.

Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Nr. coli tipar 24

Tiparul executat la Întreprinderea poligrafică Iași str. Vasile Alecsandri nr. 6
sub comanda nr. 266
Republica Socialistă România

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 40.

În țară, abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Persoanele din străinătate pot face abonamente la publicația noastră :
— fie adresându-se direct întreprinderii Rompresfilatelia, București, Calea Griviței 64 — 66 PO Box 2001; virarea banilor se va face la Banca Română de Comerț Exterior, cont Rompresfilatelia—Presă 501.40.21.168/1 ;
— fie la unul din corespondenții noștri din străinătate.

La revue Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” paraît 1 fois par an.

Les personnes qui, à l'étranger, désirent s'abonner à l'Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archeologie „A. D. Xenopol” de Iassy peuvent s'adresser :

— soit directement à l'entreprise Rompresfilatelia, Bucarest, Calea Griviței 64—66 PO Box 2001 ; le virement des fonds envoyés se fera à la Banque Roumaine pour le commerce extérieur, Compte Rompresfilatelia Presse, 501.40.21.168/1 ;

— soit à l'un de nos correspondants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”,
tom. XI, p. 1 — 384, Iași, 1974.

40559

Lei 40